Media

David Silverman

INTERPRETAREA DATELOR CALITATIVE

Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii

III 276.268

Collegium

POLIROM

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 276.268

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

COLLEGIUM

MEDIA

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Seria *Media* este coordonată de Mihai Coman

David Silverman (1957) este *professor emeritus* la Goldsmiths College din Londra. Este autor a numeroase cărţi din domeniul metodelor calitative: *Qualitative Methodology and Sociology* (1985); *Communication and Medical Practice*(1987); *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (1993); *Qualitative Research: Theory, Method and Practice* (1997); *Discourse of Counselling: HIV Counselling as Social Interaction* (1997); *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis* (1998); *Doing Qualitative Research: a Practical Handbook* (2000).

David Silverman, *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, English language edition published by Sage Publications of London, Thousand Oaks and New Delhi

© David Silverman 2001. First edition published 1993, reprinted 1994 (three times), 1995, 1997, 1999. New edition first published 2001.

© 2004 by Editura POLIROM

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. Box 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37,
P.O. Box 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

SILVERMAN, DAVID P.

Interpretarea datelor calitative: metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii /
David Silverman; trad. de Adela Toplean. – Iaşi: Polirom, 2004.
352 p.; 24 cm (Collegium. Media)

Bibliogr.
Index

ISBN: 973-681-517-X

I. Toplean, Adela (trad.)

070

Printed in ROMANIA

BJU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

David Silverman

354582

INTERPRETAREA DATELOR CALITATIVE

Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii

Traducere de Adela Toplean

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

POLIROM
2004

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

30. MAR. 2004

Cuprins

Prefață 9

Partea I

TEORIE ŞI METODĂ ÎN CERCETAREA CALITATIVĂ

Capitolul 1

Debutul cercetării 17

1.1. Generarea unei probleme de cercetare 20

1.2. Varietatea metodelor calitative 27

1.3. Concluzii 37

Idei de reținut 38

Recomandări de lectură 39

Exerciții 39

Capitolul 2

Ce este cercetarea calitativă? 41

2.1. Sensul cercetării cantitative 43

2.2. Nonsensul cercetării cantitative 45

2.3. Sensul cercetării calitative 48

2.4. Nonsensul cercetării calitative 48

2.5. Combinarea celor două tipuri de cercetare (calitativă şi cantitativă) 51

2.6. Tipuri de cercetare calitativă 54

Idei de reținut 56

Recomandări de lectură 57

Exerciții 57

Partea a II-a

METODE

Capitolul 3

Etnografia şi observația 61

3.1. Ce intră în atenția etnografiei 65

3.2. Aspecte etice în etnografie 73

3.3. Probleme metodologice 75

3.4. Caracterul teoretic al etnografiei 88

3.5. Concluzie: coerența proiectului etnografic 95

Idei de reținut 97

Recomandări de lectură 97

Exerciții 97

Capitolul 4
Interviurile 101
4.1. Când putem vorbi de un „trib" (Moerman)? 102
4.2. Implicații: trei versiuni ale interviului 104
4.3. Pozitivismul 105
4.4. Emoționalismul 108
4.5. Constructivismul 113
4.6. Culturile adolescenților: combinarea dintre *ce* și *cum* 117
4.7. Influența calității de membru asupra discuțiilor dintre adolescenți și adulți 120
4.8. Istorisirile cu caracter moral ale părinților 124
4.9. Cele trei modele: o recapitulare 130
4.10. Trei întrebări practice și trei răspunsuri 132
4.11. Concluzie 133
Idei de reținut 134
Recomandări de lectură 134
Exerciții 134

Capitolul 5
Textele 137
5.1. Analiza de conținut 142
5.2. Structurile narative 143
5.3. Etnografia 147
5.4. Etnometodologia: analiza categorizării membrilor 158
5.5. Concluzie 170
Idei de reținut 172
Recomandări de lectură 172
Exerciții 172

Capitolul 6
Discuțiile neprovocate 177
6.1. De ce am lucra cu înregistrări? 179
6.2. Transcrierea înregistrărilor audio 181
6.3. Analiza conversației 185
6.4. Analiza discursului 196
6.5. O comparare a analizei conversației (AC) cu analiza de discurs (AD) 207
6.6. Concluzie 208
Idei de reținut 209
Recomandări de lectură 209
Exerciții 209

Capitolul 7
Imaginile 212
7.1. Exemple de date vizuale 214
7.2. Semiotica 217
7.3. Etnometodologia și analiza conversației 222
7.4. Concluzii 234
Idei de reținut 235
Recomandări de lectură 235
Exerciții 235

Partea a III-a

IMPLICAŢII

Capitolul 8

Cercetarea calitativă credibilă 241

8.1. Contează credibilitatea? 241
8.2. Coeficientul de siguranţă 247
8.3. Validitatea 254
8.4. Generalizabilitatea 271
8.5. Concluzie 277

Idei de reţinut 277
Recomandări de lectură 278
Exerciţii 278

Capitolul 9

Relevanţă şi etică 280

9.1. Trei roluri ale cercetătorului în ştiinţele sociale 282
9.2. Publicul cercetării calitative 288
9.3. Probleme de etică în cercetarea calitativă 292
9.4. Contribuţia ştiinţei sociale calitative 294
9.5. Rezumat: contribuţia specifică a cercetării calitative 303
9.6. Concluzie 304

Idei de reţinut 305
Recomandări de lectură 306
Exerciţii 306

Capitolul 10

Potenţialul cercetării calitative: opt aspecte de reţinut 308

10.1. Profitaţi de datele neprovocate 309
10.2. Evitaţi tratarea perspectivei actorului în termenii unei explicaţii 310
10.3. Studierea relaţiilor dintre elemente 313
10.4. Cercetarea fertilă din punct de vedere teoretic 315
10.5. Către publicul larg 317
10.6. La început „cum?", apoi „de ce?" 320
10.7. Studiul fenomenelor „legate" 321
10.8. Cercetarea calitativă este altceva decât jurnalismul 323
10.9. Concluzii finale 324

Idei de reţinut 325
Recomandări de lectură 325
Exerciţii 325

Apendice 327
Glosar 329
Bibliografie 333
Indice de nume proprii 343
Indice tematic 347

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Prefaţă

Scrierea unei cărţi, ca şi multe alte lucruri pe care le facem, se află în legătură cu propria noastră biografie. Spun „se află în legătură" pentru că este şi nepotrivit, şi exagerat să reducem o operă la experienţele personale ale autorului. Într-adevăr, nimic nu mă irită atât de mult ca nesfârşitele talk-show-uri menţinute întotdeauna în jurul „personalităţii" cuiva, mai degrabă decât în jurul lucrărilor sale. Aici, ca şi în alte cazuri de acest gen, trebuie să dăm crezare poveştii, şi nu povestitorului.

Oricum, printr-un fel de convenţie, povestitorii se angajează să dezvăluie în prefeţele cărţilor câte ceva din trecutul lor şi din motivele care i-au determinat să-şi scrie operele. Mă voi supune acestei convenţii. Se înţelege că, indiferent de observaţiile pe care eu le ataşez problemelor pe care le voi discuta, cititorii mei vor dezvolta la rândul lor propriile judecăţi.

Acum treizeci şi cinci de ani, îmi începeam cariera în cercetare printr-un studiu asupra credinţelor şi valorilor tinerilor salariaţi din clasa „gulerelor albe"[1]. Influenţat de teoriile sociologice privitoare la clasă şi statut social, voiam să văd în ce măsură imaginea de sine era influenţată de locul de muncă şi de perspectivele oferite de o viitoare angajare. Am folosit un ghid de intervievare structurat[2], iar metodologia era cuprinsă în formele-standard ale cercetării cantitative: o ipoteză de lucru, un tabel cu două rânduri şi două coloane şi câteva teste statistice (v. Silverman, 1968). Dacă aş fi dus la capăt acel studiu, cariera mea ar fi luat o cu totul altă turnură.

Totuşi, începusem să am îndoieli sâcâitoare privitoare la credibilitatea cercetării mele. Deşi puteam manipula datele în aşa fel încât acestea să-mi permită testarea riguroasă a ipotezelor, aceste date erau prea puţin „naturale", fiind mai degrabă mediate de diverse tipuri de activităţi interpretative. În administrarea interviului mă loveam de o altă problemă importantă. Pe parcursul discuţiilor cu interlocutorii simţeam nevoia acută de a merge dincolo de întrebări, urmând căi imprevizibile, pentru a obţine răspunsurile pe care le doream. Poate, mă gândeam, nu mi-am pre-testat întrebările într-o manieră mulţumitoare. Sau, poate, modul în care ne facem înţeleşi în conversaţie ţine cu necesitate de abilităţile noastre generale de comunicare, iar acestea nu se pot reduce la nişte tehnici infailibile (v. Antaki şi Rapley, 1996).

În orice caz, am abandonat acest studiu şi m-am întors la teoria organizării într-o lucrare care a reprezentat nu numai teza mea de doctorat, ci şi o carte de succes (Silverman, 1970). Mi-am petrecut apoi următorii zece ani analizând utilizările a două teorii contemporane din

---

1. Expresia se referă la persoanele care nu fac muncă manuală – funcţionari, contabili etc., reprezentanţi ai clasei de mijloc. Vezi Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar de sociologie*, Ed. Babel, Bucureşti, 1998, pp. 273-274, şi *The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable*, revised by Ivor H. Evens, Wordworth Reference, 1993, p. 1153 (n.tr.).
2. Vezi caracteristicile concrete al acestui tip de interviu în Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar de sociologie*, Ed. Babel, Bucureşti, 1998, p. 307, şi Lisette Coandă şi Florin Curta, *Mic dicţionar de sociologie*, Ed. All, 1993, pp. 109-110. (n.tr.)

cadrul științelor sociale : o etnografie a departamentului de personal în cadrul unei organizații din sectorul public (Silverman și Jones, 1976), care a fost puternic influențată de *etnometodologia* (v. secțiunea 5.3.1) lui Harold Garfinkel (1967), și o analiză a textelor literare (Silverman și Torode, 1980), desprinsă din *semiotica* (v. secțiunea 7.2) lui Ferdinand de Saussure (1974). Aceste studii au confirmat încrederea mea în valoarea cercetării bazate pe concepte teoretice – o încredere afirmată pretutindeni în textul de față.

Oricum, principiile care ne ghidează tind să fie cu două tăișuri. Astfel că, în vreme ce ne ocupăm cu afirmarea beneficiilor lor, ar trebui să fim mereu conștienți de niște posibile costuri. Dacă privesc înapoi spre lucrările de tinerețe, am astăzi senzația că sunt niște fleacuri mult prea teoretice. Probabil că eram atât de entuziasmat de o teorie abia descoperită încât nu mi-am mai putut permite să fiu suficient de provocat – sau chiar surprins – de datele propriu-zise.

O astfel de supra-teoretizare rămâne azi, ca întotdeauna, un pericol, ținând seama de faptul că multe discipline sociale trăiesc, cred, cu teama de a nu fi descoperite, asemeni împăratului din poveste, goale-pușcă (pentru o recentă și valoroasă excepție, v. rafinatul material despre Foucault al lui Kendall și Wickham, 1999). Din acest motiv, perioada numită *postmodernă* a lucrărilor etnografice experimentale („al cincilea moment" al lui Denzin și Lincoln, 2000 : 17) abia dacă figurează în prezenta carte (v. Silverman, 1997a : 239-240).

În ultima mea cercetare am încercat să găsesc un echilibru mai fericit între „fotoliul" teoretic și „câmpul" empiric. Atât în *etnografia* instituțiilor spitalicești (Silverman, 1987), cât și în *studiul analitic al conversației* în cadrul consilierii privind testul HIV (Silverman, 1997b), am optat pentru o abordare mult mai prudentă a datelor, stabilind ipoteze pe cale inductivă, folosind metoda comparativă și identificând cazurile deviante (v. secțiunea 8.3.2). În ambele studii, spre deosebire de lucrările de tinerețe, am explorat diverse căi prin care le-aș fi putut face relevante unui public mai larg, ne-academic, fără să pot fi bănuit de o atitudine condescendentă (v. capitolul 9).

Aceste ultime lucrări derivă din două afirmații metodologice prezente în studiul meu din 1976. Toate trei s-au bazat nu pe interviuri, ci pe *date neprovocate*. Și toate au ținut seama de modul în care participanții vorbeau între ei și se concentrau pe manevrele folosite în interacțiune și pe funcțiile locale ale activităților întreprinse.

Ca și în cazul primei ediții a cărții de față, aceste preocupări îmi structurează și prezenta expunere. Ceea ce am de spus mă apără de încurcătura cu care mărturisesc că privesc cantitățile considerabile de cercetare „calitativă" apărute în publicațiile academice contemporane. Pentru această încurcătură a mea se fac vinovate patru tendințe pe care, în contextul acestei introduceri, nu le pot decât numi, fără a le sprijini cu vreun alt argument (mai multe detalii v. în Silverman, 2000 : 283-97) :

1. Un eșec al acuității analitice, ce se poate remarca în faptul că punctele esențiale ale construcției teoriei sunt, în cel mai bun caz, tratate în primele câteva rânduri ale articolului, în timp ce restul sună a ceea ce C. Wright Mills (1959) numea „empirism distrat". Acest lucru e adesea corelat cu sublinierea naturii „exploratorii" a cercetării inițiate, înțeleasă prin opoziție cu efortul de a testa ipoteze derivate din materia din ce în ce mai vastă a cunoștințelor empirice și a perspectivelor analitice.
2. Încercarea de a identifica cercetarea calitativă cu interviurile non-directive[1], „informale". Spre deosebire de cercetătorii care folosesc metodele cantitative, se pare că,

1. V. pentru sensul exact al acestui tip de interviu *Dicționarul de sociologie* citat și Alex Mucchielli (coord.), *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, Ed. Polirom, Iași, 2002, pp. 199-201 (n.tr.).

uneori, scopul nostru este acela de a „empatiza" cu oamenii, de a ne transforma în oglinzi reflectoare ale experienţelor altora.

3. Întrebuinţarea acelor date care sprijină argumentul cercetătorului, fără nici o garanţie a faptului că probele contrare au fost de asemenea analizate. În plus, tentativa de a minimaliza aspectele care privesc validitatea şi coeficientul de siguranţă al informaţiilor (amintite ca fiind nepotrivite sau politic incorecte) şi de a le înlocui cu alte criterii cum ar fi „autenticitatea" cu care s-a reprodus „experienţa".
4. Presupoziţia că o poziţie partizană moral sau politic influenţează maniera în care se analizează datele şi criteriile considerate în evaluarea unei „bune" cercetări.

Plecând de la observaţiile de mai sus, propun câteva contra-argumente. Mai întâi, teoria socială nu e un „accesoriu" alipit unui articol, ci un resort animator al cercetării sociale. În al doilea rând, dacă interviurile non-directive pot fi într-adevăr folositoare, mai e încă nevoie să justificăm ignorarea datelor neprovocate care ne înconjoară şi să fim precauţi cu impulsul *romantic* care tinde să identifice „experienţa" cu „autenticitatea" (v. secţiunea 1.1.2 şi Atkinson şi Silverman, 1997).

În al treilea rând, insist asupra relevanţei aspectelor care privesc validitatea şi coeficientul de siguranţă al datelor, în câmpul de cercetare: nu ne putem arăta pur şi simplu satisfăcuţi cu ceea ce numeam în altă parte (Silverman, 1989a) „povestirea unor întâmplări convingătoare". Contrar afirmaţiei multor specialişti în ştiinţele sociale, ca şi a unor organizaţii de finanţare, generalizabilitatea[1] (*generalizability* – n.tr.) nu trebuie să reprezinte o problemă pentru cercetarea calitativă.

În sfârşit, îl urmez pe Max Weber (1946) în recunoaşterea divergenţelor de valori care pot apărea în momentul alegerii unor probleme de cercetare, precum şi în discuţiile privind relevanţa unor descoperiri ştiinţifice. Cu toate acestea, resping cu tărie „partizanatul" ca resort fundamental în evaluarea descoperirilor cercetării sau chiar ca standard impus altora în stabilirea celor mai potrivite fapte care trebuie investigate. Din nefericire, nu sunt totuşi convins că „corectitudinea politică" (fie ea a stângii radicale sau a dreptei manageriale) nu influenţează deciziile unor organisme de finanţare sau comitete de redacţie.

Nici unul dintre aspectele de mai sus nu sugerează faptul că cititorul ar trebui să se aştepte ca această carte să fie o polemică. Ţelul meu principal este să arăt valoarea unor anumite genuri de metodologie din cadrul cercetării sociale şi să echipez astfel cititorul cu nişte abilităţi necesare în aplicarea lor.

Cartea de faţă încearcă să ofere o idee asupra manevrelor conceptuale şi practice potrivite în abordarea cercetării sociale, mai degrabă decât să favorizeze abilitatea pasivă de regurgitare a unor răspunsuri adecvate la examenele de metodologie. Mick Bloor a subliniat foarte clar acest lucru:

> Pare un loc comun în mediile de cercetare sociologică faptul că lucrările consacrate metodologiei au o utilitate foarte limitată în studiul propriu-zis al proiectului; ele nu conţin, firește, nici un fel de modele care să poată fi aplicate fără reţineri în soluţionarea unei probleme concrete de cercetare... scrierile metodologice pe care cei mai mulţi sociologi le găsesc folositoare tind să fie cele ancorate în proiecte concrete de cercetare, prin opoziţie cu cele care trec în revistă, la modul general, tehnicile metodologice (1978: 545).

1. Am ales o traducere literală a termenului – în locul unei parafrazări de genul „abilitatea de a generaliza" – pentru a sublinia caracterul compact, unitar al conceptului şi a păstra toate nuanţele autorului pentru un cuvânt compus mai puţin uzual (n.tr.).

Acum, ca și întotdeauna, cred că învățarea are foarte puțin de-a face cu memorarea unor avantaje și dezavantaje ale diverselor abordări și metode. Pentru aceasta, discuția mea este ilustrată de multe și detaliate exemple de studii de cercetare calitativă.

Ca să fie eficace, o lucrare trebuie să propună experiența unei învățări active. În Grecia antică, Socrate încuraja înțelegerea unor concepte punând ucenicilor întrebări incisive. Încă și mai recent, Ludwig Wittgenstein a împânzit cartea sa, *Philosophical Investigations*, cu sute de întrebări provocatoare. Interesant este faptul că ceea ce i-a dezvăluit acestuia maniera în care are loc adevărata învățare – lucrând pe exemple concrete – a fost perioada în care a fost învățător într-o școală elementară[1].

Învățarea prin exercițiu reprezintă un minunat mod de a-ți însuși cunoștințe și de a le transforma apoi în abilități folositoare. Metoda se menține încă în cadrul programelor de învățare la distanță (cum sunt cele de la *British Open University*). De aceea, furnizez în lucrarea de față multe exerciții legate de temele în cauză. Scopul pe care îl urmăresc este ca utilizatorii acestei cărți să deprindă câteva manevre de bază necesare în generarea unor probleme de cercetare și în analiza datelor calitative. Așa cum mi s-a confirmat în timp ce foloseam aceste materiale în evaluarea unui curs universitar, exercițiile dau, în plus, studenților posibilitatea etalării deprinderilor științifice într-o manieră care nu este, de obicei, posibilă în limitele unei metode obișnuite de examinare.

Cred că cea mai interesantă dintre aceste deprinderi apare în definirea problemelor supuse cercetării și în analizarea datelor. Deci cartea de față nu este o „carte de bucate" : nu discută detaliat o serie de aspecte practice implicate în procesul de cercetare (de exemplu, cum să obții accesul într-o anumită locație, cum să te prezinți subiecților). Unele dintre aceste probleme își pot găsi rezolvarea doar în urma experienței practice. Altele implică aspecte analitice ascunse (de exemplu, asupra naturii observației) care sunt abordate în această carte.

Am prezentat toate aceste argumente când cartea pe care o aveți în față a fost publicată prima dată. Care sunt, atunci, rațiunile acestei noi ediții? O listă a schimbărilor majore care apar în această a doua ediție ar putea fi utilă :

- Este un text extins și actualizat care ține seama de afluxul considerabil al lucrărilor care abordează problema datelor calitative, din anii 1990.
- Toate capitolele au fost în mare parte rescrise, pentru a obține un text cât mai clar cu putință.
- Am adăugat un nou capitol despre imagini (capitolul 7) și o tratare considerabil extinsă a analizei de discurs (secțiunea 6. 4).
- Numărul de exerciții pentru studenți a fost mărit substanțial ; acestea se află acum la sfârșitul fiecărui capitol.
- Am încercat să confer textului un grad mai mare de accesibilitate pentru studenți. Ideile de reținut și lecturile recomandate apar acum la sfârșitul fiecărui capitol, iar termenii tehnici sunt prezentați în italic și apar într-un glosar la sfârșitul volumului.
- Am încercat în mod deliberat să confer un aer interdisciplinar acestui text, pentru a ține cont de interesul crescând pentru cercetarea calitativă în afara sociologiei și antropologiei, în diverse alte discipline de la psihologie la geografie, sisteme de informare, campanii pentru promovare a sănătății, management și multe altele.

---

1. Din 1920, timp de șapte ani, a fost învățător de țară în niște sate din munții Austriei. V. nota istorică ce precedă traducerea în limba română a lucrării *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. din limba germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 17 (n.tr.).

Văd în acest text refăcut un companion pentru recenta mea carte *Doing Qualitative Research* (Silverman, 2000). Aceea se voia un ghid pentru dirijarea unui proces de cercetare. Aceasta este mai degrabă introductivă și împreună cu volumul însoțitor de texte esențiale (Silverman, 1997a) caută să ofere studenților fundamentul științific de care au nevoie înainte de a începe să mediteze asupra propriului lor studiu de cercetare calitativă.

Pentru accepțiunea mea asupra naturii și rostului acestui fundament, voi folosi cuvintele lui Wittgenstein care, în încheierea *Tractatus*-ului *logico-philosophicus*, ne spune:

> Propozițiile mele clarifică prin faptul că cel ce mă înțelege le recunoaște, până la urmă, drept nonsensuri, dacă prin ele – spijinindu-se pe ele – s-a ridicat deasupra lor. (El trebuie, pentru a spune așa, să arunce scara după ce a urcat pe ea.) El trebuie să depășească aceste propoziții și apoi va vedea lumea în mod corect (1971 : 6.54)[1].

Speranța mea este ca lucrarea de față să fie folosită într-un mod asemănător scării lui Wittgenstein, constituindu-se într-un prim pas pentru studenții care se vor desprinde mai apoi de ea, realizându-și propriile cercetări – schițând noi teritorii de investigație mai degrabă decât reafirmând adevăruri confortabile.

La această ediție au contribuit mai mulți prieteni. Printre cei care m-au ajutat se numără și Vladimir Andrle, Mick Bloor, Norman Denzin, Mike Emmison, Jay Gubrium, Jim Holstein, Moira Kelly, Anssi Peräkylä, Jonathan Potter, Anne Ryen și Paul ten Have. Îi sunt de asemenea recunoscător editorului meu de la casa de editură Sage, Simon Ross. Firește, eu însumi sunt singurul responsabil pentru erorile sau omisiunile pe care le-ar putea conține această carte.

David Silverman
Londra

1. Am utilizat ediția românească citată mai sus, p. 159 (n.tr.).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea I

TEORIE ŞI METODĂ ÎN CERCETAREA CALITATIVĂ

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 1

Debutul cercetării

Unii fac cercetare calitativă în primul rând din motive negative. Poate nu sunt atât de buni la statistică (sau doar cred că nu sunt) şi nu se arată ispitiţi de cercetarea cantitativă. Sau poate nu prea strălucesc în studiul la bibliotecă şi speră că-şi vor putea stimula imaginaţia leneşă ieşind „pe teren".

Din păcate, aşa cum afirmă majoritatea filozofilor şi oamenilor de ştiinţă, faptele descoperite „pe teren" nu vorbesc niciodată prin ele însele, fiind la rândul lor impregnate cu teorie. Spre exemplu, depoziţiile iniţiale ale martorilor din Dallas la momentul asasinării preşedintelui Kennedy (1963) nu s-au referit la împuşcături, ci la zgomotul produs de rateul unui automobil (Sacks, 1984: 519). Cum se face că oamenii au auzit una ca asta?

Ştim cu toţii că cei care cred că tocmai au auzit o împuşcătură ori de câte ori este vorba despre rateul unei maşini pot fi luaţi drept instabili psihic, dacă nu chiar psihotici. Deci descrierile noastre nu sunt niciodată simple mărturii asupra „evenimentelor", ele sunt structurate într-o manieră care să ne zugrăvească pe noi înşine ca făcând parte dintr-o categorie anume de oameni – a acelora care sunt de obicei „rezonabili" şi „precauţi".

Dar, aţi putea spune, e sigur că specialiştii în ştiinţe sociale sunt mai obiectivi? La urma urmelor, ei deţin metode ştiinţifice cu ajutorul cărora pot face ca observaţiile lor să fie mai credibile.

Răspunsul este da şi nu. Fireşte, cercetătorii se lansează în general într-un proces mult mai atent de departajare a faptelor obiective de simplele opinii, lucru pe care majoritatea dintre noi nu trebuie să-l facem în viaţa obişnuită (v. capitolul 8). Oricum, până la urmă, chiar cercetătorii nu fac altceva decât să observe „fapte" prin lentile confecţionate din concepte şi teorii. Sacks are un exemplu fundamental în acest sens:

> Să presupunem că eşti sociolog sau antropolog şi te afli într-un anume loc. Vezi o persoană făcând ceva, o anumită activitate. Cum vei începe să formulezi în raportul tău cine este persoana care face acel lucru? Poţi folosi ceea ce ai putea considera ca fiind formularea cea mai conservatoare, adică numele său? Ştiind, desigur, că la orice categorie te-ai opri ai întâlni acest gen de probleme sistematice, cum vei reuşi să selectezi o categorie precisă, dintr-o serie în cadrul căreia toate ar caracteriza sau identifica la fel de precis persoana respectivă? (1992, I: 467-8).

Sacks arată că acest gen de probleme nu se pot rezolva prin simplul fapt că „iei cele mai bune notiţe posibile la momentul respectiv, urmând ca după aceea să iei şi

deciziile" (1 : 468). Orice lucru pe care îl observăm este impregnat la rândul său de alte presupuneri teoretice.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 1.1

În mediul ştiinţific, acestor presupuneri li se dă, în general, extravagantul nume de „teorii". Dar ce sunt „teoriile"?

Martin O'Brien (1993) a folosit, pentru a răspunde la această întrebare, exemplul unui caleidoscop. După cum ne explică el,

> caleidoscopul... [este] o jucărie care constă dintr-un tub, nişte lentile şi fragmente din sticlă sau plastic translucide şi colorate. Când răsuceşti tubul şi priveşti prin lentila caleidoscopului, formele şi culorile vizibile la capăt se schimbă. Pe măsură ce răsuceşti tubul, diferite lentile intră în joc, iar combinaţiile de culori şi forme se schimbă dintr-un model într-altul. În mod similar, putem să vedem teoria socială ca fiind un soi de caleidoscop – schimbând perspectiva teoretică, lumea aflată sub investigaţie îşi schimbă forma o dată cu ea (1993 : 10-11).

În ce fel funcţionează teoria pe principiul unui caleidoscop poate fi văzut luând un exemplu concret, deşi uşor simplist. Imaginaţi-vă că un grup de cercetători din domeniul ştiinţelor sociale, veniţi dinspre diverse discipline, observă oamenii aflaţi la o petrecere printr-o oglindă fără a putea fi la rândul lor văzuţi. Sociologul va observa, probabil, compoziţia pe genuri a diverselor grupuri de conversaţie, în vreme ce lingvistul s-ar putea să asculte cum se derulează flecăreala între cei prezenţi. Psihologul se va concentra asupra caracteristicilor singuraticilor prin contrast cu cei care sunt „inima" petrecerii, iar geograful ar observa probabil modul în care conversaţia participanţilor este influenţată de organizarea spaţială a camerei.

Ideea este că nici una dintre aceste observaţii nu e mai reală decât celelalte. De exemplu, oamenii nu sunt definiţi în mod esenţial numai în termenii caracteristicilor lor sociale (cum ar fi genul) sau ai personalităţii lor (extravertiţi sau intravertiţi). Totul depinde deci de interogaţiile cercetării. Iar aceasta este, inevitabil, de inspiraţie teoretică. Astfel, chiar pentru înaintarea unor probleme de cercetare, să le spunem, fundamentale, avem totuşi nevoie de sprijinul teoriilor sociale.

Oricum, analogia caleidoscopului propusă de O'Brien ne duce doar până în acest punct. De exemplu, în ce fel diferă o „teorie" de o „ipoteză"? Şi cum le extindem pe amândouă?

Întrebări ca acestea arată că nu mai pot amâna potenţial istovitorul demers al definirii termenilor. În capitolul de faţă vom discuta despre modele, concepte, teorii, ipoteze, metode şi metodologii. În tabelul 1.1 se vede în ce fel trebuie folosit fiecare termen.

După cum indică tabelul, „modelele" sunt, în cercetarea socială, chiar mai importante decât teoriile. Modelele ne furnizează un cadru general în limitele căruia noi privim realitatea. Pe scurt, ele ne spun cum arată această realitate şi elementele esenţiale pe care le conţine („ontologie"), dar şi care este natura şi statutul cunoaşterii („epistemologie"). În acest sens, modelele nu corespund foarte bine cu ceea ce se consideră a fi, în general, „paradigmele" (v. Guba şi Lincoln, 1994).

TABELUL 1.1
Termenii esenţiali utilizaţi în cercetare

Denumirea termenului	Înţelesul termenului	Relevanţa termenului
Modelul	Un cadru general care oferă o perspectivă asupra lumii (ex. : behaviorism, feminism)	Utilitate
Conceptul	O idee care derivă dintr-un model dat (ex. : „stimul-răspuns", „opresiune")	Utilitate
Teoria	Un set de concepte folosite în definirea şi/sau explicarea unor fenomene	Utilitate
Ipoteza	O propoziţie testabilă	Validitate
Metodologia	O abordare anume folosită în studiul unor probleme supuse cercetării	Utilitate
Metoda	O tehnică specifică de cercetare	Potrivită modelului, teoriei, ipotezei şi metodologiei

În cercetarea socială, exemple de asemenea *modele* sunt funcţionalismul (vizează funcţiile instituţiilor sociale), behaviorismul (care defineşte orice comportament în termeni de „stimul" şi „răspuns"), interacţionismul simbolic (focalizat pe modalităţile de folosire a înţelesurilor simbolice în relaţiile interpersonale) şi etnometodologia (care încurajează observarea modurilor cotidiene de producere a interacţiunilor sociale coerente). Pornind de la lucrarea lui Gubrium şi Holstein (1997), voi discuta importanţa modelelor ceva mai târziu, în capitolul 2.

Conceptele sunt idei bine precizate, derivate dintr-un model anume. Exemple de concepte sunt „funcţie socială" (vine din funcţionalism), „stimul-răspuns" (behaviorism), „definirea situaţiei" (interacţionism) şi „metoda documentară a interpretării" (etnometodologie). Conceptele furnizează nişte moduri de abordare a lumii, esenţiale în definirea unei probleme de cercetare.

Teoriile ordonează conceptele în serii, pentru a defini şi explica un anume fenomen. După cum arătau Strauss şi Corbin, „teoria constă în relaţii plauzibile între concepte şi serii de concepte" (1994 : 278). Fără să pornim de la o teorie anume, fenomene ca „genul", „personalitatea", „discuţia" ori „spaţiul" nu au nici un înţeles în cadrul ştiinţelor sociale. În acest sens, lipsa teoriei înseamnă lipsa obiectului cercetării.

Deci teoria oferă un reazem şi o bază pentru abordarea lumii, separat de lumea propriu-zisă. Astfel, teoria oferă :

- un cadru pentru înţelegerea critică a fenomenului ;
- o bază pentru descoperirea unei modalităţi de organizare a ceea ce este necunoscut (Gubrium, corespondenţă personală).

Provocând idei legate de ceea ce este necunoscut la un moment dat, teoriile dau imboldul necesar demarării cercetării. Ca entităţi vii, ele sunt, la rândul lor, cizelate şi modificate de o bună cercetare. Oricum, aşa cum sunt folosite aici, modelele, conceptele şi teoriile se confirmă pe ele însele în sensul că ne ajută să privim fenomenele într-o perspectivă anume. Asta înseamnă că teoriile nu pot fi nicicând lipsite de temeinicie, ci doar considerate mai mult sau mai puţin utile.

Această din urmă caracteristică le deosebeşte de *ipoteze*. Spre deosebire de teorii, ipotezele sunt cele care vor fi testate pe parcursul cercetării. Exemple de ipoteze care vor fi discutate ceva mai târziu în această carte, sunt:

- Modul în care noi primim un sfat depinde în mod direct de felul în care sfatul respectiv ne este dat.
- Reacţiile faţă de un medicament ilegal depind de ceea ce se ştie deja, de la ceilalţi, despre medicamentul în cauză.
- Procesul votării în alegerile sindicale este influenţat de legăturile extra-profesionale dintre membrii sindicatului.

În multe studii de cercetare calitativă, ipotezele nu sunt stabilite de la început. În schimb, ipotezele sunt produse (sau deduse) pe parcursul primelor stadii ale cercetării. Oricum, spre deosebire de teorii, ipotezele pot şi trebuie să fie testate. Tocmai din acest motiv apreciem o ipoteză în funcţie de validitatea sau valoarea sa de adevăr.

Metodologia se referă la alegerile pe care le facem cu privire la natura cazurilor ce vor fi studiate, metodele de culegere a datelor, formele de analiză a acestora etc., în planificarea şi executarea unei cercetări. Deci metodologia aleasă stabileşte cum anume vom studia fenomenele. În cadrul cercetării sociale, metodologiile pot fi definite fie în linii mari (de exemplu calitative sau cantitative), fie vizând detaliile cercetării (de exemplu teoria fundamentată pe date empirice[1] – *grounded theory* –, sau analiza conversaţiei). Întocmai ca teoriile, metodologiile nu pot fi false sau adevărate, ci doar mai mult ori mai puţin folositoare.

În sfârşit, *metodele* sunt tehnici specifice de cercetare. Acestea includ atât tehnici cantitative, cum ar fi corelările statistice, cât şi tehnici ca observaţia, intervievarea şi înregistrările audio. Din nou, tehnicile în ele însele nu pot fi false sau adevărate. Ele sunt mai mult ori mai puţin utile, în funcţie de compatibilitatea lor cu teoriile şi metodologiile folosite, cu ipotezele care trebuie testate şi/sau cu subiectul de cercetare ales. Spre exemplu, behavioriştii ar putea alege metodele cantitative, iar interacţioniştii preferă deseori să-şi culeagă datele prin observaţie. Dar, în funcţie de ipotezele care urmează a fi testate, behavioriştii ar putea opta uneori pentru metode calitative – de exemplu în faza exploratorie a cercetării. În mod similar, interacţioniştii pot uneori folosi simple metode cantitative, mai cu seamă atunci când urmăresc să descopere o schemă generală ce ar putea fi desprinsă din datele lor.

Acum că am definit câteva concepte de bază, putem reveni la aspectul mai practic al modului de utilizare a modelelor şi teoriilor pentru generarea unei probleme de cercetare.

1.1. Generarea unei probleme de cercetare

După o lungă experienţă în supervizarea cercetărilor, atât în ciclul universitar, cât şi în cel postuniversitar, remarc că cercetătorii debutanţi au tendinţa de a face două greşeli principale. Mai întâi, nu reuşesc să facă suficient de clar distincţia între problemele de

1. Optăm, de aici înainte, pentru redarea termenului în limba engleză, deoarece o traducere forţată în limba română i-ar periclita sensul. Urmăm, prin aceasta, exemplul *Dicţionarului de metode calitative* deja citat, în care se optează pentru aceeaşi variantă netradusă (n.tr.).

cercetare şi problemele care intră în general în atenţia societăţii. Ultimul tip de probleme, pe care le voi numi „probleme sociale", se află în centrul dezbaterilor politice şi acoperă primele pagini ale ziarelor serioase. Oricum, deşi problemele sociale cum ar fi şomajul, oamenii fără adăpost şi rasismul sunt importante, nu pot totuşi genera, prin ele însele, un subiect de cercetare.

Cea de-a doua greşeală la care mă refeream este uneori legată de prima. Apare acolo unde cercetătorii se opresc la o problemă de cercetare atât de vastă încât devine imposibil de abordat. E bine, de exemplu, să descoperi cauzele unei probleme sociale cum ar fi cea a oamenilor fără adăpost, dar o asemenea problemă se află dincolo de scopul unui singur cercetător, cu timp şi resurse limitate. Mai mult, în faţa unei probleme atât de vaste, e imposibil, în general, să speri la o abordare în adâncime.

Aşa cum le spun studenţilor mei, ţelul ar trebui să fie acela de a spune „multe despre puţin". Aceasta înseamnă evitarea tentaţiei de a spune „puţin despre mult". Într-adevăr, calea din urmă seamănă cu o „eschivare". Cu siguranţă, din pricina faptului că subiectul este atât de vast, debutantul trece de la un aspect la altul fără a se simţi forţat să şlefuiască şi să testeze fiecare aspect al analizei (v. Silverman, 2000: 61-74).

În fragmentul care urmează mă voi concentra pe prima dintre cele două erori – tendinţa de a alege o problemă socială ca subiect de cercetare. Oricum, recomandând câteva soluţii contra acestei greşeli, voi arăta cum anume se poate restrânge un subiect de cercetare.

1.1.1. *Ce este o problemă ?*

Nu e nevoie decât să deschidem o revistă sau să privim un program de ştiri pentru a fi confruntaţi cu o avalanşă de probleme sociale. Pe la mijlocul anilor '90, programele britanice de ştiri erau săturate cu diverse referiri la un „val" de fărădelegi comise de copii – de la furturi de maşini până la uciderea unor bătrâni sau a altor copii. Existau, de asemenea, câteva reportaje despre doctori infestaţi cu virusul HIV care au continuat să profeseze punându-şi astfel pacienţii în pericol.

Aceste poveşti au în comun un lucru: ambele reclamă un soi de decadenţă morală, familiile sau şcolile eşuând în încercarea lor de a disciplina copiii, în vreme ce medicii nu reuşesc să-şi ia în serios responsabilităţile profesionale. Aşa că felul în care este relatat fiecare fapt sugerează o soluţie: înăsprirea măsurilor de impunere a „disciplinei" pentru a combate „declinul moral".

Înainte să luăm în calcul acest „tratament", trebuie să măsurăm cu atenţie „diagnosticul". Ne confruntăm, într-adevăr, cu o creştere a delincvenţei juvenile sau această aparentă creştere reflectă doar interesul crescut al jurnaliştilor pentru ştirile „tari"? Ori poate această creştere se datorează vizibilităţii artificiale pe care o au uneori anumite tipuri de crime? Şi, din nou, cât de mulţi medici şi-au infectat realmente pacienţii cu HIV? Cunosc doar un caz (disputat) – un dentist din Florida. Dimpotrivă, există un număr considerabil de cazuri ale unor pacienţi bolnavi care au infectat personalul care îi trata. Mai mult, de ce să ne concentrăm asupra virusului HIV, când alte boli, cum ar fi hepatita B, sunt de departe, mult mai uşor transmisibile? Oare auzim atât de multe lucruri despre HIV fiindcă acest virus este asociat unor grupuri „stigmatizate"?

Oricum, problemele sociale „aparente" nu sunt singurele subiecte care atrag atenţia cercetătorilor. Administratorii şi managerii detectează şi ei „probleme" în cadrul propriilor organizaţii şi ar putea cere soluţiile cercetătorilor din câmpul ştiinţelor sociale.

E tentant să laşi unor astfel de oameni mână liberă în definirea unei probleme de cercetare – mai ales că, în general, există o sumă frumuşică de bani pentru derularea proiectului! Totuşi, trebuie să fim în primul rând atenţi la termenii folosiţi pentru a defini problema respectivă. De exemplu, mulţi manageri vor defini problemele din organizaţii ca fiind probleme „de comunicare". Rolul cercetătorului ar fi, atunci, acela de a găsi o modalitate pentru ca angajaţii să comunice „mai bine".

Din păcate, o discuţie asupra „problemelor de comunicare" ridică multe dificultăţi. Poate abate atenţia, de exemplu, de la „abilităţile" de comunicare ce intervin inevitabil în orice interacţiune. Tinde, de asemenea, să presupună că soluţia tuturor problemelor este o ascultare mai atentă, ignorând relaţiile de putere prezente înăuntrul schemelor de comunicare şi dincolo de ele. În plus, asemenea relaţii pot face caracterizarea „eficienţei organizaţionale" foarte problematică. Iată cum problemele „administrative" nu oferă o bază mai sigură pentru cercetarea socială decât ar face-o problemele „sociale".

Bineînţeles, cele arătate mai sus nu înseamnă că aş nega existenţa unor reale probleme în societate. Şi, chiar dacă am cădea, până la urmă, de acord asupra definirii acestor probleme, nu este totuşi sigur că ele pot furniza un subiect cercetabil.

Daţi-mi voie să revin la cazul oamenilor infectaţi cu HIV. Unele dintre aceste probleme sunt într-un mod destul de cinstit aduse în atenţia publicului de activităţi organizate ale unor grupuri purtătoare de HIV. Modalităţile în care cercetătorii din domeniul ştiinţelor sociale pot contribui la această situaţie ţin de abilităţile teoretice şi metodologice specifice fiecărei discipline. Astfel, economiştii pot cerceta modul în care resursele limitate alocate îngrijirilor medicale pot fi folosite cât mai eficient pentru a face faţă epidemiei în Vest şi în Lumea a Treia. Dintre sociologi, specialiştii în sondaje pot investiga modele de comportament sexual, încercând astfel să promoveze o educaţie eficientă privind problemele de sănătate, în timp ce cu ajutorul metodelor calitative se pot studia aspectele implicate în „negocierea" unor contacte sexuale cât mai lipsite de riscuri sau în consilierea oamenilor în legătură cu virusul HIV sau cu SIDA.

Aşa cum demonstrează exemplele de mai sus, impulsul iniţial al cercetării poate apărea din nevoile practicienilor şi clienţilor. Oricum, cercetători aparţinând diverselor discipline vor pune, de obicei, subiectului iniţial de cercetare propria „etichetă" teoretică şi metodologică. De exemplu, în cercetarea mea asupra consilierii privind virusul HIV (Silverman, 1997b), utilizarea înregistrărilor şi transcrierilor detaliate, precum şi a multor alte concepte tehnice, era justificată de interesul meu pentru *analiza conversaţiei* (v. capitolul 6).

Acest exemplu arată că, în general, e necesar să ne ferim a lăsa subiectul nostru de cercetare definit totalmente de termenii conceperii „problemelor sociale" aşa cum sunt ei recunoscuţi de diverse grupuri, fie ele profesionale sau aparţinând comunităţii. Partea frumoasă este că, după ce ne-am început cercetarea cu o perspectivă bine definită, putem, cred, mai târziu să tratăm astfel de probleme sociale cu o forţă considerabilă şi într-o manieră mult mai convingătoare. Acest aspect este discutat pe larg în capitolul 9.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 1.2

1.1.2. *Capcana absolutistă*

În cele din urmă, arătând ce anume *poate* face o cercetare socială e ca şi cum ne-am fi asumat o perspectivă pozitivă. Oricum, atunci când încercăm să definim o problemă de cercetare, ne mai paşte încă o capcană. Capcana „absolutistă", cum o numesc eu, apare din tentaţia de a accepta necritic înţelepciunile convenţionale ale zilelor noastre. Daţi-mi voie să numesc mai jos cele patru „înţelepciuni" pe care le voi lua în discuţie:

- scientismul,
- progresul,
- turismul,
- romantismul.

Primele două ţin în principal de cei care fac cercetare cantitativă; ultimele două sunt, în cea mai mare parte, o problemă a cercetătorilor care utilizează metodele calitative.

Scientismul

Implică acceptarea necritică a faptului că „ştiinţa" se distinge net de „simţul comun" şi că îi este superioară acestuia. De exemplu, specialistul în cercetare cantitativă ar putea studia relaţia dintre „eficienţa" unei organizaţii şi „structura" sa managerială. Scopul ar putea fi acela de a obţine o imagine mai convingătoare şi mai aproape de realitate decât s-ar fi putut face prin simpla folosire a simţului comun.

Eficienţa şi structura managerială nu pot fi separate de ceea ce participanţii în organizaţie fac ei înşişi. Astfel, eficienţa şi structura nu sunt nişte realităţi stabile, ci sunt definite şi redefinite în cadrul diverselor contexte organizaţionale (exemplu: întâlnirile interne, negocierile care au loc între muncitori şi departamentul managerial, apariţiile în presă etc.) Mai mult, chiar cercetătorii îşi vor folosi propriile achiziţii ale simţului comun cu privire la modul de operare al organizaţiilor pentru a defini şi măsura aceste „variabile" (v. secţiunea 2.2).

Aceasta *nu* înseamnă că nu există diferenţe între ştiinţă şi simţul comun. Fireşte, ştiinţele sociale sunt datoare să cerceteze cum anume se manifestă simţul comun într-o manieră care n-ar trebui să fie (şi nici nu este) la îndemâna acestuia. Şi astfel se va inspira inevitabil din achiziţiile sale. Greşeala scientismului constă în poziţionarea sa într-o zonă distinctă şi superioară simţului comun.

Progresul

În secolul al XIX-lea oamenii de ştiinţă credeau că pot descoperi o cale care duce spre „progres" (de exemplu scrierile de popularizare asupra evoluţiei speciilor ale lui Charles Darwin, şi ale lui Karl Marx asupra inevitabilităţii decesului sistemelor economice „regresive"). Această credinţă s-a menţinut destul de vie în secolul al XX-lea, cu câteva modificări invocate după experienţele celor două războaie.

Oricum, o încredere necritică în progres reprezintă o bază inacceptabilă pentru o cercetare ştiinţifică. De exemplu, e periculos să afirmăm că putem identifica un progres social în faptul că doctorii îşi ascultă mai mult şi mai atent pacienţii (Silverman, 1987: cap. 8) sau că locatarilor unei închisori li se oferă eliberarea condiţionată, sau că noi toţi

ne simţim mai liberi să vorbim despre propria sexualitate (Foucault, 1977; 1979; Silverman, 1997b: cap. 9). Dacă vom spune „progres" în fiecare dintre aceste cazuri, atunci am putea da greş în identificarea „dublelor legături" ale oricărei metode de comunicare şi/sau noi forme de putere.

Atât scientismul, cât şi credinţa în progres au avut un impact important asupra cercetătorilor cantitativi. Acum voi reveni la două capcane care au avut o influenţă mult mai directă asupra cercetării calitative.

Turismul

Mă gândesc la turistul „cu dare de mână" care călătoreşte pretutindeni în căutarea întâlnirilor cu culturi exotice. Dispreţuind călătoriile în grup sau până şi eticheta de „turist", o astfel de persoană are o sete nepotolită pentru „nou" şi „diferit". Problema ar fi aceea că există paralele îngrijorătoare între cel care face cercetare calitativă şi genul de turişti pomenit. Aceşti specialişti încep deseori munca fără a avea o ipoteză şi, asemenea turiştilor, privesc îndelung şi cu lăcomie la scenele sociale, căutând semne de activitate care par a fi noi şi diferite de cele cunoscute. Pericolul în toate acestea este că cercetătorii cu apucături turistice se vor concentra atât de mult asupra diferenţelor culturale, subculturale sau de grup, încât nu mai sunt în stare să recunoască asemănările între cultura căreia îi aparţin şi cele pe care le studiază. Dar, o dată ce laşi de o parte acel gen de întrebări care sugerează răspunsul (care presupun diferenţele culturale) şi treci la observarea a ceea ce oamenii fac într-adevăr acolo, atunci vei găsi cu siguranţă anumite trăsături *comune* între modelele sociale din Vest şi Est (v. Ryen şi Silverman, 2000; şi discuţia mea din secţiunea 1.1.3 asupra studiului realizat de Moerman, în 1974, despre tribul *Thai*).

Romantismul

După cum secolul al XIX-lea era secolul „progresului", tot la fel era şi perioada în care omul aştepta ca literatura, arta şi muzica să exprime lumea interioară a artistului şi să angajeze emoţiile celor care le admirau. Această mişcare s-a numit „romantism".

Aşa cum argumentez în capitolul 4, există mai mult decât o simplă aluzie la acest romantism în unele cercetări calitative contemporane (a se vedea Gubrium şi Holstein, 1997; Atkinson şi Silverman, 1997). Această influenţă apare mai cu seamă acolo unde cercetătorul se străduieşte să înregistreze cu fidelitate „experienţele" unor grupuri în general dezavantajate (femei agresate, homosexuali, şomeri etc.).

Cum voi sugera şi mai târziu, abordarea romantică este atrăgătoare, dar periculoasă. Ar putea neglija modul în care experienţa este modelată de formele culturale de reprezentare. De exemplu, ceea ce credem că este într-adevăr propriu nouă (noţiuni precum „vinovat", „responsabilitate") poate fi un mod determinat cultural de a înţelege lumea (v. discuţia mea asupra mamei unei adolescente diabetice în secţiunea 6.4.2). Demersul de justificare a unei cercetări în termeni de reprezentare „autentică" a experienţei atâta timp cât ceea ce e autentic e culturalmente definit este deci discutabil.

Acest argument rămâne, de asemenea, valabil în analiza datelor culese prin intervievare pe care le voi aborda mai jos. Pentru moment, închei această secţiune arătând că generarea unei probleme de cercetare se realizează examinând modul în care diferite forme de sensibilitate ar putea furniza o soluţie capcanei duble pe care o întind absolutismul şi alunecarea în versiunile societale ale faptelor sociale.

1.1.3. *Sensibilitatea şi problemele de cercetat*

Am adus argumente în favoarea faptului că este deseori nefolositor pentru cercetători să-şi înceapă munca pornind de la o problemă socială identificată de specialişti sau de manageri. Cu toţii ştim că astfel de definiri ale problemelor servesc adesea interese personale. Ceea ce vreau să menţionez este că dacă cercetarea are ceva de oferit, atunci imperativele sale teoretice o vor conduce într-o direcţie ce poate dezvălui participanţilor noi perspective asupra problemei. În mod paradoxal, refuzând să pornim de la o concepţie comună asupra a ceea ce este „greşit" într-o anume situaţie, am putea fi chiar mai capabili să contribuim la identificarea mecanismului de funcţionare a situaţiei respective şi, prin aceasta, la descoperirea unei modalităţi de atingere a scopurilor dorite.

Diversele perspective ale ştiinţelor sociale furnizează o anumită sensibilitate multor aspecte neglijate de cei care definesc problemele sociale sau administrative. Daţi-mi voie să disting trei tipuri de sensibilitate:

- istorică,
- politică,
- contextuală.

Le voi explica şi discuta pe fiecare în parte.

Sensibilitatea istorică

Ori de câte ori avem ocazia, ar trebui să descoperim şi să examinăm o dovadă istorică relevantă în momentul în care stabilim un subiect de cercetare. De exemplu, în anii 1950 şi 1960 se presupunea că „familia nucleară" (părinţii şi copiii) au înlocuit „familia lărgită" (mai multe generaţii trăind împreună în aceeaşi gospodărie) a societăţilor pre-industriale. Cercetătorii păreau să fi uitat pur şi simplu că speranţa slabă de viaţă ar fi putut totuşi face ca modelul de „familie lărgită" să nu fie prea des întâlnit nici în trecut.

Mai mult, sensibilitatea istorică ne ajută să înţelegem modul în care suntem guvernaţi. De exemplu, până în secolul al XVIII-lea, populaţia era văzută ca o „gloată" ameninţătoare ce trebuia controlată, dacă se cerea, prin forţă. Astăzi suntem percepuţi ca indivizi cu „nevoi" şi „drepturi" care trebuie înţelese şi protejate de societate (v. Foucault, 1977). Dar, deşi forţa opresivă se poate folosi doar în cazuri excepţionale, am putea fi controlaţi prin mijloace mai subtile. Gândiţi-vă doar la informaţiile noastre personale existente în bazele de date ale băncilor şi la atotpătrunzătoarele camere de luat vederi care ne înregistrează mişcările pe străzile multor oraşe moderne. Sensibilitatea istorică ne oferă astfel numeroase subiecte de cercetare care evită capcana perceperii versiunilor contemporane ale problemelor sociale ca fiind lipsite de echivoc.

Sensibilitatea politică

A permite „sperietorilor" mediatice să determine subiectele noastre de cercetare este o metodă la fel de failibilă ca şi cea a delimitării acestora în concordanţă cu interesele administrative sau manageriale. O asemenea situaţie indică faptul că nu ne folosim de sensibilitatea politică pentru a detecta interesele personale din spatele unei anumite modalităţi de formulare a problemei. La urma urmei, mass-media au nevoie de public. Iar administratorii trebuie să fie văzuţi lucrând eficient.

Deci sensibilitatea politică caută să surprindă interesele politice din spatele definirii problemelor într-o anume manieră. În schimb ea este de ajutor prin faptul că se bazează pe sugestia conform căreia noi suntem cei care cercetăm felul în care apar problemele sociale. De exemplu, Barbara Nelson (1984) a cercetat cum anume a devenit mai vizibil „abuzul asupra copiilor" la sfârşitul anilor '60. Ea arată cum descoperirile unui doctor referitoare la „sindromul copilului bătut" au fost adoptate de administraţia conservatoare a lui Nixon legând problemele sociale de „adaptarea defectuoasă" a părinţilor mai degrabă decât de eşecurile programelor sociale. Sensibilitatea politică nu presupune faptul că specialiştii în ştiinţe sociale pledează pentru lipsa problemelor „reale" în societate. Dimpotrivă, sugerează că ştiinţele sociale pot aduce o contribuţie importantă, interogându-se asupra modului în care apar definiţiile „oficiale" ale problemelor. Sincer, ar trebui să recunoaştem, de asemenea, că cercetătorii în ştiinţe sociale sunt adesea nevoiţi să accepte tacit aceste definiţii pentru a-şi atrage nişte fonduri pentru finanţarea proiectelor de cercetare.

Sensibilitatea contextuală

Este cea mai puţin lesne de explicat şi, de departe, cea mai discutabilă categorie de pe lisa noastră. Prin sensibilitate „contextuală" înţeleg recunoaşterea faptului că instituţii aparent uniforme cum ar fi „familia", „tribul" sau „ştiinţa" capătă o varietate de înţelesuri în diverse contexte. Sensibilitatea contextuală este cel mai bine reflectată în studiul lui Moerman (1974) asupra tribului *Lue* din Thailanda. Moerman şi-a început cercetările cu apetitul convenţional al antropologilor de a localiza un popor anume într-o schemă de clasificare. Pentru a-şi satisface acest apetit, s-a apucat să pună băştinaşilor întrebări de genul: „Cum recunoşti un membru din tribul tău?".

El arată cum interlocutorii săi au devenit experţi în furnizarea unor liste întregi de trăsături caracteristice tribului lor prin contrast cu cele ale vecinilor. În acelaşi timp, Moerman şi-a dat seama că o asemenea listă era, în termeni pur logici, nesfârşită. Dacă voiai să-i înţelegi pe acei oameni, poate că nu era necesar să extragi un raport abstract privind caracteristicile lor.

Aşa că Moerman a încetat să se mai întrebe: „Cine sunt cei din tribul *Lue*?". E clar că astfel de mecanisme de identificare etnică nu prea erau folosite de acei oameni, adică nu mai mult decât o facem noi înşine pentru a ne referi la cultura occidentală. În schimb, Moerman a început să examineze ceea ce se petrecea în situaţiile cotidiene.

Privit din această perspectivă, aspectul central nu mai e cine sunt cu adevărat băştinaşii *Lue*, ci când anume, în mediul locuitorilor satelor *Thai*, etichetele de indentificare etnică sunt invocate şi care vor fi consecinţele acestei invocări? Concluzia lui Moerman a fost, astfel, destul de curioasă: când priveşti problema din acest unghi, diferenţele aparente dintre oamenii tribului *Lue* şi noi înşine sunt considerabil reduse. Numai un occidental etnocentric ar fi făcut altfel de presupuneri, comportându-se ca un turist ahtiat după peisaje rare. Pentru o discuţie aprofundată asupra cercetării lui Moerman, a se vedea secţiunea 4.1.

Dar nu numai colectivităţile extinse cum sunt cele tribale, intră în discuţie când folosim ceea ce numeam sensibilitate contextuală. Şi alte instituţii (cum ar fi „familia") şi identităţi sociale (gen, etnicitate etc.) aparent stabile ar putea fi insuficient chestionate din această perspectivă, a problemei sociale.

De exemplu, comentatorii de specialitate spun lucruri de genul „familia este ameninţată". Dar unde anume ne situăm noi pentru a surprinde conturul unitar al

familiei? Şi nu arată „familia" diferit în contexte variate precum gospodăria, tribunalul sau supermarketul (v. secţiunea 3.5)? Decât să ia astfel de argumente drept valori nominale, cercetătorul ar trebui să facă mai întâi uz de cele trei feluri de sensibilitate, pentru a descoperi cum anume se desfăşoară lucrurile într-o lume socială în care, aşa cum arată Moerman, practicile oamenilor sunt, inevitabil, mai complexe decât par.

Şi un ultim lucru. Cele trei tipuri de sensibilitate pe care le-am luat în calcul oferă căi diferite, uneori chiar contradictorii, de generare a subiectelor de cercetare. Nu spun că toate ar trebui folosite în debutul oricărui studiu. Totuşi, dacă nu vom fi sensibili la nici unul dintre aceste aspecte, atunci vom risca să cădem într-o modalitate de definire a subiectului de cercetare care să se bazeze pe o astfel de „problemă socială".

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 1.3

1.2. Varietatea metodelor calitative

Sunt patru metode principale folosite de cei care utilizează cercetarea calitativă:

- observaţia;
- analiza textelor şi documentelor;
- interviurile;
- înregistrarea şi transcrierea datelor..

Aceste metode sunt adesea combinate. De exemplu, multe studii de caz combină observaţia cu intervievările. Mai mult, fiecare metodă poate fi folosită atât în studiile de cercetare cantitativă, cât şi în cele bazate pe cercetare calitativă. Aşa cum arată tabelul 1.2, aspectul de ansamblu al metodologiei de cercetare delimitează modul de folosire a fiecărei metode.

Tabelul 1.2 subliniază problema ilustrată deja în tabelul 1.1: metodele sunt tehnici care primesc un înţeles anume prin acordarea lor cu metodologia în cadrul căreia vor fi folosite.

TABELUL 1.2

Diverse modalităţi de folosire a celor patru metode

	Metodologie	
Metoda	**Cercetare cantitativă**	**Cercetare calitativă**
Observaţia	În munca preliminară, de exemplu, înainte de alcătuirea chestionarului.	Fundamentală în înţelegerea altei culturi.
Analiza textului	Analiza de conţinut – se porneşte de la numărarea categoriilor cercetătorilor.	Înţelegerea categoriilor participanţilor.
Interviul	Sondajul: în principal întrebări cu opţiuni fixe, pe un eşantion aleatoriu.	Întrebări deschise pe eşantioane mici.
Înregistrări audio şi video	Folosite destul de rar pentru verificarea acurateţei interviurilor înregistrate.	Folosite pentru înţelegerea felului în care participanţii îşi organizează vorbirea şi acţiunile.

Astfel, în cercetarea cantitativă, observaţia nu este văzută, în general, ca fiind o metodă importantă în colectarea datelor. Aceasta se întâmplă fiindcă e dificil să dirijezi nişte studii de observaţie pe eşantioane mari.

Cei care folosesc cercetarea cantitativă spun, de asemenea, că observaţia nu este o metodă de colectare a datelor foarte „sigură", pentru că observatori diferiţi pot înregistra observaţii diferite. Dacă totuşi va fi folosită, acest lucru se întâmplă numai în faza preliminară sau „exploratorie" a cercetării.

Dimpotrivă, studiile observaţionale sunt fundamentale pentru majoritatea cercetărilor calitative. Începând cu primele studii de caz pe societăţile neoccidentale întreprinse de pionierii antropologiei (Malinowski, 1922; Radcliffe-Brown, 1948) şi continuând cu munca sociologilor din Chicago înaintea celui de-al doilea război mondial (Thomas şi Znaniecki, 1972), metoda observaţiei a fost deseori cea aleasă atunci când se încerca înţelegerea altei culturi (v. secţiunea 3.1.1).

Aceste contraste între modalităţile de tratare a textelor şi documentelor presupuse de metodologiile cantitativă şi calitativă sunt totuşi evidente. Specialiştii în cercetare cantitativă încearcă să analizeze materialul scris într-o asemenea manieră încât să obţină dovezi trainice asupra unui eşantion mare. Metoda lor favorită este *analiza de conţinut* în cadrul căreia cercetătorii stabilesc un set de categorii, numărând apoi unităţile tematice strânse în fiecare categorie. Cerinţa crucială se referă la necesitatea ca fiecare categorie să fie suficient de precisă pentru a permite cercetătorilor să atingă aceleaşi rezultate în momentul studiului propriu-zis (v. Berelson, 1952) asupra unui material anume (d. ex. şapourile, într-o publicaţie).

În cercetarea calitativă, un număr mic de texte şi documente pot fi studiate pentru finalităţi cu totul diferite. Scopul este să se înţeleagă categoriile participanţilor şi să se releve cum sunt acestea utilizate în activităţi concrete, cum ar fi, de exemplu, spunerea poveştilor (Propp, 1968; Sacks, 1974), modurile de grupare a dosarelor (Cicourel, 1968; Gubrium şi Buckholdt, 1982) sau descrierea „vieţii de familie" (Gubrium, 1992). Soliditatea acestei analize este discutată mai puţin frecvent. În schimb, specialiştii în cercetarea calitativă susţin dexteritatea lor în relevarea unor practici locale cu ajutorul cărora sunt întocmite nişte produse finale (cum ar fi relatările, dosarele, descrierile).

Interviurile sunt folosite de obicei în ambele metodologii. Cei care se ocupă de cercetarea cantitativă administrează interviurile sau chestionarele unor eşantioane aleatorii[1], ceea ce se numeşte anchetă sociologică[2]. „Întrebările cu opţiuni fixe" (d. ex. „da" sau „nu") sunt în general preferate pentru că ocazionează răspunsuri potrivite în obţinerea unor date uniforme, spre deosebire de întrebările „deschise" care produc răspunsuri ce au nevoie de o codare ulterioară. Un aspect metodologic central pentru cercetarea cantitativă este temeinicia ghidului de intervievare şi reprezentativitatea eşantionului.

De exemplu, după ce sondajele privind intenţia de vot nu au coincis cu rezultatele alegerilor generale din Marea Britanie (1992), specialiştii în sondaje au revenit asupra

1. A se consulta, pentru descrierea amănunţită a acestui tip de eşantionaj, Gilles Ferréol (coord.), *Dicţionar de sociologie*, trad. de Lia Decei şi Radu Gârmacea, prefaţă de Septimiu Chelcea şi Adrian Neculau, pp. 68-69, Ed. Polirom, Iaşi, şi C. Zamfir şi L. Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar de sociologie*, ed. cit., pp. 216-217 (n.tr.).
2. V. Ferréol (coord.), *Dicţionar...*, mai ales pp. 14-15, şi Zamfir şi Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar...*, pp. 35-36. (n.tr.).

metodologiei utilizate. Presupunând că unii respondenţi au minţit intervievatorii în legătură cu intenţia lor de vot, unele companii au pus de această dată la dispoziţie o urnă în care oamenii pot introduce nişte false bilete de vot – eliminându-se astfel varianta dezvăluirii preferinţei în faţa intervievatorului.

S-a acordat, de asemenea, mai multă atenţie procesului de asamblare a unui eşantion în vederea intervievării, ţinându-se fără încetare seama de cheltuielile unui eşantion complet aleatoriu, la nivelul întregii populaţii britanice. Poate ca urmare a acestor revizuiri metodologice, datele finale privind intenţiile de vot ale electoratului în alegerile din 1997 s-au apropiat mult mai mult de rezultatele reale.

Aspectul esenţial în cercetarea calitativă este adesea „autenticitatea", şi nu coeficientul de siguranţă al datelor. În general, ţinta urmărită este înţelegerea autentică a experienţelor oamenilor şi se crede că întrebările deschise constituie calea cea mai eficientă de atingere a acestui scop. De exemplu, în culegerea unor istorii de viaţă sau în intervievarea părinţilor care au copii handicapaţi (Baruch, 1982), oamenii pot fi pur şi simplu rugaţi: „spuneţi-mi povestea dumneavoastră". Interviurile calitative sunt cel mai adesea purtate cu un număr mic de oameni, iar relaţia intervievator-intervievat se poate defini mai degrabă în termeni politici decât ştiinţifici (d. ex. Finch, 1984).

Şi, în sfârşit, transcrierea înregistrărilor audio şi video este rareori folosită în cercetarea cantitativă, poate din cauza presupunerii că este dificil de cuantificat. Dimpotrivă, după cum vom vedea (capitolele 6 şi 7), înregistrările audio şi video devin o parte din ce în ce mai importantă a demersurilor de cercetare calitativă. Transcrierea unor astfel de înregistrări bazate pe convenţii standardizate furnizează o excelentă mostră de interacţiune neprovocată. Comparată cu notele de teren luate pe parcursul observaţiei, înregistrările urmate de transcrierea datelor oferă un corpus care reflectă perfect cele petrecute în teren şi la care cercetătorii pot reveni pe măsură ce dezvoltă noi ipoteze.

Această prezentare mai degrabă rezumativă va deveni în cele ce urmează mult mai concretă, fiindcă vom examina câteva studii calitative care utilizează fiecare dintre metodele descrise mai sus. Voi lua exemplul cercetării aspectelor sociale implicate de SIDA pentru că este un subiect de actualitate, extrem de discutat, şi se află într-una din zonele mele de cercetare. Pentru fiecare studiu prezentat voi arăta modul în care diverse imperative teoretice şi metodologice au modelat alegerea şi folosirea unei metode anume.

1.2.1. *Observaţia*

În 1987, am început să particip la consultaţia săptămânală din cadrul departamentului de boli genito-urinare într-un spital orăşenesc englez (Silverman, 1989c). Scopul consultaţiei era monitorizarea evoluţiei pacienţilor seropozitivi care luau un medicament numit AZT (Retrovir). AZT-ul, care, se pare, poate încetini rata reproducerii virusului, se afla la acel moment în stadiu experimental.

Ca orice studiu bazat pe observaţie, scopul era acela de a obţine informaţii la prima mână asupra proceselor sociale într-un context neprovocat. Nu s-a făcut nici o încercare de intervievare a indivizilor în cauză, deoarece atenţia mea se îndrepta asupra a ceea ce ei făceau realmente, şi nu asupra a ceea ce credeau că fac. Cercetătorul era prezent în camera de consultaţie, în laterala doctorului şi pacientului.

Consimţământul pacientului în ce priveşte prezenţa cercetătorului a fost obţinut de medicul-şef. Dată fiind presupusa sensibilitate a momentului, nu s-au făcut înregistrări. În schimb, s-au luat multe note, folosindu-se câte o foaie de hârtie separată pentru fiecare consultaţie.

Eşantionul a fost mic (15 bărbaţi urmăriţi pe parcursul a 37 de consultaţii, în 7 sesiuni clinice) şi nu s-a primit nici o plângere cu privire la reprezentativitatea sa. Fiindcă în acest sector metodele de observaţie sunt rare, studiul a fost în primul rând exploratoriu. Oricum, aşa cum vom vedea, s-a încercat corelarea acelor descoperiri cu alte cercetări sociale asupra relaţiei doctor-pacient. După cum nota Sontag (1979), boala este adesea înţeleasă ca metaforă morală sau psihologică. Cele mai importante descoperiri au fost legate de apanajul moral al existenţei seropozitivului. De exemplu, mulţi dintre pacienţi foloseau un *buzzer*[1] pentru a-şi aminti pe parcursul nopţii să-şi administreze tratamentul la o anumită oră. După cum comenta unul dintre ei (P = pacient):

P: Te trădează imediat. Toată lumea ştie ce ai...

Oricum, în ciuda climatului social specific în care este percepută infecţia cu HIV, s-au putut remarca variaţii considerabile privind modurile în care bolnavii se prezentau în faţa echipei medicale. Am identificat patru stiluri de „prezentare de sine" (Goffman, 1959). Fiecare dintre ele este notat, pe scurt, mai jos:

- *Stilul calm.* Cei din această categorie tratau cu un aer politicos – de acceptare mai degrabă decât de îngrijorare sau anxietate – chiar şi afirmaţiile îngrijorătoare ale doctorilor. De exemplu, unul dintre pacienţi a răspuns monosilabic aproape la toate întrebările. A intervenit o singură dată întrebând de numele unui doctor pe care ar vrea să-l vadă la un alt spital, pentru infecţia de piele. Nu a făcut nici un fel de comentariu când un doctor a observat că AZT-ul îl ţinea, de fapt, în viaţă.
- *Stilul anxios.* La cealaltă extremă, unii pacienţi profitau până şi de întrebările de politeţe obişnuite pentru a-şi expune „anxietatea". De exemplu:

  Medicul: Ce mai faceţi?
  P: Of! Destul de rău. Nu pot să spun exact ce am. Dar nu sunt bine deloc. Habar n-am...

- *Stilul obiectiv.* Aşa cum s-a arătat şi în alte studii (v. Baruch, 1982, discutat în secţiunea 4.8) cei care lucrează în domeniul sănătăţii se prezintă de obicei la medic cu liste de simptome obiective. Un astfel de specialist şi totodată pacient al clinicii, se comportă în maniera menţionată. De exemplu:

  P: Mă întreb dacă nu cumva Acyclovir-ul asociat cu AZT-ul ar putea cauza neutropenie... [descriind simptomele legate de herpesul său:] E interesant. Deci dvs. l-aţi sugera de patru ori pe zi... Fiindcă, în mod normal, e recomandat de cinci ori.

- *Stilul teatral.* O cale de a da răspunsuri privitoare la condiţia fizică este de a le expune făcând observaţii pe marginea situaţiilor sociale în care apar, fiind conştient de prezenţa publicului. De exemplu:

1. Mic mecanism cu sonerie sau vibraţii (n.tr.).

Doctorul: Cum vă simţiţi, fizic?
P: Bine. Altceva am eu. [făcând trimitere la un doctor care nu l-a salutat pe stradă:] E un afurisit de şarlatan, ca şi dumneata. Fără supărare.
[către cercetător şi studentul la medicină:] Apropo, sunt un caz rău, nu mă băgaţi în seamă.

Cu privire la această discuţie, trebuie să facem trei observaţii importante. În primul rând, nu există o corespondenţă simplă între pacient şi un anume „stil" de prezentare de sine. Mai degrabă, fiecare mod de prezentare era disponibil fiecărui pacient cu ocazia oricărei consultaţii, unde ar putea deţine o funcţie socială specifică. Deci, ne-am concentrat atenţia mai degrabă asupra proceselor sociale decât a stărilor psihologice aferente. În al doilea rând, nu am putut oferi decât scurte extrase din situaţiile observate pentru a-mi susţine argumentele. Aşa cum se va vedea în capitolul 8, această modalitate de folosire a probelor ne-a condus spre unele îndoieli privind validitatea sau acurateţea cercetării calitative.

Cea de-a treia observaţie se referă la faptul că aceste descoperiri reflectă doar o parte a studiului. Am descoperit, de asemenea, modul în care etosul „gândirii pozitive" era central în relatările multor pacienţi, şi cum doctorii se concentrau sistematic asupra „corpului" şi mai puţin a „minţii" pacienţilor. Am simţit acest lucru în extrasul de mai sus unde pacientul rezistă provocării doctorului de a discuta mai mult despre condiţia sa fizică. Acest aspect ne va conduce spre câteva întrebări practice asupra diviziunii muncii în domeniul medical, şi în cel al consilierii.

1.2.2. *Analiza de text*

Kitzinger şi Miller (1992) au studiat relaţia dintre mediatizarea SIDA şi gradul de înţelegere a acestei probleme în rândurile publicului. Analiza lor asupra buletinelor de ştiri din Marea Britanie oferă un foarte bun exemplu de folosire a analizei de text în cercetarea calitativă a aspectelor sociale implicate de SIDA.

Ea arată şi modul în care cercetătorii se străduiesc să evite întrebările derivate din „problemele sociale", admiţând totodată că fenomenele sunt întotdeauna determinate social. Preocuparea lui Kitzinger şi Miller pentru definirea socială a fenomenelor este sugerată de ghilimelele prin care îşi marchează conceptele: „SIDA", „Africa", şi ce înseamnă „cu adevărat" cazul respectiv. După cum explică autorii:

> Acest capitol se concentrează asupra modului în care mass-media contribuie la schimbarea, întărirea sau conturarea ideilor pe care le are publicul cu privire la sindromul imunodeficienţei dobândite, cu privire la Africa şi la rasă. Nu urmăreşte să argumenteze dacă HIV provine sau nu din Africa... Nu punem aici întrebări directe legate de originea efectivă a virusului sau de amploarea sa într-un anumit teritoriu. Ne interesează în schimb cum anume sunt produse, structurate şi în final susţinute aceste *răspunsuri* şi ce ne vor spune ele despre construcţia unor concepte cum ar fi „SIDA" sau „Africa" şi ce fel de consecinţe socio-politice implică ele (1992: 28, s.n.).

S-au examinat ştirile de televiziune de pe parcursul a mai bine de trei ani. Într-un astfel de jurnal s-au oferit statisticile asupra infecţiei cu HIV pentru întreg continentul african, iar alături de cuvântul „SIDA" se arăta o hartă a Africii. Harta era, în plus, marcată cu cuvintele „3 milioane de bolnavi".

În acea perioadă de trei ani, singura ţară tratată distinct de restul Africii fusese Africa de Sud. E adevărat, într-una dintre situaţii Africa de Sud a fost descrisă ca fiind „pe faţă" în contracararea invaziei HIV dinspre Africa Neagră. În toate reportajele studiate se foloseau, dimpotrivă, imagini cu africani de culoare infectaţi cu HIV. Mai mult, în cadrul capitolului privind răspândirea epidemiei se făceau trimiteri la „valorile sexuale tradiţionale" sau, mai general, la „cultura africană".

Pentru a vedea cum aceste imagini mediatice au influenţat publicul s-au organizat mai multe grupuri de discuţii cu oameni care aveau diverse ocupaţii (de exemplu infirmiere, poliţişti, cadre didactice), cu oameni presupuşi a fi direct implicaţi în acest subiect (de exemplu homosexuali, puşcăriaşi) şi cu oameni care, se presupunea, aveau mai mică legătură cu subiectul (de exemplu pensionari, studenţi).

Deşi membrii tuturor grupurilor îşi arătau scepticismul în legătură cu acoperirea mediatică a problemei, acceptau cu toţii ipoteza generală că SIDA a venit din Africa şi că predomină acolo. Albii începeau, de obicei, discuţia cu supoziţia că Africa e un adevărat focar de răspândire a bolilor cu transmitere sexuală, iar această afirmaţie se baza pe credinţa că relaţiile sexuale debutează îndeobşte şi acolo la o vârstă fragedă, şi bolile sexuale sunt răspândite prin poligamie.

În orice caz, nu toţi indivizii împărtăşeau aceste credinţe. Kitzinger şi Miller se vor referi la câţiva factori care i-au făcut pe oameni să se îndoiască de onestitatea tratării mediatice a subiectului. Printre aceşti factori se numărau: contactele personale cu surse alternative de informaţie (persoane de încredere sau organizaţii), experienţa de a fi ei înşişi trataţi ca „ţapi ispăşitori", experienţa unei şederi în Africa sau apartenenţa rasială.

Autorii concluzionează:

> Cercetarea noastră demonstrează atât puterea mijloacelor de comunicare în masă, cât şi persistenţa generală a unui set compact de imagini asupra Africii Negre provenite din cultura albilor; e uşor să crezi că Africa reprezintă un rezervor de infecţie cu HIV pentru că „se potriveşte". Jurnaliştii mizează pe aceste prejudecăţi culturale când îşi elaborează materialele asupra infecţiei cu HIV şi asupra Africii. Dar, făcând acest lucru, contribuie la reproducerea şi legitimarea prejudecăţilor respective (1992: 49).

Studiul lui Kitzinger şi Miller are o bază de date mult mai mare decât cea strânsă de mine cu ocazia studiului şedinţelor clinice ale infectaţilor cu HIV. Oricum, au în comun două lucruri. Mai întâi, ambele studii demarează fără ca cercetătorii lor să pornească de la nişte ipoteze anume. În schimb, ca în multe alte cercetări calitative, ei caută să induc şi apoi să testeze ipotezele pe parcursul analizării datelor. În al doilea rând, amândouă au fost, teoretic, determinate de presupunerea că înţelesul fenomenelor sociale derivă din modul în care acestea sunt definite de participanţi. Ambele caracteristici se pot regăsi în următoarele două studii pe care le vom lua în discuţie.

1.2.3. *Interviurile*

Weatherburn *et al.* (1992) remarcă faptul că multe studii afirmă existenţa unei legături între „folosirea improprie" a alcoolului şi a drogurilor şi comportamentul sexual „riscant". Dar Weatherburn *et al.* sugerează, de fapt, altceva:

[că] legătura este afirmată, dar nu dovedită; dovezile sunt în cel mai bun caz contradictorii şi că această afirmaţie ţine de agenda morală puritană (1992: 119).

În cercetarea lor am găsit două postulate care lipsesc din studiile cu pricina – mai vechi şi axate, în principal, pe cercetare cantitativă:

1. Nu se face nici o afirmaţie referitoare la o eventuală strânsă legătură între consumul de alcool şi sexul neprotejat.
2. Trăsăturile psihice (cum sunt deficienţele caracteriale sau o slăbire a puterii de decizie sub influenţa alcoolului) nu sunt considerate a fi o explicaţie adecvată pentru practicarea îndelungată a sexului neprotejat (1992: 122-3).

Cercetarea lui Weatherburn *et al.* face parte din Proiectul SIGMA (un studiu britanic longitudinal asupra unui grup de peste 1000 de homosexuali fără probleme clinice). Ca şi alte cercetări calitative, nici aceasta nu dă crezare explicaţiilor referitoare la comportamentul uman în termenii reducerii vieţii sociale la o relaţie simplă de tipul „stimul" sau „variabilă" – „răspuns".

Drept urmare, s-au preferat întrebările deschise, încercându-se astfel perceperea înţelesurilor ataşate consumului de alcool, în eşantionul utilizat. De exemplu:

> Prima întrebare suna aşa: „Aţi putea spune că alcoolul joacă un rol important în viaţa dvs. sexuală?". Respondenţii care au spus „da", au fost chestionaţi în detaliu asupra naturii exacte a afirmaţiei. O altă întrebare a fost dacă alcoolul i-a împins vreodată înspre un comportament sexual riscant (1992: 123).

De obicei, într-un studiu bazat pe interviu non-directiv, respondenţii sunt încurajaţi să ofere propriile definiţii anumitor activităţi, cum ar fi aceea de „sex riscant".

Descoperirile studiului reflectă complexitatea tentativei de a găsi nişte „cauze" ale unui comportament social. S-a descoperit că efectele alcoolului depindeau de „contextul conjuncturilor sexuale şi de cealaltă persoană implicată în negocierea unei partide de sex" (1992: 129). Numai la o mică parte dintre respondenţi, alcoolul era o „cauză" a comportamentului sexual riscant. În majoritatea cazurilor, deşi oamenii îşi aminteau momentele când erau „beţi-morţi", îşi descriau totuşi activitatea sexuală ca derivând dintr-o deliberare conştientă.

Autorii amintiţi au ridicat totuşi o problemă crucială: aceea a înţelesului pe care ar trebui să-l ataşăm unor astfel de descrieri, dat fiind faptul că oamenii pot să-şi amintească acele caracteristici care să le înfăţişeze comportamentul drept unul socialmente dezirabil:

> Se ştie că a pune oamenilor întrebări retrospective asupra consumului de alcool poate fi un demers la fel de problematic, atât din pricina fenomenului de dezirabilitate socială, cât şi din cauză că însuşi consumul de alcool împiedică redarea fidelă a faptelor (1992: 123).

După cum vom vedea în capitolul 4, această observaţie atinge chiar miezul dezbaterii asupra statutului relatărilor obţinute prin intervievare, mai ales dacă aceste relatări sunt:

- reprezentări adevărate sau false ale unor trăsături cum ar fi atitudinile şi comportamentele;
- „povestiri" a căror raţiune este elaborarea în sine a evenimentelor, şi nu acurateţea faptelor relatate.

Acest studiu bazat pe interviuri subliniază avantajele cercetării calitative prin faptul că oferă o imagine aparent mai „profundă" decât ar face-o corelaţiile între variabile specifice studiilor cantitative. El arată, de asemenea, de ce poate fi dificil să obţii fonduri sau aprobarea unui proiect bazat pe cercetare calitativă. Oricât ar fi de discutabile afirmaţiile din spatele unor cercetări cantitative, ele tind să ofere până la urmă corelaţii – cel puţin aparent – trainice şi valide între diverse variabile considerate a fi valabile prin ele însele. Mai mult, aceste corelaţii presupun nişte direcţii metodologice extrem de precise.

Unele cercetări calitative pot combina sensibilitatea la definiţiile date de participanţi cu corelaţiile care poartă în ele însele acest gen de implicaţii metodologice clare. Vom remarca aspectul de mai sus în ultimul studiu pe care îl vom aborda.

1.2.4. *Înregistrările audio*

Studiul (Silverman, 1997a) s-a bazat pe înregistrări de la şedinţele de consiliere asupra pericolului infectării cu HIV din zece centre medicale din Marea Britanie, Statele Unite şi Trinidad. Atenţia mea s-a îndreptat atunci spre „sfat" (atât asupra modurilor în care sfaturile erau oferite, cât şi asupra modurilor în care acestea erau primite). Interesul meu pentru sfat provenea din trei direcţii:

1. Cercetarea era sponsorizată parţial de Delegaţia Engleză de Educaţie pe Teme de Sănătate: aceasta însemna că analiza aspectelor sfatului ar fi răspuns intereselor organizaţiei legate de campaniile de promovare a sănătăţii.
2. În faza incipientă a proiectului, am identificat două „formate de comunicare" fundamentale în cadrul cărora se desfăşurau procesele de consiliere. Analiza acestor „livrări de informaţie" şi a formatelor „interviurilor" constituia o resursă crucială pentru determinarea modului de desfăşurare efectivă a „procesului de sfătuire" (v. Peräkylä şi Silverman, 1991).
3. Studiul lui Heritage şi Sefi (1992) asupra consilierilor şi a mamelor consiliate furnizase câteva descoperiri importante privind relaţia dintre diverse forme de sfătuire şi modalităţile de receptare a lor de către clienţi.

Aşa cum arăt în secţiunea 8.3.2, am reuşit să uniformizez rezultatele asupra relaţiei dintre forma livrării sfatului şi modul în care era primit, în 50 de şedinţe de consiliere. În linii mari, sfaturile personalizate oferite clienţilor cărora li s-a cerut în prealabil să precizeze natura problemelor cu care se confruntau, au fost asociate cu o „bună receptare evidentă" (de exemplu un comentariu asupra unui sfat anume sau o întrebare pe aceeaşi temă venită din partea clientului). Dimpotrivă, consilierii care dădeau sfaturi generale, fără să ceară mai întâi clienţilor specificarea unei probleme anume, aveau parte, în general, de o „slabă receptare" (de exemplu manifestată prin „mm", „chiar aşa", „da").

Oricum, existenţa unor transcrieri detaliate a şedinţelor în cauză însemna că puteam adânci studiul dincolo de aceste descoperiri predictibile. Am încercat mai ales să detectăm funcţiile comportamentului consilierilor – dat fiind faptul că, dacă îi întrebam, mulţi dintre ei ar fi recunoscut că e puţin probabil ca sfaturile generale să dea rezultate mulţumitoare. Speram prin aceasta să tragem un semnal de alarmă constructiv în cadrul dezbaterilor oficiale, examinând *funcţiile* secvenţelor de comunicare într-un context instituţional specific.

Să aruncăm o privire asupra câtorva extrase relevante (extrasul 1.1). Simbolurile de transcriere se pot consulta în apendice (v. la sfârşitul cărţii).

Extrasul 1.1 (SW2 – A)

(C = Consilier, P = Pacient)

C: .hhhh Acum când cine:va... ăă...este testat (.) şi rezultatul
este: negativ .hhh este evident, o situaţie
ideală uh:m fiindcă (.) *ei* au după aceea grijă
să prevină [orice alt risc de =
P: [Mm'hm
C: = in*fec*ţie. .hhh Adică fireşte acest lucru e posibil numai
până la un *pun*ct pentru că dacă .hhh te implici într-o
relaţie de mai lungă *dur*:ată .hh e clar că
nu vei putea folosi prezervative
pentru totde*auna*. .hh Uh:m Şi va veni un moment când
vei lua un fel de decizie (0.4) uh:m dacă îţi vei întemeia
o familie şi alte chestii de genul ăsta când ştii (0.6)
deja că nu mai trebuie să ai grijă să faci sex protejat.
[.hhh Uh:m dar bineînţele:s (1.0) tu =
P: [Mm:
C: = trebuie: să fii (.) uh:m (.) să-ţi iei precauţii uhm (0.3)
şi să continui practica sexuală protejată .hhh dacă: fireşte vrei
să previi infecţia în viitor.
P: [Mm hm
C: [.hhh Problema e acum ceea ce se întâmplă aici
la noi {numele Oraşului} (.) chiar dincolo
de coastă vezi lume din toate categoriile.
P: Mm hm
C: Uh: :m din ştiţi voi (.) acele grupuri
de r-risc (.) acum avem şi cazuri de transmitere
heterosexuală (.) .hh Uhm=
P: [Mm hm
C: = aşa că toată lumea trebuie să fie foarte atentă. .hhh
Acum când-când cineva iese pozitiv ăă:
atunci e clar că trebuie să reconsidere
cu mare grijă toate aspectele. Dacă o persoană e seropozitivă
nu înseamnă neapărat că
va avea SI:DA mai târziu.
(.)
P: Mm hm

Putem face trei observaţii pe marginea acestui extras. În primul rând, C oferă sfaturile fără ca în prealabil P să fi ridicat o problemă anume. Din motive de spaţiu nu

pot reproduce ceea ce urmează îndată după dialogul extras, dar se trece la un alt subiect (ce înseamnă un rezultat pozitiv la test), iar C nu încearcă să o întrebe pe P care ar fi răspunsul său pe marginea subiectului în cauză, de exemplu cum şi-ar putea ea însăşi schimba comportamentul în urma unui rezultat negativ.

Mai mult, în extrasul nostru, C introduce un subiect nou (ce e de făcut când te implici într-o relaţie „serioasă" la rândurile 7-13; răspândirea virusului în oraş la rândurile 20-22) fără a încerca obţinerea părerii lui P. În al doilea rând, după cum se putea bănui, P răspunde la sfaturile lui C numai prin diverse „mm hm". Dacă aceste răspunsuri pot totuşi indica faptul că P ascultă, ele nu pot dovedi gradul de asimilare şi pot fi percepute drept semne de rezistenţă pasivă la sfatul primit (v. Heritage şi Sefi, 1992). În al treilea rând, C nu personalizează sfatul. În loc să folosească pronumele personal sau numele lui P, ea se referă mai degrabă la „cineva" şi la „ei" (rândurile 1-3), şi la „toată lumea" (rândul 28).

Aceste tipuri de sfaturi au fost des întâlnite la trei dintre cele cinci centre examinate. Aşa că trebuie să ne întrebăm de ce consilierii folosesc totuşi un format care e puţin probabil să fie asimilat de pacienţi. Din moment ce nu intenţionăm să-i criticăm pe cei implicaţi în proiectele respective, ci să înţelegem logica demersurilor lor, trebuie să aruncăm o privire asupra *funcţiilor* şi *disfuncţiilor* acestei modalităţi de consiliere. O parte a răspunsului se pare că îl vom găsi în conţinutul propriu-zis al sfatului. Observaţi că în extrasul 1.1 C vorbeşte despre ceea ce spune ea pacienţilor *după* obţinerea unui rezultat anume. Dar P, căreia îi vorbeşte în momentul respectiv nu are încă un rezultat: ba nici nu a consimţit încă la efectuarea testului HIV. Această situaţie dă lui P posibilitatea să trateze ceea ce i se spune nu ca pe un sfat, ci ca pe o livrare de informaţii (în legătură cu sfaturile pe care C le-ar oferi lui P dacă aceasta s-ar dovedi a fi seropozitivă sau seronegativă). Mai mult, C evită personalizarea sfaturilor de la un capăt până la celălalt al expunerii. În loc să arate ceea ce ar sfătui-o pe P să facă într-o anume situaţie, ea foloseşte termeni nespecifici, de genul „cineva". Toate cercetările disponibile sugerează faptul că schimbarea de comportament are loc extrem de rar numai pe baza unor asemenea simple informaţii. De ce, atunci, ar dori oare consilierii să-şi ambaleze sfaturile într-o formulă care ar face dificilă asimilarea?

O parte a răspunsului la această întrebare se regăseşte în disfuncţiile sfatului configurat anume pentru destinatari precişi. Pe tot parcursul corpusului nostru de interviuri, consilierii abandonează rapid sfatul personalizat dacă observă la pacienţi doar reacţii minime, ca de exemplu „mm hm". E ca şi cum, dacă cineva îţi oferă un sfat care ţi se adresează în mod nemijlocit, iar tu nu spui nimic mai mult decât „mm hm", acest lucru ar semnala situaţia problematică în care este pus cel care oferă sfatul. În schimb, dacă pare să ofere cuiva informaţii mai degrabă generale, atunci un „mm hm" ocazional e tot ce ţi s-ar cere pentru ca sfătuitorul să poată continua expunerea. Mai mult, sfaturile trunchiate, nepersonalizate sunt de obicei mult mai scurte – un argument esenţial pentru consilierii grăbiţi.

O altă funcţie a unei consilieri în maniera amintită este aceea că ţine sub control multe aspecte delicate care apar în momentul discuţiilor pe marginea comportamentului sexual. Mai întâi, consilierul poate fi auzit făcând referire la ceea ce el numeşte „oricine", aşa că pacienta nu este obligată să se simtă singură, în centrul atenţiei, discutând despre viaţa sa intimă. În al doilea rând, pentru că nu se utilizează o metodă „treptată" de

abordare a pacientei, aceasta nu se simte obligată să se obosească în expunerea practicilor sale sexuale, cu nenumărate ezitări, aşa cum descopeream într-o altă parte a cercetării pe care am întreprins-o (Silverman, 1997b: cap. 4). În al treilea rând, elaborând sfaturi susceptibile de a fi percepute drept simple furnizări de informaţii, consilierul va fi scutit de nişte dificultăţi interacţionale legate de situaţia delicată în care se găseşte: aceea de a le spune unor străini cum ar trebui să se comporte în cele mai intime aspecte ale vieţii lor. În sfârşit, cum se poate bănui, consilierea axată pe livrarea de informaţii reduce posibilitatea apariţiei stărilor conflictuale. Deci în extrasul 1.1 nu se găseşte vreo urmă de rezistenţă *activă* a lui P. Într-adevăr, aspectele discutate decurg unele din altele cu o remarcabilă delicateţe şi extrem de rapid.

Astfel, caracterul însuşi al consilierii pe marginea infectării cu HIV – implicând discuţii axate pe subiecte foarte delicate – este cel care explică de ce predomină sfaturile trunchiate în textele transcrise de noi.

În mod clar, astfel de secvenţe sunt funcţionale *atât* în contexte locale, *cât şi* în cele instituţionale. Ele subliniază nevoia localizării „problemelor de comunicare" într-un context structural ceva mai vast. Cercetarea noastră a avut multe de spus asupra modului în care consilierii îşi organizează discuţiile pentru a creşte nivelul de asimilare printre pacienţi. Oricum, fără schimbare organizaţională, impactul singur al unor astfel de tehnici de comunicare ar putea fi minim sau chiar dăunător.

De exemplu, încurajarea asimilării implică, în general, sesiuni de consiliere de o mai lungă durată. Consilierii experimentaţi vă vor replica însă că, petrecând atât de mult timp cu un singur client, atunci ceilalţi vor avea prea mult de aşteptat, unii dintre ei vor pleca pur şi simplu – şi, prin urmare, s-ar putea reîntoarce la comportamentul lor sexual riscant, fără a-şi cunoaşte măcar starea clinică (pozitivă sau negativă).

Fără îndoială deci, consilierii au de câştigat de pe urma unor pachete de sfaturi trunchiate şi ne-personalizate. În mod evident, o astfel de procedură implică şi nişte pierderi. După cum am arătat, astfel de sfaturi produc rareori asimilarea şi, astfel, funcţia lor (aceea de a crea un mediu propice în care oamenii să-şi reexamineze comportamentul sexual) este în mod expres problematică. Două posibile soluţii se pot desprinde din datele analizate în acest studiu. Prima, sfaturile „delicate" şi cele nesigure ar trebui în mod necesar evitate; pacienţii ar trebui să fie încurajaţi să extragă propriile concluzii dintr-o anume secvenţă de întrebări. A doua se referă la cantitatea de timp alocată consilierii care ar trebui să crească din moment ce atât această metodă, cât şi sfătuirea treptată solicită o durată de desfăşurare considerabilă. Voi relua aceste aspecte într-o manieră mai detaliată în capitolul 9.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 1.4

1.3. Concluzii

Concentrându-mi atenţia pe problema infecţiei cu HIV şi a sindromului imunodeficienţei dobândite, am încercat să arăt modalitatea în care se poate face uz de patru metode diferite în cercetarea calitativă. În ciuda diferenţelor de date pe care le-au generat, toate

duc la o formă distinctă de analiză care este, în mod esenţial, preocupată de evitarea perspectivei problemei sociale interogându-se asupra felului în care participanţii ataşează diverse înţelesuri activităţilor întreprinse şi problemelor care îi preocupă.

Delimitând patru metode calitative distincte, aş dori să fac o observaţie generală. Mai întâi, aşa cum am subliniat deja, nici o metodă de cercetare nu are valoare prin ea însăşi. Până acum am căutat să arăt legătura existentă între metode şi metodologii în cadrul cercetării sociale. Metodele se regăsesc şi se desfăşoară într-un context social mai vast. Un exemplu brut este acela al textului care a fost influenţat de inventarea presei scrise, sau înregistrările audio şi video care depind de tehnologiile moderne de comunicare.

Mai mult, activităţi precum observaţia şi intervievarea nu sunt singurele la îndemâna cercetătorilor din domeniul ştiinţelor sociale. De exemplu, după cum nota Foucault (1977), observarea prizonierilor este cea care a stat la baza reformei moderne aplicate în închisori, în timp ce metoda chestionarului, folosită în interviuri, reproduce multe trăsături specifice confesiunii catolice sau şedinţelor psihanalitice. Larga sa aplicabilitate este reflectată de poziţia centrală ocupată de studiul interviului în foarte multe dintre cercetările sociale contemporane. De exemplu, în cele două colecţii de referate ştiinţifice din care au fost selectate studiile de mai sus, 14 din 19 studii empirice se bazează pe date de interviu. Motivul probabil al acestei frecvenţe nu trebuie căutat în consideraţiile metodologice. Gândiţi-vă, spre exemplu, cât de multe interviuri reprezintă partea centrală (şi cea mai populară) din producţiile mass-media, de la „talk-show"-uri până la „interviurile cu celebrităţi". Noi toţi trăim, poate, în ceea ce s-ar putea numi „societatea interviului", în care acestea par a fi indispensabile procesului de înţelegere a lumii înconjurătoare (Atkinson şi Silverman, 1997).

Toate cele de mai sus sugerează că trebuie să rezistăm tratării metodelor de cercetare în termenii unor *tehnici*. Acest lucru este reflectat de atenţia acordată în cartea de faţă *analizei* datelor mai degrabă decât metodelor de *colectare* a acestora.

Partea a doua a acestei cărţi delimitează prin detaliile corespunzătoare fiecare metodă de cercetare, iar partea a treia revine asupra problemelor de credibilitate şi relevanţă, atinse doar în treacăt în acest capitol. În orice caz, înainte de a discuta aspectele detaliate, ar fi de folos, în lumina studiilor discutate aici, să trecem în revistă cele spuse de alţi autori asupra proprietăţilor distinctive ale cercetării calitative. Capitolul al doilea se va organiza în jurul acestui subiect.

IDEI DE REŢINUT

- ✓ Nici în ştiinţă şi nici în viaţa cotidiană faptele nu vorbesc prin ele însele. Motivul pentru care nu o fac poate fi următorul: orice fapt este impregnat de consideraţii teoretice.
- ✓ Teoria furnizează o schemă pentru înţelegerea critică a fenomenelor şi o bază care propune modalităţi de organizare a ceea ce nu este încă cunoscut.
- ✓ Problemele de cercetare sunt altceva decât problemele sociale.
- ✓ Putem genera probleme de cercetare viabile, folosindu-ne de trei tipuri de sensibilitate: istorică, politică şi contextuală.

- ✓ Există patru metode principale utilizate în cercetarea calitativă: observația, analiza textelor și documentelor, interviul, înregistrarea și transcrierea interacțiunilor neprovocate.
- ✓ Există un context social mai vast în care metodele de cercetare se pot derula și manifesta.

🕮 Recomandări de lectură

Cele mai folositoare texte introductive aparțin lui Alan Bryman (1988), Nigel Gilbert (1993) și Clive Seale (1998). Analize calitative aprofundate ne oferă Miles și Huberman (1984), Hammersley și Atkinson (1983), Denzin și Lincoln (2000).

Exercițiul 1.1

Harvey Sacks (1992) propune următorul caz: observați o mașină care se oprește lângă voi. Se deschide o ușă și coboară o adolescentă care încearcă să alerge vreo câțiva pași. Alți doi oameni (un bărbat și o femeie) coboară însă din mașină, fug după fată și, ținând-o de brațe, o împing din nou înăuntru, apoi mașina demarează.

Acum răspundeți la întrebări:

1. Fără a face uz de cunoștințele voastre în domeniul științelor sociale, găsiți cel puțin *două* interpretări diferite asupra a ceea ce tocmai ați văzut. Insistați pe rezolvarea dilemei dacă ceea ce s-a întâmplat ar trebui raportat sau nu poliției.
2. Examinați cel puțin două interpretări diferite ale comportamentului vostru în cazul în care: a) raportați poliției ceea ce ați văzut; b) nu spuneți nimic poliției.
3. Acum, folosiți-vă toate cunoștințele pe care le-ați căpătat în urma studiului unei anumite discipline din domeniul științelor sociale pentru a descrie și/sau explica ceea ce ați văzut.
4. Observați dacă: a) aceste din urmă remarce oferă o imagine mai „clară" decât descrierea pe care ați realizat-o la punctul 1; b) în ce măsură ar trebui să alegem între descrierea de la punctul 1 și cea de punctul 3?

Exercițiul 1.2

Sugerați o modalitate de a-i studia pe cei care încearcă să ia legea în propriile lor mâini (cei care fac parte dintr-o organizație paramilitară). Observați vreo diferență între perspectiva propusă de voi și un documentar de televiziune de calitate care tratează același subiect (de exemplu diferențe în întrebările pe care i le-ați pune și în legătură cu modul în care v-ați testa concluziile)?

Acum gândiți-vă: a) dacă acest subiect are vreo importanță; b) care ar fi contribuția, în cazul în care există una, pe care o cercetare din perspectiva științelor sociale ar putea-o aduce acestei probleme sociale.

Exerciţiul 1.3

Reveniţi la interpretarea oferită de voi în exerciţiul 1.2 în abordarea celor care fac parte dintr-o organizaţie paramilitară. Examinaţi modalităţile de generare a unor probleme de cercetare folosind oricare dintre cele trei tipuri de sensibilitate discutate în capitol, adică:

- istorică,
- politică,
- contextuală.

Exerciţiul 1.4

Din nou despre cei care iau legea în propriile mâini. Sugeraţi tipuri de interogaţii care pot fi produse prin oricare *două* dintre cele patru metode discutate în capitol, adică:

- observaţia,
- analiza textelor şi documentelor,
- interviurile,
- înregistrarea şi transcrierea.

Acum gândiţi-vă: a) care ar fi meritele relative ale fiecărei metode în abordarea acestui subiect; b) ce anume se poate câştiga (dacă se poate, într-adevăr, câştiga ceva) combinând cele două metode alese (puteţi folosi în continuare discuţia mea asupra „triangulării" din secţiunea 8.3.2.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 2

Ce este cercetarea calitativă?

Dacă spui despre tine că eşti cercetător care abordează metodele „calitative", nu ai spus mare lucru. În primul rând, după cum vom vedea la sfârşitul acestui capitol, „cercetarea calitativă" acoperă o arie foarte largă de activităţi, unele dintre ele chiar contradictorii. În al doilea rând, dacă te descrii sub forma unui epitet negativ (spunând ceea ce *nu* eşti, adică cercetător care nu foloseşte metode cantitative), atunci nu mai ştiu cât de folositoare este această descriere. Aşa cum spune Peter Grahame:

> afirmaţia că cercetarea calitativă e non-cantitativă este adevărată, dar neinformativă: avem nevoie de mai mult decât de o definiţie negativă (1994: 4).

În acest de-al doilea caz, noţiunea de „cercetare calitativă" pare să promită evitarea sau minimalizarea tehnicilor statistice şi a aparatului diverselor metode cantitative folosite, să zicem, în ancheta sociologică sau epidemiologie. Pericolul termenului este acela că pare să-şi asume o preferinţă fixă sau o evaluare predefinită asupra a ceea ce e „bun" (adică cercetarea calitativă) sau „rău" (adică cercetarea cantitativă). De fapt, operarea unor alegeri între diversele metode de cercetare ar trebui să depindă de ceea ce dorim să aflăm.

De exemplu, dacă vrem să cercetăm intenţiile de vot, atunci o metodă cantitativă cum este ancheta sociologică pare să fie cea mai potrivită alegere. Pe de altă parte, dacă suntem preocupaţi de istoriile de viaţă ale oamenilor sau de comportamentele cotidiene, atunci metodele calitative vor fi, desigur, favorite.

Oricum, şi alte întrebări, mai puţin practice, vor ieşi la iveală atunci când trebuie să alegem între metodele „calitative" şi „cantitative". Cercetătorul trebuie să ţină mereu seama de faptul că aceste metode sunt deseori evaluate pe criterii diferite. Acest lucru îl arăt în tabelul 2.1 care este alcătuit pe baza termenilor folosiţi de vorbitori la diverse conferinţe asupra metodelor de cercetare.

Tabelul 2.1 arată cât de imprecise sunt consideraţiile evaluative ce intră în joc în momentul în care cercetătorii încearcă să descrie metodele calitative şi cantitative. În funcţie de propriul punct de vedere, tabelul poate sugera că cercetarea cantitativă este superioară pentru că, de exemplu, nu este dependentă de valori. Implicaţia este aceea că cercetarea cantitativă oferă, pur şi simplu, un raport obiectiv asupra realităţii, în timp ce cercetarea calitativă suferă influenţa ideologiei cercetătorului. Dimpotrivă, alţii ar putea spune că o asemenea epurare de valori, în cadrul ştiinţelor sociale, este fie imposibilă, fie de nedorit.

Acelaşi tip de argumentaţie se poate aduce în cazul „flexibilităţii". Pentru unii, această flexibilitate încurajează spre inovaţie pe cei care abordează metodele calitative.

Pentru alţii, flexibilitatea este obiect al criticilor, denunţând-o ca lipsită de structură. Dimpotrivă, „fixarea" într-un cadru oferă posibilitatea structurii, dar pierde definitiv flexibilitatea.

TABELUL 2.1

Pretinse trăsături ale metodelor calitative şi cantitative

Metode calitative	Metode cantitative
„slabe"	„tari"
flexibile	fixe
subiective	obiective
supuse ideologiilor	scapă incidenţei valorilor
studii de caz	sondaje
speculative	testează ipoteze
ancorate în date concrete	abstracte

Sursă: Halfpenny, 1979: 799.

Fără îndoială, acesta nu este un raport echilibrat. În afara comunităţii ştiinţifice nu prea există îndoieli asupra faptului că cercetarea cantitativă dă tonul. Guvernele o favorizează fiindcă imită cercetarea efectuată de propriile lor agenţii (Cicourel, 1964 : 36). Ele vor răspunsuri rapide, bazate pe variabile bine întemeiate.

Similar, multe agenţii care oferă fonduri pentru desfăşurarea cercetărilor îi numesc pe cei care abordează metodele calitative „jurnalişti" sau „cercetători-*soft*" a căror muncă :

> se poate intitula neştiinţifică sau doar exploratorie, sau pe de-a-ntregul personală şi încărcată de prejudecăţi (Denzin şi Lincoln, 1994: 4).

Cât despre publicul larg, acesta se raportează la datele cantitative cu respect combinat cu suspiciune („poţi spune ce-ţi place prin cifre" ; „născociri, născociri blestemate şi statistică"). Acest lucru se reflectă în mass-media. Pe de o parte, sondarea opiniei publice este ştire de presă – mai ales înainte de alegeri ; iar pe de altă parte, statisticile privind şomajul şi inflaţia sunt deseori privite cu suspiciune – mai ales când par să contrazică propria experienţă a telespectatorului (statistici care arată că inflaţia a scăzut pot fi primite prost de public dacă acesta observă că preţurile produselor pe care doreşte să le cumpere cresc).

Din aceste motive, de prin anii '90, în multe ţări occidentale, presupusa trăinicie a cercetării cantitative a început să se clatine. În Marea Britanie, spre exemplu, în perioada Thatcher, modalităţile de calculare a inflaţiei şi şomajului erau schimbate cu regularitate. Acest lucru sugera unora că asemenea indici ar trebui să fie „fixaţi" dacă se dorea punerea într-o lumină favorabilă a problemelor respective. La fel, rezultatele nesigure obţinute cu ajutorul sondajelor pe marginea intenţiei de vot în alegerile generale din 1992 (aproape comparabile cu eşecul similar înregistrat în Statele Unite de sondajul Truman-Dewey realizat prin telefon în 1948, cu ocazia alegerilor prezidenţiale), a indus în rândurile publicului o notă de scepticism cu privire la aceste statistici – chiar dacă

firmele implicate insistau asupra faptului că ele nu făceau decât să furnizeze opinii asupra unor intenţii de vot curente, şi nu o profeţie a rezultatului real.

Dar astfel de îngrijorări pot reprezenta doar un scurt puseu în istoria neîntreruptă a prevalenţei cercetării cantitative. Cei care abordează metodele calitative încă se simt ca fiind cercetători de categoria a doua, a căror muncă ştiinţifică ridică suspiciuni, în vreme ce „standardul absolut" rămâne cel impus de cercetarea cantitativă.

Până acum am avut de-a face aproape numai cu termeni sterili, în aparenţă legaţi de întrebarea dacă cercetării îi foloseşte sau nu vreun gen de statistică. Dacă, aşa cum am spus deja, valoarea unei metode de cercetare poate fi evidenţiată exclusiv prin raportarea sa la subiectul cercetării, acum ar trebui să schiţăm uzurile şi abuzurile metodelor cantitative *şi* calitative.

2.1. Sensul cercetării cantitative

Bryman (1988) a comentat cele cinci metode cantitative folosite în cercetarea socială, iar ele sunt arătate în tabelul 2.2.

TABELUL 2.2
Metodele cercetării cantitative

Metodă	Trăsături	Avantaje
Ancheta sociologică	Eşantion aleatoriu. Variabile măsurabile	Reprezentativă. Testează ipoteze
Experimentul	Stimuli experimentali. Grup de control neexpus la stimuli	Măsurare precisă
Statistici oficiale	Analiza unor date colectate anterior	Serii ample de date
Observaţia structurată	Observaţii înregistrate în funcţie de un ghid prestabilit	Observaţii trainice
Analiza de conţinut	Categorii predeterminate folosite apoi în considerarea conţinuturilor produselor mass-media	Coeficientul de siguranţă al măsurătorilor

Sursă: adaptat după Bryman, 1988: 11-12.

Ca să înlătur elementele care prisosesc în tabelul 2.2, voi folosi un singur exemplu bazat pe analiza cantitativă a statisticilor oficiale. Exemplul utilizează date din Anchetele Sociologice Generale (*GSS*) întreprinse anual de Centrul Naţional de Cercetare a Opiniei din Statele Unite (*NORC*) şi discutate de Procter (1993).

Procter arată modul în care se pot utiliza aceste date pentru a calcula relaţia între două sau mai multe variabile. Sociologii au fost mereu interesaţi de „mobilitatea socială" – mişcarea între diverse poziţii sociale, fie în decursul vieţii unui individ, fie al mai multor generaţii. Datele GSS pot fi utilizate în calcularea situaţiei din urmă, după cum arată tabelul 2.3.

Tabelul 2.3 arată relaţia dintre ocupaţia tatălui şi cea a fiului. În acest caz, ocupaţia tatălui este variabila „independentă" pentru că este tratată ca fiind cauza posibilă a ocupaţiei fiului (variabila „dependentă").

Tabelul 2.3 pare să demonstreze o puternică legătură (sau „corelaţie") între ocupaţiile tatălui şi fiului. De exemplu, în grupul în care taţii nu sunt muncitori, 63,4% dintre fii nu vor fi nici ei muncitori.

TABELUL 2.3

Ocupaţia fiilor arătată prin ocupaţia taţilor

		Ocupaţia tatălui	
		Muncă nemanuală	Muncă manuală
Ocupaţia fiului	Muncă nemanuală	63,4%	27,4%
	Muncă manuală	36,6%	72,6%

Sursă: adaptat după Procter, 1993: 246.

Printre fiii ai căror taţi au ocupaţii manuale, numai 27,4% au trecut la muncă nemanuală. Graţie eşantionului aleatoriu format din peste 1000 de persoane, putem fi încredinţaţi – între anumite limite – de faptul că e puţin probabil ca această corelaţie să fi fost obţinută printr-o pură întâmplare.

Oricum, cercetătorii care utilizează metodele cantitative ezită să treacă de la afirmarea unor corelaţii, la afirmaţii cauzale. De exemplu, atât ocupaţia fiilor, cât şi a taţilor se pot asocia altei variabile (să spunem averea moştenită), care se găseşte în spatele legăturii aparente între ocupaţia tatălui şi a fiului. Din pricina unei astfel de variabile „antecedente", nu putem afirma cu tărie că ocupaţia tatălui reprezintă o *cauză* semnificativă a ocupaţiei fiului. Într-adevăr, pentru că această variabilă anterioară face ca celelalte două să varieze în acelaşi timp, asocierea ocupaţiei tatălui cu cea a fiului este amăgitoare şi „nelegitimă".

Procter (1993: 248-9) face în câteva rânduri interesanta observaţie că, se pare, există o corelaţie evidentă între preţul romului în Barbados şi nivelul salariilor preoţilor metodişti, adică într-un anumit an ambele coboară sau urcă. Oricum, n-ar trebui să ne grăbim înspre o concluzie de genul: distileriile de rom furnizează fonduri bisericilor metodiste. Aşa cum subliniază Procter, atât preţul romului, cât şi salariile preoţilor răspund, pur şi simplu, presiunilor inflaţiei. De unde rezultă că prima corelaţie este „nelegitimă".

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 2.1

Studiind tabelele 2.2 şi 2.3 aţi fost izbiţi, poate, de asemănarea limbajului folosit în cercetarea cantitativă cu cel pe care l-aţi întâlnit, să zicem, în fizică, chimie sau biologie. Aşa cum notează Bryman:

> Cercetarea cantitativă este... un gen care foloseşte un limbaj special... [acelaşi] pe care îl folosesc oamenii de ştiinţă când discută despre modalităţile de investigare a ordinii naturale – variabile, control, măsurători, experiment (1988: 12).

Uneori, acest aspect i-a îndemnat pe critici să replice că demersurile cantitative ignoră diferenţele dintre lumea naturală şi cea socială, nefiind capabile să surprindă „înţelesurile"

pe care le presupune viaţa socială. Această acuză vine adesea împreună cu criticile care etichetează cercetarea cantitativă drept „pozitivistă" (d. ex.: Filmer *et al.*, 1972).

Din nefericire, *pozitivism* este un termen alunecos şi sentimental. Nu este numai dificil de definit, dar prea puţini dintre cei care folosesc metodele cantitative îl acceptă (v. Marsh, 1982: cap. 3). În schimb, mulţi dintre adepţii cercetării cantitative vor aduce contraargumentul că scopul lor nu este acela de a produce o ştiinţă a legilor (cum este fizica), ci urmăresc pur şi simplu producerea unui set de generalizări cumulative în urma analizei critice a datelor, adică o „ştiinţă" definită ca mai sus. Aşa cum încerc să arăt în momentul de faţă, multe dintre diferenţele aparente între cercetarea calitativă şi cantitativă ar trebui să dispară – deşi unii cercetători adepţi ai metodelor calitative susţin cu insistenţă că nu doresc să se folosească de o versiune atât de limitată a ştiinţei (v. secţiunea 2.6). Dimpotrivă, cel puţin în ce mă priveşte, cei care adoptă cercetarea calitativă ar trebui să salute în loc să critice scopul cercetătorilor cantitativi de a-şi asambla şi analiza critic datele (v. capitolul 8).

2.2. Nonsensul cercetării cantitative

Tentativa lui Procter de a evita corelaţiile nelegitime a fost posibilă graţie stilului cantitativ al cercetării sale. Acesta are dezavantajul de a fi dependent de metodele de anchetă şi astfel, de toate dificultăţile aferente. După cum demonstrează Fielding şi Fielding:

> Chiar şi cele mai avansate proceduri de anchetă nu fac decât să manipuleze nişte date care la un moment dat se obţin tot întrebând oamenii (1986: 12).

Aşa cum se va vedea în capitolul 4, felul în care oamenii răspund la întrebările din interviu nu presupune o relaţie stabilă cu felul lor natural de a se comporta în situaţiile neprovocate. Încă o dată, Fielding şi Fielding accentuează ideea esenţială:

> Cercetătorii care extind la o populaţie mai numeroasă nişte rezultate obţinute printr-un sondaj realizat pe un eşantion ignoră disparitatea posibilă dintre discursul actorilor asupra unui subiect de actualitate şi felul în care ei răspund la întrebări într-un context formal (1986: 21).

De aceea, simpla dependenţă de nişte metode cantitative poate neglija construcţia socială şi culturală a „variabilelor" pe care cercetătorii caută să le coreleze. Aşa cum demonstrează Kirk şi Miller (1986), „atitudinile", de exemplu, nu se agaţă pur şi simplu de minţile oamenilor, iar cercetarea lor depinde de emiterea unei întregi serii de presupuneri analitice. Ei concluzionează:

> Specialistul în anchete care pune întrebări nu greşeşte. Mai degrabă se înşală în momentul în care el sau ea nu reuşeşte să identifice corect baza teoretică în virtutea căreia are sens să facă măsurători asupra unor astfel de entităţi şi să reflecte această reuşită în întrebările din sondaj (1986: 15).

Conform criticilor săi, cercetarea cantitativă duce la utilizarea unui set de proceduri *ad-hoc* pentru a-şi defini, număra şi analiza variabilele (Blumer, 1956; Cicourel, 1964; Silverman, 1975). Implicaţia este că cercetătorii folosesc, fără să-şi dea seama, nişte

metode aflate la îndemâna simţului comun, chiar dacă ei pretind că ating prin acestea obiectivitatea ştiinţifică (Cicourel, 1964; Garfinkel, 1967). Din acest motiv, unii cercetători, adepţi ai metodelor calitative, au preferat mai degrabă să descrie modul în care noi înşine, în viaţa cotidiană, definim, numărăm şi analizăm.

Daţi-mi voie să concretizez această critică printr-un singur exemplu. Acum mai bine de 30 de ani, doi sociologi americani, Peter Blau şi Richard Schoenherr, au demarat un studiu asupra câtorva mari organizaţii. Studiul e interesant din punctul nostru de vedere pentru că se bazează în mod explicit pe critica metodelor calitative. În viziunea autorilor, prea multe cercetări ale anilor '60 folosiseră metode calitative pentru a descrie aspectele „informale" ale organizaţiilor – ca de exemplu modul în care angajaţii percep organizaţiile în care lucrează şi maniera în care acţionează conform acestor percepţii mai degrabă decât în conformitate cu regulile instituite.

Blau şi Schoenherr (1971) sugerau că e momentul potrivit pentru o intervenţie în starea de fapt, în sensul favorizării studiilor asupra organizaţiei „formale", ca de exemplu modalităţile de definire oficială a anumitor slujbe şi numărul de „niveluri" existente în ierarhia organizaţională. Asemenea trăsături pot fi văzute ca „variabile" între care se pot stabili corelaţii statistice viabile şi valide.

Priviţi cum este pusă în practică o logică cantitativă, în aparenţă simplă. Blau şi Schoenherr au utilizat în chip de date diagramele de pe pereţii organizaţiilor care ilustrau ierarhiile şi funcţiile. Din nefericire, aşa cum arată clar unul dintre capitolele de debut, aceste diagrame sunt deseori ambigue, iar structura lor variază de la o organizaţie la alta. Drept urmare, trebuia să se discute pe marginea înţelesului lor în interviuri cu „informatori-cheie" în cadrul fiecărei organizaţii. Folosind aceste informaţii, Blau şi Schoenherr au construit măsurători standard ale mai multor aspecte din structura organizaţiilor, ca de exemplu ale „ierarhiilor" şi „specificului meseriilor". Rezultatul tuturor acestor demersuri a fost un set de corelaţii statistice care arătau în mod convingător relaţia între variabilele construite de ei.

Din păcate, din cauza indeterminării datelor cu care au lucrat, autorii s-au angajat într-o serie de decizii sensibile – şi fără îndoială *ad-hoc* – pentru a standardiza diversele modalităţi în care oamenii discută despre propriile lor organizaţii. De exemplu, au decis să includă cele două clase de „funcţionari" pe care le-au văzut afişate într-un poster pe peretele unei organizaţii, într-o singură categorie. Această decizie fusese ghidată de o logică statistică care cerea o unitate de măsură cu un înalt coeficient de „siguranţă" şi foarte clar definită. Decizia cercetătorilor nu pare să fi implicat felul în care participanţii organizaţiei respective se raportează ei înşişi la aceste diagrame sau în ce fel şi când anume le invocă. Într-adevăr, Blau şi Schoenherr au fost împiedicaţi de la examinarea unor astfel de aspecte prin decizia luată de ei înşişi de a rămâne pe nivelul pur „structural", evitând comportamentul „informal". Asta înseamnă că însăşi interpretarea dată corelaţiilor statistice – obţinute, cu siguranţă, riguros – se va dovedi, exact în aceeaşi măsură, una *ad-hoc*.

Avem aici un frumos exemplu de „căruţă care merge înaintea calului". Blau şi Schoenherr adoptă o logică pur statistică tocmai pentru a înlocui înţelegerile simţului comun prin explicaţii ştiinţifice bazate pe variabile în aparenţă trainice şi cuantificabile. Oricum, fără voia lor, au făcut apel la cunoştinţele simţului comun atât în definirea „variabilelor",

cât şi în interpretarea corelaţiilor. Şi astfel, dorinţa celor care lucrează cu metode cantitative de a stabili definiţii „operaţionale" într-un stadiu preliminar al cercetării se poate dovedi un proces arbitrar care deturnează atenţia de la procedurile obişnuite de creare a sensurilor care au loc într-un mediu specific. Drept consecinţă, datele „solide" asupra structurilor sociale pe care cercetătorii pretind să le furnizeze prin metode cantitative se pot transforma într-un simplu miraj (v. de asemenea Cicourel, 1964).

Acest scurt (dar nu întâmplător!) exemplu ar trebui să permită înţelegerea naturii criticilor referitoare la metodele pur cantitative, venite din partea perspectivelor calitative. Pentru că nu avem spaţiu suficient, tabelul 2.4 încearcă să rezume aceste critici.

TABELUL 2.4

Critici aduse cercetării cantitative

1. Cercetarea cantitativă poate atinge o „stare de funcţionare rapidă" implicând foarte puţin sau deloc contactul cu oamenii în „câmpul de cercetare".
2. Corelaţiile statistice se pot baza pe „variabile" care, în cadrul unor interacţiuni neprovocate, sunt definite în mod arbitrar.
3. Interpretarea sensului corelaţiilor poate implica raţionamente similare celor cotidiene, pe care ştiinţa încearcă să le evite (v. Cicourel, 1964: 14, 21).
4. Urmărirea fenomenelor măsurabile poate însemna că diverse judecăţi de valoare se vor strecura neobservate în cercetare, ducând la abordarea unor concepte extrem de problematice şi cu un coeficient redus de siguranţă, cum ar fi „delincvenţă" sau „inteligenţă".
5. O dată acceptat faptul că testarea ipotezelor este importantă, o statistică pur logică poate neglija determinarea acestor ipoteze, nereuşind un demers real de degajare a lor din datele obţinute (v. Glaser şi Strauss, 1967, discutat în Secţiunea 3.4.1).

Ar trebui amintit că tabelul 2.4 nu conţine altceva decât simple reclamaţii la adresa *anumitor* cercetări cantitative. În plus, fiindcă cercetătorii care utilizează metodele cantitative sunt rareori „săraci cu duhul", mulţi dintre ei tratează aceste aspecte cu cea mai mare seriozitate încercând să le depăşească. Astfel, spre exemplu, epidemiologii care studiază statisticile oficiale asupra bolilor sau criminologii sunt pur şi simplu *prea* conştienţi de caracterul problematic a ceea ce de regulă se înregistrează sub un titlu de genul „cauza decesului" sau „atac criminal" (v. Hindess, 1973) pentru a face asemenea greşeli. La fel, cercetătorii experimentaţi sunt conştienţi de problemele implicate de interpretarea corelaţiilor statistice, mai ales în problema „înţelesurilor" atribuite de participanţi variabilelor respective (v. Marsh, 1982: cap. 5).

În lumina acestor remarce, închei secţiunea cu observaţia că insistenţa asupra faptului că orice cercetare valoroasă ar trebui să urmeze o logică pur cantitativă elimină pur şi simplu din ecuaţie studiul multor fenomene interesante referitoare la ceea ce fac într-adevăr oamenii în viaţa cotidiană, fie la ei acasă, fie la slujbă sau în alte locuri private ori publice. Însă, după cum se va vedea în secţiunea următoare, o perspectivă echilibrată asupra cercetării cantitative ar trebui să accepte atât punctele forte, cât şi limitele sale inerente.

2.3. Sensul cercetării calitative

Adepţii cercetării calitative sugerează că n-ar trebui să se creadă că tehnicile cercetării cantitative sunt *singurele* capabile să stabilească validitatea descoperirilor în cadrul cercetării de teren (sau calitative). Asta înseamnă că un anumit număr de practici cu rădăcini în studiile cantitative s-ar putea dovedi *nepotrivite* în câmpul cercetării calitative. Obiecţia se extinde şi la presupunerea că cercetarea în cadrul ştiinţelor sociale se poate valida doar în condiţiile fondării sale pe date experimentale, statistici oficiale sau eşantioane aleatorii, şi că datele cuantificate sunt unicele date valide sau unicele fapte sociale generalizabile.

Criticii cercetării cantitative argumentează că astfel de presupuneri sunt pline de defecte (vezi Cicourel, 1964; Denzin, 1970; Schwartz şi Jacobs, 1979; Hammersley şi Atkinson, 1983; Gubrium, 1988). Ei notează că experimentele, statisticile oficiale şi datele din sondaje pot fi cu totul nepotrivite pentru unele sarcini degajate din câmpul ştiinţelor sociale. De exemplu, ele exclud observarea comportamentului în situaţiile cotidiene. De aici ideea că, din vreme ce cuantificarea poate fi *uneori* folositoare, se poate spune că, pe ansamblu, ea poate atât să ascundă, cât şi să releve diverse procese sociale esenţiale.

Să luăm spre exemplu problema cuantificării atitudinilor într-o anchetă sociologică. Oare suntem cu toţii capabili de atitudini coerente în faţa problemelor expuse de cercetător? Şi cum s-ar plia aceste „atitudini" pe ceea ce noi facem în viaţa cotidiană – adică pe practica noastră reală?

Sau gândiţi-vă la statisticile oficiale privind cauzele de deces comparate cu studii în care personalul spitalicesc (Sudnow, 1968a), patologii şi alţi funcţionari (Prior, 1987) urmăresc aceste cauze (v. secţiunea 5.3.2). De reţinut că nu caut să insinuez lipsa de obiectivitate a statisticilor. Doresc, în schimb, să sugerez că există anumite zone ale realităţii sociale pe care asemenea statistici nu le pot măsura.

Metodele folosite de cercetătorii calitativi ilustrează o credinţă comună a acestora pe baza căreia susţin că pot furniza o înţelegere „mai profundă" a fenomenelor sociale decât ar putea-o face prin date pur cantitative. În orice caz, la fel cum cercetătorii axaţi pe metode cantitative vor rezista acuzaţiei de „pozitivism" (Marsh, 1982), nu s-a elaborat încă o doctrină general acceptată în care să se poată integra întreaga practică de cercetare socială calitativă (v. secţiunea 2.6).

2.4. Nonsensul cercetării calitative

În multe lucrări dedicate metodologiilor cantitative, cercetarea calitativă este adesea tratată ca metodologie de relativ mică importanţă. Astfel, se sugerează că ar trebui considerată doar în cadrul etapelor incipiente sau „exploratorii" ale studiului. Văzută din această perspectivă, cercetarea calitativă poate fi utilizată doar în scopul familiarizării cu cadrul cercetării înainte de a începe eşantionarea şi cuantificarea.

Această perspectivă este ilustrată în extrasul următor care provine dintr-un text ceva mai vechi. Observaţi modul în care autorii se referă la „datele necuantificate" – ideea subiacentă fiind aceea că datele cantitative sunt considerate a fi forma standard:

> Analiza datelor *necuantificate* e în primul rând folositoare dacă are loc periodic, pe parcursul studiului, mai degrabă decât dacă este amânată pentru finalul analizei statistice. În mod frecvent, un incident izolat remarcat de un observator receptiv este cheia înţelegerii unui anumit fenomen. Dacă cercetătorul devine conştient de implicaţiile acestui incident într-un moment în care încă mai poate face unele adăugiri materialului său ori mai poate încă exploata datele colectate într-o mai mare adâncime, îşi va putea îmbogăţi considerabil calitatea concluziilor (Sellitz *et al.*, 1964: 435, s.n.).

În ciuda acestei perspective „prietenoase" asupra utilizării datelor „necuantificate", autorii susţin că „analiza statistică" este temelia cercetării. O orientare similară se poate remarca un sfert de veac mai târziu, într-un alt text dedicat, în principal, metodologiei cantitative:

> Cercetarea de teren este în principal o problemă de afundare a cercetătorului într-un cadru de evenimente... neprovocate în căutare de informaţii la prima mână privind situaţia cercetată (Singleton *et al.*, 1988: 11).

Observaţi accentuarea ideii de „afundare", „pierdere" în evenimente şi contrastul implicit cu cercetarea ulterioară propriu-zisă, mult mai clar orientată. Acest lucru este pus în evidenţă de către autori în identificarea în continuare a cercetării de teren (sau calitative) cu „explorarea" şi „descrierea" (1988: 296), şi consimţământul pe care şi-l dau cu privire la recurgerea la o cercetare a terenului „în momentul în care cercetătorul cunoaşte relativ puţine lucruri în legătură cu subiectul investigat" (1988: 298-299).

Aceste rezerve sunt, oarecum, fondate, dat fiind faptul că cercetarea calitativă este, prin definiţie, mai eficientă asupra unor secvenţe narative lungi decât asupra unor tabele statistice. Atunci, problema care apare este următoarea: în ce fel un astfel de cercetător va putea stabili nişte categorii asupra evenimentelor sau activităţilor descrise?

Această problemă este uneori cunoscută sub numele de coeficient de siguranţă (*reliability* – n.tr.). Aşa cum Hammersley arată, coeficientul de siguranţă al unei metodologii

> se referă la gradul de consecvenţă cu care exemplele sunt atribuite uneia şi aceleiaşi categorii de către diverşi observatori sau de acelaşi observator în ocazii diferite (1992: 67).

Problema unei consecvenţe a deciziei apare în primul rând din cauza crizei de spaţiu, ceea ce înseamnă că multe studii calitative furnizează cititorilor extrase de date succinte şi persuasive. Aşa cum remarcă Bryman în legătură cu studiul de observaţie tipic:

> Notiţele de teren sau transcrierile detaliate sunt rareori disponibile; acestea s-ar dovedi extrem de folositoare pentru că ar permite lectorului să formuleze propriile sale intuiţii asupra perspectivei celor care fac obiectul studiului (1988: 77).

Mai mult, chiar atunci când activităţile oamenilor sunt înregistrate audio sau video şi apoi retranscrise, coeficientul de siguranţă al interpretării acestor transcrieri poate fi mult deteriorat prin neglijenţa transcrierii pauzelor, suprapunerilor de voci sau mişcărilor

în aparenţă neesenţiale, însă de multe ori cruciale pentru înţelegerea secvenţei. De exemplu, un studiu recent asupra consultaţiilor medicale urmărea să descopere dacă pacienţii canceroşi erau conştienţi de starea critică în care se aflau. Când cercetătorii au ascultat prima oară benzile cu consultaţiile medicale relevante, simţeau uneori că nu există nici o dovadă asupra faptului că pacienţii luaseră notă de afirmaţiile deseori discrete ale medicilor cu privire la prognoza diagnosticului lor. Când casetele au fost retranscrise, s-a demonstrat că pacienţii utilizau exclamaţii *„soft"* (de genul „da" sau, şi mai des, „mm") prin care semnalau receptarea informaţiilor cu pricina. La fel, doctorii vor remarca tăcerile pacienţilor şi îşi vor reformula afirmaţiile privitoare la prognoza bolii (vezi Clavarino *et al.*, 1995) în funcţie de acestea.

Unii adepţi ai cercetării calitative afirmă că grija pentru coeficientul de siguranţă al observaţiilor se manifestă numai în tradiţia cercetării cantitative. Pentru că ceea ce ei numesc „poziţia pozitivistă" nu vede nici o deosebire între lumea socială şi cea naturală, măsurătorile sigure utilizate în studiul vieţii sociale sunt necesare doar „pozitiviştilor". Dimpotrivă, susţin ei, dacă realitatea socială este tratată ca fiind un flux continuu, nu ar mai avea sens să ne îngrijorăm dacă instrumentele noastre de cercetare măsoară sau nu cu acurateţe (d. ex. Marshall şi Rossman, 1989).

O astfel de poziţie ar zădărnici orice cercetare sistematică atâta timp cât implică faptul că nu putem presupune nici o proprietate stabilă a lumii sociale. Oricum, dacă admitem posibilitatea existenţei unor astfel de proprietăţi, de ce un alt tip de cercetare nu le-ar reproduce la rândul său? După cum afirmă Kirk şi Miller,

> adepţii cercetării calitative nu-şi mai pot permite să ceară de pomană un coeficient de siguranţă pentru cercetarea lor. În vreme ce punctul forte al cercetării de teren va consta întotdeauna în capacitatea sa de a „aplana" validitatea propoziţiilor, e oarecum logic să ne gândim că şi rezultatele acestei cercetări vor acorda mai puţină atenţie coeficientului de siguranţă. Pentru a introduce în calcul coeficientul de siguranţă, este obligatoriu ca investigatorul ştiinţific în cauză să-şi documenteze serios procedura de lucru (1986: 72).

O a doua critică adusă cercetării calitative se referă la cât de sigure sunt explicaţiile pe care le propune. Acest aspect este uneori cunoscut sub numele de problema *anecdotismului*, relevată în faptul că rapoartele de cercetare necesită uneori relatarea unor „exemple" elocvente ale fenomenelor, fără nici o strădanie de a analiza datele mai puţin clare (sau chiar contradictorii) pe care le-ar conţine (Silverman, 1989a). Acest aspect este exprimat foarte clar de Bryman:

> Există în cercetarea calitativă tendinţa de a aluneca spre o perspectivă anecdotică în modul de folosire a datelor care să sprijine concluziile şi explicaţiile cercetătorului. Conversaţii scurte, mici fragmente de interviuri nestructurate... sunt utilizate în chip de probe pentru o anumită afirmaţie. Există motive de îngrijorare în legătură cu faptul că reprezentativitatea sau caracterul generalizabil al acestor fragmente sunt rareori atinse (1988: 77).

Această acuzaţie de „anecdotism" pune sub semn de întrebare *validitatea* multor cercetări calitative. „Validitatea" este un alt termen pentru „adevăr" (v. capitolul 8). Uneori ne îndoim de validitatea unei explicaţii, fiindcă cercetătorul a evitat în mod clar abordarea unor cazuri care să se opună argumentelor sale. Se întâmplă ca afundarea în

„teren", tipică pentru cercetarea calitativă, să conducă la o anumită preţiozitate privind validitatea interpretărilor propuse de cercetător pentru tribul sau organizaţia „sa". Iar alteori, editorii de publicaţii pretind articole scurte, ceea ce înseamnă că cercetătorul trebuie, din nefericire, să se restrângă la exemple „grăitoare" – lucru care se poate petrece, în principiu, la fel de bine şi în aria ştiinţelor naturale unde, spre exemplu, asistenţilor de laborator li se indică selectarea lamelelor „perfecte" atunci când profesorii susţin o prelegere importantă (v. Lynch, 1984).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 2.2

În ciuda acestor probleme comune, îndoielile privind coeficientul de siguranţă şi validitatea cercetării calitative au împins mulţi specialişti cantitativi înspre minimalizarea valorii datelor acesteia. După cum s-a văzut, acest gen de „condamnare prin laude rezervate" a fost totuşi echilibrat de criticile aduse cercetărilor cantitative de mulţi adepţi ai metodologiei calitative.

2.5. Combinarea celor două tipuri de cercetare (calitativă şi cantitativă)

> Din perspectiva noastră pragmatică, cercetarea calitativă implică într-adevăr un angajament faţă de activităţile din teren. Ea nu presupune însă un refuz angajat faţă de numere (Kirk şi Miller, 1986: 10).

De prin anii '60 circulă afirmaţia că nici un sociolog care se respectă nu ar trebui să-şi „murdărească mâinile" cu cifre. Uneori această afirmaţie era sprijinită de critici acerbe aduse calculelor specifice analizelor cantitative (Blumer, 1956; Cicourel, 1964). Oricum, chiar şi în acest caz, reproşul rămânea în stadiul de simplă critică şi nu se remarca prin dezvoltarea unor strategii pozitive, alternative.

Numeroasele forme de etnografie prin intermediul cărora se încearcă descrierea proceselor sociale împărtăşesc un singur defect. Lectorul critic este forţat să cumpănească îndelung situaţiile: nu cumva cercetătorul n-a selectat decât acele fragmente de date care îi sprijină argumentul? Cititorul acordă mai mult credit analizelor în care cazurile deviante sunt citate şi explicate (*cf.* Strong, 1979; Heath, 1981), dar mai păstrează încă rezerve în legătură cu elocvenţa afirmaţiilor făcute pe baza câtorva exemple selectate.

În această parte a capitolului aş dori să aduc câteva sugestii practice asupra modului în care datele cantitative pot fi încorporate în cercetarea calitativă. Aceste sugestii decurg din propria experienţă recentă a mai multor studii, unul dintre acestea discutându-l pe scurt în cele ce urmează.

Nu intenţionez să apăr cercetarea cantitativă sau cercetarea pozitivă *per se*. Nu mă preocupă schemele de cercetare centrate pe metode cantitative şi/sau indiferente la problema interpretării sensului. În schimb, voi încerca să demonstrez câteva modalităţi de utilizare a cuantificării într-o cercetare cu schemă calitativă şi interpretativă.

Voi încerca să arăt că tehnicile simple de cuantificare pot furniza un mijloc de examinare a întregului corpus de date, de obicei pierdute într-o cercetare intensivă,

calitativă. În loc să creadă cercetătorul pe cuvânt, cititorul are ocazia să-şi facă o idee asupra întregului corp de date. La rândul lor, cercetătorii vor putea să-şi testeze şi să-şi revizuiască generalizările, înlăturând îndoielile sâcâietoare legate de acurateţea impresiilor proprii asupra datelor aflate în discuţie.

După cum nota Cicourel (1964) cu mulţi ani în urmă, într-o societate birocratică şi tehnologică, cifrele vorbesc. Astăzi, cu metodologia calitativă pusă la încercare în cadrul ştiinţelor sociale, nu ne putem permite să trăim ca pustnicii, orbiţi de criticile globale teoretice privind posibilele utilizări analitice şi practice ale cuantificării. În noul mileniu, cred că această problemă îşi va menţine actualitatea.

Nu este, evident, corect să numeri doar de dragul de a număra. Fără a avea o serie de calcule teoretice în spatele categoriilor aranjate în tabele, cuantificarea nu face decât să dea un aspect ilegitim validităţii cercetării.

De exemplu, în observaţia comportamentului din sala de clasă, Mehan sugerează ideea că diversele modalităţi de cuantificare nu au decât o valoare limitată:

> Abordarea cantitativă în observarea unei săli de clasă este de folos pentru anumite scopuri, ca de exemplu pentru furnizarea frecvenţei intervenţiilor profesorului prin comparaţie cu cele ale elevilor... Oricum, această abordare reduce contribuţia elevilor, neglijează inter--relaţiile dintre limbajul verbal şi cel non-verbal, pune în umbră natura contingentă a interacţiunii şi ignoră (deseori numeroasele) funcţii ale limbajului (1979: 14).

Când am numărat întrebările pacienţilor în cadrul unui studiu asupra consultaţiilor bolnavilor de cancer (Silverman, 1984), m-am lovit, într-o oarecare măsură, de criticile lui Mehan. Deşi comparaţia realizată de mine între şedinţele de consultaţie era teoretic documentată (pornind de la discuţia lui Strong asupra „regulilor ceremoniale", 1979), intabularea se baza pe categorii ambigue, urmând criteriile simţului comun. De exemplu, numărarea întrebărilor pacienţilor, în condiţiile în care singurele date de care se dispune sunt notiţele din teren, este extrem de problematică. Fără a avea posibilitatea reverificării unor înregistrări, categoria numită de mine „întrebări" se afla într-un tip incert de relaţie cu orientările participanţilor. Astfel, cuantificarea se îmbină perfect cu logica cercetării calitative în momentul în care, în loc să dirijeze anchete sau experimente, ţine evidenţa categoriilor proprii participanţilor, utilizate de aceştia în locaţiile neprovocate.

Permiteţi-mi să vă dau un exemplu. La începutul anilor '80 (v. Silverman, 1987: cap. 1-6) coordonam un grup de cercetare care studia sectorul de cardiologie pediatrică (bolile de inimă ale copilului). Multe dintre datele noastre proveneau din înregistrări ale consultaţiilor unor pacienţi externi, care aveau loc în fiecare miercuri.

Curând am devenit interesaţi de procesul de organizare şi anunţare a deciziilor (sau „dispoziţiilor"). Părea foarte probabil ca maniera în care doctorul anunţa deciziile să fie în mod sistematic legată nu doar de factorii clinici (ca de exemplu condiţia inimii copilului), dar şi de cei sociali (de pildă ceea ce li se comunica părinţilor în diversele stadii ale tratamentului). De exemplu, la o primă consultaţie a pacienţilor externi, în mod normal doctorii n-ar anunţa părinţilor depistarea unei grave anomalii cardiace şi, astfel, necesitatea unei operaţii cu risc major. În schimb, ar aminti nevoia efectuării mai multor teste clinice şi ar sugera doar posibilitatea unei operaţii riscante. Ar colabora, de asemenea, cu părinţii care se străduiesc să elaboreze exemple din care să reiasă aparenta bunăstare a copiilor lor.

Această modalitate de a livra informaţia pe parcurs a fost evitată doar în două cazuri. În primul caz, când un copil a fost diagnosticat „sănătos", cardiologul a furnizat toate informaţiile în acelaşi timp, angajându-se în ceea ce noi numim operaţiunea „caută, ţinteşte şi distruge", bazată pe îndepărtarea tuturor îndoielilor părinţilor referitoare la bănuita stare proastă a copilului.

În al doilea rând, în cazul unor copii cu sindromul Down combinat cu o boală cardiacă, doctorul a prezentat toate informaţiile clinice într-o singură şedinţă, evitând metoda livrării treptate a informaţiilor. Mai mult, într-un mod absolut atipic, doctorul a permis părinţilor să aleagă profilul viitorului tratament, încurajându-i totodată să-şi concentreze atenţia asupra aspectelor exterioare bolii, cum ar fi preocuparea ca cei mici să se bucure de viaţă şi dezvoltarea unei personalităţi prietenoase.

Această orientare a medicilor pe caracteristicile sociale ale copilului putea fi remarcată în debutul oricărei consultaţii. Am reuşit să construiesc un tabel, bazat pe compararea consultaţiilor copiilor care aveau sindromul Down cu cele ale copiilor care nu aveau acest sindrom, arătând diversele tipuri de întrebări ale medicului însoţite de răspunsurile părinţilor. Această intabulare punea în evidenţă o tendinţă puternică – remarcată în tabăra copiilor cu sindrom Down – de evitare a cuvântului „sănătos" atât de medic, cât şi de părinţii copilului bolnav; această absenţă a referirii la starea de „bine" a copilului se dovedeşte a fi crucială în înţelegerea ulterioară a consultaţiei clinice.

Mai mult, categoriile tabelului nu-mi aparţin. Nu am făcut decât să intabulez diversele întrebări şi răspunsuri ale participanţilor la interacţiune, aşa cum apăreau ele. De exemplu, cea mai obişnuită întrebare pe care doctorul o adresa părinţilor era:

Ce-avem aici? Un copil sănătos?

Părinţilor copiilor cu sindromul Down însă nu li se punea decât extrem de rar această întrebare. În schimb, cea mai frecventă era:

Cum se simte?

Evitarea termenului „sănătos" s-a dovedit a fi crucială pentru înţelegerea orientării ulterioare a consultaţiilor în cadrul familiilor copiilor cu sindrom Down.

Acest exemplu demonstrează că nu există nici un motiv pentru care cei ce fac cercetare calitativă să nu ia în considerare, atunci când e posibil, utilizarea măsurilor cantitative. Simplele tehnici de cuantificare, fundamentate teoretic şi elaborate, ideal, pe categoriile proprii participanţilor, pot oferi o strategie de supraveghere a întregului corpus de date, pierdute de obicei în cercetarea intensivă calitativă. În loc să fie nevoit să-l creadă pe autor pe cuvânt, cititorul are şansa de a surprinde el însuşi atmosfera datelor culese din teren. Cât despre cercetători, aceştia vor putea să-şi testeze şi să-şi revizuiască generalizările, îndepărtând suspiciunile care planează asupra acurateţei impresiilor lor despre date.

Închei, aşadar, această secţiune cu o afirmaţie care arată absurditatea exagerării distincţiei dintre cercetarea calitativă şi cea cantitativă:

> Nu suntem deci puşi în faţa unei alegeri rigide între cuvinte şi cifre, sau între date precise şi imprecise; ci mai degrabă în faţa unei game de date – de la foarte precise, la mai puţin precise. În plus, decizia noastră asupra nivelului de precizie potrivit unei anume

cerinţe ar trebui să depindă de natura faptelor pe care încercăm să le descriem, de probabila acurateţe a descrierii noastre, de scopurile fixate şi de resursele pe care le avem la dispoziţie, şi nu de un angajament ideologic faţă de o paradigmă metodologică anume (Hammersley, 1992a: 163).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 2.3

2.6. Tipuri de cercetare calitativă

Autorii unor lucrări despre metodele calitative, printre care mă număr şi eu (Silverman, 1993), se simt de obicei obligaţi să definească fenomenele pe care le abordează şi chiar să rişte încercând să sugereze ce anume au în comun cercetătorii care abordează astfel de metode. Martyn Hammersley (1992) a preferat o variantă ceva mai precaută, menţionând că, de fapt, împărtăşim cel mult un set de preferinţe. Acestea sunt expuse în tabelul 2.5.

TABELUL 2.5

Preferinţele specialiştilor în cercetarea calitativă

1. Preferinţa pentru datele calitative – înţeleasă pur şi simplu în termenii atenţiei acordate analizei cuvintelor şi imaginilor, mai degrabă decât cifrelor.
2. Preferinţa pentru datele neprovocate – observaţia preferată experimentului, interviurile nestructurate preferate celor structurate.
3. Preferinţa pentru înţelesuri, mai degrabă decât pentru descrierea comportamentelor – căutând „să studieze lumea din perspectiva oamenilor studiaţi" (Hammersley, 1992: 165).
4. Neacceptarea modelului specific ştiinţelor naturale.
5. Preferinţa pentru cercetarea inductivă, generatoare de ipoteze, în detrimentul testării de ipoteze (*cf.* Glaser şi Strauss, 1967).

Sursă: adaptat după Hammersley, 1992: 160-172.

Din nefericire, aşa cum Hammersley însuşi recunoaşte, chiar şi o atare listă precaută ascunde, de fapt, o generalizare. Să luăm, de pildă, punctul 5 din tabel: cercetătorul nostru pare cam ciudat dacă, după o tradiţie ştiinţifică de mai bine de 100 de ani, nu găseşte că ar avea vreo ipoteză de testat!

În plus, dacă înţelegem lista în termenii unei aproximări rezonabile a principalelor caracteristici ale cercetării calitative, vom începe să ne dăm seama de ce aceasta poate fi criticată cu atât de multă uşurinţă. Cum spuneam deja, într-o lume în care cifrele vorbesc, şi oamenii folosesc termenul de ştiinţă „solidă", incapacitatea de a testa ipoteze, laolaltă cu respingerea metodelor ştiinţelor naturale, lasă, desigur, cercetarea calitativă vulnerabilă în faţa multor critici.

Deci, în afară de cazul utilizării unui criteriu negativ, cum ar fi cel de „ne-cantitativ", nu există o doctrină general acceptată care să poată circumscrie întreaga cercetare socială calitativă. În schimb, există o mulţime de „ism"-uri care zac în spatele metodelor calitative. Am văzut deja modul în care criticii cercetării cantitative aduc acesteia acuzaţii

de pozitivism. Mulţi cititori ai cărţii de faţă s-au intersectat la rândul lor cu alte „ism"-uri, cum ar fi feminismul şi postmodernismul.

Cea mai utilă încercare de descriere a diverselor modalităţi de abordare în cercetarea calitativă se poate găsi la Gubrium şi Holstein (1997). Ei folosesc termenul de „idiom" pentru a delimita atât preferinţele analitice indicate prin termenul de „model" (v. tabelul 1.1), cât şi utilizarea terminologiei specifice stilurilor investigative şi modalităţilor de redactare. Ei disting (şi critică) patru „idiomuri" distincte:

- *Naturalismul* – ezitările în faţa impunerii unui singur înţeles şi preferinţa pentru „ieşirea pe teren pentru a face observaţii".
- *Etnometodologia* – împărtăşeşte grija naturalismului pentru detaliu, dar îl localizează în interacţiune.
- *Emoţionalismul* – doreşte contactul „intim" cu subiecţii studiaţi şi favorizează biografiile personale.
- *Postmodernismul* – caută deconstruirea conceptelor de „subiect" şi „teren de cercetare".

Câteva dezvoltări ale acestor idei se pot vedea în tabelul 2.6.

TABELUL 2.6
Patru idiomuri calitative

Idiomul	Conceptele	Date preferate
Naturalism	Actori, înţelesuri	Observaţie, interviu
Etnometodologie	Metode de asamblare a fenomenelor proprii membrilor	Înregistrări audio/video
Emoţionalism	Subiectivitate, emoţie	Interviuri
Postmodernism	Reprezentare, reflexivitate	Orice tip de date e bine venit

Sursă: adaptat după Gubrium şi Holstein, 1997.

După Gubrium şi Holstein, cercetătorii care folosesc metode calitative se găsesc pe „linia de graniţă dintre realitate şi reprezentare" (1997: 102). În opinia lor, aflat pe această linie de graniţă, fiecare idiom alunecă prea mult într-una dintre părţi, după cum urmează:

- *Naturalismul* – felul în care urmăreşte conţinutul vieţii cotidiene dă posibilitatea forării în adâncime a „ce?"-ului realităţii, cu preţul sacrificării „cum?"-ului reprezentărilor acesteia (este vorba atât de reprezentările participanţilor, cât şi de cele ale cercetătorilor).
- *Etnometodologia* – orientarea sa asupra practicilor simţului comun oferă răspunsuri binemeritate la întrebări de tipul „cum?", dar pune în umbră „ce?"-urile datelor contextuale.
- *Emoţionalismul* – ajută la înţelegerea experienţelor oamenilor, dar exagerează, privilegiind categoria simţului comun („emoţiei").
- *Postmodernismul* – dezvăluie diverse practici de reprezentare, dar poate conduce la o respingere nihilistă a conţinutului.

Drept cale de ieşire din această poziţie pur critică, Gubrium şi Holstein oferă cercetătorului trei tactici practice valoroase. Mai întâi, căutând un teren stabil, de mijloc, pentru „a menţine sub control tensiunile dintre realitate şi reprezentare" (1997: 114), ei arată cum putem da cuvântul părţii tăcute din fiecare idiom. Profilul *insider*-ului, atât de

drag naturalismului, poate fi tratat ca fiind „realitate reprezentată" (1997 : 103), la fel ca şi problema „sentimentului" în emoţionalism.

În mod similar, raportul de cercetare realizat prin analiza conversaţiei asupra instituţionalităţii (v. capitolul 6) şi analiza lui Sacks asupra categorizării membrilor (v. capitolul 5) arată modul în care etnometodologia poate „aşeza carnea pe oasele dezgolite" ale reprezentării.

Şi, în sfârşit, lucrurile pe care postmodernismul ni le spune despre reprezentare trebuie tratate cu respect, dar trebuie considerate în primul rând în calitatea lor de factori stimulativi în descrierea bazată pe date empirice, şi mai puţin ca epitafuri.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 2.4

Dacă „cercetarea calitativă" implică mai multe modele ori idiomuri diferite, potenţial conflictuale, acest lucru demonstrează că întreaga dihotomie „calitativ/cantitativ" poate fi pusă sub semnul întrebării.

În contextul cărţii de faţă, majoritatea acestor dihotomii şi polarizări în cadrul ştiinţelor sociale îmi pare extrem de periculoasă. Cel mult, aceste polarizări se pot constitui ca aparate pedagogice pentru studenţi, întruchipând un prim mod de apropiere de un teren dificil : ajută la deprinderea jargonului. În cel mai rău caz, ele sunt scuze pentru lipsa de discernământ, care grupează cercetătorii în „tabere armate" care refuză să înveţe una de la cealaltă.

Implicaţia schiţată de mine este aceea că cercetarea „calitativă" n-ar trebui să fie un perete protector împotriva standardelor riguroase şi critice care trebuie să se aplice oricărei întreprinderi ştiinţifice preocupate de despărţirea „faptelor" de „fantezie". În sfârşit, informaţiile solide ar trebui să fie ţelul comun al tuturor ştiinţelor sociale (v. Kirk şi Miller, 1986 : 10-11). Aşa cum argumentează Hammersley :

> Procesul cercetării ştiinţifice este acelaşi, indiferent de metoda folosită, iar retragerea în paradigme bagatelizează efectiv dezbaterea şi împiedică progresul (1992 : 182).

IDEI DE REŢINUT

- ✓ Când comparăm cercetarea calitativă cu cea cantitativă, descoperim, în genere, diverse unghiuri de abordare iniţiate de diverse „şcoli", ele însele manifestând o mulţime de discordanţe.
- ✓ Cercetătorii preocupaţi de metodologia calitativă ar trebui să salute mai degrabă decât să critice scopul cercetărilor cantitative de a-şi grupa şi analiza datele în mod critic.
- ✓ Coeficientul de siguranţă şi validitatea sunt modalităţi esenţiale de evaluare a cercetării.
- ✓ Anumite tipuri de măsurători cantitative pot fi uneori utilizate în cercetarea calitativă.
- ✓ În orice caz, dependenţa de metode pur cantitative riscă să neglijeze construcţia socială şi culturală a „variabilelor" pe care o cercetare cantitativă caută să le coreleze.

Recomandări de lectură

Cele mai folositoare texte introductive aparţin următorilor: Alan Bryman (1988), Nigel Gilbert (1993) şi Clive Seale (1998). Afirmaţii sensibile asupra poziţiei cantitative se pot găsi în Marsh (1982) (asupra anchetelor) şi Hindess (1973) (asupra statisticilor oficiale).
În completarea acestor texte generale, cititorii sunt chemaţi să se familiarizeze ei înşişi cu exemple de cercetări calitative şi cantitative. Strong (1979) şi Lipset et al. *(1962) sunt bune exemple ale ambelor abordări.*

Exerciţiul 2.1

Acest exerciţiu vă dă posibilitatea de a testa măsura în care aţi înţeles argumentele lui Procter (1993) privitoare la corelaţiile statistice. Tabelul 2.7 face legătura între desfăşurarea votării cu ocazia alegerilor din cadrul sindicatului tipografilor şi faptul că unii dintre ei aveau prieteni tipografi. Examinaţi-l cu atenţie şi apoi răspundeţi întrebărilor de mai jos.

TABELUL 2.7

Apartenenţa la clubul tipografilor şi decizia de vot în cadrul alegerilor sindicale

		Interes politic		
		Mare	Mediu	Scăzut
Prieteni tipografi	Da	61%	42%	26%
	Nu	48%	22%	23%

Sursă: adaptat după Lipset *et al.*, 1962.

1. Sugerează tabelul 2.7 existenţa vreunei legături între faptul de a avea prieteni tipografi şi participarea la alegeri? Explicaţi situaţia cu prudenţă, analizând tabelul.
2. Putem să ne bazăm pe faptul că, dacă vom controla gradul de interes politic al unui tipograf, vom şi reuşi să preîntâmpinăm orice corelaţie ilegitimă între participarea la vot şi relaţiile de prietenie dintre tipografi?

Exerciţiul 2.2

Revedeţi un studiu care vă este cunoscut. Apoi răspundeţi la următoarele întrebări:

1. În ce măsură metodele de cercetare utilizate (calitative, cantitative sau combinarea celor două tipuri) sunt concordante cu natura interogaţiei (interogaţiilor) cercetării?
2. În ce măsură utilizarea acestor metode întâlneşte criticile ambelor metodologii discutate în capitolul de faţă?
3. În opinia voastră, cum ar putea fi îmbunătăţit acest studiu din punct de vedere metodologic şi conceptual?

Exerciţiul 2.3

Acest exerciţiu presupune participarea a cel puţin şase studenţi, împărţiţi în două grupuri de discuţii („bisericuţe").
Imaginaţi-vă că vi se propune cercetarea consumului de droguri printre elevi. Fiecare dintre cele două grupuri ar trebui să reprezinte câte o „echipă" (echipa I este „cantitativă", echipa II este „calitativă").

1. Echipa I să formuleze un studiu cantitativ pentru a cerceta subiectul propus.
2. Echipa II să sugereze limitele/problemele care apar într-un asemenea studiu (Echipa I ar trebui să se apere).
3. Echipa II să formuleze un studiu calitativ pentru a cerceta subiectul în cauză.
4. Echipa I să sugereze limitele/problemele acestui studiu (Echipa II se va apăra).
5. Ambele echipe să ajungă la nişte concluzii.

Exerciţiul 2.4

Acest exerciţiu se va concentra din nou pe abuzul de droguri printre elevi. Se poate efectua în echipe sau individual.
Urmând expunerea lui Gubrium şi Holstein (1997) privind cele patru „idiomuri" ale cercetării calitative (tabelul 2.4), să se sugereze modul în care fiecare idiom ar trebui:

1. să definească o problemă de cercetare delimitată asupra subiectului propus;
2. să sugereze o metodologie anume.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea a II-a

METODE

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 3

Etnografia şi observaţia

Michael Agar (1986) a conturat o „perspectivă acceptată" asupra ştiinţei. O astfel de perspectivă abordează orice proiect de cercetare cu următoarele întrebări:

- Care este ipoteza ta?
- Cum o măsori?
- Cât de mare este eşantionul pe care lucrezi?
- Ai pre-testat instrumentul de lucru?

Agar argumentează că nu are întotdeauna sens să-ţi pui asemenea întrebări în legătură în fiecare secvenţă a cercetării sociale:

> Pentru unele stiluri de cercetare, mai ales pentru cele care subliniază rolul *testării ştiinţifice*, astfel de întrebări îşi găsesc rostul. Dar în cazul altor stiluri – când cercetătorul îşi asumă rolul de persoană care învaţă – astfel de întrebări nu se mai potrivesc. Când stai la marginea unui sat urmărind zgomotele, forfota, te întrebi: „Cine sunt aceşti oameni şi ce fac?". Când citeşti un articol despre insatisfacţia profesională a tinerilor avocaţi, te întrebi: „Ce se petrece aici?". Ipotezele, măsurătorile, eşantioanele şi instrumentele sunt piste greşite. În schimb, trebuie să înveţi câte ceva despre o lume intrând în contact direct cu ea şi încercând să o înţelegi (1986: 12).

Deşi nu sunt de acord cu aparenta concediere a relevanţei aspectelor privind testarea ştiinţifică în cadrul cercetării calitative (v. capitolul 8), exemplul lui Agar oferă o perspectivă incipientă asupra interogaţiilor care animă studiile bazate pe observaţie. Ilustrarea unui studiu bazat pe observaţie poate determina modurile în care observatorii din cadrul ştiinţelor sociale încearcă să răspundă întrebării lui Agar: „Ce se petrece aici?" prin ceea ce el numeşte „intrarea în contact direct cu lumea pe care o studiezi".

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.1

Acum mai bine de jumătate de secol, William Foote Whyte (1949) ducea la bun sfârşit observaţia sa participativă în câteva restaurante din Chicago, întinsă pe mai bine de un an. El arată modul în care un restaurant, ca furnizor de servicii, beneficiază de o organizare a muncii diferită de a altor întreprinderi. Spre deosebire de modelul industrial unde supervizorul dă ordine muncitorului, specificul muncii într-un restaurant constă în faptul că ordinele vin din partea cumpărătorului.

Whyte arată cum această diferenţă generează diverse probleme printre angajaţii unui restaurant:

- Cine decide cum trebuie să acţionezi?
- Pentru cine?
- Cât de des?
- Cu ce consecinţe?

Structura socială a restaurantului funcţionează ca răspuns organizat la acest tip de probleme. Acest lucru poate fi observat în următoarele trei modele:

1. Mulţi dintre noi vor fi trăit experienţa următoare: un membru al personalului înşfăcând pur şi simplu meniul pe care ni-l procuraserăm cu inocenţă în timp ce aşteptam la masa restaurantului. Whyte argumentează că acest lucru se petrece deoarece chelnerul/chelneriţa, îndemânatic(ă), caută să introducă clienţii în propriul model de desfăşurare a muncii (cum ar fi nevoia lui/ei de a se asigura că masa a fost perfect curăţată înainte de a lua comanda). Deci, prin faptul că nu răspunde pasiv iniţiativelor clienţilor, personalul care serveşte arată că îşi conservă propria rutină profesională.
2. În anii '40, răspânditele inegalităţi de gen generau o problemă aparte pentru chelneriţe, deoarece acestea erau nevoite să transmită ordinele primite de la clienţi bucătarilor (care erau în principal bărbaţi). Şi astfel, a apărut o structură care să pună în umbră acest tip de iniţiere a muncii de către chelneriţe: în loc să strige comenzile, femeile le notau pe bucăţele de hârtie pe care le lăsau pur şi simplu pe tejghea, astfel ca bucătarii să le administreze în limitele timpului disponibil.
3. Şi barmanii s-au angajat, la rândul lor, într-un comportament informal pentru a se distanţa de procesul de iniţiere a ordinelor de către chelneriţe. Când aveau multe comenzi, pur şi simplu nu se grăbeau, iar chelneriţele (şi clienţii lor furioşi) n-aveau decât să aştepte. Mai mult, în perioadele aglomerate, se codeau să prepare un singur cocteil până nu aveau mai multe comenzi pentru acelaşi sortiment, pentru a le prepara împreună.

Jumătate de secol mai târziu, studiul lui Whyte rămâne încă impresionant. Cercetarea sa asupra restaurantelor demonstrează importanţa *contextului* şi a *procesului* în înţelegerea unui comportament anume (v. punctul 3 din tabelul 3.1). Astfel, Whyte pune în evidenţă manevrele utilizate de personal în reproducerea ierarhiilor ocupaţionale şi de gen prin modificarea fluxului muncii, redefinind, prin aceasta, acţiuni aparent banale.

Mai mult, în ciuda criticilor severe ale lui Agar, aduse „testării ştiinţifice", Whyte nu permite ca preferinţa sa pentru un ghid nestructurat de cercetare să-i transforme studiul într-un text anecdotic dezvoltat din câteva exemple selectate. De exemplu, studiul asupra restaurantelor utilizează măsurători consistente asupra numărului de situaţii în care diverse tipuri de persoane iniţiază anumite acţiuni.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.2

Dar putem oare numi observaţia lui Whyte etnografie? Ce este totuşi *etnografia*? Şi în ce fel este ea diferită de observaţie?

„Observaţia" simplă este aproape auto-explicativă. Întocmai ca Whyte, observatorii privesc, ascultă şi înregistrează. Dar observaţia nu se află, firește, în proprietatea exclusivă a ştiinţelor sociale. Fizicienii, inginerii şi ofiţerii de poliţie îndeplinesc la rândul lor propriile „observaţii". Sau, şi mai clar spus, în viaţa noastră de zi cu zi depindem de observaţiile pe care le facem unii cu privire la ceilalţi – de exemplu dacă să etichetăm întrebarea venită de la un necunoscut ca fiind „nevinovată" sau, dimpotrivă, „de agăţat" (v. Sacks, 1992, I: 49, 103, 130-131).

Bineînţeles că poziţia observaţiilor din cadrul ştiinţelor sociale prin comparaţie cu cea a observaţiilor noastre zilnice dă naştere unor vaste discuţii (v. secţiunea 3.4.3). O soluţie terminologică la îndemână este să spui că cercetătorii fac ceva în plus cu observaţiile lor: scriu etnografii. *Etnografia* alătură două cuvinte: „etno" care înseamnă „popor" şi „grafie" care înseamnă „scris". Etnografia se referă deci la scrierile ştiinţifice asupra diverselor etnii.

Originile etnografiei se regăsesc în lucrările antropologilor de secol XIX care călătoreau în diverse locuri ale lumii pentru a face observaţii asupra culturilor pre-industriale (v. secţiunea 3.1.1). Astăzi „etnografia" înglobează o paletă mult mai vastă de lucrări, de la studiul unor grupuri aflate chiar în cultura cercetătorului, la scrierile experimentale asupra intervenţiilor politice (v. secţiunea 3.1.2 şi 3.1.4). Mai mult, etnografii de astăzi nu „observă" întotdeauna, cel puţin nu în mod direct. Ei pot lucra cu artefacte culturale cum ar fi textele scrise sau înregistrări de studiu asupra interacţiunilor, pe care nu le observă astfel la prima mână. Din acest motiv, în cele ce urmează voi folosi termenul de „etnografie" pentru a mă referi la o abordare generală, păstrând termenul de „observaţie" pentru aspecte etice şi tehnice specifice.

Unii cercetători contemporani împărtăşesc credinţa primilor antropologi conform căreia, pentru a înţelege o lume „la prima mână", trebuie să participi tu însuţi la viaţa ei, mai degrabă decât să o observi de la distanţă. Această poziţie a dat naştere la ceea ce se poate numi metoda *observaţiei participative* (v. secţiunea 3.3.2). Într-adevăr, dintr-o perspectivă generală, observaţia participativă este mai mult decât o metodă. Ea conţine resursa esenţială a oricărei cercetări sociale:

> Dintr-un anumit punct de vedere, *orice* cercetare socială este o formă de observaţie participativă, pentru că nu putem studia lumea socială fără ca noi înşine să facem parte din ea. Din acest punct de vedere, observaţia participativă nu este o tehnică anume de cercetare, ci un fel de a fi în lume, specific cercetătorilor (Atkinson şi Hammersley, 1994: 249).

În ce fel se manifestă impactul acestui „mod de a fi" asupra unei cercetări etnografice specifice? Bryman (1988) a furnizat o listă utilă a principalelor caracteristici ale cercetării calitative. Aşa cum apare adaptată în tabelul 3.1, ea se poate constitui ca ghid al etnografului.

TABELUL 3.1
Obiective ale cercetării observaționale

1. *Să vadă prin ochii altora*: „observarea evenimentelor, acțiunilor, normelor, valorilor etc., din perspectiva oamenilor pe care îi studiază".
2. *Să descrie*: „aplecându-se asupra detaliului mundan... ca să ne ajute să înțelegem ce se petrece într-un context anume și să furnizeze diverse acroșe care înlesnesc accesul la alte niveluri ale realității".
3. *Contextualism*: „mesajul principal pe care îl transmit cei care practică cercetarea calitativă este acela că, indiferent de aria în care se colectează datele, evenimentele pot fi înțelese numai dacă acestea sunt situate într-un context social și istoric mai vast".
4. *Proces*: „înțelege viața socială ca fiind alcătuită din serii de evenimente care se întrepătrund".
5. *Scheme de cercetare flexibile*: „aderența cercetătorilor care abordează metodele calitative la ideea observării fenomenelor prin ochii propriilor subiecți a determinat apariția unei precauții legate de impunerea unor cadre de referință prealabile și, poate, nepotrivite asupra oamenilor studiați". Acest aspect generează preferința pentru scheme de cercetare deschise, nestructurate, care cresc șansele de a face față unor subiecte neprevăzute, apărute pe parcursul cercetării.
6. *Evitarea utilizării premature a unor concepte și teorii*: „se resping încercările preliminare de a impune diverse teorii și concepte care ar putea să se dovedească prea puțin potrivite perspectivelor participanților".

Sursă: adaptat după Bryman, 1988: 61-66.

Lista lui Bryman favorizează orientarea celor aflați la începutul carierei științifice. A doua problemă menționată în tabel este importantă în mod expres: *„Descrierea*: aplecarea asupra detaliului mundan". O modalitate de înțelegere a semnificației „detaliului mundan" este să subliniezi faptul că etnograful încearcă să răspundă întrebării lui Agar: „Ce se petrece aici?". Pentru a arăta ceea ce zace în spatele acestei întrebări aparent banale, voi folosi exemplul filmelor polițiste.

Când mergi la cinema în primul rând pentru a vedea „acțiune" (urmăriri de mașini, jafuri etc.), atunci îți va fi destul de greu să te descurci într-o postură de etnograf. Pe de altă parte, dacă ești intrigat de *detaliile* demersurilor detective și de acțiunea criminală, atunci te găsești pe calea cea bună. Și aceasta pentru că observația în cadrul științelor sociale propune în mod fundamental înțelegerea rutinei mai degrabă decât a ceea ce pare a fi interesant. Într-adevăr, un bun observator descoperă palpitantul în cele mai banale și mundane tipuri de activități.

Bunăoară, iată exemplele filmelor de acțiune. Comparați firul narativ răsuflat al filmului *L.A. Confidential* (obișnuita fază a schimburilor de focuri din ultimele scene, finalul fericit) cu surprizele pe care frații Coen le-au pregătit în *Fargo* (o femeie însărcinată care este șerif). Gândiți-vă la felul în care *Fargo* începe narara poveștii, detaliind viața cotidiană, atât a șerifului, cât și a criminalului, într-un orășel destul de atipic pentru filmele de gen. Sau indiscutabila monitorizare etnografică a evenimentelor cotidiene „plicticoase" din *L327* a lui Bertrand Tavernier – o poveste polițistă în care aproape că nu vedeai arestări și urmăriri de mașini, orientată însă decisiv spre rutina muncii, arătându-ne polițiștii parizieni, care se ocupau de traficanții de droguri, petrecându-și majoritatea timpului în birouri, „preparând" rapoartele oficiale.

Fargo și *L327* mizează pe o anumită disciplină a publicului, exact în modul în care un observator bun se arată interesat de lucruri în aparență de rutină. De exemplu, felul în

care poliţiştii îşi pregătesc rapoartele şi îşi asamblează dosarele ne poate spune mai mult despre activităţile lor decât ar face-o escapadele ocazionale cu schimburi de focuri (v. Cicourel, 1968 şi exerciţiul 5.5).

Până acum am găsit suficiente motive ca să subscriu la punctul 2 („descrierea") din tabelul 3.1 În orice caz, cititorul ar trebui să fie precaut în privinţa acceptării necritice a tuturor aspectelor punctate acolo. Aşa cum sugeram în capitolul 1, orice încercare de a fundamenta observaţia pe înţelegerea felului în care oamenii „văd" lucrurile (punctul 1) poate degenera cât ai bate din palme într-o perspectivă de „simţ comun" sau într-una psihologică. Dând argumentului o formă radicală, cred că etnograful ar trebui să urmărească ceea ce fac de fapt oamenii, lăsând la o parte ceea ce ei spun că „gândesc" şi „simt" (v. secţiunea 1.3).

Oricum, am mers puţin prea departe. S-o luăm mai încet, oferind mai multe detalii de culise. În continuarea acestui capitol voi încerca să clarific patru aspecte cruciale ale demersurilor etnografice şi de observaţie:

- „ce intră în atenţia" studiului, incluzând triburile, subculturile, spaţiul public şi organizaţiile;
- aspectele etice, inclusiv problema consimţământului acordat în urma informării participantului;
- alegerile metodologice, inclusiv accesul, identitatea, definirea unei probleme de cercetare, privitul şi ascultatul, metodele de înregistrare a datelor, desfăşurarea analizei datelor etnografice şi *feedback*-ul întors către participanţi;
- aspectele teoretice, adică natura teoretică a analizei etnografice şi principalele abordări teoretice moderne, inclusiv *grounded theory*, naturalismul şi etnometodologia.

3.1. Ce intră în atenţia etnografiei

La fel cum, după Bryman, cercetătorul caută să vadă lucrurile cercetate în context, studentul are la rândul său nevoie de unele cunoştinţe de bază privind tradiţia din care se revendică metoda observaţiei. Pentru că

> cercetarea calitativă este un fenomen empiric, localizat social, definit prin propria sa istorie, şi nu o sacoşă în care se înghesuie tot felul de aspecte ne-cantitative (Kirk şi Miller, 1986: 10).

În secţiunea de faţă vom lua în considerare patru tipuri distincte de activităţi bazate pe studii etnografice: cercetarea triburilor, subculturilor, spaţiului public şi organizaţiilor.

3.1.1. *Studiul triburilor*

Impulsul iniţial în favoarea cercetării prin observaţie a fost dat de antropologie. Antropologii argumentează de obicei că, dacă cineva doreşte cu adevărat să înţeleagă un anumit grup de oameni, trebuie să se angajeze într-o lungă perioadă de observaţie. Terenul antropologic implică de obicei „cufundarea" într-o cultură timp de câţiva ani, acest lucru însemnând învăţarea limbii respective şi participarea la evenimentele sociale.

Un studiu timpuriu foarte important a fost cel desprins din cercetarea lui Malinowski (1922) asupra vieții sociale cotidiene din Insulele Trobriand, din Pacificul de Vest. Ca și Radcliffe-Brown (1948), Malinowski era devotat descrierii științifice riguroase a credințelor și practicilor „băștinașilor" (v. Atkinson și Hammersley, 1994: 249-250).

În orice caz, în prima parte a secolului XX, ideea de „populații băștinașe" cu credințe „primitive" era deja familiară stăpânitorilor colonialiști din Imperiul Britanic. Într-adevăr, acești cârmuitori au angajat administratori a căror meserie era să supravegheze și să raporteze modurile de viață ale celor colonizați. În acest sens, s-ar putea spune că acești antropologi timpurii au adoptat o „metodologie colonială" (Ryen și Silverman, 2000).

Atât antropologul, cât și funcționarul colonial păreau să fi perceput localnicul ca pe cineva din afară și total diferit de clasa albă de mijloc. Astfel, acest străin devine ceva ce se poate descoperi, cerceta și înțelege (firește, majoritatea celor din clasa de mijloc care au scris și s-au implicat în culturile locale erau bărbați).

Această orientare asupra diferenței dintre străin și cultura occidentală apare sub diferite forme atât în beletristică, cât și în lucrări academice. Povestea lui Daniel Defoe despre Robinson Crusoe trădează optica clasei de mijloc asupra călătoriei „în străinătate", avându-l pe Crusoe ca reprezentant al civilizației, gata să transforme natura în cultură. Anxietatea domnului Kurtz (personajul lui Joseph Conrad) în fața negrei și sălbaticei Africi răbufnește prin intermediul halucinațiilor sale în timpul febrei, făcând ca masca sa de funcționar (impasibil) să se năruiască.

În orice caz, în general, culturile exotice studiate de antropologi ca Malinowski și Evans-Pritchard s-au dovedit a fi adesea doar grupuri rurale din țări ale Lumii a Treia sau vechi state coloniale aflate la mare depărtare de lumea occidentală și de instituțiile academice.

Deși antropologii au recunoscut de ceva vreme că pozițiile culturale sunt relative, insistența lor asupra figurii europene „cultivatoare" a antropologului înrădăcinat în știința clasică pare să aibă viață mult mai lungă. Această percepție asupra cercetătorului nu a fost provocată decât în momentul în care chiar mediul științific al antropologilor a devenit mai nuanțat în problemele legate de gen, vârstă, experiență și fundamente metodologice.

Dacă azi ne-am eliberat de majoritatea convingerilor timpurii referitoare la superioritatea culturii noastre, transformarea nu este totuși generală. În maniera primilor antropologi, este încă tentant să împrejmuiești populațiile „băștinașe" cu bariere. Asemenea lor, și azi se pot face distincții pripite între „exotic" și ceea ce pare a fi „cunoscut". Astfel, primii antropologi au împărtășit probabil cu turiștii de vocație credința în valorile intrinseci, de neînlocuit, ale oricărei culturi încă neafectate de cultura occidentală (v. secțiunea 1.1.2).

Antropologii contemporani nu se limitează la a critica impulsurile „colonialiste" și „turistice" ale înaintașilor lor. Dovedind că putem să scăpăm de mentalitatea colonialistă, este esențial, atât din punct de vedere practic, cât și analitic, să încercăm să înțelegem alte culturi în contextul unei lumi angrenate în procesul „globalizării".

Un exemplu contemporan important al unei astfel de încercări este *antropologia cognitivă*. Așa cum sugerează denumirea, antropologia cognitivă caută să înțeleagă modul în care oamenii percep lumea, examinând modul în care aceștia comunică.

Aceasta duce la producerea etnografiilor sau a descrierii derivate conceptual pentru culturi întregi, orientarea fiind înspre diversele modalităţi de comunicare între localnici. De exemplu, Basso (1972) analizează situaţiile în care americanii apaşi consideră că trebuie să tacă, iar Frake (1972) arată felul în care *Subanun* (o populaţie din Filipine) îşi afişează statutul social stând de vorbă în timpul unor ceremonii închinate băuturii.

În timp ce antropologia cognitivă se mulţumeşte, în general, cu studii de caz efectuate pe anumite popoare, *antropologia structurală* se arată interesată de anumite cazuri atâta vreme cât acestea oferă acces la nişte forme sociale generale. Antropologii structuralişti se inspiră din teoria socială şi lingvistică franceză din prima jumătate a secolului XX, în special din Ferdinand de Saussure şi Émile Durkheim. Principalele lor contribuţii sunt sistemul saussurian al semnelor (v. secţiunea 7.2) şi insistenţa lui Durkheim asupra faptului că forme de comportament ce par a fi particulare pot fi înţelese ca „fapte sociale" aparţinând unor forme de organizare socială. În ambele cazuri comportamentul este văzut ca fiind expresia unei „societăţi" care acţionează ca o „mână din umbră" ce constrânge şi dă formă acţiunii umane (v. Lévi-Strauss, 1967[1]).

Un exemplu antropologic clasic de utilizare a unui studiu de caz pentru a efectua apoi o generalizare, este lucrarea lui Mary Douglas (1975) asupra tribului *Lele* din Africa Centrală. Douglas notează că un mâncător de furnici, pe care zoologii occidentali îl numeau „pangolin"[2], era foarte important în viaţa rituală a tribului *Lele*. Pentru localnici pangolinul reprezenta un animal de cult şi, în acelaşi timp, o anomalie a naturii.

În parte, acest lucru se datora faptului că pangolinul era perceput ca având atât trăsături umane, cât şi animale: de exemplu, făcea un singur pui, spre deosebire de majoritatea animalelor. De asemenea, nu se încadra prea bine în clasificarea pe care oamenii o făcuseră, împărţind animalele în creaturi acvatice şi creaturi terestre, deoarece petrecea o parte din timp pe uscat, şi alta în apă. În mod curios, printre animalele care erau vânate, pangolinul părea să fie singurul care nu încerca să se salveze, dimpotrivă, acesta aproape că se oferea vânătorului.

Onestă perspectivei sale structuraliste, Douglas a rezistat unui răspuns „turistic" şi, păşind dincolo de curiozitate, a trecut la analiza sistematică. A remarcat că multe grupuri care sesizau în preajma lor nişte entităţi anomalice, le respingeau imediat. A lua în serios o entitate anomalică poate fi un gest care pune în îndoială caracterul „natural" al sistemului de clasificări propriu grupului respectiv.

Exemplul clasic de respingere a anomaliilor de orice fel este cel din Vechiul Testament. Douglas subliniază că motivul pentru care porcul era considerat impur în mentalitatea veterotestamentară este chiar condiţia sa anomalică. El are copita despicată, ceea ce, conform Vechiului Testament, i-ar conferi puritatea, dar nu rumegă îndelung, ceea ce-l face impur. Deci porcul este necurat din pricina acestei neconcordanţe. Învăţăturile iudaice legate de endogamie funcţionează pe aceleaşi principii. Deşi nu se pune problema

1. V. ediţia în limba română, *Antropologia structurală*, trad. de I. Pecher, pref. de Ion Aluaş, Ed. Politică, Bucureşti, 1978, (n.tr.).
2. Din malaezianul *peng-gôling* („care se rulează"). Este vorba de un mamifer mâncător de furnici din Asia Tropicală şi Africa, originar din Java, care poate fi de două feluri: fie cu solzi cornoşi, fie cu păr. (*The Oxford English Dictionary*, 2nd ed., vol. XI, Clarendon Press-Oxford, 1989, prepared by J.S. Simpson and E.S.C. Weiner, p. 137 (n.tr.).

de a găsi un partener într-un alt trib, să te căsătoreşti cu urmaşul rezultat dintr-o căsătorie între un membru al propriului trib şi cineva din afară produce aceeaşi nemulţumire. Ambele exemple demonstrează evitarea anomaliei.

În orice caz, tribul *Lele* reprezintă o excepţie: ei sărbătoresc pangolinul anomalic. Aceasta îi sugerează lui Douglas posibilitatea ca înclinaţia spre eliminarea anomaliei să fie o tendinţă *universală*. Dacă se pot constata variaţii de la o comunitate la alta, atunci acest lucru trebuie să spună ceva despre organizarea socială a grupului în cauză.

Cu siguranţă că viaţa socială a tribului *Lele* conţine un element special. Experienţele relaţionale cu alte triburi erau extrem de fructuoase. Schimbau produse şi, în general, nu purtau războaie.

Ce însemnau, de fapt, aceste bune legături cu vecinii? Ele traduceau traversarea cu succes a frontierelor (sau barierelor). Şi ce se întâmplă cu entităţile anomalice? Vor trece şi ele dincolo de frontiere. În acest fel se poate răspunde la întrebarea referitoare la particularităţile tribului *Lele*.

Douglas sugerează că reacţia acestui trib în faţa anomaliilor provine din experienţele organizării sale sociale. *Lele* percep pangolinul ca favorabil, deoarece acest mâncător de furnici trece dincolo de frontiere, în maniera în care ei înşişi procedează. Dimpotrivă, vechii evrei privesc anomaliile cu suspiciune pentru că propriile lor experienţe de traversare a frontierelor se dovediseră întotdeauna a fi experienţe nefericite. Într-adevăr, Vechiul Testament conţine descrierile unei serii de schimburi culturale dezastruoase între israeliţi şi alte triburi vecine.

Pe baza acestei comparaţii istorice, Douglas trece de la explicaţiile legate de un caz izolat la o teorie generală privind schimburile sociale şi reacţia faţă de anomalie. În discutarea *grounded theory*, Glaser şi Strauss (1967) au descris această orientare către generalizare în termenii unei mişcări de la o teorie *concretă, faptică*, la una *formală* (v. secţiunile 3.3.6 şi 3.4.1). În propria lor cercetare asupra pavilioanelor cu bolnavi aflaţi în stadii ultime de boală, ei au arătat modul în care, folosind metoda comparativă, se poate porni de la relatări ale bolnavilor asupra conştientizării morţii lor iminente (adică de la o teorie concretă, faptică) trecându-se apoi la rapoarte privind o întreagă serie de „contexte de conştientizare" (teorie formală).

3.1.2. *Studiul subculturilor*

O modalitate primară (şi uneori total nepotrivită) de a distinge între sociologie şi antropologie este să spui că, spre deosebire de antropologie, „tribul" sociologiei este format din oameni obişnuiţi, aflaţi în jurul celor care cercetează.

Se presupune, în general, că etnografia sociologică îşi are originile în anii '20 ai secolului trecut, când studenţii de la Universitatea din Chicago au fost sfătuiţi să pună deoparte manualele teoretice şi să iasă pe străzile propriului oraş, folosindu-şi ochii şi urechile. „Şcoala de la Chicago", aşa cum devenise cunoscută în anii '30, conţine două direcţii de bază. Una se preocupă de sociologia vieţii urbane, reprezentată de cercetările lui Park şi Burgess asupra organizării sociale a oraşului în mai multe „zone" şi a migraţiei populaţiei dintr-o zonă într-alta de-a lungul timpului. A doua direcţie, asociată lui Everett Hughes, furniza mai multe serii de rapoarte percutante asupra configuraţiilor urbane, orientate n speţă către ocupaţiile „inferioare" şi rolurile „deviante".

Tradiţia Şcolii de la Chicago a continuat vreme de 20 de ani, după cel de-al doilea război mondial. În anii '50, Becker (1953) a dirijat un studiu clasic de observaţie asupra consumului de droguri. Era, în principal, preocupat de relaţia între natura înţelesurilor atribuite drogului de către fumătorii de marijuana, şi interacţiunile în care aceştia erau implicaţi. Becker a descoperit că apartenenţa oamenilor la un grup de fumători inducea nişte modalităţi de răspuns la drog. Fără o astfel de „educaţie", novicii n-ar fi înţeles cum se fumează marijuana sau cum să răspundă la efectele sale. Astfel, dacă nu ar face parte dintr-un astfel de grup, persoanele respective n-ar mai simţi extazul drogului şi n-ar mai continua să-l folosească.

Becker punctează mai multe etape prin care trec novicii, pregătindu-se să devină fumători experimentaţi. Acestea includ:

1. *Învăţarea directă.* De exemplu, să li se precizeze diferenţa între cum se fumează marijuana şi cum se fumează tutunul; să li se spună cum să interpreteze efectele şi semnificaţia drogului.
2. *Să înveţe cum anume să savureze aceste efecte.* Prin interacţiunea cu fumătorii experimentaţi, novicele învaţă să găsească plăcere în senzaţii care, la început, pot părea destul de tulburătoare.
3. *Re-socializarea care urmează perioadei dificile.* Chiar şi fumătorii experimentaţi pot trăi o experienţă neplăcută.sau înfricoşătoare dacă folosesc o cantitate mare ori marijuana de diferite calităţi. Grupul de utilizatori îi poate „încuraja", explicându-le motivele pentru care au trăit o asemenea experienţă şi reasigurându-i că pot continua liniştiţi întrebuinţarea drogului.
4. *Să înveţe cum să devină experţi.* Reuşind să aprecieze cum se cuvine efectele drogului, vor deveni capabili să distingă între diferite soiuri şi calităţi de marijuana.

Becker subliniază faptul că, numai în contextul unei reţele sociale care pune la dispoziţie modalităţi de înţelegere a efectelor drogului, acele persoane vor deveni consumatoare fidele de marijuana. Este, în orice caz, greu de crezut că o astfel de reţea ar fi putut fi identificată, să zicem, prin metode de sondare a atitudinilor fumătorilor de marijuana.

Studiul diferitelor subculturi este principala preocupare a etnografiei contemporane (vezi discuţia mea asupra studiului folosirii drogurilor în culturile adolescenţilor şi ale fetelor membre în bandele de tineri, în secţiunea 4.6). În orice caz, aşa cum recunosc majoritatea etnografilor, etica observării unor astfel de grupuri potenţial vulnerabile reprezintă un aspect destul de spinos (v. secţiunea 3.2).

3.1.3. *Studiul spaţiului public*

Multe dintre studiile aplicate subculturilor au loc în spaţii publice cum ar fi străzile, mall-urile şi parcările. Etnografii care observă domeniul public manifestă uneori un interes care depăşeşte studiul subculturii unui grup anume. Scopul lor este acela de a observa modul în care se comportă oamenii, în general, într-un context public specific; de exemplu, în timpul folosirii transportului în comun (v. Adler şi Adler, 1994: 384-385; Nash, 1975; 1981).

Trei sunt sociologii care au impulsionat această orientare ştiinţifică asupra spaţiului public: Simmel, Goffman[1] şi Sacks. În secolul al XIX-lea, sociologul german Georg Simmel (1950) a elaborat mai multe observaţii privind formele esenţiale de interacţiune umană, în funcţie de numărul membrilor unui grup – de exemplu ce se petrece în „diade" (grupuri formate din doi indivizi) prin comparaţie cu ceea ce se petrece în „triade" (grupuri de trei). Din aceste propoziţii formale Simmel a dedus câteva principii convingătoare privind „străinul" şi viaţa urbană.

Judecând după numărul referirilor la operele sale, Erving Goffman a fost probabil sociologul cu cea mai mare influenţă care a studiat comportamentul faţă în faţă al oamenilor secolului XX.

Lucrările sale timpurii, bazate pe studiul locuitorilor din Shetland[2] în anii '50, scoteau în evidenţă arta a ceea ce Goffman numea (1959) „managementul impresiei". Acest concept se referă la felul în care oamenii îşi pregătesc apariţiile controlând impresiile pe care le lasă altora prin organizarea, spre exemplu, a lucrurilor pe care invitaţii le pot vedea în casele lor. Goffman duce observaţiile mai departe, distingând între „mecanismul faţadei" care are rolul de a netezi asperităţile interacţiunilor, menţinând o ordine ceremonială, şi „mecanismul caracterului" (*character work*), care serveşte la menţinerea sau provocarea unei poziţii morale pentru persoana în cauză.

Goffman ne propune două tipuri de reguli utilizate cu regularitate în organizarea interacţiunii sociale:

- reguli de curtoazie, maniere şi etichetă (cine poate să facă şi să spună ce, cui şi în ce fel);
- reguli a ceea ce e relevant sau irelevant în contextul respectiv, adică reguli care depind de definirea situaţiei în cauză.

Aşa cum subliniază Goffman, aceste reguli ne dau o idee referitoare la felul în care ar trebui să înţelegem ceea ce se petrece în definirea situaţiilor, în cazul întâlnirilor faţă în faţă:

> În loc să începem să ne întrebăm ce se întâmplă când această definire a situaţiei eşuează, putem să începem prin a ne întreba care sunt perspectivele pe care le *exclude* o anumită definire a situaţiei în momentul în care aceasta este susţinută într-o manieră satisfăcătoare (1961b: 19, s.n.).

Cursurile ţinute studenţilor Universităţii din California de Harvey Sacks între 1965 şi 1972 arătau influenţa abordărilor lui Goffman în studiul spaţiului public. De exemplu, Sacks oferă o discuţie goffmanescă asupra modului în care „Mă scuzaţi", mai degrabă decât „Bună!", se dovedeşte a fi mai convenabil în abordarea necunoscuţilor (Sacks, 1992, II: 195; v. şi Goffman, 1981: cap. 1).

De asemenea, discuţia lui Sacks asupra modului în care sunt organizate apariţiile când propriul spaţiu privat devine public, este foarte apropiată de cea lansată de Goffman (1959).

---

1. Unul dintre cele mai importante studii ale lui Erving Goffman a fost tradus de curând în limba română, *Viaţa cotidiană ca spectacol*, trad. de Simona Drăgan şi Laura Albulescu, Ed. Comunicare.ro, Bucureşti, 2003, (n.tr.).
2. Un grup de insule situate la nord-est faţă de Scoţia. (n.tr.)

Aranjarea spaţiului cotidian privat într-un mod anume – atunci când se apropie nişte invitaţi – este unanim acceptată; de pildă:

> revistele aşezate pe măsuţa gazdei sunt percepute de toată lumea drept o încercare de sugerare a preocupărilor intelectuale ale acesteia, ori altceva de felul acesta (Sacks, 1992, I: 329).

Mai mult, Sacks îşi elaborează exemplul împrumutând discuţia lui Goffman (1959) asupra felului în care un invitat poate compara aceste aparţii cu cele pe care gazda nu a reuşit să le controleze şi „le-a degajat" involuntar. După cum se exprimă Sacks:

> Şi astfel poţi pleca din casa cuiva, rămânând cu impresia că este un prefăcut, din pricina lipsei de concordanţă dintre ceea ce ţi s-a părut că poţi deduce văzând diferite lucruri din casa sa şi ceea ce ai aflat despre el pe alte căi (1992, I: 329).

Observaţii de această factură se pot face oricând în viaţa cotidiană, etnograful rezolvându-şi astfel problema accesului (v. secţiunea 3.3.1). E curios faptul că atât de puţini cercetători începători se gândesc la spaţiul public ca la o sursă de date.

3.1.4. *Studiul organizaţiilor*

Studiem şi muncim în organizaţii cum ar fi universităţile şi birourile de afaceri. Deseori, ne petrecem momentele libere în grupuri sociale organizate. Prin urmare, faptul că organizaţiile ar trebui să fie un teren fertil pentru etnograf, nu are nimic surprinzător. Într-adevăr, cele mai multe dintre datele mele de cercetare au fost colectate în organizaţii, inclusiv în cadrul departamentului de resurse umane al conducerii locale (v. secţiunea 5.3.1), cu ocazia consultaţiilor pacienţilor externi în spitale şi clinici particulare (Silverman, 1987), şi în organizaţii publice şi private care ofereau consiliere privind testul HIV (v. secţiunea 1.2.4).

Unele discuţii recente şi utile asupra organizaţiilor se pot găsi în studiile etnografice întreprinse de Boden (1994) şi Czarniawska (1998). Ca să simplific lucrurile, voi folosi din nou un exemplu din Erving Goffman şi Harvey Sacks.

Cartea lui Goffman (1961a), *Aziluri*, este probabil singura monografie sociologică citită vreodată de publicul larg. *Aziluri* a intrat (de obicei prost înţeleasă) chiar în dezbaterile recente în jurul „grijii comunitare" pentru bolnavii psihic.

„Mecanismul caracterului" observat mai întâi printre locuitorii ţinutului Shetland se apropia foarte mult de ceea ce Goffman numea în *Aziluri* „cariera morală a bolnavului mintal". El sugera că ospiciile, ca şi alte „instituţii totale" cum sunt cazarmele militare, închisorile, mănăstirile şi şcolile cu internat, şterg obişnuitele bariere dintre muncă, odihnă şi joacă, folosindu-se diverse strategii de anihilare a identităţilor non-instituţionale, cum ar fi îmbrăcarea în uniforme, chemarea indivizilor printr-un număr sau printr-o poreclă instituţională.

Lovindu-se de ceea ce el numea „proces de mortificare", Goffman susţinea că cei internaţi nu erau deloc pasivi. Mai concret, se angajau în diverse „ajustări secundare", al căror scop era păstrarea unei identităţi non-instituţionale definite. Aceste ajustări luau diverse forme, de la improvizaţii minore pe marginea regulilor instituite, la strategii active de „montare a sistemului" în favoarea lor prin utilizări ingenioase ale „spaţiilor libere" şi prin instituirea unor „teritorii" private şi de grup.

Întocmai ca Goffman, Sacks nu era interesat de elaborarea unor teorii fulminante care să nu mai depindă de date ori de metode de cercetare, ca de exemplu studiile de laborator sau chiar interviurile, fiindcă acestea ar fi extras subiecţii din contextul lor cotidian. Mai întâi de toate, amândoi savanţii s-au arătat captivaţi de îndeletnicirile cotidiene prin intermediul cărora sunt menţinute anumite aparenţe.

Putem să ne facem o idee asupra modalităţii în care Sacks foloseşte ideile lui Goffman studiind articolul său, „Notes on police assessment of moral character" („Câteva observaţii asupra modalităţilor de evaluare a caracterului moral în departamentele de poliţie" – Sacks, 1972b), redactat mai întâi ca referat pentru cursul lui Goffman, la Berkeley, la începutul anilor '60 (Sacks, 1972a: 280n). Pentru Sacks, ofiţerii de poliţie se lovesc de aceleaşi probleme ca şi Goffman în observarea locuitorilor din Shetland: cum vor reuşi să remarce caracterul moral din nişte aparţii potenţial înşelătoare? Ca să rezolve această problemă, poliţia „învaţă să-şi trateze rondul obişnuit ca pe un teritoriu al aparţiilor normale" (1972a: 284). Astfel, ei vor putea trata cele mai neînsemnate variaţii ale aparţiilor normale ca „incongruenţe" demne de investigaţie, având mereu în vedere aceste aparţii ale infracţiunilor „normale" (*cf.* Sudnow, 1968b).

Deci datele bazate pe observaţie pot contribui într-o mare măsură la înţelegerea modului de funcţionare a organizaţiilor. Oricum, aşa cum bine intuia Sacks, problema acestor demersuri etnografice este că observaţiile ar putea să se bazeze pe o anume versiune a mediului respectiv, considerată valabilă în mod aprioric. De exemplu, mesajul serioasei analize întreprinse de Strong (1979) asupra „ordinii ceremoniale" în discuţiile medic-părinte depinde în mod clar, cel puţin parţial, de disponibilitatea noastră de a citi extrasele sale de date în contextul cunoştinţelor pe care le avem cu toţii despre modul în care ar trebui să arate o astfel de consultaţie medicală.

În consecinţă, munca etnografică nu ne poate duce decât până în acest punct. Ea ne poate arăta modalităţile în care oamenii răspund la anumite conjuncturi sociale, dar nu poate oferi răspuns la întrebări esenţiale privitoare la felul în care acei oameni îşi constituie cadrul respectiv prin discuţii (v. discuţia mea asupra „etnometodologiei" în secţiunea 3.4.3).

Aşa cum argumentează Maynard şi Clayman:

> utilizând termeni cum ar fi: „cabinetul doctorului", „sală de judecată", „secţia de poliţie", „sală de clasă" etc. pentru a caracteriza cadrele de desfăşurare... am putea umbri multe aspecte petrecute în acele cadre... Din acest motiv, analiza conversaţiei se poate baza rareori pe date etnografice, examinând în schimb dacă şi cum relevă interacţiunile subiecţilor o orientare spre un context instituţional sau spre un alt tip de context (1991: 406-407).

Dar refuzul de a ne baza pe datele etnografice, ne spune Maynard, presupune ca notiţele de observaţie din teren să fie neapărat legate de alte date cu un coeficient de siguranţă mai mare, cum ar fi înregistrările audio şi video ale comportamentului organizaţional (sau instituţional) (v. secţiunea 3.3.4). Metodele precise şi preocupările pentru ceea ce el numeşte „analiza conversaţiei" vor fi discutate în secţiunea 6.3.

3.2. Aspecte etice în etnografie

Într-o prelegere ţinută pe la începutul secolului XX, sociologul german Max Weber (1946) sublinia faptul că orice cercetare este contaminată într-o anumită măsură de valorile proprii cercetătorului. Numai prin intermediul acestor valori, anumite probleme sunt identificate şi studiate într-o manieră specifică. Până şi angajamentul faţă de metoda ştiinţifică (sau riguroasă) se va transforma el însuşi, aşa cum arată Weber, într-o valoare. În sfârşit, concluziile şi implicaţiile care se pot desprinde dintr-un studiu sunt, subliniază sociologul, puternic tributare convingerilor morale şi politice ale cercetătorului.

Dintr-o perspectivă etică, Weber a avut norocul ca cea mai mare parte a cercetărilor sale empirice să se bazeze pe documente şi texte care se aflau deja în sfera publică. În multe alte tipuri de cercetare din cadrul ştiinţelor sociale problemele etice se impun cu mult mai multă stringenţă. De exemplu, oamenii de ştiinţă care studiază subiecţii umani, indiferent dacă adoptă cercetarea calitativă sau pe cea cantitativă, se lovesc de o dilemă: deşi doresc să ofere toate informaţiile utile celor pe care îi studiază, caută totodată să nu „contamineze" cercetarea informându-şi prea mult subiecţii asupra ipotezelor ce urmează a fi testate. Acest lucru arată că atunci când studiezi comportamentul oamenilor sau când le pui acestora întrebări, ca cercetător, trebuie să faci faţă nu numai pericolului vizibilizării exagerate a propriilor valori, ci şi responsabilităţilor tale faţă de subiecţii studiaţi.

Jennifer Mason (1996: 166-167) aduce în discuţie două modalităţi prin care astfel de probleme etice influenţează cercetătorul fidel metodelor calitative:

1. Caracterul stufos şi detaliat al majorităţii cercetărilor calitative poate presupune un angajament real faţă de vieţile publice şi private ale indivizilor.
2. Diversele modificări de perspectivă şi de acces care au loc pe parcursul unui studiu calitativ presupun, eventual, apariţia unor noi şi neaşteptate dileme etice.

Mason sugerează că o modalitate de a face faţă acestor probleme este aceea de a încerca să-ţi clarifici intenţiile în timpul formulării problemei de cercetare. Tabelul 3.2 conţine sfatul său privind aspectele etice ale cercetării.

TABELUL 3.2

Imperative etice pentru etnograf

1. Decide care vor fi scopurile cercetării tale, de exemplu: auto-perfecţionarea, propaganda politică etc.
2. Încearcă să vezi care sunt indivizii sau grupurile care ar putea fi interesaţi/interesate sau afectaţi/afectate de cercetarea ta.
3. Încearcă să delimitezi consecinţele presupuse de modul tău de configurare a subiectului de cercetare asupra părţilor implicate.

Sursă: Mason, 1996: 29-30.

Câteva exemple ne vor fi de folos în clarificarea aspectelor expuse de Mason. În general oricine ar trebui să consulte imperativele etice specifice asociaţiei profesionale

de care aparţine. Toate acestea subliniază importanţa „consimţământului acordat în urma informării", acolo unde acesta este posibil. (v. Punch, 1994: 88-94; Silverman, 2000: 201-205)

Observaţia acoperită – atunci când observatorul nu-şi informează subiecţii despre studiul pe care urmează să-l facă – poate genera probleme etice severe privind atât problema „consimţământului acordat în urma informării", cât şi pericolul fizic la care se expune cercetătorul (v., de asemenea, secţiunea 3.3.1). De exemplu, Fielding (1982) a obţinut permisiunea să cerceteze un partid britanic de extremă dreaptă, dar simţea încă necesitatea suplinirii accesului oficial cu observaţia mascată. În această nouă postură, el s-a expus unui potenţial risc şi a generat dileme etice ca, de pildă, câte din intenţiile sale ar trebui să fie dezvăluite subiecţilor şi câte autorităţilor care i-au permis accesul?

În orice caz, nu ar trebui să credem că accesul *incognito* implică întotdeauna apariţia unei probleme. De exemplu, în timpul unui curs pe care-l ţineam, ceream studenţilor să se implice într-un mic exerciţiu pentru a observa felul în care oamenii se privesc unii pe alţii într-un cadru cotidian (v. Sacks, 1992, I: 81-94). Dacă studenţii sunt rezonabili şi au grijă să nu se uite prea insistent la trecători, nu vor apărea probleme de nici un fel.

Obiectivele etice extrem de folositoare ale lui Mason îşi dovedesc la rândul lor importanţa în studiul subculturilor „de cartier". Mai întâi, în ciuda pericolului fizic şi etic, atunci când se studiază grupuri aflate la limita legalităţii, cercetătorul trebuie să-şi amintească faptul că accesul relativ lesnicios în mijlocul unor astfel de grupuri este un indicator al vulnerabilităţii lor.

De pildă, comportamentul unor astfel de grupuri este uneori deschis inspecţiilor unor televiziuni cu circuit închis (CCTV) şi altor forme de supraveghere oficială. Dar acestea presupun, evident, rareori accesul la activităţile „căpeteniilor" (dacă nu cumva sunt suficient de naivi ca să păstreze înregistrări audio ale conversaţiilor, cum a făcut preşedintele Nixon!). Deci etnograful care studiază subculturile ar putea să pătrundă, fără să-şi dea seama, în tainele unor grupuri incapabile să se protejeze.

În al doilea rând, deşi etnografii care studiază astfel de subculturi deviante ar putea afirma că studiile lor au drept scop o mai bună înţelegere publică a situaţiei în care se află grupul respectiv şi a perspectivei pe care acesta o susţine, motivele lor ar putea fi la fel de bine criticate. De exemplu, Dingwall (1980) sublinia modul în care un astfel de raport „furnizează, firește, o notă romanţată, dacă nu chiar *chic*, care însufleţeşte rutina şi amorţeala din sânul cercetării academice". Apoi el merge mai departe afirmând că o preocupare pentru apărarea „delincvenţilor" este

> defavorabilă practicării responsabile a etnografiei, ale cărei imperative, distincte de jurnalismul polemic şi investigativ, trebuie să vizeze înţelegerea perspectivelor şefilor, ale şmecherilor de la baza piramidei şi, evident, ale „căţeilor de salon" (1980: 874).

Dingwall conchide că cercetarea socială, oricare ar fi metodele sale, trebuie să urmărească mai degrabă producerea unor generalizări valide decât a unui „ultraj moral" (1980: 874). Studiile care nu reuşesc să trateze nepărtinitor oamenii pe care îi descriu sau nu recunosc caracterul interactiv al vieţii sociale ar trebui să stârnească îndoieli. Etica „tratării nepărtinitoare" a lui Dingwall presupune că fiecărui studiu ar trebui să-i cerem răspunsuri la următoarele întrebări:

Dovedeşte la fel de multă înţelegere atât pentru ticăloşi, cât şi pentru eroii cercetării? Privilegiaţii grupului sunt trataţi ca şi când ar avea ceva serios de spus sau, pur şi simplu discreditaţi ca fiind răi, corupţi sau lacomi, fără alte investigaţii de adâncime? (1992: 172)

E cât se poate de clar că acest aspect conţine nişte imperative etice în aceeaşi măsură în care le presupune pe cele ştiinţifice.

3.3. Probleme metodologice

Atkinson şi Hammersley (1994: 248) sugerau că cercetarea etnografică implică, în general, următoarele patru trăsături:

1. O privilegiere netă a explorării naturii unor fenomene sociale specifice, mai degrabă decât insistenţa asupra testării ipotezelor asupra fenomenelor în cauză.
2. Tendinţa de a utiliza în primul rând datele „nestructurate", adică cele care nu au fost închise în momentul colectării informaţiilor într-un set compact de categorii analitice.
3. Investigarea unui număr restrâns de cazuri, chiar a unuia singur, într-o manieră detaliată.
4. Analiza datelor, care presupune interpretări explicite ale sensurilor şi funcţiilor acţiunilor umane; produsul acestei analize ia în principal forma unor explicaţii şi descrieri verbale, cuantificarea şi analiza statistică ocupând cel mult un rol secundar, subordonat.

Lista lui Atkinson şi Hammersley implică aspecte etice privind accesul la anumite cazuri (v. secţiunea 3.3.1) şi preocupări teoretice (cum ar fi insistenţa punctului 4 asupra „înţelesurilor şi funcţiilor acţiunilor umane"). În secţiunea 3.4 voi examina modul în care teoria îşi găseşte un loc al său în etnografie.

La prima vedere, caracterizarea etnografiei efectuată de Atkinson şi Hammersley pare să aibă de-a face cu *metodologia*, adică priveşte alegerile operate în planificarea şi executarea studiului. În secţiunea de faţă vom examina următoarele aspecte metodologice necesare în desfăşurarea unei cercetări etnografice:

- obţinerea accesului;
- asumarea unei identităţi;
- definirea unei probleme de cercetare;
- privitul şi ascultatul;
- înregistrarea observaţiilor;
- elaborarea analizei datelor de teren.

3.3.1. *Obţinerea accesului*

Manualele (de exemplu, Hornsby-Smith, 1993: 53; Walsh, 1998: 224-225) disting de obicei două tipuri de medii de cercetare:

- „închise" sau „private" (organizaţii, grupuri deviante) unde accesul este controlat de *gatekeeper*-i;
- „deschise" sau „publice" (cum ar fi minorităţile vulnerabile, evidenţa populaţiei sau locurile publice) la care accesul este liber, dar nu întotdeauna lipsit de dificultăţi, fie

ele practice (ex. stabilirea unui rol pentru cercetător în locul public respectiv) sau etice (ex. avem dreptul să ne impunem prezența în mijlocul unei minorități vulnerabile?).

În funcție de contingențele mediului în cauză (și de problema de cercetare aleasă) putem obține două tipuri de acces:

- „nedivulgat", adică fără a-l aduce la cunoștința subiecților;
- „deschis", adică bazat pe informarea subiecților asupra cercetării și obținerea permisiunii acestora, de multe ori prin intermediul *gatekeeper*-ilor.

Impresia pe care o lasă cercetătorii printre membrii grupului respectiv poate fi esențială în obținerea accesului „deschis":

> Indiferent dacă oamenii știu sau nu câte ceva despre cercetarea socială, ei sunt deseori mai preocupați de *tipul uman* al cercetătorului decât de cercetare în sine. Ei vor încerca să ghicească până în ce punct se poate avea încrederea în el/ea, ce anume poate el/ea oferi în calitate de simplă cunoștință sau de prieten și, de asemenea, cât de ușor poate fi el/ea manipulat(ă) sau exploatat(ă) (Hammersley și Atkinson, 1983: 78).

Aceste aspecte ne conduc înspre problema construirii, în teren, a unei anumite identități a cercetătorului.

3.3.2. *Asumarea unei identități*

Denzin (1980) nota că grija exagerată a celor care fac observație participativă pentru prezent poate obtura interesul pentru anumite evenimente importante petrecute înaintea intrării sale în scenă. În al doilea rând, Dalton (1959) subliniază că persoanele de încredere sau informatorii dintr-un anume mediu social pot fi total nereprezentativi pentru participanții mai puțin deschiși. În al treilea rând, observatorii ar putea afecta configurația obișnuită a grupului prin simpla lor prezență; la fel, decizia asupra rolului pe care îl va adopta va fi hotărâtoare. Și, în sfârșit, observatorii ar putea să devină pur și simplu „de-ai lor", deoarece, identificându-se intens cu participanții, asemenea copiilor care învață să vorbească, nu mai sunt în stare să-și amintească modul în care au descoperit ceva și nici să articuleze principiile după care își conduc observațiile.

Multe dintre aceste aspecte se încadrează în raportul lui Atkinson și Hammersley (1994: 249) asupra celor patru trăsături problematice care privesc identitatea asumată în terenul de cercetare:

1. Cercetătorul este cunoscut ca fiind cercetător fie de toți cei pe care îi studiază, fie de câțiva dintre ei, fie de nici unul.
2. Cât de mult și ce anume se știe despre cercetare și de către cine?
3. În ce tipuri de activități se angajează și în care nu se angajează cercetătorul și cum anume îl plasează aceste activități față de diversele concepții pe care le au participanții asupra categoriei și statutului de membru al grupului?
4. Care este orientarea cercetătorului și cât de complet adoptă el/ea, în mod conștient, orientarea unui *insider* sau a unui *outsider*?

Dați-mi voie să mă axez pe comentarea punctului 3 care leagă comportamentul cercetătorului de felul în care el/ea este văzut(ă) de subiecții pe care îi cercetează.

Într-un studiu asupra unei secţii de spital destinate celor aflaţi în stadii avansate ale unor boli incurabile, Anssi Peräkylä (1989) a arătat modul în care personalul medical se putea folosi de patru maniere distincte de autodefinire, definindu-şi totodată pacienţii.

După Goffman (1974), modul în care oamenii tratează ceea ce este, la un moment dat, relevant şi irelevant defineşte cadrul de constituire a mediului respectiv. Folosind ceea ce Peräkylä numeşte cadru psihologic, cei care făceau parte din personalul medical se defineau pe ei înşişi ca fiind supraveghetori obiectivi ai reacţiilor emoţionale ale pacienţilor; pacienţii sunt deopotrivă subiecte (care simt, care experimentează) şi obiecte (ale supravegherii psihologice avizate). Cadrul psihologic reprezintă o modalitate sigură de rezolvare a tulburărilor de identitate prezente în alte tipuri de încadrări: când, spre exemplu, un pacient opune rezistenţă tipului de încadrare practică sau medicală, această opoziţie poate fi explicată prin starea sa psihologică.

Dar cadrul psihologic era la fel de relevant şi pentru modul de definire a identităţii pacientului de către reprezentantul personalului medical. Pentru membrii personalului, acest cadru părea să fie un mijloc convenabil de a discuta cu Peräkylä despre activităţile lor, de a-i defini acestuia prezenţa prin raportare la fiecare dintre ei şi la pacienţi. Astfel, deşi Peräkylä era de fapt sociolog, personalul găsea convenabilă definirea sa ca psiholog.

Într-un studiu comparativ asupra clinicilor oncologice publice şi private (Silverman, 1984; v. secţiunea 3.3.4), am remarcat modul în care accentuarea dreptului la viaţă particulară din medicina „privată" britanică genera o problemă specială în conturarea identităţii cercetătorului. În vreme ce în spitalele publice mă adăposteam liniştit sub un nume oarecare, la clinica privată prezenţa mea era întotdeauna explicată, chiar dacă într-o manieră ambiguă („Domnul Silverman va fi astăzi aici, alături de mine, dacă nu vă deranjează..."). Deşi identificat şi acceptat de către pacient, mă simţeam prea puţin confortabil în rolul pe care-l aveam în mediul respectiv. Atmosfera de excludere tacită accentua statutul meu de intrus.

Asemenea doctorului, trebuia să mă îmbrac corespunzător şi să stau mereu în picioare strângând mâna pacientului. De fapt, n-am putut pătrunde în problematica propriu-zisă, aşa cum am făcut-o în clinicile publice. De obicei, experimentam senzaţia celui care apare neinvitat la o ceremonie restrânsă.

Dar, firește, asumarea unei identităţi în teren nu este doar o problemă de afiliere profesională. Genul cercetătorului, raportat la cel al subiecţilor, poate deveni un aspect extrem de important în definirea sa şi, astfel, în ceea ce i se va îngădui acestuia/acesteia să descopere.

Deşi Whyte (1949), în studiul său asupra restaurantelor, a considerat genul ca fiind un punct important pe agenda sa de cercetare, abia 20 de ani mai târziu cercetătorii din câmpul ştiinţelor sociale s-au aplecat sistematic asupra impactului genului în procesul muncii de teren.

Parţial, această preocupare reflecta interesul pentru influenţarea reciprocă dintre gen şi putere. De pildă, aproape toate lucrările „clasice" ale Şcolii de la Chicago au fost scrise de bărbaţi, şi aproape toţi cercetătorii care au avansat în ierarhia academică, devenind profesori, erau tot bărbaţi (v. Warren, 1988: 11). Genul cercetătorilor care făceau muncă de teren a fost privit din ce în ce mai mult ca fiind un factor crucial în cadrul cercetării observaţionale. S-a demonstrat că informatorii nu spuneau acelaşi lucru femeilor şi bărbaţilor.

De exemplu, într-un studiu asupra unei plaje pentru nudişti, realizat de cineva de alt gen decât cel al participanţilor, s-a văzut că subiecţii accentuau interesul pe care-l aveau pentru „libertate şi naturalism". Dimpotrivă, când cercetătorul era de acelaşi gen ca şi informatorii, oamenii se arătau mult mai dispuşi să admită interesele lor sexuale (Warren şi Rasmussen, 1977, relatat de Warren, 1988).

S-a arătat, de asemenea, că în studiile care implică poposiri prelungite „pe teren" oamenii fac anumite afirmaţii, şi nu altele, în funcţie de genul cercetătorului. De exemplu, mai cu seamă în comunităţile rurale, femeilor singure şi tinere nu li se va permite să participe la anumite activităţi sau să pună prea multe întrebări. Alteori, dimpotrivă, genul feminin se poate bucura de un acces privilegiat.

De exemplu, Oboler (1986) relatează că, fiind însărcinată, avea mai mult acces la informatorii săi kenyeni, în vreme ce Warren (1988 : 18) sugerează că cercetătoarele fac uz de afirmaţia sexistă că doar bărbaţii se pot implica în „afaceri importante" profitând de pe urma „invizibilităţii" lor. La fel, cercetătorii bărbaţi ar putea fi excluşi sau, în unele cazuri, ar putea ei înşişi simţi necesitatea restricţionării anumitor contacte cu subiecţii femei (v. McKeganey şi Bloor, 1991).

În toate cele de mai sus puteam (mai ales în trecut) remarca pericolul ca cercetătorii să nu reuşească să surprindă anumite date sau să reflecteze asupra influenţei genului în zona pe care o cercetează. De pildă, într-un studiu plasat într-o amplă organizaţie locală menţionată în secţiunea 5.3.1, luăm în discuţie (dar nu facem nici un fel de relatare detaliată referitoare la ele) diversele situaţii în care cercetătorii şi cercetătoarele au beneficiat de acces sporit în terenul cercetat (Silverman şi Jones, 1976). În plus, deşi în ultima vreme s-a discutat mai mult despre cercetarea în teren întreprinsă de femei, prea puţină atenţie a fost acordată specificului cercetării când aceasta este efectuată de un bărbat.

Însă, o dată cu trecerea timpului şi schimbarea modelor, s-a mers totuşi poate prea departe cu importanţa acordată aspectelor de gen. Aşa cum McKeganey şi Bloor (1991 : 195-196) demonstrează, există două probleme relevante pentru semnificaţia genului celui/celei care face cercetare în teren. În primul rând, influenţa pe care o exercită genul cercetătorului ar putea fi negociată cu respondenţii, şi nu pur şi simplu atribuită. În al doilea rând, ar trebui să rezistăm „tentaţiei de a folosi genul în explicarea tuturor problemelor care apar în teren" (1991 : 196).

De exemplu, Mc Keganey şi Bloor sugerează şi alte variabile, cum ar fi vârsta sau clasa socială, care s-ar putea dovedi la fel de importante în teren. Similar, aş spune, urmându-l pe Schegloff (1991), că, în loc să ne bazăm pe propriile intuiţii sau chiar pe corelaţii statistice, ar trebui să demonstrăm realmente preocuparea participanţilor pentru genul cercetătorului (v. secţiunea 2.1 şi, de asemenea, Frith şi Kitzinger, 1998).

Nici una dintre observaţiile de mai sus nu ar trebui să sugereze faptul că ar fi bine să ne întoarcem cu 360 de grade, ignorând total problema genului în cercetare, cum se întâmpla în trecut. E imposibil ca cercetătorii să nu reflecteze asupra resorturilor şi statutului observaţiilor pe care le fac în teren. În mod clar, maniera în care cercetătorul însuşi şi comunitatea studiată se raportează la gen poate da seamă asupra unor aspecte cruciale ale realităţii cercetate. Într-adevăr, nu greşim conştientizând că chiar acele afirmaţii pe care suntem tentaţi să le luăm de bune ar putea fi determinate cultural şi istoric. De exemplu, Carol Warren sugerează că:

Principalul *mit* al genului în câmpul de cercetare este legat de mai bunele abilităţi de comunicare şi de aerul mai puţin ameninţător pe care le are femeia cercetător (1988: 64, s.n.).

Aşa cum notează Warren, ideea esenţială este să rezişti tratării unor astfel de afirmaţii ca fiind „adevăruri revelatoare", înţelegându-le în schimb ca „relatări" determinate istoric.

3.3.3. *Definirea unei probleme de cercetare*

În secţiunea 2.2.1 spuneam că definirea prematură a „variabilelor" este periculoasă în cercetarea de teren. Definiţiile „operaţionale" timpurii oferă, ce-i drept, precizie, cu costul deturnării atenţiei de la procesele sociale prin intermediul cărora participanţii înşişi construiesc trăsăturile stabile ale lumii sociale în care trăiesc. Astfel, de pildă, cercetătorul care utilizează o metodologie calitativă ar putea şovăi în faţa demarării muncii de cercetare cu definirea, să spunem, a „depresiei" sau „eficienţei". În schimb, ar putea prefera să examineze cum anume se definesc „depresia" şi „eficienţa" în diverse contexte.

Presupunerea că ar trebui evitată specificarea prematură a definiţiilor şi ipotezelor este bine cunoscută cercetătorilor de teren încă din anii '30 ai secolului trecut. Aşa cum Becker şi Geer argumentau cu mulţi ani în urmă, pentru cercetătorul care lucrează în teren:

> o importantă parte... a cercetării constă în decelarea problemelor pe care el [sic] ar trebui să le studieze în organizaţia respectivă, ce ipoteze s-ar dovedi fructuoase, meritând să fie aprofundate, ce observaţii i-ar servi cel mai bine ca indicatori ai prezenţei unor fenomene cum ar fi, spre exemplu, coezivitatea sau devianţa (1960: 267).

În orice caz, aceasta nu înseamnă că etapele preliminare ale cercetării de teren nu au nevoie de o ghidare coerentă. Încercarea de a descrie lucrurile „aşa cum sunt" este condamnată la eşec. Fără *nişte* perspective sau, în cele din urmă, un set de întrebări dinamice, nu avem nimic de relatat din terenul respectiv. Contrar convingerilor unor empirişti necruţători, faptele nu vorbesc *niciodată* prin ele însele.

A presupune că etnografia constă doar în ieşiri pe teren şi efectuarea unor observaţii este o greşeală totală. Într-adevăr, această presupunere poate fi o scuză pentru cercetarea confuză, neorientată.

Deci Mason (1996: 6) respinge sugestia cum că cercetarea calitativă ar putea doar „descrie" sau „explora" lumea socială. Aşa cum Miles şi Huberman subliniază, o astfel de cercetare neorientată poate fi reţeta unui dezastru:

> cu cât proiectul iniţial este mai dezlânat, cu atât mai puţin selectivă va fi colectarea datelor; în teren totul pare important în faţa cuiva care aşteaptă ca din acea locaţie să se desprindă constructe-cheie sau regularităţi, iar aşteptarea asta ar putea fi tare lungă (1984: 28).

Deci etnograful trebuie să pătrundă dincolo de experienţa iniţială a terenului, când fiecare aspect îi pare fascinant, orice nuanţă îi pare a se afla în corelaţie cu o alta şi fiecare mic fragment pe care-l citeşte nu face decât să adauge idei noi celor deja existente (şi să sugereze la rândul său alte lecturi).

Problema restrângerii este deseori sarcina crucială pentru cercetătorii care sunt tentaţi să nu se mai oprească din procesul de colectare a datelor. După cum se exprima Harry Wolcott, răspunsul la această problemă este: „fă puţin şi amănunţit" (1990: 62). Aceasta presupune o definire strictă a problemei de cercetare şi folosirea unor concepte desprinse dintr-un *model* anume. Înseamnă, de asemenea, limitarea cantităţii de date colectate la acelea pe care le putem analiza imediat.

Putem decide ce date să utilizăm, întrebându-ne care dintre ele sunt cele mai potrivite în relevarea problemei noastre de cercetare. De exemplu, suntem mai degrabă interesaţi de ceea ce gândesc sau simt oamenii decât de ceea ce fac ei realmente?

Deci, pentru a ne face analiza eficientă, este absolut necesar să dispunem de un corpus de date limitat. Dacă la început explorarea mai multor tipuri de date este folositoare, acest lucru se întâmplă doar pentru a putea stabili un set de date cu care să putem lucra ulterior cât mai eficient.

Înseamnă oare aceasta că datele noastre, precum şi analiza lor, vor fi trunchiate? Sigur că vor fi! Dar acest lucru nu reprezintă un neajuns – doar dacă ne-am propus sarcina imposibilă de a oferi „o imagine completă". Deci să salutăm parţialitatea datelor noastre şi să ne găsim plăcerea în fenomene concrete care ne dau voie să le studiem (să sperăm, detaliat).

3.3.4. *Privitul şi ascultatul*

În studiul său asupra organizării sociale a unui restaurant, W.F. Whyte (1949) a avut mari satisfacţii în urma folosirii privirii pentru a observa organizarea spaţială a activităţilor. În orice caz, etnografii n-au fost întotdeauna atât de nerăbdători să-şi utilizeze propriii ochi şi propriile urechi. Excepţii notabile sunt Humphrey în lucrarea sa *Tea Room Trade* (1970) (un studiu asupra organizării sociale a locurilor de întâlnire a homosexualilor) şi Lindsay Prior în lucrarea asupra arhitecturii unui spital (1987). Lucrarea lui Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*[1] (1977), oferă un exemplu faimos de analiză a arhitecturii unei închisori, în vreme ce *The Hidden Dimension* (1969) a lui Edward Hall a impus termenul de „proxemică" cu referire la modurile specifice în care oamenii folosesc spaţiul – de exemplu, felul în care recurgem la instaurarea unei anumite distanţe între noi şi o altă persoană.

Oricum, cei de mai sus sunt excepţii. De exemplu Stimson remarca faptul că „fotografiile şi diagramele sunt pur şi simplu absente din publicaţiile sociologice şi extrem de rare în cărţile de specialitate" (1986: 641; v. şi Prior, 1997)

Dar, când e vorba să tratezi ceea ce *vezi* în calitate de date de cercetare, lucrurile nu vor mai părea atât de sumbre (v. capitolul 7). Într-un studiu asupra interacţiunii în secţiile unui spital, Anssi Peräkylä (1989) observa modul în care dispunerea spaţială diferenţia diversele grupuri de oameni. Erau secţii şi saloane în care personalul medical intra ori de câte ori era nevoie. Existau apoi foaiere pentru pacienţi şi alte spaţii similare, care semănau cu nişte spaţii publice. Ambele zone erau destul de diferite de altele, cum ar fi

1. V. traducerea în limba română, *A supraveghea şi a pedepsi*, trad. şi note de Bogdan Ghiu, pref. de Sorin Antohi, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997 (n.tr.).

cabinetul asistentelor şi birourile doctorilor, unde pacienţii intrau doar dacă erau invitaţi. În sfârşit, dacă exista o cameră pentru băut cafeaua a personalului medical, acolo niciodată nu era văzut vreun pacient.

Aşa cum sublinia Peräkylä, una dintre modalităţile de delimitare a segmentelor distincte de oameni care populează un spital este observarea alocării spaţiului pe categorii. Această alocare va fi, de asemenea, reprodusă în activităţile participanţilor. De pildă, observatorul atent poate sesiza comportamentul pacienţilor în momentul în care aceştia se apropie de cabinetul asistentelor. Chiar dacă uşa e deschisă, stau afară, întinzând doar gâtul înainte. Făcând acest lucru, ei semnalizează faptul că au trecut într-un teritoriu care nu le aparţine.

La începutul anilor '80 am încercat şi eu, întocmai ca Peräkylä, să-mi folosesc ochii şi urechile într-un studiu asupra practicii medicale menţionate deja în secţiunea 3.3.2. Mai întâi mi-am asigurat accesul în mai multe clinici care tratau pacienţi canceroşi în cadrul spitalelor aparţinând Serviciului Naţional Britanic de Sănătate (NHS). Urmând raportul lui Phil Strong (1979) asupra „ordinii ceremoniale a clinicii", eram interesat de felul în care medicii şi pacienţii se prezentau unii în faţa celorlalţi (v. secţiunea 3.4.2). De exemplu, Strong a remarcat că doctorii din spitalele publice îmbrăţişau regula „politeţea înainte de toate" şi numai rareori îşi criticau pe faţă pacienţii.

În timpul petrecut la spital am remarcat că unul dintre doctori „dispărea" cu regularitate imediat după vizitele de dimineaţă. Fiindcă mă rodea curiozitatea, am făcut cercetări. Am descoperit că în majoritatea după-amiezelor îşi efectua practica „privată" în cabinetele de consultaţie dintr-o zonă dichisită în partea de vest a Londrei.

Fiindcă nu obţii nimic dacă nu rişti, mi-am forţat norocul şi am cerut permisiunea doctorului de a urmări practica sa privată. Spre marea mea surpriză, a consimţit, cu condiţia de a renunţa la orice fel de înregistrare. Am acceptat bucuros, chiar dacă acest lucru însemna că datele mele se reduceau la (ceea ce vedeam eu a fi) nişte notiţe de teren cu un coeficient relativ mic de siguranţă (v. secţiunea 3.3.5).

Cele două consultaţii din cadrul spitalului public se desfăşurau în încăperi funcţionale cu pereţi complet albi, fără covoare, cu un mobilier simplu (un mic birou, un scaun încăpător pentru medic şi scaune stivuite, pentru pacienţi, familie şi studenţi). Ca în majoritatea spitalelor publice, caloriferele şi radiatoarele intrau şi ele în peisaj.

Când pătrundeai însă în camera de consultaţie a clinicii private, era ca şi când ai fi păşit într-o altă lume. Salonul principal semăna mai degrabă cu o elegantă cameră de lucru, probabil nu cu mult diferită de tipul de cameră aflat într-o casă particulară, acolo unde un pacient cu dare de mână ar fi putut fi vizitat de un doctor de secol optsprezece. Pereţii erau pictaţi cu mult bun gust şi împodobiţi cu panouri şi tablouri. Podeaua era acoperită de un covor fin. Mobilierul era o reproducere antică şi conţinea un birou acoperit cu piele, câteva fotolii confortabile, o canapea, o măsuţă joasă acoperită cu ziare şi reviste şi o bibliotecă cu bibelouri de fildeş şi tratate medicale. Pe câteva suprafeţe erau aşezate plante, iar încăperea primea lumină de la un elegant candelabru aflat la mijlocul camerei şi de la o lampă de birou. Pentru a conferi încăperii o notă activă, pe birou se aflau trei telefoane şi un stilou aşezat corespunzător într-un suport.

Camera inspira intimitate şi lux. La spitalele publice pacienţii erau consultaţi aproape întotdeauna în spaţii fără cortină. Aici canapeaua de examinare era plasată într-o cameră separată în care se putea ajunge doar trecând prin biroul de primire. Deşi mult mai

funcţional decât acesta din urmă, separeul era, de asemenea, carpetat, însă mai bine încălzit, ca să nu le fie frig pacienţilor în timpul consultaţiei. Chiar şi doctorul trebuia să bată la uşă înainte de a intra în camera de examinare, în timp ce pacientul se îmbrăca sau se dezbrăca.

Asemenea observaţii reprezintă resurse nepreţuite pentru înţelegerea caracterului medicinei „private" în cadrul acelei clinici britanice. Din nefericire, noi toţi devenim şovăitori când e vorba să ne folosim ochii şi urechile în observaţiile de teren.

În orice caz, există şi excepţii. Stimson (1986) ia în discuţie camera aranjată pentru a găzdui audierile unei organizaţii disciplinare responsabile de conduita profesională a medicilor britanici. Comitetul de Conducere al Consiliului General al Medicilor se află într-o sală cu plafon înalt, căptuşită cu lambriuri de stejar, în care se ajunge trecând printr-o impunătoare casă a scărilor. Ferestrele sunt acoperite cu sticlă pictată, înfăţişând şaisprezece desene ornamentale şi o femeie într-o ipostază grecească clasică. Aşa cum comentează Stimson:

> Este o cameră în care se discută probleme serioase: camera are o prezenţă care apasă parcă asupra conştiinţei... discursul este formal, relatat cu grijă, fiind un material care se înregistrează în vederea prezentării sale publice. Vizitatorii galeriei – dacă vorbesc – o fac doar în murmur, deoarece discursul lor nu face parte din procedură (1986: 643-644).

Într-o asemenea încăpere, sugerează Stimson, în care nu trebuie să se spună nimic, ştim că ceea se petrece trebuie luat în serios. Pentru contrast, Stimson aşază alături de o asemenea cameră un restaurant McDonald's:

> Luaţi aminte la decoruri şi la materiale – plastic, hârtie, vinil şi polistiren, culori strălucitoare primare. [Totul] denotă efemeritate. Acest caracter al temporarului este afirmat în plus de îmbrăcămintea comodă a clienţilor, costumaţia instituţionalizată, de asemenea funcţională, a personalului, şi scaunele care sunt confecţionate în aşa fel încât fac orice şedere prelungită inconfortabilă (1986: 649-650).

Stimson şi Peräkylä arată că etnografii care nu reuşesc să-şi folosească ochii şi urechile neglijează o sursă crucială de date. Această lecţie poate fi învăţată rapid dacă vă imaginaţi o persoană văzătoare legată la ochi care este forţată să înţeleagă ceea ce se petrece în jurul său. Importanţa unor asemenea date vizuale este discutată pe larg în capitolul 7.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.3

3.3.5. *Înregistrarea observaţiilor*

Chiar dacă folosim ambii ochi şi ambele urechi, tot va trebui să decidem cum anume ne vom înregistra datele. Să presupunem că nu folosim înregistrări electronice (casete audio sau video) sau că dorim să suplimentăm înregistrările cu date observaţionale. (Lucrul cu transcrierile după înregistrări este discutat în capitolul 6 al cărţii de faţă.) În acest caz, trebuie să ne bazăm pe notiţele de teren. Cum le vom scrie?

Cel mai mare pericol este acela de a fi tentaţi să treceţi pe hârtie „totul". Nu numai că o asemenea practică trece cu vederea fundamentul teoretic specific acelei cercetări de

teren (v. secţiunea 3.4), dar ne va împovăra, în plus, cu o sarcină imposibilă când, într-o etapă ulterioară, vom încerca să facem o analiză sistematică a datelor. Aşa cum afirmă Harry Wolcott:

> Sarcina critică a cercetării calitative nu este acumularea tuturor datelor care ţi-au stat la dispoziţie, ci aceea de a „putea" (scăpa) de cele mai multe dintre datele pe care le-ai acumulat. Această sarcină presupune o permanentă selectare a materialului (1990: 35).

Oricum, la demararea cercetării e foarte probabil să utilizăm categorii descriptive extrem de largi „în legătură cu anumiţi oameni sau cu anumite tipuri de oameni, locuri, activităţi şi aspecte neclare" (Hammersley şi Atkinson, 1983: 167). Mai mult, itemii pot fi atribuiţi cu folos mai multor categorii pentru a maximiza paleta ipotezelor care pot fi generate. Ca să reuşim acest lucru, ar putea fi util să facem mai multe cópii fiecărui segment de date, pe care să le clasăm în diverse categorii (1983: 170).

Un bun ajutor în clasarea şi indexarea datelor în reprezintă unele programe de computer. ETHNOGRAPH permite codarea unui text în şapte categorii distincte. QUALPRO permite fragmentarea textului în unităţi şi codări mai flexibile. NUD•IST va stoca informaţiile într-un sistem de indexare cu structură arborescentă cu un număr nelimitat de categorii şi structuri de indexare foarte complexe. Astfel ne putem căuta datele în funcţie de aceste indexări sau putem localiza datele indexate carê se repetă în categorii distincte. Programul NUD•IST este, în acest mod, util în generarea unor noi categorii şi în identificarea relaţiilor între categoriile deja existente (v. Richards şi Richards, 1987; Tesch, 1991; Seale în Silverman, 2000: cap. 12).

Ca să concretizăm această discuţie asupra luării notiţelor, doresc să dau un exemplu extras dintr-o cercetare pe care am desfăşurat-o în anii '80 (v. Silverman, 1987: cap. 1-6). Studiul lua în discuţie cardiologia pediatrică. Multe dintre datele mele proveneau din înregistrări audio ale consultaţiilor pacienţilor externi, care durau între două şi patru ore şi aveau loc în fiecare miercuri.

Liniştit de faptul că principalele date se înregistrau pe bandă, puteam să-mi folosesc ochii şi urechile ca să surprind şi mai multe informaţii care mi-ar fi putut folosi în analiza casetelor înregistrate. Pe parcurs, cu ajutorul colaboratorului meu Robert Hilliard, am dezvoltat o listă cu codificări pentru a-mi înregistra observaţiile.

Ca să arăt modul în care am codificat datele, în tabelul 3.3 am reprodus întreaga listă de codificări pe care am folosit-o în acel studiu, iar pentru a explica modul de desprindere a categoriilor, am adăugat acestora câteva explicaţii notate în paranteze rotunde.

Trebuie să subliniez că această formă de codificare a fost dezvoltată după observarea consultaţiilor a mai bine de zece pacienţi şi după lungi discuţii cu ceilalţi membri ai echipei de cercetare. Pe parcursul acestora am restrâns considerabil câmpul de studiu.

Deveneam din ce în ce mai interesaţi de modurile de organizare şi anunţare a deciziilor (sau „dispoziţiilor"). Părea că maniera aleasă de medic pentru a anunţa deciziile se datora, sistematic, nu numai factorilor clinici (d. ex.: condiţia inimii copilului), ci şi unor factori sociali (ce li se va spune părinţilor în diversele etape ale tratamentului).

De pildă, la o primă consultaţie a unui pacient extern, doctorul n-ar anunţa, de obicei, părinţii asupra descoperirii unei anomalii majore şi a necesităţii unei operaţii foarte riscante. În schimb, ar sugera nevoia efectuării mai multor teste, făcând doar aluzie la

posibilitatea unei intervenţii chirurgicale dificile. Ei vor colabora de asemenea cu părinţii, când aceştia se vor strădui să redea exemple din care să reiasă aparenta „stare bună" a copiilor lor.

Această metodă de dezvăluire treptată a informaţiilor a fost evitată doar în două cazuri. Primul, când era vorba de un copil diagnosticat ca „sănătos", doctorul a dat dintr-o dată toate informaţiile necesare, angajându-se în ceea ce noi am numit operaţiunea „caută, ţinteşte şi distruge", care are drept scop îndepărtarea oricăror urme de îngrijorare a părinţilor cu privire la starea de sănătate a copiilor lor, dovedindu-le prin aceasta că s-au înşelat.

Cel de-al doilea caz se referă la un grup de copii diagnosticaţi cu sindromul Down şi suspectaţi în acelaşi timp de a avea boli cardiace, în cazul cărora doctorul a prezentat, de asemenea, toate informaţiile clinice deodată, evitând metoda dezvăluirii treptate. Mai mult încă, într-o manieră atipică, doctorul a permis părinţilor să aleagă natura tratamentului pe care copiii îl vor urma, încurajându-i în acelaşi timp să se orienteze către aspectele ne-clinice, cum ar fi grija ca micul bolnav să se „bucure de viaţă" sau dezvoltarea unei personalităţi prietenoase (Silverman, 1981).

Forma de codificare expusă în tabelul 3.3 ne-a permis identificarea acestor tipare. De pildă, punând în legătură chestiunea 14 – care se referă la gama subiectelor atinse în timpul consultaţiei – cu chestiunea 20 referitor la formatul deciziei, s-au putut observa diferenţele între consultaţiile copiilor care aveau sindromul Down şi consultaţiile celorlalţi copii. Mai mult, reieşea că existau diferenţe semnificative între aceste două grupuri atât în ce priveşte forma întrebărilor (chestiunea 16), cât şi cu privire la afirmaţiile legate de diagnosticarea propriu-zisă (chestiunea 19).

Forma de codificare din tabelul 3.3 a fost stabilită printr-o practică derivată dintr-un

> stil de cercetare bine pus la punct prin care datele sunt examinate prin categorii şi instanţe. Această abordare fărâmiţează textul (notiţe sau transcrieri) într-o serie de fragmente care vor fi apoi regrupate în serii tematice (Atkinson, 1992: 455).

În mod evident, luarea notiţelor în teren implică şi altceva decât simpla înregistrare a datelor; este vorba de analizarea lor. Categoriile pe care le utilizăm vor fi, în mod inevitabil, impregnate de teorie – indiferent dacă noi realizăm sau nu acest lucru! Deci forma de codificare expusă în tabelul de mai jos reflectă interesul meu pentru conceptul de „încadrare", lansat de Goffman (1974).

TABELUL 3.3

Forma de codificare a pacienţilor externi

1. Numele pacientului
2. Vârsta
3. Clinica şi data
4. Medicul
5. Membrii familiei aflaţi de faţă
6. Cei care sunt de faţă fără a fi membri ai familiei
7. Perioada de timp alocată întâlnirii dintre medic şi membrii familiei (voiam să înregistrăm timpul întâlnirii propriu-zise, din care excludeam perioadele în care acesta nu se afla în cabinet)

8. Diagnosticul
9. Stadiul tratamentului:
   a. Prima consultaţie
   b. Pacient aflat în perioada de pre-internare
   c. Post-catater (test care presupune spitalizare)
   d. Stadiu post-operatoriu
10. Rezultatul consultaţiei:
   a. Eliberare sau trimitere în altă parte
   b. Nu va fi internat
   c. Eventual catater sau operaţie
   d. Catater
   e. Operaţie
   f. Indecizie
11. Etapele consultaţiei (inspirate din încercarea întreprinsă de Robert Hilliard în identificarea unei serii de stadii, de la schimburile frazelor de politeţe la formularea simptomelor, cu afirmaţiile specifice examinării şi diagnosticării: v. Silverman, 1985, mai ales 265-269):
   a. Stadiul
   b. Întrebările puse
   c. Aspectele acoperite
   d. Note/observaţii
12. Medicul încurajează punerea întrebărilor?
   a. Nu
   b. Da (Când:)
13. Utilizarea terminologiei medicale:
   a. Stadiul
   b. Medicul/familia
14. Gama subiectelor atinse în timpul consultaţiei:

	Familie	*Medic*
a. Istoricul tratamentului		
b. Dispoziţiile fizice ale copilului, care nu ţin de sfera cardiacă		
c. Dezvoltarea copilului		
d. Comportamentul copilului		
e. Caracteristicile practice ale tratamentului sau îngrijirii oferite de familie		
f. Anxietate sau probleme emoţionale în familie		
g. Situaţia socială a familiei		
h. Alte instituţii de tratament extern		

15. Istoricul trimiterilor de specialitate prezentat de familie
16. Formatul întrebării iniţiale a medicului (d. ex.: „cum se simte? E bine?")
17. Istoricul bolilor cardiace în familie (acest item acoperă problema vizibilităţii simptomelor şi bolilor „atestate" în familie):
   a. Prezentarea de către familie a problemelor/simptomelor
   b. Menţiunea medicului asupra simptomelor atestate
   c. Asentimentul familiei cu privire la acele probleme/simptome
   d. Nimic atestat?
18. Locul consultaţiei:
   a. birou
   b. canapea
   c. cameră laterală

CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

19. Afirmaţii referitoare la diagnostic:
    a. Folosirea cuvântului „bine" (medic/familie/amândoi)
    b. Folosirea cuvântului „normal" (medic/familie/amândoi)
    c. Menţionarea unui diagnostic posibil (0/1/>1)
20. Decizii:
    a. Menţionarea unei dispoziţii posibile (0/1/>1)
    b. Afirmarea unei preferinţe medicale (da/nu)
    c. Afirmarea intenţiei medicale (da/nu)
    d. Cererea consimţământului familiei (da/nu)
    e. Familiei i se permite să ia decizii (da/nu)
    f. Familia doreşte să facă ceva în mod voluntar (da/nu)
    g. Familia se află în dezacord cu dispoziţia propusă de medic (da/nu)
21. Incertitudinea exprimată de medic:
    a. asupra diagnosticului
    b. asupra tratamentului

Aceasta înseamnă că am încercat să notez activităţile prin intermediul cărora participanţii îşi gestionau ei înşişi identităţile. De pildă, am notat cât timp era alocat în întrevederea dintre medic şi pacient „discuţiilor" sociale şi cum anume se fixau viitoarele întrevederi.

Aceste preocupări arată modul în care concepte definite teoretic conduc o cercetare etnografică de calitate (v. secţiunea 3.4). Ele demonstrează, de asemenea, cum se poate dezvolta o analiză a datelor din teren după ce problema de cercetare a fost definită cu mare atenţie.

În orice caz, aşa cum subliniază Atkinson, unul dintre dezavantajele schemelor de codificare este acela că, datorită faptului că se bazează pe un set de categorii dat, furnizează „o grilă puternic conceptualizată" (1992: 459) din care anevoie se poate ieşi. Dacă această „grilă" este folositoare în desfăşurarea analizei datelor, ea distrage totuşi atenţia de la activităţile care scapă categoriilor propuse. De aceea, e bine ca cercetătorul să revină din când în când la datele originale.

În cazul cercetării noastre, aveam înregistrările audio şi transcrierile lor – oportunităţi nesfârşite pentru redefinirea categoriilor. Dimpotrivă, din cauza lipsei înregistrărilor în cazul studiului său asupra educaţiei medicale, Atkinson a fost nevoit să revină la notele de teren originale. El demonstrează cum aceleaşi date, recitite, pot fi interpretate într-o cu totul altă cheie.

Metoda iniţială a lui Atkinson a fost aceea de a-şi fragmenta notele de teren în segmente relativ restrânse, fiecare cu propria categorie. De exemplu, descrierea făcută de un chirurg unor complicaţii post-operatorii în faţa unei echipe de chirurgie a fost iniţial introdusă prin categorii de genul „caracter neprevăzut", „caracter incert", „viaţa pacientului" şi „traiectorie". Ulterior, Atkinson a revenit asupra datelor cărora li s-a atribuit acum o relatare globalizantă care propune o enigmă („complicaţii neaşteptate"), rezolvată apoi printr-o „afirmaţie moralistă" („atenţie, oricând pot apărea lucruri neaşteptate"). Înţeleasă sub aceste aspecte, povestea chirurgului devine un text care are multe similitudini cu basmul, aşa cum vom avea ocazia să remarcăm în secţiunea 5.2.

Dar întâmplarea lui Atkinson mai implică o „morală". Cercetătorul care face teren este neîncetat supus unui dublu imperativ: nevoia de a restrânge analiza prin formularea unor categorii şi cea de a lăsa mereu loc posibilităţii reinterpretării datelor sale. Deci, dacă graba de a construi categorii este lăudabilă, ea trebuie să aibă mereu loc în contextul unui corpus de date iniţiale cât mai solid posibil. Modalitatea ideală de a-l obţine este folosirea înregistrărilor sau a documentelor originale. Acolo unde acestea nu se pot utiliza, cercetătorul trebuie să încerce să transcrie atât cât poate din ceea ce se spune şi se face – precum şi cadrul în care se spun şi se fac lucrurile respective.

Într-o astfel de transcriere, Dingwall notează (în corespondenţa personală) cât de important este să înregistrezi *descrieri* mai degrabă decât impresii. În practică, aceasta înseamnă că ar trebui să încercăm să notăm întotdeauna exemple concrete a ceea ce oamenii au spus sau au făcut, utilizând citate exacte şi descrieri „plate" (fără ornamente).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.4

3.3.6. *Elaborarea analizei datelor de teren*

Unul dintre punctele forte ale cercetării bazate pe observaţie constă în uşurinţa cu care reuşeşte să-şi schimbe orientarea în momentul în care apar noi date disponibile. De pildă, cum notam deja, pe parcursul studiului a două consultaţii ale unor pacienţi canceroşi la spitalul aparţinând de Serviciul Naţional pentru Sănătate (NHS), am obţinut pe neaşteptate accesul într-o clinică „privată" (cu plată) condusă în timpul liber de unul dintre medici. Am reuşit astfel să modific perspectiva cercetării, orientându-mă spre compararea „regulilor ceremoniale" în medicina privată şi publică (Silverman, 1984).

În orice caz, punctul forte se poate transforma într-unul slab. Unele cercetări calitative seamănă cu o împleticeală dezorganizată într-un ocean de date împodobit cu observaţii „adânci", în principal de natură „anecdotică". De exemplu, la o trecere în revistă a articolelor de cercetare calitativă din două publicaţii din sfera sănătăţii şi ştiinţelor sociale am fost izbit de numărul mare de articole bazate pe unul sau două exemple „convingătoare" (Silverman, 2000: 283-296).

Nu există nici măcar un motiv pentru care cercetarea de observaţie s-ar abţine de la combinarea reflecţiei adânci cu rigoarea. Cu alte cuvinte, e absolut normal să te aştepţi ca asemenea cercetări să fie în acelaşi timp originale şi valide, ceea ce presupune testarea unor ipoteze pe care le-am generat în teren. Din ce în ce mai mult, în ultima vreme, pe măsură ce cunoştinţele noastre asupra proceselor micro-sociale se îmbogăţesc, este de aşteptat să abordăm domeniul având deja o ipoteză pe care să o testăm. Astfel, în studiul meu comparativ asupra practicii medicale, lucrarea lui Strong (1979) asupra „regulilor ceremoniale" în interacţiunea medic-pacient îmi oferea o ipoteză clară care se putea testa începând din momentul în care obţineam accesul într-o clinică privată.

Dar cum testăm atunci ipotezele folosind date calitative? Cu mulţi ani în urmă, Becker şi Geer (1960) ne ofereau câteva indicaţii utile. Într-un studiu asupra schimbării perspectivei asupra profesiei în perioada practicii a studenţilor la medicină, cei doi cercetători au găsit (cel puţin) trei modalităţi de testare a ipotezelor:

1. Compararea mai multor grupuri în acelaşi timp, precum şi de-a lungul întregii perioade de practică. De pildă, se putea afirma cu siguranţă că studenţii din anul I aveau tendinţa de a fi idealişti doar în momentul în care grupuri formate din astfel de studenţi-boboci împărtăşeau această perspectivă.
2. Cercetătorii se asigurau că răspunsurile date în interviuri sunt asemănătoare cu ceea ce studenţii spuneau şi făceau în situaţiile „neprovocate" (d. ex.: când vorbeau unii cu alţii în sălile de curs sau la cantină).
3. O foarte atentă examinare a cazurilor-excepţie şi deviante care duc la abandonul, revizuirea sau chiar accentuarea ipotezelor. De exemplu: „dacă poate fi demonstrat că persoana care are o perspectivă diferită este izolată de grup sau că activităţile sale deviante sunt privite de ceilalţi ca nepotrivite, inutile sau stupide, atunci se poate argumenta că aceste fapte indică utilizarea unei singure perspective de către toată lumea în afara devianţilor, aşadar, caracterul colectiv al acesteia" (Becker şi Geer, 1960: 289).
4. Utilizarea metodelor simple de intabulare, acolo unde sunt potrivite; de exemplu, în numărarea declaraţiilor şi activităţilor în funcţie de modul lor de generare: de către observator sau desprinse din contexte neprovocate.

Mai bine de 30 de ani după aceea, Dingwall (1992) subliniază importanţa validităţii prin metoda comparativă şi utilizarea cazurilor deviante. El furnizează, de asemenea, şi alte modalităţi de obţinere a validităţii:

5. Aprovizionarea cu suficiente date „brute" (d. ex.: prin transcrieri lungi) pentru a permite cititorului să separe el însuşi datele de teren de analiza acestora. După cum comentează Dingwall: „În mod cert, aşa cum producătorului de film îi este, în final, imposibil să arate fiecare bucăţică de peliculă filmată, nici noi nu putem reproduce toate datele... Ceea ce iau totuşi ca fiind o excepţie este genul de raport care pare a fi o simplă re-descriere a impresiilor şi senzaţiilor cercetătorului. Empatia îşi are locul ei în etnografie, însă ar trebui să intre în acţiune după efectuarea înregistrărilor şi să nu fie confundată cu acestea" (Dingwall, 1992: 169).

Principalul motiv pentru care etnografia n-ar trebui să aibă ca scop exclusiv înregistrarea impresiilor cercetătorului se găseşte în natura, impregnată cu teorie, a „descrierii". Această problemă a fost atinsă, implicit, de-a lungul capitolului de faţă, dar acum a sosit momentul să o tratăm oarecum pe scurt, însă explicit.

3.4. Caracterul teoretic al etnografiei

O modalitate de asamblare a datelor ar fi aceea de a începe cu un set de întrebări foarte generale. Un bun exemplu de asemenea întrebări ne oferă Wolcott:

> Ce se petrece aici? Ce anume trebuie să ştie oamenii (fiecare în parte şi toţi laolaltă), prezenţi în acest cadru, pentru a face ceea ce fac? În ce fel se transmit şi se însuşesc abilităţile şi atitudinile, în special în absenţa unor eforturi intenţionate de învăţare?

Observăm deja aici felul în care întrebările lui Wolcott urmează o orientare teoretică distinctă şi vizează cunoştinţele şi abilităţile oamenilor studiaţi. Aceasta derivă la rândul

său dintr-un set de presupuneri comune multor cercetători de teren. Presupunerile la care mă refer sunt, într-o formulă brută, cele ce urmează:

1. *Simţul comun* este considerat a fi complex şi sofisticat, nu naiv ori lipsit de discernământ.
2. *Practicile sociale* nu sunt nişte percepţii, ci mediul însuşi în care operează simţul comun: interesează mai degrabă ceea ce fac oamenii, decât ceea ce gândesc, de exemplu, modul în care vorbesc unii cu alţii, se întâlnesc, scriu anumite documente etc.
3. *Fenomenele* sunt tratate între ghilimele. Aceasta înseamnă că se încearcă înţelegerea modului, în care orice „fenomen" este produs local prin intermediul activităţilor anumitor persoane, în anumite contexte.

Fireşte, orice listă de felul acesta glosează asupra unei serii întregi de direcţii teoretice care se aplică în teren (v. secţiunea 3.4.2). Ea demonstrează totuşi un aspect cu caracter general, şi anume că nici o cercetare nu se poate „sustrage" implicaţiilor teoretice.

Noi toţi privim lucrurile în maniere specifice, pentru că adoptăm, tacit sau explicit, anumite perspective asupra acestora, ceea ce înseamnă că observaţia, colectarea datelor, construirea ipotezelor şi a bazei teoretice nu sunt trei demersuri fără legătură unele cu altele, ci, dimpotrivă, sunt strâns legate unele de altele.

3.4.1 *Modelul pâlniei şi* grounded theory

Procesul prin care diferite aspecte ale cercetării se combină între ele este bine descris prin analogia cu o pâlnie:

> Cercetarea etnografică posedă o structură asemănătoare pâlniei, orientându-se progresiv asupra cursului său. Orientarea progresivă presupune două componente analitice distincte. Primul: în timp, problema de cercetare se dezvoltă sau se transformă şi, eventual, paleta de subiecte abordate se clarifică şi se delimitează în timpul explorării structurii sale interne. Şi astfel, deseori, doar pe parcursul cercetării se descoperă „ce tratează" exact cercetarea respectivă, şi nu e neobişnuit ca, până la urmă, să trateze ceva diferit de problemele prefigurate în perioada sa de debut (Hammersley şi Atkinson, 1983: 175).

De exemplu, cercetarea întreprinsă de mine asupra consultaţiilor pacienţilor canceroşi m-a condus pe neaşteptate înspre compararea celor două tipuri de servicii medicale: fără plată şi cu plată (Silverman, 1984). Similar, observaţia mea asupra bolilor cardiace în pediatrie a glisat pe neaşteptate înspre analiza luării deciziilor medicale, într-un mic grup de copii cu sindrom Down (Silverman, 1981).

Putem remarca trei trăsături comune ale acestor două cazuri:

1. Schimbarea orientării – prin efectul pâlniei – în momentul apariţiei unui subiect mai bine definit.
2. Utilizarea metodei comparative ca instrument de neînlocuit în construirea şi testarea teoriei.
3. Generarea unor aspecte de cercetat care depăşeau ca tematică aria fundamentală a cercetării. Astfel, „regulile ceremoniale" descoperite în consultaţiile bolnavilor de cancer nu ţin, practic, de medicină, în vreme ce luarea „democratică" a deciziilor în

cazul copiilor cu sindrom Down genera relaţii de putere neaşteptate, cu semnificaţii care depăşeau cu mult sfera unor interacţiuni medicale dintre pacient şj medic.

Această manieră de abordare poate fi comparată cu faimoasa *grounded theory* („teoria ancorată în date empirice" – n.tr.) a lui Glaser şi Strauss (1967). Un model simplificat al acesteia implică parcurgerea următoarelor stadii:

- O încercare iniţială de a dezvolta nişte categorii care să clarifice datele.
- O încercare de „a satura" aceste categorii cu un număr cât mai mare de cazuri grăitoare care să le demonstreze relevanţa.
- Dezvoltarea acestor categorii în cadre analitice mai generale, care să-şi păstreze relevanţa şi dincolo de contextul concret al cercetării.

Aşa cum am văzut, Glaser şi Strauss folosesc ca exemplu cercetarea lor asupra morţii şi a felului de a muri. Ei arată felul în care dezvoltă categoria „contexte propice conştientizării morţii" pentru a se referi la acele situaţii concrete în care indivizii erau informaţi asupra a ceea ce avea să li se întâmple. Ei numesc aceasta *grounded substantive theory* – *grounded theory* concretă. Categoria a fost apoi saturată (cu fapte) şi pusă în legătură cu contexte ne-medicale în care oamenii iau cunoştinţă de felul în care sunt definiţi de ceilalţi (de exemplu la şcoală). Aceasta se va numi *grounded theory* formală.

Grounded theory a fost criticată pentru neputinţa sa de a admite teoriile implicate în derularea stadiilor preliminare ale muncii de cercetare. În plus, ea pare a fi mult mai explicită în privinţa generării teoriilor decât în privinţa testării lor. Folosită neinteligent, poate degenera într-o construcţie găunoasă de categorii (obţinute cu ajutorul programelor de computer pe care le-am discutat deja) sau într-o perdea de ceaţă folosită pentru legitimarea cercetărilor pur empirice (v. Bryman, 1988: 83-87; Silverman, 2000: 285, 287-288).

În cel mai bun caz, *grounded theory* oferă o imagine asupra activităţii creative implicate în construcţia teoretică – de găsit uneori în observaţia de calitate –, prin comparaţie cu acel teribil empirism abstract prezent în majoritatea studiilor statistice rigide.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.5

O modalitate de a preîntâmpina transformarea *grounded theory* într-o tehnică depăşită – dacă nu chiar greşită – ar fi aceea de a o trata ca pe o cale de elaborare a teoriilor pornind de la un *model* specific al realităţii sociale. Aşa cum sublinia Kathy Charmaz (2000), un *constructivist* (social) va utiliza *grounded theory* într-un mod foarte diferit de etnografii care cred că nu fac altceva categoriile lor decât să reproducă mediul natural.

În secţiunea 2.6 observam discuţia lansată de Gubrium şi Holstein (1997) asupra unor astfel de modele: naturalismul, emoţionalismul, etnometodologia şi postmodernismul. Din motive de spaţiu, nu voi descrie decât foarte pe scurt felul în care două dintre aceste modele (naturalismul şi etnometodologia) modelează perspectiva etnografului.

3.4.2. *Modelul naturalist*

> [Orice] cercetător, oricât de nestructurat sau de inductiv ar lucra, vine în teren cu câteva idei orientative, perspective de urmat şi instrumente de lucru (Miles şi Huberman, 1984: 27).

După cum observă Gubrium şi Holstein, poziţia aparent neteoretică a unor etnografi îşi are ea însăşi originea într-o teorie:

„Minimalizarea presupoziţiilor" pentru a fi martor la lumile subiecţilor în termenii impuşi de aceştia este cheia cercetării *naturaliste* (1997: 34, s.n.).

Aşadar, ideea de a îţi petrece timpul cu subiecţii, cu scopul de a-ţi reprezenta cât mai fidel lumile acestora, este un mit extrem de confortabil derivat dintr-o teorie căreia Gubrium şi Holstein îi spun *naturalism*. Bineînţeles, fără o orientare conceptuală nici nu s-ar putea recunoaşte „terenul" care trebuie studiat. Astfel, problema este că mulţi naturalişti de cabinet nu reuşesc să accepte dependenţa de teorie a cercetării lor.

Nu am spaţiu decât pentru un exemplu asupra problemelor naturalismului (v. Silverman, 2000: 286-296 pentru mai multe discuţii asupra acestui exemplu, precum şi a altora). Engebretson (1996) vorbeşte despre un studiu realizat prin observaţie participativă şi interviu asupra a trei grupuri de vindecători care „vindecau" punându-şi mâinile peste cei suferinzi. Cercetătoarea îşi organizează munca pe trei „dimensiuni" (cadrul, interacţiunea şi procesul cognitiv) şi remarcă, în mod surprinzător, că astfel de vindecări diferă de biomedicină pe fiecare dintre cele trei paliere.

Din păcate, Engebretson nu menţionează explicit vreun model sau vreo teorie. Deci, deşi descrierile ei asupra organizării vindecărilor, ale modurilor de deschidere şi închidere a şedinţelor, ar fi putut sugera cel puţin o relevanţă practică, erau lipsite totuşi de coerenţa pe care ar fi trebuit să o aibă un studiu bine definit teoretic.

O astfel de teorie ar fi adus, de pildă, informaţii asupra modului de înregistrare a datelor. Cu toate acestea, Engebretson nu face nici un fel de menţiune asupra sistemului utilizat în înregistrarea notiţelor de teren şi a impactului acestuia asupra coeficientului de siguranţă a datelor sale (v. secţiunile 3.3.3 şi 8.2).

În al doilea rând, relatarea datelor este făcută sub forma unei simple descrieri. Fără o discuţie asupra bazei analitice utilizate, raportul său nu poate avea, iată, pentru a doua oară, decât un statut jurnalistic. Aşa cum subliniez în capitolul 10, eu nu caut să critic jurnalismul, care, realizat cu profesionalism, poate fi de-a dreptul revelator. Nu doresc decât să subliniez distincţia între jurnalism şi ştiinţe sociale.

În al treilea rând, deşi Engebretson grupează relatările intervievaţilor săi în mai multe categorii (senzaţii fizice, experienţe emoţionale şi senzaţii vizuale), nimic nu ne face să credem că acestea ar fi altceva decât simple etichete *ad-hoc*, lipsite de orice bază analitică precisă.

E nedrept însă să critic un singur studiu atât timp cât publicaţii academice respectabile sunt înecate în rapoarte de cercetare care refuză să recunoască caracterul teoretic al descrierii etnografice.

Dar aceasta nu înseamnă că naturalismul (chiar neconştientizat) nu a stat niciodată la baza unor intuiţii interesante. Chiar unul dintre cei mai vehemenţi critici, Harvey Sacks, a găsit totuşi de cuviinţă să admire atenţia asupra detaliului natural practicată de reprezentanţii Şcolii de la Chicago. Aşa cum el însuşi o spune:

În loc să dau la o parte vechile lucrări etnografice din cadrul sociologiei, mai degrabă le-aş trata ca fiind singurele ce merită să fie criticate, în cadrul sociologiei; asta dacă a critica înseamnă a conferi demnitate. Astfel, spre exemplu, relevanţa lucrărilor sociologilor

din Şcoala de la Chicago constă în faptul că rapoartele lor conţin o mulţime de informaţii asupra a tot felul de lucruri. Şi din aceste „tot felul de lucruri" este alcătuită lumea (1992, I: 27).

Sacks era convins că orice lucrare serioasă acorda atenţie detaliului şi că, dacă ceva contează într-adevăr, acel ceva va fi cu necesitate observabil. De pildă, într-un pasaj fascinant, Sacks observa influenţa nefastă pe care a avut-o asupra sociologiei propunerea venită din partea lui de G.H. Mead (1934) de a studia lucruri care nu se pot observa, ca de exemplu „societatea", „atitudinile". Sacks comentează:

> Dar activităţile sociale sunt observabile, le poţi vedea pretutindeni în jurul tău şi chiar le poţi nota. Reportofonul este important, dar încă destul de multe lucruri se pot face şi fără el. Dacă crezi că poţi vedea faptul respectiv, aceasta înseamnă că se poate construi în jurul său un studiu observaţional (1992, I: 28).

În orice caz, preţioasa atenţie acordată de etnograf detaliului satisfăcea rareori cerinţele metodologice riguroase ale lui Sacks. Pentru el, etnograful trebuia să se plaseze dincolo de naturalism dacă dorea să analizeze detaliile fundamentale ale interacţiunii. Etnograful nu se poate baza pe glosarea a „ceea ce toată lumea ştie". Ce ar putea presupune această afirmaţie voi ilustra în continuare, în discuţia noastră despre etnometodologie.

3.4.3. *Modelul etnometodologic*

Pornind de la faptul că ceva ne pare „destul de rutinat" nu putem trage concluzia că acel ceva este uşor de explicat. După cum sublinia Harvey Sacks într-unul din cursurile sale:

> activităţile în care moleculele se pot angaja rapid şi monoton n-au putut fi descrise nici de oameni de ştiinţă străluciţi (1992, I: 115).

Ca să înţeleagă activităţile de rutină ale oamenilor, Sacks l-a urmat pe profesorul său Harold Garfinkel (1967) în încercarea de a transforma „simţul comun" dintr-o „resursă" tacită într-un subiect de discuţie. Prin urmare, maniera în care membrii unei societăţi (inclusiv cercetătorii) „văd" anumite activităţi devine, pentru Sacks, problema esenţială a cercetării.

Şi astfel, împreună cu Garfinkel (1967), el oferă o perspectivă unică în ştiinţele sociale. Această perspectivă este *etnometodologia* (studiul metodelor utilizate de oameni – sau „membri") care „caută să descrie metodele pe care diverse persoane le folosesc în construirea vieţii sociale" (Sacks, 1984: 21).

Pentru Garfinkel şi Sacks, când etnografii „descriu" şi „întreabă" folosesc în mod tacit metodele participanţilor. Dacă vom studia aceste metode va fi deci crucial să nu luăm de bune lucrurile pe care ni se pare că le „vedem". Aşa cum spune Sacks:

> Atunci când stabileşti ce anume a fost lucrul care pare să se fi petrecut, înainte de a rezolva problema [de cercetare], nu permite noţiunilor pe care le ai deja despre ceea ce e de presupus că s-a petrecut acolo să decidă în locul tău asupra faptului care trebuie să se fi petrecut (1992, I: 115).

Sacks tocmai ne-a spus mai sus că impresiile noastre asupra a „ceea ce e de presupus că s-a petrecut" pot să-şi aibă originile în cunoaşterea ne-reflexivă pe care o posedăm în

calitate de membri (ai vieţii sociale). În schimb, trebuie să acţionăm cu prudenţă examinând metodele pe care membrii le utilizează pentru a produce acele activităţi observabile şi relatabile.

Sacks sugerează că n-ar trebui să vedem oamenii ca „pliindu-se pe exigenţele unor fenomene" (1992, I: 432), ci ca *elaboratori* activi ai acestora. Luaţi exemplul „excesului de viteză". Cum pot afla dacă cineva a depăşit limita de viteză? Una dintre soluţii ar fi să mă uit la indicatorul de viteză din propria-mi maşină. O altă metodă, mult folosită, ar fi să compar, în termeni relativi, mişcarea maşinii mele cu a celorlalte prezente în trafic. Şi „traficul" este un fenomen organizat într-o manieră activă de utilizatorii carosabilului. Iar Sacks sugerează:

> Oamenii pot fi văzuţi intrând cu maşinile în ceva care se numeşte „trafic" şi aproape indiferent de locul în care se întâmplă, de ora la care are loc şi de cine face acest lucru, tot condus pe carosabil se numeşte. El există ca fapt social, este un lucru pe care-l fac şoferii... [deci] prin „trafic" nu vreau să spun că văd nişte maşini, ci că există un grup de maşini căruia i se poate spune „trafic", indiferent de modul concret în care acesta se desfăşoară; e vorba de acele maşini care apar în formaţie compactă. Şi, în funcţie de acest „trafic", te vezi conducând mai repede sau mai încet (1992, I: 437).

Sacks sugerează aici că, fără să fie un fapt natural, „traficul" este un sistem auto-organizat în care oamenii îşi ajustează viteza în funcţie de ceilalţi. Traficul îi serveşte astfel drept metaforă pentru modul în care însăşi ordinea socială este construită, prin referire la ceea ce se poate deduce din realitatea vizibilă. Metafora arată şi modul în care „abilitatea de a citi minţile altor oameni" (în acest caz, minţile celorlalţi şoferi) nu este o iluzie psihotică, ci o condiţie necesară menţinerii ordinii sociale.

Pentru Sacks deci, „trafic" şi „viteză" nu sunt fapte naturale, ci fenomene elaborate circumstanţial (v., de asemenea, Pollner, 1987). După cum observă el, aceleaşi trăsături se pot regăsi în consultaţiile medicale, când de limita „normalului" se ocupă medicii pe baza celor extrase de aceştia din ceea ce le spui tu că este „normal" pentru tine (1992, I: 57-58). Mai mult, dacă bolile pot totuşi fi „înlăturate", acest lucru nu se aplică de obicei amenzilor pentru depăşirea vitezei sau tentativelor de suicid – iar acest din urmă lucru poate fi văzut în dificultatea cu care se identifică oamenii când sună la un serviciu psihiatric de urgenţă (1992, I: 61).

În esenţă, cercetătorii trebuie să fie extrem de atenţi la manierele în care utilizează categoriile. De exemplu, Sacks citează doi lingvişti care nu păreau să întâmpine vreo problemă în caracterizarea anumitor enunţuri (inventate) ca fiind „simple", „complexe", „de caz" sau „ceremoniale". Pentru Sacks, asemenea caracterizări grăbite ale datelor presupun

> că putem cunoaşte lucrurile fără a mai analiza faptele sau acţiunile respective (1992, I: 429).

Spaţiul nu-mi permite să dau decât un singur exemplu asupra manierei de lucru care ar urma să se desprindă din recomandările lui Sacks. La 20 de ani după acesta, Maynard (1989) remarcă faptul că etnografii încă se mai străduiesc să-şi imagineze cum văd oamenii lucrurile în loc să se concentreze asupra a ceea ce e observabil. Aşa cum, de altfel, o şi afirmă:

> Când fac etnografie, cercetătorii încearcă să contureze o imagine despre „cum arată" nişte fenomene, urmând perspectiva relatată de un *insider*, pentru un public care doreşte să o cunoască. Etnograful, în general, are scopul de a descrie cultura din punctul de vedere al membrilor acesteia (1989: 130).

Maynard observă felul în care asemenea preocupări au conturat cercetarea într-unul din segmentele sociologiei dreptului. *Plea bargaining*[1] apare sub forma unui proces prin care inculpaţii se recunosc vinovaţi, prin aceasta reducându-şi pedeapsa şi grăbind decizia Curţii (nu e necesară ascultarea probelor dacă inculpatul îşi admite vinovăţia). Etnografii au presupus că acest proces funcţionează pe baza unor percepţii împărtăşite de procurori şi de avocaţii apărării.

În orice caz, Maynard sugerează că o astfel de muncă etnografică, bazată pe identificarea cu percepţiile oamenilor, are cel puţin trei neajunsuri:

1. Depinde de cunoştinţele simţului comun: „pentru a înregistra şi a recunoaşte asemenea caracteristici, etnografii se bazează pe nişte abilităţi pe care nu le conştientizează, exact în felul în care participanţii se bazează în cea mai mare parte pe abilităţi ne-investigate pentru a produce aceste caracteristici" (1989: 130).
2. Incidenţa explicaţiilor nu cade pe ceea ce este într-adevăr *plea bargaining* – paleta de discursuri care se poate numi *plea bargaining*.
3. Nu reuşeşte să trateze orientarea comună a părţilor implicate în termenii unui rezultat al interacţiunii dintre acestea, preferând să sugereze „că o asemenea reciprocitate se datorează unui consens cognitiv" (1989: 134).

În schimb, urmând orientarea lui Sacks asupra a ceea ce este observabil, Maynard cercetează „cum se poate ajunge la acel simţ al reciprocităţii" (1989: 134). Aceasta implică examinarea modului în care sunt introduse în discuţie secvenţele de *plea bargaining*. De pildă, o propunere specifică acestei strategii juridice poate fi solicitată sau poate fi anunţată, aşa cum se vede în tabelul 3.4.

TABELUL 3.4

Două forme de plea bargaining

AP = Apărătorul public, AS = Avocatul circumscripţiei
Solicitarea (cerere) AP: În cazul acesta ni se face vreo ofertă? (propunere) AC: Păi, aş zice atunci o amendă de 75 de dolari.
Anunţarea (anunţ) AP: Vă propun un târg. (semnal pentru „dă-i drumul!") AC: Spuneţi-mi despre ce e vorba. (propunere) AP: Dacă respingeţi 242-ul, aş putea pleda la 460 pentru o amendă.

Sursă: Maynard, 1989: 134.

1. Este vorba despre o practică provenită din sistemul juridic american în care are loc o negociere între acuzare şi inculpat, fiindcă acesta din urmă acceptă să-şi recunoască vinovăţia în schimbul unor avantaje (o încadrare juridică mai uşoară, reducerea învinuirii, recomandarea unei pedepse mai uşoare sau alte promisiuni care privesc reducerea pedepsei). A se vedea Mona-Lisa Pucheanu, *Dicţionarul juridic englez-român*, Ed. All, Bucureşti, 1999, p. 127 (n. tr.).

Studiul lui Maynard orientează atenţia spre modul în care fenomenul concret de *plea bargaining* se constituie la faţa locului, în chiar timpul activităţilor întreprinse de participanţi. Cum voi argumenta ceva mai târziu (v. secţiunea 10.5), există pericolul ca, reducând viaţa socială la nişte definiţii oferite de participanţi, etnografia să devină o ştiinţă socială pur „subiectivistă" căreia îi vor scăpa cu totul din vedere fenomenele *sociale*.

În schimb, ideea este ca atenţia să se restrângă asupra a ceea ce oamenii *fac*. Aşa cum se exprimă Maynard:

> Întrebarea pe care etnografii şi-au pus-o întotdeauna: „Cum văd lucrurile participanţii?" – însemna, în practică, susţinerea prezumţiei că realitatea este dincolo de cuvintele spuse la un moment dat, într-un anumit loc. Întrebarea (alternativă): „Cum fac anumite lucruri participanţii?" – sugerează că ordinea microsocială poate fi mai bine apreciată studiind modul în care vorbirea şi comportamentele faţă în faţă construiesc realitatea în situaţii ale lumii actuale (1989: 144).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.6

3.5. Concluzie: coerenţa proiectului etnografic

Doresc să închei acest capitol încercând să localizez punctele de contact între etnometodologie şi alte forme ale etnografiei. În acord cu argumentul pe care-l desfăşor în cartea de faţă, cercetătorii au mai multe de învăţat prin explorarea interstiţiilor dintre poziţiile analitice decât stăruind în polarităţi care sună bine.

În plus, ar fi pe de-a-ntregul greşit să credem că toate certitudinile pe care le căpătăm pe parcursul cercetării bazate pe observaţie au la bază premise etnometodologice. De fapt, cum am arătat deja, mulţi dintre etnografi fie au adoptat de la început aceste premise, fie au ajuns la ele în mod independent. De pildă, recunoaşterea faptului că fenomenele sociale sunt construite într-un anumit context (prin activităţile participanţilor) nu vine numai dinspre Sacks şi Maynard. Folosind exemplul studiului aplicat „familiei", aş dori să arăt o altă direcţie prin care se pot atinge aceleaşi concluzii.

Într-o lucrare dedicată aspectelor metodologice în studiul familiei, Gubrium şi Holstein (1987) arată cât de mult se bazează proiectele sociologice pe presupoziţia că „viaţa de familie" este cel mai bine observabilă în habitatul său „natural" – adică acasă. Dimpotrivă, cei doi cercetători susţin că „familia" nu este un fenomen uniform care se poate găsi într-un anume context, ci este, în schimb, unul „ocazionat" şi „contextualizat". Putem vedea mult mai clar ceea ce spun cei doi în tabelul 3.5, care compară „înţelegerea convenţională" a familiei cu cea alternativă, propusă de Gubrium şi Holstein.

TABELUL 3.5

Două modalităţi de descriere a „vieţii de familie"

Înţelegerea convenţională
1. Familiile au o faţă pe care o arată celorlalţi, şi alta pe care o manifestă în intimitate.
2. Faţa manifestată în intimitate este observabilă doar în casă.
3. În afara casei, avem acces doar la o „versiune" a „realităţii prime".

4. Membrii casei respective au acces privilegiat la ordinea familială.
5. Observaţia participativă este absolut necesară pentru obţinerea unei „înţelegeri autentice" a vieţii de familie.

O alternativă

1. „Familia" este o modalitate de a interpreta, reprezenta şi ordona nişte relaţii sociale.
2. Familia nu este o entitate privată, dimpotrivă, ea este inextricabil legată de viaţa publică.
3. Casa nu este locul vieţii de familie.
4. Casa nu este totuşi „neînsemnată", pentru că atât nespecialiştii, cât şi profesioniştii apelează deseori la ea ca la un factor determinant al vieţii de familie.

Sursă: adaptat după Gubrium şi Holstein, 1987.

Direcţia alternativă propusă de Gubrium şi Holstein în studiul familiei se potriveşte până la cele mai mici detalii perspectivei lui Sacks, prin faptul că deschide calea către mai multe arii de studiu, extrem de interesante, după cum urmează:

1. Din momentul în care ne referim la „familie" în termenii unui set de practici descriptive şi, astfel, cercetabile, ne-am eliberat de un întreg coşmar metodologic şi etic privind accesul la studiul familiilor „chiar aşa cum sunt ele", adică în gospodăriile lor.
2. Acum ne putem îndrepta atenţia către studiul structurilor organizării familiei în diverse contexte (de exemplu, la agenţiile de angajare, şcoli, spitale etc.).
3. Aceste studii sunt corelabile cu cele privind distribuirea socială a „cunoştinţelor" despre familie (de exemplu când, unde şi de către cine sunt utilizate teoriile privind natura şi consecinţele „caselor destrămate").
4. De asemenea, au legătură cu studiile asupra felului în care diferite forme de rutină organizaţională obligă la trasarea unei anumite imagini a ordinii familiale.

Cum notam deja, aspectele privind locaţiile gospodăriilor şi accesul privilegiat între graniţele acestora se redefinesc acum sub forma unor subiecte de cercetare şi nu a unor obstacole care ar trebui depăşite: am putea studia, de exemplu, revendicările profesioniştilor cu privire la acest acces. Această problemă subliniază încă o dată observaţia lui Gubrium şi Hostein: cunoştinţele familiei nu sunt niciodată pur private. Membrii familiei înşişi apelează la reprezentări colective (cum ar fi maximele sau descrierile familiilor preluate din serialele de televiziune) ca să explice propriul lor comportament. Aceştia prezintă de asemenea „realitatea" vieţii de familie în diverse feluri pentru diverse tipuri de public şi în diverse feluri pentru acelaşi public (v. Gubrium şi Hostein, 1990, pentru elaborarea completă a acestui argument).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 3.7

Gubrium şi Hostein ne pun la dispoziţie o reţetă interesantă pentru studierea familiei şi, în ce ne priveşte, o modalitate rezonabilă de a încheia acest capitol dedicat observaţiei. Pentru acest tip de muncă de cercetare (în altă parte Gubrium [1987]) o numeşte „etnografie articulativă"), dar şi pentru etnometodologie, cei doi cercetători delimitează trei caracteristici cruciale ale oricărui studiu de observaţie:

1. Distrage atenţia de la o orientare excesiv psihologică (ceea ce oamenii gândesc), îndreptând-o către ceea ce oamenii fac.
2. Pune în evidenţă aspectele analitice care se ascund în spatele *puzzle*-urilor metodologice.
3. Distinge clar munca de observaţie din cadrul ştiinţelor sociale de demersurile jurnalistice şi simţul comun – astfel că, dintr-un anumit punct de vedere, împlineşte proiectul durkheimian.

Aşa cum comenta odată Michel Moerman:

Credinţele populare au un statut onorabil, dar nu sunt unul şi acelaşi lucru cu analiza ştiinţifică (1974: 55).

IDEI DE REŢINUT

Avem patru aspecte cruciale ale cercetării prin observaţie:

- orientarea studiului
- aspectele etice
- opţiunile metodologice
- opţiunile teoretice

Naturalismul şi etnometodologia oferă modalităţi extrem de diferite de definire a cercetării prin observaţie. Fiecare pune la dispoziţie „un set de instrumente" care oferă la rândul lor un set de concepte şi metode care se vor utiliza în selectarea datelor relevante şi în clarificarea analizei acestora.

Recomandări de lectură

Introduceri în cercetarea bazată pe observaţie şi etnografie se pot găsi la Tedlock (2000) şi Angosino şi Mays de Perez (2000).
Gubrium şi Hostein (1997) pun la dispoziţie un important raport asupra a patru modele contemporane utilizate în cercetarea de observaţie. Cursurile lui Harvey Sacks oferă câteva contribuţii excelente asupra relevanţei actuale a Şcolii de la Chicago (Sacks, 1992, I: 26-31). Kathy Charmaz (2000) oferă o discuţie utilă asupra grounded theory, *iar Atkinson şi Hammersley (1994: 254-257) oferă un comentariu extrem de echilibrat asupra postmodernismului (pe care noi nu l-am luat în discuţie). Silverman (2000: 61-74, 138-153) discută aspectele metodologice implicate în observaţie, cum ar fi problema restrângerii ariei cercetării şi elaborarea analizei datelor.*

Exerciţiul 3.1

Un asistent universitar începe un curs introductiv de sociologie cu următoarea afirmaţie:

Ceea ce e neplăcut în discuţiile noastre zilnice e faptul că sunt atât de imprecise. De pildă, uneori spunem: „copilul cu prea multe moaşe rămâne cu buricul netăiat". Alteori

spunem: „mai multe mâini fac munca mai uşoară". În cadrul acestui curs, bazat pe cercetarea ştiinţifică, voi încerca să demonstrez care dintre cele două proverbe dovedeşte mai multă acurateţe.

În continuare, asistentul expune datele unui experiment în care studenţilor li s-au dat diverse sarcini, muncile fiind duse la îndeplinire fie pe echipe, fie pe cont propriu. Acest experiment pare să arate că, în condiţiile în care munca ce trebuia efectuată era aceeaşi, echipele au lucrat mai eficient. Şi, de aceea, asistentul concluzionează că putem avea mai multă încredere în validitatea proverbului „mai multe mâini fac munca mai uşoară". Folosindu-vă de critica lui Agar (1986) la adresa utilizării unei „imagini dobândite" asupra ştiinţei, prezentată la începutul acestui capitol, răspundeţi la următoarele întrebări:

1. Concluzia asistentului universitar vi s-a părut convingătoare? (d. ex.: care sunt presupunerile de la care pleacă experimentul? Proverbele sunt la fel de relevante în orice tip de context?)
2. Schiţaţi maniera în care aţi desfăşura demersurile de observaţie a modurilor de utilizare a unor astfel de proverbe (d. ex.: la ce locuri v-aţi opri? Ce fel de lucruri aţi căuta?)
3. Examinaţi fie publicitatea din ziare, fie cea de la radio sau televiziune. Fiţi atenţi când anume se utilizează proverbele. Ce *funcţii* par a li se atribui? Fac ele ca reclama respectivă să pară mai convingătoare? De ce?

Exerciţiul 3.2

Aflându-vă într-un restaurant, faceţi câteva observaţii pe marginea modului în care personalul interacţionează cu clienţii. Utilizând descoperirile lui Whyte (1949) drept ghid, examinaţi:

1. Cine iniţiază acţiunea?
2. Pentru cine?
3. Cât de des?
4. Cu ce consecinţe?
5. În ce fel v-ar fi îmbunătăţit calitatea analizei nişte eventuale înregistrări audio sau video ale lucrurilor pe care le-aţi văzut şi auzit?

Exerciţiul 3.3

Acesta este un exerciţiu de cercetare pentru a vă dezvolta abilităţile de observaţie într-un spaţiu public. Iată instrucţiunile:

1. Alegeţi un context la care participaţi regulat: o cafenea studenţească, un autobuz, un tren sau coada de la casă într-un supermarket.
2. Schiţaţi o hartă a locului. Ce fel de activităţi sunt încurajate, dezavantajate sau nu sunt influenţate în nici un fel de configuraţia spaţială a acestuia? (Cu referire la secţiunea 3.3.4, unde apare comparaţia lui Stimson între încăperea pentru audierea medicilor şi un restaurant McDonald's.)
3. Cum se folosesc oamenii de spaţiul pe care-l studiaţi? Cu ce arată ei că se ocupă? Cum comunică unii cu alţii şi cum evită comunicarea? Se uită unii la alţii sau îşi evită privirile? Ce distanţă păstrează între ei?
4. Cum utilizează spaţiul pentru a coopera şi, astfel, pentru *a se defini* pe ei înşişi? (d. ex.: clienţii într-un restaurant, dar nu şi călătorii unui autobuz)
5. Există vreo diferenţă în felul în care oamenii îşi organizează activităţile când sunt singuri, faţă de situaţiile când se află în perechi sau sunt parte dintr-o mulţime?

6. În ce fel utilizează oamenii locul respectiv ca resursă pentru angajarea lor în activităţi nu neapărat intenţionate (dar nici neapărat nepotrivite) (d. ex.: arătând diverse caracteristici personale, cum ar fi dorinţa de a comunica sau, dimpotrivă, refuzul de a comunica)?

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Exerciţiul 3.4

Reveniţi la notele voastre de teren de la exerciţiile 3.2 şi 3.3 şi răspundeţi la următoarele întrebări:

1. Cum v-aţi organizat notiţele (aţi notat pur şi simplu cuvânt cu cuvânt ceea ce aţi văzut şi aţi auzit sau v-aţi folosit de anumite principii de organizare a materialului, cum ar fi „planurile")?
2. Dacă aţi recurs la un principiu de organizare, care a fost acesta? De ce l-aţi ales? Cum anume v-a ajutat sau cum v-a stânjenit?
3. Dacă nu aţi recurs la nici un principiu de organizare, cum aţi făcut trecerea de la descrierea a ceea ce aţi observat la analiza acesteia?
4. În ce fel sunt notiţele voastre dependente de cunoştinţele de simţ comun, cu privire la cele petrecute în locaţia respectivă?
5. În ce fel puteţi trata această dependenţă ca obstacol, şi, de asemenea, ca sprijin (v. secţiunea 3.4.3)?

Exerciţiul 3.5

Întoarceţi-vă încă o dată la observaţiile efectuate la exerciţiile 3.2 şi 3.3. Urmând ideea de *grounded theory* a lui Glaser şi Strauss, răspundeţi la următoarele întrebări:

1. Cât de mult se sprijină concluziile la care aţi ajuns pe datele cercetării; de exemplu, categoriile voastre au fost suficient de „saturate" cu date?
2. Care a fost teoria voastră „concretă" (*substantive theory*) cu privire la locul cercetării?
3. Puteţi elabora o teorie „formală" (*formal grounded theory*) aplicată altor locuri?
4. Ce alte locuri aţi vrea să observaţi pentru a vă testa această teorie „formală"?

Exerciţiul 3.6

Întoarceţi-vă din nou la observaţiile de la exerciţiile 3.2 şi 3.3.

1. În ce fel depind observaţiile voastre (dacă depind) de un model naturalist al realităţii?
2. În ce fel depind observaţiile voastre (dacă depind) de un model etnometodologic?
3. Aţi utilizat sau ar fi trebuit să utilizaţi alte modele? (cu referire la cele patru modele ale lui Gubrium şi Hostein pe care le-am discutat în secţiunea 2.6).
4. Care au fost avantajele/dezavantajele manierei în care aţi definit realitatea socială?

Exerciţiul 3.7

Acest exerciţiu vă încurajează să utilizaţi versiunea „alternativă" în descrierea vieţii de familie, propusă de Gubrium şi Holstein. Imaginaţi-vă că doriţi să faceţi un studiu de observaţie într-o familie. Ţineţi seama de întrebările de mai jos:

1. Care sunt avantajele şi dezavantajele obţinerii accesului de a studia familia respectivă în propria-i casă?
2. Cum aţi putea studia familia în afara casei în care locuieşte? Ce metodologie aţi folosi şi ce întrebări aţi pune?

3. Ce anume ar putea să vă spună despre acea „familie" observațiile pe care le-ați face în fiecare din următoarele locuri:
   - sălile de tribunal;
   - consultațiile medicale;
   - serialele de televiziune.

   Întreprindeți un studiu într-unul dintre contextele amintite mai sus sau scrieți câte un studiu ipotetic despre fiecare dintre ele.
4. Ce înseamnă de fapt că studiați „familia" (utilizând ghilimelele)?

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 4

Interviurile

Aşa cum explicam în primul capitol al cărţii de faţă, subiectele de cercetare nu cad niciodată „din cer". Indiferent dacă suntem sau nu conştienţi de acest lucru, fiecare subiect de cercetare este generat de *modele* specifice de abordare a lumii şi/sau de anumite „probleme sociale", aflate la un moment dat în atenţia societăţii.

În orice caz, să ne imaginăm că am decis „cu inocenţă" să culegem nişte informaţii prin intermediul interviului pentru un curs de metodologie. Folosindu-ne de accesibilitatea şi disponibilitatea colegilor de facultate, decidem să demarăm un studiu asupra, să zicem, percepţiilor studenţilor asupra viitoarelor lor oportunităţi de angajare.

Fiindcă aţi citit deja unele lucruri despre proiectele de cercetare, decideţi să „pre-testaţi" pe un prieten câteva întrebări preliminare pentru a vedea dacă acestea sunt înţelese cu uşurinţă (şi în direcţia aşteptată de voi). După ce v-aţi selecţionat întrebările, găsiţi şase studenţi şi le puneţi întrebările cu pricina. Acum, vă gândiţi, tot ce aveţi de făcut pentru a obţine un raport de cercetare legitim este să strângeţi laolaltă răspunsurile obţinute.

E posibil şi astfel. Dar poate, pe parcurs, n-aţi reuşit să vă puneţi vouă înşivă câteva întrebări. Printre acestea s-ar număra:

- De ce (şi în ce fel) subiectul vostru de cercetare se dovedeşte semnificativ?
- Cât de mult datorează subiectul şi descoperirile făcute de voi altor cercetări asemănătoare?
- De ce metoda interviului ar fi mai potrivită pentru studiul vostru: de ce nu aţi fi cercetat pur şi simplu datele deja existente asupra slujbelor obţinute de absolvenţi?
- Numărul intervievaţilor şi metoda de recrutare a lor sunt relevante pentru subiectul şi modelul ales de voi?
- Aţi înregistrat audio/video răspunsurile? Dacă le-aţi transcris după aceea, cum anume aţi făcut-o?
- De ce trebuia să vă întâlniţi faţă în faţă cu respondenţii? N-ar fi fost mai simplu să folosiţi *e-mail*-ul?
- V-aţi gândit la posibilitatea folosirii unui *focus grup* în care să li se ofere respondenţilor mai multe subiecte sau material stimulativ, ulterior fiind încurajaţi să discute subiectul între ei?
- Ce statut aţi acorda datelor voastre? De exemplu, căutaţi „fapte" obiective, „percepţii" subiective sau, pur şi simplu, „relatări"?
- Până unde aţi mers cu analiza datelor? De exemplu, aţi expus pur şi simplu câteva extrase „grăitoare"? Sau aţi cercetat cu grijă întregul corpus de date, în căutarea unor exemple care să contrazică supoziţiile iniţiale (*analiza cazurilor deviante*)?

Fără niște răspunsuri clare la aceste întrebări, profesorul ar putea să vă dezamăgească printr-o notă mică acordată proiectului vostru de interviu.

Voi evidenția pe scurt câteva modalități prin care cercetătorii s-au folosit de unele dintre întrebările de mai sus, acordând o atenție deosebită statutului fluctuant al datelor de interviu, în funcție de modelul ales pentru procesul de cercetare. Pentru discutarea interviurilor prin e-mail, v. Mann și Stewart (2000); pentru *focus grup-uri*, v. Bloor *et al.* (2001).

Pentru moment, aș vrea să ilustrez semnificația acestor aspecte printr-un foarte elocvent studiu de caz.

4.1. Când putem vorbi de un „trib" (Moerman)?

Ca antropolog, Michael Moerman era interesat de felul în care oamenii stabilesc categorii privitoare la lumea în care trăiesc. Ca majoritatea antropologilor și etnografilor formați la Școala de la Chicago (v. capitolul 3), el a intervievat informatori băștinași. Scopul său era acela de a afla ce însemna pentru ei „a fi un *Lue*" (acesta era numele tribului). Deci Moerman a început prin a pune oamenilor întrebări de genul: „Cum recunoști un membru din tribul tău?".

El relatează că respondenții săi au început imediat să furnizeze o listă întreagă de trăsături pe care el le-a numit „mecanisme de identificare etnică". Aceste mecanisme includeau credințele și acțiunile pe care ei le considerau specifice oamenilor *Lue* (de exemplu, demersuri în negoțul cu triburile vecine). Lista finală a unor astfel de trăsături părea să descrie tribul și să-l distingă de celelalte triburi vecine.

În orice caz, Moerman părea să fie contrariat de sensul pe care trebuia să-l atribuie relatărilor băștinașilor. Întrebările sale erau deseori legate de aspecte care erau fie prea evidente, fie total irelevante pentru respondenți. După cum se exprimă el însuși:

> Ținând seama de faptul că a răspunde la niște întrebări formulate de un etnograf punea băștinașii într-o situație neobișnuită, nu se putea deduce din acele răspunsuri care anume erau atribuirile și categoriile lor *firești* (Moerman, 1974: 66, s.n.).

Și astfel, Moerman începe să remarce că identificările etnice nu erau folosite foarte mult de acești oameni, nu mai mult decât le folosim noi înșine ca să ne referim la ceea ce suntem, într-o cultură occidentală, ceea ce înseamnă că, dacă într-adevăr doreai să-i înțelegi pe acei oameni, nu era de ajuns să obții în mod expres de la ei ceea ce ar fi, cu necesitate, o relatare abstractă asupra caracteristicilor tribului, și încă la porunca unui *outsider*. Așa că Moerman a început, în schimb, să examineze prin intermediul observației ce se petrecea în viața de zi cu zi a tribului.

Oricum, nu prea era corect să treacă la metoda observației. Chiar când etnografii rămân tăcuți și nu fac decât să observe, prezența lor indică oamenilor că anumite aspecte care privesc „identitatea" ar fi bine să fie puse în evidență mai degrabă decât altele. În consecință, oamenii ar putea să acorde o atenție specială lucrurilor pe care atât ei, cât și observatorul le consideră a fi niște scheme de categorizare relevante – cum ar fi, spre exemplu, etichetele etnice sau de rudenie. Și prin aceasta, etnograful ar putea „altera

priorităţile locale din cadrul seturilor de categorii băştinaşe, fiindcă, de fapt, acestea din urmă ar trebui descrise" (1974: 67).

Ce era, atunci, de făcut? Subtitlurile, la început opace, ale articolului lui Moerman oferă însă o pistă de cercetare:

- Cine sunt cei din tribul *Lue*?
- De ce aceştia sunt nişte *Lue*?
- Când anume sunt nişte *Lue*?

Moerman afirmă că există trei motive pentru care *nu* ar trebui să întrebăm: „Cine sunt cei din tribul *Lue*?". Mai întâi, fiindcă ar genera un inventar de trăsături caracteristice. Ca orice inventar de acest tip, ar putea fi nesfârşit, altminteri în orice moment am putea fi acuzaţi că am neglijat vreun aspect. În al doilea rând, listele sunt retrospective. O dată ce am decis că *Lue* chiar *sunt* un trib, nu vom întâmpina nici o dificultate în „descoperirea" unei liste de caracteristici care să ne sprijine cazul. În al treilea rând, a identifica în *Lue* un trib, depinde, parţial, de maniera (reuşită sau nu) a acestora de a se prezenta ei înşişi în acest fel. Aşa cum se exprimă Moerman:

> Întrebarea nu este „Cine sunt cei din tribul *Lue*?", ci, mai degrabă, când, cum şi de ce identificarea „*Lue*" este preferată altor maniere de identificare? (1974: 62)

Moerman adaugă că această observaţie nu insinuează că *Lue* n-ar fi într-adevăr un trib sau că băştinaşii l-au păcălit pe etnograf, făcându-l pe nedrept să creadă că ei chiar reprezentau un trib, ci înseamnă mai degrabă că identitatea lor etnică se desprinde din faptul că oamenii zonei respective folosesc etichetele de identificare etnică doar uneori, când vorbesc unii despre alţii.

Firește, „uneori" nu e acelaşi lucru cu „întotdeauna". Şi, de aici, datoria etnografului ar trebui să fie aceea de a observa când şi *dacă* etichetele de identificare etnică sunt folosite de participanţii care sunt studiaţi. Moerman rezumă cât se poate de clar argumentul în cele ce urmează:

> Antropologia [pare să] nu reuşească să distingă între nişte oameni în carne şi oase şi un anumit mecanism de identificare folosit uneori de către unii dintre acei oameni în carne şi oase. Mecanismele de identificare etnică – cu importantul lor potenţial de a transforma fiecare grup etnic format din persoane umane într-un tot coerent având în spate nenumărate generaţii de istorie neexaminată – par a fi universale. Din acest motiv, cercetătorii ar trebui să descrie şi să analizeze modurile în care acestea sunt utilizate, şi nu să le folosească pe post de explicaţii, aşa cum procedează băştinaşii înşişi (1974: 67-8).

Aşa că Moerman a abandonat întrebarea esenţială a cercetării: „Cine sunt cei din tribul *Lue*?", lăsând astfel deoparte schiţa sa de cercetare bazată pe intervievări. Din acel moment, problema centrală nu mai era „Cine erau, de fapt, acei *Lue*?", ci când anume etichetele de identificare etnică erau invocate printre locuitorii satelor *Thai*, şi care erau consecinţele acestei invocări?

Oarecum curios, Moerman conchidea că, dacă priveşti problema dintr-o asemenea perspectivă, diferenţele aparente dintre noi şi cei din tribul *Lue* sunt considerabil reduse. De pildă, ordinea intervenţiilor într-o conversaţie are loc aproape la fel atât la cei din tribul

Lue, cât şi la vorbitorii de limbă engleză. Numai un occidental etnocentric ar putea presupune că lucrurile stau diferit, comportându-se ca un turist ahtiat după peisaje exotice.

Studiul lui Moerman relevă faptul că orice tentativă de a descrie lucrurile „aşa cum sunt" este condamnată la eşec. Fără a îmbrăţişa *o anume* perspectivă sau, în cel mai rău caz, un set de întrebări elocvente, nu vom avea nimic de relatat. Contrar perspectivei empiriştilor lipsiţi de nuanţe, care vor nega relevanţa teoriei în cercetare, faptele nu vorbesc *niciodată* doar prin ele însele.

4.2. Implicaţii: trei versiuni ale interviului

Cercetarea lui Moerman atrage atenţia asupra modului în care concepţiile idealizate asupra fenomenelor de acest gen („trib", de exemplu) pot deveni, la o examinare mai atentă, un fel de „Fata Morgana" dizolvându-se în seturi de practici generate de diverse contexte. Semnificaţia lor metodologică, în cazul datelor obţinute prin interviu, a fost clarificată de Carolyn Baker:

> Când vorbim despre lumea în care trăim, ne angajăm într-un proces prin care îi conferim acesteia un anumit caracter. În mod inevitabil, îi atribuim anumite trăsături, anumite fenomene, şi o facem să funcţioneze într-un anume fel. Când discutăm cu altcineva despre această lume, ţinem seama cine este această persoană, de ceea ce putem prevedea că această persoană ar putea cunoaşte şi „unde" anume se situează această persoană, prin raport cu noi înşine, în lumea despre care discutăm (Baker, 1982: 109).

În rândurile de mai sus, Baker pune sub semnul întrebării tentativa de a trata întrebările interviului şi răspunsurile la acestea ca fiind filtre pasive către nişte adevăruri privind identităţile oamenilor (de exemplu ca membri ai unui trib). În schimb, ne spune ea, intervievatorul şi intervievatul *construiesc* neîntrerupt o versiune asupra lumii, concordantă cu ceea ce considerăm a fi evident în profilul persoanei cu care vorbim, şi în contextul întrebării.

Baker formulează mai multe întrebări referitoare la statutul datelor obţinute prin intervievare, printre care se numără:

1. Care este relaţia dintre relatările intervievaţilor şi lumea pe care aceştia o descriu? Sunt aceste relatări potenţial „adevărate" ori „false" sau se sustrag unor aprecieri de validitate?
2. Cum este înţeleasă relaţia dintre intervievator şi intervievat? Este ea guvernată de tehnici standardizate de „bună practică a interviului"? Sau este, inevitabil, bazată pe practici conversaţionale pe care le utilizăm cu toţii în viaţa de zi cu zi?

Aspectele de mai sus sunt cruciale pentru capitolul de faţă. Pe scurt, voi reveni la modul în care Baker le utilizează în propriul său studiu asupra adolescenţilor, bazat pe interviu. Mai întâi, aş dori să stabilesc trei modalităţi diferite în care majoritatea cercetătorilor ar răspunde la întrebările ridicate de Baker.

Conform *pozitiviştilor*, datele culese prin intervievare deschid accesul la diverse „fapte" despre lume. Aspectul esenţial constă în generarea unor date valide şi cu mare coeficient de siguranţă, generare care nu depinde de locul cercetării. Principalele moduri

de realizare a acestui deziderat sunt metoda aleatorie de alegere, de eşantionare, şi administrarea unor întrebări standardizate cu mai multe variante de răspuns care pot fi apoi imediat intabulate.

După reprezentanţii *emoţionalismului*, intervievaţii sunt nişte experimentatori care îşi construiesc activ lumile sociale. Principalul aspect constă în generarea unor date care să furnizeze o înţelegere autentică a experienţelor oamenilor. Principalele modalităţi de a atinge acest scop sunt interviurile nestructurate, non-directive[1], de obicei bazate pe o precedentă şi laborioasă observaţie participativă.

Din perspectiva *constructivismului*, intervievatorii şi intervievaţii sunt întotdeauna angajaţi activ în construirea înţelesurilor. În loc de a trata acest fapt în termenii unui obstacol care frânează culegerea corectă a descrierilor de „fapte" sau „experienţe", maniera de construire a înţelesurilor devine principala problemă de cercetare a constructiviştilor. Din această cauză, interviurile de cercetare nu sunt tratate privilegiat, alte interviuri (cum ar fi cele mediatice sau cele expert-client) sunt tratate cu acelaşi interes, cu alte cuvinte, interviurile apar ele însele ca probleme de studiu, şi nu ca resurse de cercetare. Un interes deosebit se acordă modalităţilor în care intervievaţii construiesc poveşti, evenimente şi personaje (v. secţiunea 5.2), precum şi construirii înţelesului prin aportul alternativ al intervievatului şi intervievatorului (v. discuţia asupra analizei conversaţiei în secţiunea 6.3).

Aceste trei poziţii sunt evidenţiate în tabelul 4.1. Daţi-mi voie să descriu acum în detaliu aceste trei abordări distincte, concentrându-mă pe tipul de cunoaştere susţinut de fiecare dintre ele şi pe diversele sarcini de cercetare pe care le impun.

TABELUL 4.1

Trei versiuni ale interviului

	Statutul datelor	Metodologie
Pozitivism	Fapte asupra comportamentului şi atitudinilor	Eşantioane aleatorii, întrebări standard, întabulări
Emoţionalism	Experienţe autentice	Interviuri nestructurate, non-directive
Constructivism	Construite printr-o relaţie de reciprocitate (între intervievat şi intervievator)	Orice tip de interviu este tratat în termenii unei probleme de cercetare

4.3. Pozitivismul

În cazul anchetei sociologice, echipată cu logică statistică, datele interviurilor deschid accesul spre „fapte" despre lume. Deşi aceste fapte conţin atât informaţii biografice, cât şi afirmaţii legate de credinţele intervievatului, toate vor fi tratate ca relatări al căror sens derivă din corespondenţa lor cu realitatea factuală. Acolo unde această realitate este reprezentată imperfect printr-o relatare, sunt încurajate verificările şi remediile, pentru a obţine o imagine cât mai adevărată şi mai completă a stării de fapt.

1. Pentru lămurirea termenului, v. *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale*, ed. cit., pp. 199-201 (n.tr.).

4.3.1. *Tipuri de cunoaştere*

Iată cele cinci tipuri de probleme care, aşa cum arată o lucrare-standard asupra anchetei (Selltiz *et al.*, 1964), sunt puse în legătură cu întrebările interviului. Observaţi modul în care autorii evidenţiază problemele şi remediile recomandate, în cazul fiecăruia dintre aspectele urmărite.

1. *Fapte.* Acestea se referă în primul rând la informaţiile biografice ale respondentului, la afirmaţiile provenite de la surse informate asupra structurilor, administraţiei şi acţiunilor care au loc în organizaţii, şi la descrierile unor evenimente sau ale unor comunităţi. În cazul din urmă, e probabil să fie nevoie să se îndepărteze descrierile „lipsite de acurateţe", comparând între ele afirmaţiile mai multor oameni: „Dacă respondenţii care ocupă poziţii absolut diferite într-o anumită comunitate sunt de acord asupra unei afirmaţii, avem mult mai multe motive să o acceptăm ca validă decât în situaţia în care un singur respondent emite acea afirmaţie. Pe de altă parte, contradicţiile între relatări, în cazul unor informatori aparent de încredere, oferă piste importante pentru investigaţii mai amănunţite" (1964: 245).
2. *Credinţele cu privire la fapte.* În întrebările care vizează credinţele sau atitudinile respondenţilor, încrucişarea afirmaţiilor nu este recomandată. Oricum, Selltiz *et al.* (1964: 246) subliniază că este mereu important să se verifice mai întâi dacă respondenţii au anumite credinţe cu privire la subiectul în cauză, fiindcă altminteri cercetătorul nu va face decât să-i furnizeze expresii prin care respondentul să se refere la problema respectivă.
3. *Sentimente şi motive.* În cazul acesta, „pentru că răspunsurile emoţionale sunt deseori prea complexe pentru a se putea relata într-o singură frază" (1964: 248), Selltiz *et al.* recomandă folosirea întrebărilor deschise, oferindu-le respondenţilor posibilitatea de a-şi alege termenii.
4. *Standarde de acţiune.* Se referă la ceea ce oamenii cred că ar trebui să se facă sau se poate face cu privire la anumite situaţii menţionate în formular. Aceste standarde vor fi comparate cu experienţele oamenilor. Când cineva a trăit realmente o situaţie de genul celei descrise, răspunsul lui/ei va avea un coeficient mai mare de siguranţă.
5. *Comportamentul prezent sau trecut.* Din nou, se recomandă întrebări care să se refere la situaţii actuale, mai degrabă decât la situaţii ipotetice.
6. *Motive conştiente* (de la 1 până la 5). În loc să întrebaţi pur şi simplu „De ce?", Selltiz *et al.* (1964: 253) recomandă examinarea unor clase cât mai vaste de consideraţii care ar fi putut determina un anume rezultat (d. ex.: „istoria *feeling*-ului actorului" sau „caracteristicile unei anumite entităţi care provoacă o anumită reacţie").

Pentru fiecare dintre aceste şase aspecte, datoria intervievatorului este să izoleze un corpus de fapte „din afară", din lume. Pentru pozitivişti, observaţia că răspunsurile la întrebările interviului ar putea fi un rezultat al cadrului în care acesta a avut loc ar suna ca o ofensă adusă coeficientului de siguranţă al tehnicii utilizate. În măsura în care există această posibilitate, verificările şi remediile sunt şi ele parte din proiectul de cercetare. Similar, pentru orientarea pozitivistă, limbajul intervievatului serveşte în primul rând ca instrument de comunicare a faptelor psihologice sau sociale.

4.3.2. *Sarcinile cercetării*

Pentru pozitivişti, scopul interviului este să genereze date care să nu depindă nici de cadrul în care a avut loc cercetarea, nici de cercetător sau intervievator. Singura modalitate de atingere a acestui deziderat este utilizarea interviurilor standardizate. În consecinţă, Selltiz *et al.* sunt mai degrabă suspicioşi când este vorba de interviul nestructurat, pe care îl văd, inerent, drept un instrument cu un coeficient mic de siguranţă. Chiar dacă recunosc că interviurile nestructurate sunt mai flexibile decât cele cu ghid prestabilit şi permit un studiu intensiv al percepţiilor şi sentimentelor, ele ridică pozitiviştilor câteva obstacole imposibil de evitat:

> Flexibilitatea rezultă deseori din lipsa de compatibilitate a unui interviu cu un altul. Mai mult chiar, analiza lor este mai dificilă şi se realizează într-o perioadă mai lungă de timp decât cea a interviurilor standardizate (1964: 264).

Mai importantă decât tipul de interviu selectat este, pentru coeficientul de siguranţă, nevoia de a urma întocmai un protocol standard. Aşa că Selltiz *et al.* oferă un apendice intitulat „Arta intervievării" care furnizează un set de reguli şi tabuuri. Intervievatorii trebuie să pună întrebările exact aşa cum au fost formulate şi în aceeaşi ordine în care ele apar în ghidul de intervievare. Ei trebuie să se abţină de la exteriorizarea surprizei sau dezaprobării faţă de un anume răspuns al intervievatului, de la oferirea unor explicaţii improvizate pe marginea întrebărilor, de la sugerarea anumitor replici sau de la omiterea anumitor întrebări. În mod similar, Brenner oferă o listă de gesturi care trebuie urmate şi evitate („reguli de bază în interviul utilizat în cercetare", 1981: 129-130, care sunt apărate invocându-se necesitatea standardizării):

> Pentru a asigura măsurătorilor un caracter adecvat în cadrul unui program de colectare a datelor, este absolut necesar ca, atât cât se poate, să se păstreze echivalenţa condiţiilor de intervievare. Dacă acestea nu sunt aceleaşi, măsurătoarea ar putea fi prejudiciată şi am putea să nu avem suficiente temeiuri pentru a strânge răspunsurile laolaltă, în vederea efectuării analizei statistice (1981: 115).

Deşi Brenner (1981: 156) este mai sceptic decât Selltiz *et al.* în legătură cu perspectivele obţinerii „măsurătorilor exacte" în situaţiile de intervievare, afirmaţia citată indică faptul că împărtăşeşte totuşi aceeaşi logică statistică şi behavioristă (stimul-răspuns). Urmând această logică, el reclamă necesitatea întreprinderii mai multor cercetări asupra interacţiunii sociale în cursul interviurilor pentru

> îmbunătăţirea calităţii cercetării prin intervievare... şi a gradului de control social asupra procesului de măsurare (1981: 156).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 4.1

4.3.3. *Limitele pozitivismului*

Multă vreme, ancheta a constituit principala sursă de date pentru sociologie. De pildă, Brenner (1981) aminteşte studii care indică faptul că, în anii '60, aproximativ 90% din lucrările apărute în cele două publicaţii importante de sociologie din Statele Unite se bazau pe date obţinute prin interviuri şi chestionare.

Situat pe o poziţie critică, Maseide (1990) rezumă cele mai semnificative premise ale abordării *pozitiviste* cu privire la datele obţinute prin interviu. Din punctul de vedere al acestora:

1. Scopul ştiinţei sociale este să descopere fapte sociale necunoscute, dar actuale, ori lucruri de primă necesitate.
2. Realitatea se află „acolo, în afară". Şi astfel, problema este să se descopere metodele cele mai eficiente şi mai puţin înşelătoare care, într-o manieră cât se poate de precisă şi obiectivă, să ofere informaţii cu privire la acea realitate.
3. Existenţa unor respondenţi-tip este în mod explicit presupusă. Aceştia sunt în mod implicit înzestraţi cu structuri mentale standardizate care se mulează perfect logicii şi modalităţii de a se exprima a analistului.
4. Problemele metodologice sunt mai mult tehnice decât teoretice sau interpretative (adaptat după Maseide, 1990: 4).

Aşa cum subliniază Maseide, „credinţa pozitiviştilor în formele standardizate de intervievare se fondează pe accentuarea exclusivă a funcţiilor referenţiale ale limbii" (1990: 9). Oricum, răspunsurile la întrebările interviului „sunt livrate la niveluri descriptive diferite. Informatorul reuşeşte să facă cele mai diverse lucruri cu cuvintele şi întâmplările povestite" (1990: 11).

Vom vedea ceva mai încolo modul în care critica lui Maseide adusă pozitivismului se poate extrapola. Aşa cum arată studiul lui Carolyn Baker, *atât* informatorul, *cât şi* intervievatorul utilizează „cuvintele şi istorisirile" pentru a elabora lucruri dintre cele mai felurite.

Până în ce punct vom reuşi să înţelegem aceste „lucruri" dacă ne vom muta atenţia de la formele de intervievare standardizată spre interviurile nestructurate sau spre conversaţii? Pentru a răspunde la această întrebare, va trebui să trecem în revistă argumentele emoţionaliştilor.

4.4. Emoţionalismul

Pentru pozitivişti, interviurile se referă esenţialmente la nişte aserţiuni privind fapte şi credinţe dintr-o lume care se află „acolo", în afara noastră. Emoţionaliştii modifică întru câtva orientarea. Grija lor nu este aceea de a extrage „fapte" obiective, ci de a obţine relatări autentice ale unor experienţe subiective. Pentru a-şi atinge scopul, aceştia cred că intervievatorii ar trebui să încerce „să formuleze întrebările într-o asemenea manieră încât să genereze o atmosferă favorabilă comunicării deschise şi nedistorsionate" (Holstein şi Gubrium, 1997: 116).

Cheia este, în acest caz, realizarea unui anumit raport cu respondenţii şi evitarea, prin toate mijloacele, a manipulării acestora. Deci, dacă pozitiviştii privesc abaterea de la programul prestabilit de intervievare ca fiind o posibilă sursă de distorsiune, emoţionaliştii pot, dimpotrivă, să o încurajeze. De pildă, intervievatoarele feministe sunt uneori sfătuite să profite de ocazie şi să povestească ele însele experienţele pe care le-au trăit (Oakley: 1981).

4.4.1. *Tipul de cunoaştere*

Intervievatorii emoţionalişti doresc să capete accesul la *subiectul* din spatele persoanei aflate în rolul de respondent. Grija specială a acestora este *experienţa trăită*. Emoţiile sunt centrale într-o astfel de experienţă.

Un exemplu ne va arăta ce implică, de fapt, în practică, o asemenea abordare. Schreiber (1996) descrie un studiu de interviu cu un eşantion restrâns format din 21 de femei care pretindeau că şi-au revenit dintr-o stare depresivă. Cercetătoarea încearcă să elaboreze un raport privind experienţa depresiei care, pretinde ea, „îşi înfige rădăcinile în lumea reală a suferindei" (1996: 471). Această „lume reală", ni se spune, conţine şase „faze" ale „(re)definirii de sine", fiecare dintre ele presupunând între trei şi cinci „proprietăţi" sau „dimensiuni".

În acest fel, autoarea urmăreşte să-şi pună cititorii (şi pe ea însăşi) în legătură directă cu ceea ce ea numeşte „experienţa depresiei". În orice caz, Schneider subliniază faptul că a fost vorba de un studiu retrospectiv, bazat pe ceea ce respondentele sale i-au relatat în momentul în care au fost rugate să privească în urmă, la experienţele trăite până în momentul vindecării. De exemplu, după cum notează, ceea ce ea numeşte prima fază a acestei experienţe („Cum eram eu înainte") „se bazează pe simpla reflecţie" (1996: 474).

Pentru pozitivişti, o astfel de situaţie ar arunca umbre de îndoială asupra coeficientului de siguranţă al datelor obţinute de Schreiber şi asupra validităţii pretenţiei sale de accesare a „experienţei depresiei". În schimb, fidelă poziţiei sale emoţionaliste, Schreiber este mai puţin preocupată de posibilitatea alunecării într-o poziţie „părtinitoare", concentrându-se în schimb pe „autenticitate". Din acest punct de vedere, „ideea consemnării percepţiilor acelor femei asupra a ceea ce ele erau în acel moment rămâne totuşi un mare câştig" (1996: 474).

4.4.2. *Sarcina cercetării*

Emoţionaliştii ţintesc spre accesarea emoţiilor descriind experienţele interioare ale respondenţilor, încurajând intervievatorii să se implice emoţional în relatările intervievaţilor şi să comunice propriile sentimente atât acestora, cât şi cititorilor (v. Gubrium şi Holstein, 1997: 58).

Acest lucru înseamnă că emoţionaliştii resping afirmaţia pozitivistă conform căreia tratarea intervievatorului şi intervievatului ca „obiecte" este, de departe, cea mai de dorit într-un astfel de demers ştiinţific. Dimpotrivă, ei îi tratează pe ambii implicaţi în interviu ca fiind subiecţi (implicaţi emoţional). Aceste aspecte sunt puse în evidenţă de tabelul 4.2.

TABELUL 4.2

Două versiuni asupra relației dintre intervievator și respondent

	Pozitivism	Emoționalism
Intervievator	Obiect – urmează întocmai protocolul cercetării	Subiect – creează contextul interviului
Respondent	Obiect – furnizează chestiuni relevante pentru protocolul cercetării	Subiect – se declară de acord sau, dimpotrivă, rezistă unei anumite definiri a situației

Dacă intervievații sunt subiecte care construiesc în mod activ trăsăturile caracteristice ale lumii lor cognitive, atunci ar trebui să se încerce obținerea unei profunzimi inter-subiective care să privească ambele părți, pentru ca, în acest fel, să se ajungă la o înțelegere reciprocă profundă. Așa cum argumentează Reason și Rowan:

> Abordările umaniste favorizează „interviurile de adâncime", în care intervievatul și intervievatorul devin „egali" sau chiar „tovarăși" (1981: 205).

În această versiune „umanistă" a interviului, atât tipul de cunoaștere obținut, cât și validitatea analizei se bazează pe înțelegerea „în adâncime". Acest lucru se întâmplă deoarece „cadrul de referință umanist" sprijină „înțelegerea pertinentă... și investigarea globală a persoanei" (1981: 206).

Similar, Burgess (1980), în capitolul semnificativ intitulat „Interviul nestructurat sub formă de conversație", arată că interviul, prin comparație cu alte tehnici de cercetare, este apreciat ca oferind posibilitatea unei mai mari profunzimi. Burgess pretinde că acest lucru este posibil deoarece se fundamentează pe o „relație susținută între informator și cercetător" (1980: 109).

Din acest motiv, cei mai mulți emoționaliști au tendința de a respinge interviurile standardizate, preferând în schimb interviurile non-directive. Norman Denzin (1970: 125) oferă trei motive pentru această preferință:

1. Dă posibilitatea respondenților de a utiliza „propriile modalități de definire a lumii".
2. Presupune că nici o secvență fixă de întrebări nu se va potrivi tuturor respondenților.
3. Dă respondenților posibilitatea de a „accentua aspecte importante care au scăpat programului de cercetare".

4.4.3. *Limitele emoționalismului*

Aceste poziții par a constitui o alternativă bine venită la versiunea pur tehnică a interviului, expusă de pozitiviști. La urma urmei, nu e mai etic și totodată mai valid să recunoști faptul că interviurile sunt, de fapt, niște întâlniri între două ființe umane care încearcă să se înțeleagă una pe cealaltă?

Această poziție „umanistă" este seducătoare. Pare să îmbine un adevăr evident privind umanitatea cu corectitudinea politică privind nevoia de înțelegere reciprocă și de dialog. În orice caz, această poziție neglijează trei aspecte pe care aș dori să le discut pe scurt:

- presupozițiile adoptate o dată cu susținerea preferinței pentru interviurile non-directive;

- diferenţa între poziţia „umanistă" şi cea specifică a ştiinţelor sociale;
- rolul cunoştinţelor bazate pe simţul comun, mai degrabă decât pe „empatie", care influenţează dirijarea şi analizarea unui astfel de interviu.

Voi analiza, pe rând, fiecare dintre aspectele menţionate.

Deschiderea

Aşa cum subliniau Hammersley şi Atkinson (1983: 110-11), este, dintr-un anumit punct de vedere, o naivitate să presupui că un interviu deschis sau non-directiv nu ar conţine el însuşi o anumită formă de control social care modelează ceea ce spun oamenii. De pildă, acolo unde cercetătorul îşi menţine încă o prezenţă minimă punând câteva întrebări, s-ar putea crea, în ceea ce-l priveşte pe intervievat, o problemă de interpretare asupra a ceea ce este relevant. Mai mult, pasivitatea intervievatorului poate genera o constrângere extrem de puternică asupra respondentului, în momentul în care trebuie să se destăinuie (aşa cum se poate vedea în stilurile „non-directive" de psihoterapie şi consiliere; v. Peräkylä, 1995).

Aş adăuga, de asemenea, că preferinţa pentru o anumită formă a interviului se poate defini şi în termenii evitării părtinirii, idee care se potriveşte ca o mănuşă abordării pozitiviste. Şi, dimpotrivă, în anumite lucrări feministe în care se resping materialele lipsite de valori, interviurile structurate sunt criticate pe motive politice, pentru că ar menţine şi sprijini o anumită relaţie ierarhică în cadrul cercetării (v. Stanley şi Wise, 1983).

Umanismul

De ce oare interviurile sunt atât de bune ilustratoare ale schimburilor de experienţe umane unice? Şi oare acest „adevăr" atât de evident provine direct din ştiinţele sociale sau, mai degrabă, este parte a unei game de presupuneri culturale cu largă răspândire?

Gândiţi-vă doar la fascinaţia oamenilor în faţa interviurilor cu celebrităţi de la programele de ştiri sau din „talk-show"-uri. Sau gândiţi-vă la modul în care evenimentele spórtive ori chiar ceremoniile de decernare a premiilor Nobel par, astăzi, incomplete fără interviurile „de dinaintea" şi „de după" epuizarea evenimentului. Oferă acestea din urmă o mai bună cunoaştere a unor experienţe „unice" sau reproduc simple forme predictibile asupra modurilor în care se cade să relatezi nişte evenimente sportive ori un succes sau eşec academic? (v. Emmison, 1988; Mulkey, 1984)

Rareori se mai rezistă astăzi tentaţiei de a transforma sportivii sau sportivele în eroi/eroine ori în ticăloşi/ticăloase. De exemplu, decatlonistul englez Daley Thompson era bine cunoscut pentru afirmaţiile sale contrariante din presă, recurgând la raportarea „greşită" a performanţelor sale – pretinzând că era „în culmea fericirii" atunci când pierdea şi „îngrozitor de nefericit" atunci când câştiga. Şi, în aceeaşi notă, un boxer englez a fost etichetat recent de un reporter drept „arogant" deoarece refuzase să se angajeze în obişnuitul schimb de injurii cu viitorul său adversar, înaintea începerii luptei în ring.

Aceasta este, firește, o ironie. Mass-media urmăresc prezentarea imediată a experienţelor „personale". Totuşi, ceea ce ele (noi) doresc (dorim) de fapt sunt nişte simple reluări ale unor poveşti familiare nouă, tuturor. Probabil, aceste momente fac parte din

condiţia noastră postmodernă. Şi, probabil, noi toţi simţim astăzi că oamenii sunt, de fapt, autentici în momentele în care reproduc nişte stereotipii culturale.

În cadrul ştiinţelor sociale, astfel de perspective care, într-o anumită măsură, iau în calcul până şi abordările specifice mijloacelor de comunicare în masă, sugerând în plus că experienţele oamenilor sunt, fiecare în parte, semnificative şi autentice, fac loc multor interogaţii. De pildă, ce anume generează aceste experienţe? Dacă se poate remarca uniformitatea până şi în cele mai personale tipuri de relatări, atunci avem, cred, aici, o problemă pe care cercetătorul în ştiinţe sociale se cuvine s-o rezolve. Cercetătorul „umanist" bine intenţionat ar putea, astfel, lua ne-critic în considerare o presupoziţie a simţului comun în legătură cu caracterul imediat şi validitatea relatărilor experienţelor umane. Aceasta va duce fără doar şi poate la lentoare analitică, atunci când se va pune problema stabilirii statutului datelor obţinute prin interviu.

Simţul comun

Deşi pozitiviştii şi emoţionaliştii caută să cerceteze două ordini diferite ale realităţii („fapte" şi respectiv „emoţii"), există un surprinzător grad de acord tacit între cele două perspective, cu privire la un anumit aspect: fiecare dintre cele două este conştientă de „capcanele" pe care le va întâlni în cale şi de faptul că acestea trebuie să fie depăşite cu bine dacă doreşte ca ordinea preferată de acestea să fie sprijinită cu argumente solide.

Astfel, într-un text mai vechi, Denzin (1970: 133-138) alcătuieşte o listă cu „probleme" care ar putea „denatura" răspunsurile intervievaţilor:

- Respondenţii îşi asumă diverse roluri interacţionale, în funcţie de intervievator.
- Problema „prezentării de sine", mai ales în primele stadii ale interviului.
- Problema relaţiei „volatile", „pasagere" cu intervievatorul, în care respondenţii nu se angajează efectiv, putând astfel „fabrica poveşti despre ei înşişi care nu se potrivesc cu faptele reale" (1970: 135).
- Dificultatea penetrării spaţiilor intime ale experienţei.
- Statutele relative ale intervievatului şi intervievatorului.
- „Contextul" interviului (d. ex.: acasă, la locul de muncă, la spital).

În orice caz, să vorbeşti despre „denaturări" înseamnă să faci jocul pozitiviştilor. Pentru că aceştia se arată preocupaţi de „neînţelegerile" dintre intervievator şi intervievat (sau respondent).

Prin contrast, interviurile pot fi la fel de bine văzute ca având proprietăţile esenţiale ale oricărei interacţiuni sociale. Aceste proprietăţi derivă din utilizarea – de ambele părţi – a cunoştinţelor cotidiene ale simţului comun privind structurile sociale, angajate într-un demers cum este cel de recunoaştere a unei întrebări şi de furnizare a unui răspuns care va fi interpretat ca fiind „adecvat" pentru o identitate anume (v. discuţia mea din secţiunile 4.7 şi 4.8 asupra studiilor lui Baker şi Baruch). Urmează că astfel de proprietăţi ar trebui să fie *investigate* mai degrabă decât tratate ca „probleme" ce se pun de-a curmezişul relatărilor corecte asupra „faptelor" şi „experienţelor".

4.4.4. *Un rezumat al emoţionalismului*

Pentru emoţionalist, interviul deschis oferă, aparent, oportunitatea unei incursiuni autentice în sufletul celuilalt, ori chiar a unui dialog corect politic, în care cercetătorul oferă la rândul său înţelegere şi sprijin respondentului. Retorica intervievării „în adâncime" trimite în mod repetat la o asemenea paletă de presupuneri. Observăm aici un impuls romantic care se manifestă cu încăpăţânare în ştiinţele sociale contemporane: elogierea experienţei ca sursă de autenticitate – aceeaşi iniţiativă care face o şuetă TV sau un interviu într-un program de ştiri să pară atât de atrăgătoare.

Există, de asemenea, câteva îndoieli metodologice reale care privesc proiectul emoţionalist, bazat pe pretenţia emoţionaliştilor de a reda chiar realitatea „autentică" pe care vor să o acceseze. Aceste îndoieli au fost formulate într-o manieră cât se poate de percutantă de Gubrium şi Holstein:

> Avem altă dovadă a emoţiei în afară de propria sa capacitate de a se exprima? Iar cercetătorii ne pot oferi accesul la emoţia „reală" prin simpla re-prezentare sau re-punere în scenă a *expresiilor* emoţionale ale subiecţilor? Există emoţii care să nu depindă de mijloacele de exprimare disponibile printr-un cod cultural specific? (1997: 74, s.a.)

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 4.2

4.5. Constructivismul

Pozitiviştii recunosc faptul că intervievatorii interacţionează cu intervievaţii, dar ei doresc ca o atare interacţiune să fie definită strict printr-un protocol de cercetare. În consecinţă, pozitiviştii vor fi interesaţi de această interacţiune doar atunci când se observă că intervievatorii s-au îndepărtat de protocolul stabilit (Brenner, 1981).

Dimpotrivă, pentru emoţionalişti, interviurile sunt, inevitabil, nişte întâlniri între doi sau mai mulţi subiecţi. Aşa cum se exprimă Norman Denzin:

> Aş dori să tratez interviul ca pe o întâlnire de observaţie. O întâlnire presupune aducerea laolaltă a două sau a mai multor persoane în vederea obţinerii unei interacţiuni orientate (1970: 133).

Lucrul care îi deosebeşte pe constructivişti de emoţionalişti este chiar acest ultim aspect: încercarea de tratare a ceea ce se petrece în termeni de „interacţiune orientată", ca *subiect* de sine stătător, şi nu ca obstacol ce blochează calea înţelegerii „autentice" a unei alte experienţe. Acest lucru are un impact direct asupra tipului de cunoaştere la care constructiviştii urmăresc să obţină accesul.

4.5.1. *Tipul de cunoaştere*

> Relatările nu sunt simple reprezentări ale lumii ; ele sunt parte din lumea pe care o descriu (Hammersley şi Atkinson, 1983 : 107).

Emoţionaliştii ne ajută să ţinem seama de faptul că respondenţii sunt subiecţi care construiesc în mod activ nişte sensuri. Ei persistă în retorica pozitivistă, conform căreia relatările sunt „simple reprezentări ale lumii". Dimpotrivă, constructiviştii sunt interesaţi de felul în care relatările „sunt părţi ale lumii pe care o descriu".

Ce înseamnă, de fapt, acest lucru? Tipul de cunoaştere care ne interesează aici este cel care se poate desprinde din manierele în care participanţii la interviu creează înţelesurile. Acest aspect se află în spatele ideii pe care şi-o face Gubrium asupra „interviului activ" :

> Construit ca activ, subiectul aflat în spatele respondentului nu conţine doar fapte şi detalii ale experienţei, ci, în chiar procesul elaborării acestora sub formă de răspunsuri, unele aspecte se adaugă, altele sunt evitate, faptele şi detaliile sunt transformate. Respondentul poate cu greu „modifica" ceea ce el însuşi/ea însăşi construieşte într-o manieră subiectivă (1997 : 117).

Sugestia este că textele metodologice care dau exemple de tehnici „bune" de intervievare ar trebui să fie luate în serios doar dacă noi înşine îmbrăţişăm poziţia pozitivistă. Dacă nu, trebuie să recunoaştem că abilităţile necesare în realizarea unui interviu de succes intră, de fapt, *atât* în responsabilitatea intervievatorului, *cât* şi în cea a intervievatului. În fine, indiferent ce ar spune aceste texte metodologice, ambele părţi se alimentează de la aceeaşi sursă de cunoştinţe ale simţului comun.

Încercarea cea mai timpurie de a delimita această versiune a interviului îi aparţine lui Cicourel (1964). Pentru Cicourel, sfatul enunţat anterior în legătură cu o bună tehnică de intervievare furnizează o idee preţioasă asupra dependenţei noastre de cunoaşterea cotidiană a structurilor sociale. Aşa cum spune el :

> Subtilităţile pe care metodologii le pretind intervievatorului novice pot fi înţelese ca proprietăţi întâlnite în interacţiunile cotidiene dintre membrii unei societăţi. Astfel, principiile „unei intervievări bune sau proaste" pot fi interpretate ca fiind trăsături de bază ale interacţiunii sociale pe care specialistul, se presupune, caută să le studieze (1964 : 68).

Pentru Cicourel, remediile recomandate de metodologi derivă chiar din cunoaşterea lumii sociale care ar trebui să fie tratată ca problematică. Mai mult, „erorile" pe care le detectează nu sunt obstacole în calea cercetării sociale, ci pun, mai degrabă, în evidenţă proprietăţi esenţiale ale interacţiunii sociale. Trebuie să învăţăm, sugerează el, „să percepem eroarea ca fiind nu numai proba unui slab coeficient de siguranţă, dar şi un indicator al unor relaţii interpersonale «normale»" (1964 : 74).

Pentru Cicourel, etnometodologia lui Garfinkel (1967) se traduce în primul rând prin evlavia cu care aceasta anunţă „extraordinara realizare practică" a ceea ce se descoperă prin cercetare. Pentru Garfinkel şi Cicourel asemenea descoperiri se leagă în mod

reflexiv de procedurile cotidiene de „căutare" şi „găsire". Culmea ironiei, acest lucru îl determină pe Cicourel să aducă o mulţime de laude textelor metodologice de genul celui scris de Hyman (1954), numit „excelent" în două ocazii (Cicourel, 1964: 85, 93). Ironia apare în momentul în care acesta doreşte să folosească strădania acestor texte de a atinge un anumit grad de invarianţă nu în chip de resursă, ci ca subiect de cercetare:

> În ciuda problemelor ridicate de erorile de intervievare, intervievatori „oarecum" diferiţi, folosind abordări diferite, produc răspunsuri similare din partea unor subiecţi diferiţi. Întrebarea vizează atunci determinarea a ceea ce este invariant sau, mai precis, în ce fel au fost comunicate înţelesurile invariante, în ciuda înregistrării unor asemenea variaţii (1964: 75).

Pentru Cicourel, nu există nici un fel de diferenţe între abilităţile practice ale metodologilor, cercetătorilor şi intervievatorilor. Toate au în vedere ceea ce el numeşte „sincronizarea înţelesului". Cu toţii folosesc nişte „reguli de claritate" generate de o schemă conceptuală unică bazată pe presupuse relevanţe comune, pe un bagaj de cunoştinţe, tipizări, reţete, reguli de ajustare a prezenţei în faţa celorlalţi ş.a.m.d. Toate aceste „mecanisme împărtăşite ale simţului comun, utilizate în vederea extragerii unui sens din mediul respectiv" (1964: 100) sunt luate în calcul în procesele de dirijare şi analizare ale interviurilor. Trebuie, astfel, să învăţăm „să percepem eroarea ca fiind probă nu numai a unui slab coeficient de siguranţă, dar şi un indicator al unor relaţii interpersonale «normale»" (1964: 74).

4.5.2. *Sarcina cercetării*

Poziţia lui Cicourel vine dinspre etnometodologie, o abordare pe care am întâlnit-o deja în capitolele anterioare ale cărţii de faţă (mai cu seamă în capitolul 3).

Constructiviştii împărtăşesc orientarea etnometodologilor cu privire la modul în care oamenii asamblează sensurile în diverse situaţii, printre care se numără şi cele de intervievare. Acest lucru se poate remarca în raportul constructivist al lui Holstein şi Gubrium asupra „interviului activ":

> Răspunsurile şi comentariile intervievaţilor nu sunt privite ca raporturi asupra realităţii scoase la iveală dintr-un depozit. Dimpotrivă, ele sunt importante datorită modului în care construiesc aspecte ale realităţii colaborând cu intervievatorul. Accentul este pus nu doar pe ceea ce se asamblează, ci, la fel de mult, pe procesul însuşi de asamblare (1997: 127).

În orice caz, cei mai mulţi constructivişti caută să-şi îndrepte atenţia atât asupra a ceea ce intervievaţii spun, cât şi asupra modului în care o spun. Aşa că Holstein şi Gubrium continuă:

> Scopul este acela de a arăta modul în care răspunsurile la interviu sunt produse în interacţiunea dintre intervievator şi intervievat, fără a pierde vreo clipă din vedere sensurile produse sau circumstanţele care condiţionează acest proces de elaborare a înţelesurilor. Obiectivul analitic nu este neapărat descrierea producerii situate a vorbirii, ci acela de a se arăta în ce fel lucrurile care se spun sunt tributare experienţelor şi vieţilor studiate (1997: 127).

Prin restabilirea unei referiri la „experienţele şi vieţile studiate", unii etnometodologi ar putea spune că Holstein şi Gubrium ne conduc înapoi spre poziţia emoţionalistă. Dilema dacă datele interviului ne pot spune sau nu ceva, dincolo de acea construcţie *ad-hoc* a înţelesului, este astăzi îndelung discutată. Ea ne conduce înspre două (extrem de diferite) tipuri de critică a modului în care constructiviştii înţeleg să trateze interviul.

4.5.3. *Critici aduse constructivismului*

Îngustimea perspectivei

Deşi critica, atât a pozitiviştilor, cât şi a emoţionaliştilor, ar putea părea convingătoare, chiar poziţia sa pare să conţină unele probleme şi inconsistenţe. Preocuparea etnometodologică a lui Cicourel pentru proprietăţile esenţiale ale interacţiunii sociale pare să nege validitatea oricărei încercări de a descoperi în datele interviului şi o altă realitate în afara celei elaborate de interviul însuşi.

Pe scurt, mulţi cercetători care utilizează interviul s-ar putea plânge că, dacă am urma poziţia inspirată din etnometodologie a lui Cicourel, ar trebui să ţinem seama doar de abilităţile de comunicare ale participanţilor, şi nu de conţinutul a ceea ce spun aceştia ori de relaţia cu lumea din afara situaţiei de intervievare.

În faţa acestei critici s-au formulat două răspunsuri posibile. Simpatizanţii etnometodologiei argumentează că un astfel de conţinut este disponibil doar prin maniera în care este pus la dispoziţie de participanţii la interviu. Astfel, prin atenţia sporită acordată co-producerii discuţiei, putem spune destul de multe lucruri despre conţinutul ei fără a acorda vreo importanţă propriei noastre opinii asupra a ceea ce este sau nu important în conţinutul respectiv (v. Schegloff, 1997).

Pe de altă parte, mulţi constructivişti acceptă faptul că pretinsa „îngustime" a perspectivei etnometodologice nu e tocmai nefondată şi spun că ar fi posibilă o combinare a atenţiei acordate formei (cum?) cu cea acordată conţinutului (ce?). Holstein şi Gubrium au fost principalii susţinători ai acestei poziţii, arătând că tratarea datelor interviului ca reflectând atât întrebările de tipul *cum*, cât şi întrebările de tipul *ce* este absolut necesară.

Într-un proiect asupra calităţii îngrijirii medicale şi calităţii vieţii în aziluri (Gubrium, 1997), răspunsurile la interviu au fost, parţial, analizate din perspectiva întrebărilor de tipul *ce*. Astfel cercetătorul a căutat să

> coreleze..., în cursul derulării interviului, subiectele de discuţie cu diversele aspecte biografice ale respondentului, producând astfel... un intervievat care reacţionează sau este afectat de subiectele în cauză (Holstein şi Gubrium, 1997: 121).

Dar o astfel de orientare asupra *ce*-urilor nu însemna, ni s-a spus, că întrebările de tipul *cum* ar fi fost neglijate:

> Punctul de vedere din care se oferă informaţia este dezvoltat continuu, prin permanenta sa adaptare la derularea interacţiunii generate de situaţia de intervievare. Discutând despre calitatea îngrijirilor spre exemplu, locuitorii azilului, ca respondenţi, nu numai că livrează păreri esenţiale şi sentimente cu directă trimitere la subiectul cercetat, dar şi – simultan şi continuu – îşi monitorizează imaginea prin raportare la persoana care îi intervievează. De

pildă, prefațându-și remarcele cu privire la calitatea vieții în amenajamentul respectiv prin cuvintele „din perspectiva unei femei", o locatară informează pe cel care o intervievează de faptul că dorește să fie ascultată în calitate de femeie, și nu de altceva – de rezidentă, de pacientă bolnavă de cancer ori de mamă abandonată (1997: 122).

Deci, în ceea ce Holstein și Gubrium numesc „interviul activ":

datele pot fi analizate astfel încât să arate interrelaționarea dinamică a *cum*-urilor cu *ce*-urile (1997: 127, s.a.).

Inconsecvență?

Răspunsul lui Holstein și Gubrium la acuzația de „îngustime" a perspectivei îi expune pe aceștia unui alt tip de critică. Nu cumva întrebările de tipul *ce* reprezintă chiar direcția de cercetare a pozitiviștilor și emoționaliștilor? Dacă da, atunci constructiviștii care vor să utilizeze datele interviului pentru a răspunde la astfel de întrebări nu fac decât să ne trimită înapoi, la pozițiile discutate anterior.

Acestei probleme, extrem de complexe și importante, nu i se poate da prea ușor un răspuns. Astfel că cititorii mei pot încerca să decidă singuri, fiindcă o mare parte a capitolului de față va fi utilizată chiar în scopul oferirii unor exemple grăitoare. Fiecare exemplu presupune o poziție diferită asupra caracterului mai mult sau mai puțin oportun al utilizării datelor de interviu pentru a răspunde la întrebări de tipul *ce*. Primele două studii se bazează pe interviuri realizate cu adolescenți.

4.6. Culturile adolescenților: combinarea dintre *ce* și *cum*

Jody Miller și Barry Glassner (1997) descriu un studiu care implică mai multe interviuri deschise, de adâncime, cu tinere femei (între 13 și 18 ani) care pretind că fac parte din anumite bande de tineri formate în cartiere (Miller, 1996). Aceste interviuri sunt realizate după ce, în prealabil, aceeași cercetătoare a administrat respondentelor un interviu-chestionar.

Iată modul în care Miller și Glassner motivează atenția acordată fiecăruia dintre cele două tipuri de date:

În vreme ce interviul-chestionar furnizează informații asupra unei palete vaste de subiecte, inclusiv asupra persoanei proprii, a școlii pe care o urmează, a prietenilor, a familiei, a vecinilor, a implicării în unele acte de delincvență, a istoricului eventualelor arestări, a istoricului vieții sexuale și a procesului de victimizare, în afara informațiilor legate de banda din care face parte, interviul de adâncime este preocupat exclusiv de rolurile și activitățile tinerei femei în cadrul bandei și de înțelesurile descrise de aceasta ca fiind generate de calitatea sa de membră în banda respectivă (Miller și Glassner, 1997: 105).

Până acum Miller și Glassner se concentrează asupra modului în care putem folosi interviurile pentru a pătrunde înțelesul identității acestor tinere femei (ceea ce Holstein și Gubrium numesc întrebări de tipul *cum*). Pentru a vedea cum se derulează ele practic, să ne îndreptăm atenția asupra datelor pe care Miller le-a obținut în urma interviurilor de adâncime. Iată un exemplu:

Descriind motivele pentru care a intrat în bandă, o tânără i-a spus lui Miller: „Păi, acasă nimeni nu mă respecta. Voiam să fiu şi eu iubită şi respectată de cineva din altă parte" (1997: 107).

Iată o altă explicaţie, dată de o intervievată, cu privire la motivele pentru care a intrat în bandă:

N-aveam familie... N-aveam nimic altceva (1997: 107).

O altă tânără, rugată să încerce o explicaţie legată de motivele care ar putea sta la baza înrolării tinerilor într-un astfel de grup, sugerează:

Unii dintre ei sunt ca mine, nu au practic o casă adevărată, o casă stabilă la care să se întoarcă, ştiţi ce vreau să spun, şi nu sunt iubiţi şi respectaţi acasă, aşa că vor să capete aceste lucruri în altă parte. Şi, şi, ne facem practic rost de nişte membri de familie în bandă, chestii de genul ăsta (1997: 107).

Să presupunem că am cules aceste informaţii şi că acum dorim să începem analiza lor. În cei mai rigizi termeni cu putinţă: ce vom face cu aceste date?

Dacă am urma o abordare pozitivistă sau emoţionalistă, am putea începe cu codificarea răspunsurilor intervievatelor pe categorii de motive invocate în explicarea apartenenţei lor la bandele respective (poate folosindu-ne de programe calitative cum ar fi ETNOGRAPH sau NUD•IST; v. Seale, 2000). În datele pe care le avem, două sunt motivele care par a fi dominante: factorii care „resping" („*push*" *factors* – n.tr.) – familiile care nu se îngrijesc suficient de ele; şi factorii care „atrag" („*pull*" *factors* – n.tr.) – bandele care furnizează un sprijin psihologic.

Mai mult, dat fiind faptul că se dispune de date cu privire la aceleaşi respondente, obţinute prin aplicarea unui chestionar, suntem puşi în situaţia de a corela fiecare factor cu diverse caracteristici remarcate în istoria personală. Lucrul acesta care pare să aşeze cercetarea noastră într-o formă convenabilă. Nu numai că putem căuta înţelesuri „subiective" formulate de adolescentele în cauză, dar putem, de asemenea, relaţiona aceste înţelesuri cu structurile sociale „obiective".

Atât abordarea pozitivistă, cât şi cea emoţionalistă reuşesc astfel să atingă un grad înalt de plauzibilitate în faţa cercetătorilor care teoretizează lumea în termenii impactului structurilor sociale (obiective) asupra dispoziţiilor (subiective). În plus, aceste tipuri de producţii ştiinţifice care caută să livreze nişte date concrete sunt chiar cele cerute, în general, de diverşi „utilizatori" din cadrul societăţii, care doresc ca dinspre ştiinţele sociale să le vină nişte soluţii practice.

Numindu-şi abordarea „metodologie pentru ascultare eficientă", Miller şi Glassner sunt în principal motivate de ţelul emoţionalist de a „vedea... lumea prin perspectiva subiecţilor" (Glassner şi Loughlin, 1987: 37).

Oricum, Miller şi Glassner (1997: 103-104) nu sunt pe deplin satisfăcute de aparenta plauzibilitate a emoţionalismului. Ele glisează imediat spre o direcţie social-constructivistă. Aceasta implică luarea în considerare a modul în care respondenţii utilizează resursele culturale disponibile pentru a-şi construi relatările. Aşa cum sugerează Richardson:

Participarea la o cultură include participarea la „povestirile" acelei culturi, o înţelegere generală a depozitului de înţelesuri şi a modurilor de relaţionare ale acestora (1990: 24).

Şi atunci în ce cheie ar trebui să citim datele reproduse mai sus? Ideea este să vedem răspunsurile intervievatelor în termenii unor *poveşti culturale*. Aceasta înseamnă examinarea forţei retorice a celor spuse în timp ce

> intervievatele îşi desfăşoară relatările încercând să-şi expună acţiunile ca pe nişte fapte explicabile şi inteligibile celor care altminteri nu le-ar putea înţelege (Miller şi Glassner, 1997: 107).

În datele pe care le-am prezentat, Miller şi Glassner observă că respondentele încearcă să-şi explice acţiunile în două feluri. În primul rând, nu încearcă să conteste imaginea încetăţenită, cum că aceste bande ar fi periculoase şi, în al doilea rând, contestă ideea că ele însele ar fi rele.

În orice caz, Miller şi Glassner mai remarcă faptul că nu toate respondentele reciclează abil nişte poveşti stereotipizate. După cum se exprimă ele:

> Unele dintre adolescentele intervievate merg chiar mai departe şi descriu implicarea lor în viaţa bandei într-o manieră care contestă clar stereotipurile dominante ce descriu bandele ca fiind grupuri cu necesitate rele sau antisociale, şi oferă o anumită viziune asupra rolului femeilor în cadrul acestora (1997: 108).

Iată câteva dintre relatările respondentelor la care se face referire:

> Era vorba chiar de..., era doar viaţă normală, singura diferenţă era, este aceea că organizăm nişte întâlniri.

> Jucăm cărţi, fumăm mucuri de ţigări, jucăm domino, jocuri video. De fapt nu facem altceva decât să ne jucăm. Te-ai mira să afli asta. Suntem o adunătură de copii mari. Gaşca mea e formată dintr-o adunătură de copii bătrâni (1997: 109).

Miller şi Glassner arată că, în relatări ca cele de mai sus, intervievatele pun explicit sub semnul întrebării ceea ce ştiu că reflectă părerea generală cu privire la bandele de adolescenţi. În loc să accepte definirea convenţională a comportamentului lor ca fiind „deviant", fetele încearcă să facă cunoscut caracterul normal al activităţilor bandei.

Aceste relatări contestă într-o manieră evidentă poveştile culturale stereotipizate legate de bandele de tineri. Urmându-l pe Richardson, Miller şi Glassner se referă la astfel de relatări folosind expresia „poveşti colective" care

> rezistă schemelor narative culturale cu privire la anumite grupuri, relatând nişte poveşti alternative (Richardson, 1990: 25).

Preocuparea atentă a lui Miller şi Glassner pentru formele narative din care se pot genera nişte perspective sugerează faptul că analiza interviului poate fi folosită, după cum subliniau Holstein şi Gubrium, ca să se răspundă atât întrebărilor de tipul *ce* (preocupate de identitate), cât şi întrebărilor de tipul *cum* (preocupate de aspecte cum este cel al construcţiei narative).

4.7. Influenţa calităţii de membru asupra discuţiilor dintre adolescenţi şi adulţi

Lucrarea lui Carolyn Baker (1982) expune o altă modalitate de analizare a interviurilor cu adolescenţi. Cercetarea lui Baker se bazează pe studiile sale comparative pornind de la interviuri cu adolescenţi canadieni şi australieni. Întocmai ca Miller şi Glassner, preocuparea sa iniţială a fost aceea de a utiliza interviurile pentru a cerceta modul în care adolescenţii se percep pe ei înşişi prin raportare la copii şi la adulţi.

Oricum, ea a remarcat curând că participanţii construiau ei înşişi o versiune a relaţiilor adolescenţi-adulţi:

> În măsura în care aceste pasaje conţin comentarii asupra discuţiilor dintre adolescenţi şi adulţi, ele se constituie în acelaşi timp drept mostre ale discuţiilor dintre adolescenţi şi adulţi. Ele reprezintă conversaţii între cercetător, care poate fi perceput, conform simţului comun, ca fiind un adult, şi persoane care, dată fiind vârsta lor, ar putea fi descrise în mod similar ca fiind adolescenţi (1982: 111).

Pentru Baker devenea atunci din ce în ce mai clar că întrebarea „Care sunt modurile în care adolescenţii îşi percep identitatea?" era confuză şi nefolositoare. În schimb, preferă să pună întrebarea de tipul *cum*: „cum îşi construiesc oamenii anumite identităţi la un moment dat?".

Pentru a arăta maniera în care procedează Baker, vom apela la un singur extras din interviurile realizate de ea (extrasul 4.1). Spre deosebire de datele oferite în cazul studiului precedent, observaţi modul în care extrasele lui Baker ne dau informaţii atât asupra intervenţiilor intervievatului, cât şi ale intervievatorului.

Extrasul 4.1 (Baker, 1984: 316)

(P = Pam, în vârstă de 14 ani; I = intervievatoarea)

1. I: Există vreo privinţă în care să te mai consideri, cel puţin parţial, copil?
2. P: Păi... îmi place să mă uit la televizor, uh.
3. I: Păi şi adulţii fac chestia asta.
4. P: Daa, încă mai citesc *comics*-urile (râde).
5. I: Şi adulţii o fac.
6. P: Cam asta e tot ce-mi vine-n minte.

Observaţi modul în care I o plasează pe P între copilărie şi maturitate (rândul 1) şi modul în care P va ataca discuţia în aceşti termeni. Mai mult, notează Baker (1984: 317), în rândurile 3 şi 5, I tratează exemplele de „purtare copilăroasă" date de P ca nevalide. Arătând că un răspuns valid ar implica descrierea unui comportament specific în exclusivitate copiilor, I merge mai departe bazându-se pe faptul că, deşi o suprapunere copil-adolescent se poate desprinde în mod clar (a fi „parţial" copil), această suprapunere în sine nu constituie un răspuns acceptabil. Interviul continuă în felul următor:

Extrasul 4.2 (Baker, 1984: 317)
(/ / = suprapunere)

7. I: Ai putea remarca rămăşiţe ale copilăriei în personalitatea ta de acum?
8. P: Păi, gusturile mele la mâncare s-au schimbat total, că aveam o grămadă de chestii pe care
9. nu le puteam suporta, acum îmi plac cele mai multe, de fapt aproape orice. Când eram mică uram
10. legumele şi acum aş mânca numai legume!
11. Şi... mm... când eram mică mă tot îngrijoram de felul
12. în care arăt, pe când acum nu-mi... nu-mi pasă chiar deloc. Dacă am/ /
13. I: / / Chiar nu-ţi pasă?
14. P: Păăi... nu-mi pasă de ceea ce cred oamenii, mă gândesc pur şi simplu că, bine, dacă îmi place o anumită chestie
15. care nu mai place nimănui altcuiva, cu atât mai rău pentru ei.
16. I: Când anume, erai marcată foarte tare de felul în care arătai?

Baker ne dirijează atenţia către modul în care I recepţionează şi apoi urmează subiectul lansat de P, în legătură cu sentimentele sale privind felul în care arată, dar nu acordă nici o atenţie amănuntelor relatate de P despre legume. În acest fel, ea îi arată lui P că gusturile sale la mâncare nu sunt foarte relevante pentru încercarea lui I de a obţine o imagine asupra suprapunerilor parţiale dintre copilărie şi adolescenţă. Aşa cum sugerează Baker:

> făcând acest lucru, [intervievatoarea] îi arată lui Pam în ce fel ar trebui să-şi descrie adolescenţa în acest interviu. În vreme ce „mâncatul legumelor" este trecut cu vederea, „nepăsarea sa" în legătură cu felul în care arată devine punctul de plecare pentru mozaicul extrem de complex al identităţii sale, iar soluţia urmată de intervievatoare leagă această activitate de categoria sa, „adolescenţa" (1984: 317-318).

Anssi Peräkylä (în corespondenţa personală) subliniază, de asemenea, faptul că prin intermediul primei întrebări a lui I, în cazul ambelor extracte, P este tratată ca o persoană care ar putea avea probleme în ce priveşte natura propriei sale identităţi, ceea ce poate echivala cu tratarea lui P ca fiind un *ne-copil* (presupunându-se că cei mici nu au această conştiinţă de sine în delimitarea propriei identităţi), dar, totodată, ca fiind un *ne-adult* (presupunându-se că cei mari nu sunt derutaţi de ceea ce sunt). Deci, pe scurt, I nu o tratează pe P nici ca pe un copil, nici ca pe un adult (o tratează ca pe un „adolescent").

Această preocupare pentru ceea ce face intervievatorul pare să fie foarte diferită de alte abordări ale datelor de interviu. Pozitiviştii tratează intervievatorul ca fiind o posibilă sursă de prejudecăţi, în vreme ce emoţionaliştii ar putea face presupuneri asupra rolului „empatiei" sau „dominării politice" pe parcursul intervievării. Oricum, constructiviştii sociali ca Baker, orientaţi spre întrebările de tipul *cum*, trebuie să se concentreze, fără preconcepţii, pe interacţiunea efectivă dintre intervievator şi intervievat. În plus, Baker merge mai departe decât Glassner şi Miller tratând aspectele „identităţii" ca fiind

disponibile doar prin intermediul modalităţilor în care acestea se construiesc chiar în acel moment, prin concursul ambelor părţi.

Analiza lui Baker se inspiră dintr-o abordare (analiza dispozitivului de categorizare a membrilor[1] aparţinând lui Harvey Sacks) pe care o vom prezenta în secţiunea 5.4. Pentru moment, nu trebuie decât să observăm că *dispozitivele de categorizare a membrilor* (*DCM*) sunt utilizate de participanţi pentru a grupa în colecţii mai multe identităţi „similare" care se mai numesc şi „categorii". Fiecare categorie este potenţial prezentă în cel puţin unul dintre aceste dispozitive de categorizare (DCM). Un astfel de DCM, stabilit în urma eforturilor de a împărţi oamenii în „copii", „adolescenţi" sau „adulţi", ar putea să se numească „stadiu de viaţă".

La „stadiu de viaţă" se referă atât Pam, cât şi intervievatoarea, în ambele extrase de mai sus. Mai întâi, în extrasul 4.1, în replicile care au loc între rândurile 1 şi 6, I solicită, iar P se străduieşte să furnizeze un set de activităţi percepute în legătură cu categoria „a fi, cel puţin parţial, copil". Comentariile lui I în rândurile 3 şi 5 pot fi percepute acum ca făcând parte dintr-o categorie neclară care aduce laolaltă activităţi cum ar fi „uitatul la televizor" şi „cititul *comics*-urilor". În mod similar, modalitatea în care I urmăreşte comentariul lui P privind felul în care aceasta arată, pare logică în momentul în care facem legătura cu modul în care activitatea de „a fi preocupat de imaginea ta" funcţionează în calitate de categorie de legătură pentru categoria „adolescent".

În al doilea rând, relaţia ierarhică dintre categoriile care privesc „stadiul de viaţă" apare în discursul ambelor vorbitoare. De pildă, în extrasul 4.2, I foloseşte termenul „rămăşiţe" ca să descrie elementele rămase din copilărie, în vreme ce P se descrie ca „ne-copilăroasă" făcând aluzie la o independenţă mai mare şi la maturitatea sa. Relatându-şi activităţile în acest fel, P poate fi percepută ca purtându-se mai degrabă ca un adult decât ca un copil.

Majoritatea categoriilor „stadiu de viaţă" se exclud reciproc, adică eşti fie „adult", fie „copil", dar nu poţi fi, în general, şi una, şi alta. De aici încărcătura semnificativă generată de orice referire la comportamentul unui adult ca fiind „copilăros".

Oamenii recunoscuţi ca „adolescenţi" ar putea, astfel, dori să creeze un cadru care să delimiteze strict categoriile, evitând orice suprapunere de acest gen. În extrasul 4.2, observaţi modul în care Pam face o distincţie cât se poate de clară între trecut („când eram mică") şi prezent (când ea posedă mai multe calităţi „de adult"). În acelaşi timp, după cum notează Baker:

> „adolescenţa" poate fi prezentată în aşa fel încât să se suprapună cu „copilăria" sau „perioada adultă", în momentul în care se descoperă „comportamente copilăroase" sau „comportamente mature" în „adolescent" (1984: 303).

Întrebarea intervievatoarei referitoare la „rămăşiţe" (extrasul 4.2, rândul 7) depinde în mod clar de existenţa acestui simţ al suprapunerii. Într-adevăr, oamenii pot utiliza atât „caracterul copilăros", cât şi „caracterul adult" ca afirmaţii descriptive simultane pentru „adolescent". Şi, într-adevăr, aşa cum notează Baker, „aceasta este o clasică problemă

1. A se vedea şi *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţe umane şi sociale*, ed. cit, pp. 101-102 (n.tr.).

a adolescenței»" (1984: 304) ce poate fi întâlnită atât în experiența cotidiană, cât și în interviul abia comentat.

Merită observat modul în care analiza lui Baker lasă în urmă abordările pozitiviste. Conform acestor abordări:

1. Seturile standardizate de întrebări sunt esențiale pentru o „bună practică de intervievare" și au drept scop transformarea interviului într-un instrument de cercetare cu un mare coeficient de siguranță care să nu depindă de eventualele erori ale intervievatorului.
2. Orice asemănare în răspunsurile intervievaților trebuie explicată din perspectiva variabilelor de tipul „față-verso" (ca de exemplu clasa socială, genul, etnicitatea), exterioare contextului în care se desfășoară interviul.

Dimpotrivă, Baker arată că:

1. Întrebările standardizate (și întrebările de urmărire) își revendică sensurile din concepțiile general disponibile asupra comportamentului oamenilor. Așadar, independent de caracterul lor „științific", ele se bazează până la urmă tot pe cunoștințe ale simțului comun asupra modurilor de operare ale lumii sociale.
2. Răspunsurile asemănătoare au legătură cu abilitățile intervievaților de a expune anumite cunoștințe împărtășite cu privire la o lume socială de asemenea împărtășită.

Contrastul se poate remarca imediat. În vreme ce multe studii bazate pe interviu își definesc perspectiva prin intermediul unor criterii tehnice și tratează „societatea" ca fiind un simplu factor social extern desfășurării intervievării, Baker arată felul în care atât intervievatul, cât și intervievatorul se bazează pe abilitățile lor conversaționale și cunoștințele lor de simț comun referitoare la structurile sociale, cu scopul de a produce niște declarații adecvate conjuncturii în care sunt generate. Prima abordare se poate caracteriza ca referindu-se la interviu ca tehnică; cea de-a doua se poate numi interviul ca realizare conjuncturală. Așa cum se vede în tabelul 4.3:

TABELUL 4.3

Două versiuni ale datelor obținute prin interviu

Versiunea interviului	Întrebările	Răspunsurile
Interviul ca tehnică	Criterii tehnice (d. ex.: pre-testarea întrebărilor)	Reflectă locurile ocupate de respondenți în structura socială
Interviul ca realizare conjuncturală	Cunoștințele simțului comun referitoare la structurile sociale sunt utilizate în producerea unor declarații „adecvate"	
	(d. ex.: producerea unei întrebări inteligibile într-o locație „adecvată")	(d. ex.: producerea unor răspunsuri care să contureze, din punct de vedere moral, niște identități adecvate)

Din perspectiva interviului ca realizare conjuncturală, datele care se obțin nu reprezintă „o fațetă a problemei" care trebuie apoi echilibrată prin observarea a ceea ce respondenții fac realmente, sau să fie comparată cu ceea ce spun partenerii lor de rol. În schimb, aceste date arată modul în care participanții reproduc cu precizie și rearticulează

nişte identităţi, cu ocazia intervievării respective. Deşi astfel de identităţi (d. ex. : persoană tânără, mamă) există, cu siguranţă şi dincolo de contextul intervievării în multe alte contexte de interacţiune socială, abordarea interviului ca realizare conjuncturală încurajează studiul abilităţilor folosite de ambele părţi în construirea identităţilor şi modurilor în care se trece de la una la alta.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 4.3

4.8. Istorisirile cu caracter moral ale părinţilor

Voi oferi un ultim exemplu referitor la manierele în care putem aborda interviul ca realizare conjuncturală. Exemplul este reprodus dintr-un studiu care îmbrăţişează o abordare similară celei folosite de Baker în cercetarea sa asupra relaţiei „adult-adolescent", studiu care abordează „rolul de părinte".

Unul dintre aspectele cele mai izbitoare în datele lui Baker este constituit de trăsăturile recurente remarcate în relatările intervievaţilor, ceea ce ne trimite la comentariile lui Baruch (1982) din studiul său asupra răspunsurilor părinţilor la întrebări legate de bolile congenitale ale copiilor lor.

Când părinţii copiilor cu handicap au fost prima oară intervievaţi, ei ofereau deseori relatări încărcate de „atrocităţi", în general despre ultimele descoperiri sau tratamente inadecvate pentru condiţia copilului lor. E destul de tentant să compari ceea ce spun ei cu observaţii asupra a ceea ce s-a petrecut de fapt şi cu relatări ale personalului medical. În orice caz, aşa cum notează Baruch (1982), o astfel de comparaţie se bazează pe presupunerea pozitivistă că răspunsurile la interviuri trebuie să fie în primul rând valorificate pentru acurateţea dovedită, în calitatea lor de afirmaţii obiective asupra unui set de evenimente. Dimpotrivă, noi ne-am putea concentra asupra formei morale care dă, practic, forţă povestirilor „atroce", independent de acurateţea lor. Adevărate sau greşite, părtinitoare sau obiective, astfel de relatări expun cât se poate de concret particularităţi culturale referitoare la răspunderea morală a părintelui faţă de copilul său bolnav.

Baruch începe prin a răsfoi extrasele de date din studiul lui Burton (1975) asupra părinţilor ai căror copii au fibroză chistică. În extrasul 4.3, un astfel de părinte povesteşte o experienţă timpurie, petrecută într-o clinică pediatrică.

Extrasul 4.3 (citat de Baruch, 1982: Apendice 2)

Părinte: Mergeam la clinică săptămânal. Creştea în greutate cu o jumătate de kilogram într-o săptămână şi o pierdea în următoarea. Medicii îmi repetau întruna că mă agit fără rost. Îmi spuneau că unii bebeluşi sunt mai graşi, iar alţii mai slabi, iar eu mă arătam exagerat de îngrijorată. Am mers odată la un medic care ne-a prescris un medicament şi apoi a spus: „Vă văd destul de tânără. Sigur o să-i puneţi medicamentul în gură şi nu în ureche?". M-am simţit îngrozitor de prost.

Baruch compară acest extras cu un altul, din propriul studiu, după cum se vede în continuare :

Extrasul 4.4 (Baruch, 1982: Apendice 2,1)

Părinte: Când s-a născut, mi s-a spus că e perfect sănătoasă. Şi am acceptat. Mă îngrijoram totuşi, ca orice mamă aflată la primul copil.
Int.: Hm.
Părinte: Nu mânca şi alte chestii de genul ăsta. Aşa că am continuat să o duc la spitalul de pediatrie. „Nimic nu e în neregulă, draga mea. Te îngrijorezi degeaba, să ştii..."

În ciuda diagnosticului diferit, asemănările de conţinut ale declaraţiilor celor două mame sunt izbitoare. Ambele mame îşi manifestă îngrijorarea în privinţa lipsei poftei de mâncare a bebeluşilor. Ambele se plâng de atitudinile medicilor care le nesocotesc îngrijorările.

Cu toate acestea, Baruch observă că cele două relatări sunt tratate în maniere total diferite. Mai exact:

> Burton îşi tratează descoperirile în termenii unui raport plin de acurateţe asupra unui eveniment extern şi arată că primele întâlniri ale părinţilor cu personalul medical pot duce la probleme psihologice de partea părinţilor, cât şi la o deteriorare de durată a relaţiei acestora cu medicii. Pe de altă parte, eu văd declaraţia părinţilor ca fiind o relatare bine situată în context, care urmăreşte expunerea unui statut de părinte adecvat din punct de vedere moral. În acest sens, expunerea statutului se produce prin relatarea unei întâmplări atroce (Baruch, 1982: Apendice 2, 2)

Dacă ne întoarcem la tabelul 4.3 putem descoperi resortul acestei diferenţe de abordare. Burton tratează răspunsurile părinţilor ca derivând din structura socială reprezentată de interacţiunile mamă-medic, raportată la o realitate psihologică dată, şi anume la sentimentele de vină şi responsabilitate ale părinţilor. Pentru Burton, atunci, interviul este o tehnică utilizată de cercetători pentru a se apropia de anumite „fapte".

Dimpotrivă, Baruch arată cum mamele exploatează cunoştinţele simţului comun, „ceea ce toată lumea ştie" cu privire la îngrijorarea tinerelor mame. Tratând interviul în termenii unei realizări în context, ne invită să vedem felul în care construirea unei „poveşti atroce" reprezintă, pentru mame, mijlocul cel mai eficient de expunere a responsabilităţii lor morale.

Poate părea că Burton şi Baruch oferă două variante care intră în competiţie asupra comportamentului matern. Burton pare să accentueze bunele intenţii ale mamei într-o conjunctură dificilă, în vreme ce Baruch pare să ofere un raport ceva mai cinic străduindu-se să arate că mamele sunt mai degrabă preocupate de felul în care arată în ochii celorlalţi. În orice caz, trebuie subliniat că, cel puţin pentru Baruch, cele două rapoarte nu intră în competiţie.

Observaţi cum, în ambele extrase, relatările mamelor referitoare la problemele de alimentaţie ale copiilor *apărute înaintea diagnosticării efective* implică şi contrazic totodată posibila identificare a mamei prin eticheta „părinte care nu îşi supraveghează copilul suficient de atent". Corelată cu relatările referitoare la doctorii care, la început, încercau să le spulbere temerile, o altă identitate este produsă, şi anume aceea de „mamă care îşi supraveghează atent copilul, dar este dispreţuită de medici".

Aşa că Baruch se preocupă în primul rând de *funcţiile* pe care le-ar putea avea relatările mamelor şi nu aruncă îndoiala asupra motivelor acestora. El nu concurează cu cele spuse de Burton în legătură cu natura reală a întâlnirilor dintre mame şi medici, pentru că refuză să trateze relatările intervievaţilor ca fiind simple *rapoarte* asupra unei realităţi externe.

În orice caz, analiza lui Baruch oferă o imagine mult mai umană asupra capacităţilor respondentelor sale. În vreme ce relatările cercetate de Burton par a fi determinate de structuri sociale şi psihologice, Baruch arată cum subiecţii umani participă activ la construirea realităţilor sociale şi psihologice.

Oricum, până în acest moment am recurs doar la câteva scurte extrase pentru a arăta modul în care se desfăşoară o astfel de analiză. După cum vom demonstra în capitolul 8, pericolul de a depinde de astfel de extrase este acela că ele pot fi folosite pentru a sprijini un argument preconceput şi nu pentru a-l testa.

Baruch (1982) depăşeşte aceste pericole prin două strategii eficiente:

- intabulând majoritatea cazurilor,
- investigând cazurile deviante.

Să revizuim pe scurt fiecare strategie în parte.

Baruch a folosit doar primele răspunsuri ale părinţilor date la întrebarea de deschidere a intervievatorului: „Aţi putea să-mi spuneţi, pur şi simplu, cum s-a întâmplat?". Urmându-l pe Sacks, Baruch era interesat de dispozitivele de categorizare a membrilor (DCM) elaborate de respondenţi. DCM-urile folosite de părinţii intervievaţi de Baruch erau în principal următoarele: „părinte", „copil" şi „personal medical". Baruch a intabulat aceste răspunsuri pe perechi de DCM. Analiza sa arată că aceste DCM-uri au fost grupate în perechi variate, în părţi diferite ale relatării, în funcţie de cine are vreo datorie faţă de cine (d. ex.: părinte-copil, medic-părinte).

Tabelul 4.4 arată perechile identificate. În fiecare dintre cazuri, categoria menţionată prima este descrisă de părinte ca implicând o datorie către cea de a doua.

TABELUL 4.4

Categorizarea membrilor

Categoria	Numărul	%
Părinte-copil	160	51
Părinte-medic	86	28
Medic-copil	49	16
Medic-părinte	16	5
Total	311	100

Sursă: Baruch, 1982: Apendice 2, 17.

Baruch observă că studiile timpurii (d. ex.: Voysey, 1975) au subliniat importanţa recunoscută a responsabilităţilor parentale faţă de copii. Tabelul 4.4 susţine această descoperire, arătând că:

Normele părinte-copil sunt centrale în relatările părinţilor, doar ele singure numărând cât toate celelalte norme la un loc. Astfel, când părinţii îşi spun povestea, ei se referă în primul rând la datoriile lor, la drepturile şi obligaţiile faţă de copii, deşi ar fi fost, poate, de aşteptat să sublinieze cu precădere aspectele medicale ale evoluţiei copilului, d. ex. relaţia copil-medic (Baruch, 1982: Apendice 2, 18).

În termenii lui Sacks, fiecare dintre aceste perechi de DCM-uri presupune existenţa unor aşteptări comune cu privire la tipurile de activităţi adecvate. De pildă, perechea părinte-copil indică prezenţa unei obligaţii standard, şi anume a responsabilităţii parentale, astfel că putem descrie perechea „părinte-copil" ca ilustrând o relaţie standardizată (SRP: *standardized relational pair*).

Urmărind doar această relaţie standardizată „părinte-copil", Baruch găseşte descrise în interviuri următoarele tipuri de activităţi:

TABELUL 4.5
Activităţi părinte-copil

Tipul activităţii	Numărul	%
Răspunsuri emoţionale la boala şi tratamentul copilului	101	63
Acţiuni care au loc prin raportare la boala copilului	38	24
Asumarea responsabilităţii pentru boala copilului	11	7
Expunerea cunoştinţelor referitoare la evoluţia şi boala copilului	10	6
Total	160	100

Sursă: Baruch, 1982: Apendice, tabelul 3.

După cum spune şi Baruch, din tabelul 4.5 se poate observa:

Una dintre trăsăturile centrale ale acestor relatări este apelul părinţilor la emoţionalitate, ca răspuns normal şi moral al oricărei persoane aflate în situaţia lor (1982: Apendice 2, 21).

Acest răspuns emoţional (apărut în 63% din totalul acestor descrieri ale relaţiei părinţilor cu copiii) pare să constituie motorul tuturor celorlalte relatări ale acţiunilor întreprinse (24%) în contextul responsabilităţii (7%) şi cunoştinţelor referitoare la evoluţia copilului (6%). Astfel că părinţii descriu relaţia cu copiii lor ca ancorată în primă instanţă în emoţii, dar conducând la acţiuni care presupun dimensiuni cognitive din ce în ce mai clare, cum ar fi responsabilitatea şi bagajul informaţional.

Folosindu-se de intabulări, Baruch demonstrează că elaborarea celor pe care el le numeşte „poveşti morale" (v., de asemenea, Baruch, 1981) nu reprezintă o trăsătură izolată, relevantă într-unul sau două extrase, ci, dimpotrivă, apare ca o constantă a întregului corpus de date. Sprijinindu-se pe analiza DCM-urilor, intabularea datelor efectuată de Baruch este într-adevăr posibilă fără a stânjeni cu ceva recunoaşterea interviului în termenii săi specifici de întâlnire situată în context.

Cu toate acestea, ca în toate corpusurile, avem şi excepţii. Aşa cum menţionam deja, Baruch încearcă identificarea cu orice preţ a acestor excepţii şi, prin metoda *analizei cazurilor deviante*, acestea sunt folosite pentru rafinarea analizei sale. Cel mai important caz deviant este discutat pe scurt în cele ce urmează.

Un grup de părinţi, când au fost rugaţi să-şi spună povestea, au răspuns de la un capăt la celălalt în termeni pur descriptivi, arătând în ce fel medicii i-au ajutat pe copiii lor. Nu au făcut nici un fel de referire la propriile răspunsuri emoţionale sau acţiuni concrete, în calitate de părinţi. Extrasul 4.5 oferă o imagine asupra acestui tip de răspunsuri:

Extrasul 4.5 (Baruch, 1982: Apendice, 2, 28)

1. Părinte: Povestea a început de fapt când a trebuit să mergem cu el la spital, anul trecut pentru o operaţie minoră,
2. iar anestezista ăă... a descoperit un murmur de care
3. nu se arătase deloc încântată; ne-a trimis deci după operaţie la un pediatru care
4. s-a arătat de acord cu faptul că ceva era în neregulă, dar oricum ăă... murmurele
5. nu prea însemnau mare lucru...
6. Int.: mm...
7. Părinte: Dar după natura şi aspectul neregulii, voia totuşi să mai facă nişte investigaţii.

În vreme ce alte interviuri ale lui Baruch conţineau mai multe descrieri ale perechii relaţionale standardizate (PRS) „părinte-copil", ele lipsesc cu desăvârşire din cele de mai sus, unde povestea este spusă urmând în exclusivitate termenii activităţilor „medic--copil". Dacă veţi compara acest extras cu cele descrise anterior, absenţa oricărei referiri la îngrijorarea părinţilor este destul de izbitoare.

Baruch sugerează că cheia înţelegerii acestui caz deviant se află în afirmaţia din rândurile 4-5 că „murmurele nu prea însemnau mare lucru". După cum remarcă cercetătorul, această afirmaţie implică

> utilizarea unui limbaj tehnic... care nu se mai face auzit în relatările altor părinţi, în acest stadiu al evoluţiei bolii copilului (1982: Apendice 2, 29).

Se dovedeşte până la urmă că aceşti părinţi erau ei înşişi medici şi tratau întrebările intervievatorului în termenii solicitării relatării „obiective" şi rezonabile ale unor evenimente, văzute printr-o perspectivă medicală. Acest „caz deviant" subliniază astfel felul în care, pentru părinţii care nu posedă astfel de cunoştinţe medicale, solicitarea relatării unei poveşti este luată drept o oportunitate de a arăta că este încă un părinte bun.

Două aspecte se cer încă a fi clarificate. Mai întâi, acest extras este văzut ca fiind deviant dintr-o perspectivă pur statistică. Aşa cum arată Baruch:

> Nu tratăm relatarea [părintelui] ca fiind deviantă realmente, adică alcătuită din afirmaţii pre-concepute referitoare la ceea ce ar presupune de fapt un rol adecvat de părinte. Mai degrabă, observaţiile noastre pe marginea statutului acestei relatări se bazează pe compararea diferenţelor considerabile între caracterul său normativ şi al restului relatărilor, aparţinând celorlalţi subiecţi. Aşa cum argumenta Strong (1979), astfel de cazuri-limită sunt nepreţuite în clarificarea trăsăturilor reale ale vieţii sociale (1982: Apendice 2, 30).

Al doilea aspect derivă din următoarea observaţie: s-ar putea sugera că Baruch arată că profesia acestor părinţi reprezintă *cauza* pentru care relatările lor au această

înfăţişare. Dacă ar fi aşa, Baruch ar trata relatările intervievaţilor săi ca fiind înrădăcinate în structura socială, întorcându-se astfel la o versiune a interviului ca tehnică (v. tabelul 4.3).

Totuşi, deşi Baruch nu o spune explicit, metoda sa poate sugera că o atare tratare *nu* face parte, de fapt, din argumentul său propriu-zis. Urmându-l pe Sacks, va trebui să recunoaştem că orice persoană se poate autodescrie (sau poate fi descrisă) dintr-o multitudine de perspective. Nu era cu totul imposibil ca aceşti părinţi să fi interpretat cererea intervievatorului de a auzi „povestea" ca adresându-li-se doar în calitatea lor de „părinţi", şi nu de „medici care, din întâmplare, erau şi părinţi". Şi astfel, prin faptul că au optat pentru cel de-al doilea format, tocmai şi-au expus alte calităţi, la fel de morale: de oameni capabili, în momentul respectiv, de a-şi pune sentimentele deoparte oferind o relatare admirabilă prin „obiectivitatea" sa.

În nici unul dintre cazurile de mai sus nu suntem obligaţi să vedem o structură socială gata concepută din exterior care normează relatarea. Mai degrabă s-ar putea spune că toţi intervievaţii invocă un anume sens al structurii sociale cu scopul de a genera nişte relatări recunoscute ca „sensibile", adecvate scopurilor practice presupuse de acel context.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 4.4

Implicaţiile sunt cât se poate de clare. Mai întâi, când studiem nişte relatări, studiem practic expunerea unor identităţi care se desprind din practicile efectuate cu mare pricepere de membrii respectivi (de exemplu, spunerea unui anume tip de „poveste morală"). În al doilea rând, intenţia de a studia atât indentităţile, cât şi practicile nu presupune neapărat ignorarea unei contradicţii. Sacks însuşi, de pildă, caută să stabilească normele utilizate în relatările copiilor, pentru a desprinde practicile la care aceştia recurg pentru a le asambla. Este la fel de posibil, aşa cum arată Baruch, să se studieze normele culturale utilizate într-o anumită relatare şi să se înţeleagă felul în care forţa acestora derivă deopotrivă din fundamentul lor cultural, dar şi din utilizarea lor, prin raportare la un set de reguli formale cu o logică, cel puţin aparent, inexorabilă.

După cum afirmă Sacks, *conţinutul* dispozitivelor formale de categorizare a membrilor este în întregime cultural, generat, de exemplu, de modul în care este aranjată o colecţie cum ar fi „familie", într-un anume context social. Oricum, aşa cum acesta subliniază, din momentul în care se foloseşte o anumită categorie aparţinând unei anumite colecţii, tendinţa de a se inspira din aceeaşi colecţie în descrierile ulterioare, va fi destul de puternică. Acest lucru poate avea unele consecinţe neintenţionate: certurile cu înjurături, de exemplu, se pot circumscrie unui model unic de insulte reciproce care debutează în momentul livrării primului termen injurios.

Urmând direcţia lui Sacks, cercetarea lui Baruch arată că, în cercetare sau în viaţa cotidiană, forma şi conţinutul depind unul de celălalt. În felul acesta, disputei între diferitele tipuri de constructivism (orientate fie pe întrebări de tipul *ce*, fie pe întrebări de tipul *cum*) i s-ar putea găsi o rezolvare.

4.9. Cele trei modele: o recapitulare

4.9.1. *Valoarea datelor obţinute prin interviu*

Pozitiviştii susţin că interviurile bazate pe întrebări pre-testate, standardizate, sunt o modalitate de îmbunătăţire a coeficientului de siguranţă al cercetării. În orice caz, atât emoţionalismul, cât şi constructivismul pun sub semnul întrebării valoarea datelor obţinute prin interviuri standardizate, în stilul anchetei.

Unii constructivişti, cum sunt Glassner şi Miller, consideră că lumile culturale ale indivizilor sunt mult mai complexe decât cred pozitiviştii. În consecinţă, o „pre-testare" a schemei de intervievare punând întrebări câtorva respondenţi este pur şi simplu insuficientă. În schimb, pentru Glassner şi Miller, angajarea într-o observaţie sistematică înainte ca intervievarea să aibă loc s-ar dovedi a fi o soluţie mult mai potrivită.

Etnometodologii duc argumentul mult mai departe, utilizând rareori interviul în chip de metodă de colectare a datelor. În schimb, ei tind să-şi îndrepte atenţia asupra unor contexte „neprovocate" care sunt observate şi/sau înregistrate la primă mână.

Ar trebui să se remarce îndată faptul că critica valorii datelor de interviu împărtăşeşte, fără să-şi dea seama, una dintre supoziţiile perspectivelor tradiţionale de cercetare. După cum subliniau Hammersley şi Atkinson (1983), ataşamentul pentru „datele neprovocate" trădează un soi de „naturalism". Naturalism care, spun ei, subscrie fără să vrea la regula pozitivistă conform căreia cele mai bune date sunt cele „neatinse de mâini omeneşti" – neutre, lipsite de prejudecăţile cercetătorului şi reprezentative. Din anumite puncte de vedere deci, naturaliştii sunt moştenitorii programului pozitivist, prin felul în care utilizează diverse mijloace ca să atingă în final aceleaşi scopuri lipsite de echivoc.

Astfel, în ciuda forţei indiscutabile a datelor neprovocate, nu ar trebui să tragem concluzia că cercetarea prin interviu ar fi lipsită de legitimitate. Totul depinde până la urmă de statutul conferit datelor colectate pe parcursul interviului.

4.9.2. *„Adevărul" datelor de interviu*

O dimensiune extrem de importantă care distinge pozitiviştii şi emoţionaliştii de constructivişti este dacă interviurile sunt tratate ca rapoarte directe asupra unei alte realităţi sau dacă, dimpotrivă, ele îşi relatează sau exprimă mai degrabă propriile lor structuri.

Conform primei poziţii („externiste"), interviurile ar putea fi, în principiu, tratate ca rapoarte asupra unor realităţi exterioare lui. Singura condiţie pentru pozitivişti ar fi aceea de a respecta nişte protocoale metodologice cât se poate de stricte. Pentru emoţionalişti, condiţia este ca intervievatorul să încerce să depăşească presupusul raport de forţe dintre el şi intervievat.

Conform celei din urmă poziţii („interniste"), interviurile oferă, într-adevăr, informaţii interesante. Dar acestea exprimă nişte proceduri interpretative sau practici conversaţionale care apar în ceea ce intervievatul şi intervievatorul exprimă ei înşişi prin discuţii şi limbaj non-verbal (Baker, 1982; v. secţiunea 4.7).

Aşa cum am notat deja, printre constructivişti se poate constata o tensiune între versiunile internalistă şi externalistă presupuse de datele obţinute. Sau, mai limpede, unii

constructivişti, cum sunt Miller şi Glassner, nu sunt încă foarte siguri dacă interviurile sunt nişte evenimente pur locale sau presupun în plus nişte realităţi externe contextului lor de manifestare.

Această controversă poate fi surprinsă în forma sa cea mai expresivă în cadrul dezbaterilor asupra putinţei sau neputinţei de a trata părtinitor datele de interviu. În mediul pozitivist este vehiculată presupunerea conform căreia datele distorsionate reprezintă, într-adevăr, atât problema unui prost intervievator, cât şi a unui prost intervievat. Auzim astfel vorbindu-se despre neputinţa a 10% din populaţia adultă de a completa „chiar şi un chestionar extrem de simplu" (Sellitz *et al.*, 1964 : 241), precum şi despre unii respondenţi pe care nu te poţi bizui din pricina unei nefericite lipse de înţelegere a limbajului social ştiinţific (Brenner, 1981 : 116-117).

Această teamă de date distorsionate apare şi printre constructivişti, care se îngrijorează că informatorii ar putea să le ascundă exact lucrurile pe care ei doresc cel mai mult să le afle (Denzin, 1970 : 130). Atât pozitiviştii, cât şi unii constructivişti ar putea deci să constate că împărtăşesc o grijă comună cu privire la feluritele modalităţi în care intervievatorii ar putea să nu fie pe de-a-ntregul morali sau suficient de apţi din punct de vedere intelectual pentru a completa nişte chestionare.

Există, în orice caz, şi excepţii. De pildă, în ceea ce ar putea fi considerat în mare măsură un argument pozitivist, Brown şi Sime susţin că :

> Relatarea nu e nici naivă şi nici o modalitate de a formula nişte scuze cu privire la un anume comportament, ci trebuie să fie luată ca fiind o afirmaţie informată a persoanei a cărei experienţă se află sub investigaţie (1981 : 160).

De asemenea, există în constructivism o tendinţă mult mai eficace. Conform acesteia, se sugerează că nu e necesar să percepem răspunsurile unui interviu doar în termeni de *rapoarte* adevărate sau false asupra realităţii. Le putem trata, în schimb, ca *expuneri* ale unor perspective şi forme morale.

Nevoia de a păstra şi înţelege realitatea relatării joacă un rol central în argumentările multor constructivişti. Într-adevăr, tradiţia etnografică (v. secţiunea 3.1) conţine o manieră de a privi relatările respondenţilor care depăşeşte cu mult simpla lor integrare în categorii de genul „adevărat" sau „fals". William F. Whyte observa :

> Când se află în faţa unui material subiectiv, intervievatorul nu va încerca, fireşte, să descopere *atitudinea reală sau sentimentul* informatorului. El ar trebui să recunoască faptul că ambivalenţa este una dintre atitudinile cele mai fireşti ale omului – că oamenii pot să trăiască şi trăiesc într-adevăr sentimente contradictorii la momente date. Mai mult decât atât, oamenii încearcă o foarte vastă gamă de sentimente, în funcţie de situaţiile în care se găsesc (1980 : 117).

Spre deosebire de Burgess şi Denzin, dar în consonanţă cu Miller şi Glassner, Holstein şi Gubrium şi cu Carolyn Baker, Whyte arată că nu e întotdeauna necesar să tratăm relatările respondenţilor ca şi când am avea în faţă nişte afirmaţii ştiinţifice pe care să le putem, eventual, respinge. Whyte se întreabă, astfel, care sunt cauzele generării acelor relatări („evenimentele şi relaţiile interpersonale în urma cărora [ele] sunt puse în evidenţă" – 1980 : 117).

Bineînţeles, în acest fel se acordă puţină atenţie formei şi structurii unei astfel de relatări, după cum a comentat deja Baker. În orice caz, în lucrarea publicată pentru prima dată în 1960, l-am putea ierta pe Whyte pentru neglijarea studiului interviului ca formă narativă. O abordare alternativă, urmându-i pe Gilbert şi Mulkey (1983), ar fi aceea de a trata interviurile ca punţi care deschid accesul spre repertoriul *narativ* pe care oamenii îl folosesc în producerea unor relatări (v. discuţia mea asupra analizei de discurs, în secţiunea 6.4). Întrebarea care stăruie încă este dacă există cumva vreo poziţie de legătură între aceste două perspective aparent incompatibile. Trebuie să optăm cu orice preţ pentru tratarea interviului fie ca furnizor de relatări potenţial „adevărate", fie ca formă narativă situată (într-un context)?

Permiteţi-mi să fac două observaţii, sper, folositoare. Prima: totul depinde de scopurile noastre concrete. Uneori, cum se întâmplă în cercetarea lui Baker, orientarea în primul rând pe caracterul local sau situat al discuţiei, este bine venită. La cealaltă extremă, de exemplu în cazul studiilor cantitative asupra intenţiei de vot sau a gradului de mulţumire faţă de serviciile medicale a unor pacienţi, tratarea relatărilor intervievaţilor ca fiind potenţial „adevărate", este cât se poate de adecvată. Şi, din nou, uneori, nu fără o oarecare dificultate, se poate încerca urmarea ambelor perspective, folosind drept ghid abordarea gen „linie ferată dublă" a lui Miller şi Glassner sau Holstein şi Gubrium.

Cea de-a doua observaţie se referă la studiile lui Baruch şi Baker pe care le-am discutat mai înainte. Ar putea părea că, dacă, asemenea lor, ne concentrăm asupra caracterului local al intervievării, am privilegiat forma în detrimentul conţinutului. Aceasta aduce sub privirile noastre încă o polaritate înşelătoare. Analizând felul în care oamenii vorbesc unii cu alţii, cercetătorul obţine acces direct la un univers cultural şi la depozitul de afirmaţii morale ale acestuia. O astfel de poziţie este parte a argumentului lui Garfinkel (1967) conform căruia relatările sunt şi ele fragmente ale lumii pe care o descriu.

4.10. Trei întrebări practice şi trei răspunsuri

În lumina discuţiei de mai sus, sugerez în cele ce urmează trei aspecte asupra cărora intervievatorul ar trebui să se interogheze.

Ce statut acorzi datelor tale?

Multe studii realizate prin interviu sunt utilizate pentru a delimita percepţiile respondenţilor. Cât de nimerit ar fi să presupui că oamenii ataşează doar un singur înţeles experienţelor pe care le au? Nu cumva multiplele înţelesuri ale situaţiilor (d. ex.: viaţa într-un centru de plasament) sau activităţilor (d. ex.: a fi suporterul unei echipe de fotbal) apar în cele ce intervievaţii povestesc cercetătorului, sau unii altora, sau infirmierilor şi aşa mai departe (Gubrium, 1997)?

Observaţia de mai sus ridică o importantă problemă metodologică referitoare la tratarea răspunsurilor ca punţi directe de acces la „experienţă" sau ca „poveşti" construite în mod activ, implicând activităţi care s-ar cere la rândul lor analizate (Holstein şi Gubrium, 1995). Ambele poziţii sunt pe deplin legitime, dar fiecare dintre ele ar trebui justificată şi explicată.

Poziţia analitică este adecvată preocupărilor tale practice?

Unele poziţii analitice ambiţioase (cum ar fi etnometodologia, analiza de discurs) ar putea să nu facă decât să-ţi înnegureze perspectiva, dacă scopul tău este doar acela de a răspunde unei probleme sociale date, cum ar fi „percepţiile studenţilor asupra unor viitoare oportunităţi de angajare". Într-un caz de acest fel ar fi mult mai simplu ca, ţinând seama de faptul că există modalităţi mai complexe de abordare a datelor tale, să te limitezi totuşi la prezentarea cercetării în forma unui studiu *descriptiv*, fondat pe o problemă socială bine conturată.

Interviul este, într-adevăr, cea mai nimerită metodă pentru abordarea subiectului tău de cercetare?

Dacă eşti interesat, să zicem, de ceea ce se petrece în sălile de curs, ar trebui oare să recurgi la interviu ca principală sursă de informaţii? Gândeşte-te cât se poate de clar de ce ai optat pentru un studiu bazat pe interviu. Fireşte, culegerea datelor prin intervievare e o metodă relativ rapidă, dar nu la fel de rapidă cum ar fi, să spunem, textele şi documentele. Cât de mult te simţi influenţat de vizibilitatea de care se bucură interviurile în mass-media (v. Atkinson şi Silverman, 1997)?

În cazul studiului în sala de curs, n-ar fi mai bine să observi pur şi simplu ceea ce fac studenţii decât să-i întrebi ce părere au despre asta, sau să consulţi nişte documente care sunt puse la dispoziţie în şcoli (d. ex.: rapoarte ale studenţilor, afirmaţii ale delegaţilor, etc.)?

Desigur, s-ar putea să doreşti totuşi să faci un interviu. Însă, indiferent la ce metodă te-ai opri, va trebui să-ţi poţi justifica opţiunea şi să arăţi că te-ai gândit la toate aspectele practice şi analitice pe care le implică decizia luată.

4.11. Concluzie

Interviul are în comun cu orice conversaţie o implicare în realităţile morale. El oferă o sursă bogată de date care furnizează accesul la modul în care oamenii îşi povestesc atât necazurile, cât şi situaţiile fericite.

Astfel de observaţii nu sunt deloc surprinzătoare atâta vreme cât proba în favoarea lor se face îndată, sub ochii noştri, în experienţa de zi cu zi. Doar ţinând seama de nişte teorii de validare cu caracter înşelător s-ar putea întâmpla ca afirmaţiile cu privire la realitate ale respondenţilor să fie tratate de cercetători ca exacte sau distorsionate.

IDEI DE REȚINUT

- ✓ Există trei modele distincte care abordează datele de interviu: pozitivismul, emoționalismul și constructivismul.
- ✓ Fiecare model oferă răspunsuri la întrebarea dacă ar trebui sau nu să ne obținem datele prin intervievare, iar dacă da, cum să le analizăm.
- ✓ Aceste răspunsuri diferite au fost ilustrate prin trei studii de caz ale unor cercetări bazate pe metoda interviului.

🕮 Recomandări de lectură

Cea mai bună introducere succintă în analiza datelor de interviu, scrisă din perspectivă constructivistă, aparține lui Holstein și Gubrium (1995). Lucrarea lui Silverman (1997a) conține capitole importante scrise de Miller și Glassner, Holstein și Gubrium și Baker. Fontana și Frey (2000) oferă o recentă trecere în revistă a literaturii de specialitate care abordează multe aspecte amintite de noi în acest capitol. Interviurile au fost mereu utilizate pentru a se extrage din ele povești autobiografice. Pentru o introducere la abordarea istoriei de viață, vezi Miller (2000). Accesibilitatea Internetului oferă cercetătorului posibilitatea de a nu se mai afla față în față cu intervievații săi. Mann și Stewart (2000) furnizează o colecție de lucrări care iau în discuție acest subiect, iar Ryen și Silverman (2000) dau un exemplu de cercetare bazată pe interviul prin e-mail. Cea mai bună discuție asupra metodei focus-grupului ne-o oferă Bloor et al. *(2001).*

Exercițiul 4.1

Acest exercițiu vă dă posibilitatea să reflectați asupra controversei referitoare la caracterul adecvat sau inadecvat al evaluării datelor obținute prin intervievare conform caracterului lor de adevăr. Următorul extras este preluat dintr-un studiu în care oamenii de știință au fost interogați asupra factorilor care influențează schimbarea în câmpul teoriilor științifice (citat de Gilbert și Mulkay, 1983: 10).

(S = omul de știință)

1. S: Ca să reușești să schimbi ceva trebuie să fii extrem de precis, persuasiv și
2. devastator până la urmă. Trebuie să mergi la esența problemei. Dar făcând acest lucru,
3. te expui destul de mult atacurilor. Mi s-a spus că sunt fanatic, paranoic,
4. obsedat... Dar voi câștiga. Timpul e de partea mea.

1. Cum ar putea fi utilizat extrasul de mai sus pentru a susține ideea că cercetarea științifică este extrem de influențată de politicile științifice?
2. Ce anume din acest extras te-ar determina să *nu* te lași convins de această idee?
3. De ce ar fi atât de important să înțelegi diversele contexte *sociale* în care oamenii de știință fac anumite afirmații pe marginea activității lor?
4. Se poate spune într-o manieră *decisivă* dacă știința este sau nu *esențialmente* un proces politic? Dacă nu, de ce nu?

Exercițiul 4.2

Redau mai jos un extras dintr-un interviu cu o fiică adultă care își îngrijește mama – victimă a demenței senile – chiar la domiciliu (Holstein și Gubrium, 1997: 124). Fiica este angajată cu jumătate de normă și împarte casa cu soțul și cu cei doi fii ai lor. Extrasul începe cu rugămintea adresată de intervievator (I) de a-și descrie sentimentele față de situația în care se află, fiind nevoită să se descurce cu atâtea îndatoriri și probleme.

I: Vorbeam de faptul că sunteți membră în... cum spuneați
că se numește?
R: Se spune că sunt în generația sandwich. Înțelegeți ce vreau să spun, că sunt adică
presată pe de o parte de grija pe care trebuie să i-o acord mamei... și pe de altă parte grija pentru
copiii mei, care sunt mari, și pentru soț. Oamenii trăiesc azi mai mult, așa că fiecare are în casă
mai multe generații – și vă spun sincer, e o binecuvântare, dar cu părți bune și cu părți rele.
I: Cum faceți față sufletește situației?
R: Oh, habar n-am. Uneori am senzația că sunt puțin cam egoistă fiindcă
mă enervează faptul că trebuie să fiu cu un ochi pe mama, în fiecare moment. Dacă
lași o secundă garda jos, pleacă imediat prin grădina din spate sau
iese pe ușă și ajunge în stradă. Asta nu prea e amuzant când bărbatul vrea
și el să-i dai atenție. Norm lucrează în schimbul doi și e acasă
o bună parte din zi. Așa că reușesc și eu să merg câteva ore la lucru, dar
nu prea îi convine. Sentimentele mele sunt destul de confuze cu privire la această situație.
I: Ce vreți să spuneți?
R: Păi... aș zice că, în calitate de fiică, mă simt destul de vinovată pentru ceea ce simt
câteodată. E destul de rău de exemplu când îmi doresc ca mama să
nu mai fie pur și simplu, înțelegeți ce vreau să spun? A fost o mamă minunată și
o iubesc foarte mult, dar dacă mă întrebați ce simt ca soție și ca mamă
asta e altceva. Simt că ea [mama], ăă..., ne invadează
intimitatea și ne face viața un iad. Uneori mă pun
în locul soțului meu și îmi dau seama ce simte. Nu spune el
prea multe, dar știu că îi lipsește compania mea, iar mie îmi lipsește a lui, evident.
[Pauză] Ei, ce părere aveți de asta?

1. Ce aflăm din extrasul de mai sus în legătură cu sentimentele respondentei (R)?
2. Cum construiesc R și I povestea împreună? Ce se poate învăța din acest proces de construcție?
3. Ce ați dedus, din analiza voastră, în legătură cu utilizările și limitele emoționalismului?

Exercițiul 4.3

Extrasul de mai jos este luat din studiul lui Carolyn Baker asupra adolescenților (1984: 208-209)

(I = Intervievatorul; V = Victor, 12 ani)

I: Te mai simți încă, în unele privințe, copil.
sau ai păstrat unele interese din copilărie, obiceiuri sau atitudini?
V: Daa... Încă îmi mai place să fac chestii pe care le făceam când eram mic, știți... cum ar fi,
știți... Lego și chestii de-astea de construit, știți... ca și când eram, eram
copil ...
Daa... Încă îți mai plac lucrurile astea.
V: Daa... A venit un prieten pe la mine și am construit o casă nemaipomenită și chestia asta

8. e ca şi când ai fi tot copil mic.
9. I: Dar simţi în acelaşi timp că eşti prea – chiar prea mare ca să faci aşa ceva sau
10. nu simţi că e prea...
11. V: Păi, când oamenii spun: „A, uită-te la el, încă mai face chestii de-astea", nu prea-mi
12. pasă.
13. Pur şi simplu o fac jos în salon şi e încă foarte amuzant. Mă voi opri azi-mâine
14. din construit chestii, atunci când o să fiu prea mare pentru ele.
15. I: Sau când n-o să ţi se mai pară amuzante.
16. V: Da.
17. I: Care dintre ele?
18. V: Adică cum?
19. I: Ce te va face să te opreşti, sentimentul că eşti deja prea mare să te joci sau...
20. V: Daa... ca şi când toată lumea m-ar necăji cu chestia asta, ştiţi... şi nu e chiar
21. atât de rău să construieşti o casă sau, ştiţi, ceva de genul ăsta, să-i arăt lu' mama şi
22. doar aşa ca să am ce dărâma după aceea, ştiţi, ceva de făcut
23. când plouă afară.

1. În ce fel interviul de mai sus ne oferă informaţii trainice asupra modului în care Victor se percepe pe sine?
2. Fiind foarte atenţi la textul de mai sus, arătaţi:
   a. Modul în care Victor face afirmaţii în legătură cu activităţile potenţial copilăroase;
   b. Modul în care intervievatorul identifică activităţile copilăroase;
   c. Modul în care atât Victor, cât şi intervievatorul iau în considerare implicaţiile pe care celălalt le oferă.

Exerciţiul 4.4

Acest exerciţiu vă oferă ocazia de a lucra cu câteva din datele lui Baruch şi de a compara abordarea sa cu cele lansate de alţi cercetători. Mai jos avem câteva extrase din interviuri cu mame ale unor copii cu boli cardiace congenitale:

> Păi... ăă... primul lucru pe care asistenta l-a spus când l-am născut a fost: „Nu-ţi fă griji, totul e în regulă. Totul e aşa cum trebuie să fie". Şi chiar nu mi-am dat seama că ceva ar putea să nu fie în ordine atunci.
>
> Când s-a născut mi-au spus că totul este perfect normal. Şi am acceptat-o.
>
> Când s-a născut, nu respira deloc bine şi tot spuneam asistentelor şi medicilor şi personalului care era prin preajmă... ăă... am spus unei infirmiere, uită-te, respiră atât de repede.
>
> Stătea în pătuţul lui şi părea că murise. Aşa că m-am dus direct la doctoriţă să văd ce spune.

Acum răspundeţi la următoarele întrebări:

1. E folositor să se verifice acurateţea celor spuse de aceste mame (d. ex.: comparându-le cu notele de caz, rapoartele medicale etc.)? Explicaţi-vă răspunsul.
2. Încercaţi să interpretaţi din punct de vedere psihologic răspunsurile mamelor (referindu-vă la discuţia lui Burton din secţiunea 4.8).
3. Încercaţi să arătaţi felul în care aceste mame îşi construiesc propriile istorisiri morale adecvate, folosindu-vă de conceptul lui Baruch, „poveşti atroce". În fiecare dintre relatările de mai sus se utilizează aceeaşi strategie?

Capitolul 5

Textele

Opţiunea pentru tratarea „textelor" într-un capitol separat poate părea artificială. La urma urmelor, tratarea unui interviu în termenii unei forme narative nu înseamnă altceva decât că şi în cazul acestora din urmă se caută tot caracteristici textuale, ca şi când s-ar lucra cu materiale tipărite. Într-adevăr, un simplu act de transcriere a unui interviu îl va transforma îndată într-un text scris.

Ca să fiu mai explicit, în capitolul de faţă voi folosi termenul de *text* pentru a identifica datele care constau în cuvinte şi/sau imagini înregistrate fără intervenţia cercetătorului (d. ex. printr-un interviu). Pentru claritate, capitolul se va ocupa numai de textele scrise. Analiza imaginilor va fi discutată în capitolul 7.

Textele scrise şi interviurile mai au un aspect comun. Ambele forme accentuează caracterul lingvistic al majorităţii datelor calitative. Chiar dacă scopul nostru este să descoperim în datele colectate nişte realităţi presupuse a fi „externe" (d. ex.: clasa, genul, puterea), materialul nostru brut este format, inevitabil, din cuvinte scrise în nişte documente ori din cuvinte rostite de nişte respondenţi.

Totuşi, sociologii britanici şi americani nu au avut niciodată încredere deplină în analiza textelor scrise. Poate că în (ceea ce francezii numesc) culturile anglo-saxone, cuvintele sunt percepute a fi prea efemere şi impalpabile pentru a se constitui ca subiecte ale unor analize ştiinţifice. Pare, atunci, mai corect să lăsăm analizele de text în grija criticilor literari, iar noi să ne concentrăm în schimb pe fenomenele sociale definite, cum ar fi acţiunile şi structurile care le implică.

Această atitudine indecisă faţă de limbaj este de asemenea reflectată de maniera în care cercetătorii care utilizează metodele cantitative pornesc uneori la treabă cu nişte definiţii destul de arbitrare, dar măsurabile, ale „variabilelor". Modelul clasic este lucrarea *Despre sinucidere* a lui Durkheim[1], care oferă o definiţie „conclusivă" a fenomenului chiar din primele pagini, iar apoi se grăbeşte să-l investigheze în termenii deja fixaţi. Aşa cum sublinia Atkinson (1978), o astfel de metodă elimină definitiv orice analiză a proceselor sociale efective prin intermediul cărora suicidul este definit social – mai cu seamă în contextul definiţiilor oferite chiar de medicii legişti asupra sensurilor atribuite anumitor acte (v. de asemenea discuţia mea asupra lui Blau şi Schoenherr în secţiunea 2.2).

Până şi în cercetarea calitativă, textele sunt uneori importante doar ca „material de culise", folosit în sprijinul „adevăratei" analize. Acolo unde textele sunt analizate, ele

1. În româneşte, *Despre sinucidere*, Ed. Institutul European, Iaşi, 1993, trad. de Mihaela Calcan (n.tr.).

sunt prezentate adesea ca fiind „oficiale" sau versiuni ale „simțului comun" asupra fenomenelor sociale, care pot fi subminate de fenomenele sociale fundamentale descoperite, cel puțin în aparență, în analizele asupra relatărilor intervievaților. După modelul: documentul *pretinde* că X, dar noi putem *arăta* că Y este, de fapt, cazul nostru.

Să luăm un singur exemplu. În Marea Britanie, disciplinele academice din învățământul universitar sunt supuse unui filtru exterior instituției respective și unei examinări minuțioase a tuturor subiectelor de cercetare. Exercițiul de Evaluare a Programelor de Cercetare (*The Research Assessment Exercise – RAE* – n.tr.) este un sistem de revizuire minuțioasă a reputației naționale și internaționale a înaltelor programe de cercetare din fiecare departament academic. Ca parte a acestui exercițiu, la fiecare patru sau cinci ani, fiecare departament pregătește un lung și detaliat raport privind realizările științifice care au avut loc în cadrul său.

Firește că ceea ce putem numi fără să greșim „politica" acestui proces este cu totul fascinantă. De pildă, în ce fel decid departamentele în cauză să se prezinte celor din afară și care sunt aspectele care influențează judecățile examinatorilor?

Pentru că mă interesa în mod deosebit acest fenomen, am urmărit recent o prezentare a unor cercetări privind chiar acest subiect. Datele cercetării constau în interviuri realizate cu membrii câtorva departamente, precum și în documentele propriu-zise pe care departamentele în cauză le înaintaseră pentru a fi supuse Exercițiului de Evaluare a Programelor de Cercetare (RAE). Cu toate acestea, prezentarea pe care am auzit-o se referea doar la ceea ce spuneau membrii respectivi cu privire la subiectul de față. Când am întrebat ce se întâmplă cu materialul scris, mi s-a spus că acesta fusese utilizat doar ca material de sprijin.

Aici se poate remarca modul în care cercetătorii care utilizează metode calitative pot acorda, uneori, mai mult credit relatărilor pe care oamenii le fac asupra lor înșiși decât datelor care arată ceea ce fac ei efectiv când nu se află în prezența presantă a intervievatorului. Totuși, aceasta nu este unica procedură.

Paul Atkinson și Amanda Coffey (1997) au scris despre o altă evaluare a universităților britanice cunoscută sub numele de Evaluarea Calității Predării (*Teaching Quality Assessment – TQA*). După cum spun aceștia:

> Ca parte a acestui program de evaluare (TQA), departamentele trebuie să înainteze comisiei o „auto-evaluare". Rapoarte păstrate cu privire la schemele de obținere a titlurilor academice, motivațiile lor generale și obiectivele urmărite; modalitățile în care și-au propus să atingă acele obiective; modalitățile în care cursurile își propun să comunice studenților anumite abilități și competențe; modalitățile în care examinările sau alte forme de evaluare sunt utilizate pentru testarea gradului de însușire a abilităților respective. Într-un anumit sens, astfel de auto-evaluări constituie un fel de descrieri ale departamentelor sau ale întregului nivel academic în cauză (1997: 52).

În vreme ce evaluatorii TQA vor fi influențați de întâlnirile pe care le vor avea cu membrii departamentelor respective și de observarea directă a predării, oricare dintre noi, care a fost pus în situația de a înainta un CV pentru obținerea unei slujbe, știe că auto-descrierea pe care o înmânăm evaluatorilor (cu realizările și limitele menționate) este extrem de importantă.

În deciderea calificativului pe care evaluatorii TQA îl vor oferi, aceste auto-evaluări sunt, şi în acest caz, esenţiale. De pildă, membrii departamentului care pregătesc raportul ce va fi înmânat comisiei ştiu că evaluatorii sunt înclinaţi să acorde mai multă atenţie aspectelor care vizează claritatea structurii, gradul de cunoaştere a ultimelor discuţii privind calitatea predării academice şi autocritica constructivă.

Aceasta înseamnă că aspectul retoric al rapoartelor va cântări extrem de mult. După cum notează Atkinson şi Coffey „este cât se poate de clar că auto-evaluările TQA mizează pe un tip de «descriere» cât mai deosebit".

Atkinson şi Coffey ne arată, în cele ce urmează, maniera în care se poate analiza un astfel de document. Documentul este reprodus în tabelul 5.1.

TABELUL 5.1

O auto-evaluare TQA

Calitatea în domeniul sociologiei şi politicii sociale
În definirea calităţii predării în ariile noastre de studiu, se vor urmări: • furnizarea unui curriculum succint care să cuprindă aspectele teoretice fundamentale, aspectele metodologice şi cele pe care se fundamentează disciplina respectivă; • punctarea legăturilor existente între direcţiile ştiinţifice de ultimă oră şi programele de predare; • abilitatea de a permite studenţilor aprofundarea propriilor interese ştiinţifice, în interiorul unui cadru disciplinar bine delimitat. Pentru a veni în ajutorul studenţilor şi profesorilor în atingerea acestor obiective: • vom combina prelegerile cu predarea în grupuri mici; • vom oferi studenţilor posibilitatea desfăşurării unor activităţi ştiinţifice individuale; • vom ajuta şi ghida studenţii prin sistemul tutoratului.

Sursă: adaptat după prezentarea modalităţilor de auto-evaluare în sociologie şi politică socială, susţinută de Atkinson şi Coffey la Universitatea din Cardiff, în 1995 (1997: 53).

Iată o parte din observaţiile efectuate de ei pe marginea acestui document:

Proiectul în sine este un punct de reper extrem de important (şi, în general vorbind, caracterul fizic, material al oricărui document este esenţial pentru atenţia detaliată). După cum se poate vedea, el îşi relevă caracterul real prin diverse convenţii stilistice. Se poate remarca mai cu seamă faptul că particularităţile pe care listele le au în comun şi punctele marcate prin buline trădează caracterul lor oficial şi funcţia lor esenţialmente practică. Dar listele se pot analiza şi în termeni ceva mai generali. Fireşte, ele pot fi produse efemere, de ocazie, cum ar fi listele pentru cumpărături, dar ele conţin deseori ideea unei importanţe şi a unei ordini implicite. Prin evidenţierea unor trăsături particulare specifice departamentului şi apoi prin cuprinderea lor într-o listă, marcăm caracterul lor special şi subliniem faptul că ele merită o atenţie aparte. Le ridicăm deasupra puzderiei de amănunte pe care le putem spune despre un departament de sociologie şi politică socială. Mai mult, din moment ce nu se urmăreşte o ordine a importanţei, listarea unor puncte-cheie are ca scop transmiterea unei intenţii coerente şi logice. Autorii la care ne referim urmăresc un set de convenţii textuale bine cunoscut, în încercarea lor de a induce auto-evaluării un anumit sens al structurii şi ordinii (1997: 53-54).

Evident, aşa cum notează Atkinson şi Coffey, multe asemenea trăsături ale unui document pot fi, la rigoare, eliminate. De pildă, putem analiza termenii folosiţi efectiv de către departamentul în cauză pentru a-şi transmite angajamentul său faţă de „calitatea predării".

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.1

Analizând materiale de genul acestui document TQA, se poate arăta faptul că cercetătorii greşesc atunci când neglijează datele textuale. Aşa cum arată tabelul 5.2, textele oferă date excelente, chiar şi începătorilor în domeniul cercetării calitative.

În orice caz, analiza documentelor implică o capcană destul de evidentă. Exact în felul în care ne-am putea arăta tentaţi să tratăm răspunsurile la interviu ca descrieri adevărate sau false ale experienţei „dinăuntru", tot aşa am putea interpreta textele în termenii corespondenţei lor cu „realitatea". Dacă aţi încercat această tentaţie parcurgând tabelul 5.1, amintiţi-vă că aceasta este maniera în care evaluatorii TQA înşişi vor fi citit documentul de la Cardiff. Prin contrast, rolul celor care cercetează textele nu este acela de a le critica sau evalua conform unor standarde aparent „obiective", ci este, mai degrabă, acela de a analiza cum anume reuşesc redarea anumitor efecte – să identifice elementele utilizate şi funcţiile îndeplinite de acestea.

TABELUL 5.2
Avantajele datelor textuale

Bogăţie – o analiză îndeaproape a textelor scrise relevă nişte abilităţi şi subtilităţi extrem de preţioase.
Relevanţa şi efectul – textele influenţează maniera în care ne raportăm la lume şi la oameni, maniera în care acţionăm: gândiţi-vă doar la reclame şi la CV-uri!
Sunt neprovocate – textele spun ceea ce oamenii fac efectiv în lume – fără să depindă de întrebările cercetătorilor.
Sunt disponibile – textele sunt, în general, uşor accesibile şi nu depind întotdeauna de posibilitatea obţinerii unui acces sau de constrângeri etice. Fiindcă pot fi culese rapid, ne încurajează să demarăm destul de repede analiza datelor.

Pentru a doua oară, sunt pe aceeaşi lungime de undă cu Atkinson şi Coffey. Ei avertizează că:

> Acest document ar putea fi „despre" un departament academic al Universităţii Cardiff, fără să fie o descriere transparentă a acestuia. Mai mult ca sigur, documentul nu poate fi înţeles ca fiind o imagine fidelă a departamentului în cauză şi a programelor sale academice. Şi aceasta nu pentru că autorii lor ar fi mincit. Problema nu este de onestitate, şi nici măcar de acurateţe, în sensul comun al termenului. Textul respectiv reflectă măsura în care realităţile documentate se constituie ca niveluri distincte de reprezentare, având un anumit grad de autonomie faţă de alte construcţii sociale (1997: 55).

În continuare, trebuie să examinăm felul în care aceste „niveluri de reprezentare" pot fi identificate. În capitolul de faţă, iau în considerare *patru* modalităţi în care cercetătorii

analizează modurile în care textele reprezintă realitatea. Fiecare dintre ele este pusă în evidenţă printr-o scurtă definiţie, după cum urmează:

1. *Analiza de conţinut*[1]. Implică stabilirea unor categorii, iar apoi numărarea exemplelor când aceste categorii sunt utilizate într-o anumită porţiune a textului, de pildă într-o relatare din presa scrisă. Pentru că este o metodă cantitativă, nu ne vom ocupa de ea pe larg. Oricum, voi prezenta mai încolo un studiu asupra articolelor politice (Silverman, 1982) care combină analiza textuală calitativă cu câteva numărări simple de cuvinte (v. tabelele 5.4 şi 5.5).
2. *Analiza structurilor narative*. Etnografii nu au fost cei dintâi cercetători care au intuit că textele creează propria lor „realitate". Vechii greci erau conştienţi de puterea transformatoare a limbajului, şi astfel au dezvoltat ştiinţa retoricii. Mai apoi, în primii ani ai secolului XX, Ferdinand de Saussure observa că limbajul se poate compara cu celelalte instituţii sociale, cum sunt: sistemul de scriere, riturile simbolice sau sistemul de semne utilizat de surzi. Toate aceste instituţii sunt sisteme de semne şi pot fi studiate sistematic. Saussure a botezat o astfel de ştiinţă a semnelor „semiologie" (din cuvântul grec *semeion* = semn). Această ştiinţă se va numi mai târziu *semiotică* şi va fi explicată în detaliu în capitolul 7. În capitolul de faţă voi discuta felul în care autorii care i-au urmat lui Saussure, inspirându-se din acesta, au dezvoltat modalităţi de tratare a textelor ca secvenţe narative structurate.
3. *Etnografia*. Aşa cum am văzut în capitolul 3, etnografii caută să înţeleagă organizarea acţiunii sociale, aşa cum apare aceasta în diverse contexte concrete. Cele mai multe date etnografice se bazează pe observaţia a ceea ce oamenii spun şi fac (şi a teritoriilor în care aceste discuţii şi acţiuni au loc). În orice caz, în societăţile educate, rapoartele scrise reprezintă o trăsătură importantă a multor contexte sociale (Hammersley şi Atkinson, 1983: 128). Astfel, etnografii n-ar trebui să neglijeze felul în care documentele, tabelele şi materialele vizuale cum sunt anunţurile publicitare şi caricaturile (v. capitolul 7) ilustrează anumite trăsături ale acestor contexte. O atenţie notabilă s-a acordat practicilor simţului comun implicate în asamblarea şi interpretarea mărturiilor scrise. Acest tip de muncă de cercetare refuză să confere textelor doar un statut secundar şi a adus, astfel, o contribuţie importantă la înţelegerea practicilor birocratice cotidiene.
4. *Etnometodologia*. Pe urmele lui Garfinkel (1967), etnometodologia încearcă să înţeleagă metodele (*metodologia*) „populare" (*etno*) de organizare a lumii. Aceste metode sunt localizate în manevre pline de iscusinţă, prin care oamenii ajung să se înţeleagă unii pe ceilalţi şi situaţiile sociale în care se găsesc. Urmând un studiu important al lui Sacks (1974), una dintre orientările importante ale etnometodologiei constă în studiul abilităţilor pe care noi toţi le folosim în producerea şi înţelegerea descrierilor – de la o remarcă făcută într-o conversaţie, la titlul unui articol de ziar. Voi încheia, din acest motiv, capitolul de faţă cu o descriere a conceptului lansat de Sacks, de „categorizare a membrilor".

Voi reveni acum la descrierea detaliată a fiecăreia dintre cele patru perspective amintite.

---

1. *Cf.* pentru alte lămuriri Zamfir şi Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar de sociologie*, ed. cit., pp. 25-27, şi Mucchelli (coord.), *Dicţionar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 83-84 şi, mai ales, pentru analiza de conţinut în cadrul cercetării calitative, pp. 38-48 (n.tr.).

5.1. Analiza de conţinut

Analiza de conţinut este o metodă acceptată de investigare a textelor, mai cu seamă în câmpul cercetărilor dedicate comunicării de masă. În analiza de conţinut, cercetătorii stabilesc un set de categorii, iar apoi numără unităţile care intră în fiecare din categoriile presupuse. Cerinţa crucială este aceea ca aceste categorii să fie suficient de precise pentru a permite unor codificatori diferiţi să ajungă la acelaşi rezultat, în momentul în care toţi examinează (v. Berelson, 1952) aceleaşi materiale textuale (de exemplu titlurile unui ziar). În acest fel, analiza de conţinut acordă o atenţie deosebită *coeficientului de siguranţă* al măsurătorilor sale – asigurându-se că cercetători diferiţi le vor utiliza în acelaşi fel – şi *validităţii* descoperirilor – prin reţinerea evidenţei cuvintelor folosite (v. Selltiz *et al.*, 1964: 335-342).

În orice caz, baza teoretică a analizei de conţinut este destul de neclară, iar concluziile sale pot fi deseori banale. Aşa cum subliniază Atkinson, unul dintre dezavantajele schemelor de codificare utilizate în astfel de abordări, deoarece se bazează pe un set de categorii dat, furnizează „o grilă conceptuală extrem de puternică" (1992: 459), din care cu greu se mai poate evada. Deşi această „grilă" este foarte folositoare în organizarea analizei datelor, ea distrage totodată atenţia de la activităţile necategorizate (v. discuţia mea asupra notiţelor de teren, secţiunea 3.3.5).

Parţial, critica lui Atkinson viciază pretenţiile multor cercetători, utilizatori ai metodelor cantitative, asupra producerii unor probe credibile pentru un număr foarte mare de texte. Neajunsul principal al analizei de conţinut (şi al metodelor înrudite cu aceasta) nu se epuizează prin observaţia lui Atkinson în legătură cu categoriile trecute cu vederea; important este şi felul în care analiştii reuşesc să pună în evidenţă anumite cunoştinţe tacite ale membrilor, atunci când elaborează şi aplică nişte categorii.

De exemplu, într-o prelegere ţinută în anii '60, Harvey Sacks compară tendinţa social-psihologică a lui Bales (1950) de a produce categorii imediate ale „procesului de interacţiune", cu perioada, relativ îndelungată, necesară fizicienilor experimentaţi pentru a citi rezultatele de pe ecranul electroencefalografului (EEG). După Sacks, nu ar trebui „să dezvolţi categoriile... pe măsura formării materialului care se cere categorizat" (1992, I: 28). Într-adevăr, cum vom vedea în ultima mea discuţie asupra a ceea ce Sacks numea *categorizarea membrilor*, abilitatea noastră de a introduce un text în nişte categorii trebuie tratată mai degrabă ca subiect de cercetare, decât ca resursă de cercetare.

Prin contrast, în unele cercetări calitative, un număr mic de texte şi documente pot fi analizate în scopuri foarte diferite. Intenţia este aceea de a înţelege categoriile participanţilor şi de a se studia modalităţile în care acestea sunt folosite în activităţile concrete, cum ar fi spunerea poveştilor (Propp, 1968; Sacks, 1974), asamblarea dosarelor (Cicourel, 1968; Gubrium şi Buckholdt, 1982) sau descrierea „vieţii de familie" (Gubrium, 1992).

5.2. Structurile narative

Organizarea sistemelor narative, în literatură, ca şi în alte domenii, a atras interesul constant al scriitorilor influenţaţi de ştiinţa semnelor a lui Saussure (v. secţiunea 7.2). Voi discuta pe scurt studiul lui V.I. Propp (1968), *Morfologia basmului*[1], redactat în Rusia, în 1928, şi dezvoltarea ulterioară datorată sociologului francez A.-J. Greimas (1966).

Propp arată că basmul construieşte o formă narativă, esenţială în orice tip de poveste. Basmul este structurat nu în funcţie de natura personajelor sale, ci potrivit funcţiilor pe care le îndeplinesc în intrigă. În ciuda abundenţei detaliilor şi a personajelor, Propp sugerează că „numărul funcţiilor este extrem de restrâns" (1968: 20). Acest lucru îi permite să încerce distincţia favorită a structuralişti lor între aparenţe (detaliul masiv şi complexitatea) şi realitate (o structură bine delimitată care se repetă în diverse feluri).

Propp sugerează că basmele, în multe culturi, împărtăşesc aceleaşi teme, de exemplu „zmeul răpeşte fata împăratului". Aceste teme pot fi defalcate în patru elemente şi fiecare dintre ele poate fi înlocuită, fără teama de a altera structura de bază a poveştii[2]. Acest lucru este posibil, deoarece fiecare element îndeplineşte o anumită *funcţie*. Aceasta se poate vedea în tabelul 5.3.

Urmând acest exemplu, am putea rescrie „zmeul răpeşte fata de împărat" prin „o vrăjitoare o face dispărută pe soţia căpeteniei", păstrând astfel funcţia fiecărui element. În acest fel, o funcţie poate lua roluri diferite. Acest lucru este posibil, deoarece funcţia unui rol rezidă în semnificaţia sa pentru structura basmului ca întreg.

Folosindu-se de 100 de basme, Propp reuşeşte să desprindă 31 de „funcţii" (acţiuni cum ar fi „interdicţia", „încălcarea" sau, cum am văzut mai înainte, „prejudicierea"). Aceste funcţii se evidenţiază în şapte „sfere de acţiune": răufăcătorul, donatorul, ajutorul, prinţesa şi tatăl ei, trimiţătorul, eroul şi falsul erou.

TABELUL 5.3

Zmeul răpeşte fata de împărat

Elementul	Funcţia	Operaţia de înlocuire
zmeul	forţa răului	vrăjitoarea
regele	conducătorul	căpetenia
fiica	persoana iubită	soţia
răpirea	lipsa	dispariţia

Sursă: adaptat după Culler, 1976: 207-208.

Funcţiile şi „sferele de acţiune" formează un set ordonat. Prezenţa sau absenţa lor într-un anumit basm permite clasificarea intrigilor. Astfel că acestea vor lua patru înfăţişări:

1. desfăşurare/evoluţie prin luptă şi victorie;

1. V. ediţia în limba română, *Morfologia basmului*, trad. de Radu Nicolau, Ed. Univers, Bucureşti, 1970, (n.tr.).
2. Ceea ce Propp numeşte *structură monotipică*. V. *Morfologia basmului*, p. 28 (n.tr.).

2. desfăşurare/evoluţie prin îndeplinirea unei sarcini dificile;
3. desfăşurare atât prin 1, cât şi prin 2;
4. desfăşurare altfel decât prin 1 şi 2.

Astfel, deşi oricare dintre personaje poate fi implicat în oricare dintre sferele de acţiune şi mai multe dintre ele pot fi implicate în aceeaşi sferă, avem de-a face cu o secvenţă finită:

> Esenţial este să fim conştienţi de faptul că numărul sferelor de acţiune din basm este finit: avem de-a face cu nişte structuri delimitabile şi repetabile (Hawkes, 1977: 69).

În studiul său din 1966, Greimas[1] este de acord cu Propp în ceea ce priveşte nevoia detectării formei narative într-un număr finit de elemente dispuse într-un număr finit de modalităţi[2]. El va modifica însă lista de elemente propuse de Propp. Mai întâi, lista lui Propp, formată din şapte sfere de acţiune, ar putea fi redusă la doar trei seturi de relaţii structurale[3]: subiect *vs.* obiect (ceea ce include „eroul" şi „prinţesa" sau „persoana căutată"); trimiţătorul *vs.* destinatar (incluzând „tatăl" şi „trimiţătorul"); şi adjuvantul *vs.* opozantul (incluzând „donatorul", „adjuvantul" şi „răufăcătorul"). După cum arată Hawkes, seturile de mai sus relevează structura de bază a multor poveşti de dragoste, adică a acelor poveşti care implică relaţii între subiecte şi obiecte şi între expeditori şi destinatari.

În al doilea rând, cele 31 de funcţii ale lui Propp ar putea fi considerabil reduse dacă se examinează modurile în care acestea se combină între ele. De exemplu, deşi Propp separă „interdicţia" de „încălcare", Greimas arată că o „încălcare" presupune deja o „interdicţie". De unde, putinţa combinării acestora într-una şi aceeaşi funcţie: „interdicţie *vs.* încălcare". Hawkes subliniază faptul că acest procedeu îi permite lui Greimas să extragă câteva structuri distinctive[4] ale poveştii populare. Acestea includ: sintagmele contractuale (cu referire la stabilirea şi întreruperea contactelor); sintagmele performative (cu referire la probe şi lupte); şi sintagmele disjuncţionale (implicând punerea în mişcare, plecarea, ajungerea etc.).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.2

Această prezentare sumară a contribuţiilor lui Propp şi Greimas aduce în prim-plan două argumente utile. Primul este acela că metoda structuralistă ne reaminteşte că „înţelesul nu stă niciodată într-un singur termen" (Culler, 1976) şi, în consecinţă, că prima noastră datorie este aceea de a înţelege maniera de articulare a elementelor. În al doilea rând, evidenţiază câteva aspecte referitoare la modul de funcţionare a structurii narative.

Dacă ne gândim la cât de multe sunt datele calitative (interviuri, documente, conversaţii) care iau o formă narativă, atunci analiza basmului încetează să fie un simplu demers literar cam ciudat.

1. Este vorba despre *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Libraire Larousse, Paris, 1966 (n.tr.).
2. Despre gramatica narativă a lui A.-J. Greimas a se vedea şi lucrarea tradusă în limba română, *Despre sens. Eseuri semiotice*, trad. de Maria Carpov, Ed. Univers, Bucureşti, 1975, mai ales pp. 179-196 (n.tr.).
3. Sau categorii actanţiale. V. *Sémantique...*, pp. 176 şi urm. (n.tr.).
4. Sau sintagme narative, cum le numeşte Greimas. V. *Despre sens*, p. 203 (n.tr.).

În orice caz, deşi analiza pe text, urmându-i pe Propp şi pe Greimas, pare foarte atrăgătoare, ea trebuie abordată cu multă prudenţă. Când analizăm modul de funcţionare a unui text n-ar trebui să uităm nici o clipă că propriul nostru text posedă o anumită structură narativă, construită pentru a lămuri cititorul că, la confruntarea cu un anume fragment de text, „se poate vedea felul în care" acesta favorizează un anumit tip de lectură.

Acest aspect mi s-a impus în momentul în care am examinat (Silverman, 1982) o colecţie de rapoarte referitoare la viitorul Partidului Laburist (Jacques şi Mulhern, 1981). Multe dintre contribuţii s-au dovedit a fi instrumente bune în prevederea rezultatelor alegerilor, în legătură cu restrângerea bazei sociale a partidului. Am ales două rapoarte scurte, aparţinând unor lideri sindicali mai puţin cunoscuţi care păreau să propună versiuni alternative pentru trecutul şi viitorul Partidului Laburist. În discuţia de faţă mă voi referi doar la textul de patru pagini, aparţinând lui Ken Gill.

Gill arată că perioada care a urmat anilor '50 ai secolului trecut ilustra un „avânt" al laburiştilor. El atribuia acest avânt unei orientări spre politica aripii stângi şi spre liderii acesteia, atât în cadrul sindicatelor, cât şi în partid.

O replică – critică şi imediată – în faţa acestui argument este că progresele organizaţionale şi ideologice trebuie cântărite în relaţie cu suportul popular – care, cu una sau două excepţii – a scăzut continuu în alegerile generale de după anii '50.

În orice caz, acest aspect rămâne oarecum *în afara* textului lui Gill. Astfel de argumente tind să se construiască pe extrase izolate şi pe rapoarte rezumative, cu scopul de a-şi desfăşura forţele în faţa criticilor. Urmând metoda inspirată de Propp, treaba mea era să evit interpretarea textului lui Gill în termenii unor versiuni alternative ale realităţii, încercând, în schimb, să pătrund înăuntrul său.

O astfel de analiză *internă* caută să arate realităţile pe care textul însuşi le pune în joc. Nu a existat nici o dificultate în programul propriu-zis. Problema a fost să se găsească metoda potrivită care să permită descrierea acestor realităţi.

Pentru a desprinde sensul de bază al raportului lui Gill, am întocmit liste cu subiecţii şi cu agenţii menţionaţi în text. Agenţii numiţi i-am cuprins în trei categorii vaste. Referirile la sindicate şi grupuri definite de clasă au fost numărate ca exemple de agenţi economici. Acestea se distingeau de referirile la teoreticieni şi de cele la adresa partidelor sau tendinţelor politice. Toate acestea au produs tabelul 5.4.

Tabelul 5.4 susţine sugestia că analiza lui Gill se concentrează pe subiecte definite economic sau pe subiecte definite prin referire la alte instituţii formale. Această aparentă preferinţă pentru structuri formale a fost pusă în evidenţă în momentul în care am pus la socoteală „nivelul" agentului la care se referea Gill. Deşi nu toţi agenţii au putut fi clasificaţi în aceşti termeni, am putut descoperi o preferinţă clară pentru agenţii care aveau o poziţie oficială sau de nivel înalt, după cum arăt în tabelul 5.5.

TABELUL 5.4

Agenţii lui Gill

Agentul	Numărul
Economic	16
Teoretic	5
Politic	9
Nici unul dintre cei de mai sus	1
Total	31

TABELUL 5.5
Nivelul agenţilor

Nivelul agentului	Numărul
Lider sau teoretician	14
Fără rang sau rang inferior	3
Neclar	14
Total	31

Tabelele 5.4 şi 5.5 pot demonstra că Gill a construit o structură narativă care-şi spune povestea de sus în jos. Este, în principal, o poveste despre subiectele economice, organizate de instituţiile existente şi liderii lor. Mai mult, o analiză de adâncime a relevat faptul că textul lui Gill se concentrează pe activităţile construirii politicilor sau pe cele care ocupă anumite poziţii politice, cum ar fi rezoluţiile provizorii care se opun deciziilor conducerii. Doar în cinci cazuri s-a referit la acţiunea unui agent; toate acestea au fost legate de luptele economice.

Aceste intabulări simple susţin argumentul conform căruia practica lui Gill contrazice teoria sa. În vreme ce acesta face teorii despre mişcări socialiste şi democratice, structura textului său este esenţialmente elitistă. Ca să mă exprim altfel, forma elitistă a poveştii sale merge exact în direcţia opusă mesajului său democratic.

Fireşte, unele dintre aspectele de mai sus ar putea fi demonstrate prin folosirea unor extrase din textul lui Gill, urmate de o tratare critică a acestora. În orice caz, această procedură standard de critică (politică, literară) tradiţională nu poate genera o asemenea analiză cu convingere. Exegeza critică este victima a două limitări serioase: e posibil să se folosească de realităţi extra-textuale, neglijând realităţile construite efectiv în text; şi/sau şi-ar putea baza cazul pe fragmente de text izolate, susţinute printr-un argument „convingător".

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.3

La acest moment, un lector grăbit ar putea să se întrebe: nu cumva propria ta metodă seamănă izbitor de tare cu analiza de conţinut? Dacă este aşa, nu riscă să fie acuzată de neînsemnătate şi de impunerea în faţa datelor a unor realităţi (extra-textuale) prin intermediul metodelor sale de clasificare? Iar în acest caz, nu cumva argumentul tău contra criticii tradiţionale se va întoarce împotriva ta?

Fireşte, tabelele pe care tocmai le-am prezentat împărtăşesc cu analiza de conţinut o caracteristică: implică nişte exemple numărate de termeni din text. În orice caz, spre deosebire de formele naive de analiză de conţinut, termenii număraţi nu sunt determinaţi de o versiune arbitrară sau de simţul comun privind ceea ce ar putea fi interesant de numărat în acel text.

Ţineţi seama de faptul că am numărat agenţii sau „subiectele" lui Gill. Cel puţin în culturile occidentale, subiectele sunt conţinute în firul narativ: analizând manierele de construire a subiectelor, pătrundem, de fapt, în inima textului.

Ba mai mult, am căutat să arăt felul în care subiectele lui Gill sunt poziţionate în relaţie cu anumite activităţi şi „sfere de acţiune", urmând analiza propusă de Propp asupra basmului şi crucialul argument saussurian, discutat în capitolul 7: semnele nu sunt niciodată autonome.

5.3. Etnografia

Întocmai ca cercetătorii narativităţii, etnografii sunt mai preocupaţi de procesul prin care textele descriu „realitatea" decât de problema adevărului sau falsităţii afirmaţiilor. Aşa cum afirmă Atkinson şi Coffey:

> Arătând atenţia cuvenită unor astfel de materiale, cercetătorului trebuie să-i fie, oricum, extrem de clar la ce îi vor folosi şi la ce nu îi vor folosi aceste materiale. Ele sunt „fapte sociale", în sensul că sunt produse, împărtăşite şi utilizate în maniere socialmente organizate. Ele nu sunt nişte reprezentări transparente ale rutinei organizaţionale, ale proceselor de luare a deciziilor sau ale diagnosticelor profesionale. Ele construiesc modălităţi specifice de reprezentare prin intermediul propriilor lor convenţii (1997: 47).

Implicaţiile sunt cât se poate de clare:

> N-ar trebui să folosim documentele ca surse-surogat pentru alte tipuri de date. Nu vom putea, de pildă, învăţa doar din rapoarte modul în care operează, zilnic, o anumită organizaţie. La fel, nu putem trata documentele – care sunt „oficiale" într-un fel sau altul – ca pe nişte mărturii de nezdruncinat ale acţiunilor pe care le raportează. Dimpotrivă, recunoaşterea în ele a unor fapte sociale ridică imperioasa problemă a necesităţii tratării lor cu cea mai mare seriozitate. Trebuie să le abordăm pentru ceea ce sunt şi pentru ceea ce îşi propun să îndeplinească (1997: 47).

În ce fel se apropie etnografii de texte „pentru ceea ce ele sunt într-adevăr"? Tabelul 5.6 oferă o listă de întrebări foarte interesante cu privire la texte. În această secţiune voi examina câteva dintre răspunsurile pe care etnografii le-au dat acestor întrebări.

Bineînţeles, în categoria textelor scrise intră atât romanele, ziarele şi revistele, cât şi *e-mail*-urile şi documentele oficiale. În cele ce urmează, mă voi opri asupra documentelor, deoarece s-au dovedit a fi o resursă bogată pentru cercetarea etnografică. Mai târziu, voi examina felul în care au fost analizate ziarele şi *e-mail*-urile, utilizând alte abordări.

TABELUL 5.6

Întrebări etnografice cu privire la texte

1. Cum au fost scrise textele?
2. Cum sunt citite?
3. Cine le scrie?
4. Cine le citeşte?
5. În ce scopuri?
6. Cu ce ocazii?
7. Cu ce rezultate?

8. Ce se reţine?
9. Ce se omite?
10. Ce se ia „de bun"?
11. Care sunt elementele pe care scriitorul pare să le considere ca de la sine înţelese pentru lector?
12. Ce trebuie să ştie lectorul pentru a înţelege aceste elemente?

Sursă: Hammersley şi Atkinson, 1983: 142-143.

Voi discuta mai jos diferite tipuri de documente, în ordinea următoare:

- Dosare,
- Rapoarte statistice,
- Rapoarte ale unor proceduri oficiale,
- E-mail-uri.

Ar trebui să atrag atenţia că nu am întocmit o listă fixă şi nici atotcuprinzătoare de documente. Am organizat-o în acest fel doar din motive de prezentare. Cu toate acestea, discuţia care urmează nu va înceta să urmărească aspectele analitice implicate în abordarea datelor textuale. Deşi în analiza datelor apar întotdeauna numeroase probleme practice şi tehnici care pot asista demersul analitic, problemele metodologice n-ar trebui niciodată reduse la astfel de aspecte foarte practice şi la „soluţii-reţetă".

Cum am subliniat deja, cei care generează şi utilizează astfel de documente sunt preocupaţi de gradul de acurateţe cu care ele *reprezintă* realitatea. Dimpotrivă, etnografii sunt preocupaţi de *organizarea socială* a documentelor, indiferent dacă ele sunt sau nu lipsite de acurateţe, adevărate sau subiective.

5.3.1 *Dosarele*

Ca toate documentele, dosarele sunt produse în nişte contexte specifice, pentru nişte destinatari concreţi. Dosarele nu vorbesc niciodată prin ele însele. Etnograful caută să înţeleagă atât formatul lor (d. ex.: categoriile utilizate în formularele-tip), cât şi procesele aferente completării acestora.

Interviurile de selecţie oferă un bun exemplu de cadru în care interacţiunea este organizată, cel puţin parţial, prin referire la nişte categorii care se pot găsi în documente ce vor forma mai târziu un „dosar". De pildă, o însemnată organizaţie britanică de conducere locală a utilizat următoarea grilă de intervievare în vederea angajării studenţilor în an terminal (Silverman şi Jones, 1976):

- Nume,
- Aspect,
- Acceptabilitate,
- Încredere în sine,
- Efort,
- Organizare,
- Motivare,
- Alte comentarii.

Urmând setul de întrebări al lui Hammersley şi Atkinson din tabelul 5.6, etnograful se poate întreba imediat care chestiuni sunt reprezentate pe această listă şi care sunt omise? De pildă, faptul că „aspectul" şi „acceptabilitatea" sunt aşezate în fruntea listei, în vreme ce „abilitatea" este omisă, oferă nişte repere cu privire la cultura organizaţiei. Deci:

> Candidaţii admişi vor fi văzuţi în stagiul de pregătire respectând „simţul comun" şi experienţa înţeleaptă a seniorilor; vor fi văzuţi „vânzându-se", fără să considere că diploma universitară ar putea să le ofere mai mult decât o bază utilă pentru perioada de *training* ulterioară (1976: 31).

Unele dintre aceste aspecte se pot urmări în dosarul completat al unui solicitant (respins), căruia i-am dat un nume fictiv. Iată cum apare acesta în tabelul 5.7.

TABELUL 5.7
Un formular completat

Nume:	Chadwick
Aspect:	înalt, slab, faţă pătată, păr de culoare închisă, costum gri murdar
Acceptabilitate:	inexistentă; destul de needucat
Încredere:	slabă; deloc sigur pe el
Efort:	mare
Organizare:	slabă
Motivaţie:	nimic esenţial
Alte comentarii:	respins

Sursă: Silverman şi Jones, 1976: 31-32.

E tentant să tratezi aceste formulare completate ca furnizoare de *cauze* ale deciziei de selecţie. În orice caz, două puncte importante trebuie luate în considerare, înainte de a ne pripi spre o astfel de concluzie. Mai întâi, astfel de formulare furnizează nişte „motive serioase" pentru orice decizie. Asta înseamnă că ar trebui să ne aşteptăm ca elementele formularului să „se potrivească" deciziei înregistrate. Am fi surprinşi, de pildă, dacă decizia „respins" ar fi precedată de comentarii foarte favorabile la adresa candidatului.

În acest fel, limbajul „acceptabilităţii" furnizează o anume retorică prin care selecţionerii definesc „bunul-simţ" al procesului de luare a deciziilor. Aceasta nu determină, în schimb, rezultatul deciziei.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.4

Iată un bun exemplu. Câteva luni mai târziu, am invitat selecţionerii să asculte casetele conţinând interviurile de selecţie, fără a le reaminti însă deciziile luate cu privire la candidaţi. Cum ne aşteptam, reascultând benzile, selecţionerii au luat deseori decizii diferite de cele pe care le luaseră cu câteva luni în urmă. Cu toate acestea, când le-am dezvăluit primele decizii, au reuşit să-şi ajusteze comentariile astfel încât să ia în considerare ceea ce spuseseră prima oară. Criteriul „acceptabilităţii" (şi opusul său, „abrazivitatea") servea, astfel, mai degrabă ca metodă de „rescriere a istoriei" (Garfinkel, 1967) decât ca determinant al unei decizii anume.

Iată şi al doilea punct esenţial: chiar şi aceste dosare sunt mai mult decât simple „înregistrări" ale unor evenimente, ele fiind construite cu îndemânare, pentru a sugera anumite modalităţi de lectură. De pildă, în studiul unei liste de promovare în cadrul aceleiaşi organizaţii, am arătat felul în care comitetul de evaluare a organizat discuţia în aşa fel încât eventuala lor decizie să pară rezonabilă. Concret, am reuşit să identific un proces construit pe trei stadii:

1. Introducere prin premise pe care toţi le puteau accepta (de exemplu „fapte" asupra cărora toată lumea poate cădea de acord).
2. Apelul la reguli, într-o manieră adecvată contextului prezent.
3. Atingerea concluziilor ancorate – demonstrabil – în regulile aplicate faptelor (Silverman, 1973).

Pentru a produce nişte decizii „rezonabile", comitetele fac apel la anumite circumstanţe relevante, preluate din *background,* care impun o anumită manieră de înţelegere a „faptelor". De exemplu, în cazul unui candidat care nu a progresat foarte mult, s-au spus următoarele:

Extrasul 5.1 (extrase adaptate din Silverman şi Jones, 1976: 157-158)

Preşedintele: şi, ăă, a fost fără îndoială stânjenit în, ştiţi, în desfăşurarea carierei de faptul că, dintr-o dată,
acel departament, ha, ha
?: da, da
Preşedintele: s-a desfiinţat, iar el a fost, a fost nevoit să se instaleze unde se putea

---

Chiar şi în procesul de asamblare a faptelor, ei îşi pun întrebări de adâncime asupra a ceea ce „înseamnă cu adevărat" faptele. De exemplu:

Extrasul 5.2

May: E de mult în branşă, nu-i aşa? Face tot acelaşi lucru pe care-l făcea când a intrat?

Sau, din nou:

Extrasul 5.3

May: presupunând că avea oameni în subordine care aveau nevoie de o asistare încurajatoare subtilă
(...), mai degrabă decât de forme de presiune şi comenzi; putea el să stăpânească o astfel de situaţie?
?: Da, nu numai că putea, dar chiar a făcut-o
May: a făcut-o, oh, bine

Studiul lui Gubrium şi Buckholdt (1982) asupra unei clinici de recuperare din Statele Unite arată cum grija faţă de întocmirea unor dosare credibile poate fi o trăsătură comună a activităţilor organizaţionale. Autorii pun în evidenţă modul în care personalul

spitalului selectează, schimbă şi prezintă informaţii asupra gradelor de dezabilitate şi de recuperare fizică ale pacienţilor reali şi potenţiali. Întocmai ca raporturile interviurilor de selecţie, astfel de descrieri nu sunt niciodată independente de contextul în care au fost create, dimpotrivă, sunt asamblate sau „ambalate" pentru un anumit public:

> Membrii personalului produc nişte descrieri ale activităţilor... utilizându-şi cunoştinţele referitoare la profilul publicului căruia i se adresează în momentul în care îşi organizează informaţiile pe care le spun şi le scriu (1982: ix).

Voi ilustra pe scurt această „ambalare" în contextul a ceea ce autorii numesc „descrierea pentru cea de a treia parte". Este vorba de descrieri asamblate special pentru agenţii de asigurări şi agenţiile guvernamentale, şi nu pentru pacienţi şi familiile acestora.

Recuperarea în spitalul respectiv era plătită din fonduri guvernamentale (prin programele *Medicare* şi *Medicaid*) şi prin companiile de asigurare. O constrângere importantă, stabilită de Congresul Statelor Unite în 1972, o constituia o agenţie de evaluare numită Organizaţia pentru Evaluarea Standardelor Profesionale (PSRO). Această organizaţie supraveghea procesul de luare a deciziilor în admiterea şi eliberarea pacienţilor, cu scopul limitării costurilor. De pildă, durata medie de recuperare acceptată în cadrul clinicii a fost calculată la 38 de zile.

Organizarea îngrijirii pacienţilor mai suportă însă şi o altă constrângere, venită dinspre companiile de asigurare. Ea constă în două reguli: taxele de spitalizare nu vor fi plătite în cazul în care pacientul nu este recuperabil din cauza unor probleme medicale adiţionale (de exemplu dacă suferă de pneumonie), iar dacă şederea unui pacient în clinica respectivă este de foarte scurtă durată, compania de asigurare poate decide, retrospectiv, că pacientul respectiv n-ar fi trebuit admis înaintea altora. Aceste reguli influenţează atât modalităţile de admitere, cât şi felul în care se va descrie „progresul" pacienţilor.

Personalul implicat în procesul admiterii trebuie să ia decizia iniţială: potenţialul pacient este potrivit pentru programul de reabilitare sau are nevoie de serviciul de tratare a bolilor acute sau cronice? Regula de bază care funcţionează în momentul în care trebuie să se decidă dacă pacientul va fi sau nu admis în clinică este să se verifice dacă acesta poate acoperi financiar cel puţin trei ore de terapie pe zi. Oricum, personalul recunoaşte că dosarele înaintate nu sunt concludente şi pot „umbri adevărul". De pildă, o altă instituţie putea să deconteze taxele pacientul respectiv ori familia ar putea face presiuni pentru un transfer într-un spital de recuperare. În consecinţă, comisia de admitere apelează la „experienţa" şi „discreţia profesională" în studierea „sensului real" al dosarului de intrare al potenţialului pacient.

Apelând la aceste tipuri de probe, personalul construieşte o grilă pe baza căreia decide care este, „realmente", mesajul fiecărui dosar. Astfel, în despărţirea „faptelor" de „fantezie", participanţii se folosesc de un corp de resurse retorice şi interpretative pentru a defini ceea ce va constitui „realitatea" sau „fundamentul" cazului.

„Elaborarea" descrierilor va continua şi după admiterea pacientului în clinică. „Înregistrările progresului" sunt pregătite la intervale regulate de timp, iar personalul se străduieşte să le elaboreze într-o formulă cât mai consistentă, potrivit recomandărilor (exact ca în cazul selecţionerilor prezentaţi mai înainte). De exemplu, personalul vorbeşte despre „nevoia de a se asigura că cifrele spun adevărul" şi îşi verifică de regulă rapoartele între ei (între colegi), întrebând: „Cum îţi sună chestia asta?".

Interesul instituţional este de a arăta un oarecare progres, suficient cât să satisfacă agenţiile finanţatoare. De aceea, se pot resimţi presiunea identificării problemelor simple, care poate garanta un progres rapid, şi nevoia de a culege din gura pacientului acele afirmaţii care sunt în acord cu viziunea terapeutului asupra progresului.

Studiul lui Gubrium şi Buckholdt arată că dosarele spitalului pot fi tratate ca fiind rezultatele unor serii de decizii luate de personalul spitalicesc, justificate de întâmplările concrete care au loc în activitatea lor profesională. Similar, Silverman şi Jones dezvăluie felul în care înregistrările interviurilor de selecţie satisfac concepţiile organizaţionale privitoare la ceea ce este potrivit şi nepotrivit.

Ambele studii confirmă faptul că cercetătorii care apelează la metode calitative nu sunt preocupaţi în primă instanţă de „adevărul" sau „falsitatea" dosarelor, ci de modalitatea în care acestea dezvăluie procesul decizional propriu-zis, în contextul unor exigenţe şi contingenţe care apar în activitatea profesională la care dorim să ne referim.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.5

5.3.2. *Rapoartele statistice*

Până prin anii '60, statisticile oficiale, ca şi dosarele de altfel, erau tratate ca fiind nişte *reprezentări* mai mult sau mai puţin fidele ale unei realităţi fixe. Firește, acest lucru nu însemna că validitatea sau siguranţa lor era de la sine înţeleasă. S-a descoperit nu o dată că anumite statistici sau măsurători aveau o provenienţă ştiinţifică dubioasă. Oricum, se tinde către presupunerea că, în astfel de cazuri, acele date sau măsurători pot fi îmbunătăţite în orice moment.

În anii '60, au avut loc importante deplasări de orientare în sociologie, după cum se poate observa mai jos:

- Cicourel şi Kitsuse (1963) au arătat felul în care statisticile şcolilor privind performanţele educaţionale depindeau de nişte judecăţi organizate, practice, emise de conducerea şcolii respective.
- Garfinkel a dezvăluit modul în care medicii legişti, când întocmeau certificatele de deces, elaborau formulări „despre cum s-a petrecut decesul, *realmente*, la modul concret" (1967: 12). Aşa cum observa Garfinkel, „realmente" presupune în aceste cazuri, inevitabil, un raport pentru un public nespecializat din contextele diverselor contingenţe organizaţionale.
- Sudnow (1968a) a arătat felul în care era „moartea" la spital recunoscută, asistată sau neglijată de personalul spitalicesc.
- Sudnow (1968b) a dezvăluit că statisticile Statelor Unite referitoare la criminali depindeau, în parte, de un proces de *plea bargaining*[1] organizat social, prin care acuzaţii erau încurajaţi să-şi recunoască vinovăţia.

Acum, bineînţeles, multe dintre aceste procese au fost recunoscute deja de sociologi şi demografi. Diferenţa consta în faptul că astfel de procese nu mai apăreau ca „probleme" care atentau la caracterul „valid" şi la coeficientul de siguranţă al statisticilor

1. V. explicaţia termenului oferită de noi în cadrul capitolului 3, secţiunea 3.4.3 (n.tr.).

oficiale. În schimb, erau acum tratate în propriul lor drept, nu ca distorsiuni ale unor fenomene măsurate eronat, ci în calitatea lor de elemente *constitutive* ale acestora. Cu alte cuvinte, inspirați de aceste studii, mulți sociologi au tratat mai târziu astfel de fenomene („moartea", „vinovăția", „abilitatea") ca emanând din activitatea însăși de înregistrare a datelor oficiale, care nu propunea nimic mai mult decât înregistrarea lor pasivă.

Această modificare de orientare nu înseamnă că demografia bazată pe statistici oficiale a devenit, brusc, inutilă. Așa cum arăta Hindess (1973), o atenție sporită acordată contextului social care a produs datele statistice respective nu anulează uzul acestora în scopuri practice și în scopuri analitice. Deci, corect este să considerăm direcția de cercetare dezvoltată în anii '60 ca urmând o cale divergentă, însă nu și competitivă pentru studiile clasice bazate pe folosirea statisticilor oficiale.

De pildă Prior (1987), călcând pe urmele lui Garfinkel, urmărește felul în care „decesurile" sunt investigate de medicii legiști. El se exprimă în felul următor:

> E mult mai probabil ca moartea bărbaților, și nu cea a femeilor, să fie cea privită ca „nenaturală" și să fie investigată cu mai mare atenție. La fel se întâmplă cu morții din clasa de mijloc, prin comparație cu cei din clasa muncitoare, a celor căsătoriți prin comparație cu cei necăsătoriți sau văduvi, precum și a celor foarte activi din punct de vedere economic, spre deosebire de cei inactivi (1987: 368).

Oricum, din momentul luării deciziei de a efectua autopsia în urma unei morți „violente", Prior descoperă că cifrele merg în direcția opusă: muncitorii și cei fără familie, văduvii sau divorțații intră în vizorul legiștilor, mai degrabă decât cei din clasa de mijloc sau cei căsătoriți.

Prior sugerează că legiștii se folosesc de cunoștințele de „simț comun" atunci când tratează moartea bruscă și violentă ca ridicând mai multe suspiciuni în cadrul primelor grupuri menționate. Deși autopsia este, în general, mai frecventă după o moarte definită ca „violentă", Prior observă că:

> În încercarea sa de a descoperi cauzele morții, patologia legală are tendința de a păstra scalpelul, ca instrument de investigație, pentru segmente de populație distincte și specifice (1987: 37).

Implicația este că tabelele statistice care înregistrează cauzele morții sunt ele însele rezultatul procesului de decizie care se cere și el descris la rândul său (v. Prior, 1997).

De aceea, din punctul de vedere al cercetătorului, statisticile, ca și dosarele, pun probleme esențiale referitoare la procesele prin care au fost produse.

5.3.3. *Rapoartele procedurilor oficiale*

Înregistrările datelor oficiale nu se limitează la niște tabele statistice. O trăsătură comună a democrațiilor este grija pentru documentarea afacerilor oficiale, care acoperă procedurile legale, anumite întâlniri de afaceri, activitatea parlamentară și comisiile parlamentare.

Astfel de înregistrări publice constituie o potențială mină de aur pentru investigațiile sociale. Mai întâi, acestea sunt relevante pentru unele subiecte importante – arată, de exemplu, în ce fel își explică și legitimează activitățile agențiile publice și private. În al

doilea rând, sunt accesibile; cercetătorul care merge pe teren nu are problema – atât de frecventă în observaţia participativă – negocierii accesului.

În ciuda potenţialului acestui demers de cercetare, el a fost, din păcate, neglijat de specialişti. Oricum, o importantă şi relativ nouă sursă de studii în această arie de cercetare a fost furnizată de revista *Discourse and Society* (*Discurs şi societate*).

Voi lua un singur exemplu: un studiu asupra audierilor din 1973, în cazul Watergate, la Congresul Statelor Unite. Molotch şi Boden (1985) arată felul în care cercetarea textului audierilor trebuie să se desfăşoare în contextul dezbaterii asupra naturii puterii. Nu este vorba de nişte conflicte de putere explicite sau de abilitatea de a impune o agendă de priorităţi. În schimb, se poate vorbi despre o „a treia faţă a puterii":

> abilitatea de a determina resorturile reale ale interacţiunilor prin care se impune o agendă şi se determină rezultatele... bătălia asupra premiselor lingvistice în funcţie de care se va judeca legitimitatea relatărilor (1985: 273).

După cum arată cei doi cercetători, o problemă foarte mult dezbătută este aceea că, din moment ce relatările sunt dependente de context, o relatare determinată are un „ceva" al ei care trebuie atins (v. Garfinkel, 1967). Molotch şi Boden aplică această intuiţie interogării consilierului preşedintelui Nixon (John Dean) de către senatorul Gurney (pro-Nixon). Dean a făcut publice acuzaţii referitoare la implicarea Casei Albe în „muşamalizarea" afacerii Watergate. Strategia lui Gurney este aceea de a-l defini pe Dean ca fiind o persoană ce evită „faptele" şi se bazează doar pe „impresii". Acest lucru se poate vedea în extrasul 5.4.

Extrasul 5.4 (Molotch şi Boden, 1985: 280, adaptat)

(G = Senatorul Gurney; D = John Dean)
(Convenţiile de transcriere apar în Apendice)

G: Aţi discu*tat* vreun aspect al afacerii Watergate la întâlnirea cu Preşedintele? De exemplu, i-aţi *spus* ceva despre (1.4) ceea ce *ştiau* Haldeman sau Ehrlichman?
D: Păi, dat fiind – dat fiind faptul că mi-a *spus* că am făcut o treabă bună am presupus că a fost foarte mulţumit de felul – de felul în care s-au derulat lucrurile...
G: Aţi discutat ceea ce ştia Magruder despre Watergate şi cât de implicat era *el*?
D: Nu, n-am discutat. N-am aprofundat nici o – nu i-am dat un raport în acel moment
G: Aţi discutat despre banii pentru *muşamalizare*, care s-au strâns şi s-au plătit?
D: Nu, domnule...
G: Păi acum cum puteţi spune că Preşedintele cunoştea toate aceste chestiuni dintr-o *simplă* observaţie a sa, adică: Bob mi-a spus că ai făcut o treabă bună?

Aşa cum arată Molotch şi Boden, strategia lui Gurney este aceea de a insista pe relatarea literală a „faptelor", şi nu pe răspunsurile „impresioniste". De exemplu, pe parcursul extrasului 5.4, Gurney cere ca Dean să afirme clar dacă a discutat, de fapt, cu Nixon despre muşamalizarea afacerii. Cum Dean nu poate spune asta, Gurney îi limitează acestuia posibilitatea de a face apel la un context („presupunerile" lui Dean) care ar putea dovedi că inferenţele sale ar fi corecte.

În orice caz, după cum Gurney ştie prea bine, orice relatare poate fi apărată dacă se demonstrează că, într-un anumit punct, ea depinde de context, nefiind „chiar atât de obiectivă". Şi de aici:

> Se cer „doar faptele", răspunsurile simple, răspunsurile în care se forţează alegerea unei anumite variante, şi interzic desfăşurarea „întregii poveşti" care conţine un alt adevăr... [astfel] indivizii pot contribui la propria lor pierdere printr-un demers interacţional în care se implică de bună voie (1985: 285).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.6

5.3.4. *E-mail-urile*

Remarca referitoare la rolul din ce în ce mai important al tehnologiei informaţiei în comunicarea umană este deja o banalitate. La început, convorbirile telefonice au dat cercetării un impuls inedit. De bine, de rău, oamenii reuşeau să comunice între ei şi fără semnale vizuale. Cercetătorii au investigat modul în care oamenii creează o structură ordonată, cu aşteptări stabile legate de drepturile şi obligaţiile „celui care sună" şi ale „celui care este sunat" (v. secţiunea 6.3).

Mult mai recent, Internetul s-a dovedit a fi un mediu de importanţă crucială în comunicarea bazată în principal pe text. Dependentă de un acces rezonabil din punct de vedere etic, comunicarea prin Internet a deschis o arie întreagă – şi complet nouă – de investigaţie etnografică a datelor textuale, inclusiv *homepage*-urile, *chatroom*-urile şi corespondenţa prin e-mail.

Ca să dau doar o idee asupra a ceea ce poate dezvălui o astfel de muncă etnografică, voi lua un exemplu redat într-un studiu recent la care am participat (Ryen şi Silverman, 2000). Setul nostru de date era format din interviuri faţă în faţă şi de schimburi de e-mail-uri între o cercetătoare norvegiană (Ryen) şi un om de afaceri asiatic.

Intervievaţii au raportat nişte graniţe culturale cât se poate de bine conturate între „cultura" africană din Tanzania şi cea asiatică. În linii mari, antreprenorii asiatici călătoreau peste tot, foloseau ultimele cuceriri tehnologice şi îşi asumau o mulţime de riscuri. Conform unei interpretări convenţionale, în termenii apelului la „cultură", datele noastre arată cum antreprenorii asiatici din Tanzania se definesc ei înşişi ca fiind diferiţi de tanzanienii africani, dar nu şi de vest-europeni.

Prin contrast, analiza e-mail-urilor schimbate de Anne Ryen (AR) şi un om de afaceri din Asia (pe care l-am botezat Sachin) sugerează limitele apelului la uzul „culturii", în chip de explicaţie a acestei diferenţe. Concret, această relativă uşurinţă de comunicare între cercetătoarea norvegiană şi omul de afaceri asiatic are nevoie de explicaţii mai detaliate. Decât să oferim o explicaţie expeditivă, în termeni de similarităţi culturale, merită să examinăm felul în care ambele părţi ating înţelegerea mutuală.

De pildă, am investigat felul în care Ryen şi Sachin contribuie la atingerea unor formule consensuale de rămas-bun, la finalul e-mail-urilor fiecăruia dintre ei. Primul mesaj al lui Sachin se sfârşea în felul următor:

Extras 5.5 (extrase din Ryen şi Silverman, 2000)

spuneţi-mi mai multe despre dumneavoastră în viitorul e-mail...
cu dragoste Sachin [finalul primului mesaj 26.10.98]

AR replică, printre altele:

Extras 5.6
Sunt căsătorită şi am doi copii mici [30.10.98]

E de presupus că, chiar dacă ar fi fost căsătorită, AR n-ar fi trebuit să o spună. Observaţi că felul în care ne plasăm pe noi înşine într-o anume categorie, determină şi plasarea celorlalţi în aceeaşi categorie (în acest caz, ca „prieten" sau ca ceva „mai mult"). În plus, AR nu foloseşte cuvântul „dragoste" ca formulă de final, ci *hilsen* (în norvegiană, „salutări"). Sachin monitorizează imediat implicaţiile acestei categorii. Următorul său mesaj se va sfârşi prin:

Extrasul 5.7
Complimentele mele Sachin [05.11.98]

Într-un mesaj ulterior, „dragoste" este din nou evitat, Sachin folosind „Numai bine" (17.11.98), „La bună vedere" (10.12.98) şi „Noroc" (26.12.98).

În următorul e-mail (23.11.98), AR modică acel impersonal *hilsen*, optând pentru *Beste hilsen*, iar apoi „*Kjaere* (=dragă) Sachin!" (22.12.98).

În ciuda identificării de sine ca „ne-disponibilă", AR răspunde informaţiei lui Sachin, că intenţionează să se căsătorească în curând, prin rândurile:

Extrasul 5.8
Cât de norocoasă trebuie să fie cea care te ia de bărbat – aştept amănunte! [10.11.98]

AR se foloseşte de o astfel de observaţie voioasă, pentru a menţine o legătură „prietenoasă" cu cel care îşi pierde până la urmă din timpul său preţios doar ca să îi fie ei de folos. Cum se vede mai sus, flatarea („femeie norocoasă") este o altă răsplată care poate fi oferită subiecţilor unei cercetări. Mai târziu, AR se va referi la „energia" şi „vigoarea" lui Sachir (în 23.11.98). Luna următoare, după ce şi-a descris activitatea de cercetare, AR adaugă:

Extrasul 5.9
Iar partea cea mai interesantă este un interviu prin e-mail cu un om de afaceri din Asia!!!! [10.12.98]

O astfel de încadrare „prietenoasă", ne-instrumentală, poate fi folosită într-un mesaj întreg. Iar unul dintre e-mail-urile lui AR începe în felul următor:

Extrasul 5.10
Sachin, de data asta n-am nici o întrebare de cercetare [30.11.98]

În acelaşi mesaj ea se foloseşte de o referire la starea vremii, pentru a lansa o invitaţie voioasă:

Extrasul 5.11
Aşa că, dacă îmi trimiţi o adiere caldă de vară şi mult soare, te invit la cină.

Astfel, AR şi Sachin negociază parametrii relaţiei lor, invocând o serie de identităţi-pereche: cercetător-cercetat, femeie-bărbat, femeie măritată-burlac, prieten-prieten.

Aşa că AR începe prin punerea în evidenţă a lipsei sale de disponibilitate sexuală, iar acest lucru este recunoscut de celălalt şi evidenţiat de maniera de încheiere a scrisorilor. Oricum, conştientă de recompensele pe care subiecţii le aşteaptă pe bună dreptate din partea cercetătorului, AR consideră nimerit să arate corespondentului său că, deşi nu este „disponibilă", acest lucru nu înseamnă că nu-l poate trata ca pe un prieten sau că n-ar fi conştientă de atuurile lui în faţa femeilor.

Ca orice muncă etnografică pe texte, această cercetare arată că în ciuda relativei lor noutăţi, e-mail-urile nu reprezintă totuşi decât o altă conjunctură favorabilă producerii active a unor identităţi, întocmai ca dosarele, înregistrările statistice sau înregistrările procedurilor oficiale.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.7

Problema identităţii ne întoarce cu 360 de grade înspre primele mele obiecţii faţă de unele abordări ale analizei de text. Ceea ce mă intriga la analiza de conţinut era faptul că rezultatele sale erau atinse prin numărarea categoriilor stabilite de analişti. Deşi aceste categorii ar putea fi bine definite, ele nu spun totuşi prea multe despre manierele de categorizare (şi de numărare) ale participanţilor înşişi.

Dimpotrivă, analiza narativă pretinde, într-adevăr, că are acces la formele reale de spunere a poveştii, aşa cum le elaborează participanţii. Şi, oricum, aceasta revine de obicei la seturile de categorii ale analistului (de exemplu erou/ticălos; conducător/condus).

Asemenea forme de analiză textuală se expun exact aceleiaşi acuzaţii ca şi cercetarea de observaţie. Tocmai de aceea, cum am putut vedea în capitolul 3, Harvey Sacks face următorul comentariu cu privire la cea mai mare parte a muncii de cercetare sociologică, fie ea calitativă sau cantitativă:

> Toate studiile sociologice pe care le avem la dispoziţie sunt ne-analitice, în sensul că nu fac decât să se folosească de nişte categorii. Chiar dacă acest lucru ni se pare în regulă, trebuie totuşi să ţinem seama de faptul că specialiştii în cauză, recurgând la categorizări, nu sunt, la rândul lor, decât nişte *membri* ca oricare alţii (Sacks, 1992, I: 41-42, s.n.).

Din fericire, acest tip de cercetare etnografică pe care tocmai l-am discutat se preocupă de identificarea categoriilor pe care le folosesc participanţii obişnuiţi („membrii") înşişi. În orice caz, în opinia mea, etnografia este lipsită de un model bine dezvoltat necesar descrierii acestor categorii. Pentru a găsi un astfel de model, va trebui să revenim la etnometodologie şi, mai concret, la dispozitivele de categorizare a membrilor (*membership categorization devices*) propuse de Sacks.

5.4. Etnometodologia: analiza categorizării membrilor

După cum am văzut în capitolul 3, cercetările sociologului Harvey Sacks au ridicat câteva probleme metodologice importante atât pentru etnografi, cât şi pentru toţi acei specialişti care se străduiesc să vadă în ştiinţele sociale un set de discipline „observaţionale".

Sacks expune chestiunile în termeni cât se poate se relevanţi:

> Să presupunem că eşti sociolog sau antropolog şi stai undeva. Vezi pe cineva făcând ceva, şi mai vezi că acel ceva e o anumită activitate. Cum vei începe să formulezi în raportul tău cine este persoana care face acel lucru? Poţi, cel puţin, folosi ceea ce ai considera ca fiind formularea cea mai conservatoare, adică numele său? Ştiind, desigur, că la orice categorie te-ai opri ai întâlni acest gen de probleme sistematice, cum vei reuşi să selectezi o categorie precisă, dintr-o serie în cadrul căreia toate ar caracteriza sau identifica la fel de precis persoana respectivă (1992, I: 467-468)?

Semnalarea clasică a acestei probleme se află în critica pe care Moerman (1974) şi-o însuşeşte după eşecul încercării sale de a face o cercetare-standard asupra locuitorilor *Thai* (v. secţiunea 4.1). Dar ideea a fost preluată şi de câţiva etnografi perspicace care, precum Gubrium (1988), sunt preocupaţi de procesul descriptiv (v. secţiunea 3.1).

Sacks arată că astfel de probleme nu se pot rezolva doar „luând cele mai bune notiţe, iar apoi câteva decizii" (1992, I: 468). În schimb, scopul nostru ar trebui să fie acela de a înţelege când anume şi cum anume membrii respectivi îşi elaborează descrierile, încercând să detectăm mecanismul prin care descrierile membrilor cunosc o elaborare adecvată.

Să luăm, spre exemplu, descrierea de mai jos, în care identităţile părţilor implicate în acţiune sunt ascunse[1]:

> X plângea. Y l-a luat în braţe.

Cum se face că e foarte probabil să ne imaginăm că X este un copilaş şi nu, să zicem, un profesor? Mai mult decât atât, ţinând cont de faptul că ne închipuim că X este un copil, suntem tentaţi să credem că Y este un adult (foarte probabil, mama lui) (1992, I: 248-249).

De fapt, Sacks aduce în discuţie primele două propoziţii dintr-o întâmplare scrisă de un copil: „Copilaşul plângea. Mămica l-a luat în braţe". De ce credem oare că „mămica" este chiar mama acestui „copilaş"? (1992, I: 236) De ce ne imaginăm că plânsul copilaşului este „motivul" pentru care mama îl ia în braţe?

---

1. V. explicaţiile asupra aceluiaşi exemplu clasic al lui Sacks în *Dicţionar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 101-102 (n.tr.).

Nu numai că suntem înclinaţi să înţelegem această poveste în acest fel, şi nu în altul, dar ne-o şi închipuim ca fiind „descrierea cea mai probabilă", fără să cunoaştem circumstanţele concrete în care ea s-a produs. Sacks întreabă atunci:

> Ce fel de magie o fi şi asta? Una dintre sarcinile mele este aceea de a elabora dispozitivul responsabil de desfăşurarea lucrurilor în această manieră. Cu alte cuvinte, ce anume ne determină să vedem descrierea în acest fel, şi nu într-altul (1992, I: 236)?

Fireşte, la mijloc nu se ascunde nici o magie. În schimb,

> trebuie să se încerce construirea unui dispozitiv care să surprindă resorturile de elaborare a unor astfel de activităţi efectuate de membri şi recunoscute ca atare de către alţi membri (1992, I: 236).

Revenind la povestea cu copilul care plânge, Sacks observă că interpretarea descrierii depinde de felul în care considerăm că cele două categorii „copilaş" şi „mămică" vin dintr-o colecţie de categorii pe care noi o numim „familie" (1992, I: 238). În vreme ce „familia" poate include numeroase alte categorii (adică nu numai „copilaş" şi „mămică", ci şi „tătic", „fiică", „bunică" etc.), unele dintre ele sunt sau ar putea fi construite drept categorii formate din doar două seturi (de exemplu, genul, rasa) (1992, I: 47-48).

Desigur, nu orice set de categorii formează o colecţie. Aşa cum spune Sacks,

> vorbim de o colecţie în momentul în care categoriile care o compun sunt cele pe care membrii le folosesc realmente laolaltă sau le colectează laolaltă, în felul în care „bărbatul" şi „femeia" sunt consideraţi a fi două categorii care funcţionează împreună (1992, I: 238).

Sacks notează şi faptul că, exact ca în cazul nostru, poveştile copiilor mici tind să fie formate dintr-o singură colecţie de categorii – „familia". Copiii aplică, practic, această colecţie tuturor, de pildă prietenilor părinţilor, care devin „mătuşa" şi „unchiul" (1992, I: 368).

În orice caz, pentru copii, dar nu numai pentru ei, există întotdeauna la dispoziţie cel puţin două colecţii de categorii (1972a: 32). Aceasta înseamnă că cei foarte mici pot, cel puţin, alege între, să spunem, „mătuşică" şi „femeie" atunci când vor încerca să categorizeze o persoană de sex feminin.

Fireşte, nu trebuie decât să citim relatarea „aceluiaşi" eveniment, aşa cum apare ea în două publicaţii diferite, pentru a realiza numărul mare de categorii care pot fi folosite în descrierea unei realităţi. De exemplu, aşa cum au subliniat-o deja feministele, există tendinţa ca femeile, şi nu bărbaţii, să fie identificate după starea civilă, numărul de copii, culoarea părului şi chiar circumferinţa pieptului. Asemenea modalităţi de identificare, deşi inteligibile, ascund câteva implicaţii serioase cu privire la sensul pe care-l ataşăm unor persoane şi comportamentului acestora. Comparaţi, spre exemplu, următoarele două descrieri:

A: zveltă, blondă, mamă a cinci copii.
B: profesoară, în vârstă de 32 de ani.

Ambele descrieri ar putea fi pline de „acurateţe", abordând aspecte diferite ale uneia şi aceleiaşi persoane. Dar fiecare dintre ele marchează fără echivoc maniera în care ne

raportăm la acea persoană (de pildă, în varianta A, se are în vedere în primul rând o modalitate de construire a genului).

Fiecare identitate este văzută ca o categorie aparţinând unei colecţii oarecare de categorii. De exemplu, în varianta A, înţelegem categoria „mamă" ca făcând parte din colecţia „familie". Prin contrast, în varianta B, „profesoară" este o categorie ce poate fi văzută ca făcând parte din colecţia „ocupaţie". Implicaţia este aceea că, pentru a alege la un moment dat o anumită categorie dintr-o colecţie, se procedează la excluderea cuiva identificat cu o altă categorie care aparţine însă aceleiaşi colecţii.

Sacks numeşte o asemenea colecţie „dispozitiv de categorizare a membrilor" (DCM) (*membership categorization device*, *MCD* – n.tr.). Acest mecanism constă dintr-o colecţie de categorii (de exemplu, copilaş, mămică, tată = familie; masculin, feminin = gen) şi câteva reguli privind modul de aplicare a acestor categorii. Sacks formulează definiţia DCM-ului în următorii termeni:

> *Dispozitivul de categorizare a membrilor*: Orice colecţie de categorii ale membrilor (*membership categories* – n.tr.) care conţine cel puţin o categorie ce se poate aplica unei populaţii formate din cel puţin un membru, funcţionând prin intermediul unor reguli de aplicare, prin împerecherea cel puţin a unui membru al populaţiei cu un membru al dispozitivului de categorizare. Un mecanism este deci format dintr-o colecţie şi din regulile de aplicare ale categoriilor conţinute de aceasta (1972a: 332).

Ce sunt aceste „reguli de aplicare" la care se referă Sacks? În primul rând, revenind la povestea copilului care plânge, vom putea remarca faptul că personajele sunt descrise prin categorii *simple* („copilaş", „mămică"). Nu ni se spune, adică, nimic despre vârsta sau genul copilului sau despre ocupaţia ori culoarea părului mamei. Dar lipsa acestor informaţii nu reprezintă o problemă pentru cei care citesc descrierea „Copilaşul plângea. Mămica l-a luat în braţe".

Inteligibilitatea descrierilor în care sunt implicate doar categorii simple aduce în prim-plan ceea ce Sacks numeşte *regula economiei*, definită după cum urmează:

> *Regula economiei*: O categorie simplă aparţinând unui dispozitiv de categorizare a membrilor poate furniza un înţeles adecvat situaţiei respective (1992, I: 246).

Fireşte, descrierile categoriilor simple nu se întâlnesc numai în povestirile copiilor: uneori, categorii ca „bărbat", „soră medicală" sau „pop star" permit înţelegerea cât se poate de adecvată a unor situaţii. Cu toate acestea, regula economiei ne oferă o cale foarte interesantă de cercetare a modului de socializare a copiilor. Mai întâi, copiii reţin nume simple („mămica", „tăticul"). Apoi învaţă modalităţi de plasare a acestor categorii simple într-o colecţie („familie") şi ajung astfel să înţeleagă diverse sarcini combinatorice (de exemplu, bărbat = tătic sau unchi). Deci chiar din aceşti primi ani de viaţă (să spunem înainte de împlinirea vârstei de 3 ani), copiii ştiu deja, în principiu, „în ce constă o referinţă adecvată" (1972a: 35), intrând, astfel, într-un anumit sens, în societate sau fiind „socializaţi".

O a doua regulă de aplicare a DCM sugerează că, o dată ce o categorie aparţinând unei anume colecţii a fost utilizată în categorizarea unui membru al populaţiei respective, şi alte categorii aparţinând aceleiaşi colecţii *ar putea* fi folosite în categorizarea altor

membri ai acelei populaţii. Sacks se referă la această situaţie cu termenul de *regula consecvenţei*. Ea se poate defini după cum urmează:

> *Regula consecvenţei*: Dacă nişte persoane aparţinând unei populaţii sunt categorizate, şi o anumită categorie, aparţinând unei anumite colecţii, a fost utilizată în categorizarea unui prim membru al populaţiei, atunci acea categorie sau altele aparţinând aceleiaşi colecţii *ar putea* fi folosite pentru a categoriza şi alţi membri ai populaţiei respective (1972b: 33, s.n.; v., de asemenea, 1992, I: 225-229, 246).

Aportul regulii consistenţei poate fi remarcat printr-o exemplificare simplă. Dacă folosim un termen abuziv la adresa cuiva, ştim că un altul, aparţinând aceleiaşi colecţii, poate fi folosit împotriva noastră. Astfel că unul dintre motivele pentru care cineva ar putea evita înjurăturile este acela de a evita în acest mod degenerarea într-un astfel de „meci" de insulte reciproce.

În orice caz, orice categorie poate face parte din mai mult de o colecţie. De pildă, aşa cum subliniază Sacks, „copilaş" (*baby* – n.tr.) poate aparţine colecţiei „stadiu de viaţă" („bebeluş", „copil", „adolescent", „adult") ca şi colecţiei „familie" (1992, I: 239). „Copilaş" este, de asemenea, un termen de alint în filmele hollywoodiene; în acest caz, el aparţine unei alte colecţii („idila"?).

Sacks sugerează o „regulă a receptării adecvate" (1992, I: 239) sau *corolarul regulii consecvenţei* (1992, I: 248) care furnizează membrilor o modalitate de rezolvare a ambiguităţilor. Când un vorbitor foloseşte două sau mai multe categorii pentru a descrie cel puţin doi membri dintr-o populaţie şi este posibil să se înţeleagă aceste categorii ca aparţinând aceleiaşi colecţii, atunci vor fi înţelese în acest fel, şi nu în altul. De aceea, în povestea noastră se înţelege că „mămica" şi „copilaşul" sunt categorii care fac parte din colecţia „familie".

> *Corolarul regulii consecvenţei*: Dacă două sau mai multe categorii sunt utilizate în categorizarea a doi sau mai mulţi membri dintr-o populaţie, iar aceste două categorii ar putea fi percepute ca făcând parte dintr-o singură colecţie, atunci vor fi receptate în acest fel, şi nu într-altul (1992, I: 247).

Regula consecvenţei şi corolarul său ne-au explicat de ce înţelegem „mămică" şi „copilaş" ca făcând parte dintr-o singură colecţie („familie"), dar rămâne încă să vedem cum anume „mămica" este receptată ca fiind chiar „mămica acestui copilaş" (1992, I: 247). Ştim că „familia" se numără printre acele colecţii care implică ideea de „echipă", adică toţi se află de aceeaşi „parte". În acest sens, categoriile „mămică" şi „copilaş" îşi aparţin una alteia în acelaşi sens în care, să spunem, „apărător" şi „atacant" fac parte din aceeaşi echipă de fotbal. Sacks sugerează faptul că una dintre proprietăţile esenţiale ale unei echipe este ceea ce el numeşte *organizarea replicativă*[1].

> *Organizarea replicativă*: [Vom trata orice] set de categorii ca definind un ansamblu, plasând membrii acelei populaţii în poziţii specifice acelui ansamblu. Dacă tratăm o populaţie în aceşti termeni şi o numărăm apoi, nu se vor număra tăticii, mămicile sau copiii, ci familiile – câte familii „întregi" avem, câte „familii fără taţi" etc. (1972a: 334, v. de asemenea 1992, I: 225, 240, 247-248).

1. Sau pe criteriul reproductivităţii (n.tr.).

Organizarea replicativă ne ajută să ne închipuim că „mămica" şi „copilaşul" sunt nişte categorii a căror tratare ca făcând parte din acelaşi „ansamblu" este cât se poate de rezonabilă. Dar o altă regulă sugerează că o astfel de receptare nu este numai „rezonabilă", ci chiar obligatorie (în sensul că, dacă cineva ar vedea lucrurile într-un alt fel, ar părea „ciudat" în ochii celorlalţi membri). Această regulă este *principiul interpretului privind organizarea replicativă*, definit în felul următor:

> *Principiul interpretului privind organizarea replicativă*: Dacă o anumită populaţie a fost categorizată folosind categoriile unui anumit mecanism a cărui colecţie posedă proprietatea „organizării replicative", iar un membru ar putea fi prezentat împreună cu populaţia categorizată ca fiind co-indispensabili în ansamblul respectiv, atunci vor fi receptaţi astfel (1992, I: 248).

Dat fiind faptul că DCM-ul „familie" este organizat replicativ, principiul interpretului ne arată modul în care receptăm „mama" ca fiind nimeni alta decât „mămica acestui copilaş" (1992, I: 248).

În orice caz, „mămica" şi „copilaşul" sunt mai mult decât co-indispensabili în această echipă; ei formează o pereche în care ambele părţi au drepturi şi obligaţii faţă de cealaltă parte (de exemplu, dreptul copilaşului de a fi hrănit, dar, probabil, obligaţia de a nu plânge tot timpul). În acest sens, mamele şi copiii sunt ca soţii şi soţiile, prietenul şi prietena ori chiar ca doi vecini de palier. Fiecare parte are anumite drepturi şi obligaţii standardizate; fiecare parte poate aştepta un ajutor adecvat din partea celeilalte părţi.

Sacks se referă la astfel de grupuri cu termenul de *perechi relaţionale standardizate* (PRS). Acestea se regăsesc la rândul lor în colecţia R care se poate defini după cum urmează:

> *Colecţia R*: [O colecţie de categorii relaţionale împerecheate] care asigură un spaţiu de desfăşurare (un *locus*) unui set de drepturi şi obligaţii privind activitatea de întrajutorare (1972a: 37).

Unul dintre aspectele relevanţei acestor categorii relaţionale împerecheate este faptul că reuşesc să pună în evidenţă *absenţa* celei de-a doua părţi a perechii. În acest mod ajungem să observăm că un jucător dintr-o echipă de fotbal „lipseşte" sau, mai serios, să luăm non-iminenţa prezenţei unuia dintre soţi ca numărându-se printre motivele de sinucidere (v. discuţia asupra suicidului de la începutul acestui capitol şi, de asemenea, Sacks, 1972a: 38-40).

O asemenea absenţă relevă ceea ce Sacks numeşte *relevanţa programatică* a colecţiei R:

> *Relevanţa programatică*: Dacă R este relevant, atunci non-implicarea uneia dintre părţile perechii este observabilă, adică se impune ca fapt (1972a: 38).

Aşa cum colecţia R este formată din perechi de categorii care ar trebui să se ajute reciproc, există, de asemenea, categorii de „experţi" care oferă ajutorul specializat în diverse probleme concrete. Când împerechem aceste categorii cu persoanele aflate în „bucluc" (de exemplu clienţii), se formează ceea ce Sacks numeşte colecţia K:

> *Colecţia K*: O colecţie construită cu referire la distribuitorii specializaţi de cunoştinţe privitoare la modalităţile de rezolvare ale unor probleme specifice (1972a: 37)

Colecţia R şi relevanţa sa programatică permit unei persoane să analizeze situaţia în care se găseşte ca fiind, să zicem, „de sinucidere". Colecţia K îi va permite să afle cine va fi persoana care îi poate oferi un „sprijin" obiectiv.

Colecţia K presupune anumite aspecte fixe în ceea ce priveşte activităţile cele mai adecvate pe care anumite categorii de oameni, cum ar fi profesioniştii şi clienţii, trebuie să le efectueze. Această problemă ne este de folos în rezolvarea unui alt aspect al poveştii noastre: cum se face că nu întâmpinăm nici o dificultate în înţelegerea descrierii „Copilaşul plângea. Mămica l-a luat în braţe"? Ca să fiu mai clar, cum se face că o descriere ca „Mămica plângea. Copilaşul a luat-o în braţe" ar suna ca nefirească?

Răspunsul ţine, evident, de maniera în care multe tipuri de activităţi sunt asociate de simţul comun cu anumite categorii de membri. Astfel, cunoscând identitatea cuiva, putem să deducem tipurile de activitate în care s-ar putea angaja. Similar, cunoscând activitatea cuiva (să zicem, faptul că „plânge") putem presupune care ar fi identitatea sa socială (în cazul nostru, un „copilaş").

Sacks se referă la activităţile specifice anumitor identităţi cu termenul de *activităţi legate de categorii* (ALC). Le defineşte în felul următor:

> *Activităţile legate de categorii*: Membrii consideră că numeroase activităţi sunt efectuate de categorii specifice de membri, aceste categorii făcând parte din nişte dispozitive de categorizare a membrilor (1992, I: 249).

Activităţile legate de categorii explică de ce, dacă povestea apare în formula „X plângea. Y l-a luat în braţe", am putea ghici că X este un copil, iar Y este o mămică. La urma urmelor, plânsul e specific copiilor, iar luatul în braţe (cel puţin în perioada potenţial sexistă a anilor '60) e ceva ce fac de obicei mamele. Firește, așa cum subliniază Sacks, nici unei descrieri nu-i lipseşte ambiguitatea. De pildă, „plânsul" nu este activitatea exclusivă a copiilor, şi chiar şi adulţii pot fi numiţi uneori „copii" (1992, I: 584).

Membrii se folosesc de cunoştinţele lor privitoare la activităţile legate de categorii (ALC) pentru a recunoaşte şi rezolva astfel de ambiguităţi. Faptul cel mai important, receptarea cotidiană a evenimentelor, se bazează pe presupunerea că „lor" (adică anumitor categorii de oameni) le stă în obicei să facă asemenea lucruri (1992, I: 179). Aşa cum arată Sacks, prin intermediul acestui mecanism te poţi dovedi un „rasist", chiar dacă eviţi utilizarea explicită a categoriilor etnice şi religioase.

Mai mult decât atât, ceea ce cunoaştem despre activităţile legate de categorii ne permite să construim ceea ce Sacks numeşte „procedură de căutare", pe care o vom utiliza în momentul în care suntem confruntaţi cu un scenariu problematic. De pildă, Sacks arată cum, la sfârşitul anului 1963, zvonul că posibilul asasin al preşedintelui Kennedy fusese un „comunist" a dus la clasarea cazului în ochii multor oameni: la urma urmelor, asasinarea liderilor capitalişti pare a fi o activitate legată de categoria „comunist infiltrat". În acest fel, activităţile legate de categorii ne permit „conectarea" anumitor acţiuni cu anumite categorii. Aşa cum se exprimă Sacks:

> dacă cineva ştie că o activitate anume a fost efectuată şi că există o categorie de care aceasta se poate lega, atunci acel cineva nu scapă nici o ocazie de a propune pentru acţiunea respectivă un agent aparţinând categoriei aflate în legătură cu acea activitate (1992, I: 180).

Aşa că, deşi ştim că şi adulţii ar putea plânge, e destul de improbabil să spunem „copilul plânge" dacă ne referim, de fapt, la „copilărosul familiei". În acest fel, selectarea unei anumite categorii scade riscul validării unor variante ambigue (1992, I: 585).

Oricum, în ciuda scăderii posibilităţii impunerii unor variante ambigue, în momentul observării unei activităţi nu e totuşi uşor de găsit categoria care i se potriveşte cel mai bine. Să luăm, de pildă, cazul „spovedaniei". Aşa cum arată Sacks, ştim că atât catolicii, cât şi criminalii se spovedesc deseori. Am avut vreodată ocazia să observăm un catolic sau un criminal? Vedem îndată că, în viaţa cotidiană, nu ne lovim prea des de o ambiguitate de acest gen. Pentru că, firesc, ştim cu toţii că un catolic care se spovedeşte arată foarte diferit de un criminal care face acelaşi lucru (1992, I: 584-585). Deci, dacă citim despre o „spovedanie", contextul poveştii cu pricina (de exemplu, povestea vieţii unui criminal) ne va spune imediat în ce termeni ar trebui să înţelegem actul respectiv. Iar acest proces se petrece fără nici o urmă de ambiguitate.

De pildă, nu întâmpinăm nici o dificultate în a recepta un scandal între doi adulţi (un bărbat şi o femeie) şi o persoană mai tânără în termenii unei „lupte de familie" (1992, I: 90-91) Ambiguitatea legată de o asemenea interpretare poate apărea în momentul în care scandalul se repetă sub diverse forme. De exemplu, într-un context juridic, ceea ce părea a fi într-un mod lipsit de ambiguitate o „luptă de familie" s-ar putea transforma într-o „răpire". În momentul observării incidentului, martorii tratează scena ca fiind „normală", în parte fiindcă presupun că scandalul nu-i priveşte, fiind de datoria poliţiei să intervină dacă e cazul (1992, I: 92). Astfel că fiecare dintre noi face apel la cunoştinţele referitoare la activităţile legate de categorii şi la perechile relaţionale standardizate, ca modalităţi de rezolvare a incongruenţelor cotidiene.

Revenind la povestea noastră cu copilul care plânge, „copilaşul" este, de asemenea, membru al unei clase la care Sacks se referă cu termenul de *categorii poziţionate* (adică bebeluş, copil, adolescent, adult), în care categoria imediat următoare este văzută ca fiind „superioară" celei care o precedă. Acest lucru creează posibilitatea laudelor şi apostrofărilor folosind o poziţie mai înaltă sau mai joasă pentru a ne referi la o activitate anume. Astfel că un adolescent se poate comporta ca un „adult" sau ca un „copil mic".

> *Categoriile poziţionate*: O colecţie este formată din categorii poziţionate atunci când se poate considera că un membru se află într-o poziţie privilegiată faţă de altul (exemplu: copil... adolescent... adult) (1992, I: 585).

Faptul că activităţile sunt legate de categorii ne permite de asemenea să ne arătăm aprobarea sau să ne plângem de nişte activităţi „absente". De exemplu, un copil mic care nu plânge atunci când ar fi putut-o face (să spunem, la botez), ar putea fi lăudat, în vreme ce un copil mai mare care nu spune „mulţumesc" atunci când i se dă de mâncare sau când primeşte un cadou, ar putea fi certat.

În ambele cazuri, nişte activităţi au devenit remarcabile din cauza felului în care prezenţa sau absenţa lor este legată de un anumit stadiu de viaţă. Stadiul de viaţă este important nu numai, să zicem, seara în jurul mesei, dar şi în compilarea statisticilor oficiale. Aşa cum subliniază Sacks, statisticienii, ca noi toţi de altfel, ştiu că a fi necăsătorit şi neangajat nu e o descriere neobişnuită a unui copil care merge la şcoală (1992, I: 68).

Aşa cum am văzut, din cauza faptului că activităţile sunt legate de anumite categorii, putem emite afirmaţii morale negative faţă de nişte persoane, descriindu-le comportamentul în termenii realizării sau evitării activităţilor inadecvate identităţii lor sociale. De exemplu, ar putea fi acceptabil ca un părinte să-şi „pedepsească" copilul, dar este, în general, inacceptabil ca un copil să-şi „pedepsească" părintele.

Observaţi că, în ambele cazuri, „pedeapsa" serveşte ca imagine puternică a unei activităţi care ar putea fi descrisă în nenumărate feluri. Viaţa socială, spre deosebire de filmele străine, nu este titrată. Drept urmare, maniera în care definim o activitate are o determinare morală constitutivă. Prin urmare, dacă Sacks vorbeşte în acest context, ca şi alţi sociologi, despre norme, spre deosebire de aceştia (şi de membri) el nu tratează normele ca fiind descrieri ale *cauzelor* acţiunilor. În schimb, se preocupă de modalităţile în care „spectatorii se folosesc de norme ca să pună în ordine – şi mă refer la o ordine cât se poate de adecvată – activităţile pe care le observă" (1972a: 39).

Felul în care spectatorii unei activităţi percep normele ne duce înapoi înspre modalitatea în care se percepe un enunţ de genul „Copilaşul plângea". De pildă, copilaşii pot fi băieţei sau fetiţe. De ce, atunci, observarea activităţii „a plânge" nu este raportată ca o alta, să zicem, „Băieţelul a plâns"? Răspunsul, spune Sacks, se află în *principiul spectatorului* faţă de activităţile legate de categorii, formulat în următorii termeni:

> *Principiul spectatorului*: Dacă cineva este martor la efectuarea unei activităţi legate de o categorie, iar acea activitate pare a fi efectuată de un membru al categoriei de care aceasta *se leagă*, atunci martorul va considera că agentul acţiunii face parte cu necesitate din acea categorie (1992, I: 259, s.n.).

Cu ajutorul principiului spectatorului putem înţelege de ce ne gândim mai degrabă la un „copilaş" decât la un „băiat", de vreme ce „copilaş" este o categorie pe care o considerăm ca având „o relevanţă specială în formularea unei identificări adecvate pentru cel care o realizează" (1992, I: 259).

Şi, în sfârşit, de ce nu sesizăm nimic neobişnuit în continuarea descrierii „Mămica l-a luat în braţe"? Aşa cum am văzut deja, o parte a răspunsului rezidă în maniera în care înţelegem „mămică" şi „copilaş" ca făcând parte din aceeaşi „echipă". În acest sens, organizarea replicativă este relevantă.

În plus, acţiunea de a lua un copil în braţe e foarte probabil să fie percepută ca o normă, astfel că, ori de câte ori un copilaş plânge, se cade ca mămica să-l ia în braţe. Din această perspectivă, avem, prin urmare, un *al doilea principiu al spectatorului*, definit după cum urmează:

> *Al doilea principiu al spectatorului*: Dacă cineva observă două acţiuni care pot fi legate între ele prin forţa unei norme ce prevede a doua acţiune în condiţiile în care prima dintre ele este dată, dacă agenţii pot fi văzuţi ca membri ai categoriilor pe care norma le dovedeşte a fi adecvate pentru perechea de acţiuni în discuţie, atunci: a) agenţii vor fi cu necesitate percepuţi ca membri; b) a doua acţiune va apărea cu necesitate efectuată în conformitate cu norma respectivă (1992, I: 260).

Folosindu-se de acest al doilea principiu, spectatorul obţine „cea mai adecvată stare de ordine a activităţilor pe care le observă" în cel puţin două moduri:

1. explicând ocurența uneia dintre activități prin faptul că cealaltă activitate este dată;
2. explicând ordinea secvențială a celor două acțiuni (mai întâi una dintre ele, apoi cealaltă) (1992, I: 260).

Până acum ați avut poate impresia că, de vreme ce categorizarea membrilor permite indivizilor să recepteze sensul evenimentelor din jurul lor, Sacks nu face decât să sugereze că totul se petrece într-o ordine perfectă, în cea mai bună dintre lumile posibile. Departe de noi această concluzie. Mai întâi, am văzut deja maniera în care categorizarea poate servi la fel de bine atât promovării rasismului, cât și menținerii unor stări de fapt armonioase. În al doilea rând, utilizarea unor cunoștințe oarecum inocente, cum sunt cele referitoare la activitățile legate de categorii (ALC), poate duce uneori la comiterea unor fapte oribile.

De pildă, în recentul caz al celor doi adolescenți britanici care l-au ucis pe copilul Jamie Bulger, martorii care îl văzuseră pe Jamie ținându-i de mână pe cei doi asasini au presupus că văd un copil însoțit de frații săi mai mari. În același fel, după cum notează Sacks, persoane care lucrează în organizații, confruntate cu evenimente care le-ar putea pune viața în pericol, nu au inițiativa unor acțiuni de remediere a situației, raportând în schimb situația celor plasați deasupra lor în ierarhie. Oamenii presupun astfel că este necesar să facă apel la o altă categorie care să confirme sensul unui gest sau rațiunea unei acțiuni.

Cei mai mulți dintre lectorii noștri s-au plictisit, bănuiesc, de atâtea concepte. Prin urmare, voi încerca să diminuez ritmul discuției și să ofer trei ilustrări și aplicații ale conceptelor discutate. Cea care urmează acum a fost expusă de Sacks într-una dintre prelegerile sale.

5.4.1. *Povestea ofițerului din marina de război*

Ținând cont de faptul că mai multe categorii pot fi folosite în descrierea aceleiași persoane sau acțiuni, sarcina lui Sacks a fost aceea de

> a afla modalitățile în care ei [membrii] operează alegeri în cadrul mai multor seturi de categorii, deopotrivă valabile, pentru a descrie un anumit eveniment (1992, I: 41).

Firește, Sacks nu sugerează că „societatea" este cea care canalizează atenția spre un anumit set de categorii. În schimb, sociologul dorește să evidențieze demersurile interpretative active implicate în redarea unui fapt și implicațiile locale generate de alegerea anumitor categorii mai degrabă decât a altora.

Unul dintre exemplele grăitoare se poate găsi în analiza efectuată de Sacks asupra unui articol din *New York Times*, realizat pe marginea unui interviu cu un fost ofițer de marină militară în legătură cu misiunea sa în Războiul din Vietnam (1992, I: 205-222, 306-311). Sacks este mai cu seamă interesat de maniera în care articolul relatează răspunsul comandantului la o anumită întrebare, așa cum se poate vedea în extrasul de mai jos:

> **Povestea comandantului de marină militară**
> Ce simțea în momentele în care știa că, în ciuda grijii manifestate pentru ochirea exclusiv a țintelor militare, cineva nevinovat era, probabil, ucis de bombele sale?
> „Sigur că nu-mi plăcea ideea că, poate, tocmai ucideam pe cineva, replică el. Dar nici nu pot spune că nu dorm din cauza asta. Nu trebuie să te implici personal în situații de genul

acesta. Când mă aflam în Vietnamul de Nord, mi-am impus să nu mă gândesc decât la faptul că sunt un militar care ar putea fi împuşcat în orice moment de un alt militar, aşa ca mine." (1992, I: 205)

Sacks ne invită să remarcăm maniera în care replica promptă a comandantului („Sigur că nu-mi plăcea ideea...") arată supunerea sa la schema de evaluare oferită de întrebarea jurnalistului. De pildă, dacă comandantul ar fi spus: „De ce întrebaţi una ca asta?" ar fi arătat că nu se găseşte neapărat în acelaşi univers moral cu reporterul (şi, implicit, cu cititorul articolului) (1992, I: 211).

Subscriind la schema morală impusă, Sacks arată modul în care comandantul îşi elaborează acum un răspuns care să-l aşeze într-o lumină favorabilă. Categoria „militar" este utilizată pentru a scuza acţiunea bombardării, în calitatea sa de acţiune legată de o categorie, amintindu-ne că, de fapt, e vorba de o acţiune specifică militarilor. Efectul este amplificat de identificarea adversarului prin expresia „un alt militar, aşa ca mine". Prin aceasta, comandantul creează o pereche relaţională standardizată (militar-militar) cu obligaţii mutuale recunoscute (bombardare dinspre o parte/împuşcare dinspre partea cealaltă). În termenii perechii, nici una dintre părţi nu se poate, practic, plânge de cea-laltă sau, cum se exprimă Sacks,

nimeni nu se poate plânge de erorile manierei de funcţionare a relaţiei, cu excepţia situaţiilor de violare a normelor operative, impuse de mecanismul respectiv (1992, I: 206).

Observaţi, de asemenea, că pilotul sugerează că „nu trebuie să te implici personal în situaţii de genul acesta". Categoria „situaţii de genul acesta" pregăteşte terenul pentru perechea relaţională standardizată folosită de comandant la un moment dat. Astfel, acest tip de relatare ar fi putut fi furnizat de oricare dintre părţile perechii.

Oricum, aşa cum afirmă Sacks, implicaţia este aceea că „situaţiile de genul acesta" reprezintă unele dintre numeroasele conjuncturi în care se recomandă neimplicarea afectivă. Pentru că:

Dacă s-ar fi subliniat ideea neimplicării afective ca necesitate specifică numai pentru acest tip de situaţie, dar nu şi pentru altele, atunci angrenarea într-o acţiune militară de acest gen ar fi fost, în primă instanţă, incorectă (1992, I: 206).

Mai mult decât atât, neimplicarea de care vorbea comandantul este una specială. Sacks subliniază că nu-l vom auzi pe comandant spunând că, din păcate, nu poate omorî „personal", ci că, angrenarea într-o „situaţie" militară de acest tip presupune faptul că uciderea unor persoane nevinovate nu este, cu necesitate, una esenţială (1992, I: 209).

În orice caz, comandantul nu face decât să propună o pereche relaţională standardizată militar-militar. În acest sens, invită nord-vietnamezul să „joace jocul" în aceeaşi manieră în care un copil ar putea propune altuia: „Eu voi fi al treilea fundaş".

Oricum, aşa cum notează Sacks, atunci când copiii joacă baseball asemenea propuneri ar putea fi respinse:

Dacă tu spui: „Voi fi fundaşul numărul 3", iar un altul nu spune la rândul său: „Iar eu voi fi... [o altă poziţie]", iar ceilalţi nu acceptă să fie alte poziţii decât primele două, atunci nici tu nu vei fi ceea ce ai spus că eşti. Nu poţi să joci (1992, I: 307).

Fireşte că nord-vietnamezii au respins şi ei propunerea comandantului. În schimb, au propus identificarea comandantului prin „criminal", iar propria poziţie au definit-o în termenii unei „acţiuni poliţieneşti".

Aşa cum observă Sacks, aceste definiţii competitive conţin implicaţii care trec dincolo de simpla propagandă. De exemplu, dacă comandantul ar fi fost doborât, atunci Convenţiile de la Geneva privind tratarea sa ulterioară ar fi fost aplicate în termenii corespunzători doar dacă acesta ar fi fost un „militar", şi nu un „criminal" (1992, I: 307).

După ce am expus exemplul lui Sacks, voi reveni cu două ilustrări proprii ale aspectelor discutate.

5.4.2. *Titlul unui articol*

Tată şi fiică în luptă cu zăpezile

Acest titlu a apărut pe una dintre paginile publicaţiei *The London Times*. Aş vrea să examinăm sensul acestui titlu folosindu-ne de analiza dispozitivelor de categorizare a membrilor. O lectură schematică a sa, utilizând DCM, se poate vedea în tabelul 5.8.

TABELUL 5.8

Tată şi fiică în luptă cu zăpezile

Conceptul	Explicaţia	Titlul
Categoria	Orice persoană poate fi etichetată în mai multe feluri, deopotrivă „corecte"	Persoane descrise apoi ca fiind „manager al unui supermarket" şi „studentă"
Dispozitiv de categorizare a membrilor (DCM)	Categoriile sunt percepute ca grupate împreună, într-o colecţie	DCM = „familie"
Regula economiei	Categoriile simple ar putea fi suficiente pentru descrierea unei persoane	Aici se folosesc numai categorii simple
Regula consistenţei	Dacă una dintre persoane este identificată ca făcând parte dintr-o colecţie, atunci următoarea persoană *ar putea* fi identificată ca făcând parte din aceeaşi colecţie	„Fiică" face parte din acelaşi DCM ca şi „tată"
Organizarea replicativă	În măsura în care categoriile ar putea fi înţelese în termenii unei „echipe", atunci chiar aşa vor fi înţelese	„Fiica" este fiica *acestui* „tată"
Activităţi legate de categorii (ALC)	Activităţile pot fi înţelese ca fiind specifice anumitor categorii	„În luptă cu zăpada" nu reprezintă o acţiune specifică perechii „tată-fiică"; tocmai de aceea articolul are valoare de ştire
Perechi relaţionale standardizate (SRP)	Perechi de categorii, legate laolaltă prin modalităţi standardizate, de rutină	„Tată" şi „fiică" sunt presupuse a se lega laolaltă prin „grijă" şi „sprijin"; cum a fost posibil să fie prinşi într-o „luptă cu zăpezile"?

Aş dori să comentez tabelul 5.8 punându-vă câteva întrebări. Răspunzând, veţi remarca manevrele implicate în elaborarea titlurilor de articole, pentru ca acestea să funcţioneze ca acroşe.

Mai întâi, observaţi că persoanele implicate sunt descrise ca fiind „tată" şi „fiică". Dat fiind faptul că oamenii pot fi descrişi în multe feluri, toate „corecte", care sunt implicaţiile alegerii acestor categorii şi nu a altora? De pildă, relatarea propriu-zisă ne spune că „tatăl" este „managerul unui supermarket", iar „fiica" este „studentă". Cum am fi interpretat articolul dacă titlul său ar fi sunat în felul acesta?

Un manager de supermarket şi o studentă, în luptă cu zăpezile

Mai mult, dacă am fi parcurs un astfel de titlu, am mai fi fost tentaţi să citim relatarea, iar dacă da, de ce?

Care sunt implicaţiile alegerii unor categorii aparţinând DCM-ului „familie"? Şi ce anume comunică aceste categorii simple (amintiţi-vă că regula economiei nu este obligatorie) în legătură cu proeminenţa acestui DCM?

Cum se face că nu ne îndoim de faptul că această „fiică" este chiar fiica acestui „tată"? Şi de ce are „lupta cu zăpezile" valoare de ştire în contextul unui DCM de tipul „familie"?

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.8

5.4.3 *Un anunţ matrimonial*

Văduvă blondă, dinamică, atractivă şi prietenoasă, licenţiată, fără obligaţii, cu domenii de interes multiple. Caut să-mi împlinesc viaţa alături de o persoană educată de 60 de ani. Contactaţi-mă pentru detalii la Căsuţa Poştală 123 (*The Times*, 30 ianuarie, 1993).

Întocmai ca titlul articolului de mai sus, acest anunţ a fost ales la întâmplare, pentru a arăta maniera în care analiza DCM se poate aplica cu succes *oricărui* material de acest gen. Să începem concentrându-ne atenţia asupra categoriei „văduvă". Acum se remarcă faptul că, în vreme ce un titlu de articol de succes convinge cititorul să parcurgă întreaga relatare, succesul unui astfel de anunţ matrimonial este judecat în funcţie de numărul de răspunsuri adecvate pe care reuşeşte să le expună. Dacă privim categoria „văduvă" în această lumină, remarcăm că aceasta evocă o serie de activităţi legate de categoria în cauză, care contrastează cu descrierea din anunţ. După cum vedem mai jos:

Tipul 1: Foarte abătută (îmbrăcată în negru); fără chef de viaţă.
Tipul 2: Eliberată de povara monogamiei, bine dispusă şi deschisă relaţiilor de tot felul („văduva veselă").

Observaţi modul în care anunţul nostru se ocupă de ambele tipuri de activităţi. Tipul 1 este mai întâi respins prin folosirea adjectivului „prietenoasă", în vreme ce „blondă" contrastează cu negrul doliului. Mai mult, aceasta nu este o descriere a unei femei care nu ar mai avea chef de viaţă. Această văduvă este „activă" şi are „multiple interese". Pe de altă parte, nu ni se încurajează deloc presupunerile că ne-am afla în faţa unei „văduve

vesele". Ea este, la urma urmelor, o persoană inteligentă („licenţiată") care caută o persoană „pentru a se împlini alături" de aceasta.

În orice caz, subtilităţile aparatului descriptiv sunt de remarcat în primul rând prin ceea ce anunţul *evită* să ne spună, după cum urmează:

1. Nu ni se spune vârsta „văduvei" (deşi regula de consistenţă ar putea presupune că este aproape de 60 de ani, ca şi bărbatul pe care îl caută, dar aceasta nu funcţionează cu necesitate).
2. Nu se precizează genul persoanei căutate.

Cum poate rezolva un cititor *puzzle*-ul de mai sus? Mai întâi, femeia utilizează termenul „activă" pentru a se defini. Acum putem presupune că cineva, să zicem, la vârsta de 30 de ani, este, într-adevăr, o persoană activă. În momentul în care se face referire explicită la faptul de a fi „activă", acest lucru se poate recepta prin ceea ce Sacks numeşte *modificator de categorie*. În consecinţă, putem presupune că femeia are cel puţin o vârstă medie. În al doilea rând, din moment ce se descrie pe sine în contextul unei foste relaţii heterosexuale („văduvă"), putem presupune că, în lipsa unor probe contrare şi conform regulii de consecvenţă, ea caută, de fapt, tot un bărbat.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 5.9

5.4.4. *Un rezumat*

Exemplele pe care tocmai le-am discutat arată că CM (categorizările membrilor) sunt departe de a apărea în forma unor instrumente de clasificare inerte, de găsit, să zicem, doar în formele rigide ale analizei de conţinut sau în categorizarea „procesului de interacţiune" iniţiată de Bales.

Dimpotrivă, DCM-urile sunt nişte dispozitive locale (situate), utilizate într-o manieră activă de vorbitori şi ascultători pentru a formula şi reformula sensurile activităţilor şi identităţilor. Spre deosebire de multe alte rapoarte formaliste asupra acţiunilor, de găsit în analiza de conţinut şi unele versiuni ale analizei narative, Sacks aşază la vedere mecanismele propriu-zise prin care noi construim universuri morale „implicând tipuri pertinente de acţiuni precum şi prezenţa unor actori care au ei înşişi nişte motive, dorinţe, sentimente, aspiraţii şi un simţ al dreptăţii proprii" (Gubrium, comunicare personală).

Ca şi Garfinkel (1967), Sacks dorea să evite tratarea oamenilor ca fiind „dopaţi cultural", reprezentându-şi lumea în conformitate cu cerinţele unei culturi anume. În schimb, Sacks a abordat „cultura" în termenii unei „maşini de elaborat inferenţe": un aparat descriptiv, administrat şi utilizat în contexte specifice.

5.5. Concluzie

Sper ca cititorii să nu se simtă, acum, la finalul acestui capitol, prea ameţiţi de atâtea concepte. Am acoperit, e drept, o arie considerabilă de aspecte teoretice.

Scopul general al acestui capitol mi s-a părut legitim din două motive. Mai întâi, sunt convins că sociologii care lucrează cu metodele calitative nu acordă suficientă atenţie

tuturor potenţialităţilor unui text, în calitatea sa de resursă de cercetare. În al doilea rând, sunt deopotrivă convins că există câteva modalităţi extrem de bine întemeiate prin care se pot analiza aceste date.

Expunerea tipurilor de analiză a datelor textuale realizată de mine în capitolul de faţă a fost străbătută de trei linii directoare (pentru dezvoltarea acestui argument v. Silverman, 2000: 41-43).

Importanţa unei abordări analitice clare

Studiile textuale de calitate recunosc importanţa unei abordări clar definite. Este, astfel, necesar să se aleagă o perspectivă (de exemplu analiza narativă, etnografia sau analiza lui Sacks privitoare la categoriile membrilor), să se apeleze apoi la ea exact în felul în care se apelează la o „cutie cu unelte" care furnizează un set de concepte şi metode ce vor selecta datele esenţiale şi vor clarifica demersurile analitice.

Relevanţa teoriei, în analiza de text

Contribuţia specifică a cercetării calitative constă în utilizarea resurselor teoretice în realizarea unor analize de adâncime asupra unui corpus restrâns de date public disponibile, ceea ce înseamnă că, spre deosebire de majoritatea cercetărilor cantitative (inclusiv de analiza de conţinut), cercetarea calitativă nu se mulţumeşte cu simpla codificare a datelor. În schimb, trebuie să se străduiască să arate manierele în care elementele (definite teoretic) pe care le-am identificat se asamblează între ele sau se suprapun.

Importanţa unei analize detaliate a datelor

Ca multe alte abordări calitative, analiza textelor depinde de o analiză foarte detaliată a datelor. Pentru ca o asemenea analiză să-şi dovedească eficienţa, este absolut necesar să ne oprim la un corp limitat de date asupra căruia să ne concentrăm atenţia. Deci, dacă în primă fază explorarea diverselor tipuri de date (de exemplu relatări din presă, texte ştiinţifice, paginile de sfaturi practice din reviste) ar putea fi utilă, totuşi acest demers trebuie realizat doar în vederea extragerii unui set de date cât mai compact, ulterior limitarea la un număr foarte mic de texte sau fragmente de texte (de exemplu titlurile) fiind imperioasă.

Pe parcursul acestui capitol am trecut în revistă foarte succint câteva teorii complexe şi aparent fără legătură între ele – de la analiza narativă la etnometodologie. În orice caz, dacă cititorii au reţinut cel puţin o perspectivă de desfăşurare a analizei textuale, atunci consider că mi-am atins scopul.

Daţi-mi voie să adaug că voi reveni la unele concepte amintite aici, într-un capitol viitor. În capitolul 6 ne vom întâlni cu cealaltă faţă a cercetărilor lui Sacks – organizarea secvenţială a conversaţiilor.

IDEI DE REȚINUT

- ✓ Textele furnizează date complexe, neprovocate și accesibile, care își exercită efectele asupra lumii reale.
- ✓ Rolul cercetărilor de text nu este acela de a critica sau evalua anumite texte conform unor standarde aparent „obiective". Scopul este acela de a analiza modalitățile în care textele provoacă anumite efecte.
- ✓ Iau în considerare *patru* căi de analiză a modului în care textele reprezintă realitatea: analiza de conținut, analiza structurilor narative, etnografia și analiza DCM-urilor.

🕮 Recomandări de lectură

Cele mai folositoare texte asupra analizei narative și etnografiei sunt Pertti Alasuutari (1995), Amanda Coffey și Paul Atkinson (1996) și Barbara Czarniawska (1998). Lucrări ceva mai detaliate oferă Paul Atkinson (1990) și capitolele referitoare la analiza textuală în colecția editată de mine Qualitative Research *(1997a).*

Cartea mea Harvey Sacks *(1998) este o introducere în sistemul de cercetare al lui Harvey Sacks (capitolele 5 și 7 au legătură cu analiza DCM-urilor). Volumul I din* Lectures on Conversation *a lui Sacks (1992) reprezintă o resursă bibliografică neprețuită: vezi mai ales discuțiile sale asupra activităților legate de categorii (SLC) (I: 179-181, Prelegerea 8, Primăvara 1965; I: 301-302, Prelegerea 4, Primăvara 1966; I: 333-340, Prelegerea 8, Primăvara 1966, I: 568-596, Prelegerile 11-14, Primăvara 1967); regula de consecvență (I: 326-327, Prelegerea 7, Toamna 1965; I: 396-403); exemplul ofițerului din marina de război (I: 205-222, Note de cercetare, Toamna 1965; I: 306-307, Prelegerea 5, Primăvara 1966) și povestea copilașului (I: 223-231, Apendice A și B, Toamna 1965, I: 236-266, Prelegeri 1-2 [R], Primăvara 1966).*

Exercițiul 5.1

Să ne întoarcem la materialul asupra Evaluării Calității Predării din tabelul 5.1.Tocmai am văzut modul în care structura „pe puncte" poate fi analizată. Acum să-i analizăm conținutul.
Iată un model:

> Acest material conține multe fraze care, pentru cititorii implicați în sistemul academic, par de-a dreptul banale. De pildă, „esența curriculum-ului", „în cadrul unei scheme disciplinare coerente" și, în altă parte a textului, „mediu de învățare dotat cu resurse remarcabile", „monitorizarea studenților". Acestea și altele asemenea lor nu fac neapărat parte din discuțiile cotidiene, nici chiar atunci când ne referim la mediile academice, dar acest gen de formulări sunt acum extrem de familiare acestor medii, din moment ce personalul academic este cel care le compune și apoi tot el este cel care le va consuma" (Atkinson și Coffey, 1997: 54).

1. Ce puteți spune despre cuvintele și frazele exemplificate mai sus? Ce termeni sunt folosiți (și ce termeni sunt evitați)?

2. În ce fel reuşeşte acest limbaj să creeze o „impresie" anume cu privire la departamentul evaluat?
3. Acum imaginaţi-vă că aveţi acces la interviurile cu personalul academic care a elaborat acest document pentru Comisia de Evaluare a Calităţii Predării. În ce fel v-ar folosi, în analiza acestui text, informaţiile pe care le-aţi putea afla acolo?

Exerciţiul 5.2

Textul care urmează face parte din povestea vieţii unui finlandez internat într-o clinică de dezalcoolizare (adaptat după Alasuutari, 1990):

1. Când eram copil, la noi în casă disciplina era foarte importantă. Încă îmi aduc aminte când
2. fratele meu mai mic a spart căniţa pentru zahăr, iar eu am încasat-o. Când
3. tatăl meu a murit, mama s-a recăsătorit. Soţul ei nu-l putea suporta pe
4. fratele meu mai mic. Când am fost în armată, nevastă-mea m-a înşelat.
5. Când m-am întors, n-am mai trecut pe-acasă două zile. Am început
6. să beau. Şi am început să mă culc cu alte femei. Beam şi făceam scandal
7. pentru că mă scosese din sărite atunci, cu lipsa ei de fidelitate, şi numai asta aveam în
8. minte. Când am venit la clinică, m-am tot gândit. N-am pus picătură de alcool în gură
9. un an de zile. Am făcut ceva progrese, dar am avut şi perioade îngrozitoare. M-am maturizat
10. oarecum. Apoi s-a schimbat psihoterapeutul, iar lucrul acesta m-a scos din sărite, aşa că
11. m-am lăsat iar păgubaş.

1. Folosindu-vă de ceea ce aţi citit despre Propp şi Greimas, identificaţi în istorisirea de mai sus următoarele elemente:
   a. funcţiile (de exemplu, „interdicţia", „violarea interdicţiei");
   b. sferele de acţiune (de exemplu, răufăcătorul, donatorul, ajutorul, prinţesa şi tatăl ei, trimiţătorul, eroul şi falsul erou);
   c. structurile, de exemplu, subiect *versus* obiect (inclusiv „eroul" şi „prinţesa" sau „persoana căutată"); expeditor *versus* destinatar (inclusiv „tatăl" şi „trimisul"); şi adjuvantul *versus* opozantul (inclusiv „donatorul", „ajutorul" şi „răufăcătorul").
2. Ce se poate spune despre *succesiunea* de acţiuni relatată?
3. Acum, că aţi sfârşit această analiză, care sunt trăsăturile pe care veţi continua să le urmăriţi în alte istorii de viaţă?

Exerciţiul 5.3

Următorul text este un extras dintr-un discurs al unui parlamentar englez din anii 1960. Tema de dezbatere era un Proiect de lege privind relaţiile interrasiale care tocmai intrase în Parlamentul Britanic. Parlamentarul era Enoch Powell, iar discursul a devenit la fel de faimos ca şi cel din „Rivers of Blood" (*Râuri de sânge*), deoarece Powell îşi încheie argumentul său împotriva legilor privind discriminarea rasială cu afirmaţia: „Întocmai ca romanii, văd râul Tibru învolburându-se de-atâta sânge". Acest extras este anterior fragmentului de discurs de mai sus (Mercer, 1990).

1. Nimic nu este mai înşelător decât o comparaţie între
2. imigrantul din Commonwealth în Marea Britanie şi negrul american. Populaţia de culoare din
3. Statele Unite, care era deja acolo înainte ca Statele Unite
4. să devină o naţiune, au început efectiv ca sclavi şi abia mai târziu li s-a dat
5. drept de vot şi alte drepturi cetăţeneşti... Imigrantul din Commonwealth
6. a venit în Marea Britanie ca cetăţean cu drepturi depline, a venit într-o ţară care nu făcea nici un fel de discriminare
7. între cetăţeni, intrând practic imediat în
8. posesia drepturilor depline, începând cu votul şi terminând cu îngrijirea medicală gratuită
9. sub egida Serviciului Naţional pentru Sănătate... Dar, în vreme ce intrarea imigrantului

10. în această țară a însemnat biletul său de voie înspre privilegiile și oportunitățile mult dorite,
11. impactul acestei situații asupra populației existente a fost cu totul altul. Din motive
12. pe care nativul nu le poate înțelege, și prin luarea unei decizii în absența sa,
13. decizie cu privire la care el nu a fost consultat niciodată, s-a văzut dintr-o dată străin
14. în propria lui țară. A descoperit că nevasta lui nu mai putea obține un pat de spital
15. în maternitate, copiii lui nu mai obțineau locuri în școli, casa lui și
16. împrejurimile au devenit de nerecunoscut... La locul de muncă, a aflat că
17. patronii ezită să aplice muncitorului imigrant standardele de
18. disciplină și competență cerute unui muncitor nativ; începe
19. să audă, cu timpul, din ce în ce mai multe voci care îi spun că el
20. este acum cel nedorit. Și, pe deasupra, află că
21. un privilegiu cu sens unic va fi stabilit prin Hotărâre de Guvern: o lege care nu poate și
22. nici nu intenționează să-l protejeze sau să-i aline necazurile – va fi
23. adoptată pentru a da străinului, nemulțumitului și
24. agentului provocator puterea de a-l ținti pe stâlpul infamiei pentru acțiunile sale private.

1. Identificați subiectele pe care se construiește textul (ex.: „imigranții", „băștinașii"), activitățile în care acestea se angajează și relațiile care se stabilesc între ele.
2. Pe baza lor, explicați de ce discursul lui Powell a fost considerat atât de puternic? (o sugestie: remarcați modul în care termenul „străin", folosit prima dată în rândul 13, își modifică sensul în rândul 23)
3. În ce fel s-ar putea utiliza aceleași strategii textuale pentru a construi o argumentație *opusă* celei de mai sus?

Exercițiul 5.4

Aveți în față raportul complet realizat de un selecționer, pe baza aceluiași tip de formular ca cel întâlnit în tabelul 5.7.

Nume:	Fortescue
Aspect:	înalt, slab, păr auriu, curat și îngrijit
Acceptabilitate:	bună; plăcut, destul de matur, un om sensibil
Încredere:	foarte bună; nu îngâmfat, dar ferm, se pune foarte bine în valoare
Efort:	referințe academice excelente
Organizare:	excelentă, atât la liceu, cât și la universitate
Motivație:	foarte pătrunzător când este vorba de administrație și foarte bine informat în această privință; are destul de multă experiență; destul de bine informat asupra organizației și asupra funcțiilor sale de ansamblu.
Alte comentarii:	sunat pentru interviu; aprecieri maxime.

1. Ce concluzii se pot desprinde din modul în care selecționerul a completat formularul; de exemplu, care sunt trăsăturile pe care le găsește importante și care sunt cele asupra cărora nu face comentarii?
2. Acest formular completat ne ajută să înțelegem pe ce criterii sunt aleși candidații în această organizație? Dacă da, cum anume? Dacă nu, de ce nu?
3. Dacă vi s-ar spune că selecționerul a luat o altă decizie când i s-a cerut să asculte înregistrarea aceluiași interviu câteva luni mai târziu, cum ați interpreta acest fapt? Ce întrebare de cercetare ar trebui ridicată într-o astfel de situație?

Exercițiul 5.5

Într-o discuție cu privire la modurile de asamblare a înregistrărilor despre „delincvența juvenilă" în sistemul de justiție american, Cicourel (1968) comentează cazul Lindei (13 ani). Linda a intrat mai întâi în vizorul poliției când a raportat la secție că a fost

răpită de patru băieți. A povestit că a fost luată de aceştia de la o petrecere şi că apoi a întreținut relații sexuale cu unul dintre ei. După ce au furat nişte băuturi alcoolice, băieții au dus-o la un club unde s-au îmbătat cu toții, iar ea a întreținut relații sexuale cu cel mai mic dintre ei. Deşi băieții au căutat s-o descrie pe Linda prin termenul de „stricată", poliția a văzut în Linda o victimă „atractivă", fără antecedente penale. În orice caz, câteva săptămâni după aceea, cu ajutorul informațiilor obținute de la părinții Lindei, poliția a descoperit-o pe Linda în stare de ebrietate, având în plus probe cum că întreținuse relații sexuale cu zece băieți. A fost acuzată de destrăbălare şi de viață imorală. Iată câteva extrase dintr-un interviu dat de Linda (L) unei femei-ofițer stagiar (OS), imediat după arestarea sa:

1. OS: Nu eşti însărcinată?
2. L: Nu.
3. OS: Ai folosit ceva ca să previi sarcina?
4. L: X [unul din prietenii ei] a folosit o dată ceva de genul ăsta;
5. OS: Te-ai temut vreodată să nu rămâi gravidă?
6. L: Nu, încercam să mă răzbun pe părinții mei.
7. OS: Adică voiai să te răzbuni pe ei?
8. L: Da, întotdeauna am vrut să mă răzbun pe ceilalți. Mama
9. se înfurie din cauza asta. Îl iubesc pe tata. Ştiu că de-asta nu e ceva în regulă cu mine.
10. Vorbesc de chestia asta cu ai mei. Nu ştiu de ce.

Raportul ofițerului stagiar arată că Linda are nevoie de psihoterapie şi sugerează instituționalizarea ei, pentru un tratament de la 3 la 6 luni.

1. În ce fel îşi organizează OS chestionarul pentru a-şi sprijini eventualele recomandări?
2. Există în textul de mai sus vreo dovadă a faptului că Linda are o înțelegere secretă cu OS, pentru a-şi descrie comportamentul într-o anumită lumină?

Exercițiul 5.6

Mai jos, redau încă un extras din audierile pentru cazul Watergate (v. secțiunea 5.3.3). În acest punct, Dean încearcă să-l implice pe Nixon în operațiunea de „muşamalizare".

1. D: Când am discutat cu el [cu Nixon] despre faptul că ar trebui
2. să fie conştient de chestiunea aceasta, credeam că am fost amestecat într-un
3. caz de obstrucție a legii... Mi-a zis: John, nu există nici o
4. problemă juridică de care ar trebui să te temi...
5. G: Ați discutat vreo ob-, vreun exemplu concret de obstrucție a legii?
6. (1.3)
7. D: Păi, aş-, domnule Senator, din -bazate pe conversațiile avute cu
8. el- am înțeles din-
9. G: Mă refer la *această* întâlnire.
10. D: Da, am înțeles. Tocmai vă răspundeam la întrebare. Ăă-eh-Dumneavoastră
11. c-i- pot spune că atunci când-când ăă *vorbesc* cu cineva dacă respectivul
12. are vreo idee despre chestiunea la care mă refer – Am avut
13. impresia că Preşedintele avea cât de cât idee despre lucrurile la care
14. mă refer[eam]
15. G: [Dar nu vorbim aici despre *impresii*. Tocmai de ele încerc să
16. scap. (0.8) Mă refer la exemple concrete.

1. Utilizând acest material, arătați care sunt strategiile Senatorului Gurney pentru a discredita probele lui John Dean.
2. Arătați felul în care Dean încearcă să susțină credibilitatea celor spuse de el.
3. De ce apelul lui Dean la „Pot spune că atunci când stau de vorbă cu cineva" poate fi văzut, din perspectiva lui Molotch şi Boden (1985) ca fiind „o strategie riscantă"?

Exerciţiul 5.7

Alegeţi o serie de e-mail-uri pe care le-aţi schimbat cu o altă persoană. Ca să satisfaceţi aspectele etice, cereţi persoanei respective permisiunea de a-i folosi mesajele în scopuri de cercetare. Pentru a simplifica analiza, limitaţi-vă datele la mesaje mai scurte de 20 de rânduri. Acum încercaţi să extrageţi identităţile invocate şi activităţile descrise în aceste mesaje. Examinaţi modalităţile în care sensurile acestor identităţi şi activităţi sunt menţinute sau se schimbă pe parcursul corespondenţei.

Exerciţiul 5.8

Acest exerciţiu vă propune să utilizaţi analiza DCM pe titlul unui articol (Eglin şi Hester, 1992).

> Logodna s-a rupt – Tânărul instabil psihic s-a sinucis prin gazare

Folosindu-vă de cunoştinţele voastre referitoare la analiza DCM-urilor, examinaţi:

1. Ce categorii sunt folosite aici şi cu ce efect?
2. De ce ne-ar putea determina acest titlu să parcurgem întregul articol?

Exerciţiul 5.9

Iată un alt anunţ matrimonial, extras din aceeaşi publicaţie (v. secţiunea 5.4.3):

> Tânăr englez plăcut la înfăţişare (aşa mi s-a spus!), 35 de ani, înalt, profesionist, caută doamnă foarte atractivă, preferabil nefumătoare, ca să ne ospătăm, să bem şi să ne simţim bine. Vârsta neimportantă. Fotografia constituie un avantaj. Vă rog să mă contactaţi la Căsuţa Poştală 789.

1. Ce ne spune un astfel de anunţ despre cel care l-a dat sau despre „doamna" căutată, chiar dacă nu în mod direct?
2. Arătaţi cum putem recepta mesajul examinând felul în care se utilizează următoarele mecanisme:
   - Categoriile;
   - DCM-urile;
   - Regula economiei;
   - Regula de consecvenţă;
   - ALC-urile (activităţile legate de categorii);
   - PRS-urile (perechile relaţionale standardizate);
   - Categoriile poziţionate.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITAR LIBRARY

Capitolul 6

Discuţiile neprovocate

Când cercetătorii încep să-şi schiţeze proiectul de cercetare, sunt puşi în faţa unor serii de alegeri privitoare la necesitatea definirii cât mai precise a problemei de studiu şi la cele mai adecvate metode de colectare a datelor. Dacă luăm în considerare metodele pe care le-am discutat până în acest moment – observaţia, interviurile şi textele – alegerea poate părea deja bine delimitată.

Interviurile de cercetare (sau *focus-grupurile*) presupun un anumit proces de creare activă a datelor care n-ar fi posibil fără intervenţia cercetătorului (date *provocate de cercetător*). Dimpotrivă, observaţia sau analiza textelor scrise, casetele audio sau imaginile înregistrate implică activităţi care par să se manifeste independent de acţiunea cercetătorului. De aceea, astfel de date se mai numesc *neprovocate* (*naturally occuring data* – n.tr.): ele sunt generate de nişte situaţii care există în afara sferei de intervenţie a sociologului.

În orice caz, ca în majoritatea cazurilor de tratare a conceptelor din aria ştiinţelor sociale, opoziţia dintre datele neprovocate şi cele provocate de cercetător nu trebuie dusă totuşi prea departe. Într-adevăr, nu există date neatinse de mâini omeneşti. Dacă vom alege să observăm ceva, acele date nu vor vorbi pentru ele însele, ele vor fi însă înregistrate (şi transformate) în note de teren. Similar, înregistrările audio şi video sfârşesc de obicei prin a fi transcrise, folosindu-ne de nişte manevre specifice, elaborate de cercetător, care nu vor fi niciodată „perfecte", ci doar mai mult sau mai puţin utile. În plus, caracterul acestor date va fi afectat în mod decisiv de poziţia spaţială a celui care înregistrează, de modurile în care se plasează echipamentul de înregistrare şi de orientarea camerei de filmat.

Toate cele de mai sus sugerează că, în acest context ca şi în altele, ar trebui să apelăm la termenul „natural"[1] cu multă precauţie. Cu toate acestea, dacă ne vom asigura că nu împingem lucrurile prea departe, o distincţie între datele neprovocate şi cele influenţate de cercetător poate fi extrem de utilă. Într-adevăr, dacă am reuşi – cel puţin într-o oarecare măsură – să studiem ceea ce oamenii fac realmente în situaţiile neprovocate, de ce ne-am mai complica existenţa cu nişte date „provocate de cercetător"?

Cei mai mulţi dintre cercetătorii care preferă metodele cantitative vor răspunde la această întrebare cât se poate de răspicat: datele culese din contextele neprovocate sunt de cele mai multe ori dezlânate şi, dintr-o perspectivă pozitivistă, cu un coeficient de siguranţă destul de mic. Dacă cercetătorul doreşte să măsoare lucrurile cu rigurozitate, spun partizanii metodelor cantitative, este necesar să se creeze nişte contexte riguros

1. Se referă la expresia *naturally occuring* (n.tr.).

controlate şi să se folosească instrumente de cercetare bine testate, cum ar fi chestionarele sau experimentele în laborator.

Dimpotrivă, cercetătorii calitativi care utilizează date provocate, nu par să fie preocupaţi în mod special de opţiunile pe care le fac. Cu siguranţă, interviurile non-directive şi *focus-grupurile* pot oferi informaţii mult mai rapid decât ar face-o observaţia şi/sau înregistrările, totuşi, mult mai lent decât ar face-o textele. Mai mult, mulţi cercetători pretind că adesea le este imposibil să pătrundă în contexte neprovocate pentru a-şi urmări anumite teme de cercetare – deşi această lamentare dovedeşte uneori lipsa lor de imaginaţie (v. discuţia mea asupra metodelor de studiere a „familiei" în secţiunea 3.4.4).

Astfel de factori instrumentali (operativitatea, lipsa alternativelor) ascund faptul că metode ca interviul şi *focus-grupul* aparţin unui model anume de cercetare (*emoţionalismul*) şi, într-o manieră generală, are legătură cu un set de ipoteze urmărite de mass-media, derivate din ceea ce eu numesc „societatea interviului" (secţiunea 1.3).

Să-i întrebi pe oameni ce gândesc şi ce simt pare o acţiune imediată, chiar „autentică" şi care, în mod curios, se consideră că ar lipsi din datele neprovocate. Chiar când are casete cu înregistrări şi notiţe luate în urma observării unor comportamente, cercetătorul este tentat să-şi „completeze corpusul" prin interviuri care să îi spună ce credeau şi simţeau persoanele cercetate. Argumentele pentru şi împotriva datelor provocate sunt rezumate în tabelul 6.1.

TABELUL 6.1

De ce am lucra cu date provocate ?

Pentru	Împotriva
Rapiditate	Dar textele? Ele sunt şi mai rapide
Uşor accesibile	Datele publice sunt în general disponibile
Autenticitatea interviurilor	Tentaţie specifică societăţii interviului
Interviurile ne ajută să înţelegem comportamentele participanţilor	Participanţii nu au nevoie de modalităţi de acces la gândurile celorlalţi

Dimpotrivă, alţi cercetători preferă să lucreze cu date neprovocate, deşi motivele lor ar putea viza o cu totul altă direcţie. Pentru etnografii Şcolii de la Chicago, adevăratele ipostaze ale „imediatităţii" erau străzile oraşului, iar ceea ce urmăreau ei era prezentarea lucrurilor „aşa cum erau într-adevăr", observând viaţa cotidiană citadină. În orice caz, orientarea lor *naturalistă* însemna că, în general, ei căutau să combine observaţia cu intervievarea unor informatori-cheie.

Pentru generaţia de cercetători următoare, influenţată de constructivism şi etnometodologie, înregistrările unor conversaţii neprovocate au furnizat date foarte preţioase necesare în analizarea modurilor în care oamenii încercau efectiv să construiască împreună un univers social.

Deşi aţi putea fi înclinaţi să vedeţi în conversaţie ceva trivial („vorbărie"), ar merita totuşi să reflectaţi la ideea că această conversaţie este mediul primar în care se înfiripă orice interacţiune socială. Atât în casele oamenilor, cât şi în locurile „publice", familia şi prietenii se raportează unii la ceilalţi prin discuţii (şi tăceri!). La locul de muncă discutăm între noi, iar rezultatul acestor conversaţii (întocmai ca în cazul întâlnirilor sau

al interviurilor de selectare a candidaților pentru un post) este deseori strâns în dosare și fișiere. Așa cum argumentează Heritage:

> Lumea socială este într-o mare măsură conversațională, o proporție covârșitoare de probleme specifice acesteia sunt urmărite și rezolvate în mediul interacțiunii vorbite (1984: 239).

Într-adevăr, „problemele specifice lumii sociale", cum le numește Heritage, presupun, toate, aspecte esențiale cum ar fi știrile, lanțul de decizii pe care le ia o persoană care ajunge să se hotărască să se sinucidă, copilul care învață să converseze cu mama lui (v. Sacks, 1992; Silverman, 1998: cap. 1).

Iar dacă nu v-ați lăsat încă convinși de importanța centrală pe care o are conversația în elaborarea lumii sociale, mai există un argument metodologic zdrobitor: acesta sugerează că înregistrările unor conversații neprovocate sunt resurse de cercetare extrem de folositoare. Pentru a înțelege de ce, trebuie să ne întoarcem la studiile lui Harvey Sacks.

6.1. De ce am lucra cu înregistrări?

> Fenomenele cu care intru în contact sunt întotdeauna niște transcrieri ale unor ocurențe reale și concrete, părți ale unor succesiuni efective de evenimente (Sacks, 1984: 25).

Ceea ce Sacks dorește să sublinieze este că avem de-a face cu niște „manifestări efective" ale unor conversații. Așa că, deși filozofi din secolul XX ca Wittgenstein (1968), Austin (1962) și Searle (1969) au avut multe lucruri interesante să ne spună despre ceea ce facem prin intermediul conversației, ei nu se apleacă asupra discuțiilor reale, ci se folosesc de exemple inventate și de propriile intuiții privitoare la ceea ce are și ce nu are sens să spui la un moment dat.

În schimb, Sacks subliniază următoarele:

> Nu se pot inventa pur și simplu niște secvențe de conversație de care să te declari mulțumit. Ai putea, eventual, să pui la cale „o întrebare și un răspuns", dar dacă mergi prea departe, atunci posibilitatea ca cineva să spună exact acel lucru după, să spunem, cinci replici, nu este una foarte mare. Nimeni nu are suficientă intuiție pentru a inventa o întreagă succesiune de replici (1992, I: 5).

Spre deosebire de filozofi, etnografii nu obișnuiesc să inventeze conversații. În schimb, ei le observă și apoi înregistrează aceste observații sub forma unor note de teren (v. secțiunea 3.3.5). Dar de ce preferă Sacks să folosească reportofonul?

Răspunsul lui este următorul: nu ne putem baza pe propriile notițe sau pe reconstituirea unor conversații. În funcție de memorie, putem totuși rezuma cu o oarecare fidelitate lucrurile spuse de mai multe persoane. Dar este pur și simplu imposibil să ne amintim (sau chiar să notăm pe moment) pauzele în discuție, suprapunerile, respirațiile și alte aspecte de acest gen.

Importanța acestor lucruri depinde însă de ceea ce se poate arăta fără ele sau prin intermediul lor. S-ar putea să nu fiți pe deplin convinși de interesul special pe care trebuie să-l acordăm conversației. Dar, cel puțin prin atenția acordată înregistrărilor

unor conversaţii, aţi putea să vă focalizaţi atenţia asupra „detaliilor reale" ale unui anumit aspect din viaţa socială. Aşa cum se exprimă Sacks:

> Cercetarea mea are de-a face cu conversaţia doar în acest mod incidental – putem verifica, prin intermediul benzii, ceea ce s-a întâmplat într-adevăr, iar apoi să transcriem cele întâmplate, mai mult sau mai puţin fidel, şi să începem astfel de undeva. Dacă nu cunoşti detaliile efective ale evenimentelor efective, atunci nu poţi vorbi de o ştiinţă a vieţii sociale (1992, II: 26).

Benzile şi transcrierile lor oferă totuşi mai mult decât ceva „cu care să începi". Ele presupun trei avantaje nete, prin comparaţie cu alte date calitative:

1. Benzile sunt resurse publice.
2. Benzile pot fi derulate şi, astfel, transcrierile se pot îmbunătăţi.
3. Benzile păstrează cu fidelitate secvenţe de conversaţie.

Daţi-mi voie să discut pe scurt această listă. Mai întâi, benzile sunt nişte resurse publice, la îndemâna întregii comunităţi ştiinţifice, ceea ce nu se poate spune despre notiţele de teren. În al doilea rând, ele pot fi ascultate ori de câte ori este nevoie, pentru ca transcrierea să fie fidelă, iar analizele pot lua ulterior şi alte direcţii decât cele prevăzute prin transcrierea iniţială. Aşa cum le spunea Sacks studenţilor săi:

> Am început să mă joc cu înregistrările conversaţiilor, pentru simplul motiv că le puteam derula; apoi am reuşit să le transcriu şi să le studiez pe larg, Dumnezeu ştie câtă vreme... Şi asta nu dintr-un interes uriaş pentru limbaj sau în căutarea unei formulări teoretice pertinente asupra aspectelor care ar trebui studiate, ci pur şi simplu fiindcă îmi plăcea ideea de a avea acest control asupra lor; puteam să mă opresc în orice moment voiam şi să reiau unele părţi din nou. În plus, şi alţi cercetători puteau să urmărească aspectele la care lucram, puteau să-şi manifeste opiniile şi să găsească chiar contraargumente la ceea ce studiasem eu (1992, I: 622).

Un al treilea avantaj al transcrierilor detaliate este acela că ne putem opri şi asupra secvenţelor care nu au intrat în atenţia primului cercetător. Pentru că în aceste secvenţe mai degrabă decât în afirmaţii disparate se ascunde sensul general al conversaţiei. Din această perspectivă, putem spune că benzile înregistrate şi transcrierile păstrează secvenţe de discuţie. Sacks subliniază acest aspect:

> Să ai în jurul fiecărei afirmaţii alte afirmaţii este un lucru foarte important în determinarea ideii secvenţei respective. Dacă ai la dispoziţie doar frânturi de conversaţie pe care doreşti să le transcrii, eşti pus în încurcătură, fiindcă e greu să-ţi dai seama la ce se referă exact pasajul respectiv (1992, I: 729).

Rămâne totuşi potenţiala acuzaţie că datele bazate pe înregistrări audio sunt incomplete. Să vedem răspunsul dat de Sacks la această problemă atunci când un student atrage atenţia asupra neglijării – prin înregistrările audio – mimicii faciale şi gesturilor (1992, II: 26). Pe moment, profesorul Sacks a replicat: „Ar fi nemaipomenit dacă am putea să studiem [astfel de lucruri]. Cu siguranţă aici avem o lipsă". El elaborează însă şi o a doua parte a argumentului în favoarea datelor sale.

Mai întâi, ideea de „completitudine" ar putea fi ea însăşi o simplă iluzie. Fireşte, nu există date „complete" tot aşa cum nu putem vorbi de transcrieri „perfecte". În al doilea rând, Sacks recunoaşte câteva din problemele tehnice de netăgăduit implicate, spre exemplu, de poziţionarea camerei, dacă se vor folosi şi înregistrările video (1992, II: 26-7). Aceste probleme au fost dezvoltate, dacă nu rezolvate, într-o seamă de lucrări recente bazate pe datele obţinute prin video-înregistrări (de exemplu Heath, 1986; Heath şi Luff, 1992; Heath, 1997). Voi reveni la aceste aspecte în capitolul 7.

În orice caz, aşa cum se întâmplă mereu în ştiinţă, totul depinde de ceea ce urmăreşte cercetătorul şi de momentele în care i se pare că reuşeşte să facă progrese. Aşa cum o spune şi Sacks:

> Se începe de acolo de unde ţi se pare că poţi ajunge altundeva (1992, I: 26).

„A începe", în perspectiva lui Sacks, înseamnă ascultarea repetată şi cât se poate de atentă a înregistrărilor pe care le avem la dispoziţie. Pe măsură ce ascultăm, ne îmbunătăţim calitatea transcrierilor. În secţiunea 6.2 voi discuta motivele pentru care e nevoie de aceste transcrieri şi aspectele care trebuie să fie prezente cu orice preţ în aceste transcrieri.

6.2. Transcrierea înregistrărilor audio

Aşa cum am spus deja, chiar dacă unii dintre noi reuşesc să-şi amintească discuţiile mai bine decât alţii, e puţin probabil să ne amintim anumite detalii – potenţial cruciale – aşa cum sunt pauzele şi suprapunerile. Într-adevăr, chiar dacă avem la îndemână un reportofon, în transcriere s-ar putea să fie nevoie să se „cureţe" unele aspecte „încâlcite" ale unei conversaţii naturale aşa cum ar fi lungimea pauzelor sau suprapunerile vocilor, sau exprimările eşuate.

Spre exemplu, pauzele sunt importante pentru noi toţi şi nu numai în analiza ştiinţifică a conversaţiilor. Într-adevăr, ele sunt bastonul pe care ne sprijinim, după cum spunea Sacks (1992) atunci când dorim să citim în minţile interlocutorilor; departe de a fi o iluzie paranoidă, pauza înseamnă rutină şi necesitate, în toate discuţiile cotidiene. Priviţi extrasul 6.1.

Extrasul 6.1 (Levinson, 1983: 320, simplificat)

1. C: Aşa că mă-ntrebam dacă v-aş putea găsi luni la birou...
2. (2,0)
3. C: Probabil că nu

Numărul dintre parantezele rotunde din rândul 2 al conversaţiei indică o pauză de 2 secunde. Prezenţa acesteia ne dă o idee despre modul în care C ajunge să bănuiască următorul fapt: că persoana pe care o întreabă s-ar putea să nu se afle luni în biroul său (rândul 3). Şi aceasta din cauză că, în momentul în care intervine o pauză, când, de fapt, era rândul cuiva să dea o replică, putem presupune, în general, că acea oprire ascunde o dificultate a interlocutorului. Aşa că C receptează în pauza interlocutorului

său marea probabilitate ca acesta să nu se afle luni în birou ; aşa că spune : „Probabil că nu", în rândul 3.

Acum urmăriţi extrasul 6.2. El face parte dintr-un interviu al unui consilier pe teme de sănătate (C) şi un pacient care cere efectuarea testului HIV. C oferă acestuia câteva sfaturi cu privire la folosirea prezervativului, iar pacientul este, de fapt, o tânără fată care abia a absolvit liceul.

Extrasul 6.2 (Silverman: sfatul: 6.3)

1. C: e foarte important să le spui să (0,3) folosească prezervativul (0,8) sau să practice
2. sexul în siguranţă, de fapt despre asta e vorba când mă refer la folosirea prezervativului.
3. (1,5)
4. C: O.K.?

În extrasul 6.2, rândul 4, C întreabă „O.K. ?", ceea ce poate fi privit drept o cerere de confirmare, din partea pacientei, a faptului că a înţeles (sau că cel puţin a auzit) sfatul dat în legătură cu utilizarea prezervativului. Ca şi în extrasul 6.1, observăm că o pauză aflată în spaţiul alocat răspunsului interlocutorului (aici, rândul 3) indică primului vorbitor faptul că celălalt se confruntă cu o dificultate.

Într-adevăr, este evident că C a sesizat dificultatea pacientei. Observaţi, de asemenea, că în rândul 1 există o pauză de 0,8 secunde. E perfect rezonabil să presupunem că, din vreme ce pacienta nu şi-a folosit spaţiul pentru a-i indica într-un fel lui C înţelegerea celor spuse (de exemplu prin „mm"), explicaţia lui C, „despre asta e vorba când mă refer la folosirea prezervativului" (rândurile 1 şi 2), vine dintr-o încercare – se va dovedi – fără succes de a depăşi dificultatea pe care o sesizează de partea pacientei.

În acest moment vă întrebaţi probabil cum este posibil ca transcrierile să ofere durata exactă a pauzelor. De fapt, realizarea acestui lucru nu presupune cine ştie ce tehnologie avansată. Deşi unii cercetătorii ar putea folosi nişte mecanisme performante de calculare a duratelor, mulţi alţii s-au obişnuit să se folosească de orice cuvânt format din patru silabe pe care-l rostim cam într-o secundă. Dacă se spune acest cuvânt pe durata pauzei, poţi considera, în mare, că fiecare silabă durează aproximativ un sfert de secundă.

În orice caz, pauzele nu sunt singurul lucru la care ar trebui să fim atenţi. În *Apendice* am listat un set simplificat de simboluri de transcriere a înregistrărilor.

N-ar trebui să se creadă că pregătirea unei transcrieri presupune doar detalii tehnice, anterioare demersurilor analitice propriu-zise. După cum subliniau Atkinson şi Heritage (1984), producerea şi utilizarea transcrierilor sunt nişte activităţi esenţialmente „de cercetare". Ele implică ascultarea minuţioasă şi repetată a înregistrărilor care dezvăluie deseori numeroase caracteristici neremarcate până atunci, privitoare la organizarea discuţiei. Caracterul convenabil al transcrierii, din raţiuni de prezentabilitate, trebuie considerat doar un simplu avantaj.

Drept exemplu, cititorii ar putea examina extrasul 6.3 care are la bază convenţiile de transcriere enumerate în *Apendice*, care semnalează caracteristici precum vorbirea suprapusă, accentuările de cuvinte şi pauzele (în secunde).

Extrasul 6.3 (OII: 2: 4: ST)

(Soţia lui S tocmai a făcut o deplasare de disc)

1. H: Şi ne *între*bam dacă am putea ajuta cu ceva
2. S: [Păi ăă
3. H: [Adică putem să facem cumpărăturile pentru ea sau ceva de genul ă: sta?
4. (0.7)
5. S: Păăi e foarte drăguţ din partea voastră. Hhh. Dar deocamdată
6. nu: . pentru că avem totuşi doi bă: ieţi acasă

În extrasul 6.3 îl vedem pe S refuzând oferta lui H. Heritage arată felul în care refuzul lui S (rândurile 5-6) degajă trei trăsături interesante. Mai întâi, S nu profită de prima oportunitate pentru a accepta oferta lui H (după rândul „dacă am putea ajuta cu ceva"), H consideră necesar să-şi revizuiască oferta. În al doilea rând, S îşi amână refuzul prin intermediul pauzei de la rândul 4. În al treilea rând, îl justifică invocând o contingenţă despre care era de aşteptat ca H să nu ştie nimic.

Dar de ce şi-ar complica existenţa H şi S cu aceste detalii? Răspunsul se află în modul în care ei sfârşesc prin a produce un anumit gen de discuţie care îi disculpă pe amândoi. Într-o lucrare mai veche, Ervin Goffman (1959) sugerează că una dintre grijile permanente ale persoanelor implicate în interacţiune este să-şi protejeze respectul public de sine sau „faţada". Indiferent ce ar face, oamenii iau în considerare prestaţia morală proprie şi a interlocutorilor, proiectată prin intermediul actelor lor. În cursul cotidian al evenimentelor, această preocupare reclamă efectiv protecţia şi susţinerea unei prestaţii morale pozitive – atât proprie, cât şi a celor cu care comunicăm.

Putem dezvolta astfel observaţia lui Goffman notând că anumite acţiuni – acţiuni tipice care au loc ca răspuns la alte acţiuni, cum ar fi invitaţiile, ofertele sau evaluările – pot fi introduse în clasa celor *nepreferate*, adică problematice într-un anumit sens al cuvântului. Astfel că respingerile unor invitaţii sau oferte sau dezaprobările în cadrul unui demers de evaluare au loc într-o manieră anume care conţine, practic, caracterul lor problematic.

Cercetări ulterioare au identificat un număr de practici care marchează statutul *nepreferat* al unei acţiuni. După Heritage (1984: 265-280), printre aceste practici întâlnim:

1. Acţiunea este amânată într-o ocazie sau pe parcursul unei secvenţe întregi de ocazii.
2. Acţiunea este prefaţată sau calificată pe parcursul ocaziei în care se produce.
3. Acţiunea este dusă la bun sfârşit, dar într-o formulă indirectă sau temperată.
4. Acţiunea problematică este rezolvată prost sau mediocru.

Aceste acţiuni formează laolaltă ceea ce se numeşte *organizare în funcţie de preferinţe* sau *preferenţială* (*preference organization* – n.tr.). Dar ţineţi seama că, folosit în acest sens, conceptul de „preferinţă" nu se referă la experienţele interioare ale actorilor cu privire la lipsa sau la existenţa anumitor „probleme" presupuse de realizarea unor acţiuni (Levinson, 1983). Mai mult, distincţia între acţiunile preferate şi nepreferate nu implică o categorizare apriorică a acestor acţiuni în problematice şi neproblematice. Distincţia între formatele acţiunilor „preferate" şi „nepreferate" implică mai degrabă existenţa unei anumite resurse disponibile interactanţilor, prin utilizarea căreia aceştia pot să-şi califice acţiunile ca problematice sau neproblematice cu prilejul interacţiunii concrete în care se află angrenaţi.

Vom putea vedea modul în care conversaţionaliştii pot preveni unele probleme, dacă revenim la extrasul 6.1.

Extrasul 6.1 (Levinson, 1983: 320, simplificat)
4. C: Aşa că mă-ntrebam dacă v-aş putea găsi luni la birou...
5. (2,0)
6. C: Poate că nu

Întrebarea lui C (de la rândul 1) face parte dintre acele întrebări pe care le receptăm ca precedând, în general, un alt gen de activitate. De pildă, ştim cu toţii că, dacă cineva ne întreabă dacă suntem sau nu liberi sâmbătă seară, la orizont se anunţă o invitaţie. Aici putem ghici că, dacă C ar fi primit un răspuns afirmativ, atunci ar fi dat curs unei cereri sau unei invitaţii.

De ce ar recurge totuşi vorbitorii la aceste replici indirecte? Răspunsul are de-a face cu ceea ce Goffman numea „faţadă", iar noi, „organizarea în funcţie de preferinţe"[1] (*preference organization* – n.tr.). Punând o întrebare în legătură cu planurile sau intenţiile celuilalt, vorbitorul evită să-şi plaseze interlocutorul într-o acţiune „nepreferată", cum ar fi, de pildă, aceea de a refuza o invitaţie. Dacă răspundem că suntem ocupaţi, atunci invitaţia nu va mai fi făcută. Întrebarea anterioară vine, astfel, în ajutorul ambelor părţi: destinatarul mesajului nu va fi pus în situaţia de a refuza o invitaţie şi, dacă întrebarea produce o replică negativă sau o pauză semnificativă (ca în extrasul 6.1), cel care întreabă va evita pierderea faţadei, nefiind pus în situaţia de a formula o invitaţie care urmează să fie respinsă.

Simbolurile de transcriere detaliate apărute în extrasul 6.3 şi explicate în *Apendice* ţin de o abordare numită *analiza conversaţiei* (AC). AC se bazează pe încercarea de descriere a metodelor folosite de oameni în producerea unei interacţiuni sociale coerente. Aceste metode includ ceea ce am numit *organizarea în funcţie de preferinţe* (sau *organizarea preferenţială*).

Aşa cum am văzut, preocuparea analizei conversaţiei de organizarea *secvenţială* a vorbirii presupune o transcriere detaliată a aspectelor neînsemnate (pentru simţul comun) cum ar fi suprapunerea vocilor şi lungimea pauzelor. Ascultarea repetată şi foarte atentă a înregistrărilor dă la iveală de multe ori caracteristici trecute până atunci cu vederea, privitoare la organizarea vorbirii. Audiţiile înregistrărilor se pot face, pentru mai bune rezultate, în sesiuni de grup. Aşa cum o descrie Paul ten Have (1998), munca în astfel de grupuri începe de obicei prin ascultarea unui anumit segment de discuţie înregistrată, având în faţă schiţa unei transcrieri care va fi îmbunătăţită prin contribuţia tuturor celor prezenţi. Astfel că

> participanţii sunt invitaţi să facă observaţii cu privire la acele date, să selecteze un anumit episod pe care îl găsesc „interesant" dintr-un motiv oarecare şi să-şi formuleze propria interpretare sau nedumerire cu privire la acel episod. Apoi, oricine va putea reacţiona la aceste remarce, oferind alternative, ridicând probleme etc. (1998: 124).

În orice caz, aşa cum bine formulează ten Have, astfel de sesiuni ar trebui să fie mai mult decât nişte simple competiţii anarhice:

---

1. Sau, păstrând nişte rezerve, „organizare preferenţială" (n.tr.).

participanții sunt, pe de-o parte, *liberi* să discute ce le place, iar pe de altă parte li se *cere* să-și întemeieze observațiile pe datele înregistrate aflate la îndemână, deși ei ar putea, în principiu, să le spijine cu referințe aparținând propriilor lor baze de date sau cu altele apărute deja în literatura de specialitate (1998 : 124).

Încercați să rezolvați exercițiul 6.1

În orice caz, în lipsa unei modalități de definire a problemei de cercetare, chiar și transcrierile detaliate s-ar putea transforma într-o simplă tehnică. Astfel, trebuie să ne întrebăm : ce fel de caracteristici căutăm în acele transcrieri și ce tip de abordare implică un astfel de deziderat ?

În continuare, capitolul de față va sublinia cele două tradiții sociologice importante care se referă la analiza transcrierilor benzilor înregistrate : analiza conversației (AC) și analiza de discurs (AD). Voi începe cu AC[1].

6.3. Analiza conversației

Analiza conversației se bazează pe o încercare de a descrie metodele prin care oamenii urmăresc producerea interacțiunii sociale sistematice. AC a luat naștere și din programul lui Garfinkel (1967) referitor la etnometodologie și analiza pe care o face acesta metodelor „populare" („etno"). Analiza DCM a lui Sacks, discutată în secțiunea 5.4, își are de asemenea originea în acest program.

6.3.1. *Trei premise fundamentale*

Voi începe prin a rezuma cele trei premise fundamentale ale lui John Heritage (1984 : 241-244), privind AC :

1. *Organizarea structurală a discuției.* Discuția presupune niște *pattern*-uri stabile, organizate și orientate de către participanți într-o manieră demonstrabilă. Aceste *pattern*-uri „nu depind de starea psihologică sau de alte caracteristici ale vorbitorilor concreți" (1984 : 241). Aceasta presupune două implicații importante. Mai întâi, organizarea structurală a vorbirii trebuie tratată la fel ca și organizarea structurală a oricărei instituții sociale, adică înțelegând-o ca fiind un „fapt social", în termenii lui Durkheim. Și, în al doilea rând, din aceasta rezultă că este ilegitim și ne-necesar să explicăm acea organizare apelând la niște presupuse trăsături psihologice sau la alte caracteristici ale vorbitorilor concreți.
2. *Organizarea secvențială.* „Acțiunea unui vorbitor este *modelată de context* în sensul că implicarea acestuia într-o secvență de acțiuni care tocmai se derulează nu poate fi adecvată în afara referirii sale la contextul... la care tocmai participă" (1984 : 242). În orice caz, AC înțelege în primul rând prin context secvențele anterioare ale discuției : „din această perspectivă, contextul unei viitoare acțiuni este mereu reînnoit prin intermediul acțiunii curente" (1984 : 242).

1. A se vedea și explicațiile disponibile în *Dicționar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 85-87 (n.tr.).

3. *Fundamentarea empirică a analizei.* Primele două proprietăţi trebuie să fie identificate în cadrul unor analize precise ale transcrierilor detaliate. Este, astfel, necesar să se evite elaborarea prematură a unei teorii şi „idealizarea" materialului de cercetare care mizează doar pe caracterizări generale, fără trimitere la detaliul concret.

Heritage rezumă cele de mai sus în următorul mod:

> În mod specific, analiza este realmente „condusă de date" – ea porneşte de la nişte fenomene care sunt – în diverse moduri – evidenţiate de datele interacţiunii. În mod analog, există o tendinţă destul de puternică de respingere a speculaţiilor *apriorice* privind orientările şi motivele personale ale vorbitorilor, şi în favoarea unei examinări detaliate a acţiunilor conversaţionale efective. Astfel că urmărirea empirică a vorbirii este considerată a fi resursa esenţială pentru dezvoltarea ulterioară a unei analize pertinente (1984: 243).

În practică, adaugă Heritage, acest lucru înseamnă că trebuie să se caute demonstrarea faptului că regularităţile descrise „sunt produse şi orientate de către participanţi în direcţia întemeierii lor normative pe inferenţele şi acţiunile respective" (1984: 244). Cât despre cazurile deviante, în care aceste regularităţi lipsesc, acestea trebuie reperate şi analizate (v. secţiunea 8.3.2.5 pentru o discuţie mai detaliată asupra rolului *analizei cazurilor deviante* în vederea obţinerii validităţii cercetării de teren).

Din motive de spaţiu, voi descrie foarte pe scurt doar trei dintre caracteristicile vorbirii care intră în atenţia AC. Acestea sunt:

1. Preluarea intervenţiilor (*turn-taking* – n.tr.) şi repararea abaterilor;
2. Modalităţile de deschidere a conversaţiilor şi „perechile adiacente";
3. Modalităţile în care discuţiile „instituţionale" sunt elaborate pornind de la (şi modificând) structurile conversaţiilor cotidiene.

Toate cele trei trăsături se bazează pe ceea ce Sacks numeşte „secvenţionalizarea conversaţiei".

6.3.2. *Preluarea intervenţiilor şi repararea abaterilor*

Acordarea dreptului la intervenţie presupune, în conversaţii, trei aspecte (Sacks *et al.*, 1974):

1. Felul în care un vorbitor îşi spune replica pornind de la o replică anterioară (d. ex. „da", „dar", „uh... hm");
2. Ce anume se realizează – din perspectiva interacţiunii – prin respectarea acestei ordini a replicilor (d. ex.: se face o invitaţie, se pune o întrebare, se dă un răspuns);
3. Cum anume se realizează – prin intermediul unei replici – trecerea înspre o alta (d. ex.: printr-o întrebare, printr-o cerere, printr-o somaţie etc.).

Acolo unde se produc erori de ordine şi unele încălcări ale normelor, se va recurge la „mecanisme de reparare". De pildă, dacă la un moment dat vorbeşte mai mult de o persoană, unul dintre vorbitori ar putea simţi nevoia să se oprească din vorbit chiar înainte de încheierea firească a intervenţiei. De asemenea, când transferul către următorul angajat la intervenţie nu se produce la momentul potrivit, persoana care vorbeşte ar putea repara eşecul secvenţei repetând la rândul său replica. În sfârşit, când reparaţiile trebuie efectuate de altă persoană decât de cea care vorbeşte (spre exemplu pentru că una dintre părţile implicate în discuţie a fost identificată greşit), următorul vorbitor aşteaptă de obicei până

când se termină „rândul" antevorbitorului. Astfel că acest sistem de alocare a intervenţiilor este respectat chiar şi atunci când este necesar să se intervină printr-o reparaţie.

Acest lucru are trei consecinţe care merită reţinute:

1. *Nevoia de a asculta.* Sistemul de ordonare şi alocare a replicilor implică „motivaţia interioară" de a asculta toate intervenţiile survenite într-o conversaţie. Interesul sau politeţea nu sunt suficiente pentru a explica o asemenea atenţie acordată tuturor vocilor implicate. Mai degrabă trebuie să ştim că fiecare participant caută să asculte fiecare declaraţie, în eventualitatea că va fi desemnat ca viitor vorbitor.
2. *Înţelegerea.* Organizarea sistemului de alocare a intervenţiilor controlează câteva dintre modalităţile în care sunt înţelese replicile. Astfel că „Ce mai faci?"[1] ca primă replică într-o conversaţie este, în principal, înţeleasă nu ca întrebare, ci ca salut.
3. *Afişarea, într-o manieră cât mai evidentă, a receptării semnificaţiei.* Când cineva dă o replică într-o formă „potrivită" (d. ex.: un răspuns urmând după o întrebare, o scuză urmând după o plângere), acea persoană expune, practic, faptul că a înţeles semnificaţia intervenţiei interlocutorului său. Sistemul de alocare a replicilor este deci un mijloc prin care actorii arată unii altora faptul că sunt angajaţi într-o acţiune *socială* – înţeleasă de Weber în termenii unei dovezi a grijii faţă de semeni.

Astfel, AC este o activitate de cercetare orientată empiric, bazată pe un principiu fundamental al acţiunii sociale şi generând câteva implicaţii semnificative în urma analizei unor forme interacţionale, nestudiate până de curând.

6.3.3. *Modalităţile de deschidere a conversaţiilor şi perechile adiacente*

În anii 1960, sociologul american Emmanuel Schegloff a studiat primele 5 secunde din aproximativ 500 de convorbiri telefonice de la şi către o secţie de poliţie din Statele Unite. Schegloff începe prin a observa că regula de bază într-o conversaţie în care sunt implicate două părţi, este aceea că, dacă părţile implicate vorbesc pe rând (adică realizând o secvenţă a-b-a-b-a-b, a şi b fiind cele două părţi), „nu înseamnă că, prin aceasta, se vor aloca nişte roluri, «a» şi «b»" (1968: 1077). Convorbirile telefonice furnizează nişte date interesante, fiindcă formele non-verbale de comunicare – în afară de soneria telefonului – sunt absente. Cu toate neajunsurile implicate de lipsa imaginilor, vorbitorii reuşesc să realizeze o secvenţă ordonată, în care ambele părţi ştiu când trebuie să vorbească. În ce fel are loc acest lucru?

Schegloff sugerează că:

> O primă regulă a conversaţiei telefonice care s-ar putea numi „regula de distribuire a primei intervenţii" este următoarea: *cel care răspunde vorbeşte primul* (1968: 1078, s.a.).

Pentru a vă face o idee asupra forţei „regulii de distribuire", gândiţi-vă la confuzia care se creează când sună telefonul, iar cel care ridică receptorul nu scoate nici un cuvânt. Schegloff aminteşte o astfel de strategie, adoptată de o femeie care ridica receptorul fără să spună nici un cuvânt, fiindcă începuse să primească mesaje obscene. Prietenii ei se arătau mereu iritaţi de această practică, arătând astfel forţa regulii „cel care răspunde vorbeşte primul". Mai mult chiar, tactica sa a dat rezultate:

---

1. Autorul se referă la englezescul *How do you do* (n.tr.).

Oricât ar fi fost de obscen cel care o suna, n-ar fi îndrăznit să vorbească până când ea n-ar fi spus „alo", supunându-se prin aceasta regulii de distribuţie (1974 : 355).

Deşi se aşteaptă ca cel care răspunde să vorbească primul, totuşi persoana care sună va fi cea ce va iniţia subiectul discuţiei. Cel care răspunde, la urma urmelor, nu ştie în general cine sună, în vreme ce acesta din urmă poate, în general, identifica pe cel ce ridică receptorul şi care, oricum, presupune că cel care l-a sunat a avut un motiv să o facă şi va iniţia deci o conversaţie – de unde stânjeneala pe care o simţim atunci când trebuia să sunăm pe cineva, însă am neglijat acest lucru, iar acea persoană ia decizia să ne sune ea pe noi. Într-o situaţie de acest gen ne vom strădui noi înşine să ne transformăm din persoane care răspund la un telefon, în persoane care (ipotetic) au sunat ele însele pe cineva, folosindu-ne de o formulă de genul: „Oh, am tot încercat să te prind". Din momentul re-alocării rolurilor, vom fi liberi să deschidem primul subiect de discuţie.

Examinând ceva mai târziu datele strânse, Schegloff a descoperit un singur caz (din 500) care nu s-a potrivit regulii „cel care răspunde vorbeşte primul". A concluzionat astfel că persoana care răspunde când sună telefonul nu răspunde, practic, la o *întrebare*, ci la o *convocare*. Prin convocare se înţelege orice mecanism de atragere a atenţiei (sunetul telefonului, o adresare de genul: „Dan?" sau un gest cum ar fi bătaia pe umăr sau ridicarea unei mâini). O convocare tinde să producă răspunsuri. Schegloff sugerează că secvenţele formate de răspunsurile la o convocare (RC) au următoarele trăsături pe care le împart cu numeroase alte înlănţuiri de replici (de exemplu, întrebare-răspuns, saluturile) clasate sub forma unor *perechi adiacente*:

1. *Non-finalitatea.* Sunt preambuluri ale unor activităţi viitoare; nu se pot constitui ca schimburi definitive. În consecinţă, convocatorul este obligat să vorbească din nou, îndată ce persoana convocată sfârşeşte secvenţa RC.
2. *Relevanţa condiţională.* Interacţiunea care va urma depinde de îndeplinirea cu succes a secvenţei RC.
3. *Obligaţia de a răspunde.* Răspunsurile la o convocare au aspectul unor întrebări (d. ex.: „Ce este?", „Da?", „Alo?"). Aceasta înseamnă că, exact ca în secvenţa întrebare-răspuns (ÎR), cel care convoacă trebuie să determine răspunsul la întrebarea pe care a livrat-o. Mai mult, persoana care a pus întrebarea este obligată să asculte răspunsul pe care ea însăşi îl provoacă prin întrebarea sa. Fiecare încuviinţare şi fiecare „ihm..." întăresc angajarea vorbitorului în declaraţiile care urmează. Prin intermediul acestei „înlănţuiri" de întrebări şi răspunsuri, „secvenţa RC coordonează lansarea în discuţia propriu-zisă şi, chiar mai mult, va fi răspunzătoare de ordinea conversaţiei până la finalul acesteia" (1974 : 378-379).

Schegloff a reuşit să explice cazul său deviant după cum urmează: convocarea (soneria telefonului); lipsa răspunsului; o nouă convocare (cel care sună spune „Alo?"). Forma firească a unei convorbiri telefonice este: convocare (sună telefonul); răspuns (cel care ridică receptorul spune „Alo?"). În cazul deviant, absenţa replicii este tratată ca absenţă a răspunsului la convocarea soneriei telefonului. Aşa că, „Alo?"-ul celui care a sunat tinde să ia locul convocării prin sonerie. Refuzul persoanei convocate de a răspunde convocării este receptat în termenii unei secvenţe RC eşuate. În consecinţă, faptul că persoana care sună este cea care vorbeşte prima capătă sens în contextul „relevanţei condiţionale" a secvenţelor RC.

Forța acestor observații poate fi sugerată prin două exemple. Primul dintre ele este menționat de Cuff și Payne:

> Cel convocat se simte îndemnat să răspundă (Amintim că în Irlanda de Nord, încă se întâmplă ca oamenii să deschidă ușa și să fie împușcați – deși nu le este necunoscut faptul că astfel de lucruri se pot întâmpla.) (1979: 151).

Cel de-al doilea exemplu l-am luat din comentariile pe care Schegloff le face cu privire la cuvintele unui copil: „Mami, știi ceva?" (discutată pentru prima oară de Sacks, 1974). Întrebarea copilului inițiază o secvență RC, la care răspunsul potrivit al celui convocat (Mami) ar fi: „Ce?". Această secvență permite copilului să spună ceea de dorește, dar în chip de obligație (fiindcă întrebarea cere răspuns). În consecință, această introducere se dovedește a fi un mijloc extrem de convingător prin care copiii se lansează într-o conversație, în ciuda drepturilor lor destul de restrânse de a interveni în discuții.

Încercați să rezolvați exercițiul 6.2

Așa cum subliniază Heritage, cele arătate mai sus n-ar trebui să ne împingă spre o imagine mecanică a conversației:

> Conversația nu este formată din serii nesfârșite de perechi adiacente, în care opțiunile, riguros restrânse, pun la încercare pe următorul vorbitor (1984: 261).

Dimpotrivă, fenomenul adiacenței funcționează în conformitate cu două afirmații ne-mecanice:

1. O replică plasată imediat după o alta este receptată ca fiind elaborată în chip de răspuns sau în relație cu cea anterioară.
2. Aceasta înseamnă că, dacă un vorbitor dorește ca intervenția sa să nu fie înțeleasă drept o continuare a ceea ce s-a spus până atunci, trebuie să facă ceva special pentru a-și introduce prima replică – de pildă, folosind un prefix („apropo") menit să arate că ceea ce va urma nu are legătură directă cu replica anterioară a interlocutorului.

6.3.4. *Discuțiile instituționale*

Contrar unor critici (de exemplu, Goffman, 1981: 16-17) aduse analiștilor conversației pentru că ar fi elaborat un sistem mecanic, AC ia cât se poate de în serios contextul în care are loc interacțiunea. De pildă, în lucrările clasice dedicate analizei conversației, se spune de la început că:

> Conversația este întotdeauna „situată" – întotdeauna provine din și este o parte a unui set de circumstanțe în care se află participanții (Sacks *et al.*, 1974: 699).

În orice caz, deși astfel de aspecte cum ar fi locul, timpul și identitățile participanților sunt fără îndoială importante pentru vorbitori, ni se amintește că trebuie să fim foarte atenți la modalitățile în care le invocăm:

> Nu este necesar să cunoaștem sau să caracterizăm aceste situații pentru niște discuții concrete, cu scopul de a le investiga (1974: 699).

Două decenii mai târziu, această poziţie a fost susţinută cât se poate de clar de Maynard şi Clayman:

> Analiştii conversaţiei... [se arată] preocupaţi de faptul că folosind termeni cum ar fi „biroul doctorului", „sala de judecată", „departamentul poliţiei", „sala de clasă" şi, la fel, caracterizând contextele... ar putea să umbrească o mare parte din ceea ce se petrece efectiv în acele contexte... Motiv pentru care, analiştii conversaţiei se bazează rareori pe date etnografice, examinând în schimb dacă şi cum anume interactanţii înşişi se dovedesc a fi orientaţi spre un context instituţional sau spre alte tipuri de contexte (1991 : 406-407).

Aşa cum am spus deja, discuţia este atât o trăsătură „formală", cât şi una „informală" a interacţiunilor, indiferent că ne referim la cea purtată într-o sală de tribunal sau la o sporovăială de ocazie. Într-o sală de tribunal, spre exemplu, alocarea replicilor se face într-o manieră cât se poate de riguroasă şi, spre deosebire de o discuţie ocazională, cineva poate fi atenţionat că „nu i s-a dat cuvântul" şi chiar să fie acuzat că „sfidează Curtea".

În orice caz, este destul de periculos să presupunem că, pentru simplul motiv că discuţia se desfăşoară într-un oarecare context „formal", ea va avea – cu necesitate – o structură diferită de conversaţia obişnuită. Aşa cum bine ştim cu toţii, oamenii sporovăiesc chiar în timp ce-şi desfăşoară activităţile obligatorii, iar pentru ca o discuţie să devină formală (sau instituţională), se impune, de asemenea, realizarea unor gesturi formale – de către preşedintele unei şedinţe, spre exemplu, cerând ca şedinţa să se desfăşoare în ordine.

În orice caz, aşa cum sugerează Sacks *et al.* (1974), conversaţia obişnuită oferă o linie fundamentală de desfăşurare, astfel încât orice abatere de la aceasta poate fi organizată şi recunoscută. Aceasta înseamnă că, în studiul discuţiilor instituţionale, trebuie să examinăm cu minuţiozitate modalităţile în care structurile conversaţiei cotidiene „devin specializate, simplificate, reduse sau readaptate structural în scopuri instituţionale" (Maynard şi Clayman, 1991 : 407).

Voi folosi drept exemplu cercetările efectuate asupra interviurilor din jurnalele de televiziune înainte de a oferi un scurt rezumat a ceea ce se ştie până în prezent despre discuţiile instituţionale.

Interviurile din jurnalele TV

Clayman (1992) se referă la interviurile din jurnalele TV în termenii unei ilustrări a grijii pentru neutralitate şi obiectivitate. Cum vor atinge intervievatorii (IV) aceste deziderate?

Când aceştia (IV) ajung să obţină nişte opinii oarecum controversate, se distanţează, creând ceea ce Clayman numeşte „un raport modificat" cu intervievatul. Acest lucru se poate vedea în extrasul 6.4.

Extrasul 6.4 (Clayman 5: Întâlnire cu presa 12. 08. '85)

1. IV: Domnule senator, (0,5) hmm: preşe*din*tele Reagan a fost ales ac*um.* treisprezece luni cu o
2. majoritate zdrobitoare de voturi
3. (0,8)
4. IV: Se *spu:* ne că pro*gram*ele sale întâmpină greutăţi

În rândurile 1 și 2 se construiește un raport cu ajutorul căruia IV devine autorul unei afirmații factuale. În orice caz, în rândul 4, raportul se transformă în „Se spune": și prin aceasta, IV nu mai este privit ca autor al afirmației, iar aspectul este încadrat ca posibil punct „controversat".

Modificarea raporturilor este amintită și prin modurile în care se rostesc anumite cuvinte „controversate" și prin faptul că IV evită să întărească sau să dezaprobe afirmațiile pe care le relatează. Ei ar putea, de asemenea, face comentarii asupra credibilității sursei căreia i se atribuie afirmația sau comentarii asupra categoriilor de persoane care subscriu la ideea respectivă.

Oricum, atingerea „neutralității" se realizează atunci, pe loc, și are, în plus, de-a face cu raporturile de cooperare dintre intervievat și intervievator. Astfel că intervievații (IVT) „se abțin în general de la tratarea problemei centrale ca exprimând opinia personală a lui IV" (1992: 180). Ei vor face acest lucru, de pildă, atribuind afirmația respectivă unei aceleiași a treia părți.

După cum remarcă Clayman, acest aspect este diferit de ceea ce se petrece într-o conversație obișnuită, unde nu pare firesc ca vorbitorii să se declare neutri. Chiar răspunsurile minimale, cum ar fi cele venite în urma unei invitații sau sfaturi nu sunt de obicei considerate probe ale neutralității destinatarului, ci se formulează în termenii unor respingeri posibile sau efective (așa cum am văzut în extrasul 6.1).

Ca și Clayman, Greatbatch (1992) observă modalitățile specifice prin care participanții creează discuția ca „interviu pentru un jurnal TV". El arată cum menținerea neutralității lui IV depinde de construirea mutuală a discuției pentru un public care încearcă să surprindă orice eroare de acest fel. Ambele părți contribuie la menținerea unei situații în care limitarea adecvată a lui IVT doar la întrebările lui IV nu pare problematică, în vreme ce acesta din urmă:

1. Se limitează la adresarea unor întrebări;
2. Evită o serie întreagă de activități specifice respondenților care l-ar face să apară ca primitor de afirmații și nu doar ca provocator de informații (de exemplu, semnale de aprobare de genul „mm", „uh... hm", „da" și maniere de receptare a unor noutăți de genul „O, da? Chiar așa?") (1992: 269-270).

În acest context, „neutralitatea" nu este singura trăsătură care contrastează cu discuțiile care au loc în alte contexte. Greatbatch arată că și „dezaprobările" au niște trăsături specifice în interviurile televizate. În conversația obișnuită, „în vreme ce aprobările au loc în moduri directe și cu o minimă întârziere, dezaprobările sunt, în general, realizate cu ajutorul unor formule diminuate și amânate din intervențiile și secvențele de început" (1992: 273), ceea ce sugerează, așa cum am văzut mai înainte, că aprobările, cum ar fi acceptarea unor invitații sau a unor sfaturi, sunt marcate ca subiecte preferate.

Greatbatch arată felul în care dezaprobările apar în interviurile TV cu mai mult de doi vorbitori, în forma a două ipostaze. Mai întâi, profitând de o întrebare adresată lui IVT 1 și repetată celui de-al doilea intervievat (IVT 2), acesta din urmă poate să-și arate pe loc dezacordul în legătură cu opinia primului intervievat (IVT 1) care a răspuns la aceeași întrebare. După cum remarcă Greatbatch, această dezaprobare devine, oricum, *minimalizată*, din moment ce este *mediată* de întrebarea intervievatorului. Iată cum se exprimă sociologul:

> Structura sistemului de alocare a intervenţiilor în interviurile de ştiri... se bazează pe faptul că dezacordurile sunt în general provocate de intervievaţi şi adresate unei a treia părţi, adică intervievatorului, cu care nici una dintre părţi nu se află în dezacord. Dezacordurile produse în această manieră nu sunt minimalizate sau dejucate într-un mod sistematic, prin recursul la structuri preferate, cum se procedează în conversaţiile cotidiene (1992 : 279-280).

În al doilea rând, intervievatorii pot să-şi arate dezaprobarea şi pe parcursul altor secvenţe de replici, de pildă intervenind imediat după afirmaţia co-intervievatului sau chiar pe parcursul acesteia. Acest lucru se poate observa în extrasul 6.5.

Extrasul 6.5 (Greatbatch 12)

1. IVT 1: campania electorală guvernamentală este ăă *cu totul* iresponsabilă. Ăă se desfăşoară
2. în [condiţiile unei imense
3. IVT 2: [total deplasat

Acest extras se îndepărtează de regula conversaţională a „organizării în funcţie de preferinţe" (care, aşa cum am văzut, marchează orice dezacord ca nepreferat, transformându-l, astfel, în obiectul unor întârzieri). Pare, de asemenea, să intre în conflict cu desfăşurarea firească a unui interviu de ştiri (pentru că replica nu se produce ca răspuns la o întrebare a intervievatorului). Totuşi, spune Greatbatch, astfel de dezacorduri înfăţişează la rândul lor o respectare strictă a formatului interviurilor de ştiri, care presupune următoarele :

1. Intervenţia celui de-al doilea intervievat (IVT 2) poate fi receptată ca răspuns la întrebarea produsă de răspunsul primului intervievat (IVT 1).
2. IVT 2 îşi direcţionează răspunsul spre intervievator (IV), şi nu spre IVT 1, ceea ce poate apărea ca destul de neobişnuit într-o conversaţie cotidiană unde persoana cu care nu suntem de acord este aceeaşi cu destinatarul dezaprobării. Astfel de dezacorduri sunt urmate de obicei (lucru care nu apare în extrasele noastre) de intervenţiile lui IV care încearcă să construiască o modalitate de ieşire din zona dezacordurilor, fără a le cere interlocutorilor părăsirea rolurilor instituţionale (de intervievaţi), ci doar a acelora de combatanţi sau de distribuitori/primitori de insulte etc.

Greatbatch îşi rezumă descoperirile în felul următor :

1. În interviurile de ştiri, multe dintre trăsăturile organizării în funcţie de preferinţe apar ca redundante, fiind astfel înlocuite cu un sistem de alocare a intervenţiilor specific acestui format de interviu.
2. În interviurile din jurnalele de ştiri, „structura sistemului de alocare a intervenţiilor şi aşteptările care decurg din aceasta dau ocazia atât a *manifestării* unui dezacord deschis, cât şi a *limitării* acestei deschideri" (1992 : 299, s.n.). Aşa cum sugerează Greatbatch, acest lucru ar putea explica de ce există atât de multe interviuri gen „masă rotundă" şi se mizează atât de mult pe o redare dinamică a acestora.

Câteva trăsături de bază ale conversaţiilor instituţionale

Drew şi Heritage (1992: 22-25) disting câteva dimensiuni specifice cu ajutorul cărora putem analiza conversaţiile instituţionale, inclusiv interviurile din jurnale TV:

1. Sunt, de regulă, orientate către nişte scopuri relevante din punct de vedere instituţional; cei implicaţi elaborează firul conversaţiei în aşa fel încât să ducă la îndeplinire nişte sarcini instituţionale specifice; de pildă, linia telefonică de urgenţă a unei secţii de poliţie trebuie să urmărească atât rapiditatea, cât şi acurateţea informaţiilor livrate în conversaţia telefonică (Zimmerman, 1992). Dimpotrivă, scopurile interacţiunilor pot fi prost definite, creând astfel nevoia ca participanţii să schiţeze un fir director pe care discuţia va trebui să-l urmeze (Heritage şi Sefi, 1992; Peräkylä şi Silverman, 1991).
2. Sunt, în general, normate de constrângeri specifice, ca de exemplu, ce se poate şi ce nu se poate face într-o sală de tribunal sau într-un interviu televizat; în orice caz, în alte situaţii, cum ar fi consilierea sau interacţiunea dintre medic şi pacient, participanţii ar putea negocia sau ignora aceste constrângeri.
3. Sunt asociate cu maniere specifice de raţionare şi deducţie, ca de exemplu semnificaţia pe care o capătă indicatorii unui refuz de a răspunde la o întrebare într-un interviu televizat; maniera de receptare a unei acuzaţii în interacţiunile asistent în servicii de sănătate-mamă (Heritage şi Sefi) sau medic-mamă (Silverman, 1987: cap. 10).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 6.3

Problema contextului

Aşa cum au subliniat Drew şi Heritage, deşi se poate face „muncă instituţională" de la telefonul de acasă, nu tot ceea ce spunem la locul de muncă este neapărat „instituţionalizat".

> Astfel că instituţionalitatea unei interacţiuni nu este în mod necesar determinată de mediul în care se desfăşoară. Mai degrabă, am putea spune despre o interacţiune că este instituţională atât timp cât identităţile instituţionale sau profesionale ale participanţilor sunt – într-un fel sau altul – admise ca relevante în acţiunile în care aceştia sunt angajaţi la momentul respectiv (1992: 3-4).

Întrebarea care se impune atunci este următoarea: cum putem demonstra „relevanţa" anumitor acţiuni. Schegloff (1992) sugerează că această întrebare ridică o problemă metodologică esenţială. Apar aici, de fapt, două aspecte pe care el le numeşte „relevanţă" şi „consecvenţialitate procedurală" (*procedural consequentiality* – n.tr.). Ele sunt descrise după cum urmează:

1. *Relevanţa* – vizează modul în care „reuşim să arătăm, din detaliile discuţiei sau din urmărirea materialelor analizabile, că acele aspecte ale conversaţiei sunt chiar cele spre care sunt orientate părţile implicate" (1992: 110). Problema aceasta rămâne esenţială deoarece, aşa cum am văzut în capitolul 5, Sacks arată că oamenii se pot descrie pe ei înşişi sau pe cei din jurul lor într-o varietate de moduri. Iar acest aspect, insistă Schegloff, este pur şi simplu trecut cu vederea în rapoartele ştiinţifice care se

bazează pe corelaţii statistice pentru a „demonstra" relevanţa unora dintre aceste descrieri. Noi trebuie să demonstrăm, în schimb, că participanţii sunt în mod curent orientaţi spre astfel de descrieri.

2. *Consecvenţialitatea procedurală* – demonstrarea faptului că descrierile noastre asupra persoanelor şi contextelor sunt în mod curent relevante pentru participanţi nu este suficientă. Trebuie, de asemenea, să luăm în discuţie „în ce fel faptul că discuţia este purtată într-un anumit spaţiu (d. ex.: într-un „spital") influenţează configuraţia, forma, traiectoria, conţinutul sau caracterul interacţiunii elaborate de participanţi? Şi care este mecanismul prin care o astfel de receptare a contextului poate avea nişte consecinţe specifice asupra discuţiei?" (1992: 111).

Schegloff oferă două exemple relevante de „consecvenţialitate procedurală". În cel dintâi, cercetează modalităţile concrete prin care un studiu de laborator încerca să arate felul în care oamenii „repară" erorile apărute pe parcursul discuţiilor. El arată cum, în studiul urmărit, doar subiectului i se permitea să vorbească. Iar din această cauză nu puteau fi ridicate numeroase probleme privind reparaţiile care trebuie sau nu trebuie efectuate de acea persoană (dat fiind faptul că se manifestă preferinţa pentru repararea propriilor erori (acţiunea de *auto-reparare*). Astfel, contextul nu se va putea caracteriza în termeni de „mediu de laborator" deoarece se poate arăta faptul că alte trăsături (cum ar fi faptul că vorbeşte o singură persoană) au mai multă consecvenţialitate procedurală.

Al doilea exemplu al lui Schegloff este luat dintr-o discuţie între George Bush şi Dan Rather, în timpul campaniei electorale din 1988. Interviul a devenit faimos din pricina aparentei atmosfere de „ceartă" creată în confruntarea dintre cei doi. Schegloff arată că astfel de trăsături s-au putut remarca deoarece Bush refuza să coopereze în vederea producerii unei caracteristici fundamentale a oricărui „interviu", şi anume a faptului că acestea sunt formate din secvenţe întrebare-răspuns, una dintre părţi punând întrebările, iar cealaltă parte rămânând, prudentă, la marginea discuţiei până în momentul în care i se adresează o întrebare recognoscibilă (Silverman, 1973).

Implicaţia este aceea că nu putem descrie ce s-a petrecut în contextul unui „interviu". În schimb, interacţiunile vor deveni (şi vor înceta să fie) „interviuri" numai prin intermediul unor activităţi de co-operare ale participanţilor. Lucru care, aşa cum arată Schegloff, ar putea sta la baza întreruperilor oarecum premature ale dezbaterilor legate de gen (Zimmerman şi West, 1975).

Aceste două exemple arată că problema determinării contextului nu se poate rezolva o dată pentru totdeauna, deoarece părţile implicate în discuţie trebuie să-şi concerteze eforturile în producţia continuă a contextului. La fel, nu vom putea explica comportamentul oamenilor ca fiind un „răspuns" simplu la un context oarecare, din moment ce acest context este în mod activ construit (şi reconstruit).

Ceea ce înseamnă că n-ar trebui să presupunem că ceea ce descoperim în conversaţie va reprezenta neapărat o trăsătură a contextului instituţional sau a altor elemente aparţinând structurilor sociale pe care instituţiile în care suntem implicaţi ni le recomandă ca relevante. Din moment ce „nu tot ceea ce se spune într-un anumit context... este orientat în chip relevant înspre acel context" (Schegloff, 1991: 62), n-ar trebui să riscăm caracterizând o structură conversaţională care poate apărea într-o serie întreagă de contexte diferite, ca fiind specifică unei instituţii.

Această idee este subliniată cu eleganţă în introducerea scrisă de editor pentru o colecţie recentă de studii asupra „discuţiilor instituţionalizate":

> Cercetătorii AC nu-şi vor permite să considere „contextul" fără a-l cerceta şi nici să-l trateze ca stabilit aprioric şi independent de activităţile efective ale participanţilor. În schimb, „contextul" şi identitatea trebuie tratate ca fiind inerent produse la faţa locului, dezvoltându-se pe parcurs, şi, ca atare, putând suferi transformări în orice moment. Date fiind aceste constrângeri, analiştii care îşi propun să descrie caracterul „instituţional" distinctiv al unor discuţii, n-ar trebui să se arate mulţumiţi cu simpla demonstrare a faptului că discuţia instituţională în cauză pune în prim-plan nişte colecţii şi/sau nişte distribuţii specifice ale unor acţiuni diferite de cele reperabile în discuţiile cotidiene. Ei ar trebui mai degrabă să arate că participanţii şi-au elaborat treptat firul discuţiei - replicile urmând unele în funcţie de altele - prilejurile discuţiei constituindu-se astfel progresiv... înglobând în plus rolurile sociale ale celor implicaţi, şi toate acestea dovedind un caracter instituţional distinctiv (Drew şi Heritage, 1992: 21).

Oricum, acest lucru *nu* înseamnă că astfel de demersuri tratează discuţiile instituţionale în termenii unui sistem închis, rupt de mediul social general. Dimpotrivă, evitând emiterea oricărei judecăţi apriorice cu privire la „context", aceste studii pot examina modalităţile în care membrii înşişi invocă anumite contexte pe parcursul discuţiilor. Aşa cum am văzut, Clayman şi Greatbatch arată cum formatele interviurilor din jurnalele TV presupun discuţii „neutre" sau „obiective", prin aceasta demonstrându-şi orientarea atenţiei spre presupusele aşteptări ale publicului.

Am demonstrat în altă parte (Silverman, 1997b: 34-35) importanţa luării în considerare a afirmaţiei esenţiale în AC: aceea că un prim gest analitic ar trebui să fie atenţia acordată producerii conjuncturale a contextului de către participanţii implicaţi în interacţiune. Pornind de la întrebarea „cum", ne vom putea apoi deplasa cu folos înspre întrebări de tipul „de ce" privind constrângerile instituţionale şi culturale de care participanţii ţin cont în chip demonstrabil. Astfel de constrângeri relevă importantele funcţii ale unor practici aparent iraţionale şi ne ajută să vedem într-o lumină clară posibilităţile şi limitele unor tentative de reformare socială.

6.3.5. *Cum se desfăşoară o analiză a conversaţiei (AC)*

În ciuda bateriei de concepte descrise în acest capitol, derularea unei AC nu este totuşi o activitate foarte dificilă. Aşa cum sublinia la un moment dat fondatorul său, Harvey Sacks, demarând o AC nu vom face decât să ne amintim lucruri pe care deja le ştim. Iată ce remarcă, în plus, acesta:

> Oamenii pot observa ei înşişi o mare parte din rezultatele la care ajung eu. Şi n-ar trebui să se teamă să facă acest lucru. Şi n-ar trebui să presupună că rezultatele sunt greşite fiindcă sunt lucruri pe care le pot vedea ei înşişi în faţa ochilor... E ca şi în cazul descoperirii unei noi plante. Poate că tu aveai acea plantă în grădina proprie, dar abia acum vezi că diferă întru totul de celelalte. Şi te poţi uita la ea să vezi în ce sens este diferită, şi dacă este diferită în sensurile în care ţi s-a spus că este (1992, I: 488).

În orice caz, modalităţile prin care AC îşi obţine rezultatele sunt totuşi distincte de cele prin care am încerca, în mod intuitiv, să analizăm o discuţie. Ar putea fi de folos, astfel, să închei această secţiune oferind un set brut, neprelucrat, de prescripţii referitoare la modul în care ar trebui să se desfăşoare o AC. Aceste prescripţii apar în tabelele 6.2 şi 6.3.

TABELUL 6.2

Cum să desfăşuraţi o AC

1. Încercaţi întotdeauna să identificaţi secvenţele de discuţie.
2. Încercaţi să examinaţi modul în care participanţii îşi asumă anumite roluri sau identităţi pe parcursul vorbirii (d. ex.: cel care întreabă-cel care răspunde sau client-profesionist).
3. Încercaţi să desprindeţi anumite rezultate concrete din discuţia în cauză (d. ex.: o cerere de clarificare, o reparaţie, o izbucnire în râs) şi încercaţi să observaţi traiectoriile urmate în producerea unor astfel de rezultate.

TABELUL 6.3

Greşeli care trebuie evitate în desfăşurarea AC

1. Explicarea modului de alocare şi înlănţuire a replicilor prin referirea la intenţiile vorbitorilor.
2. Explicarea alocării şi înlănţuirii replicilor prin referirea la rolul sau statutul vorbitorului (d. ex.: în calitatea sa de medic, sau ca femeie, sau ca bărbat).
3. Încercarea de a extrage un sens din transcrierea unei singure intervenţii sau a unui singur enunţ, izolate de contextul discuţiei.

Dacă vom urma aceste reguli şi vom evita aceste greşeli, conform sugestiilor lui Sacks, analiza conversaţiei nu pretinde nici un fel de abilităţi deosebite. După cum se exprimă acesta, tot ceea ce trebuie să facem este să „începem cu câteva observaţii, apoi să găsim problemele pe care le-am putea rezolva servindu-ne de aceste observaţii ca de... soluţii" (1992, II: xlviii).

6.4. Analiza discursului

Analiza discursului (AD)[1] se referă la o serie de cercetări sociale destul de eterogene bazate pe analiza interviurilor, textelor, precum şi a conversaţiilor înregistrate. AD şi AC au acelaşi strămoş: filozoful J.L. Austin.

În cartea sa *How to do things with words* (*Ce putem face cu cuvintele ?* – 1962) Austin arăta că multe dintre cuvintele pe care le spunem nu descriu pur şi simplu o stare de lucruri, ci presupun desfăşurarea unei acţiuni. De pildă:

Ajutor.

Mă cunun cu tine?

1. V., de asemenea, descrierea detaliată din *Dicţionar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 355-361 (n.tr.).

În ambele cazuri vorbitorii nu se limitează la a ne informa asupra unei stări interioare şi nici nu descriu o stare de fapt, ci fac efectiv ceva („cere ajutor", „se căsătoreşte"). Recurgerea la astfel de enunţuri „performative", cum le numeşte Austin, obligă vorbitorul la un angajament în faţa unor consecinţe. De pildă, când va veni cineva să ofere ajutorul cerut şi nu va găsi în pericol pe cel care tocmai îl ceruse, acesta nu se va putea apăra spunând că nu ceruse efectiv o mână de ajutor, ci cântase un cântec. Sau, subliniază Austin, nimeni nu va scăpa de acuzaţia de bigamie pretinzând că avea tot felul de reţineri nemărturisite când a afirmat „Mă cunun cu tine..." pentru a doua oară.

Ca mai toţi filozofii limbajului, Austin a lucrat cu exemple *inventate*, bazându-se astfel pe intuiţia sa nativă. Sociologii preferă să înţeleagă complexitatea discuţiilor neprovocate. Ceea ce preiau însă de la Austin este grija pentru activităţile efectuate prin vorbire.

6.4.1. *Ce este analiza de discurs ?*

La o primă vedere, comparată cu AC, AD pare să ţină de ştiinţa socială convenţională. Şi asta din două motive:

1. AD este preocupată de o serie de aspecte care sunt deseori mult mai aproape de preocupările ştiinţelor sociale convenţionale (d. ex.: relaţia dintre genuri, controlul social etc.) decât orice fel de AC. „Să luăm, spre exemplu, inegalităţile de gen. Studiile [de AD] au luat în considerare atât modul în care aceste inegalităţi sunt construite, redate în fapt şi justificate în conversaţii, cât şi resursele (repertorii interpretative, identităţi, sisteme de categorii) folosite în elaborarea unor justificări coerente şi persuasive care să susţină aceste inegalităţi." (Potter, 1997: 148)
2. Spre deosebire de AC, studiile de AD utilizează transcrierile discuţiilor din contextele instituţionale sau cotidiene, în vreme ce altele se bazează pe transcrierile unor interviuri non-directive sau pe alte documente. Uneori aceste materiale sunt folosite concomitent în acelaşi studiu (1997: 147). În orice caz, nu toţi cercetătorii care utilizează AD se arată mulţumiţi de faptul că trebuie să se servească de date provocate, aşa cum sunt interviurile (v. Potter, 1996a: 134-135).

Aceste două caracteristici arată că AD este destul de eterogenă şi, din acest motiv, nu se lasă prea uşor definită. Următoarea este totuşi o versiune larg acceptată:

> AD se angajează în primul rând să studieze discursul sub forma *textelor şi discuţiilor* în practica socială... orientându-se înspre analiza limbajului ca... mediu de interacţiune; analiza de discurs devine, astfel, analiza a ceea ce oamenii fac realmente. Un aspect care se cere subliniat în mod expres se referă la organizarea retorică argumentativă a vorbirii şi textelor; pentru a submina alternativele se elaborează diverse revendicări şi versiuni discursive (Potter, 1997: 146, s.a.).

Potter sugerează că această preocupare austiniană pentru organizarea retorică a vorbirii şi textelor oferă analizei de discurs trei caracteristici unificatoare:

1. *Anti-realismul*: AD este cert împotriva tratării relatărilor în termenii descrierii adevărate sau false a „realităţii". Aşa cum se exprimă Potter: „AD subliniază modalităţile

în care sunt produse, prin discurs, nişte versiuni asupra lumii, societăţii, evenimentelor şi universurilor interioare ale indivizilor implicaţi în practicile sociale".
2. *Constructivism*: AD este preocupată de construcţiile „participanţilor, de manierele în care acestea sunt elaborate şi subminate".
3. *Reflexivitatea*: AD ia în considerare „felul în care un astfel de text se constituie ca versiune, dezvoltându-se, selectiv, în termeni coerenţi şi incoerenţi, spunând întâmplări din trecut, prezentând o realitate obiectivă şi constituindu-se, practic, ca o astfel de realitate de sine stătătoare" (1997: 146).

Ca să fiu mai concret, voi prezenta mai jos trei concepte utilizate în cercetarea AD:

1. Repertoriile de interpretare,
2. Miza,
3. Scenariile.

Reperele de mai sus sunt departe de a forma o listă exhaustivă. De pildă, ele nu fac referire la preocupările analizei de discurs pentru retorică şi ideologie (de ex.: Wetherell şi Potter, 1992; Billing, 1992; 1995) sau pentru aspectele legate de elaborarea textelor ştiinţifice (de ex.: Ashmore, 1989; Potter, 1996b).

6.4.2. *Repertoriile de interpretare*

Studiile de AD timpurii au căutat să identifice „discursurile" de graniţă pe care participanţii le utilizau pentru a-şi defini identitatea şi statutul moral. Aşa cum se exprimă Potter:

> *Repertoriile de interpretare* sunt formate din serii de termeni legaţi unii de alţii în mod sistematic, folosiţi adesea în obţinerea unei coerenţe stilistice şi gramaticale, aceste serii de termeni fiind organizate în jurul uneia sau a mai multor metafore (1996a: 131).

Două exemple ne vor fi de ajuns pentru a arăta modul de folosire a acestui concept.

Ştiinţa ca repertoriu

Nigel Gilbert şi Mike Mulkay (1983) au analizat relatările oamenilor de ştiinţă pe marginea practicii ştiinţifice. Aşa cum arată cei doi cercetători, o cale de înţelegere a ceea ce spun oamenii de ştiinţă este prin intermediul datelor bazate pe diversele dezbateri de filozofia ştiinţei privind caracterul practicii ştiinţifice. Ar fi, astfel, tentant ca aceste relatări să fie tratate în calitatea lor de probe „din interior" (*inside evidence* – n.tr.) referitoare la felul în care oamenii de ştiinţă se lasă mai degrabă influenţaţi de „paradigme" şi de afilierea la o anumită comunitate ştiinţifică decât să încerce, responsabil, să respingă nişte explicaţii posibile, aşa cum se întâmplă în *raţionamentul critic* al lui Popper (v. secţiunea 8.1.4).

Oamenii de ştiinţă studiaţi de Gilbert şi Mulkay foloseau, într-o manieră confuză, nişte cvasi-explicaţii privind practica ştiinţifică de provenienţă kuhniană şi popperiană. Cum era de aşteptat, aceştia invocau explicaţiile popperiene („respingerea moderată") cu privire la propria manieră de lucru şi explicaţiile kuhniene („contextul comunităţii ştiinţifice") cu privire la activitatea ştiinţifică a colegilor de breaslă.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Erau, aşadar, aceste relatări relevante în calitate de probe „din interior" privind modul în care oamenii de ştiinţă îşi desfăşoară cercetarea şi experimentele de laborator? Deloc, din perspectiva antirealistă propusă de AD. În schimb, aceste date de culise înlesneau pentru cercetători ca Gilbert şi Mulkay accesul la un *vocabular* specific al oamenilor de ştiinţă; iar aceste modalităţi de spunere au fost regăsite în două repertorii de interpretare foarte diferite între ele:

1. Un repertoriu *contingent*, în care oamenii de ştiinţă foloseau limbajul politic al „influenţei" şi „interesului" pentru a descrie afilierile la diverse comunităţi ştiinţifice ale colegilor, precum şi abilitatea/inabilitatea acestora de a obţine nişte contracte de cercetare avantajoase.
2. Un repertoriu *empiric*, cu ajutorul căruia activitatea ştiinţifică era descrisă în calitatea sa de răspuns la nişte cerinţe aflate „în afară", în „natură".

Nici unul dintre aceste repertorii nu comunică „adevăratul" sens al ştiinţei. Din perspectiva analizei de discurs nu există o formulă de bază pentru practica ştiinţifică, la fel cum nu se poate vorbi de o singură realitate în spatele „poveştilor atroce" spuse de mamele copiilor handicapaţi (v. secţiunea 4.8). Orice acţiune este situată într-un context specific. Astfel că oamenii de ştiinţă, aşa cum remarcă Gilbert şi Mulkay, sunt mai degrabă dispuşi să recurgă la repertoriul „contingent" atunci când sunt angrenaţi într-o conversaţie la tejgheaua unui bar decât ar face-o în cadrul unui studiu ştiinţific.

Acestea fiind spuse, întrebarea directoare încetează să fie: „Ce este ştiinţa?", ea devenind: „În ce termeni şi în ce condiţii este invocat un anumit tip de discurs ştiinţific? Când este invocat? Care este poziţia sa faţă de discursurile alternative?".

Rezultatele lui Gilbert şi Mulkay în urma cercetării repertoriilor de interpretare ne demonstrează faptul că „ştiinţa", ca şi alte instituţii sociale, este un *fenomen eterogen* care capătă înţelesuri diferite în contexte diferite (v. secţiunea 10.7)

Repertoriul rolului de mamă

După cum arătam, nu doar instituţiile serioase cum ar fi „ştiinţa" se dizolvă într-un set de repertorii. Acelaşi proces poate fi remarcat cercetând modalităţile în care femeile invocă identitatea lor de „mame". Exemplul meu este luat dintr-o clinică pentru copii diabetici (Silverman, 1987: cap. 10).

Extrasul 6.6 prezintă debutul unei discuţii dintre o mamă (cu o fiică diabetică în vârstă de 16 ani) şi medicul pediatru. Discuţia are loc în timp ce adolescenta se află în cabinetul alăturat pentru analizele de sânge, când mama a cerut în mod expres să-l vadă pe medic. Extrasul meu reproduce prima parte a întrevederii.

Extrasul 6.6

(D = doctorul, M = mama lui June, 16 ani)

1. M: Trece printr-o perioadă de apatie () nu face absolut nimic până nu
2. o împingi de la spate
3. D: deci vi se pare că trebuie s-o împingeţi cam mult?
4. M: mm nu păi nu (.) pur şi simplu o las în pace acum

La rândul 4 avem o afirmaţie care poate sugera că M înţelege întrebarea medicului (rândul 3) în termenii unei aproape imperceptibile acuze la adresa modului în care ea îşi desfăşoară rolul de părinte. Observaţi cum M caută să se retragă din afirmaţiile făcute la început referitoare la cum ar trebui „pedepsită" fiica sa, în momentul în care medicul, nefăcând decât să repete ceea ce ea deja spusese, o determină să se simtă răspunzătoare pentru cele afirmate. O modalitate de a înţelege ceea ce se petrece aici ar fi, astfel, aceea de a privi schimbul de replici de mai sus ca fiind o secvenţă de „acuzare-respingere".

De ce doreşte M să-şi retragă descrierea făcută fiicei sale în rândurile 1-2? Se pare că M percepe întrebarea lui D ca fiind o descriere a sa în termenii unei mame „sâcâitoare" (e interesant de reţinut faptul că doar femeilor li se atribuie această descriere!). Astfel că, în momentul în care D reia „pedeapsa" aplicată fiicei sub forma unei teme de sine stătătoare, M caută redresarea printr-un enunţ care să pună în valoare autonomia fiicei sale adolescente.

La scurt timp, mama lui June revine cu o nouă descriere a îngrijorării sale asupra felului în care fiica sa acceptă boala de care suferă. De această dată abordează problema dietei (extrasul 6.7).

Extrasul 6.7

1. M: Nu cred că se ţine cum trebuie de dietă (.) Şi nu ştiu ce efecte
2. va avea acest lucru asupra ei (.) Îi va creşte glicemia dacă nu are
3. suficientă insulină, nu? Adică eu ştiu ce mănâncă acasă, dar
   [afară
4. D: [deci nu există continuitate în regimul ei? E un fel
5. [de
6. M: [nu păi când e acasă fac tot posibilul să aibă continuitate

---

Fiţi foarte atenţi la cele spuse de medic de această dată. Spre deosebire de extrasul 6.6, el nu mai ridică problema „pedepsirii" copilului de către mamă. În schimb, el elaborează un enunţ pe care M îl percepe ca acuză adusă lipsei de responsabilitate faţă de June („deci nu există cu adevărat continuitate în regimul ei?"). În chip de răspuns, M foloseşte exact metoda pe care o negase ceva mai devreme pentru a reuşi, şi de această dată, să respingă ceea ce ea înţelege a fi o acuzaţie de „iresponsabilitate".

Aceste extrase ne conduc spre repertoriile de interpretare discutate. În cazul de faţă avem, pe de o parte, repertoriul „responsabilităţii parentale", iar pe de alta cel al „autonomiei *tinerilor adulţi*". M manevrează cu îndemânare cele două repertorii care sunt, în aparenţă, contradictorii. În termeni pur logici, nu poţi spune la un moment dat: „Supraveghez atent tot ceea ce face copilul meu", iar cu altă ocazie: „Îl las pe copilul meu să facă tot ceea ce doreşte". Oricum, folosind ambele repertorii, adecvându-le la situaţiile aflate în desfăşurare, mama este capabilă să detecteze şi apoi să respingă posibilele capcane întinse de replicile medicului care răspunde la fel de adecvat unor situaţii create de ea.

În consonanţă cu poziţia anti-realistă şi constructivistă a AD, aceste materiale neprovocate reuşesc să dezvăluie faptul că mama nu este constituţional „cicălitoare" sau „iresponsabilă". În schimb, ambele descrieri sunt disponibile şi respinse în contexte *locale*. Dacă,

dimpotrivă, am fi optat pentru intervievarea unor mame, tentația acestora ar fi fost aceea de a-și descrie rolurile prin intermediul unor concepții idealizate.

Încercați să rezolvați exercițiul 6.4

Cititorii vor observa că marele câștig al acestui tip de analiză este acela că abordează un aspect convențional al științelor sociale (concepțiile asupra genului și maternității). Mai mult decât atât, el pare să ofere o explicație practică și imediată. De pildă, medicii ar fi interesați să afle mai multe despre dublele legături pe care le implică relația cu tinerii lor pacienți. De asemenea, grupurile de părinți – în principal mame – ale copiilor diabetici s-au arătat foarte interesate de asemenea materiale științifice; în primul rând, fiindcă acestea puneau în evidență faptul că relațiile părinților cu copiii adolescenți (și de care primii s-ar fi putut simți vinovați) nu au nici o legătură cu eșecul sau reușita rolului lor și că asemenea probleme apar adesea în tipul nostru de cultură occidentală datorită elaborării dublelor legături în relația părinte-adolescent.

Utilizările și limitele repertoriilor de interpretare

Ambele studii identifică niște resurse culturale pe care participanții le invocă în cadrul unor contexte instituționale. În același timp, așa cum am văzut, aceste resurse nu sunt tratate ca simple conjuncturi concrete. După cum se exprimă Potter:

> astfel de resurse au o... flexibilitate evidentă care le permite să fie utilizate selectiv și apoi refăcute, în funcție de context (1996a: 131).

Oricum, așa cum și Potter admite, conceptul de repertoriu de interpretare prezintă câteva dificultăți de necontestat. Dați-mi voie să amintesc două dintre ele:

1. Deși repertoriul de interpretare poate fi de ajutor în înțelegerea comunicării care are loc în contexte bine definite, cum ar fi cel medical sau științific, este totuși „dificil să se clasifice și să se confere consistență unor judecăți privind zonele de graniță ale repertoriilor care ies din mediile instituționale normatoare" (1996a: 131).
2. Apelul la repertoriile de interpretare ar putea zădărnici observarea unor reguli de conversație stabilite de participanți. În consecință, aceste repertorii își dovedesc vulnerabilitatea în fața acuzației de a ne fi fondat analizele pe niște cunoștințe prestabilite cu privire la structurile de bază ale vorbirii (d. ex.: modul în care sunt receptate mustrările și acuzațiile în conversații). Așa cum scrie Potter: „[una dintre] probleme este aceea că generalitatea noțiunii de *repertoriu* ar putea împiedica «manevrele» interacționale conjuncturale elaborate prin formele specifice ale discursului" (1996a: 131).

Din cauza acestor dificultăți, Potter (1996a) argumentează că „repertoriul" în AD ar trebui delimitat cu ajutorul unor concepte mai precise. Un astfel de concept este „miza".

6.4.3. *Miza*

> Cum se desfăşoară o anumită manieră de învinuire? Cum se realizează o anumită versiune a lumii în aşa fel încât aceasta să apară compactă, solidă şi neproblematică? Cum se construiesc categoriile sociale şi, concret, cum anume sunt ele utilizate? (Potter, 1996a: 131-132)

La aceste tipuri de întrebări se poate răspunde cu ajutorul mai multor concepte care să permită orientarea (cât mai precisă) a atenţiei asupra detaliilor care apar în conversaţii. Conceptul de „miză"[1] (*stake* – n.tr.) caută să satisfacă această nevoie de precizie. „Miza" este explicată de Potter în următorul fel:

> Oamenii se tratează unii pe alţii ca fiind nişte entităţi care au dorinţe, motive, loialităţi instituţionale ş.a.m.d., ca având deci diverse mize (interese) în acţiunile pe care le desfăşoară. Invocarea mizei reprezintă o modalitate esenţială de diminuare a semnificaţiei unei acţiuni sau de negare a naturii sale (Potter, 1997: 153).

Potter ilustrează conceptul de „miză" cu ajutorul mai multor extrase. Primul este luat dintr-un interviu acordat de Prinţesa Diana reporterului britanic Martin Bashir. Extrasul 6.8 reprezintă un fragment din extrasul lui Potter.

Extrasul 6.8 (adaptat după Potter, 1997: 151)

1.	*Bashir*:	Permiteaţi (.) prietenilor dvs., > prietenilor apropiaţi <,
2.		să vorbească cu Andrew Morton?
3.	*Prinţesa*:	Da, permiteam. D[a, permiteam
4.	*Bashir*:	[De ce?
5.	*Prinţesa*:	Ajunsesem la capătul răbdării (.)
6.		Eram (.) disperată (.)
7.		> Cred că fusesem saturată de ideea că mă văd (.)
8.		ca pe o femeie handicapată fără mâ: ini şi fără picioare (.)
9.		pentru că eu sunt o persoană foarte puternică (.)
10.		şi ştiu (.) că acest lucru complică situaţia (.)
11.		sistemului (.) în care trăiesc.
12.		(1,0) (Zâmbeşte şi apoi îşi strânge buzele)
13.	*Bashir*:	În ce fel ar schimba o carte această situaţie?
14.	*Prinţesa*:	Habar n-am. (Ridică sprâncenele, se uită în gol)
15.		Poate că oamenii ar înţelege astfel mai bine (.)
16.		Poate că sunt o mulţime de femei
17.		care suferă (.) la fel ca mine
18.		deşi trăiesc într-un mediu diferit (.)
19.		şi care sunt incapabile să: (.) spună ceea ce simt (.)
20.		pentru că (.) respectul lor de sine s-a (.) frânt în două.
21.		Habar n-am (îşi mişcă capul)

---

1. Sau „interes" (n.tr.).

Potter se concentrează asupra acestui „Habar n-am" spus de prințesă în două rânduri (rândul 14 și rândul 21). Enunțuri de acest tip, spune el, acționează ca „indici ai incertitudinii" (cuvinte sau expresii utilizate pentru a semnala o stare de indecizie). Deci, folosind acest „Habar n-am", Prințesa Diana ne invită să minimalizăm miza aflată în joc sau interesul său față de cele relatate. Prin această modalitate, ea fie reduce semnificația acțiunilor sale, fie le re-elaborează (1997 : 153).

Potter compară acest extras cu un interviu luat lui Salman Rushdie[1]. În extrasul 6.9 David Frost pune o întrebare referitoare la *fatwa* – condamnarea la moarte pe bază religioasă a lui Rushdie.

Extrasul 6.9 (Potter, 1997: 153; Public Broadcasting Service, 26 noiembrie 1993)

1. Frost: Și cum ar mai putea-o anula acum? O mai pot anula? –
2. ei spun că nu.
3. Rushdie: Daa..., dar știi, ar putea, cum să nu poată,
4. cum spunea cineva odată... Fără să intrăm în aspecte teologice ezoterice, chestia e că
5. nu există nici un fel de problemă tehnică la mijloc. Problema nu e tehnică.
6. Problema e că pur și simplu nu vor s-o facă.

Potter ne îndreaptă atenția spre comentariul lui Rushdie „ar putea, cum să nu poată" (rândul 3) care tratează sugestia lui Frost – conform căreia *fatwa* nu poate fi anulată – ca pe o pretenție motivată doar de interese speciale :

> Prin fraza familiară „ar putea, cum să nu poată ?", revendicarea iranienilor este tratată ca predictibilă : este vorba despre acel gen de lucruri pe care oamenii dintr-un anumit mediu cultural, cu anumite interese, cu un anumit set de atitudini, *l-ar spune* ; iar această predictibilitate este formulată ca și cunoaștere împărtășită. Acest extras ilustrează importanța invocării mizei pentru a minimaliza revendicările (1997 : 153).

Conceptul de „scenariu", ca și cel de „miză", ne dă o mână de ajutor în înțelegerea felurilor în care participanții se arată preocupați de caracterul normativ al acțiunilor lor.

6.4.4. *Scenariile*

Așa cum sunt utilizate în analiza de discurs, scenariile se referă la modalitățile în care participanții construiesc evenimentele sub forma unor *„puneri în scenă*, fie ca exemple desprinse dintr-o anume schemă generală, fie ca abateri sau anomalii ale acesteia" (Edwards, 1997 : 144). Așa cum subliniază Derek Edwards, maniera în care AD folosește acest concept este destul de diferită de cea specifică psihologiei cognitive, unde „scenariul"

---

1. Este vorba despre scriitorul britanic (cetățean al Regatului Unit, din 1964) de origine indiană Ahmed Salman Rushdie, autor al unor romane ca *Midnight's Children* (1981) și *The Satanic Verses* (1988). Acesta din urmă a fost considerat de musulmani blasfemiator, motiv pentru care Ayatollahul Khomeini a emis în 1989 o *fatwa* (ordonanță bazată pe legea islamică) prin care scriitorul era condamnat la moarte. Rushdie a fost nevoit să trăiască cu gardă de corp permanentă. Material consultat : Judy Pearsall and Bill Trumble (eds.), *The Oxford English Reference Dictionary*, 2nd ed., Oxford – New York, Oxford University Press, 1996 (n.tr.).

are în primul rând în vedere nişte scheme mentale, mai mult sau mai puţin fixe, pe care oamenii învaţă să le asocieze cu anumite activităţi şi conjuncturi (d. ex.: „scenariul" unui restaurant implică o serie de roluri şi raporturi fixe: v. Edwards, 1997: 143).

Dimpotrivă, în AD, un *scenariu* reprezintă felul în care se invocă un anumit caracter de *rutină* al evenimentelor descrise cu scopul de a induce ideea că ele nu reprezintă nimic altceva decât nişte *pattern*-uri generale (aprobate ori dezaprobate). Prin acest mecanism, participanţii reuşesc să asambleze nişte descrieri care să răspundă unor cerinţe de adecvativitate şi responsabilitate:

> livrând astfel o imagine a actorului – personalitatea sa, dispoziţia sau starea sa psihică (1997: 144).

Extrasul 6.10 arată modul în care scenariul apare în chip de mecanism specific participantului. Acest extras face parte dintr-o şedinţă de consiliere în care Mary şi Jeff vorbesc consilierului despre problemele lor maritale.

Extrasul 6.10 (Edwards, 1997: 142, transcriere simplificată)

1. Mary: Am ieşit în oraş vineri seara (.) când Jeff era la lucru (.) plecat într-o vizită oficială (.) şi (.)
2. mm... (2.2) localul în care am fost (.) s-a în*ch*is (.) cam pe la *două*sprezece jumătate
3. şi am ajuns acasă cam pe la 1.

Edwards îşi îndreaptă atenţia asupra menţiunii făcute de Mary cu privire la ora de închidere a localului în care fusese. Descrierea sa este legată de o relatare anterioară a sa referitoare la o ceartă pe care o avusese cu Jeff cu privire la ora la care ajunsese acasă şi la faptul că ea îşi întâlnise fostul iubit o dată, când ieşise în oraş (data nu este menţionată).

Edwards argumentează că relatarea simplă realizată de Mary („localul... în*ch*is pe la *două*sprezece jumătate şi am ajuns acasă cam pe la 1") nu face decât să prezinte nişte fapte înţelese mai degrabă în termenii unei serii de evenimente de rutină (un „scenariu") în care nimic extraordinar sau culpabil din punct de vedere moral nu se petrecuse. Aşa cum se exprimă Edwards, prin punerea într-o poveste a ceea ce se petrecuse, Mary distrage atenţia sau chiar blochează alte maniere de interpretare, cum ar fi de pildă faptul că:

> se simţise bine acolo şi nu voise să vină acasă, că se bucurase de atenţia bărbaţilor, sau chiar a bărbatului cu care avusese o aventură. Acţiunea de a ajunge acasă la ora 1 (dimineaţa) este livrată ca făcând parte dintr-o secvenţă narativă referitoare la mersul într-un bar care se închide la ora 12.30 (1997: 142-143).

Mary spune, de asemenea: „Am ieşit în oraş vineri seara (.) când Jeff era la lucru". Observaţi cum această parte a descrierii ne permite s-o adăugăm observaţiei lui Edwards. În acest pasaj, Mary alege să-şi explice motivul pentru care a ieşit fără Jeff. Acum nu vom mai înţelege seara petrecută de ea în oraş în termenii unei acţiuni deliberate a unei femei care îşi neglijează partenerul, ci ca pe ceva inevitabil („pus într-un scenariu bine cunoscut") şi, prin aceasta, acceptabil din punct de vedere moral.

Chiar în datele mele luate dintr-o şedinţă de consiliere pe marginea efectuării testului HIV, un client care nu-şi însoţise prietena în vacanţă s-a ocupat, la rândul său, de această problemă a responsabilităţii lui (şi a ei). Voi utiliza conceptul de „scenariu", lansat de Edward în analiza unui extras din aceste date (discuţia completă, realizată în vederea desprinderii altor concepte aflate în legătură cu cel studiat de noi în acest moment, poate fi găsită în Silverman, 1997b: 78-84).

Extrasul 6.11 reprezintă debutul unei şedinţe de consiliere care precedă efectuarea testului HIV, dintr-un spital de provincie din Marea Britanie, în cadrul departamentului de boli cu transmitere sexuală. Când a fost întrebat de consilier (C) care este motivul solicitării testului HIV, pacientul (P) îi povesteşte ce s-a întâmplat în timpul în care prietena lui a fost plecată în vacanţă.

Extrasul 6.11 (Silverman, 1997b: 78-79)

1. C: Bun, ăă (0,2) ai putea să ne spui (.) *de ce* ai venit să-ţi faci testul HIV
2. astăzi =
3. P: = Păi în principal (.) pentru că sunt : *îngrijorat* că aş putea avea SIDA (0,2) ăă:
4. (0,2) când prietena mea (.) a fost plecată în vacanţă în: (.) [X] (0,2) în
5. aprilie cu amicul/amica ei
6. C: mm hm
7. P: Nu m-am dus şi eu fiindcă eram ocupat (1,0) ăă: (0,6) ea s-a întors dar a fost
8. plecată trei săptămâni s-a întors (0,6) ăă: în aprilie () mai (.) aprilie (.) mai
9. iunie iulie august septembrie octombrie noiembrie (0,8) şi acum e noiembrie
10. şi tocmai mi-a spus (.) că a făcut *sex* cu (.) un [Xian] cât era acolo
11. adică n-a făcut de-a dreptul sex, dar a spus că tipul acela (0,2) asta mi-a spus ea
12. că tipul acela a (.) forţat-o (.) s-a dat la ea, ştiţi
13. (0,4) ăă : :

În extrasul lui Edwards menţionat anterior, problema cine pleacă de acasă şi cu cine este în aşa fel expusă încât să apară ca rezonabilă. Precizarea „Cu amicul/amica ei" (rândul 5) ne spune că prietena pacientului nu a plecat de una singură, deoarece o plecare de una singură *ar putea* fi înţeleasă ca traducând o problemă în relaţia lor de dragoste. Exprimarea „Cu amicul/amica ei" păstrează ambiguu genul acestui însoţitor[1]. În orice caz, ştim că, dacă acest gen ar fi masculin, atunci s-ar ivi complicaţii majore în firul narativ al poveştii, şi tocmai de aceea P ar fi fost obligat să-l specifice. Dar P nu o face, şi trebuie să presupunem că „amicul" este o „femeie". Mai mult, putem presupune, urmând aceeaşi perspectivă, că între cele două prietene implicaţiile sexuale sunt excluse.

Dar P lansează şi o a doua problemă, în legătură cu motivele pentru care nu şi-a însoţit prietena în vacanţă, dat fiind faptul că „a merge în vacanţă împreună" poate fi perceput ca scenariu adecvat oricărei relaţii dintre un bărbat şi o femeie.

„Nu m-am dus şi eu fiindcă eram ocupat" (rândul 7) constituie răspunsul său. Aici P ne arată că şi el analizează situaţia din acelaşi unghi. Mai întâi, subliniază ceea ce se presupunea deja din prima parte a relatării sale: „Nu m-am dus". Apoi arată că faptul

---

1. Se speculează ambiguitatea substantivului *friend* care se poate referi la ambele genuri (n.tr.).

dè „a nu se fi dus" este adecvat, şi pentru aceasta oferă o justificare: „...fiindcă eram ocupat". Exact în felul în care Mary explică absenţa soţului ei prin „Jeff era la lucru", P face ca lipsa sa din sejurul de vacanţă cu prietena lui să pară rezonabilă.

În ambele cazuri, avem de-a face cu relatări care invocă un anume caracter *de rutină* al evenimentelor descrise, şi, de aici, ele funcţionează pe principiul elaborării, sub forma unor scenarii, a unor „acţiuni obişnuite" pentru a le prezenta ca acceptabile din punct de vedere moral.

În relatarea lui P mai putem detecta şi alte elemente de scenariu, ca de exemplu, în felul în care se pregăteşte să răspundă la întrebarea lui C. Observaţi cum a fi „îngrijorat" de „SIDA" (rândul 3) este o trăsătură adecvată categoriei de „pacient" care, conform spuselor lui C, „a venit să-şi facă testul HIV astăzi". Produse ca scenarii, aceste descrieri reuşesc să construiască un univers profund *moral*, compus din activităţi „rezonabile" întreprinse şi recunoscute de oameni „rezonabili". Şi astfel, a veni astăzi să-ţi faci testul HIV nu este numai o activitate „potrivită" pentru cineva care este „îngrijorat", ci este, în plus, sensibil şi rezonabil, fiindcă protejează persoana în cauză (scutind-o de alte griji ulterioare) şi comunitatea în care trăieşte (fiindcă arată că acea persoană este conştientă de pericolele contactării şi transmiterii acestui virus).

În orice caz, relatarea lui P oferă, de asemenea, o descriere a unui eveniment care ar putea fi înţeles în termenii unui alt tip de scenariu. „...a fost plecată în vacanţă" (rândul 4) evocă o altă categorie, aceea a „vilegiaturistului" care poate fi înţeleasă fie în legătură cu plăcerea inocentă a concediului, fie cu alte activităţi, de exemplu, vacanţele rezervate „aventurilor amoroase", vacanţele în care „o faci lată". Pentru că ştim cu toţii că vacanţele pot însemna o perioadă în care inhibiţiile morale sunt lăsate, temporar, de-o parte, descrierea realizată de P a unui comportament potenţial „promiscuu" apare, eventual, redusă, ori cel puţin de înţeles.

„Şi tocmai mi-a spus (.) că a făcut sex cu (.) un [Xian] cât era acolo" (rândul 10) este o frază formată dintr-o serie de descrieri ale unor activităţi încărcate de alte implicaţii. A face „sex" cu o a treia persoană implică ideea de „a fi infidel". Deşi descrierea anterioară referitoare la plecarea „în vacanţă" (confirmată de locativul „cât era *acolo*") ar putea face această descriere să pară de înţeles, ea nu poate fi totuşi expusă ca scuzabilă. Cum vom vedea imediat, P se angajează într-un important demers interpretativ pentru a reuşi să păstreze statutul moral al prietenei lui, în aşa fel încât propriul său statut de persoană „rezonabilă" să nu fie ameninţat.

„Adică n-a făcut de-a dreptul sex" (rândul 11): prin această afirmaţie descrierea neacceptabilă a unei afirmaţii ca „a face sex" (cu o a treia persoană) este imediat reparată. Aşa că, din acest moment, va trebui să abandonăm categoria implicită de „prietenă infidelă".

Dar această descriere reparată rămâne ambiguă. De pildă, vom înţelege oare „n-a făcut de-a dreptul sex" ca fiind o descriere efectivă, fizică a activităţii respective, sau doar ca pe una socială ?

„Mi-a spus că tipul acela (0,2) mi-a spus că tipul acela a (.) forţat-o (.) s-a dat la ea, ştiţi" (rândul 12). Din acest enunţ reiese, iată, că P era conştient de ambiguitatea enunţului anterior şi că acesta avea nevoie de explicaţii suplimentare. Prin acest „a forţat-o" ne aflăm în faţa unei descrieri care implică o altă categorie, aceea de violator-victimă, unde „victimă" implică activitatea ne-acordării consimţământului pentru actul sexual aflat în discuţie.

Astfel că P reface categoria inițială „a face sex", împreună cu toate implicațiile sale imorale, invocând absența consimțământului și, prin aceasta, o *eliminare* a justificării care ar fi trebuit aduse în fața acuzației de „prietenă infidelă" și, astfel, o revenire la descrierea evenimentelor în forma în care acestea apăreau în scenariul inițial.

În orice caz, această descriere a lui P mai conține și alt element interesant. Apare ca prefață a relatării: „a spus că tipul acela (0,2) asta mi-a spus". Relatarea evenimentelor este, astfel, de două ori marcată (atât în „a spus că", cât și în „asta mi-a spus"). Cum, exact, repară „asta mi-a spus" marca inițială „a spus că"?

Putem demonta și observa natura acestei reparări recunoscând faptul că atunci când cineva face o afirmație ale cărei consecințe ar putea să-l așeze într-o lumină proastă, putem suspecta acea persoană de încercarea de a-și organiza descrierea în așa fel încât aceasta să apară în culori cât mai favorabile. Deci, dacă P s-ar fi limitat la a afirma că prietena lui „a spus" acele lucruri despre incident, deși P ar fi apărut ca „partener de încredere", ar fi putut totuși fi văzut ca fiind „prea încrezător", adică fraier.

Acum vedem în ce fel „asta mi-a spus ea" îl transformă într-un martor perspicace, atrăgând atenția asupra problemei de credibilitate pe care ar putea-o, eventual, ridica explicația prietenei sale – avem exact aceeași situație ca și cea din extrasul 6.9, când Salman Rushdie spune „ar putea, cum să nu poată?" pentru a reduce credibilitatea afirmației anterioare. Oricum, observați totuși că, spre deosebire de Rushdie, P *nu* afirmă direct că prietena lui nu e demnă de crezare. Afirmațiile femeii sunt, mai degrabă, oferite în chip de „varianta ei" – fără ca acest lucru să implice aspectul cunoașterii sau necunoașterii adevărului de către P.

Frumusețea reparației lui P prin „asta mi-a spus ea" vine din faptul că aceasta reușește să-l pună într-o lumină favorabilă (ca observator perspicace), fără ca să-l oblige să recurgă la acuze referitoare la posibila falsitate a afirmațiilor iubitei lui (ceea ce l-ar fi făcut să apară ca „partener suspicios"). Această reparație permite celui căruia P îi livrează relatarea ca, la rândul său, să creadă sau să nu creadă vorbele femeii, formulând orice concluzie dorește.

O construcție elegantă a poveștii permite ascultătorului să aleagă scenariul pe care-l consideră a fi cel mai pertinent în descrierea „evenimentelor". Se află, oare, în fața unei narațiuni despre o femeie necredincioasă sau în fața victimei unui viol? Oricare ar fi decizia noastră, P se plasează pe sine în scenariul „partenerului loial", iar acest lucru ne este arătat cât se poate de clar.

6.5. O comparare a analizei conversației (AC) cu analiza de discurs (AD)

Diferența dintre AC și AD constituie ea însăși o problemă care s-ar cere dezbătută. Unii cercetători ai AD nu se pot împăca cu refuzul AC de a se angaja direct în contexte politice și culturale (v. Wetherell, 1998). La fel, specialiștii în AC pun sub semnul întrebării validitatea apelului pe care cercetătorii AD îl fac la propriul lor simț al contextului (v. Schegloff, 1997).

Atuul AC este, practic, strângerea de informaţii asupra structurilor conversaţiilor cotidiene pornind de la nişte transcrieri foarte detaliate. Urmând AC, Derek Edwards se interoga asupra AD care, de la Sacks încoace, se sprijină pe presupunerea că nu există

> nici măcar un singur nivel perceptibil al detaliilor care să nu fie semnificativ sau tratat ca semnificativ de către participanţii la conversaţie (1995 : 580).

La prima vedere, cum sugerează de altfel şi Edwards, presupunerea de mai sus pare să reprezinte o aplicaţie fidelă a programei lui Sacks. În orice caz, subliniază Schegloff, practicarea AD nu presupune întotdeauna relevanţa tuturor aspectelor vorbirii pentru producţia locală de sens. De pildă, unii cercetători ai AD ar putea trata particule de genul „mm" şi „ăă" ca fiind :

> resturi conversaţionale lipsite în aparenţă de conţinut semantic şi necontribuind la substanţa efectivă a discursului pe cale să se elaboreze (Schegloff, 1982 : 74).

Astfel, pentru Schegloff, AD poate ignora un aspect esenţial pentru AC, tratând vorbirea :

> ca produs al unui singur vorbitor şi al unei singure minţi ; unghiul propus de AC nu scapă nici o clipă din vedere implicarea sistemelor de schimbare a replicilor, în care sunt prezenţi şi relevanţi şi ceilalţi interlocutori, chiar şi atunci când aceştia nu vorbesc (1982 : 72).

Oricum, cercetările bazate pe AD furnizează, într-adevăr, soluţii esenţiale de pătrundere în discuţiile instituţionale bazate pe preocupări practice şi sociologice stringente (cum ar fi comunicarea dintre medic şi pacient sau dintre profesor şi elev). De asemenea, întocmai ca AC, AD poate acorda atenţie fixării secvenţelor de vorbire – aşa cum s-a crezut, de exemplu, în extrasele 6.6 şi 6.7, când schimbările de atitudine ale mamei sunt considerate a fi efecte ale celor spuse de medic pe marginea afirmaţiilor ei de la începutul conversaţiei.

Depinde de cititor dacă va lua sau nu în considerare criticile aduse de Schegloff studiilor bazate pe AD. Există, firește, în studiile recente (d. ex. : Potter, 1997) mărturii asupra faptului că cel puţin unii cercetători ai AD acordă o atenţie considerabilă modului de organizare a replicilor în discuţii. În plus, nu putem presupune că transcrierile care nu înregistrează astfel de detalii, cum ar fi lungimea pauzelor, vor fi neapărat imperfecte. Nu există transcriere perfectă. Totul depinde de scopurile pe care le are cel care face analiza şi de consideraţiile practice care sunt timpul şi resursele.

Firește, dacă lucrurile ar sta exact aşa, am putea sfârşi într-o dezbatere inutilă asupra ascendentului pe care AD îl are asupra AC ori invers ! E drept că uneori această distincţie are, în principal, de-a face cu disciplina de cercetare în care se desfăşoară autorul : psihologia sau sociologia.

6.6. Concluzie

Ultimul lucru pe care l-aş urmări ar fi impunerea AC sau AD ca unice căi de desfăşurare a cercetării calitative. Aşa cum observam la un moment dat în această carte, totul depinde de problema de cercetare pe care dorim s-o rezolvăm. Mai mult, cercetătorii judicioşi vor dori deseori să îmbine cele două metode.

În orice caz, neutralitatea mea binevoitoare în ceea ce privește demersurile variate de cercetare coexistă cu apelul meu la urmarea a două principii de bază. Mai întâi, cercetătorii trebuie să fie mereu atenți la aspectele analitice care s-ar putea ascunde în spatele problemelor metodologice evidente. În al doilea rând, preocuparea cercetătorului pentru analiza „de adâncime" a activităților oamenilor (sau a reprezentărilor asupra acestor activități) nu justifică nici gândirea confuză și nici utilizarea anecdotică a exemplelor „grăitoare". Din respect pentru noi înșine și pentru cei care ne citesc, trebuie să generăm date credibile și observații valide.

Dacă ar fi să ne referim la un „standard absolut" al cercetării calitative, atunci acesta ar trebui să fie standardul oricărei cercetări bune, fie ea calitativă sau cantitativă, aparținând domeniului științelor sociale sau naturale; iar acesta presupune răspunsuri afirmative la două întrebări. Au reușit oare cercetătorii să argumenteze până la capăt de ce ar trebui să îi credem? Are problema de cercetare aflată în discuție semnificație practică și/sau teoretică?

IDEI DE REȚINUT

- ✓ Dacă putem studia ceea ce fac cu adevărat oamenii în situații neprovocate, de ce ar mai fi nevoie să utilizăm datele provocate?
- ✓ Benzile înregistrate și transcrierile au trei avantaje clare, prin comparație cu alte tipuri de date calitative: benzile sunt niște înregistrări publice; pot fi ascultate ori de câte ori se dorește pentru a se îmbunătăți transcrierile; păstrează intacte secvențele de vorbire.
- ✓ AC caută să descrie metodele utilizate de oameni în producerea interacțiunilor sociale cotidiene; AC identifică aceste metode-standard studiind organizarea secvențională a interacțiunii conversaționale.
- ✓ AD studiază discursul sub forma textelor și discuțiilor în practicile sociale; este preocupată în special de organizarea retorică și argumentativă.

Recomandări de lectură

Pentru o introducere în AC, vezi ten Have (1998); pentru AD vezi Potter și Wetherell (1987) și Potter (1996a; 1997). Studiul lui Sacks asupra analizei conversației poate fi găsit în prelegerile sale strânse în volum (Sacks, 1992, volumele I și II). Aceste prelegeri sunt introduse în cartea mea Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis *(1998). Datele culese în clinicile pentru diabetici fac parte din cartea mea* Communication and Medical Practice *(1987: cap. 9, 10).*

Exercițiul 6.1

Tema de mai jos vă va ajuta să vă familiarizați cu transcrierea conversațiilor, utilizată în analiza conversației (AC). Așa că ar trebui să începeți cu înțelegerea logicii acestui tip de transcriere și cu exersarea abilității de a vă interoga asupra modurilor în care vorbitorii își organizează vorbirea.

Vi se cere să înregistraţi o conversaţie de maxim 5 minute într-un loc public. Una dintre posibilităţi ar fi înregistrarea unui program de radio cu telefoane în direct. Evitaţi utilizarea producţiilor desfăşurate conform unor scenarii de teatru, fiindcă acestea s-ar putea să nu conţină trăsăturile recurente ale interacţiunii naturale (cum ar fi suprapunerile şi reparaţiile). Nu înregistraţi un fragment televizat, fiindcă materialul vizual va complica atât transcrierea, cât şi analiza sa.
Treceţi prin următoarele etape:

1. Încercaţi să transcrieţi textul utilizând convenţiile din *Apendice*. Încercaţi – atât cât este posibil – să alocaţi rândul la replici vorbitorilor pe care aţi reuşit să-i identificaţi, însă nu vă faceţi griji dacă n-aţi putut identifica un anumit vorbitor (puneţi un „?" la începutul rândului care conţine replica neatribuită).
2. Încurajaţi un prieten să facă acelaşi lucru, independent de ceea ce aţi făcut deja. Comparaţi transcrierile şi apoi reascultaţi banda pentru a le perfecţiona.
3. Folosind acest capitol drept ghid, încercaţi să identificaţi în transcrierea realizată orice fel de caracteristici ale organizării vorbirii (d. ex.: perechi adiacente, organizarea în funcţie de preferinţe, discuţiile instituţionalizate, etc.).

Exerciţiul 6.2

Examinaţi extrasele 6.12 şi 6.13 (preluate din Atkinson şi Drew, 1979: 52, şi discutate în Heritage, 1984: 248-249).

Extrasul 6.12

1. A: Te deranjează ceva sau nu?
2. (1,0)
3. A: Da sau nu
4. (1,5)
5. A: Hm?
6. B: Nu

Extrasul 6.13

1. Ch: Trebuie să tăiem a: stea mami
2. (1,3)
3. Ch: Aşa-i mami
4. (1,5)
5. Ch: Aşa-i
6. M: Da.

1. De ce afirmă Heritage că aceste extrase demonstrează că „cei care întreabă ştiu că întrebările lor sunt construite în jurul unor aşteptări normative cu implicaţii secvenţiale" (1984: 249)? Răspundeţi, utilizând conceptul de „perechi adiacente".
2. Care sunt consecinţele faptului că Ch. (din extrasul 6.13) numeşte persoana căreia i se adresează? De ce oare se angajează copiii adesea în asemenea nominalizări? Folosiţi conceptul de „convocare-răspuns".

Exerciţiul 6.3

Propun mai jos un extras dintr-un interviu luat cu prilejul consilierii în vederea efectuării testului HIV. Citiţi-l atent, urmând convenţiile listate în *Apendice*.

(SS/ 2/ 16: DG)

1. C: OK (0,7) Ar *putea* pă: rea (0,5) poate părea o întrebare tâmpită dar dacă
2. chiar ai HIV cum: anume l-ai contactat.
3. (1,0)

4. P: Poftim?
5. C: Dacă chiar *ai* HIV oare cum l-ai luat
6. P: Cum l-am ăă luat
7. C: Mm =
8. P: = ăă: prin conta: ct homosexual.
9. C: OK: .
10. (0,5)
11. C: [Uh: m:
12. P: [*Cum* exact nu știu :, (0.5) ăă : : : (3.0) Nu sunt (.) chiar nu sunt
13. sigur. (.)
14. C: OK. . hhh Când spui că prin contact *homosexual* vreau să spun cât timp
15. ai fo: st (0,4) implicat în relații cu alți tipi
16. P: OK : ăă : : : : (1,0) d-păi (0,3) de când eram puști. = Din câte
17. p(h)ot eu să-mi amint(h)esc. . hhh ăă : : : : (1,5) Da: r (0,4) înainte să obțin o
18. slu: jbă a: m (0,3) început să mă văd cu cineva, (0,4) și: a fost singura
19. relație timp de doi ani și jumătate.
20. C: Mm hm
21. P: Și ar mai trebui să adaug că a fost o relație furtunoasă deci: (0,2) N-am fost (.) eu iubitul
22. credincios. (.) Pe parcursul celor 2 a: ni și jumătate
23. C: amândoi [ați fost infideli sau doar tu.
24. P: [ăă : :
25. P: Eu: (0,6) Eu n-a: m fost. Sunt sigur că el a fo: st (0,5) ăă : : : (0,2) Adică am avut
26. câteva perioade mai proa: ste (0,6) ăă : : : (0,6)
27. C: Mm hm
28. (1,0)

1. Faceți o listă cu mecanismele folosite în conversațiile cotidiene și pe care le regăsiți la P și C în încercarea lor de a monitoriza replicile celuilalt.
2. Care sunt căile prin care C și P reușesc să producă o discuție „instituțională"?

Exercițiul 6.4

Aveți mai jos un extras care vine în continuarea extraselor 6.6 și 6.7.

(D = doctorul, M = mama)

1. D: Se pare că, pe ansamblu, întâmpinați greutăți
2. M: Se comportă îngrozitor
3. D: Ea cu dvs. și dvs. cu ea
4. M: Da. Și controlul ei asupra diabetului s-a dus, temperamentul ei este cel care
5. o conduce

Folosind analiza deja parcursă cu ocazia extraselor 6.6 și 6.7, răspundeți la următoarele întrebări:

1. Ce fel de repertorii de interpretare folosesc D și M pentru a-și organiza discuția?
2. În ce fel poate fi înțeleasă interpretarea lui D din rândul 3 asupra afirmației lui M din rândul 2 ca o acuză?
3. Cum răspunde M, la rândul 4, interpretării lui D? Poate fi înțeleasă ca respingere?
4. Putem deduce din acest extras câte ceva despre:
   a. atitudinea lui M față de fiica ei,
   b. presupunerile culturale privitoare la rolul de părinte?

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 7

Imaginile

În capitolul 6 am discutat posibilitatea efectuării transcrierilor şi analizelor conversaţiilor. Aşa cum observam deja, înregistrările audio nu ne spun nimic despre aspectele potenţial relevante, de genul cine la cine se uită sau care sunt poziţiile corporale ale vorbitorilor. La fel, în capitolul 5 ne-am concentrat atenţia asupra textelor scrise, excluzând imaginile care coexistă cu vorbele (aşa cum se întâmplă în majoritatea mesajelor publicitare şi semnelor de circulaţie).

Până în momentul de faţă, evitarea (sau minimalizarea) imaginilor nu face decât să urmeze o tendinţă vizibilă în multe cercetări calitative. Cum arătam în capitolul 3, chiar şi etnografii care mizează pe date colectate prin observaţie se arată uneori destul de puţin dispuşi să-şi folosească ochii şi urechile.

Pentru apărarea acestei poziţii, se aduce uneori argumentul că preocuparea exclusivă pentru imagini distrage atenţia de la procesele sociale implicate în producerea şi receptarea acelor imagini. De pildă, Slater (1989) arată că atenţia îndreptată asupra imaginilor din mesajele publicitare a condus la neglijarea modului în care acestea se supun logicii economice şi organizării sociale a relaţiilor dintre agenţiile de publicitate şi clienţii acestora. Un argument similar se află în spatele glisării dinspre analiza filmelor întreprinsă în anii '80 prin intermediul analizei imaginilor, înspre analiza filmelor desfăşurată din perspectiva înţelegerii logicii producţiei cinematografice, pornind de la datele sistemelor impuse de studiouri.

Oricare ar fi pertinenţa acestor argumente, e totuşi foarte probabil ca orientarea noastră asupra materialului verbal să reflecte, în parte, nişte preocupări cât se poate de „mundane". Spre deosebire de artişti, arhitecţi, ingineri sau meşteşugari, cercetătorii s-au deprins să pună pe primul plan produsele verbale (*„publish or perish"*[1], aşa cum spune butada). Astfel că ceea ce *vedem* este luat ca de la sine înţeles, în vreme ce prima noastră tendinţă de cercetători este de a asocia cercetarea socială cu ceea ce se poate *citi* (texte, statistici) sau *auzi* (interviuri, conversaţii).

În orice caz, ezitările noastre de a ne folosi ochii ca instrumente de cercetare au, cred, resorturi mai profunde decât diversele politici academice. În societăţile în care televiziunea şi cinematograful se găsesc mereu în topul modurilor de relaxare, avem motive să credem – ce ironie! – că ochii noştri au devenit mai leneşi. Poate că apetitul pentru „acţiune" ne împiedică să observăm derulările molcome, firești de imagini (v. discuţia mea asupra analizei etnografice a filmelor, după tabelul 3.1).

1. „Publici sau pieri." (n.tr.)

Aşa cum am putut constata în propria-mi experienţă didactică, dacă aşezaţi un grup de studenţi în faţa unui ecran pe care se derulează un film oarecare, veţi vedea cum îşi vor deconecta îndată simţurile, permiţând pur şi simplu experienţei ficţionale să treacă prin ei. Astfel că cel mai probabil rezultat al observării filmului nu va fi analiza minuţioasă a peliculei, ci mai degrabă floricele de porumb.

În orice caz, ezitările evidente care se pot constata cu uşurinţă în recunoaşterea importanţei fenomenelor vizuale nu reprezintă singura problemă. Analiza imaginilor presupune aspecte metodologice şi teoretice extrem de complexe. Vom putea remarca acest lucru parcurgând un exemplu concret, preluat de mine de la Eric Livingston (1987).

Livingston ne cere să ne imaginăm că ni s-a trasat sarcina de a realiza o cercetare pe străzile unui oraş. De unde ar trebui să începem? În tabelul 7.1 avem câteva alternative.

TABELUL 7.1

Cercetarea unei străzi: posibilităţi de colectare a datelor

1. Statistici oficiale (afluenţa traficului, accidente)
2. Interviuri (cum reuşesc oamenii să ajungă la destinaţii în orele de trafic intens)
3. Observaţie dintr-un bloc-turn (observarea unor forme geometrice)
4. Observaţie/înregistrări video pe stradă (cum se aşază oamenii la cozi, cum îşi organizează mişcările)

Sursă: adaptat după Livingston, 1987: 21-27

Aşa cum subliniază Livingston, fiecare dintre aceste paliere de cercetare implică nişte decizii esenţiale, atât de factură teoretică, cât şi metodologică. Foarte pe scurt, dacă suntem adepţii teoriilor sociale care privesc lumea în termenii unor corelaţii între fapte sociale (gândiţi-vă la demografie şi la macroeconomie), e foarte probabil să optăm pentru perspectiva cercetării statisticilor oficiale (opţiunea 1 în tabelul 7.1). Dimpotrivă, dacă credem că înţelesurile sociale sau percepţiile participanţilor sunt mai importante (cum e cazul anumitor tipuri de sociologie şi psihologie), ne-am putea lăsa angrenaţi într-un studiu de interviu (opţiunea 2); sau dacă suntem antropologi ori dacă facem parte din acea categorie de sociologi care vor să observe şi/sau să înregistreze ceea ce oamenii fac efectiv *in situ*, atunci ne-am putea opri asupra opţiunilor 3 şi 4. Dar remarcaţi că, observând totul de sus (3), de acolo de unde oamenii apar ca nişte furnici sau observându-i de la nivelul străzii (4), unde comportamentul oamenilor pare mult mai complex, vom obţine perspective foarte diferite asupra a ceea ce se petrece pe una şi aceeaşi stradă.

Ideea este aceea că nici una dintre aceste date nu va fi mai reală sau mai validă decât altele. De pildă, oamenii nu pot fi asemuiţi mai degrabă unor furnici decât actori complecşi, implicaţi în acţiunile străzii. Totul depinde de ceea ce dorim să cercetăm. Iar premisele cercetării noastre se sprijină, inevitabil, pe o bază teoretică.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 7.1

Cele spuse mai sus arată că datele vizuale nu sunt, prin trăsăturile lor intrinseci, mai potrivite sau mai puţin potrivite decât alte tipuri de date. Avem nevoie de teoriile sociale

pentru a depista aspectele importante ale lumii care ne înconjoară şi apoi, prin analiză, să le dăm un sens.

Voi discuta pe scurt câteva dintre teoriile pe care le putem utiliza în analiza imaginilor. Mai întâi însă aş vrea să ofer câteva exemple de imagini care au fost studiate până în prezent în cercetarea socială calitativă.

7.1. Exemple de date vizuale

Rod Watson a făcut o listă cu mai multe tipuri de imagini relevante în cercetarea calitativă.

> Tatuaje, bilete de autobuz, etichetele mărfurilor, semne de pe stradă, indicatoarele şi cadranele ceasurilor, informaţiile notate cu creta pe tăbliţe, *screen saver*-urile computerelor, bordurile maşinilor, *logo*-urile companiilor, contractele, tablourile cu afişajul plecărilor şi sosirilor trenurilor, titlurile programelor TV, teletextul, mesajele scrise pe tricouri, modalităţile de închidere-deschidere ale aparatelor (design-ul acestora), bancnotele de 10 £ sau alte bancnote, paşapoartele şi cărţile de identitate, cecurile şi taxele fiscale, Bibliile, reţetele, ziarele şi revistele, modalităţile de marcare a drumurilor, tastaturile computerelor, reţetele medicale, felicitările, notele de plată, hărţile, Analele Parlamentului, graffiti, topurile muzicale, liturghiile, carnetele de conducere, certificatele de naştere, de căsătorie şi de deces, carnetele de vot, certificatele de grad, rapoartele contabile, inventarele, tablourile care afişează scorurile de cricket, cărţile de credit (1997: 80).

După cum notează Watson, această listă relevă „uimitor de vasta paletă de întrebuinţări ale imaginilor". Printre acestea, el menţionează „angajamentele contractuale, ratificarea acţiunilor, facilitarea lor, demersurile persuasive şi cele de alocare a identităţilor". Fiecare dintre aceste întrebuinţări, spune el, „ne sprijină în orientarea înspre o anume activitate, ocazie sau cadru şi ne ajută să-i descoperim sensul" (1997: 80).

Pentru a ilustra diversele întrebuinţări ale imaginilor mă voi folosi de trei exemple: o staţie de autobuz, un set de caricaturi şi un atlas stelar.

7.1.1. *O staţie de autobuz*

Iată modul în care Rod Watson descrie cercetarea pe care a întreprins-o împreună cu John Lee pe înregistrări video ale unor staţii de autobuz dintr-o suburbie a Parisului:

> Oamenii stăteau în grup compact sub acoperişul transparent din staţie precum şi de jur împrejurul său. Se apropie un autobuz cu numărul „16" desenat pe laterala sa. În partea din faţă are, de asemenea, un „16", iar dedesubt numele destinaţiei. Câţiva oameni se desprind din grup şi se pregătesc să urce. Alţii, „descalificaţi" de la cursa respectivă, se dădeau de multe ori îndărăt pentru a le face loc celor care se pregăteau de urcare. Semnele care arătau destinaţia şi numărul autobuzului serveau la „divizarea" sau împărţirea pasagerilor între cei care voiau să urce chiar atunci în acel mijloc de transport şi cei care aşteptau autobuze pentru alte destinaţii. În plus, existau şi câţiva tineri care se învârteau de ceva vreme pe lângă scaunele din staţie fără vreo intenţie vădită de a urca acum sau mai târziu; se poate, astfel, demonstra că semnele de pe autobuze ajutau şi la separarea celor care aşteptau efectiv un autobuz, prin opoziţie cu ceilalţi prezenţi, „ne-pasagerii", care nu urmăreau să urce în nici un autovehicul (1997: 92).

Watson sugerează că se pot identifica „o varietate de cursuri ale acţiunii" pornind de la problema modului în care oamenii răspundeau la semnele autobuzului. Aceste acţiuni se referă la:

1. Oameni care se aşezau în coada care se forma în aşteptarea autobuzului „16".
2. Oameni care arătau faptul că aşteptau alte autobuze spre alte destinaţii, dar care manifestau totuşi un „comportament de aşteptare".
3. Oameni ale căror activităţi erau specifice ne-călătorilor spectatori, inclusiv ale cercetătorilor prezenţi la faţa locului.

Ceea ce deosebeşte grupurile 1 şi 2 de cel de-al treilea este că primele două manifestă activ interesul pentru semnele înscrise pe autobuzele care vin. Însă oamenii primelor două grupuri au nevoie de şi mai multă muncă interpretativă înainte de a intra în mijlocul de transport dorit. Cei care aşteaptă pun întrebări şoferului sau altor pasageri aflaţi pe picior de urcare şi consultă celelalte imagini şi texte disponibile, cum ar fi plăcuţele cu orele de sosire şi de plecare. Watson notează:

> aceste cursuri ale acţiunii rezultate din configuraţia în continuă remodelare a persoanelor aflate în jurul staţiei se aseamănă oarecum cu felul în care caleidoscopul îşi reformează modelele (1997: 92).

Urmând cele arătate de Livingston (tabelul 7.1), perspectiva aleasă de Watson îl conduce înspre perceperea trecătorilor ca aranjându-se în forme şi modele. În orice caz, tipurile de modele identificate de Watson provin dintr-un model etnometodologic extrem de bine conturat, din perspectiva căruia analistul urmăreşte să descrie metodele utilizate de diverse persoane în viaţa socială (v. secţiunea 7.3). Folosind acest model, Watson abordează organizarea socială a aşteptării unui autobuz într-o staţie, în următorul mod:

> un sistem mediat prin texte şi auto-administrat, ceea ce presupune re-configurarea celor care aşteaptă, de exemplu: unii dintre ei formând rânduri distincte în momentul apropierii unui anumit autobuz, lăsând în spate un mănunchi inform de persoane – iată de ce ne aflăm în faţa unui comportament bazat pe colaborare şi pe descifrarea unor semne (1997: 93).

Cercetarea lui Watson s-a bazat pe înregistrări video ale unor interacţiuni neprovocate. Următoarele două exemple fac parte din două studii deja publicate.

7.1.2. *Caricaturile*

Emmison şi McHoul (1987) au strâns o serie de caricaturi pe subiecte economice care au apărut în cotidiene şi periodice de limbă engleză între 1920 şi 1980 (v., de asemenea, Emmison şi Smith, 2000: 86-90). Conform analizei realizate de aceştia, există, se pare, cel puţin trei etape de reprezentare a fenomenelor economice:

1. Înainte de 1930 „economia" se referă doar la noţiunea clasică de „economisire", adică de minimalizare a cheltuielilor.
2. În anii '30, ideile privind structura economică naţională susceptibilă la modificări prin intervenţii guvernamentale încep să câştige teren. Astfel că o caricatură a vremii înfăţişează „criza economică" sub forma unei fiinţe jumătate stafie-jumătate sperietoare

de ciori, în vreme ce un Moş Crăciun ferchеş o concediază printr-un gest al mâinii. Pentru prima oară „economia" este reprezentată printr-o persoană, luându-se în calcul soluţiile colective la problemele economice (Moş Crăciun împărţind cadouri prin intermediul guvernului).

3. Începând cu anii '40 economia este reprezentată, fără excepţie, ca fiinţă colectivă, cu trup (şi sentimente). În publicaţiile vremii apar deseori animale întruchipând fie economia, fie politica economică a guvernului. Una dintre caricaturi înfăţişează economia sub forma unui monstru marin. Alta arată bugetul sub forma unei cutii cu şerpi aflaţi sub vraja unui ministru de finanţe.

Emmison şi McHoul ne oferă o pistă de interpretare a modalităţilor de îmbinare a cuvintelor şi imaginilor în caricaturi. Abordarea lor poate fi utilă în înţelegerea reprezentării lumii prin intermediul nenumăratelor serii de produse mediatice (v. discuţia mea asupra titlurilor de articole şi anunţuri matrimoniale din secţiunea 5.4).

7.1.3. *Un atlas stelar*

Lindsay Prior (1997) foloseşte cu totul alt gen de materiale. Spre deosebire de caricaturi, un atlas care înfăţişează universul este realizat cât se poate de serios, în aşa fel încât să-şi păstreze durabilitatea ştiinţifică. Asemenea atlase împărtăşesc totuşi cu caricaturile anumite forme de reprezentare care induc o anumită manieră de interpretare a temei respective. Aşa cum remarcă Prior:

> Atlasul reprezintă forma universului, aşa cum este ea înţeleasă la momentul respectiv, şi anume prin referire – în principal – la constelaţiile cunoscute (Orion, Constelaţia Lebedei). E cât se poate de clar faptul că aceste constelaţii sunt constructe omeneşti, în sensul că ele nu sunt consemnate decât în analele culturii umane. (Astfel că nimeni, cred, nu ar putea aduce contraargumente faptului că stelele din Constelaţia Andromeda aparţin acesteia într-o altă ordine decât cea întocmită de pământeni în atlase.) Şi, lucrul cel mai important, atlasul ne spune cum anume ar trebui să „observăm" cerul înstelat noaptea. Ne spune ce ar trebui să „vedem", ne structurează observaţia şi înţelegerea imaginilor receptate. Mai mult decât atât, ţinând cont de faptul că hărţile şi proiecţiile universului suferă modificări de la o ediţie la alta, acelaşi lucru se va întâmpla şi cu percepţia noastră asupra universului (1997: 67).

Watson, Emmison, McHoul şi Prior ne pun în faţă resorturile care stau la baza unei anumite reprezentări a lumii înconjurătoare. Aşa cum spune Watson, scopul cercetării „imaginilor" este acela de a examina, prin intermediul lor, activitatea pe care o mijlocesc şi de a înţelege efectiv modul în care această activitate ajunge să fie realizată.

În orice caz, o astfel de examinare nu poate fi niciodată neutră sau pur inductivă. În mod inevitabil, cel care studiază imaginile trebuie să se servească de un *model*. În restul capitolului de faţă mă voi referi la două astfel de modele: *semiotica* (secţiunea 7.2) şi *etnometodologia* împreună cu *analiza conversaţiei* (AC) (secţiunea 7.3).

Abordarea mea lasă deoparte câteva dintre tradiţiile de bază folosite în analizarea datelor vizuale, mai cu seamă demersurile realizate de filozoful francez Michel Foucault (v. Kendall şi Wickham, 1999) şi colecţia oarecum amorfă de studii strânse sub titulatura de *postmodernism* şi/sau *studii culturale*.

Oricum, ceea ce se va pierde prin acest mod lapidar de prezentare va fi, cred, echilibrat de faptul că cele două modele de care mă voi ocupa nu sunt cu totul străine cititorilor noştri, ele fiind, parţial, tratate în capitolele anterioare. Ne-am ocupat deja de AC în secţiunea 6.3, iar semiotica a fost, la rândul său, discutată pe scurt în capitolul 5.

Organizarea sistemelor de narare, atât în literatură, cât şi în toate celelalte domenii care o implică, a stârnit necontenit interesul cărturarilor influenţaţi de ştiinţa saussuriană a semnelor la care mă voi referi în cele ce urmează.

7.2. Semiotica

Aşa cum am spus deja, una dintre dificultăţile muncii cu imaginile este cantitatea enormă de tradiţii teoretice – unele mai complexe decât altele – care ne este pusă la dispoziţie. Una dintre acestea, care a avut, de altfel, efecte considerabile în domeniul la care ne referim, se ocupă de analiza sistemelor de semne. Urmându-l pe Saussure, aceasta poartă astăzi numele de *semiotică*.

Semiotica este ştiinţa semnelor. Ea arată modalităţile în care semnele se leagă unele de altele, pentru a crea şi a exclude totodată anumite sensuri. Semiotica a apărut în primii ani ai secolului trecut, conturându-se pe baza prelegerilor lingvistului elveţian Ferdinand de Saussure (v. Culler, 1976; Hawkes, 1977).

Pentru a înţelege ceea ce spunea Saussure (ca şi în cazul lui Harvey Sacks, cea mai mare parte a studiilor lui Saussure sunt disponibile prin transcrieri realizate după prelegerile sale universitare)[1], trebuie să ne familiarizăm măcar într-o mică măsură cu preocupările lingvisticii.

Înainte de secolul XX, lingviştii vedeau limba ca pe un agregat de *elemente* (cuvintele), fiecăruia dintre acestea fiindu-i ataşat câte un înţeles aparte de toate celelalte (Stubbs, 1981). Preocupările cercetării lingvistice erau, în principal, de natură etimologică, se concentrau, adică, pe modificările suferite de sensurile cuvintelor de-a lungul timpului.

La începutul secolului XX, Saussure a revoluţionat acest tip de abordare. Hawkes (1977) a identificat cele două aspecte cruciale ale reformei saussuriene în cadrul cercetării lingvistice:

1. Respingerea unei perspective univoce asupra limbii – Saussure era preocupat de corespondenţa între cuvinte şi înţelesurile lor – în formarea unei perspective *relaţionale*, accentuând existenţa sistemelor de relaţii între cuvinte, ca generatoare de înţelesuri.
2. Deplasarea sa dinspre analiza de tip istoric sau *diacronic* înspre o analiză a modurilor de funcţionare a limbii în prezent (o analiză *sincronică*). Indiferent de schimbările survenite la un moment dat în limbă, aceasta rămâne, în orice moment istoric, un sistem complet, intact. Aşa cum se exprimă Hawkes, „orice limbă se bucură de o existenţă integrală, în întregime validă, indiferent de istoria pe care o are în spate, ca sistem de semne desprins de pe buzele celor care o vorbesc aici şi acum" (1977 : 20).

1. A se vedea traducerea românească a *Cursului de lingvistică generală*, trad. şi cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Ed. Polirom, Iaşi, 1998, (n.tr.).

Saussure face o distincţie între limbă (*langue*) şi vorbire (*parole*). Trebuie deci să distingem sistemul limbii (*langue*) de actele de vorbire (*parole*) pe care le realizează fiecare vorbitor la un moment dat. Ultimele nu sunt determinate de limbă, care nu face decât să pună la dispoziţie un sistem de elemente în termenii căruia se va produce, practic, vorbirea.

Saussure foloseşte în explicaţia sa analogia cu jocul de şah. Regulile şi convenţiile constituie limba (*langue*) cu ajutorul căreia au loc mutările reale ale pieselor (*parole*). Pentru Saussure, preocuparea de bază a oricărui lingvist nu este aceea de a descrie vorbirea, ci de a stabili elementele şi regulile de combinare care constituie împreună sistemul lingvistic (limba).

Identificând limba (*la langue*) ca preocupare a lingvisticii, Saussure remarcă faptul că aceasta este comparabilă cu alte instituţii sociale, cum ar fi sistemele de scriere, riturile simbolice şi sistemele de semne pentru surzi. Toate aceste instituţii sunt, practic, sisteme de semne şi pot fi studiate sistematic. Saussure numeşte o astfel de ştiinţă a semnelor *semiologie* (din grecescul *semeion*, „semn"). Cercetătorii de mai târziu vor folosi aceeaşi rădăcină pentru a descrie această metodă prin termenul de „semiotică".

Semnele au patru caracteristici, prezentate în tabelul 7.2.

TABELUL 7.2

Patru caracteristici ale semnelor

1. Semnele pun laolaltă o imagine sau un cuvânt („semnificantul") şi un concept („semnificatul"). De exemplu, semnul de circulaţie care arată o căprioară este semnificantul, iar semnificatul va fi atunci „Atenţie la animale!".
2. Semnele nu sunt entităţi autonome: ele datorează înţelesul unei poziţii specifice în cadrul sistemului de semne. Fiecare semn se defineşte doar prin diferenţa sa faţă de celelalte semne (deci culoarea roşu înseamnă ceva doar în măsura în care nu este nici verde, nici albastru şi nici galben etc.).
3. Semnul lingvistic este *arbitrar* sau nemotivat. Ceea ce înseamnă, ne spune Saussure, că semnul „nu este legat în mod natural de semnificantul său" (1974: 69). Limbi diferite utilizează termeni diferiţi pentru a se referi la aceleaşi concepte. Firește, acestea îşi elaborează propriile concepte: gândiţi-vă, de pildă, cât de dificil este să traduci un joc dintr-o cultură într-alta din cauză că jocul respectiv nu este deloc cunoscut în cea de-a doua şi nu există, astfel, termeni suficient de relevanţi pentru a-l expune cu fidelitate.
4. Semnele pot fi puse laolaltă în două moduri. Mai întâi, există posibilităţi de combinare (d. ex.: ordinea de desfăşurare a etapelor unui serviciu religios sau prefixele şi sufixele care se pot adăuga unui substantiv: „prieten" poate deveni „prietenie", „prietenos" etc.) Saussure numeşte aceste modele combinatorice *relaţii sintagmatice*. În al doilea rând, există nişte proprietăţi caracteristice (d. ex. alegerea unei cântări bisericeşti şi nu a alteia într-un anumit moment al serviciului liturgic; rostirea lui „da" sau „nu"). În aceste cazuri, alegerea unuia dintre termeni îl exclude cu necesitate pe celălalt. Saussure numeşte aceste relaţii între termeni care se exclud reciproc *opoziţii paradigmatice*.

Pentru înţelegerea acestor trăsături ale semnului, ar fi nimerit să ne oprim la nişte exemple. Gândiţi-vă la semafoare:

1. Strâng laolaltă mai multe concepte („stop", „liber") şi imagini („roşu", „verde").

2. Aceste imagini nu sunt autonome: roşu este identificabil prin faptul că nu este verde şi invers.
3. Nu sunt intrinsec legate de ceea ce semnifică (printr-un concurs de împrejurări „roşu" a ajuns să însemne „stop", şi „verde", „liber").
4. Sunt un exemplu de relaţii sintagmatice (ordinea în care se schimbă culorile, din „roşu" în „verde" şi din „verde" în „roşu", ordine încă şi mai complicată în ţările în care există şi a treia culoare, „galben").
5. Semafoarele pot fi, de asemenea, interpretate din perspectiva opoziţiilor paradigmatice: imaginaţi-vă ce haos s-ar crea dacă „roşu" şi „verde" s-ar aprinde simultan!

Acest exemplu ilustrează modul în care semnele îşi conturează înţelesurile doar prin intermediul relaţiilor dintre ele şi prin diferenţele faţă de alte semne. Aceasta presupune că înţelesurile semnelor nu sunt fixe. Lanţul de semnificaţii se poate extinde la infinit.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 7.2

Semiotica furnizează şi un al doilea aparat vital pentru analiza imaginilor şi textelor. Analiza lui Vladimir Propp asupra organizării narative a basmelor (v. secţiunea 5.2) îşi are originile în conceptul saussurian de organizare sincronică a sistemelor de semne.

Treizeci de ani după Propp, scriitorul francez Roland Barthes preia la rândul său linia saussuriană, arătând că semiotica este o ştiinţă a *diferenţelor*, orientată, ca şi economia, înspre valoarea primită de diferitele elemente în momentul relaţionării acestora cu altele. Pentru a-şi ilustra ideea, Barthes (1967) recurge la un exemplu vizual utilizat mai întâi de Saussure într-una dintre prelegerile sale.

Gândiţi-vă la o coală de hârtie. Imaginaţi-vă că o tăiaţi în diverse forme. Fiecare formă are o „valoare" prin raportare la toate celelalte (de pildă este mai mare sau mai mică decât altele); are, de asemenea, o faţă şi un verso.

Dacă ne vom imagina că foaia corespunde unui sistem de semne (limba), putem spune că sarcina semioticii este de a descoperi modul în care diferitele forme (semnele) în care acel sistem este „tăiat", formează un anumit set de înţelesuri, ceea ce presupune că un sistem dat de semne trebuie observat „din interior", folosind un corpus finit de semne. După cum comentează Barthes,

> [nu trebuie] să-i adăugăm nimic [corpusului] pe parcursul cercetării, [trebuie] doar să-l epuizăm total prin analiză, fiecare din faptele cuprinse în acel corpus trebuind să fie detectat în cadrul sistemului (1967: 96-97).

În orice caz, ca mulţi alţi cercetători, Barthes priveşte cu ochi critic insistenţa lui Saussure (îmbrăţişată de antropologia structurală) asupra necesităţii orientării analizei numai înspre sistemele de semne (ceea ce Saussure numeşte *langue*) şi nu înspre manierele de utilizare efectivă a acestora (*parole*). Modalităţile reale de utilizare a semnelor (*parole*) nu trebuie reduse, spune Barthers, la sfera psihologicului. Pentru Barthes, ca şi pentru majoritatea semioticienilor de mai târziu, munca cu semnele nu poate fi reductibilă la mecanismele unui sistem de semne dat. Într-adevăr, manierele de utilizare reală a semnelor pun în scenă şi, eventual, provoacă – la fel de bine cum şi susţin – codurile limbii.

Ne-ar prinde bine câteva exemple pentru a ilustra această idee. După Saussure, culorile sunt înţelese prin relaţie unele cu altele. De aceea roşu nu este portocaliu (sau orice altă culoare). Acum gândiţi-vă la modul în care unii pictori folosesc palete de culori care ne determină adesea să reconsiderăm modul în care anumite culori se găsesc în relaţie cu altele. Deşi spectrul de culori este riguros acelaşi, *relaţiile* dintre acestea pot fi rearticulate la nesfârşit. Iar acest tip de proces nu se limitează la domeniul artistic.

Gândiţi-vă şi la potenţialul simbolic al unui slogan publicitar pentru reducerile de preţuri la biletele de avion din anii 1980: „Linia aeriană a poporului" (*People's Airline* – n.tr.) este utilizat pentru a arăta că zborul cu avionul este un drept la îndemâna tuturor. N-avem decât să comparăm acest slogan cu termenul de „Republică Populară" (*People's Republic* – n.tr.) (încă folosit pentru descrierea statului chinez) pentru a observa că felul în care semnele se articulează reciproc este departe de a fi o problemă banală, gata să fie trecută cu vederea, ci dimpotrivă. Şi, firește, aceste exemple ilustrează doar câteva din nenumăratele conexiuni care pot fi gândite între aceste elemente.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 7.3

Utilizarea termenilor de „naţionalism" şi „patriotism" subliniază implicaţiile politice ale modalităţilor de articulare reciprocă a semnelor, adăugând carne pe oasele goale şi oarecum abstracte ale teoriilor saussuriene. Ceea ce acesta numea o perspectivă relaţională asupra limbii clarifică şi maniera în care naţionalismul capătă sens doar prin relaţionarea sa cu alţi termeni: de aici, succesul nazismului, în identificarea unei legături între naţionalism, patriotism şi fascism (d. ex.: naţionalism-socialismul).

În schimb, după cum arăta Laclau (1981), în timpul celui de-al doilea război mondial, politicienii italieni comunişti au apelat cu succes la conexiuni aparent indisolubile între ideea de a fi patriot italian şi a susţine un partid care se opune germanilor.

Din vreme ce termenii nu au un înţeles fix provenit din utilizările sale de-a lungul timpului, politicienii populişti se vor strădui să încorporeze semnele populare (de genul „patriotismului") în propriul vocabular. Gândiţi-vă, de pildă, la audierile iniţiate de senatorul McCarthy în anii '50 pentru cei suspectaţi a fi simpatizanţi ai partidului comunist, şi la forţa extraordinară a denumirii grupului: *Comitetul pentru Activităţi Ne-Americane*.

Urmându-l pe Saussure, aceste exemple arată că înţelesul unui semn nu este niciodată bine fixat. Oricum, insistenţa cu care Saussure se referea la caracterul „arbitrar" al oricărui semn ar trebui preluată cu precauţie, având grijă să nu minimalizăm modalităţile creative în care semnele pot fi folosite pentru a stabili un set favorizat de înţelesuri.

Daţi-mi voie să vă ofer un exemplu vizual faimos asupra modului în care semnele pot fi folosite în această direcţie. Roland Barthes (1973) discută o fotografie[1] dintr-o revistă franceză luată din perioada în care Franţa încă deţinea teritorii africane. Fotografia înfăţişează un bărbat de culoare purtând uniforma armatei franceze. Bărbatul e surprins salutând steagul naţional al Franţei.

1. A se vedea traducerea în limba română a cărţii lui Barthes, *Mitologii*, trad., note şi prefaţă de Maria Carpov, Ed. Institutul European, Iaşi, 1997, p. 244 şi urm (n.tr.).

Pentru a descifra toate nivelurile de sens ale acestei imagini, Barthes (1967: 89ff) introduce conceptul de *denotaţie*. Denotaţia, după Barthes, este sensul de suprafaţă al semnului. Astfel, vom observa semnul salutului format prin mişcarea braţului soldatului şi steagul asupra căruia soldatul îşi fixează privirea; şi semnul culorii („negrul" fiind ales ca opoziţie paradigmatică cu culorile primare).

În orice caz, ne spune Barhes, există şi un alt nivel de sens, mai adânc, al acestei imagini. Semnul în ansamblul său conotează aderarea liberă a celor „supuşi" la Imperiul Francez. Din această perspectivă, înţelesul de suprafaţă este folosit pentru a semnifica un sistem de *conotaţii*. Acest sistem informează inconştient privitorul asupra implicaţiilor pe care le are sensul de suprafaţă – Imperiul Francez se impune printr-un proces natural şi, astfel, nu poate fi pus sub semnul întrebării.

Barthes pretinde că a reuşit să identifice modul în care această imagine funcţionează pentru a susţine ceea ce el numeşte un „mit" (într-adevăr, cartea sa de eseuri asupra diverselor imagini se numeşte *Mitologii*). Conceput ca o „naraţiune" (v. secţiunea 5.2), mitul recreat în această imagine este pentru Barthes „adevărat" pentru că exprimă o ideologie utilizată efectiv pentru a susţine imperialismul francez. Dar este, în acelaşi timp, „fals" pentru că tăinuieşte un anumit sistem de conotaţii.

Descrierea pe care o face Barthes analistului semiotician, şi anume aceea de „cititor de mituri", are, oricum, un *pedigree* intelectual impresionant. În secolul al XIX-lea, Karl Marx sugera că ar trebui să tratăm textele de economie politică nu ca pe nişte tratate academice serioase, ci ca pe nişte „poveşti de aventură". Şi, după cum am văzut, în secolul XX, Saussure, urmat apoi de antropologia structurală, a adus în prim-plan imperativul structuralist de a localiza „structurile adânci" aflate în spatele anumitor semne.

Oricum, aşa cum Barthes însuşi s-a grăbit să recunoască, asemenea tactici de lucru cunosc cel puţin două limite:

1. În încercarea de a surprinde ceea ce se ascunde în spatele semnului, demersurile analitice de sesizare a relaţiilor complexe între semne – şi care au, la rândul lor, implicaţii profunde asupra naturii interne a semnelor – nu mai au loc într-o manieră adecvată.
2. Abordările care pun în prim-plan structurile sau „miturile" creează iluzia analistului atotştiutor care rămâne, într-un fel, în afara sistemului de semne pe care-l cercetează.

Studiile de mai târziu ale lui Barthes trădează într-o oarecare măsură încercarea de a retracta o bună parte din poziţia afişată în *Mitologii*. În colecţia sa de eseuri, numită *Imagine, muzică, text* (1977) conceptul de „mit" dispare. El va fi înlocuit de ceea ce Barthes numeşte „joc al semnificanţilor". Dacă semnului îi rămâne totuşi vreo latură „ideologică", Barthes o va regăsi acum nu în contrastul ironic dintre „aparenţă" şi „realitate", ci oriunde aceste potenţial nesfârşite „jocuri ale semnificanţilor" sunt restrânse ori limitate.

Ultima poziţie a lui Barthes a fost esenţială pentru avântul direcţiei postmoderniste şi a tratării semnificaţiei ca pastişă a unor elemente nesigure şi schimbătoare.

Spaţiul rămas din capitolul de faţă îl vom dedica relatării unei cercetări asupra imaginilor preluate dintr-o tradiţie foarte diferită de cea tocmai discutată: etnometodologia şi analiza conversaţiei.

7.3. Etnometodologia şi analiza conversaţiei

Aşa cum arătam în capitolul 5, urmându-l pe Garfinkel (1967), etnometodologia caută să înţeleagă metodele utilizate de oameni sau popoare (*etno*) pentru a-şi organiza lumea în care trăiesc. Etnometodologia localizează aceste metode în nişte manevre abile prin intermediul cărora oamenii reuşesc să se înţeleagă unii cu alţii, precum şi instituţiile sociale în care sunt implicaţi.

Voi ilustra manierele de utilizare a etnometodologiei ca metodă de analiză a datelor vizuale, discutând în ce fel ne este de folos să înţelegem ceea ce se numeşte „geografia simţului comun" – studiind modul în care plasarea noastră în spaţiu se defineşte în diferite contexte.

7.3.1. *Geografia simţului comun*

Schegloff (1972: 80) sugerează că studiile lui Sacks asupra modului în care selectăm anumite identificări pentru a ne referi la anumite *persoane* (v. secţiunea 5.4) ar putea fi extinse la modul în care selectăm anumite formulări pentru a face referire la anumite *locaţii*. De pildă, maniera în care descriem locul în care ne aflăm în momentul de faţă – într-o anumită cameră, casă, stradă, oraş etc. Ţineţi seama şi de plăcerea copiilor de a scrie pe caietele lor de exerciţii, în afară de nume şi adresă, plasarea pe planeta Pământ, în „sistemul solar", „univers" etc.!

Aşa cum se exprima Schegloff, interesul analistului faţă de formulările locaţionale apare deoarece:

> orice locaţie se poate descrie printr-un set de termeni, fiecare dintre aceştia printr-un text de corespondenţă reprezentând o modalitate corectă de descriere a locaţiei respective. Cu fiecare ocazie de utilizare a unuia dintre ei, se va remarca însă faptul că nu orice termen al setului respectiv este considerat a fi „potrivit". Cum se face că, într-o anumită conjunctură, folosirea anumitor termeni este preferată, în vreme ce a altora este evitată? (1972: 81)

Una dintre reguli pare să fie următoarea: nu se vor invoca locaţiile în care toate părţile implicate *sunt prezente* în acel moment. De pildă, într-o colecţie de convorbiri telefonice către un departament de poliţie, nici unul dintre reclamanţi nu a pomenit numele oraşului din care suna şi în care se afla situat şi departamentul de poliţie respectiv (1972: 83).

O a doua regulă este aceea că oamenii care trăiesc sau lucrează într-un anumit loc „vor cunoaşte, probabil, numele vehiculate în acel loc sau în apropierea lui" (1972: 92). De exemplu, Schegloff arată că cineva îl întreabă: „Mergeţi la Columbia?" înainte de a-i cere instrucţiuni legate de această universitate. Şi, în acest fel, cerând şi oferind informaţii despre locuri şi activităţi bogate în implicaţii care privesc categoriile membrilor, putem demara o cercetare „pentru a vedea ce tip de persoană ar trebui să fie [vorbitorul] pentru a le produce în acea formă şi nu în alta" (1972: 94).

În al treilea rând, Schegloff distinge formulări ale locaţiilor de genul adreselor străzilor pe care le numeşte geografice (G) de formulările de locaţii care au legătură cu membrii (Lm) cum ar fi „blocul lui John", „casa lui Al" sau chiar „supermarketul" ca

loc pe care-l frecventează amândoi (1972 : 97). El sugerează apoi că, dacă cel căruia ne adresăm nu este străin, „regula de preferinţă pare să fie : dacă poţi, foloseşte-te de o Lm ! " (1972 : 100).

Toate acestea implică pentru Schegloff faptul că membrii folosesc „o geografie a simţului comun" pentru a se referi la nişte locaţii relevante. De exemplu, în conversaţiile dintre americani pe marginea călătoriilor în străinătate :

> se pare că cineva va spune că merge în „America de Sud" şi nu în „Peru", la fel de bine cum un altul va merge în „Europa" şi nu în „Franţa". Dacă cineva spune că a fost în Franţa, atunci va fi întrebat : „Şi unde altundeva ? " mai degrabă decât : „Unde anume în Franţa ? ". Persoanele care nu au fost decât în Franţa vor trebui să se explice (1972 : 86).

Oricum, asemenea formulări ale unor locaţii nu pot fi separate de secvenţele de vorbire în care sunt utilizate. Aşa cum Schegloff însuşi se întreabă, cum vom traduce expresii cum ar fi „jos (la parter)", „în faţă" şi „peste drum" în nişte enunţuri inteligibile ? După cum spune el :

> cu fiecare ocazie, în conversaţiile în care apare formularea unei locaţii, atenţia este orientată spre aspectele concrete ale ocaziei. În selectarea unei formulări „adecvate", atenţia este orientată înspre „unde ştim cu toţii că ne aflăm" şi înspre „ce facem în acest moment al conversaţiei" (1972 : 115).

Merită să subliniem faptul că reinvocarea dependenţei de context (sau *indexicalităţii*) a formulărilor de locaţii nu este acelaşi lucru cu afirmarea faptului că asemenea formulări sunt *dependente* de un context social. Aşa cum sugerează Schegloff :

> A afirma că interacţiunea este sensibilă la context înseamnă, de fapt, să afirmi că interactanţii sunt sensibili ei înşişi la context (1972 : 115).

Urmează ca, mai degrabă decât să ne angajăm în sarcini convenţionale specifice ştiinţelor sociale (d. ex. : legând formulările anumitor locaţii de „contextele" în care au loc), mai bine am investiga :

> modul în care participanţii analizează acel context şi utilizează produsul propriei analize în producerea interacţiunii în cauză (1972 : 115).

Consecinţa acestei afirmaţii pare să aibă două aspecte. Mai întâi, „formulările locaţiilor" sunt, fără îndoială, un subiect de investigaţie foarte important. Dar, în al doilea rând, investigaţia ar trebui orientată înspre felul în care membrii, în contingenţele interacţiunilor, elaborează realmente acele locaţii şi mai puţin înspre formularea unor reguli ale analiştilor.

Alec McHoul şi Rod Watson (1984) au realizat o cercetare asupra locaţiilor, analizând un scurt extras dintr-o lecţie de geografie dintr-un liceu australian. Ei s-au întrebat :

> prin ce modalităţi cunoştinţele geografice de simţ comun sunt transformate în materie şcolară şi în ce fel trăsăturile metodologice existente în discuţiile co-participanţilor contribuie la această transfomare ? (1984 : 283)

Cercetătorii schiţează această mişcare dinspre cunoaşterea de „simţ comun" înspre cea „ştiinţifică" urmărind modurile în care participanţii selectează pentru ca apoi să cadă de acord asupra „referinţelor de loc" (1984 : 283). O parte a discuţiei analizate de ei este

reprodusă în extrasul 7.1. P este profesorul de geografie, SAC Sectorul Central pentru Afaceri, iar Lois este o elevă.

Folosind dispozitivul de categorizare a membrilor, McHoul şi Watson arată că în rândurile 1 şi 2 profesorul stabileşte un mecanism al locaţiilor având „tribunalul" drept categorie desprinsă din DCM-ul „clădiri publice". Dată fiind poziţionarea tribunalului în acest DCM, profesorul sugerează că acesta ar putea fi considerat „central", în calitate de categorie legată de activitate (CLA).

Extrasul 7.1 (McHoul şi Watson, 1984: 287, simplificat)

1. Lois: E foarte probabil ca un tribunal să se afle foarte aproape de SAC
2. şi încă de alte tipuri de clădiri publice
3. (0,7)
4. P: ăă îhm (0,3) ăă staţia de pompieri – care ar trebui probabil – plasată
5. undeva în suburbii – aşa că te-ai înşela dacă ai crede că toate clădirile publice
6. din SAC – şi te vei înşela şi dacă ai avea ă : : : : :
7. clădirile publice răspândite peste tot
8. Lois: Universitatea ar fi şi ea ceva mai departe de ce : : : ntrul oraşului (adică) nu chiar în centru
9. P: De ce-ar fi astfel, Lois?
10. Lois: Oh, cred că mai departe de centru e ceva mai mult spaţiu
11. (1,0)
12. (3,4)
13. Lois: Hm.
14. Lois: Ah, adică să nu fie chiar foarte departe de centru, dar ar trebui să fie cam pe lângă toate
15. tribunalele şi (0,2) bisericile şi, mă rog, pe lângă toate lucrurile de genul ăsta.

În orice caz, McHoul şi Watson ne amintesc că Sacks sugera că nu toate activităţile legate de categorii reuşesc să acopere toate categoriile din fiecare DCM. Concret, în „dispozitivele poziţionate" (v. secţiunea 5.4), fiecare categorie ar putea fi *evaluată* prin raportare la activităţile legate de categoriile cele mai adecvate ei. În acest sens, spun ei, „staţia de pompieri" (rândul 4) este utilizată de profesor pentru a sugera că DCM-ul „clădiri publice" poate include activităţi legate de categorii evaluate după următoarea ierarhie: de la „probabil centrale" (tribunalele) la „posibil în suburbii" (staţiile de pompieri).

Lois arată că înţelege această structură oferind la rândul ei încă o categorie („universitatea", rândul 8) aparţinând aceluiaşi DCM („clădiri publice") evaluată în acelaşi fel ca şi staţiile de pompieri. Mai mult, în rândul 15 ea furnizează încă o categorie („bisericile") pe care le evaluează prin raportare la tribunale.

Urmând insistenţa cu care Schegloff (1972) afirmă că nu există formulare „corectă" a unei locaţii, McHoul şi Watson ne amintesc că „tribunalul" şi alte categorii de acest tip nu sunt – automat – legate de „centru", ci dependente – în funcţie de ocazie – de demersurile interpretative ale membrilor. Analiza lor, astfel, se îndepărtează de orice fel de pretenţie asupra sensului cultural al termenilor folosiţi în desemnarea locaţiilor. În schimb, se conturează ca o analiză a ceea ce ei numesc „geografie a simţului comun"

(sau „ecologie urbană") (1984: 291). Aşa cum arată Garfinkel (1967), o asemenea geografie a simţului comun depinde, inevitabil, de angajarea ad-hoc a resurselor membrilor şi de „metoda de documentare utilizată în interpretare".

În sala de clasă, astfel de resurse sunt folosite de profesor şi de elev pentru a produce o „lecţie de geografie" recognoscibilă. Aşa cum subliniază Paul Drew (1978: 3-4), prin descrierea furnizată de membri, „sarcinile interacţionale" (cum ar fi lecţiile) vor fi îndeplinite cum se cuvine. Uneori, asemenea sarcini pot fi politizate într-un mod mult mai evident, astfel că problema descrierii locaţiilor capătă „încărcătura" politică pe care exemplul din sala de clasă relatat mai sus sau discuţia lui Schegloff asupra instrucţiunilor legate de anumite străzi, nu le conţin.

De exemplu, în audierile britanice publice privind „Violenţa şi dezordinea civilă în Irlanda de Nord" din 1969, Drew arată modul în care descrierile locaţiilor produse de martori făceau apel la „geografia religioasă, de obicei organizată, din Belfast" (1978: 4). Astfel că, de pildă, când martorii se refereau la Shankill Road, era de aşteptat ca ei să utilizeze o categorie desprinsă din DCM-ul „Sectorul protestant" şi asociată cu diverse activităţi legate de categorii (d. ex.: „Ordinele Portocalii"[1] (marşuri, pălării melon etc.).

În plus, aceasta nu este presupunerea analistului. După cum arată Drew, un avocat, în cadrul aceloraşi audieri, folosea astfel de mecanisme ale locaţiilor (printre altele) fiindcă „indicau invazia teritoriilor catolice de către protestanţi" (1978: 11). Această formulare nu sugerează o lectură pasivă, determinată cultural, ci mai degrabă elaborează activ un set de activităţi legate de categorii cu implicaţii politice evidente, adică ceea ce Drew numeşte „o acuzare". Vom remarca pertinenţa observaţiei lui Drew dacă vom compara, de pildă, termenul utilizat aici – „invazie" – cu o posibilă descriere alternativă, cum ar fi „marş paşnic".

În mod similar, studiul Georgiei Lepper (1995) asupra jurnalului, în care se consemnau incidentele într-un colegiu britanic, arată modul în care faptele erau înregistrate ca acuzaţii ce încurajau luarea unei decizii disciplinare. Într-unul dintre cazuri, activităţile unei studente sunt definite în următorii termeni: „îşi petrece timpul în cantina studenţească şi nu în bibliotecă". În momentul în care această categorie de locaţie apare în prezenţa descrierii „este vulgară şi agresivă", cititorului i s-a furnizat deja un set de activităţi legate de categorii care implică DCM-ul „zurbagie". O asemenea categorie de membru încurajează la maximum rezultatele disciplinare, scutind în acelaşi timp personalul didactic de orice eventuală viitoare plângere care să conteste o decizie, să zicem, de „hărţuire" (1995: 197-199).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 7.4

Până acum, studiile etnometodologice luate în discuţie s-au referit la modul în care oamenii stabilesc împreună o anumită locaţie aflându-se într-un anumit spaţiu. Oricum, aceste lucruri nu pot oferi decât o înţelegere indirectă a imaginilor puse la dispoziţie în conversaţii şi folosite în texte.

Pentru o mult mai bună înţelegere a locului ocupat de vizual în viaţa cotidiană, ar trebui să ne îndreptăm atenţia către studii care, prin intermediul înregistrărilor video,

1. Este denumirea unei grupări politice protestante din Irlanda (n.tr.).

arată felul în care participanţii se raportează efectiv la elementele vizuale în mediul în care trăiesc. Parte din mediul oricărei conversaţii este prezenţa fizică şi privirile celorlalţi şi/sau tehnologia cu ajutorul căreia oamenii comunică. Aceste aspecte se bucură de toată atenţia analizei conversaţiei. În secţiunea 7.3.2 voi prezenta trei studii bazate pe AC asupra modului în care oamenii utilizează acest tip de resurse.

7.3.2. *Vizualul şi resursele mecanice – utilizări*

Analiza conversaţiei (AC) a fost iniţiată de Harvey Sacks (1992) care a studiat cu Garfinkel. Aşa cum am văzut în secţiunea 6.3, AC se bazează pe încercarea de a descrie metodele utilizate de oameni în producerea interacţunilor verbale cotidiene.

Aşa cum remarcam deja în capitolul 6, Sacks era, desigur, conştient de importanţa unei comunicări non-verbale. De pildă, a dat studenţilor săi un exerciţiu în care acestora li se cerea să observe modul în care oamenii se uită unii la alţii când trec pe stradă. Apoi Sacks le-a arătat felul în care trebuia analizat aparatul descriptiv implicat în astfel de schimburi de priviri (1992, I: 88).

Sacks era preocupat de problemele tehnice presupuse de lucrul cu înregistrările video. De exemplu, la o întrebare legată de importanţa privirilor şi mişcărilor corpului, a răspuns astfel: deşi ar fi fost nemaipomenit să le putem studia, există, în prezent, prea multe probleme tehnice (cum ar fi plasarea camerei video) (1992, II: 26).

De atunci, multe dintre problemele tehnice ale înregistrării şi transmiterii comunicării non-verbale au fost rezolvate, iar câteva studii importante au adus în prim-plan fascinanta îmbinare a vorbirii, privirilor şi mişcărilor corpului (d. ex.: Heath, 1986; Goodwin şi Goodwin, 1986; Peräkylä şi Silverman, 1991). De pildă, Goodwin (1981), a luat în discuţie problema vorbitorilor care pot evalua felul în care interlocutorii primesc intervenţiile lor cercetând felul în care aceştia îi privesc. Aşa cum arată el, oamenii care îşi surprind adresantul uitându-se în altă parte, reîncep fraza. Acest lucru solicită de obicei orientarea interlocutorului spre o intervenţie complet nouă, iniţiată chiar în momentul respectiv.

Oricum, oamenii se raportează şi la alte obiecte din jurul lor, nu numai la activităţile conversaţionale. De pildă, cum arătam mai sus, mediul şi locul pot reprezenta un subiect important pentru membri. Şi, cum voi arăta în continuare, obiectele mecanice de genul monitoarelor computerelor şi fotocopiatoarele constituie în mod frecvent obiecte ale atenţiei omului modern.

În partea care urmează a capitolului nostru nu voi încerca să ofer un rezumat al acestor cercetări (pentru o discuţie preţioasă asupra acestui tip de cercetări, v. Heath, 1997). Voi trece, în schimb, în revistă trei studii: studiul lui Don Zimmerman (1992) asupra serviciului telefonic de urgenţă, discuţia lui Christian Heath (1997) asupra interrelaţionării mişcărilor corpului şi privirilor pe parcursul consultaţiilor medicale şi studiul lui Lucy Suchman (1987) privind modurile de folosire a fotocopiatoarelor. Toate cele trei studii arată felul în care datele video pot fi utilizate în AC. Ele au, de asemenea, legătură cu tema discutată de noi în secţiunea 6.3.4: în ce fel „instituţionalitatea" este produsă local, într-un context anume.

Convorbirile telefonice în cadrul serviciului de urgenţă

Zimmerman (1992) este preocupat de organizarea interacţională a vorbirii în convorbirile telefonice ale serviciilor americane de urgenţă (US 911). Cercetarea sa s-a bazat pe datele culese din trei centre (un centru din Vestul Mijlociu şi două pe Coasta de Vest).

Studiul se concentrează pe convorbirile clienţilor cu două dintre aceste centre care aveau un sistem de transmitere asistat de computer (STC). Modelul de transmitere este următorul:

1. Cererile pentru poliţie, incendii şi asistenţă medicală sunt preluate de către centralişti (C).
2. C introduc în computer informaţiile primite de la reclamanţi (R).
3. Informaţiile sunt transmise către dispeceri (D) care le procesează şi le transmit mai departe, spre departamentele adecvate.

Zimmerman arată cum acest model pleacă de la premisa că ar trebui să înţelegem fiecare reclamaţie prin telefon în termenii funcţiei pe care o îndeplineşte prin raportare – pe de o parte – la aşteptările organizaţionale, iar pe de altă parte, la cele ale reclamanţilor, ceea ce implică adesea demersuri complexe de adecvare a reclamaţiilor la nevoile centraliştilor.

Munca centraliştilor se desfăşoară în termenii unor constrângeri organizaţionale, printre care amintim:

1. Obţinerea locaţiilor exacte, de exemplu sistemul de transmitere asistat de calculator (STC) din Vestul Mijlociu va respinge intersecţiile pe care nu le recunoaşte.
2. Stabilirea naturii exacte a problemei survenite.
3. În cazul incidentelor criminale se vor cere descrierile „complete" ale suspecţilor.
4. Obţinerea numelui reclamantului şi a coordonatelor locaţiei în care acesta se găseşte în momentul apelului.
5. Ambalarea tuturor acestor informaţii, într-un timp record, într-un „pachet de expediţie" introdus prin codurile disponibile în STC care, printre altele, caracterizează „problema" (d. ex.: „perarm" înseamnă „persoană înarmată", iar „p1" înseamnă „prioritatea numărul 1").

Zimmerman arată felul în care aceste constrângeri determină forma convorbirii între R şi C în următoarele moduri: Mai întâi, centraliştii (C) trebuie să reteze enunţurile intime sau „isterice" ale reclamanţilor (R). Ei se străduiesc să facă acest lucru dând instrucţiuni („încetaţi cu ţipetele", „răspundeţi-mi la întrebare") sau dând asigurări („suntem pe drum").

În al doilea rând, C trebuie să se asigure totodată că R nu vor închide telefonul înainte de a fi livrat informaţiile relevante. Oricum, „suntem pe drum" poate fi luată ca o invitaţie la închiderea conversaţiei. De obicei, ea va fi combinată cu „rămâneţi pe fir", după cum se poate vedea mai jos, în extrasul 7.2:

Extrasul 7.2 (Zimmerman, 1992: 8)

C: Patrulele sunt pe drum, OK, numai să rămâneţi cu mine la telefon
R: OK

Şi, în sfârşit, C trebuie să elaboreze discuţia în termenii compatibili cu codurile STC. Aceasta înseamnă că indicatorii de răspuns ai C vor fi adesea înlocuiţi de sunetul claviaturii computerului, cum se poate vedea în extrasul 7.3 :

Extrasul 7.3 (Zimmerman, 1992: 4)

(Clv = sunetul claviaturii)

1.	R:	ăăă Of este ăă (0,2) oh cred că este ăă (.) un *jeep alb*
2.	(.)	ăă şoferul ca[re a oprit aici ăă în faţă
3.		[Clv.....
4.	R:	= Şi sunt cam (0,1) 5 tipi negri care-au ieşit din el, i-]am
5.		.....]
6.		auzit = ăm vor[bind să (0,1) ăă se ducă (.) laa] următorul
7.		.....]
8.		bloc ăă ca să ăă *se bată* (0,2) [ăă ă] şi io
9.		[.....]
10.		acuma merg jos thăă să văd care-i treaba

Aşa cum remarcă Zimmerman :

> La concluzia posibilă lansată de R după relatarea conflictului... [la rândul 8], C nu spune nimic, ci continuă să tasteze. După o pauză de 0,2 secunde, R iniţiază [o] elaborare... care, în absenţa oricărei confirmări a receptării sale din partea lui C, îl poate face pe R să se gândească la posibilitatea apariţiei unei probleme în firul său narativ (1992 : 427).

Această absenţă a indicatorilor de răspuns atât timp cât una dintre trăsăturile specifice ale activităţii interlocutorilor este aceea de a-şi accepta rândul la intervenţie în acele momente ale conversaţiei care permit o astfel de trecere de la o intervenţie la cealaltă, are consecinţe observabile în convorbirea de mai sus. După cum sugerează Zimmerman, absenţa unor astfel de indici de răspuns poate fi interpretată de R ca indicator al unei probleme la nivelul relatării sale. Astfel că ele pot duce la apariţia unor obstacole şi reducţii ale informaţiilor (la mai puţin de 10 rânduri de la finalul extrasului 7.3, C dă un răspuns echivoc : „s-ar putea totuşi să nu fie nimic").

C trebuie, de asemenea, să acorde atenţie atât frazelor formulate efectiv de R, cât şi celor pe care *intenţionează* să le spună. De aceea, C ar putea amâna iniţierea unei noi probleme dacă frazele pe care R tocmai le-a spus ar putea sugera intenţia livrării unor informaţii mai importante.

În orice caz, unii R pot fi extrem de pertinenţi în raport cu ceea ce C aşteaptă de la ei. De exemplu, organizaţiile care se află de obicei în contact cu serviciile de urgenţă livrează întotdeauna nişte relatări adecvate, orientate precis spre standardele de transmisie ale C. Acest lucru se poate remarca în extrasul 7.4, unde R face parte din personalul unui spital.

Extrasul 7.4 (Zimmerman, 1992: 56)

C: Urgenţa
R: Bună, ăă aici Generalul, avem o supradoză. (.) Treizeci şi trei treizeci şi trei ăă Sunt [ăă : ăă]
C: [(claviatură) o: k
R: Apartamentul de sus numărul doi : ăă
C: Mulţumesc =
R: = Umhm La revedere

În extrasul 7.4, cele două intervenţii ale lui R furnizează informaţiile de care C are nevoie. De unde acel „mulţumesc" al lui C în chip de încheiere a conversaţiei, receptat, de altfel, de R în aceeaşi cheie.

Oricum, în cazul reclamanţilor ne-instituţionali alinierea perspectivelor lui R şi C reprezintă adesea o problemă greu de rezolvat. Pentru C, convorbirile trebuie să fie cât mai standardizate cu putinţă: de aici nevoia de a transforma „urgenţele" în evenimente obişnuite, cât mai predictibile. Dimpotrivă, pentru R „urgenţele" reprezintă, prin definiţie, *excepţionalul*, şi tinde să le şi transmită mai departe în această manieră.

Studiul lui Zimmerman pune în evidenţă consecinţele neintenţionate ale utilizării computerelor în departamentele de urgenţă. După cum arată şi Heath (1997), folosirea pe scară din ce în ce mai largă a computerului de către medici a avut, de asemenea, un impact neaşteptat asupra modalităţilor de comunicare cu pacienţii.

Pentru a înţelege acest lucru în toate aspectele sale, este necesar să examinăm modul în care medicii şi pacienţii lor organizează schimburile de priviri. Chiar şi o acţiune simplă, cum este cea a scrierii unei reţete, s-a dovedit că are consecinţe interacţionale importante.

Comunicarea cu pacienţii: limbajul corpului intră în acţiune

Heath (1997) discută consultaţia medicală a unei femei care se plânge de dureri la nivelul genunchiului. Spre sfârşitul consultaţiei doctorul se pregăteşte să scrie reţeta. În momentul în care medicul începe redactarea, pacienta, rămasă în picioare în urma consultaţiei, îşi începe povestea.

Extrasul 7.5 arată modul în care aceasta îşi relatează păsul. Cuvintele sale sunt transmise folosind convenţiile de AC explicate în *Apendice*. Pe lângă aceasta, extrasul 7.5 menţionează şi mişcările corpului şi direcţia privirilor participanţilor (marcate cu „în sus" şi „în jos").

Extrasul 7.5 (Heath, 1997: 194, Fragmentul 1, Transcrierea nr. 3, adaptat)

merge
sus jos sus jos sus jos sus jos
P: Urcam scările aşa cu: m merg acum şi cum urcam simţeam
D: *scrie reţeta* *se întoarce spre faţa pacientei* *priveşte piciorul pacientei* *dă din cap şi zâmbeşte*

Iată cum descrie Heath acest extras:

> Când pacienta începe să descrie dificultăţile pe care le avea urcând scările la Debenhams, ea începe brusc să se plimbe prin cabinet, ilustrând problemele pe care le experimentase. Mai mult, sprijinindu-şi mâna de biroul medicului şi balansându-se, arată modul în care trebuia să-şi contorsioneze şoldul şi piciorul pentru a fi în stare să urce acele scări. Mişcările dau sens cuvintelor care le însoţesc. Ele relevă, concret, problemele experimentate de ea, furnizând o imagine vie a suferinţelor pe care le suportase. Enunţul însuşi accentuează aceste dificultăţi şi oferă un cadru pentru acele mişcări care întruchipează literalmente durerile pacientei (1997: 192).

Aşa cum subliniază Heath, n-ar trebui să credem că aceste mişcări o privesc doar pe pacientă. Pentru că aceasta are o problemă: cum să-l convingă pe medic nu doar să-i asculte, dar să-i şi privească povestea? Pentru că extrasul nostru debutează în momentul în care medicul se uită în jos scriind o reţetă, spre sfârşit, vedem cum medicul urmăreşte mişcările pacientei.

Heath comentează:

> Succesul cu care pacienta reuşeşte să-şi încurajeze medicul să privească mica reprezentaţie şi, prin aceasta, să se împlinească relevanţa secvenţială a poveştii, constă în felul în care reuşeşte să-şi folosească trupul.
> Când începe să calce pentru a doua oară ca şi când ar urca nişte scări, îşi contorsionează şoldurile chiar în faţa medicului, mai exact, în zona delimitată de biroul pe care scria reţeta şi faţa acestuia. Din momentul în care şoldurile se mişcau înspre el, acesta ridică privirea şi se uită la faţa pacientei. Ideea fiind aceea că, dacă prin intermediul mişcărilor pacienta obţinea reorientarea atenţiei medicului, îl încuraja să abandoneze pentru câteva momente redactarea reţetei şi să schimbe maniera de participare la activitatea care avea loc, şi anume aceea de expunere a unei relatări (*cf.* Heath, 1986).
> Ridicând privirea spre faţa pacientei, el o vede pe aceasta uitându-se la propriile-i picioare în momentul în care rosteşte „cum merg acum". În acel moment, el schimbă direcţia privirii, uitându-se la reprezentaţia oferită de şoldurile şi picioarele ei. Şi, pe măsură ce se apropie de finalul ilustrării, rosteşte cuvântul „teribil", iar medicul spune „da, da" mişcând din cap, vedem cum pacienta tocmai reuşise să-şi procure un interlocutor perfect care nu numai că asculta ce i se spunea, dar a şi fost martorul dificultăţilor experimentate la urcarea scărilor (1997: 194).

Incluzând în analiza sa datele vizuale, Heath tocmai a definit cu eleganţă îmbinarea impecabilă dintre cuvinte, priviri şi mişcările corpului.

După cum se exprimă cercetătorul, dirijarea mişcărilor trupului lui P este atât „o parte a poveştii ei", cât şi un stimulent funcţional de câştigare a atenţiei lui M, câştigă, adică, „un public pentru reprezentaţia sa... şi o relevanţă secvenţială a poveştii relatate" (1997: 195). Astăzi, activităţile medicilor presupun mai mult decât scrierea reţetelor; ca şi în cazul centraliştilor lui Zimmerman, medicii stau cu toţii în faţa monitoarelor computerelor, motiv pentru care cercetările lui Heath asupra contactului vizual stabilit cu pacienţii în timpul consultaţiei ar putea să-şi piardă câte ceva din relevanţa practică.

Comunicarea cu un fotocopiator

Ca şi Zimmerman, Lucy Suchman (1987) este preocupată de interacţiunea dintre om şi maşină. În cazul de faţă însă, comunicarea nu este mediată de un client sau reclamant. În schimb, Suchman studiază sistemul computerizat ataşat unui fotocopiator cu scopul de a instrui utilizatorul asupra operaţiunilor de copiere.

Suchman se concentrează pe modul de funcţionare a regulilor în interacţiunea dintre oameni şi maşini. Ea se inspiră din raportul lui Gladwin (1964) asupra metodelor de navigare ale unui trib din Asia de Sud-Est (*Trukese*). Ei nu cunosc nici o teorie occidentală de navigare „raţională", în schimb, navighează după metode elaborate *ad-hoc* (d. ex.: orientându-se după vânt, după valuri, după stele, după nori etc.). Suchman se întreabă cât de real este contrastul dintre metodele de navigare moderne şi cele folosite de tribul *Trukese*. Teoriile şi planurile nu *determină*, în fapt, nici acţiunile navigatorilor occidentali şi nici pe cele ale navigatorilor *Trukese*. Am fi mai degrabă îndreptăţiţi să spunem că navigatorii occidentali *invocă* un plan atunci când li se cere să relateze maniera de navigare occidentală care depinde, inevitabil, de nişte metode *ad-hoc* (d. ex.: atunci când se caută explicaţii pentru dezastre cum a fost scufundarea tancului petrolier Exxon Valdez[1], în Alaska).

Acest lucru creează o breşă în sistemele inteligenţei artificiale care sunt:

> construite conform unui *model de planificare* a acţiunii umane. Modelul tratează planul ca pe ceva localizat în mintea actorului care reuşeşte să îi direcţioneze comportamentul (Suchman, 1987: 3).

Aşa cum observă Suchman, planurile nici nu determină acţiunile şi nici nu le reconstruiesc întocmai. Astfel, cercetătoarea va ajunge să argumenteze că „artefactele realizate conform unor modele de planificare confundă *planurile* cu *acţiunile situate*"; ea propune atunci să ne referim la „planuri ca la nişte formulări ale unor condiţii antecedente şi ale unor consecinţe care răspund într-un mod plauzibil pentru nişte acţiuni" (1987: 3). Dimpotrivă, sugerează cercetătoarea, metodele corecte de navigare ale tribului *Trukese* arată că:

> coerenţa acţiunii situate este esenţialmente legată de interacţiunile locale, tributare circumstanţelor concrete în care se găseşte actorul, şi nu unor reguli convenţionale (1987: 27-28).

Ceea ce înseamnă că, în realizarea computerelor care interacţionează cu oamenii, este bine să se aibă în vedere că sistemul de comunicare:

> trebuie să încorporeze atât sensibilitatea la circumstanţele locale, cât şi resursele necesare pentru remedierea inevitabilelor probleme de înţelegere (1987: 28).

Adică:

---

1. Este vorba despre cea mai mare vărsare de petrol din istoria Statelor Unite, de care s-a făcut responsabilă una dintre cele mai importante companii petroliere din lume, Exxon Corporation (n.tr.).

> În loc să căutăm o structură invariantă repetabilă în situaţii multiple, trebuie să căutăm procesele prin care circumstanţele concrete, unice, sunt în mod sistematic interpretate pentru a oferi un sens împărtăşit şi o acţiune în mod explicit raţională (1987: 67).

În spatele orientării lui Suchman înspre procesele de interpretare sistematică există o bază metodologică pe care merită s-o amintim. Deşi nu am reprodus aici nimic din datele sale, ca şi la Zimmerman şi Heath, analiza sa este preocupată de organizarea secvenţială a interacţiunii verbale şi non-verbale.

Datele ei provin din înregistrarea video a patru şedinţe, fiecare având mai mult de o oră, cu utilizatori novici ai acestui „sistem-expert". În fiecare dintre aceste sesiuni, doi novici lucrau împreună, ca pereche. Suchman este în primul rând preocupată de maniera în care apar şi apoi se rezolvă „problemele" de interacţiune dintre cei doi.

În studiul lui Suchman, computerul utilizat împreună cu fotocopiatorul:

> proiectează cursul acţiunilor utilizatorului dezvoltat într-un *plan* de realizare a activităţii respective (de copiere), iar apoi foloseşte planul presupus drept context relevant pentru interpretarea acţiunilor (1987: 99, s.n.).

Oricum, problema este aceea că „planurile" nu înseamnă acelaşi lucru şi pentru utilizatori, şi pentru computere:

> În vreme ce planul [schiţat] *determină* în mod direct comportamentul sistemului, utilizatorului i se cere *să înţeleagă* planul ca având o semnificaţie prescriptivă şi descriptivă a unor serii de instrucţiuni procedurale (1987: 101, s.n.).

Acest lucru apare în modelul realizat de Suchman privind modul în care computerul „instruieşte" utilizatorul:

TABELUL 7.3
Secvenţa interacţională de bază

1. *Computerul prezintă instrucţiunile* Utilizatorul citeşte instrucţiunile, interpretează referenţii şi descrierile acţiunilor.
2. *Utilizatorul începe să acţioneze* Planul presupune că acţionarea fotocopiatorului înseamnă că utilizatorul a înţeles instrucţiunile.
3. *Computerul prezintă instrucţiunea următoare*

Sursă: bazat pe Suchman, 1987: 107

În ciuda modelului raţional, cea mai mare parte a comportamentului utilizatorului nu poate fi monitorizat de sistem; cum ar fi, de exemplu, „demersurile concrete de localizare a referenţilor şi de interpretare a descrierilor acţiunilor oferite de computer" (1987: 107). Aceasta înseamnă că, dacă o interacţiune este *prost înţeleasă*, eroarea va trece neobservată.

După cum putem deduce, studiul lui Suchman scoate la iveală multe conflicte între ipotezele planului (IP) livrate de maşină şi ipotezele utilizatorului (IU). Câteva exemple ale unor astfel de ipoteze sunt prezentate în tabelul 7.4.

TABELUL 7.4

Ipotezele planului (IP) şi ipotezele utilizatorului (IU)

IP:	Tratează întrebarea „Şi după aceea?" ca cerere pentru afişarea următorului pas, cu instrucţiunile sale.
IU:	E posibil ca uneori să întrebe „Şi după aceea?" pentru a afla cum să anuleze sau să repare o activitate (d. ex.: acolo unde se va obţine o singură fotocopie în locul celor 5 fotocopii dorite).
IP:	Repetă instrucţiunile fie a) acolo unde sarcinile trebuie să fie repetate, fie b) acolo unde acţiunea utilizatorului, ca răspuns la o instrucţiune, se dovedeşte a fi o eroare, cum ar fi aceea de a întoarce sistemul la etapa anterioară livrării instrucţiunii respective.
IU:	În cazul instrucţiunilor repetate, b) *nu* are loc în interacţiunile umane. În schimb, repetarea unei instrucţiuni indică faptul că „acţiunea efectuată ca răspuns la instrucţiune nu reuşeşte, din anumite motive, să satisfacă intenţia instrucţiunii şi are nevoie de un remediu" (1987: 148).
IP:	Utilizatorul va urma instrucţiunile; dacă nu o va face, eşecul va fi detectat de computer.
IU:	Poate uneori ignora instrucţiunile din cauza unor preconcepţii cu privire la ceea ce este adecvat într-o asemenea situaţie, comportament bazat pe experienţe anterioare.

Sursă: bazat pe Suchman, 1987: 148-167.

După cum arată tabelul, o acţiune eronată poate trece neobservată în momentul în care are loc. Acest lucru se petrece deoarece:

> ceea ce este disponibil sistemului este doar efectul acţiunii, iar acel efect este cel care satisface cerinţele pentru următoarea instrucţiune (1987: 167).

Drept consecinţă, în vreme ce, din perspectiva planului, utilizatorii şi-au atins scopurile cu succes, aceştia nu vor percepe situaţia în acelaşi fel. Din cauza acestui tip de conflicte între ipotezele planului sistemului şi ipotezele utilizatorului, Suchman concluzionează că utilizatorii nu reuşesc de multe ori să fotocopieze corect.

> Date fiind constrângerile legate de accesul la computer în momentul apariţiei solicitării utilizatorului, breşele apărute în înţelegerea comportamentului – imediat rezolvabile într-o interacţiune de la persoană la persoană cu ajutorul proceselor de detectare şi reparare a erorilor – vor deveni „fatale" în comunicarea dintre om şi maşină (1987: 170).

Ca multe alte studii preocupate de mecanismele de interacţiune dintre noi şi obiectele din jurul nostru, descoperirile lui Suchman sunt extrem de fertile atât din punct de vedere analitic, cât şi practic. Printre implicaţiile practice ale studiului său, am putea aminti că acesta:

1. Pune în evidenţă caracterul procesului practic de luare a deciziilor într-o manieră relevantă pentru cei care realizează aceste sisteme-expert.
2. Sugerează rolul constructiv al problemelor utilizatorilor pentru configuraţia sistemului, cu alte cuvinte, problemele care apar nu prin îndepărtarea de la planul presupus, ci în contingenţele acţiunii. Cercetătoarea observă felul în care astfel de sisteme pot căuta *nu* să elimine erorile utilizatorului, ci „să le facă accesibile novicilor şi, prin aceasta, instructive" (1987: 184).

Cercetarea lui Suchman este importantă deoarece foloseşte înregistrări video pentru a se concentra asupra mecanicii concrete a interacţiunii instituţionale. Concret, ea se foloseşte de interacţiunea cotidiană ca punct de pornire, urmărind apoi cât de mult se îndepărtează de aceasta interacţiunea om-maşină, ceea ce înseamnă că evită să debuteze cu presupuneri de simţ comun, de genul existenţei unei ordini organizaţionale sau instituţionale stabile, separate de modalităţile cotidiene de instruire.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 7.5

7.4. Concluzii

Un cititor exigent ar remarca faptul că ceea ce am spus în acest capitol reprezintă o relatare destul de neechilibrată a modurilor în care cercetătorii care folosesc metodele calitative se servesc de datele vizuale. De exemplu, abia am atins anumite tipuri de date, cum ar fi fotografiile sau filmele, şi am minimalizat rolul dominant al postmodernismului în analiza imaginilor.

În faţa acuzaţiei de neechilibru, mă declar eu însumi „vinovat". Dar aş pleda, cu toate acestea, pentru considerarea unor circumstanţe atenuante.

O dată cu avântul studiilor culturale, studiul imaginilor a devenit un subiect la modă. Deşi această redescoperire a imaginilor este cât se poate de bine venită, ea se desfăşoară însă cu câteva costuri.

Mai întâi, aşa cum sugerează Emmison şi Smith (2000: viii – ix, 22), orientarea cea mai răspândită a studiilor culturale este înspre producţia de imagini culturale (cum ar fi publicitatea sau buletinele de ştiri), ceea ce a dus la o relativă neglijare a cercetării modului în care participanţii folosesc în viaţa lor cotidiană resursele vizuale şi mecanice care-i înconjoară.

În al doilea rând, am mari rezerve în ceea ce priveşte calitatea analizelor care trec drept adecvate în multe arii de cercetare ale studiilor culturale. În locul unei analize atente şi riguroase a imaginilor avem tendinţa să găsim în ele fie o „demitologizare" condiţionată politic, aşa cum s-a putut vedea în opera timpurie a lui Roland Barthes (v. secţiunea 7.2), fie un *puzzle* postmodern în care „merge orice".

Fireşte, acestea nu sunt decât nişte generalizări. Şi aş ţine să exclud de la acuzaţiile de mai sus anumite tipuri de cercetări care acceptă eticheta de „postmoderne" (v., d. ex.: argumentul lui Kendall şi Wickham din 1999, conform căruia noi vedem totuşi în opera lui Foucault o cutie de unelte folositoare cercetărilor empirice, şi nu un îmbold spre teoretizările confuze).

Cele spuse mai sus mă ajută să-mi explic motivele pentru care am ales să acord atât de multă atenţie modului în care participanţii folosesc resursele vizuale şi mecanice în viaţa lor de zi cu zi. Emmison şi Smith arată acelaşi lucru într-o manieră cât se poate de elegantă:

> Abandonând ideea că cercetarea datelor vizuale înseamnă doar studiul fotografiilor şi clipurilor publicitare... o serie mult mai vastă de date devine deodată disponibilă investigaţiei. Din perspectiva noastră, solicitarea vizuală nu înseamnă doar studiul imaginilor, ci şi studiul lucrurilor vizibile şi observabile (2000: ix).

Aşa cum Emmison şi Smith argumentează, această modificare de orientare spre „cele vizibile şi observabile" serveşte, în plus, la reconectarea cercetării imaginilor cu *modelele* vii ale cercetării sociale, date uitării în această paradă a modei postmoderne. Aceasta presupune includerea abordărilor discutate de noi în acest capitol ca şi modelele considerate în capitolul 3: naturalismul Şcolii de la Chicago şi analiza modalităţilor de încadrare, iniţiată de Goffman.

IDEI DE REŢINUT

- ✓ Scopul cercetării „datelor vizuale" este acela de a examina acţiunile pe care acestea le mijlocesc şi de a înţelege *modul* concret de realizare a acestor acţiuni.
- ✓ Semiotica este ştiinţa „semnelor". Arată felul în care semnele se raportează unele la altele pentru a crea anumite înţelesuri şi a le exclude pe altele.
- ✓ Etnometodologia identifică o „geografie a simţului comun" studiind modul în care oamenii stabilesc împreună anumite locaţii în spaţiu şi timp.
- ✓ Analiza conversaţiei recurge la studiul înregistrărilor video pentru a arăta felul în care participanţii se raportează efectiv la datele vizuale prezente în mediul lor, d. ex.: prezenţa fizică şi privirile celorlalţi şi/sau tehnologiile prin intermediul cărora comunică oamenii.

🕮 Recomandări de lectură

Pentru cea mai recentă, sistematică şi accesibilă discuţie asupra analizei datelor vizuale, vezi Emmison şi Smith (2000). Pentru o tratare lapidară a aspectelor metodologice implicate în utilizarea de către studenţi a datelor vizuale, vezi Silverman (2000: 45-48).

Exemple faimoase de lecturi în cheie semiotică ale imaginilor pot fi găsite la Barthes (1973). Pentru analiza semiotică a fotografiilor realizată de Barthes, vezi Barthes, 1977 şi 1981.

O analiză semiotică dificilă, însă plină de merite, a peliculelor cinematografice poate fi găsită la Stephen Heath (1981). Pentru o încercare de aplicare a unora dintre conceptele lui Heath, vezi studiul meu „Unfixing the subject. Viewing Bad Timing" (1991).

Două dintre prelegerile lui Harvey Sacks oferă exemple uimitoare de analize ale datelor vizuale din perspectiva modelului etnometodologic: privirile (1992, I: 81-94) şi traficul (1992, I: 432-440).

Exerciţiul 7.1

Acest exerciţiu vă cere să utilizaţi câteva dintre ideile din tabelul 7.1 asupra felului în care se poate vedea o stradă. Va trebui să petreceţi ceva timp observând o stradă locală cu scopul de a delimita un subiect cercetabil.

1. Care este subiectul ales? Ce *modele* şi *concepte* puteţi folosi pentru a-l înţelege?

2. Ce fel de date veţi folosi? De pildă, ce poziţie veţi alege pentru a observa strada? De ce? Aţi dori să folosiţi o cameră video? Dacă da, unde anume aţi plasa-o? De ce?
3. Ce fel de concluzii credeţi că veţi reuşi să desprindeţi din analiza realizată?

Exerciţiul 7.2

Acesta este un exerciţiu menit să vă vină în ajutor în utilizarea adecvată a conceptelor abstracte ale lui Saussure. Imaginaţi-vă că vi se oferă un meniu într-un restaurant. Meniul apare în felul următor (din comoditate, vom renunţa la preţuri):

Supă de roşii
Salată asortată

Friptură de vită
Pui fript
Peşte la grătar

Îngheţată (câteva arome)
Plăcintă cu mere

Sarcina voastră este să descoperiţi în ce fel se pot trata termenii din meniu ca fiind un set de semne legate între ele. Încercaţi să vă folosiţi de toate conceptele lui Saussure, de exemplu, limbă, vorbire, relaţii sintagmatice, opoziţii paradigmatice. Iată câteva întrebări ajutătoare:

1. Ce puteţi spune despre *ordinea* în care sunt listate felurile de mâncare?
2. Ce puteţi spune despre *variantele* oferite pentru fiecare fel de mâncare?

Exerciţiul 7.3

Acest exerciţiu este creat pentru a vă ajuta să înţelegeţi modul în care sistemele de semne acţionează în imagine:

1. Alegeţi două ziare şi două casete diferite cu anunţuri publicitare pentru acelaşi produs.
2. Întocmiţi pentru fiecare anunţ câte o listă cu toţi semnificanţii întâlniţi.
3. Acum încercaţi să aflaţi în ce fel aceste elemente semnificante sunt legate (sau articulate) – pe de o parte – unele prin altele şi – pe de altă parte – de înţelesul (sau „mesajul") care este, în acest fel, semnificat în anunţ.
4. Cele două reclame utilizează aceleaşi strategii de transmitere a mesajului?

Exerciţiul 7.4

Acest exerciţiu vă sugerează să faceţi apel la câteva dintre aspectele implicate în asamblarea categoriilor de locaţii stabilite de simţul comun. Este inspirat dintr-un exerciţiu creat de Emmison şi Smith (2000: 103).

1. Rugaţi câţiva prieteni să schiţeze o hartă a rutei pe care ar trebui s-o urmeze cu maşina – din zona în care locuiesc până la un anumit reper din centrul oraşului.
2. Acum comparaţi hărţile între ele. Fiţi atenţi, de pildă, la ce fel de indicatori sunt folosiţi pentru a arăta locaţiile de la „startul" hărţii şi ce indicatori sunt folosiţi pentru a arăta centrul oraşului.
3. Încercaţi să formulaţi ceea ce aţi dedus din acest exerciţiu, cu privire la „geografia de simţ comun".

4. Comparaţi descoperirile voastre cu discuţia asupra confecţionării hărţilor din Emmison şi Smith (2000: 95-105) sau Psathas (1979.)

Exerciţiul 7.5

Acest exerciţiu vă propune să vă bazaţi pe cercetările lui Lucy Suchman. Înainte să începeţi, va trebui să cereţi tuturor utilizatorilor fotocopiatorului, precum şi autorităţilor universitare responsabile de încăperea în care se află fotocopiatoarele, permisiunea de a vă servi de o cameră video (pentru un model de cerere a consimţământului, v. tabelul 9.4).

1. Montaţi o cameră video în încăperea cu fotocopiatoare din universitate.
2. Filmaţi instrucţiunile pe care fiecare utilizator le dă fotocopiatorului, mesajul care urmează acestor instrucţiuni şi apoi răspunsul utilizatorului la fiecare mesaj; înregistraţi audio toate comentariile pe care utilizatorii le fac pe parcursul activităţii de fotocopiere.
3. Transcrieţi cu mare grijă datele, folosind metoda indicată de Heath în extrasul 7.5.
4. Care sunt asemănările şi diferenţele evidente între ipotezele utilizatorului (IU) şi ipotezele planului (IP)?
5. Care ar fi sugestiile cercetării voastre cu privire la: a) Felul în care s-ar putea îmbunătăţi sistemul computerizat?; b) Modul în care utilizatorii xerox-ului ar putea fi antrenaţi mai adecvat în activitatea de fotocopiere?

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea a III-a

IMPLICAŢII

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 8

Cercetarea calitativă credibilă

Până aici, cartea de față a înfățișat diferitele maniere în care cercetătorii ce utilizează metodele calitative strâng și analizează datele. Dar ce s-ar putea oare spune despre credibilitatea descoperirilor lor?

Cu toții ne putem da seama că nici o formă de scriitură nu este străină de încercarea de a cuceri publicul. Cercetătorii trebuie să decidă dacă se simt sau nu satisfăcuți de menținerea publicului într-o stare de interes suficient de intensă pentru a dori să întoarcă pagina și să citească mai departe. Este, oare, din acest punct de vedere, cercetarea calitativă diferită de jurnalismul de calitate sau de scrierea unui roman bun? Sau noi ar trebui să dorim mai mult?

Pornind de la aceste îndoieli, voi examina pe parcursul capitolului de față următoarele două întrebări:

1. Contează sau nu credibilitatea descoperirilor științifice bazate pe cercetare calitativă?
2. Dacă da, în ce fel ar putea fi susținută și recunoscută această credibilitate?

Voi începe cu întrebarea: „Contează sau nu credibilitatea?". Pentru că, dacă răspunsul va fi negativ, atunci veți avea de parcurs un capitol extrem de scurt!

8.1. Contează credibilitatea?

Abundența debordantă a teoriilor sugestive și a metodologiilor contrastante luate în discuție în cartea de față ne-ar putea îndemna să ne imaginăm că nu contează credibilitatea și că sintagma „merge orice" se aplică fără rezerve cercetării calitative.

În această tonalitate, mă voi referi în primul rând la poziția etnografului Michael Agar, iar apoi voi ajunge și la câteva critici aduse de feministe manierei în care oamenii de știință pretind credibilitate.

8.1.1. *Critici aduse credibilității științifice*

Agar (1986: 11) a criticat ceea ce el numește o „perspectivă primită de-a gata" asupra științei, bazată pe testarea sistematică a unor ipoteze explicite. Această perspectivă, spune el, este inadecvată problemelor de cercetare preocupate să răspundă la întrebarea „Ce se petrece aici?" (1986: 12), care implică cercetarea „la prima mână" a lumii.

Până acum, nimic cu adevărat litigios. După cum s-a putut observa în capitolul 3, nu e întotdeauna logic ca, atunci când se întreprind cercetări de observație, să se pornească

de la nişte ipoteze prestabilite. În orice caz, Agar extrage din acest truism o implicaţie perfect contestabilă. Implicaţia, după el, constă în respingerea trăsăturilor-standard ale credibilităţii în favoarea:

> unei implicări personale intensive, a unei abandonări a controlului ştiinţific tradiţional şi a utilizării unui stil improvizaţionist în abordarea unor situaţii necreate de cercetător, şi a disponibilităţii de a învăţa dintr-o lungă serie de greşeli (1986: 12).

Fiindcă nouă, cititorilor, ne-ar fi dificil să verificăm amploarea exactă a ceea ce Agar numeşte „implicarea personală intensivă" a cercetătorului, el ne cere, de fapt, să luăm drept credibile toate cercetările care îndeplinesc condiţiile enumerate de el.

Cu toate acestea, aşa cum subliniau Hammersley şi Atkinson, afirmaţia că în cercetarea calitativă nu se poate sau n-ar trebui *să se verifice* descoperirile, este de-a dreptul paradoxală:

> Avem în faţă o concluzie paradoxală. În vreme ce membrii oricărei culturi se angajează necontenit – liber şi legitim – în activităţi de verificare a faptelor... cercetătorul în domeniul ştiinţelor sociale [pretinde să fie]... scutit de acest demers pe seama afirmaţiei că, dacă ar proceda altminteri, ar „deforma realitatea" (1983: 13).

Mai mult, consecinţele practice negative ar deveni palpabile, cred, îndată ce am aplica genul de anarhie propusă de Agar. Mai întâi, minimalizând credibilitatea descoperirilor cercetărilor calitative (cel puţin în termenii lor convenţionali), am cădea imediat în mâinile criticilor noştri veniţi dinspre aria de cercetare cantitativă. În al doilea rând, reducând greutatea cumulativă a probelor în cadrul cercetărilor sociale, vom fi nevoiţi să suportăm scăderea considerabilă de statut a comunităţii noastre ştiinţifice.

În vreme ce Agar scrie despre „implicarea personală" a *cercetătorului*, mulţi dintre cercetători doresc în plus să sublinieze implicarea şi experienţele subiecţilor cercetărilor lor. Acest lucru îi poate încuraja pe unii dintre aceşti cercetători să meargă şi mai departe de negarea versiunilor convenţionale ale credibilităţii ştiinţifice. De pildă, Stanley şi Wise descriu „obiectivitatea" ca fiind:

> o scuză pentru expunerea unei relaţii de putere la fel de reprobabilă ca şi cea care duce la agresarea sexuală, asasinarea şi, în general, la tratarea femeilor ca pe nişte obiecte. Asaltul asupra minţilor oamenilor, extirparea din existenţa noastră a experienţelor, prin transformarea lor în fapte valide şi adevărate, sunt acţiuni cât se poate de discutabile (1983: 169).

Ca multe alte feministe, Stanley şi Wise susţin că validitatea „experienţelor" ar trebui să înlocuiască versiunile „obiectivităţii" percepute ca fiind dominate de bărbaţi. Astfel, deşi metodele calitative sunt considerate a fi cele mai potrivite pentru înţelegerea experienţelor femeilor, astfel de experienţe sunt înţelese ca valide sau „adevărate" prin ele însele. În orice caz, spun ele, scopul cercetării nu este acela de a acumula cunoaştere, ci de a servi la procesul de emancipare a femeii.

Din considerente didactice, am ales să expun o poziţie extremă: cei care doresc să lectureze o abordare feministă mai puţin dogmatică ar putea folosi scrisoarea lui Cain (1986). Oricum, argumentul lui Stanley şi Wise are meritul de a pune în evidenţă o formulă metodologică pe care o împărtăşesc multe feministe.

Cu toate acestea, din punctul meu de vedere, toate aceste cercetătoare abandonează cu prea multă uşurinţă orice referire la credibilitatea descoperirilor cercetărilor calitative întreprinse. Mai întâi, este pur şi simplu inadmisibil să se accepte orice raport doar pe baza creditului politic al cercetătorului (v. discuţia mea asupra cercetătorului partizan din secţiunea 9.1). În al doilea rând, n-ar trebui să fim prea impresionaţi de faptul că cercetătorul „se implică personal şi intensiv". În cercetarea subiecţilor, imediatitatea şi autenticitatea ar putea constitui preţioase puncte de plecare pentru anumite genuri jurnalistice, însă cercetătorii ar trebui să aibă altfel de pretenţii dacă îşi doresc să fie luaţi în serios.

Şi nu numai efectele acestor poziţii sunt potenţial periculoase, ci chiar poziţiile însele sunt bazate pe ceea ce eu consider a fi presupuneri înşelătoare pe care le voi critica mai jos (pentru o altă critică relevantă, v. Hammersley, 1992):

1. Afirmaţia că „experienţa" reprezintă valoarea supremă nu e deloc nouă. Ea a fost, într-adevăr, o trăsătură de bază a gândirii romantice de secol XIX (v. Silverman, 1989b). Aşa cum am argumentat în această carte (mai ales în capitolul 4, dar şi în secţiunea 1.1.2), orientarea exclusivă spre „experienţă" subminează tot ceea ce cunoaştem în legătură cu formele culturale şi lingvistice care structurează ceea ce noi numim „experienţă".
2. Mai degrabă decât să traducă un standard masculin, încercarea de a genera nişte cunoştinţe credibile se află la baza *oricărui* dialog. În lipsa unor criterii de detectare a valorii de adevăr a unei afirmaţii, am fi reduşi la chemarea pe nume urmată de fraze de genul: „Ai spune asta, nu-i aşa?". În ciuda anumitor curente la modă, trebuie totuşi să recunoaştem că prin felul în care gânditorii iluminişti ai secolului al XVIII-lea au pus în evidenţă rolul raţiunii, ei nu au dorit altceva decât să se dezbare de prejudecăţi şi iraţionalism.
3. A afirma că emanciparea poate fi scopul unei cercetări înseamnă să combini încă o dată „faptele" cu „valorile". Cum anume sunt utilizate cercetările reprezintă o problemă politică, încărcată de valori (v. capitolul 9). După mine, scopul esenţial al cercetării ştiinţifice este generarea unei cunoaşteri valide. Să pretinzi că lucrurile ar sta altminteri înseamnă să semnezi deja un pact cu o filiaţie istorică îngrozitoare ce nu exclude „ştiinţa ariană" a naziştilor şi nici „ştiinţa socialistă" a lui Stalin.

Dacă cercetarea calitativă ar trebui judecată pentru a vedea dacă produce sau nu cunoaştere validă, atunci va trebui să ne punem nişte întrebări extrem de precise, adecvate şi foarte critice, pe marginea fiecărei cercetări în parte. Iar aceste întrebări nu vor fi mai puţin scrutătoare sau mai puţin critice decât cele pe care ne-am obişnuit să le formulăm în legătură cu studiile bazate pe cercetare cantitativă.

8.1.2. *Întrebări-cheie pentru evaluarea unei cercetări*

Orice tentativă sistematică de descriere şi explicare a cercetării, fie ea calitativă sau cantitativă, trebuie să facă faţă la o serie de pretenţii critice. O scurtă trecere în revistă a acestora apare în tabelul 8.1.

TABELUL 8.1
Criterii de evaluare a cercetării

1. Metodele folosite sunt adecvate naturii întrebării căreia doriţi să-i găsiţi răspuns?
2. Cât de vizibilă este legătura între cercetarea voastră şi o teorie sau un corpus de cunoştinţe deja existent?
3. Conţine rapoarte clare asupra criteriilor utilizate în selecţia studiilor de caz, a datelor colectate şi a analizei?
4. Fineţea metodelor folosite face faţă subiectului cercetării?
5. Colectarea datelor şi realizarea înregistrărilor au fost sistematice?
6. Se fac referiri la procedurile analitice acceptate?
7. Cât de sistematică este analiza?
8. Se oferă o discuţie adecvată pe marginea modului de desprindere a temelor, conceptelor şi categoriilor din corpusul de date?
9. Se oferă o discuţie pertinentă pe marginea dovezilor pro şi contra argumentelor folosite de cercetător?
10. Se face o distincţie clară între datele propriu-zise şi interpretarea lor?

Sursă: adaptat după criteriile acceptate şi adoptate de Asociaţia Sociologilor Britanici şi de Grupul pentru Sociologie Medicală, septembrie 1996.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 8.1

8.1.3. *Problema anecdotismului*

Aşa cum nota Hugh Mehan (1979), forţa cercetărilor etnografice, şi anume putinţa de a oferi descrieri bogate ale contextelor sociale, poate fi, în acelaşi timp, şi punctul lor slab. Mehan identifică trei asemenea puncte slabe.

1. „Studiile de teren convenţionale tind să aibă o calitate anecdotică. Cercetarea include întotdeauna câteva momente *exemplare* ale comportamentelor pe care cercetătorul le-a strâns în notele sale de teren."
2. „Cercetătorii pun arareori la dispoziţie criteriile sau motivele pentru care au inclus anumite exemple şi nu altele, în raportul final. Drept rezultat, devine dificil să determini tipicul sau *reprezentativitatea* exemplelor şi descoperirilor generate de acestea."
3. „Rapoartele de cercetare prezentate în tabele nu păstrează materialele pe baza cărora s-au realizat demersurile analitice; pentru a genera nişte concluzii rezumate, forma originală a materialelor este definitiv *pierdută*. Şi, în acest fel, este imposibil să realizezi o interpretare alternativă pe baza aceloraşi materiale." (1979: 15, s.n.)

În lumina argumentelor lui Mehan, probleme serioase poate ridica chiar şi o lectură rapidă a unor articole bazate pe cercetare calitativă, apărute în publicaţiile de specialitate (Silverman, 2000: 283-296). Mult prea frecvent, cercetătorii se lasă amăgiţi de două probleme identificate de Fielding şi Fielding (1986: 32):

1. Tendinţa de a-şi selecta datele astfel încât acestea să întâlnească fericit o concepţie ideală (preconcepţie) asupra fenomenului respectiv.
2. Tendinţa de a selecta datele de teren care izbesc prin exotism, în defavoarea celor mai puţin dramatice (dar posibil relevante).

Aceste probleme au fost diagnosticate succint de Bryman:

> Există în cercetarea calitativă o tendinţă de a utiliza datele în relaţie cu o anumită concluzie sau cu anumite explicaţii care să determine o abordare anecdotică. Conversaţii scurte, extrase din interviuri nestructurate... sunt utilizate pentru a furniza probe în favoarea unei anumite idei. Există motive de îngrijorare în ceea ce priveşte reprezentativitatea sau generalitatea acestor fragmente (1988: 77).

Această nemulţumire legată de „anecdotism" atrage atenţia asupra faptului că cercetătorii nu pot să abdice de la cerinţele-standard care trebuie îndeplinite de orice cercetător cu pretenţii „ştiinţifice". Deoarece ce este şi ce nu este „ştiinţă socială" reprezintă o problemă aproape întotdeauna prost înţeleasă, este crucial, pentru a înţelege în ce constă cercetarea „credibilă", să ne oprim mai întâi asupra câtorva remarce privind „ştiinţa" în general şi „ştiinţa socială" în special.

8.1.4. *Ce sunt ştiinţele sociale ?*

Agar, Stanley şi Wise împărtăşesc totuşi o anumită presupunere cu alţi cercetători din domeniul ştiinţelor sociale cu care s-ar afla de regulă în dezacord. Mulţi cercetători cred că nu numai între ştiinţele naturale şi cele sociale există o prăpastie uriaşă, ci chiar între cercetarea calitativă şi cea cantitativă.

Oricum, nu trebuie să facem prea mult caz de diferenţele dintre cercetarea calitativă şi alte stiluri de cercetare (v., de asemenea, secţiunile 2.5 şi 8.3.2). De exemplu, aşa cum subliniază Hammersley (1990), deşi repetarea unui studiu etnografic în acelaşi context poate fi dificilă, trebuie să înţelegem că repetarea nu este întotdeauna un proces de la sine înţeles nici în cadrul ştiinţelor naturale. Tocmai de aceea, atunci când descoperirile ştiinţifice nu sunt reproductibile, acest lucru este adesea pus pe seama variaţiilor condiţiilor de laborator şi procedurilor (ceea ce are legătură cu coeficientul de siguranţă al instrumentelor de cercetare utilizate: v. secţiunea 8.2). În plus, numai cercetătorii de laborator „totali" sunt capabili să afirme că experimentul controlat oferă un model adecvat şi într-adevăr util ştiinţelor sociale.

Ideea că demersurile de cercetare devin efectiv ştiinţifice doar prin adoptarea unor metode de studiu adecvate subiectului cercetat este acceptată pe o scară din ce în ce mai largă. Ştiinţele sociale sunt deci ştiinţifice în măsura în care sunt riguroase, critice şi obiective în manevrarea datelor şi utilizează metodele adecvate.

Aşa cum arată Kirk şi Miller:

> Ipotezele care justifică dezideratul obiectivităţii sunt simple. Avem o lume a realităţii empirice. Modul în care percepem şi înţelegem acea lume depinde în cea mai mare parte de noi, însă, cu toate acestea, acea lume nu va tolera cu aceeaşi uşurinţă orice tip de interpretare (1986: 11).

Urmându-i pe Kirk și Miller, trebuie să recunoaștem că „lumea nu tolerează orice tip de interpretare emisă asupra ei". Aceasta presupune că trebuie să depășim tendința de a adopta imediat niște concluzii aflate la îndemână doar pentru că avem niște probe care par să ne poarte înspre o direcție interesantă. Trebuie, în schimb, să supunem aceste probe tuturor testelor posibile, ceea ce presupune că cercetarea calitativă poate fi făcută credibilă (și, de aici, capabilă să înfrunte acuzațiile de anecdotism) dacă vom face tot posibilul să falsificăm primele ipoteze emise în legătură cu datele noastre.

Metoda critică la care mă refer se aseamănă cu ceea ce Popper (1959) numește *raționalism critic*. Acesta înseamnă că trebuie să facem tot ce se poate pentru a falsifica preconcepțiile noastre privind relațiile dintre fenomenele apărute în datele pe care le avem la dispoziție. Și doar atunci, văzând că nu reușim să falsificăm (sau să respingem) existența anumitor relații, vom fi îndreptățiți să vorbim despre cunoaștere „obiectivă". Și chiar și atunci, cunoașterea noastră va rămâne provizorie, supusă unor studii ulterioare care ar putea scoate la iveală probe contrare tezelor noastre.

Popper exprimă această idee în felul următor:

> Ceea ce caracterizează metoda empirică este maniera sa de expunere la falsificare – pe toate căile posibile – a sistemului care urmează să fie testat. Scopul său nu este acela de a salva viața sistemelor care nu pot fi susținute, ci, dimpotrivă, de a-l selecta pe cel care se dovedește a fi cel mai potrivit, expunându-le pe toate celei mai dure lupte pentru supraviețuire (1959: 42).

Firește, cercetătorii care abordează metodologia calitativă nu sunt singurii care iau în serios metoda critică a lui Popper. O manieră în care cei care utilizează metodele *cantitative* încearcă să satisfacă cerința popperiană de supunere la „falsificare" este aceea de a exclude cu grijă corelațiile „nelegitime" (v. secțiunea 2.1).

Pentru a realiza acest lucru, specialistul în sondaje ar putea căuta să introducă variabile noi pentru a produce o formă de „analiză multivariată" care reușește să ofere corelații semnificative și lipsite de confuzie (v. Mehan, 1979: 21). Printr-o astfel de încercare de evitare a corelațiilor ilegitime, specialiștii în cercetare cantitativă pot oferi o demonstrație practică a orientării lor înspre spiritul investigației critice susținut de Popper. Ceva mai încolo, în secțiunea 8.3, vom examina metodele, numerice și ne-numerice, pe care cercetarea calitativă le poate utiliza pentru a satisface criteriul popperian de „falsificabilitate".

Unul dintre cele mai litigioase aspecte ale poziției lui Popper este pretenția că putem apela la „fapte" pentru a ne testa descoperirile, în ciuda ideii recunoscute că noi privim acele fapte prin niște lentile teoretice. Acest aspect se leagă de discuția lansată de mine asupra *modelelor* și *teoriilor* (v. tabelul 1.1).

Hammersley (1990; 1992a) sugera că cercetătorii pot face față tipului de circularitate propus de Popper adoptând ceea ce el numește „o formă subtilă de realism". Aceasta presupune trei elemente:

1. Validitatea este identificată cu convingerea fermă și nu cu siguranța caracterului său de adevăr.
2. Realitatea este considerată independentă de pretențiile cercetătorului asupra sa.
3. Realitatea este întotdeauna înțeleasă prin intermediul unor perspective concrete. De aici, vom spune că relatările neutre *reprezintă* realitatea, și *nu* că o reproduc.

Aceste aspecte sunt foarte apropiate de ideea lui Popper privind procesul de falsificare (mai degrabă decât de verificare) a sistemelor de cercetat, în calitatea sa de criteriu distinctiv al unei afirmaţii ştiinţifice. Întocmai ca Popper, Hammersley spune că pretenţiile de validitate bazate pe afirmaţii supuse combaterii sunt susţinute în cele din urmă de o comunitate ştiinţifică pregătită „să rezolve dezacordurile prin căutarea unor fundamente comune" (1990: 63).

Cele două concepte centrale în orice discuţie asupra credibilităţii cercetării ştiinţifice sunt „validitatea" şi „coeficientul de siguranţă" (*reliability* - n.tr.). În spaţiul care mi-a mai rămas, voi lua în discuţie fiecare dintre aceste concepte examinând ce înseamnă, exact, fiecare dintre ele în practică, atât în cercetarea calitativă, cât şi în cea cantitativă.

8.2. Coeficientul de siguranţă

> [Coeficientul de siguranţă] se referă la gradul de consistenţă cu care exemplele sunt alocate uneia şi aceleiaşi categorii de observatori diferiţi sau de acelaşi observator la momente diferite (Hammersley, 1992a: 67).

Ce anume implică acest coeficient de siguranţă şi în ce relaţie se află cu validitatea putem înţelege dacă vom urmări exemplul lui Kirk şi Miller referitor la utilizarea unui termometru:

> Un termometru care arată de fiecare dată când este scufundat într-un vas cu apă care fierbe 82° C oferă o măsurare sigură. Un alt termometru ar putea da, la mai multe încercări, măsurători care variază în jurul a 100° C. Cel de-al doilea va avea un coeficient de siguranţă nesatisfăcător, însă va fi relativ valid, pe când primul, deşi invalid, putem spune că are un înalt coeficient de siguranţă (1986: 19)

Kirk şi Miller vor distinge trei tipuri de astfel de coeficienţi de siguranţă, după cum urmează:

1. *Coeficientul de siguranţă iluzoriu*: „Conjuncturile în care o singură metodă de observaţie produce continuu exact aceeaşi măsură"; însă acest tip de siguranţă ar putea fi „lipsită de valoare şi înşelătoare". De pildă, doar pentru că o întrebare dintr-un interviu produce întotdeauna un răspuns plauzibil nu înseamnă că este şi interesantă din punct de vedere analitic sau că răspunsul este, în mod necesar, legat de ceea ce oamenii spun sau fac în diverse contexte.
2. *Coeficientul de siguranţă diacronic*: „Stabilitatea unei observaţii de-a lungul timpului". De exemplu, atunci când se poate arăta că modurile de definire a secvenţelor de livrare a sfaturilor funcţionează la fel de bine în colecţii de date care aparţin unor perioade diferite de timp.
3. *Coeficientul de siguranţă sincronic*: „Similaritatea mai multor observaţii care au loc în aceeaşi perioadă de timp" (1986: 41-42). O modalitate-standard de evaluare este triangularea (*triangulation* – n.tr.)[1] metodelor (d. ex.: folosirea atât a interviurilor,

1. Am preferat să traducem *triangulation* prin „triangulare" şi nu prin „triunghiularizare" sau „încrucişarea surselor şi metodelor" (v. Ferréol [coord.], *Dicţionar de sociologie*, ed. cit.,

cât şi a observaţiei). După cum remarcau Kirk şi Miller, valoarea acestei triangulări constă, paradoxal, în faptul că „constrânge etnograful să realizeze cât de numeroase, dar oarecum diferite, sunt măsurătorile calitative care pot fi adevărate în acelaşi timp" (1986: 42).

Oricum, am putea presupune că cercetătorii care contestă aplicabilitatea standardelor ştiinţifice ale credibilităţii în aria cercetării calitative vor nega de asemenea şi relevanţa coeficientului de siguranţă. Daţi-mi voie să examinez argumentele lor înainte de a lua în discuţie modul în care criteriile coeficientului de siguranţă pot fi aplicate diverselor tipuri de date calitative.

8.2.1. *Coeficientul de siguranţă reprezintă sau nu o problemă ?*

Unii cercetători arată că preocuparea pentru caracterul sigur al observaţiilor este definitorie doar pentru teritoriul tradiţional al cercetării cantitative. Pentru că asemenea demersuri *pozitiviste* nu fac nici o diferenţă între lumea naturală şi cea socială, ele caută să producă nişte măsurători sigure ale vieţii sociale. Dimpotrivă, spun ei, o dată tratată realitatea socială ca flux, nu mai are sens să ne întrebăm dacă instrumentele noastre de cercetare sunt sau nu nişte măsurători corecte.

Iată un exemplu de argument din această categorie:

> Noţiunile pozitiviste legate de coeficientul de siguranţă presupun existenţa unui univers fundamental în care cercetarea ar putea fi, logic, repetată. Această ipoteză a lumii sociale imobile contrastează puternic cu ipoteza calitativă/interpretativă conform căreia lumea socială este într-o continuă schimbare; iar prin aceasta, ideea de repetare devine ea însăşi problematică (Marshall şi Rossman, 1989: 147).

Dar oare aşa să fie? Una este să aduci argumente în favoarea procesualităţii lumii; este însă mult mai riscant să afirmi, aşa cum par să facă Marshall şi Rossman, că lumea este un flux infinit (viziune potrivită poate filozofului presocratic Heraclit, însă deloc compatibilă cu perspectiva unui cercetător în domeniul ştiinţelor sociale).

O asemenea poziţie ar zădărnici orice tip de cercetare sistematică din moment ce pretinde că nu putem susţine nici o proprietate stabilă a lumii sociale. Şi, în orice caz, dacă recunoaştem ca posibilă existenţa unor astfel de proprietăţi, de ce, atunci, alte demersuri de cercetare n-ar reuşi să le repună în valoare? Aşa cum argumentează Kirk şi Miller:

> Cercetătorii care utilizează metodele calitative nu-şi pot permite să ignore eficacitatea coeficientului de siguranţă; atâta vreme cât trăsătura esenţială a cercetării de teren va consta în capacitatea sa de a trece în umbră validitatea propoziţiilor, şi rezultatele sale vor ignora (în mod rezonabil) siguranţa datelor. Pentru a lua în calcul coeficientul de siguranţă este absolut necesar ca investigatorul să-şi documenteze procedura (1986: 72).

---

p. 15) pentru a ne alinia opţiunii pe care o face traducătoarea Veronica Suciu în *Dicţionar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 422-425, ca antecedent teoretic privind metodologia calitativă, disponibil în limba română (n.tr.).

Urmându-i pe Kirk şi Miller, voi discuta mai jos modul în care coeficientul de siguranţă poate fi invocat în studiile calitative. Partea tare a argumentului meu este ipoteza conform căreia un înalt coeficient de siguranţă în cercetarea calitativă este asociat cu ceea ce Clive Seale (1999: 148) numeşte „mijloace de descriere cu un număr redus de inferenţe".

Aceasta presupune:

> înregistrarea observaţiilor în calitatea lor de date cât se poate de concrete, inclusiv relatări cuvânt cu cuvânt ale lucrurilor pe care le spun subiecţii, şi nu reelaborarea sensului general al cuvintelor oamenilor de către cercetător, ceea ce ar însemna că rapoartele ar fi deja influenţate de perspectivele personale ale acestuia (1999: 148).

Mă voi opri în continuare asupra metodologiilor discutate în partea a II-a a acestei cărţi: observaţia, analiza de text, interviul şi transcrierea datelor neprovocate şi vizuale. Folosindu-ne de aceste date, cum vom putea uza de acele mijloace de descriere care să implice cât mai puţine inferenţe, şi să împlinim, astfel, criteriul siguranţei datelor?

8.2.2. *Coeficientul de siguranţă şi observaţia*

Doar arareori oferă studiile de observaţie cititorilor şi altceva în afara unor extrase scurte şi persuasive. Iată ce spune Alan Bryman în legătură cu manierele tipice de a face etnografie:

> Notele de teren sau transcrierile vaste sunt rareori disponibile; ele s-ar dovedi totuşi extrem de folositoare pentru că ar permite cititorului să formuleze propriile sale observaţii privind perspectivele oamenilor care au fost studiaţi (1988: 77).

Deşi, aşa cum sugerează Bryman, extrasele vaste din notele de teren ar fi utile, cititorul ar trebui să aştepte în aceeaşi măsură informaţiile referitoare la modul în care notiţele de teren au fost înregistrate şi la contextele în care au avut loc aceste înregistrări.

Kirk şi Miller susţin că:

> Grija actuală pentru satisfacerea siguranţei datelor în observaţia calitativă gravitează în jurul eforturilor de detaliere a contextului relevant în care a avut loc observaţia (1986: 52).

Spradley (1979) arată că observatorii păstrează patru seturi distincte de notiţe:

1. Notiţe scurte, luate chiar în momentul derulării evenimentelor.
2. Notiţe detaliate, scrise îndată după sfârşirea fiecărei sesiuni de cercetare.
3. Un jurnal de teren în care înregistrează probleme şi idei care apar pe parcursul fiecărei sesiuni de cercetare.
4. Un dosar provizoriu în care încearcă schiţarea analizei şi interpretării (discutate de Kirk şi Miller, 1986: 53).

Sugestiile lui Spradley sunt folositoare în sistematizarea notelor din teren, îmbunătăţind, prin aceasta, coeficientul lor de siguranţă. Ele presupun nevoia de a distinge între analiza *etică* (bazată pe conceptele cercetătorului) şi analiza *emică* (bazată pe aparatul

conceptual al celor studiați)[1]. O astfel de distincție a fost întrebuințată în realizarea setului de convenții privind notițele de teren detaliat în tabelul 8.2.

Un exemplu concret ar putea face mai palpabilă discuția noastră asupra observației cu un înalt coeficient de siguranță. În studiul lor etnografic asupra adolescenților dependenți de droguri, discutat pentru prima oară de noi în secțiunea 4.6, Barry Glassner și Julia Loughlin (1987) au efectuat înregistrări audio ale tuturor interviurilor cu adolescenți. Ulterior, casetele au fost transcrise și codificate prin

> identificarea aspectelor discutate, manierelor de exprimare, temelor, evenimentelor, actorilor și așa mai departe... Aceste liste s-au transformat astfel într-un catalog de coduri, format din 45 de subiecte, fiecare conținând până la 99 de descrieri (1987 : 25).

TABELUL 8.2

Câteva convenții pentru notițele de teren

Semnul	Convenția	Utilizarea
„ ”	Ghilimele duble	Citate cuvânt cu cuvânt
' '	Ghilimele simple	Parafrazări
()	Paranteze	Date contextuale sau interpretări ale cercetătorului
< >	Paranteze unghiulare	Concepte emice
/	Bară	Concepte etice
___	Linie	Timpul despărțitor

Sursă: adaptat după Kirk și Miller, 1986 : 57.

La prima vedere, astfel de intabulări par să recurgă la numere doar de dragul număratului, reproducând modelul cercetărilor cantitative. În orice caz, autorii afirmă cât se poate de clar că maniera lor de abordare a analizei datelor este diferită de studiile pozitiviste :

> În cea mai mare parte a proiectelor de cercetare pozitiviste, coeficientul de siguranță al codificării este evaluat pe baza unui acord între codificatori. În cercetarea calitativă, preocuparea pentru o interpretare standardizată a datelor nu există. În schimb, atunci când dezvoltăm o catalogare și un sistem de recuperare atât de complexe, scopul nostru este acela *de a menține deschis accesul la cuvintele subiecților*, fără a ne baza pe memoria intervievatorilor sau pe analiștii datelor (1987 : 27, s.n.).

Reținând accesul la categoriile proprii subiecților, Glassner și Loughlin satisfac orientarea teoretică a celor mai multe cercetări calitative, permițând în același timp cititorilor un anumit tip de acces direct la datele fruste, neprelucrate. Prin aceasta, ei satisfac criteriile lui Seale, de descriere a activităților cu ajutorul unui număr cât mai redus de inferențe.

Mai mult decât atât, Glassner și Loughlin sugerează că acest gen de analiză se supune unor criterii specifice coeficientului de siguranță din studiile calitative, și anume :

1. V. mai multe amănunte în Zamfir și Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, ed. cit., p. 213 (n.tr.).

1. Codificarea şi analiza datelor au fost realizate „pe neştiute" : atât cercetătorii care au realizat codificarea, cât şi analiştii datelor „şi-au condus cercetarea fără a şti nimic despre aşteptările sau ipotezele directorilor de proiect" (1987 : 30).
2. Înregistrările asistate de computer şi analiza datelor ne îndeamnă să fim mai încrezători în existenţa reală a modelelor extrase din acel corpus de date, nefiind nişte simple exemple favorabile. Acest aspect urmează argumentul lui Maynard şi Clayman (1991) conform căruia notiţele de observaţie din teren trebuie să se bazeze pe date sigure – cum ar fi înregistrările audio şi video – ale comportamentelor subiecţilor (v. secţiunea 8.2.5).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 8.2

8.2.3. *Coeficientul de siguranţă şi textele*

Când vă aflaţi în faţa unui text, ştiţi că datele se află deja acolo, nefiltrate de notiţele cercetătorului de teren. Din acest motiv, datele textuale au, în principiu, un coeficient de siguranţă mai mare decât datele obţinute prin metoda observaţiei. Fireşte, spun „în principiu" fiindcă orice text poate fi contrafăcut : gândiţi-vă la aşa-numitele „jurnale ale lui Hitler".

O dată dovedit că nu există nici o probă care să indice falsificarea, aspectele legate de siguranţa textelor apar acum doar în legătură cu *categoriile* folosite de cercetător pentru a analiza textul respectiv. E esenţial ca aceste categorii să fie folosite în maniere *standardizate*, astfel ca orice cercetător să categorizeze în acelaşi fel.

O metodă standard de categorizare este cea prin „inter-evaluare". Aceasta înseamnă că aceleaşi date vor fi oferite spre evaluare unui număr de analişti (evaluatori) cărora li se va cere să le analizeze urmând un set de categorii asupra cărora s-a căzut de acord în prealabil. Rapoartele lor vor fi apoi examinate, orice diferenţă discutată şi apoi aplanată.

Pentru a vedea modul de funcţionare al acestei metode, găsiţi un coleg care să fi lucrat asupra aceluiaşi exerciţiu, la capitolul 5. Comparaţi analizele voastre asupra aceloraşi date şi vedeţi dacă puteţi aplana diferenţele prin discuţii.

8.2.4. *Coeficientul de siguranţă şi interviurile*

Coeficientul de siguranţă al proiectelor de interviu reprezintă o problemă centrală în studiile de metodologie calitativă. Conform acestora, este extrem de important ca toţi respondenţii să înţeleagă întrebările în acelaşi fel pentru ca răspunsurile să poată fi codificate eliminând posibilitatea incertitudinii. Acest deziderat poate fi atins prin mai multe mijloace, inclusiv prin :

1. Pre-testarea proiectelor de interviu ;
2. Instruirea intervievatorilor ;
3. Elaborarea – atât cât este posibil – a unor variante fixe de răspuns ;
4. Verificări prin inter-evaluare ale manierelor de codificare a răspunsurilor, în cazul întrebărilor deschise.

În capitolul 4 spuneam că orientarea exclusivă spre aceste aspecte ar putea distrage atenţia de la ipotezele teoretice subiacente sensului pe care-l ataşăm răspunsurilor obţinute de la intervievaţi. Totuşi, aceasta nu înseamnă că putem pur şi simplu ignora aspectele convenţionale ale siguranţei datelor, chiar dacă vom evita, în mod deliberat, să tratăm relatările obţinute prin intervievare ca fiind simple „rapoarte" asupra realităţii. Deci, chiar şi atunci când preocuparea noastră analitică este structura narativă sau categorizarea membrilor, ne va fi totuşi de folos să pre-testăm interviul şi să comparăm manierele de analizare a datelor efectuate de cel puţin doi cercetători.

Studiile prin interviu ar trebui să satisfacă, de asemenea, criteriul descrierii cu ajutorul unui număr redus de inferenţe. Când realizăm interviuri prin e-mail, putem satisface acest criteriu fără probleme, deoarece participanţii au realizat deja transcrierile răspunsurilor pe care le dau.

Când realizăm alte tipuri de interviu, putem satisface nevoia unor descrieri fără un număr prea mare de inferenţe prin:

1. Înregistrarea cap-coadă a tuturor interviurilor faţă în faţă;
2. Transcrierea atentă a înregistrărilor conform cerinţelor unei analize cu un coeficient de siguranţă mulţumitor (fără a pasa unui dactilograf problema transcrierii!);
3. Prezentarea unor extrase lungi din corpusul de date în raportul de cercetare final – inclusiv întrebările care au provocat răspunsurile respective.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 8.3

8.2.5 *Coeficientul de siguranţă şi transcrierile datelor audio şi video*

Argumentul lui Kirk şi Miller în favoarea convenţionalizării metodelor de înregistrare a notiţelor de teren poate fi aplicat şi transcrierilor – fiindcă vom depinde în exclusivitate de notele din teren în lipsa unor înregistrări audio şi video. Dacă avem însă la dispoziţie şi transcrierile unor înregistrări, folosind convenţiile standard (vezi *Apendicele*) vom satisface întru totul cerinţa lui Kirk şi Miller privitoare la documentarea procedurilor.

În cazul înregistrărilor video, convenţiile de transcriere ale AC ies la iveală treptat (v. secţiunea 7.3.2). Pe lângă aceasta, cititorilor de studii tipărite li se pot oferi cadre imortalizate (v. ten Have, 1998: 93). Astăzi, cu avansarea tehnologiei pe Internet, putem asista la o tranziţie majoră, publicul având acces la toate înregistrările video şi audio simultan cu parcurgerea transcrierilor.

Deşi nevoia realizării descrierilor cu ajutorul unui număr redus de inferenţe poate fi excelent rezolvată prin asemenea metode, să nu ne închipuim că, astfel, am epuizat toate aspectele coeficientului de siguranţă. De exemplu, cercetătorii încă mai pot lua decizii falibile în ceea ce priveşte amplasarea camerei de luat vederi sau momentul oportun de oprire a filmării.

Dintr-o altă perspectivă – de altfel esenţială – atunci când activităţile oamenilor sunt înregistrate şi transcrise, siguranţa interpretării transcrierilor poate fi mult slăbită prin ignorarea transcrierii unor pauze şi suprapuneri aparent neînsemnate, însă adesea cruciale. De pildă, un studiu recent asupra unor consultaţii medicale a căutat să stabilească dacă pacienţii bolnavi de cancer erau conştienţi că suferă de o boală incurabilă.

În acest studiu (Clavarino *et al.*, 1995) încercam să examinăm resorturile aflate la baza judecăţilor interpretative realizate pe marginea conţinutului mai multor casete cu înregistrări ale interviurilor medic-pacient, mai concret, a trei oncologi cu trei pacienţi bolnavi de cancer diagnosticaţi de curând. Pe parcursul acestor interviuri, pacienţii ar fi trebuit să fie informaţi că boala de care suferă este incurabilă. S-au realizat, astfel, două transcrieri independente ale interviurilor respective. În prima, s-a încercat să se transcrie convorbirea „cuvânt cu cuvânt"; adică fără reguli ortografice sau alte modalităţi de „coafare" a textelor.

Pe baza primei transcrieri, trei codificatori independenţi, antrenaţi anume pentru a fi consecvenţi şi logici, au codificat materialul. S-a putut estima, astfel, coeficientul de siguranţă prin inter-codificare. Inadvertenţele rezultate reflectau, probabil, câteva ambiguităţi ale datelor, câteva suprapuneri între categoriile codificate sau simple erori de codificare.

Cea de-a doua transcriere s-a bazat pe câteva idei analitice şi pe simbolurile de transcriere utilizate în codul analizei conversaţiei (AC). Această modalitate de transcriere oferea informaţii suplimentare referitoare la felul în care părţile îşi organizau discuţia şi, credem noi, reprezintă o înregistrare mult mai obiectivă, mai comprehensivă şi, prin aceasta, mai sigură a datelor, graţie nivelului de detaliu presupus de acest gen de transcriere.

Bazându-ne pe simbolurile de transcriere şi pe conceptele AC, am căutat să aducem în prim-plan aspectele subtile ale discuţiei, arătând modul în care atât medicul, cât şi pacientul produceau şi primeau enunţuri ambigue *acceptate*, privitoare la prognoza bolii. Consideraţiile menţionate impuneau, atunci, o schimbare a orientării dinspre manierele de codificare înspre modurile în care participanţii îşi monitorizau unul altuia afirmaţiile, într-o manieră demonstrabilă. O dată îndreptată atenţia înspre asemenea detalii, se pot emite judecăţi al căror caracter de adevăr va fi mai uşor recognoscibil. Inevitabil, această perspectivă duce la rezolvarea problemei siguranţei obţinute prin încrucişarea mai multor variante de codificare (inter-codificare).

De exemplu, când cercetătorii au ascultat pentru prima oară înregistrările unor consultaţii relevante, au simţit uneori că nu există nici o probă detectabilă a faptului că pacienţii au luat cunoştinţă de afirmaţiile deseori mascate ale medicilor referitoare la prognoza bolii. În orice caz, când înregistrările au fost retranscrise, s-a demonstrat că pacienţii utilizau de fapt enunţuri discrete (cum ar fi „da" sau, mai des, „mm") pentru a marca faptul că au preluat informaţia respectivă. La fel, medicii vor monitoriza la rândul lor tăcerea pacienţilor şi îşi vor reformula afirmaţiile referitoare la prognoză, în funcţie de această reacţie.

Şi în AC, aşa cum am discutat în capitolul 6, pentru creşterea coeficientului de siguranţă se foloseşte o metodă similară comparării diverselor codificări realizate de mai mulţi codificatori. Acolo unde se poate, datele sunt analizate în sesiuni de grup în cadrul cărora se ascultă (sau se privesc) înregistrările. E important aici să nu ne amăgim singuri căutând o transcriere „perfectă". Transcrierile pot fi mereu îmbunătăţite, iar căutarea perfecţiunii este iluzorie şi ia mult timp. Ceea ce contează mai mult este să se ajungă la un acord asupra unei anumite transcrieri, adecvate sarcinii cercetării. Un beneficiu suplimentar al acestor sesiuni de grup este acela că, în cadrul său, se conturează de obicei nişte linii de forţă ale viitoarei analize.

Cum arătam deja, credibilitatea studiilor calitative nu se bazează doar pe coeficientul de siguranţă al datelor şi pe metodelor utilizate, ci şi pe validitatea descoperirilor. Revin, acum, la natura validităţii în cercetarea calitativă şi la mijloacele prin care aceasta poate fi atinsă.

8.2.6. *Coeficientul de siguranţă – rezumat*

Spuneam că atât siguranţa, cât şi validitatea datelor sunt aspecte la fel de importante în câmpul cercetării. Merg mai departe cu sugestiile, afirmând că siguranţa se poate atinge folosind metode standardizate de luare a notiţelor de teren şi de pregătire a transcrierilor. În cazul interviurilor şi datelor textuale, am arătat că siguranţa datelor poate fi îmbunătăţită comparând analizele efectuate asupra aceluiaşi corpus de date de către mai mulţi cercetători.

Să trecem acum la validitate.

8.3. Validitatea

> Prin validitate înţeleg adevăr, interpretat ca fiind măsura în care o relatare reprezintă cu acurateţe fenomenele sociale la care se referă (Hammersley, 1990: 57).

Propunând o informaţie intenţionată ca „adevărată", ne expunem la două tipuri de *erori* clar delimitate de Kirk şi Miller (1986: 29-30).

1. *Tipul I de eroare* – a crede despre o afirmaţie că este adevărată atunci când nu este (în termeni statistici, acest lucru se traduce prin respingerea „ipotezei nule", adică ipoteza că nu există nici o relaţie între variabile).
2. *Tipul al II-lea de eroare* – a respinge afirmaţiile care sunt, de fapt, adevărate (adică sprijinind „ipoteza nulă" într-o manieră incorectă).

Deoarece ideea de *validitate* provine din cercetarea cantitativă, voi începe prin a explica ce înseamnă ea în contextul său de origine, iar apoi să vedem în ce fel se poate aplica unor studii elaborate prin metode calitative.

8.3.1. *Validitatea în cercetarea cantitativă*

În cercetarea cantitativă, o formă frecventă de eroare de tip I apare în momentul în care trecem cu vederea o corelaţie „nelegitimă". De pildă, doar fiindcă X pare a fi întotdeauna urmat de Y, nu înseamnă că X este în mod necesar, cauza lui Y. Ar putea exista un al treilea factor, Z, care produce atât X, cât şi Y. Sau, Z ar putea fi „o variabilă survenită între timp" cauzată de X şi care influenţează pe Y (v. Selltiz *et al.*, 1964: 424-431; discuţia mea asupra datelor lui Procter, 1993, din secţiunea 2.1).

Aşa cum am avut ocazia să remarcăm în secţiunea 2.1, cercetătorul care utilizează metode cantitative se poate servi de mijloace sofisticate pentru a se păzi de posibila invazie a corelaţiilor „nelegitime". În orice caz, metodele utilizate în sondaje discutate nu sunt, la rândul lor, lipsite de complicaţii. După cum arată Fielding şi Fielding:

chiar şi cele mai avansate proceduri de anchetă nu fac decât să manipuleze nişte date care au fost, oricum, obţinute la un moment dat întrebând oamenii (1986: 12).

Cum spuneam în capitolul 4, ce răspund oamenii la întrebările unui interviu nu se află într-o legătură clară şi stabilă cu modul în care se comportă ei în situaţiile neprovocate. În al doilea rând, aşa cum am văzut în capitolul 2, ca de exemplu în studiul lui Blau şi Schoenherr (1971), revendicările cercetătorilor îşi găsesc de multe ori credibilitatea pentru că au la bază cunoştinţe ale simţului comun care au mai mare nevoie de explicaţii decât de o acceptare pasivă. Pentru a doua oară, Fielding şi Fielding exprimă cât se poate de relevant această idee:

> cercetătorii care extrapolează nişte rezultate de la un eşantion la o populaţie ignoră posibila disparitate între discursul real al actorilor pe marginea subiectului respectiv şi modul în care aceştia răspund la întrebări în cadrul unui context formal (1986: 21).

Aşa că, metodele cantitative nu pun la dispoziţie o soluţie neproblematică pentru obţinerea validităţii:

> La urma urmelor, orice metodă de colectare a datelor este analizată „calitativ", atâta vreme cât activitatea de a analiza este, în sine, o traducere, prin aceasta apărând necesitatea unei interpretări selective. Indiferent dacă datele colectate sunt cuantificabile sau sunt calitative, toate trebuie să *justifice* inferenţele realizate (1986: 12, s.n.).

Vom examina în continuare modul în care cercetătorii care utilizează metodele calitative ar putea pretinde, în termenii lui Fielding şi Fielding, că au o „justificare pentru inferenţele lor" şi că demersurile lor analitice sunt valide.

8.3.2. *Revendicarea validităţii în cercetarea calitativă*

Aşa cum arătam, problema validităţii rămâne esenţială, indiferent de orientarea teoretică a cercetătorilor sau de preferinţa pentru datele calitative ori cantitative. Câţiva sociologi contemporani se arată satisfăcuţi de ipoteza naturalismului, conform căreia credibilitatea este garantată dacă cercetătorul „se întreţine" cu cei din tribul sau subgrupul cultural respectiv şi revine apoi din teren cu o relatare „autentică".

În orice caz, nu voi discuta aici prea multe criterii-standard de evaluare a validităţii, fie pentru că ele sunt disponibile deja în alte publicaţii de metodologie, fie pentru că sunt perfect credibile pentru simţul comun şi/sau nepotrivite pentru logica teoretică a cercetării calitative aşa cum arătam în secţiunea 2.3. Printre aceste criterii se numără:

1. Impactul cercetătorului asupra mediului de cercetare (aşa-numitul „halou" sau „*efect Howthorne*" (v. Hammersley, 1990: 80-82; Landsberger, 1958).
2. Valorile cercetătorului (v. Weber, 1949; şi, în volumul de faţă, secţiunea 4.2).
3. Caracterul de adevăr al relatării respondetului (v. secţiunea 4.2).

Două alte forme de validare sunt adecvate în primul rând logicii cercetării calitative:

1. Compararea diferitelor tipuri de date (d. ex.: cantitative şi calitative) şi diferitelor metode (d. ex.: observaţia şi interviul) pentru a vedea dacă se completează unele pe

altele. Această formă de comparare, numită *triangulare* (*triangulation* – n.tr.), provine din manevrele de navigaţie cu ajutorul cărora se căuta plasarea corectă în spaţiu a unui obiect.

2. Să li se arate subiecţilor studiaţi descoperirile realizate de cercetător. Dacă ei înşişi vor verifica aceste descoperiri, cercetătorul va putea fi mult mai sigur de validitatea lor. Această metodă este cunoscută sub denumirea de *validare a respondentului*.

Fiecare dintre aceste metode este discutată mai jos. Voi arăta, de asemenea, de ce eu personal consider că acestea sunt, în general, *nepotrivite* cercetării calitative.

Triangularea

Unul dintre primii susţinători ai metodei triangulării a fost Norman Denzin (1970). Problema apare în contextul discuţiei sale asupra avantajelor şi limitelor metodei observaţiei. Spre deosebire de cercetarea bazată pe sondaje, Denzin sublinia că:

> Observatorul participant nu trebuie să ţină cont, pe teren, de nici o prejudecată privind natura problemei cercetate, şi nici de mecanismele rigide de colectare a datelor sau de nişte ipoteze anume (1970: 216).

În orice caz, Denzin observă în plus că observaţia participativă nu este scutită de dificultăţi. Mai întâi, faptul că observatorul se orientează pe cele petrecute în prezent, l-ar putea împiedica să cerceteze evenimentele importante petrecute înaintea apariţiei sale în teren. În al doilea rând, aşa cum sublinia şi Dalton (1959), persoanele de încredere sau informatorii descoperiţi în locaţia respectivă ar putea fi cu totul nereprezentativi pentru participanţii mai retraşi. În al treilea rând, observatorii ar putea modifica situaţia prin simpla lor prezenţă şi, prin aceasta, decizia privitoare la rolul pe care ar trebui să-l adopte, va fi hotărâtoare. Şi, în sfârşit, observatorul ar putea deveni „unul de-al lor", identificându-se atât de mult cu participanţii încât, asemenea unui copil care învaţă să vorbească, nu-şi mai poate aminti cu precizie când şi cum anume a descoperit anumite lucruri, sau nu mai poate articula principiile după care îşi conduce „vorbirea" – ameninţarea permanentă a naturalismului.

Date fiind aceste dificultăţi, Denzin oferă două soluţii. Prima dintre ele nu mai admite nici un fel de discuţii. Se referă la utilizarea mai multor surse pentru colectarea datelor, ca parte a metodologiei folosite. Astfel, Denzin defineşte observaţia participativă ca fiind:

> o strategie de teren care combină simultan analiza documentelor, intervievarea respondenţilor şi a informatorilor, participarea directă, observaţia şi introspecţia (1970: 186).

Acum, ca o concentrare a *memento*-urilor privind subiectivitatea oricărui context de colectare a datelor, unei astfel de „strategii de teren" i se restituie dintr-o dată întreg sensul. În orice caz, se pare că Denzin doreşte să pătrundă şi dincolo de recunoaşterea parţialităţii datelor, pentru că cea de a doua soluţie a sa pentru diminuarea dificultăţilor observaţiei participative constă în sugestia că o practicare generalizată a „metodei triangulării" poate servi la depăşirea perspectivelor subiective, conducând la realizarea unei imagini complete a evenimentelor.

Însă, aşa cum nota în altă parte, acţiunile şi relatările sunt „situate". Aceasta presupune, contrar argumentului său de mai înainte privind triangularea, că metodele provin adesea din teorii diferite şi nu pot oferi un adevăr „obiectiv" (Fielding şi Fielding, 1986: 33).

Deci:

> mai multe teorii şi mai multe metode... merită a fi urmate, însă nu din motivele citate de Denzin... Acurateţea unei metode constă în aplicarea sa sistematică, dar arareori inacurateţea unei abordări a datelor este complementată de acurateţea alteia (Fielding şi Fielding, 1986: 35).

Pentru a contracara ceea ce Fielding şi Fielding numesc pe bună dreptate „eclectismul" lui Denzin (1986: 34), aceştia sugerează în plus că triangularea ar trebui să fie utilizată conform unor reguli întemeiate pe date concrete. În principiu, ele par să opereze în felul următor:

1. Porniţi de la un model (d. ex.: naturalismul, emoţionalismul sau constructivismul social) sau de la o perspectivă teoretică.
2. Alegeţi metodele şi datele care vă oferă o imagine asupra structurii şi sensului în cadrul perspectivei alese (d. ex.: emoţionaliştii vor dori să genereze date care facilitează pătrunderea autentică în experienţele oamenilor, în vreme ce constructiviştii vor prefera să releve modul în care anumite fenomene sociale sunt considerate împreună în cadrul anumitor interacţiuni).

În orice caz, chiar şi atunci când recurgem la un singur model de analiză, nu este exclus să întâmpinăm dificultăţi în strângerea laolaltă a datelor în vederea obţinerii unui „adevăr" totalizator. După cum subliniază Hammersley şi Atkinson:

> cercetătorul ar trebui să evite adoptarea unei perspective „optimiste" conform căreia strângerea datelor din diferite surse va reuşi să producă o imagine mai completă, fără a mai întâmpina alte genuri de probleme (1983: 199).

Fireşte, această observaţie nu insinuează că cercetătorul ar trebui să evite generarea datelor pe mai multe paliere. Chiar şi pentru constructivişti, triangularea datelor ar putea servi la asamblarea tuturor aspectelor care privesc caracterul situat al acţiunii. De pildă, Dingwall (corespondenţă personală) sugerează că triangularea este valoroasă în momentul în care relevă existenţa unor relatări publice şi personale privind munca într-o agenţie. În acest caz, „datele de interviu şi datele din teren pot fi combinate... pentru a-şi sublinia, reciproc, sensul".

„Greşeala" apare doar în momentul în care folosim datele din diverse surse pentru a da sentinţe asupra rapoartelor obţinute. O astfel de tendinţă reduce cercetătorul la ceea ce Garfinkel numeşte un „ironist" care foloseşte o relatare pentru a o desfiinţa pe cealaltă, rămânând astfel orb la sensul tributar contextului în care fiecare dintre ele a fost generată.

În concluzie: problema majoră a triangulării ca tehnică de testare a validităţii este aceea că, opunând diferite contexte, ignoră dependenţa de context şi caracterul extrem de flexibil şi de bine adecvat al interacţiunii sociale, şi, în sfârşit, presupune că membrii sunt „dopaţi cultural" şi, din acest motiv, au nevoie de cercetători pentru a le risipi iluziile (v. Garfinkel, 1967; Bloor, 1978).

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 8.4.

Validarea respondentului

În cazul în care sunteţi interesaţi în primul rând de „experienţă" şi „autentic", aşa cum fac emoţionaliştii, veţi dori probabil să încercaţi să validaţi descoperirile întorcându-vă cu acestea înapoi la oamenii pe care i-aţi studiat, pentru a vedea dacă ei se pun de acord cu propriile lor „experienţe". În acest context, Reason şi Rowan (1981) critică cercetătorii care se tem ca nu cumva să-şi „contamineze datele cu experienţa subiectului". Dimpotrivă, spun ei, orice cercetare rezonabilă revine la subiecţii săi cu rezultatele provizorii, pentru a le finisa în lumina reacţiilor acestora.

Bloor (1978) încorporează abordarea preferată de Reason şi Rowan (punctul 3 în lista care urmează) în discuţia sa asupra celor trei proceduri prin care se realizează validarea respondentului:

1. Cercetătorul caută să prevadă clasificările membrilor în situaţiile concrete în care sunt folosite (v. Frake, 1964).
2. Cercetătorul pregăteşte cazuri ipotetice şi prevede răspunsurile subiecţilor la acestea (v. din nou Frake, 1964).
3. Cercetătorul oferă respondenţilor raportul său de cercetare şi înregistrează reacţiile acestora faţă de el.

Bloor a utilizat cea de a treia procedură (1978; 1983) în studiul său asupra luării deciziilor medicale în cazurile de adenosilectomie, sperând că medicii îi vor valida descrierile privind practica profesională – ceea ce el numeşte „un fel de efect de auto-recunoaştere" (1978: 549). Deşi Bloor spune că a reuşit să realizeze câteva modificări utile în urma comentariilor chirurgilor asupra propriilor practici, el îşi mărturiseşte de asemenea numeroasele rezerve faţă de tehnica validării respondentului. Rezervele sale pornesc de la următoarea întrebare: respondenţii sunt sau nu în stare să urmărească un raport redactat pentru un public specializat şi, chiar dacă acesta apare într-o formă inteligibilă, se poate şti cu siguranţă că subiecţii vor fi (sau ar trebui să fie) interesaţi de o asemenea lucrare (1978: 550)? O problemă care apare aici, remarcată de Abrams, este că „validarea sinceră a respondenţilor are loc doar dacă rezultatele analizei sunt compatibile cu imaginea de sine a acestora" (1989: 8).

În orice caz, conchide Bloor, acest neajuns nu înseamnă că încercarea de a obţine o asemenea validare este în sine nevaloroasă. În acest mod, se generează, într-adevăr, date noi, care, deşi nu validează proiectul, sugerează adesea căi interesante de analiză (Bloor, 1983: 172).

Ideea lui Bloor a fost preluată cu eficienţă de Fielding şi Fielding (1986) (validarea respondenţilor este, la rândul său, supusă criticilor de Bryman, 1988: 78-79). Fielding şi Fielding recunosc faptul că subiecţii studiaţi ar putea deţine informaţii suplimentare, mai cu seamă privitoare la contextul acţiunilor lor. Oricum,

> nu avem nici un motiv să presupunem că membrii ar avea un statut privilegiat în comentarea propriilor acţiuni... un astfel de *feedback* nu poate fi considerat o validare directă sau o refutare a inferenţelor observatorului. Mai degrabă acest proces de aşa-numită „validare" poate fi tratat în termenii unei noi surse de date şi intuiţii (1986: 43).

Desigur, discuţia de mai sus pune de o parte problema eticii, politicii şi caracterului practic al relaţiei dintre cercetător şi subiecţii săi (v. capitolul 9). Totuşi, aspectele amintite acum nu trebuie confundate cu problema validării descoperirilor cercetării.

Dacă nu suntem pe deplini convinşi nici de triangulare, nici de validarea respondenţilor, cum vom reuşi atunci să depăşim calitatea anecdotică a celor mai multe dintre cercetările calitative, pentru a putea pretinde caracterul valid al acestora? Ca să răspundem la această întrebare, voi revizui toate metodele pe care le cred potrivite în validarea studiilor bazate în mare parte sau în totalitate pe date calitative. Acestea sunt:

1. Inducţia analitică;
2. Metoda constant-comparativă;
3. Analiza cazurilor deviante;
4. Abordarea comprehensivă a datelor;
5. Utilizarea unor intabulări simple, atunci când situaţia o cere.

Inducţia analitică (IA)[1]

Cum remarcam în secţiunea 2.3, cercetătorii nu trebuie să accepte ipoteza că munca lor poate fi doar exploratorie sau descriptivă. Aşa cum argumentează Glaser şi Strauss (1967), *grounded theory* presupune adesea evitarea faptelor apriorice; ceea ce nu înseamnă că nu putem (sau n-ar trebui) să generăm şi să testăm ipotezele „ancorate" în datele empirice.

Dacă am identificat nişte „fenomene" şi am generat nişte ipoteze, putem mai departe recurge la un corpus restrâns de date (un „caz"), examinându-l după cum urmează:

> un caz este... studiat pentru a vedea dacă ipotezele stabilite se leagă în vreun fel de acesta. Dacă nu, acestea vor fi reformulate (sau fenomenele redefinite pentru a exclude cazul respectiv). În vreme ce doar un număr foarte mic de cazuri sprijină convingerea practică, cazurile negative demonstrează netemeinicia explicaţiei care va fi atunci reformulată. Examinarea cazurilor, redefinirea fenomenelor şi reformularea ipotezelor se va repeta până când se va putea remarca o relaţie evidentă între acestea (Fielding, 1988: 7-8).

IA reprezintă echivalentul testării statistice[2] a asocierilor cantitative ca să se vadă marja maximă de eroare aleatorie care se poate comite. În orice caz,

> în analiza calitativă... nu există fluctuaţii de eroare. Toate excepţiile sunt eliminate prin revizuirea ipotezelor până când toate datele se vor potrivi între ele. Rezultatul acestei proceduri este acela că testele statistice sunt, de fapt, *inutile* din moment ce cazurile negative au fost îndepărtate (Fielding şi Fielding, 1986: 89).

Un exemplu de IA utilizată într-un studiu de teren ne va fi de folos. În studiul lui Bloor asupra chirurgilor, deja discutat mai înainte, cercetătorul a încercat:

> [să reconstruiască] inductiv standardul „regulilor de decizie" propriu fiecărui specialist în parte, pe care acesta îl utiliza în cadrul procesului de luare a deciziilor (1978: 545).

---

1. V. şi *Dicţionar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 187-188 (n.tr.).
2. V. pentru lămurirea termenului de „testare statistică" Zamfir şi Vlăsceanu (coord.), *Dicţionar de sociologie*, ed. cit., pp. 629-632, mai ales p. 629 (n.tr.).

Aceste reguli au fost apoi comparate cu fiecare dintre procedurile medicilor prin care aceştia căutau informaţii relevante.

Bloor pleacă de la distincţia dintre condiţiile „necesare" şi cele „suficiente" pentru a obţine un anumit rezultat. Condiţiile „necesare" sunt cele fără de care este imposibil să se ajungă la un anumit rezultat. Condiţiile „suficiente" sunt cele care explică în totalitate rezultatul în chestiune. De pildă, pentru mine o condiţie necesară de a ţine o prelegere este aceea că trebuie să fiu prezent la o anumită oră într-un anumit loc. Printre condiţiile suficiente s-ar putea număra şi cunoştinţele mele asupra subiectului respectiv, faptul de a avea la îndemână o schiţă a prelegerii, publicul care să mă asculte şi aşa mai departe. Iată modul în care Bloor îşi stabileşte metoda sa inductivă:

1. Pentru fiecare dintre specialişti, cazurile erau clasificate provizoriu în funcţie de categoria de dispoziţie în care se alinia.
2. Datele privind toate cazurile unui specialist care făcea parte dintr-o anumită categorie de dispoziţie erau examinate cu atenţie pentru a realiza o listă provizorie a acestor trăsături care se repetau în toate cazurile categoriei respective.
3. Cazurile „deviante" (adică acele cazuri cărora le lipsesc trăsăturile comune majorităţii cazurilor din categoria de dispoziţie) au fost cercetate îndeaproape pentru a stabili dacă: a) lista provizorie care conţine caracteristicile comune cazurilor dintr-o anumită categorie ar putea fi modificată în aşa fel încât să permită introducerea acestor situaţii deviante; b) dacă sistemul de clasificare ar putea fi modificat într-o asemenea manieră încât să permită includerea cazurilor deviante într-o categorie modificată.
4. Având, astfel, întocmită o listă de trăsături comune tuturor cazurilor care fac parte dintr-o anumită categorie, cazurile din alte categorii au fost şi ele analizate cu atenţie pentru a vedea care trăsături sunt împărtăşite cu alte cazuri aflate în cadrul primei categorii considerate. Asemenea trăsături de caz împărtăşite au fost, astfel, considerate *necesare*, şi nu doar *suficiente*, pentru realizarea unui anumit tip de dispoziţie.
5. Din trăsăturile necesare şi suficiente asociate unei anumite categorii de cazuri, care au în comun un anumit tip de *dispoziţie*, vor fi deduse regulile de decizie relevante pentru specialistul în cauză.

Cele prezentate mai sus nu constituie decât o versiune abreviată a listei lui Bloor. El adaugă încă două stadii, de-a lungul cărora cazurile sunt re-cercetate pentru fiecare regulă de decizie în parte, iar apoi întreg procesul este re-pus în scenă pentru a justifica dispoziţiile obţinute de toţi specialiştii vizaţi de studiu.

Bloor recunoaşte că procedura sa nu a fost întru totul inductivă. Înainte de a începe analiza, el avea deja câteva impresii generale formate în perioada cercetării de teren (1978: 547). Ar mai trebui, de asemenea, adăugat că nici o testare a ipotezelor nu poate sau n-ar trebui să fie independentă de un cadru teoretic. În mod necesar, atunci, inducţia analitică depinde atât de un *model* de funcţionare a vieţii sociale, cât şi de un set de *concepte* specifice modelului dat.

IA ne poate părea destul de complicată. În orice caz, ea se va evapora în faţa a două tehnici extrem de simple pe care le voi descrie chiar acum:

1. Utilizarea metodei constant-comparative;
2. Identificarea cazurilor deviante.

Metoda constant-comparativă

Metoda constant-comparativă presupune ca cercetătorul să fie mereu gata să descopere un nou caz prin intermediul căruia să testeze ipotezele provizorii. Într-un studiu timpuriu asupra schimbării perspectivelor asupra profesiei la studenţii la medicină pe parcursul practicii studenţeşti, Becker şi Geer (1960) au descoperit că ar putea testa ipoteza în curs – privitoare la influenţa stagiilor în spitale asupra percepţiei profesiei de medic – comparând diferite grupuri în acelaşi timp şi, pe de altă parte, comparând un grup de studenţi cu un altul pe parcursul practicii. De pildă, se putea afirma cu deplină siguranţă faptul că medicinistii din anii începători aveau tendinţa de a fi idealişti din moment ce mai multe grupuri de studenţi din anul I împărtăşeau această perspectivă.

În mod similar, când am studiat ce se petrece cu copiii suferinzi de sindromul Down într-un spital de cardiologie, mi-am testat descoperirile prin înregistrări ale consultaţiilor efectuate în aceeaşi clinică asupra unor copii care nu prezentau vreo anormalitate congenitală (Silverman, 1981). Şi, firește, încercarea mea de a analiza ordinea ceremonială în practica medicală privată (Silverman, 1989) s-a bazat cât se poate de mult pe compararea datelor obţinute aici cu cele colectate în clinicile publice.

În orice caz, e destul de puţin probabil ca cercetătorii începători să dispună de resursele necesare studiului mai multor cazuri, ceea ce nu înseamnă totuşi că demersurile comparative sunt cu totul inaccesibile. Metoda constant-comparativă implică pur şi simplu cercetarea şi compararea tuturor fragmentelor de date care aparţin unuia şi aceluiaşi studiu (Glaser şi Strauss, 1967).

De vreme ce o asemenea metodă poate părea atractivă, cercetătorii începători s-ar putea la rândul lor îngrijora în faţa a două dificultăţi practice apărute o dată cu aplicarea sa. Prima: nu e exclus să le lipsească resursele necesare asamblării tuturor datelor într-o formă analizabilă. De pildă, transcrierile unui set complet de date ar putea dura inadmisibil de mult timp şi, în plus, un demers de o asemenea amploare le-ar putea distrage atenţia de la analiza datelor. Şi cea de-a doua: cum vom proceda la compararea datelor din moment ce n-am reuşit încă să generăm o ipoteză provizorie sau măcar un set iniţial de categorii?

Din fericire, aceste obiecţii se pot depăşi numaidecât. În practică are, în general, sens să se înceapă analiza doar asupra unei părţi relativ mici din datele existente. Apoi, o dată avut la dispoziţie un set provizoriu de categorii, se pot testa ipotezele care se desprind din acesta, extinzând imediat corpusul de date.

Această idee a fost subliniată cât se poate de clar de Anssi Peräkylä utilizând exemplul studiilor bazate pe date audio-înregistrate:

> Fiecare cercetător sau fiecare echipă de cercetare poate transcrie un număr limitat de date. Dar, pe de altă parte, o bază de date extinsă are, fără îndoială, mari avantaje... o mare parte din date poate fi reţinută ca resursă pentru a fi utilizată doar în momentul în care analiza a progresat, iar fenomenul de cercetat e deja bine conturat. În ultima fază se pot transcrie, de asemenea, scurte secvenţe din datele de rezervă şi, astfel, se va putea remarca întreaga paletă a variaţiilor fenomenului studiat (1997: 206).

Am utilizat această metodă constant-comparativă, pornind de la un set mai restrâns de date, pentru a ajunge la un set ceva mai extins, în recentul meu studiu dedicat

consilierii pe subiectul SIDA (Silverman, 1997b). De pildă, izolând un exemplu de modalitate de rezistenţă a clientului la sfaturile consilierului am început să caut printre datele disponibile o mostră mai mare de cazuri de rezistenţă la consiliere. Acest exemplu va fi discutat în detaliu ceva mai încolo.

Analiza cazurilor deviante

Metoda comparativă implică o căutare şi o analiză permanentă a cazurilor deviante. Hugh Mehan clarifică în felul următor:

> Metoda debutează cu analiza unor mici secvenţe de date. Se va genera o schemă de analiză provizorie. Schema va fi, apoi, comparată cu alte date, realizându-se, dacă e cazul, modificările de rigoare în schemă. Aceasta va fi confruntată fără încetare cu cazurile negative discordante până când cercetătorul a reuşit să extragă un mic set de reguli care se pot regăsi în întreg corpusul de date supus analizei (1979: 21).

Mehan observă că acest demers este cât se poate de diferit de sensul „analizei cazurilor deviante" prezent în cercetarea cantitativă. În cazul acesteia, cercetătorii se opresc asupra cazurilor deviante în două circumstanţe:

1. Când variabilele existente nu produc suficiente corelaţii statistice;
2. Când se pot realiza nişte corelaţii interesante, dar sunt bănuite de „ilegitimitate".

Prin contrast, în studiile calitative cercetătorul n-ar trebui să se arate mulţumit cu nişte explicaţii care par să aibă răspuns la aproape toate variaţiile care apar în datele sale. În schimb, cum arătam deja, în cercetarea calitativă orice fel de date trebuie utilizate până când vor putea fi justificate.

E important să subliniem faptul că aceste „cazuri deviante" vor fi cel mai bine identificate pe baza *conceptelor* din cadrul unui anumit *model*. Astfel că aceste date nu vor fi niciodată deviante în sine, ci, mai degrabă, ele sunt tratate astfel doar prin raportarea lor la abordarea utilizată (v. modul în care am folosit AC la sfârşitul discuţiei acesteia, ceva mai încolo, în secţiunea de faţă). Această abordare definită teoretic a analizei ar trebui să fie, de asemenea, aplicată cu succes în momentul compilării şi cercetării datelor intabulate.

Oricum, analiza cazurilor deviante în contextul metodei constant-comparative, deoarece implică o continuă mişcare înainte-înapoi între diversele părţi ale corpusului, presupune o activitate cu adevărat importantă: toate secvenţele de date trebuie, la un moment dat, să fie supuse cercetării şi analizei minuţioase. Acest aspect este parte din ceea ce se numeşte „abordarea comprehensivă a datelor".

Abordarea comprehensivă a datelor

Paul ten Have remarcă un punct slab atât în AC, cât şi în alte tipuri de cercetare calitativă:

> descoperirile se bazează pe un „eşantion" de cazuri selectate subiectiv şi probabil părtinitoare care se întâmplă să se potrivească argumentului analitic (1998: cap. 7, p. 8).

Acest punct slab, care echivalează cu o acuzaţie de anecdotism, poate fi remediat prin ceea ce ten Have, urmându-l pe Mehan (1979), numeşte „abordarea comprehensivă a

datelor". Această comprehensivitate poate fi concepută deoarece, în cercetarea calitativă, „toate cazurile... [sunt] încorporate în analiză" (1979: 21).

O asemenea abordare merge dincolo de ceea ce se aşteaptă, în mod normal, de la nişte metode cantitative. De pildă, în studiul sondajelor, cercetătorii se vor arăta, în general mulţumiţi dacă vor obţine nişte corelaţii semnificative şi legitime. Deci, dacă cea mai mare parte a datelor vă sprijină ipoteza, atunci ne-am achitat de cea mai mare parte a sarcinilor.

Dimpotrivă, în cercetarea calitativă, lucrând cu seturi mici de date supuse unor cercetări repetate, nu ne vom simţi, probabil, satisfăcuţi până când generalizarea nu se poate aplica fiecărei mici secvenţe de date relevante pe care le deţinem.

Rezultatul va fi o generalizare care se bucură de aceeaşi validitate ca şi oricare corelaţie statistică. După cum se exprimă Mehan:

> Rezultatul va fi un model integrat şi precis care va descrie într-o manieră comprehensivă un anume fenomen [sic] concret în locul unei simple formulări corelate privind condiţiile antecedente şi viitoare (1979: 21).

O astfel de abordare comprehensivă a datelor poate fi ajutată prin utilizarea unor intabulări *adecvate*, categoriile numerotate fiind derivate din concepte definite teoretic.

Utilizarea unor intabulări adecvate

> În perspectiva noastră pragmatică, cercetarea calitativă presupune într-adevăr un angajament faţă de activităţile în teren. Nu s-a angajat însă în nici un fel faţă de „nenumărabilitate" (Kirk şi Miller, 1986: 10).

În secţiunea de faţă intenţionez să fac câteva sugestii practice referitoare la maniera în care datele cantitative pot fi încorporate în cercetările calitative. Aceste sugestii decurg din propria mea experienţă recentă de cercetare; două dintre studii vor fi discutate pe scurt în cele ce urmează.

Prin anii '60 circula zicala că nici un cercetător (calitativ) adevărat nu-şi murdăreşte mâinile cu numere. Uneori, această zicală era sprijinită de critici solide asupra analizei raţionale aflate la baza studiilor cantitative (Blumer, 1956; Cicourel, 1964). Chiar şi în cazul acestora, cuvintele au fost mai bune la criticat decât la dezvoltarea unor strategii viabile, alternative.

Diferitele forme de etnografie prin care se încearcă să se descrie procesele sociale au în comun un singur defect. Lectorul critic este obligat să stea în cumpănă dacă să trateze sau nu fragmentele selectate de cercetător ca fiind exact cele care îi sprijină acestuia ipoteza. Acolo unde cazurile deviante sunt citate şi explicate (*cf.* Strong, 1979; Heath, 1981), cititorul se arată mai încrezător în datele analizei. Dar încă mai rămân îndoieli legate de forţa persuasivă a ideilor elaborate pe baza unui număr foarte redus de exemple selectate.

Nu intenţionez deloc să apăr cercetarea cantitativă sau pozitivistă *per se*. Nu sunt deloc preocupat de proiectele de cercetare centrate pe metodologia cantitativă şi/sau indiferente la problema interpretabilităţii înţelesului. În schimb, aş încerca să demonstrez câteva modalităţi de utilizare a cuantificării în cercetarea proiectelor calitative şi interpretative.

Voi încerca să arăt că tehnici simple de măsurare pot constitui o cale de cercetare a întregului corpus de date care, de obicei, se pierd pe parcursul unei cercetări intensive, calitative.

În loc să creadă cercetătorul pe cuvânt, cititorului i se oferă șansa să înțeleagă câte ceva din sensul de ansamblu al datelor. La rândul lor, cercetătorii vor fi capabili să se implice într-o abordare comprehensivă a datelor testându-și și revizuindu-și generalizările. În acest fel, folosirea adecvată a intabulărilor simple poate îndepărta îndoielile cercetătorului privitoare la acuratețea impresiilor sale cu privire la anumite date.

Pentru a ilustra utilizările intabulării datelor calitative, voi discuta mai jos două dintre studiile mele. Primul, asupra pacienților canceroși neinternați, pe care îl cunoaștem deja din secțiunile 3.3.2 și 3.3.4.

Exemplul 8.1
Clinica oncologică

În studiul bazat pe observație asupra clinicilor oncologice britanice (Silverman, 1984) îmi conturasem o impresie cu privire la anumite diferențe sesizate în relațiile medic-pacient din domeniul medical „privat" (servicii medicale plătite) și din domeniul „public" (adică pus la dispoziție de Serviciul Național Britanic pentru Sănătate).

Scopul principal al acestui studiu a fost acela de a compara ceea ce, pe urmele lui Strong (1979), numeam „ordinea ceremonială" observată în două clinici publice și într-o clinică din sectorul privat. Metoda mea de analiză a fost, în mare parte, calitativă și, exact ca Strong, am folosit extrase din discuțiile medicilor cu pacienții ca și o scurtă etnografie a locației, precum și anumite date privind comportamentul participanților. În plus, am elaborat o formă de codificare care mi-a permis să confrunt mai multe aspecte măsurabile brute ale interacțiunilor medic-pacient.

Această formă de codificare m-a ajutat să generez niște mărimi simple cantitative. Scopul era acela de a demonstra că analiza calitativă realizată de mine era în mod rezonabil reprezentativă pentru ansamblul datelor. În orice caz cifrele relevau, ocazional, că realitatea nu se plia întotdeauna pe impresiile mele generale. În consecință, analiza a fost restrânsă, iar caracterizările comportamentului clinic au fost reformulate în termeni mult mai adecvați.

Impresia mea era aceea că clinica privată încuraja un serviciu mai personalizat, permițând pacienților să-și orchestreze îngrijirea, să controleze agenda tratamentului și să obțină un oarecare control în „teritoriu". În discutarea datelor, urmându-l pe Strong, citez extrase din consultații pentru a sprijini aceste aspecte, referindu-mă în același timp la cazurile deviante și la întreg corpul de forme urmărite în clinicile publice.

Datele cantitative brute pe care le-am înregistrat nu au periclitat cu adevărat aparatul meu argumentativ. Totuși au oferit o măsurare sumară a caracteristicilor eșantionului total care a permis formularea unor specificări mai concrete privind trăsăturile clinicilor private și publice. Pentru a ilustra cele expuse aici, voi lua pe scurt în discuție datele privind lungimea consultațiilor, participarea pacienților și lărgirea orizontului de discuții în cadrul consultațiilor.

Impresia mea generală a fost aceea că cele private durau mult mai mult decât cele publice. Când le-am examinat atent, datele indicau, e drept, că primele erau aproape de două ori mai lungi decât ultimele (20 de minute și, respectiv, 11 minute), iar diferența era, din punct de vedere statistic, cât se poate de semnificativă. În orice caz, mi-am amintit că, din motive speciale, una dintre clinicile publice avea consultațiile anormal de scurte. M-am simțit

îndreptăţit să consider că o comparaţie onestă a consultaţiilor din cele două sectoare ar trebui să excludă această clinică şi că ar trebui să compar consultaţiile ţinute de un singur medic în ambele sectoare.

Acest subeşantion de cazuri a relevat că diferenţa de lungime între consultaţiile publice şi private s-a redus, acum, la aproximativ 3 minute, ceea ce rămânea totuşi semnificativ din punct de vedere statistic, deşi semnificaţia în sine se redusese considerabil. În sfârşit, dacă am comparat doar *noii* pacienţi văzuţi de acelaşi medic, pacienţii clinicilor publice aveau un avantaj de aproape 4 minute: 34 de minute de consultaţie, spre deosebire de cele 30 de minute în clinica privată. Ultima descoperire a fost cu totul neaşteptată şi a avut implicaţii interesante în evaluarea de ansamblu privind dezavantajele şi beneficiile celui care „merge la privat". E posibil, de pildă, ca organizarea strânsă a programărilor în clinicile private să limiteze cantitatea de timp acordată noilor pacienţi.

Pentru a sprijini în continuare analiza comparativă, am măsurat participarea pacienţilor concretizată prin forma întrebărilor şi a afirmaţiilor spontane, neprovocate. Din nou, s-a putut constata o diferenţă extrem de semnificativă: în urma acestei măsurări, se dovedea că pacienţii clinicii private se implicau mult mai mult în consultaţii.

Dar, în orice caz, considerând din nou doar pacienţii văzuţi de acelaşi medic, diferenţa între clinici a devenit foarte mică şi ne-semnificativă.

În sfârşit, n-am putut remarca nici o diferenţă semnificativă cu privire la gradul în care subiectele ne-medicale (d. ex.: munca pacientului sau circumstanţele domestice) erau discutate în timpul consultaţiilor.

Aceste date cantitative s-au dovedit a fi o metodă de verificare extrem de utilă asupra afirmaţiilor prea entuziaste privind diferenţele mari de grad dintre clinicile particulare şi cele din serviciul public. Oricum, trebuie să reamintesc faptul că preocuparea mea esenţială era „ordinea ceremonială" în cadrul celor trei clinici. Am strâns un număr considerabil de schimburi de replici în care medicii şi pacienţii aflaţi într-o clinică particulară păreau să se comporte într-o manieră deviantă faţă de ceea ce ştim cu privire la modul de desfăşurare a consultaţiilor în aceste clinici. Întrebarea era: îmi sprijineau în vreun fel observaţiile aceste date cantitative?

Răspunsul a fos,t într-o oarecare măsură, pozitiv. Două măsurători cantitative şi-au dovedit utilitatea faţă de ordinea ceremonială. Una dintre ele viza măsura în care doctorul fixa tratamentul sau modalitatea de îngrijire ţinând seama de părerea pacientului. Cea de a doua, monitoriza măsura în care pacienţii şi medicii se angajau în obişnuitele schimburi de replici politicoase privind vieţile lor profesionale şi personale. Am numit acest aspect „provocarea socială". După cum se poate vedea în tabelul 8.3, ambele măsurători relevă diferenţe semnificative în direcţia aşteptată, în funcţie de modalitatea de plată.

TABELUL 8.3

Clinicile private şi publice: regulile ceremoniale

	Clinica privată (n = 42)	Clinicile publice (n = 104)
Tratament sau îngrijire fixate în funcţie de părerea pacientului	15 (36%)	10 (10%)
Provocarea socială	25 (60%)	31 (30%)

Fireşte că datele din tabelul 8.3 nu aveau cum să furnizeze probe în favoarea aşteptărilor mele privind formele diferite de interacţiune. Cuplate însă cu datele calitative, ele ofereau

dovezi puternice în ceea ce priveşte direcţia în care se manifestau diferenţele, oferindu-mi, în plus o măsurare simplă în ansamblu a mostrelor care contextualizau cele câteva extrase ale discuţiilor pe care le monitorizasem.

Am fost tot timpul cât se poate de conştient de faptul că întrebările mele erau dependente de propriile mele observaţii din teren. Dacă nu aş fi obţinut permisiunea de a înregistra aceste întâlniri medic-pacient, baza mea de date s-ar fi format pe baza propriilor inferenţe de la faţa locului. Din acest motiv, studiului meu i-ar fi scăzut oarecum coeficientul de siguranţă pentru că n-aş fi putut pretinde că am utilizat modalităţi de descriere cu un număr scăzut de inferenţe.

Studiului meu i-a lipsit, în orice caz, o oarecare credibilitate teoretică. Am utilizat un model social constructivist preocupat de descrierea metodelor de organizare a lumii proprie actorilor. Totuşi, categoriile extrase (d. ex.: „provocarea socială") îmi aparţineau şi se aflau într-o relaţie necunoscută cu categoriile utilizate efectiv, în acel moment, de subiecţii pe care îi studiam.

Cel de-al doilea exemplu pe care vi-l ofer în cele ce urmează este, din motivele abia amintite, mai relevant. În acest al doilea studiu, întrebările mele au fost mult mai sigure pentru că s-au bazat pe transcrieri detaliate ale interacţiunii care avea loc. În plus, puteam pretinde că categoriile alese de mine au fost create având la bază modurile în care participanţii erau orientaţi – într-o manieră demonstrabilă – faţă de fenomenele aflate în discuţie.

Exemplul 8.2
Clinicile pentru testarea infectării cu HIV

În studiul asupra primelor vizite ale asistenţilor pentru promovarea sănătăţii la proaspetele mămici aflate la primul copil, Heritage şi Sefi (1992) au descoperit că majoritatea sfaturilor erau iniţiate de către reprezentanţii serviciului de sănătate, cel mai adesea, înainte ca aceştia să fi recepţionat nişte indici clari privind disponibilitatea clientelor de a-i asculta.

Acţiunea de consiliere iniţiată de reprezentanţii serviciilor de sănătate (RS) îmbrăca patru forme distincte. La o extremă se aflau sfaturile oferite doar în momentul în care clienta menţiona o problemă, iar RS cerea lămuriri suplimentare asupra ei (forma 1). La cealaltă extremă, RS oferea sfaturi fără ca, în prealabil, clienta să fi generat o „problemă" anume (forma 4). Cea mai mare parte a iniţierilor care aparţineau RS se încadrau în aceasta din urmă, conform analizelor lui Heritage şi Sefi.

Receptarea sfaturilor de către mame îmbrăca, la rândul său, trei forme:

1. Conformarea marcată (CM) (d. ex.: „oh, aşa" sau repetări ale componentelor-cheie ale sfatului); Heritage şi Sefi spun că asemenea enunţuri confirmă caracterul informal şi adecvat al sfatului.
2. Confirmarea nemarcată (CN) (d. ex.: „mm", „daa", „exact" fără să fie precedate de „oh"). Aceştia sunt indici de răspuns minimali care au, în principal, o funcţie continuativă: a) ei *nu* confirmă/afirmă valoarea informaţiei primite (celui care o oferă); b) ei nu implică făgăduinţa că sfatul respectiv va fi urmat întocmai; c) pot fi percepuţi ca formă de rezistenţă pentru că, implicit, asemenea răspunsuri sugerează refuzul de a trata discuţia ca pe un sfat.
3. Afirmaţii care atestă competenţa în domeniu a mamelor. Acestea indică faptul că sfatul este redundant: din această cauză, ele pot fi, de asemenea, interpretate ca forme de rezistenţă.

Răspunsurile mamelor erau în mod sistematic legate de formatul în care li se livra sfatul. Acest lucru subliniază încă o dată argumentul lui Heritage şi Sefi privind avantajele lansării treptate în demersurile de consiliere (forma 1). Această formă de livrare a sfaturilor va întâmpina mai puţină rezistenţă şi, mai mult, mamele vor arăta, prin intermediul confirmărilor marcate, asimilarea informaţiei, ceea ce înseamnă că cererea formulată de RS faţă de clienta sa, şi anume aceea de a specifica „problema" pe care doreşte să o discute, înseamnă că sfatul respectiv poate fi personalizat în funcţie de cerinţele destinatarei, nu într-o manieră potrivnică acesteia sau insinuând învinuiri.

Ca şi Heritage şi Sefi, într-un studiu privind consilierea pe problemele legate de SIDA (Silverman, 1997b) m-am concentrat pe legătura existentă între forma în care este livrat sfatul şi maniera de receptare a sa. Aproape toate secvenţele de consiliere au fost iniţiate de către consilier, şi multe dintre ele erau prezentate trunchiat. Exact ca în studiul condus de Heritage şi Sefi, secvenţele conduse din aproape în aproape erau în primul rând susceptibile de a produce confirmări marcate (CM), în vreme ce secvenţele trunchiate produceau în general confirmări nemarcate (CN). Datele sunt expuse în tabelul 8.4.

Tabelul 8.4 arată existenţa cât se poate de clară a unei corelaţii între modul de livrare a secvenţei de consiliere şi calitatea răspunsului provocat de partea pacientului. Din cele 32 de cazuri în care consilierul livrează sfaturile fără a căuta mai întâi să genereze o problemă anume care interesează în mod expres pacientul (tipul 4), doar în 3 dintre ele există semne de asimilare a informaţiei din partea destinatarului. Pe când în alte 13 cazuri, în care informaţiile sunt generate fie la cererea pacientului, fie printr-o secvenţă elaborată din aproape în aproape (tipul 1), doar o dată destinatarul nu a dat semne de preluare eficientă a lor.

TABELUL 8.4

Forma sfatului şi gradul său de asimilare (bazat pe 45 de secvenţe de consiliere)

Formatul sfatului	Numărul	Tipul de confirmare*	
		Nemarcată	Marcată
Iniţiat de pacient	2	0	2
Iniţiat de consilier Secvenţă treptată (tipul 1)	11	1	10
Secvenţă trunchiată ne-generată printr-o problemă iniţiată de pacient (tipul 4)	32	29	3

„Nemarcat" înseamnă că *doar* confirmările nemarcate au fost livrate de către destinatar ca răspuns la secvenţa respectivă; „marcat" înseamnă că cel puţin unul dintre răspunsuri a fost considerat astfel.

Tabelul 8.4 arată astfel modul în care simple intabulări pot oferi un mijloc valoros de validare a impresiilor obţinute în urma analizei datelor calitative.

În continuarea discuţiei anterioare, în legătură cu analiza cazurilor deviante şi abordarea comprehensivă a datelor, voi arăta în cele ce urmează modul în care analiza acestor descoperiri brute a fost dezvoltată mai departe prin examinarea a două cazuri deviante. Într-unul din cazuri, o secvenţă trunchiată de consiliere generalizată a fost, în mod neobişnuit, asociată confirmării marcate (CM). Acest lucru se poate vedea în extrasul 8.1.

Extrasul 8.1 (SWA-8A)

(C = consilier, P = pacient)

1. C: Dar n-am putea spune ştiţi dacă ăă un individ este
2. gata sau nu sunt [ga: ta
3. P: [(doar în
4. proporţii).=
5. C: = Exa: [ct.
6. P: [()
7. C: . hhhh Şi: fireşte că dacă au grijă de ei
8. şansele ştiţi sunt mai mari să se păstreze *în* formă şi sănătoşi.
9. P: Da: .
10. C: . hhhh . Sfaturile de genul acesta sunt într-adevăr banale dacă stai
11. să le analizezi. = Să te păs*trezi* în formă, să fii sănătos, (.) să mănânci
12. echilibrat,
13. P: [Ca să-ţi îmbunătăţeşti rezis*ten*ţa naturală. =
14. C: = Ex[act
15. P: [Da:
16. C: . hh Multe exerci: [ţii
17. P: [Exact.
18. C: [Ăă: m sau suficient de multe.
19. P: [(Deja am reţinut) hheh. hhh [hhh. hhhh şi asta =
20. C: [Daa.
21. P: = cea mai mare parte. hhăh =
22. C: = Somn suficient
23. P: D [a
24. C: [Înţelegeţi. Toate chestiile care se fac în mod normal
25. pentru [: a ne păstra sănătatea,
26. P: [Exact. Decât să te laşi târât în jos. =
27. C: = Exa: ct.

Extrasul 8.1 este remarcabil prin cele două confirmări marcate ale clientului (rândul 13 şi rândul 26). Cum putem explica această receptare neobişnuită a unui sfat trunchiat? O parte din răspuns pare să se afle în conţinutul propriu-zis al sfatului. Extrasul 8.1 se referă în cea mai mare parte la lucrurile pe care consilierul le prezintă de obicei persoanelor seropozitive. Acest lucru deschide calea pacientului înspre tratarea cuvintelor care i se spun nu în chip de sfat, ci ca simplă livrare de informaţii (despre sfatul pe care C l-ar oferi lui P în cazul în care acesta ar fi seropozitiv).

De aici rezultă că o asemenea preluare a informaţiilor nu are implicaţii directe asupra a ceea ce face pacientul (prin opoziţie cu ceea ce gândeşte acesta) – spre deosebire de preluarea unor sfaturi propriu-zise. E posibil ca P să opteze pentru oferirea unor confirmări marcate din cauza creării unei asemenea conjuncturi. Dar, prin această atitudine, el nu demonstrează probabil nimic, dincolo de simpla preluare a unei secvenţe pe care o percepe ca informaţie, şi nu ca pe un sfat personalizat.

Deci, când C îşi formulează afirmaţiile astfel încât acestea să pară „sfaturi", deşi ele sunt, de fapt, nişte mesaje generale (d. ex.: „ce le spunem seropozitivilor"), ei se îndepărtează de majoritatea constrângerilor implicate de o livrare personalizată a sfaturilor. Acest lucru se petrece deoarece livrarea de informaţii este compatibilă cu o paletă largă de tipuri de răspuns

(de la simpli indici continuatori la semnale cu valoare afirmativă). Oricare ar fi reacţia pacientului, aceasta este, în general, percepută în termenii primirii unor informaţii mai degrabă decât ilustrând preluarea unui sfat. În consecinţă, când CM apar în asemenea secvenţe trunchiate, ele funcţionează ca semnale de confirmare a receptării unor informaţii, mai degrabă decât ca preluare pozitivă şi activă a unor sfaturi.

Prin intermediul extrasului 8.1, am văzut maniera în care nişte intabulări simple au contribuit la identificarea unui caz deviant. Prin analiza acestuia ne-am îmbunătăţit apoi înţelegerea relaţiei dintre livrarea şi receptarea unui sfat.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 8.5.

Am încheiat această secţiune dedicată validităţii concentrându-mă asupra utilizării metodelor simple de numărare în cadrul studiilor calitative. Studiul „sfatului" foloseşte statistici pur descriptive; studiul asupra consultaţiilor în sectorul privat introduce, de asemenea, nişte corelaţii nesofisticate. Această orientare pe aspectele descriptive nu este o simplă coincidenţă.

Tipul de cercetare pe care l-am discutat este de două ori interesat de descrieri. Mai întâi, ca orice demers ştiinţific, apare preocuparea pentru problema generării unor descrieri adecvate a ceea ce se observă. În al doilea rând, spre deosebire de alte tipuri de studii calitative, studiul meu era în mod expres interesat de modul în care oamenii obişnuiţi îşi observă şi apoi îşi descriu lumea în care trăiesc. Multe dintre procedurile discutate intenţionează să ofere descrieri adecvate (ale unor profesionişti) ale altor descrieri (aparţinând unor neprofesionişti). O dată recunoscut acest aspect ca fiind problema centrală a multor studii calitative (cel puţin a celor revendicate dintr-un model constructivist), atunci aceste proceduri pot fi extinse la ceea ce oamenii spun şi scriu într-o gamă mult mai largă de contexte decât cele mediate, asupra cărora m-am concentrat în capitolul de faţă.

Am încercat să arăt modul în care aceste intabulări cu bază teoretică, combinate cu metoda constant-comparativă şi cu analiza cazurilor deviante permit generarea şi testarea unor ipoteze.

8.3.3 *Validitatea: rezumat*

Permiteţi-mi să reiau, într-o formă succintă, ideile esenţiale referitoare la validitatea studiilor calitative. Mai întâi, criteriul *falsificabilităţii* este o modalitate excelentă de testare a validităţii oricărei descoperiri ştiinţifice. În al doilea rând, cercetarea *cantitativă* deţine un foarte sofisticat arsenal de instrumente pentru evaluarea validităţii corelaţiilor pe care le generează. În al treilea rând, n-ar trebui să presupunem că tehnicile folosite în cercetarea cantitativă reprezintă *unicul* mod de stabilire a validităţii descoperirilor din zona calitativă sau din cercetarea de teren.

Acest al treilea aspect înseamnă că unele practici provenite din studiile cantitative ar putea fi inadecvate cercetării de teren. Următoarele trei ipoteze sunt cât se poate de *îndoielnice* în sfera cercetării calitative:

1. Cercetarea socială poate fi validă doar dacă are la bază date experimentale, statistici oficiale sau eşantionări.

2. Datele cuantificabile sunt singurele fapte sociale valide sau generalizabile.
3. O perspectivă cumulativă asupra datelor, obţinută din diferite contexte, ne permite, ca în trigonometrie, triangularea „adevăratei" stări de fapt, examinând „locul" în care se intersectează diversele date.

Toate trei ipotezele au mai multe defecte, dintre care majoritatea sunt discutate (iar multe expuse) într-una dintre lucrările preocupate de metodologia cercetării calitative de la Cicourel (1964) şi Denzin (1970), până la Schwartz şi Jacobs (1979), Hammersley şi Atkinson (1983) şi Gubrium (1988).

În ordinea indicată mai sus, observ că:

1. Experimentele statistice oficiale şi datele obţinute prin sondaj pot fi pur şi simplu inadecvate anumitor sarcini din cadrul ştiinţelor sociale; ele exclud, de exemplu, observarea datelor neprovocate din cadrul studiilor etnografice de caz (v. capitolul 3) sau din analiza de discurs ori a conversaţiei (v. capitolul 6).
2. Deşi cuantificarea poate fi uneori de folos, ea poate şi obtura, şi releva anumite procese sociale fundamentale. Să luăm, de pildă, problema numărării atitudinilor în cadrul sondajelor. Avem, cu toţii, atitudini coerente faţă de un anume subiect pe baza căruia se formulează întrebările cercetătorului? Şi, în ce fel sunt legate „atitudinile" de ceea ce facem efectiv? Sau, gândiţi-vă la statisticile oficiale care înregistrează cauzele de deces, comparate cu studii asupra patologilor (Prior, 1987) sau asupra celor care lucrează în departamente tanatologice (Sudnow, 1968). Reţineţi că aceste observaţii nu insinuează că asemenea statistici ar putea fi părtinitoare. Însă ţin să sugerez că există arii ale realităţii sociale pe care asemenea statistici pur şi simplu nu le pot măsura.
3. Prin triangularea datelor se caută depăşirea dependenţei de context a materialelor culese, cu costul eşuării analizei sensului lor conform mediului care le-a generat. Pentru scopuri specifice ştiinţelor sociale, s-ar putea să fie cu totul neproductiv să se procedeze la o arcuire a realităţii pe care datele culese în diverse contexte să o poată aproxima.

Sprijinul acordat de mine cercetării calitative credibile care ia în serios criteriile de validitate nu se bazează pe acceptarea necritică a unor reţete-standard impuse de nişte texte metodologice convenţionale sau de practicile standardizate specifice cercetării cantitative. N-am făcut decât să sugerez că triangularea datelor şi validarea cu ajutorul respondenţilor sunt de regulă neadecvate în demersurile de validare ale cercetării de teren. Sugeram, în schimb, cinci căi de validare a cercetărilor din acest sector:

1. Inducţia analitică;
2. Metoda constant-comparativă;
3. Analiza cazurilor deviante;
4. Abordarea comprehensivă a datelor;
5. Utilizarea unor intabulări adecvate.

În orice caz, cercetarea unor studii de caz poate arareori avea pretenţii legate de reprezentativitatea mostrelor sale. Cât de mult înseamnă acest lucru, şi anume faptul că nu suntem capabili să generalizăm studiile noastre de caz?

Din moment ce descoperirile pot fi valide (ori „adevărate"), dar nu generalizabile la alte cazuri, e timpul să mă refer la problema *generalizabilităţii*.

8.4. Generalizabilitatea

Refrenul pe care-l aud mereu de pe buzele cercetătorilor studenţi este următorul: „Am atât de puţine date şi doar un singur caz", spun ei, „cum aş putea, oare, generaliza?".

Generalizabilitatea[1] reprezintă o ţintă-standard în cercetarea cantitativă şi este, în general, atinsă prin proceduri de eşantionare statistică. Astfel de eşantionări au două funcţii. Prima, asigură cercetătorul de reprezentativitatea eşantionului său: „dacă se cunosc caracteristicile populaţiei, se poate calcula gradul de reprezentativitate a unui grup" (Arber, 1993: 70). A doua – o asemenea reprezentativitate permite cercetătorului să elaboreze inferenţe privind întreaga populaţie din care s-a extras eşantionul respectiv:

> Scopul eşantionării este de obicei acela de a studia un subgrup reprezentativ pentru o populaţie precis definită, pentru a-ţi permite apoi să faci inferenţe cu privire la întreaga populaţie (1993: 38).

Asemenea proceduri de eşantionare nu sunt în general disponibile cercetării calitative. În astfel de studii, datele noastre provin adesea dintr-unul sau mai multe cazuri, şi e puţin probabil ca aceste cazuri să fi fost selectate pornind de la principiile eşantionării. De foarte multe ori, ne vom opri asupra unui anumit caz pentru simplul fapt că avem acces la el, şi nu la altul. În plus, chiar dacă am reuşi să construim un eşantion reprezentativ de cazuri, acesta ar fi atât de mare încât ar zădărnici tipul de analiză intensivă preferat de obicei în studiile calitative (Mason, 1996: 91).

Aceste aspecte dau naştere la o problemă familiară celor care folosesc metodele calitative:

> Cum vom şti... cât de reprezentative sunt descoperirile realizate – studiind acel caz – pentru toţi membrii populaţiei din cadrul căreia a fost selectat cazul respectiv? (Bryman, 1988: 88)

Pentru câţiva dintre autori, care văd în cercetările calitative simple descrieri, generalizabilitatea iese din discuţie. De exemplu, Stake se referă la studiul exclusiv al *acelui* caz, unde „cazul respectiv interesează... în toată particularitatea şi în toată banalitatea sa" (1994: 236). În studiul intrinsec al cazului, după Stake, nu există nici o tentativă de generalizare şi nici chiar de elaborare a unor teorii, dincolo de limitele concrete impuse de substanţa acelui caz.

Acest lucru este criticat de mulţi cercetători calitativi. Aşa cum se exprimă Jennifer Mason:

> Nu cred că cercetătorii calitativi ar trebui să fie mulţumiţi cu producerea unor explicaţii hipersensibile sau specifice doar parametrilor empirici limitaţi ai studiului lor... Cercetarea calitativă ar trebui [astfel] să producă explicaţii care să fie generalizabile într-un anumit fel, sau care să aibă rezonanţe mai vaste (1996: 6).

---

1. Pentru motivarea traducerii termenului *generalizability* prin „generalizabilitate" v. din nou nota 1, p. 11 (n.tr.).

Deci, spre deosebire de Stake, problema „reprezentativităţii" este o grijă permanentă a multor cercetători care lucrează pe cazuri specifice. Cum vor reuşi să le explice? Se pot emite generalizări – pornind de la nişte cazuri – la o populaţie, fără a urma o logică pur statistică?

În spaţiul rămas acestui capitol, voi discuta trei răspunsuri diferite, dar pozitive, la această întrebare referitoare la modalităţile de obţinere a generalizabilităţii:

1. Combinarea cercetării calitative cu măsurările cantitative ale populaţiei;
2. Alegerea unui eşantion adecvat, ghidat de timpul şi de resursele disponibile;
3. Alegerea eşantionului pe baze teoretice.

8.4.1. *Combinarea cercetării calitative cu măsurările cantitative ale populaţiei*

Măsurările cantitative ale populaţiei pot fi uneori folosite pentru a emite observaţii pornind de la un caz şi extinzându-l apoi la un segment mai larg de populaţie. Hammersley (1992) sugerează trei metode prin care putem încerca să generalizăm, pornind de la analiza unui singur caz:

1. Obţinerea unor informaţii cu privire la aspectele relevante ale populaţiei din care face parte cazul, şi apoi compararea cazului nostru cu acestea;
2. Utilizarea sondajelor asupra unui eşantion de cazuri;
3. Coordonarea mai multor studii etnografice.

Hammersley afirmă că asemenea comparaţii cu un eşantion mai vast de cazuri ne-ar putea permite să realizăm un oarecare sens al reprezentativităţii pentru cazul nostru singular.

În orice caz, două dintre metodele lui Hammersley sunt destul de ambiţioase pentru un student. De pildă, e puţin probabil ca aceştia să dispună de fondurile necesare pentru realizarea chiar şi a unui sondaj restrâns, în vreme ce coordonarea mai multor studii etnografice presupune resurse substanţiale de timp şi de personal, precum şi contacte relevante cu alţi cercetători. Asemenea contacte au permis lui Miller şi Silverman (1995) să utilizeze o abordare comparativă în descrierea discuţiilor asupra unor conflicte în două medii de consiliere: un centru britanic de hemofilie care asigură consilierea pacienţilor seropozitivi şi un centru de terapie de familie din Statele Unite. În acest studiu, ne-am concentrat pe asemănările regăsite în trei tipuri de practici discursive din locaţiile menţionate: cele preocupate cu definirea conflictelor, cu remedierea acestora şi cu contextul lor social de desfăşurare (v., de asemenea, Gubrium, 1992).

Fiind lipsit de asemenea contacte şi resurse, cercetătorul începător va rămâne, de cele mai multe ori, doar cu prima dintre metodele menţionate de Hammersley: obţinerea unor informaţii referitoare la aspectele relevante ale populaţiei din care face parte cazul şi compararea cazului respectiv cu aspectele în cauză. Această metodologie este utilă deoarece, în termeni simplişti, implică lectura unor cercetări înrudite, cu care cazul aflat pe rol va putea fi comparat. Aşa cum am văzut, în studiul meu asupra consilierii pe problema SIDA (Silverman, 1997b), am recurs la compararea interviurilor consilier-client, monitorizate de mine, cu cele ale lui Heritage şi Sefi (1992) privind interacţiunea dintre

reprezentanţii serviciului medical şi femeile aflate la prima naştere. Deşi aceste comparaţii au prea puţin de-a face cu reprezentativitatea eşantionului meu, ele au oferit totuşi o bază ceva mai fermă generalizărilor mele privind secvenţele de consiliere (Silverman, 1997b: 124-128).

Metoda comparativă folosită aici permite efectuarea unor afirmaţii mai generale privind analiza datelor, fără însă a părăsi biblioteca. Aşa cum se exprimă Peräkylä:

> Abordarea comparativă atacă direct problema generalizabilităţii prin faptul că demonstrează similarităţile şi diferenţele care apar în mai multe contexte (1997: 214).

8.4.2. *Eşantionarea adecvată*

Înainte de a compara cazul nostru cu altele asemănătoare, trebuie să procedăm la alegerea acelui caz. Există alte motive – în afara caracterului convenabil şi accesibilitatea – pe care să ne fondăm criteriile de selecţie?

Eşantionarea adecvată ne permite să ne oprim la un caz tocmai fiindcă acesta ilustrează nişte trăsături sau procese de care suntem interesaţi, ceea ce nu înseamnă simpla aprobare a oricărui caz la care se întâmplă să ne oprim. Eşantionarea adecvată presupune mai degrabă un ochi critic asupra parametrilor populaţiei de care suntem interesaţi şi alegerea cu mare grijă a cazului-mostră pe aceste considerente. Aşa cum se exprimă Denzin şi Lincoln:

> Mulţi dintre cercetătorii calitativi se folosesc de metode adecvate (*purposive*) şi nu întâmplătoare (*random* – n.tr.) de alegere a cazurilor de studiu. Ei caută grupuri, locaţii şi indivizi în jurul cărora... e mai probabil să apară procesele pe care intenţionează să le studieze (1994: 202).

Stake (1994: 243) oferă exemplul unui studiu asupra expoziţiilor interactive din muzeele pentru copii. El presupune că nu vom avea posibilitatea să studiem decât patru dintre aceste muzee. Cum ar trebui procedat?

Cercetătorul sugerează elaborarea unei tipologii care va fixa o matrice a tipurilor de muzee, după cum se vede în tabelul 8.5. Această strategie va genera 6 cazuri al căror număr ar putea încă să mai crească, distingând între muzee situate în oraşe mici şi mari – ajungând astfel până la 12 cazuri. Care va fi cazul pentru care vom opta?

TABELUL 8 5

O tipologie a muzeelor pentru copii

		Tipul de muzeu		
		Artă	Ştiinţă	Istorie
Tipul programului	Expoziţie	1	2	3
	Participativ	4	5	6

Sursă: adaptat după Stake, 1994: 243.

Suntem constrânşi de doi factori esenţiali. Mai întâi, s-ar putea să nu existe exemple care să se potrivească fiecărei posibilităţi în parte. În al doilea rând, resursele nu ne vor

permite să cercetăm fiecare dintre aceste variante. Va trebui deci să luăm o decizie practică. De exemplu, dacă vom putea acoperi doar două cazuri, vom alege două muzee participative aflate în locații diferite sau care au subiecte diferite? Sau vom compara un astfel de muzeu cu un altul, convențional, bazat pe expoziții?

Presupunând că am optat pentru o variantă urmând acest model, va fi puțin probabil ca selecția operată să fie criticată. În plus, cum vom vedea mai jos, maniera în care ne elaborăm tipologia ar trebui să aibă la bază aparatul teoretic pe care deja îl utilizăm. Alegerea cazurilor-mostră în cercetarea calitativă nu este nici statistică și nici pur personală; este, sau ar trebui să fie, fundamentată teoretic.

Încercați să rezolvați exercițiul 8.6

8.4.3. *Eșantionarea pe baze teoretice*

Eșantionarea cazurilor pe considerente teoretice și cea „intenționată" sunt adesea tratate ca sinonime. Într-adevăr, singura diferență între cele două proceduri apare doar în momentul în care „intenția"(*purpose* – n.tr.) din spatele alegerii „intenționate" (*purposive* – n.tr.) nu este de natură teoretică.

Bryman spune că cercetarea calitativă se supune unei logici teoretice mai degrabă decât uneia statistice:

> Problema ar trebui formulată în termenii caracterului generalizabil al cazurilor la niște propoziții *teoretice*, mai degrabă decât la *populații* sau la universuri sociale (1988: 90, s.n.).

În orice caz, Clive Seale (corespondență personală) a subliniat că eșantionarea cazului pe considerente teoretice ar putea avea de-a face mai mult cu generarea unor teorii decât cu generalizarea empirică. Voi prelua punctul de vedere susținut de Seale ceva mai încolo pentru a-l pune în relație cu argumentul lui Alasuutari conform căruia ideea de generalizare empirică „ar trebui păstrată pentru sondaje" (1995: 156).

Natura relației dintre acest tip de eșantionare și teorie este pusă în evidență de Jennifer Mason:

> Eșantionarea cazurilor-mostră pe baze teoretice presupune selectarea grupurilor sau categoriilor de studiu în funcție de relevanța lor față de întrebările cercetării și de poziția teoretică a cercetătorului... și, cel mai important, pe baza explicațiilor sau raportului aflat în desfășurare. Alegerea cazurilor pe criterii teoretice presupune elaborarea unui eșantion... care are relevanță teoretică, deoarece pune în evidență anumite caracteristici sau criterii care sprijină dezvoltarea și testarea teoriei și explicației cercetătorului (1996: 93-94).

Eșantionarea pe criterii teoretice are trei caracteristici pe care le voi discuta mai jos:

1. Alegerea cazurilor în acord cu teoria cercetării;
2. Selectarea cazurilor deviante;
3. Modificarea mărimii eșantionului pe parcursul desfășurării cercetării.

Alegerea cazurilor în acord cu teoria cercetării

Mason vorbeşte despre „universul vast al explicaţiilor sociale în acord cu care v-aţi elaborat întrebările cercetării" (1996: 85). Acest univers definit teoretic „va face ca anumite opţiuni privind alegerea cazurilor să vă pară mai palpabile şi mai relevante decât altele". Mason descrie maniera în care se alege un tip de eşantion care poate reprezenta un segment mai mare de populaţie. În acest caz, selectăm un eşantion de „procese, tipuri, categorii sau exemple specifice care sunt relevante pentru sau sunt circumscrise acelui univers social vast" (1996: 92). Mason sugerează că astfel de exemple ar include elemente specifice cum ar fi „o organizare, o locaţie, un document... [sau] o conversaţie".

Mason oferă exemplul unui studiu de AD asupra relaţiilor de gen ca discursuri elaboratoare de subiecte referitoare la aceste relaţii. În abordarea sa,

> e puţin probabil să percepeţi lumea socială în termenii unui set vast de relaţii de gen din care să extrageţi pur şi simplu un eşantion reprezentativ de oameni în funcţie de genul lor (1996: 85).

Deci, în cercetarea calitativă, elementele relevante sau „eşantionabile" sunt deseori înţelese ca fiind definite teoretic. Acest lucru înseamnă că nu este nimerit să eşantionăm populaţiile conform unor atribute cum ar fi „genul", „etnicitatea" sau chiar vârsta, pentru că modalităţile de definire a unor asemenea atribute constituie chiar subiectul nostru de cercetare.

Ca exemplu de eşantionare definită teoretic, Bryman foloseşte discuţia lansată de Glaser şi Strauss asupra „contextelor de conştientizare" ale celor care mor în spitale:

> Nu problema referitoare la „tipicul" sau atipicul unui spital studiat este cea critică; altceva este important: dacă experienţele muribunzilor sunt sau nu tipice pentru o clasă vastă de fenomene... la care se referă teoria. Cercetările următoare se vor concentra, astfel, asupra validităţii propoziţiilor în alte contexte (d. ex.: în cabinetele medicale) (1988: 91).

O discuţie mai detaliată asupra felului în care se aleg cazurile pe considerente teoretice se poate găsi în Silverman (2000: 106-107). Oricum, uneori am putea dori să alegem un anumit caz deoarece i-am sesizat caracterul „deviant".

Selectarea cazurilor deviante

În discuţia mea referitoare la validitate am luat în considerare analiza cazurilor deviante. Aici ne interesează un aspect anterior analizării – alegerea propriu-zisă a cazului deviant. Mason observă că trebuie să depăşim orice tendinţă de selectare a unui anumit caz doar fiindcă se potriveşte argumentului nostru. În schimb, ar fi normal să alegem exemple negative faţă de teoria cu care lucrăm.

De pildă, într-un studiu asupra forţelor care ar putea determina sindicatele să fie nedemocratice, Lipset *et al.* (1962) au ales intenţionat să studieze un sindicat american al tipografilor pentru că acest sindicat deţinea instituţii democratice neobişnuit de puternice, constituind deci un caz deviant esenţial, prin comparaţie cu majoritatea sindicatelor americane ale vremii. Sindicatul lui Lipset *et al.* era, în plus, deviant şi din perspectiva

atât de respectatei teorii care postula o tendinţă irezistibilă către „oligarhie" în sânul tuturor organizaţiilor formale.

Astfel, Lipset *et al.* au ales acest caz deviant pentru că furniza un test crucial pentru teoria lor. Pe măsură ce înţelegerea noastră asupra proceselor sociale devine mai profundă, vom fi din ce în ce mai disponibili înspre alegerea cazurilor deviante pe considerente de acest gen.

Modificarea mărimii eşantionului pe parcursul cercetării

Până acum am discutat importanţa eşantionării pe criterii teoretice în faza de debut a cercetării noastre. În orice caz, putem, de asemenea, aplica o astfel de eşantionare pe parcursul studiului. Într-adevăr, unul dintre punctele forte ale proiectelor calitative este disponibilitatea ulterioară la modificări (pe baze teoretice), flexibilitate care lipseşte majorităţii proiectelor de cercetare cantitativă. Aşa cum spune Mason:

> Eşantionarea pe considerente teoretice şi cea intenţionată este concepută dintr-un set de proceduri cu ajutorul cărora cercetătorul manipulează analiza, teoria şi activităţile de eşantionare într-o manieră *interactivă* pe parcursul întregului proces de cercetare, într-o măsură mult mai mare decât în eşantionarea statistică (1996: 100).

O asemenea flexibilitate poate fi utilă în următoarele cazuri:

1. Pe măsura apariţiei unor noi factori, am putea dori să mărim eşantionul, pentru a reuşi să spunem mai multe despre el.
2. Am putea prefera să ne concentrăm, în stadiile timpurii ale cercetării, pe un segment restrâns al eşantionului, utilizându-l integral doar în testările ulterioare ale caracterului generalizabil al cercetării.
3. Generalizări neaşteptate apărute pe parcursul analizei datelor ne-ar putea îndemna să căutăm noi cazuri deviante.

Alasuutari a descris acest proces comparându-l cu o clepsidră:

> O analiză de caz restrânsă este lărgită pe parcurs... prin căutarea unor cazuri opuse şi paralele, la un exemplu ceva mai vast. Prin aceasta, procesul de cercetare avansează, în stadiile sale finale, spre o discuţie formată din entităţi mai vaste. Vom sfârşi la fundul clepsidrei (1995: 156).

Alasuutari (1995: 155) ilustrează această metaforă a clepsidrei în propriul studiu asupra consecinţelor sociale ale urbanizării finlandeze din anii '70. El a ales drept loc de observaţie a acestor efecte cluburile locale, concentrându-se asupra clienţilor fideli, de sex masculin, ceea ce a generat un al doilea studiu orientat încă şi mai precis asupra unui grup în care se bea mai mult şi în care majoritatea bărbaţilor erau divorţaţi. Aşa cum se exprimă el,

> cercetarea etnografică de acest tip nu înseamnă atât generalizare, cât extrapolare... rezultatele obţinute au legătură cu entităţi mai vaste (1995: 155).

8.5. Concluzie

Dacă nu vom reuşi să convingem publicul cititor că procedurile pe care le-am utilizat asigură într-adevăr trăinicia metodelor noastre, iar observaţiile noastre sunt, de asemenea, valide, va fi destul de greu să reuşim formularea unor concluzii finale asupra studiului realizat. A fi bine intenţionat sau a avea o atitudine politică onestă nu este, din nefericire, suficient. Redusă la metode sigure şi la concluzii valide, cercetarea va fi târâtă într-un adevărat balamuc, unde bătăliile vor fi câştigate de cei care-şi vor striga cel mai tare cauza.

Acum mai bine de patruzeci de ani, Becker şi Geer (1960) recunoşteau că descrierea sociologică adecvată a proceselor sociale trebuie să treacă dincolo de aplicarea unor metode pur cantitative. În orice caz, totul depinde de relaţia dintre măsurătorile cantitative folosite şi de aspectul analitic urmărit:

> Utilitatea... statisticilor reprezintă o funcţie a problematicii teoretice în care acestea urmează să fie folosite, care problematică nu va putea fi, la rândul său, utilizată decât avându-le pe acestea în preajmă (Hindess, 1973: 45).

Am arătat că măsurătorile cantitative nu reprezintă singura modalitate de testare a validităţii unor propoziţii. Eşantionarea pe considerente teoretice şi inducţia analitică bazată pe analiza cazurilor deviante şi pe metoda constant-comparativă furnizează nişte instrumente puternice prin care se poate depăşi pericolul unei cercetări calitative prea „anecdotice".

Vremurile criticării în masă a cercetărilor cantitative au trecut de mult. Ceea ce trebuie să facem acum este să arătăm căile prin care cercetarea calitativă poate fi la fel de credibilă ca şi cel mai bun studiu cantitativ.

IDEI DE REŢINUT

- ✓ Ştiinţele sociale sunt credibile în măsura în care utilizează metodele adecvate şi sunt riguroase, critice şi obiective în manevrarea datelor.
- ✓ Cercetarea calitativă poate deveni credibilă doar dacă ne vom strădui să utilizăm procedura de falsificare a presupunerilor iniţiale cu privire la datele obţinute.
- ✓ Coeficientul de siguranţă în cercetarea calitativă este asociat cu ceea ce Clive Seale (1999: 148) numeşte modalităţi de descriere bazate pe un număr redus de inferenţe.
- ✓ Printre metodele adecvate tehnicii de validare a studiilor bazate în totalitate sau în cea mai mare parte pe date calitative, se numără: inducţia analitică, metoda constant-comparativă, analiza cazurilor deviante, abordarea comprehensivă a datelor şi utilizarea adecvată a intabulărilor.
- ✓ Generalizabilitatea unei cercetări calitative poate fi crescută prin: combinarea metodelor de cercetare calitative cu măsurătorile cantitative ale populaţiei; eşantionarea intenţionată ghidată de tipul şi de resursele disponibile şi eşantionarea pe baze teoretice.

Recomandări de lectură

Clive Seale (1999) oferă o excelentă tratare de ansamblu a aspectelor discutate de noi în acest capitol. O tratare mai restrânsă, dar mult mai specializată, poate fi găsită la Peräkylä (1997). Pentru o altă discuţie aprofundată asupra IA pornind de la exemplul studiului lui Bloor, vezi Abrams (1984).

Exerciţiul 8.1

Optaţi pentru un studiu calitativ din domeniul vostru. Treceţi prin următorii paşi:

1. Revizuiţi studiul din perspectiva celor zece criterii ale calităţii din tabelul 8.1.
2. Dacă studiul nu satisface toate criteriile, încercaţi să găsiţi soluţii prin care să-l îmbunătăţiţi.
3. Observaţi în ce măsură aceste criterii sunt compatibile cu domeniul vostru de studiu. Există criterii suplimentare sau diferite de cele listate pentru care aţi putea opta?

Exerciţiul 8.2

Acest exerciţiu presupune utilizarea convenţiilor de luare a notiţelor în teren, listate în tabelul 8.2. Obţineţi date de observaţie din orice locaţie familiară vouă şi în care puteţi găsi relativ uşor un loc în care să luaţi notiţe (puteţi reveni la locaţia folosită pentru exerciţiul 3.3). Faceţi observaţie timp de aproximativ o oră. Ideal ar fi să realizaţi observaţia cu încă o persoană care să utilizeze aceleaşi convenţii.

1. Înregistraţi notele utilizând convenţiile cunoscute. Comparaţi-le cu cele ale colegului: identificaţi şi explicaţi diferenţele.
2. Care sunt convenţiile pe care le-aţi utilizat cu mai mare dificultate? Cărui fapt se datorează acest lucru (d. ex.: pentru că sunt neclare sau inadecvate locaţiei)?
3. Gândiţi-vă la alte convenţii care v-ar putea îmbunătăţi coeficientul de siguranţă al datelor din teren.
4. Ce aţi avut de câştigat (sau de pierdut) prin comparaţie cu exerciţiile de observaţie anterioare (d. ex.: cele de la exerciţiul 3.3)?
5. Ce alte teme de cercetare mai sugerează datele de teren pe care le-aţi cules deja?

Exerciţiul 8.3

Aceşt exerciţiu vă oferă posibilitatea de a evalua coeficientul de siguranţă al analizei datelor utilizate în exerciţiile anterioare, prin metoda acordului între evaluatori. Va trebui să găsiţi un coleg care a rezolvat acelaşi exerciţiu ca şi voi din capitolele 3-7. Reveniţi la răspunsurile acestor exerciţii şi spuneţi:

1. Care sunt diferenţele şi asemănările esenţiale dintre manierele de utilizare a conceptelor şi categoriilor în acel exerciţiu?
2. Care parte a analizei (a voastră sau a colegilor) trebuie revizuită sau abandonată?
3. Dacă analizele voastre sunt asemănătoare, acest lucru se datorează acelor concepte şi categorii pe care le-aţi utilizat toţi corect (distingeţi între aspectele legate de siguranţa datelor şi cele legate de utilitatea lor)?
4. Diferenţele constatate traduc proasta definire a conceptelor şi categoriilor utilizate şi/sau utilizarea lor inadecvată?
5. Ce aţi avut de învăţat din această comparaţie? Cum anume aţi reface analiza, în lumina celor relevate prin intermediul comparaţiei?

Exercițiul 8.4

Acest exercițiu se referă la metoda triangulării. Selectați oricare două metode discutate de noi în capitolele 3-6 (adică observația, textele, interviurile și transcrierile). Alegeți un subiect de cercetare în care se pot aplica aceste două metode. De exemplu, ați putea prefera să comparați observațiile efectuate într-o bibliotecă cu interviuri realizate cu utilizatorii bibliotecii și cu personalul specializat. Sau, ați putea obține documente oficiale privind niște scopuri academice ale universității și să le comparați cu observațiile, interviurile sau înregistrările audio realizate de voi în timpul predării (obțineți permisiunea tuturor înainte de a face acest lucru). Acum realizați următoarele:

1. Analizați pe scurt cele două surse de date. Ce spune fiecare dintre ele în legătură cu subiectul abordat?
2. Identificați temele diferite desprinse din cele două seturi de date. Cât de relevante sunt aceste diferențe pentru înțelegerea de ansamblu a problemei?
3. Folosind datele colectate, dovediți că probele sunt relevante doar în limitele contextului concret care le generează.
4. În lumina celor de mai sus, și dacă ar trebui să vă continuați cercetarea în aceeași direcție, ați utiliza mai multe metode în afara celor deja probate?

Exercițiul 8.5

Acest exercițiu are drept scop să vă acomodeze cu avantajele și limitele intabulărilor simple. Va trebui să reveniți în una dintre locațiile observate deja într-un exercițiu anterior din capitolul 3. Urmați acum următorii pași:

1. Numărați tot ce se poate număra în locația respectivă (d. ex.: câți oameni intră și ies sau câți se angajează în anumite activități).
2. Încercați să apreciați ce anume vă spun aceste date cantitative în legătură cu viața socială din locația respectivă. În ce măsură ceea ce ați numărat poate avea legătură cu *orice* fel de teorie sau concept specific științelor sociale pe care le cunoașteți?
3. Pornind de la teoria sau conceptul selectat la punctul 2, indicați modul în care ați putea număra categoriile în limitele acestuia, mai degrabă decât în cele ale simțului comun.
4. Încercați să numărați din nou, pe aceste considerente. Ce fel de asocieri se pot stabili?
5. Identificați cazurile deviante (adică itemii care nu suportă asocierile stabilite anterior). În ce fel veți putea, în cele ce urmează, analiza aceste cazuri deviante folosindu-vă fie de tehnicile calitative, fie de cele cantitative? În ce lumină vă va pune tipul de analiză aleasă asocierile identificate anterior?

Exercițiul 8.6

Imaginați-vă că aveți toate resursele disponibile pentru a studia 4 cazuri ale fenomenului care vă interesează. Urmând discuția mea asupra lui Stake (tabelul 8.5), încercați să deduceți o tipologie care să indice universul de cazuri potențial disponibile. Această tipologie ar trebui să conțină între 6 și 12 cazuri posibile. Explicați acum de ce ați propune selectarea celor 4 cazuri ale voastre în termenii logicii eșantionării intenționate.

Capitolul 9

Relevanţă şi etică

Există câteva aspecte pe care am putea dori să le expunem unui segment mai mare de public în legătură cu valoarea cercetării calitative. Iată mai jos o listă recentă a acestora (Hammersley, 1992a: 125):

1. Este relativ flexibilă.
2. Studiază ceea ce oamenii fac în contextele lor (naturale).
3. E potrivită atât pentru studiul proceselor în sine, cât şi al rezultatelor acestora.
4. Studiază atât scopurile, cât şi cauzele.

Deşi am susţinut eu însumi revendicări asemănătoare atât în faţa practicienilor, cât şi a organizaţiilor care se ocupă de alocarea fondurilor, lucrurile sunt, din nefericire, mai puţin simple decât ar putea sugera o asemenea listă.

Mai întâi, aşa cum am văzut deja (mai ales în capitolul 1), statutul cercetării calitative ca întreprindere naturalistă preocupată de semnificaţii, este discutabil. În al doilea rând, aşa cum subliniază Hammesley (1992) însuşi, abordările ne-calitative pot studia şi ele multe dintre aceste caracteristici (d. ex.: studiile de panel[1] pot examina schimbările survenite în timp şi, astfel, procesele sociale). În al treilea rând, cum argumentam deja în capitolul 8, aspectele privind validitatea cercetării calitative (generalizabilitatea ei la o populaţie mai largă şi posibilul fundament anecdotic al revendicărilor sale) reprezintă o problemă reală, şi nu una existentă doar în minţile factorilor de decizie.

În sfârşit, cercetarea cantitativă tinde să-şi definească problemele de cercetare într-o manieră care permite degajarea imediată a unui sens, atât în ochii practicienilor, cât şi ai administratorilor. De pildă, spre deosebire de mulţi cercetători din sectorul calitativ, specialiştii în metode cantitative nu prea au îndoieli cu privire la posibilitatea preluării variabilelor (deşi „operaţionalizabile") din titlurile actuale ale publicaţiilor (d. ex.: „delicte", „sărăcie" sau „comunicare eficientă") şi în ceea ce priveşte utilizarea unui limbaj ştiinţific al cauzei şi efectului.

Confruntaţi cu această competiţie, ce pot oferi specialiştii în cercetarea calitativă pentru ca studiul lor să fie relevant în faţa publicului larg? Un exemplu mi-ar fi de folos în elaborarea ipotezei mele.

Exemplul ales provine din sistemul educaţional britanic – deşi există câteva cazuri paralele şi în alte ţări şi instituţii. În anii '60 a existat în Marea Britanie o dezbatere vie asupra avantajelor şi dezavantajelor educaţiei selective pentru grupa de vârstă 11-18 ani.

---

1. V. pentru lămurirea termenului Ferréol (coord.), *Dicţionar de sociologie*, ed. cit., p. 153 (n.tr.).

Această dezbatere a fost puternic influenţată de sondajele sociale care relevau un adevărat rezervor de talente ascunse printre copiii care n-au reuşit să treacă admiterea în şcolile „academice" la vârsta de 11 ani. Aşa se face că, spre sfârşitul anilor '60, elementul selectiv în admiterea în şcolile secundare britanice a fost, în general, înlăturat.

Cercetări ulterioare au arătat că reorganizarea şcolilor secundare a îmbunătăţit, într-adevăr, performanţele generale ale acestei grupe de vârstă. Oricum, această ameliorare nu a fost atât de grozavă pe cât se credea. Unul dintre motive părea să fie acela că, în şcolile neselective sau „comprehensive", mulţi copii au fost îndreptaţi spre diverse niveluri de pregătire, în funcţie de abilităţile lor. În unele cazuri, împărţirea pe niveluri (specializarea) putea reproduce vechiul sistem de educaţie selectivă: deşi copiii dispunând de abilităţi diverse frecventau aceeaşi şcoală, unii erau asociaţi prea repede cu un anumit nivel şi, poate, descurajaţi de la început.

Fireşte, o asemenea divizare pe niveluri de performanţă s-ar fi putut transforma (şi s-a transformat) într-o „variabilă" de studiu pentru cercetările ulterioare. Cu toate acestea, părerea mea este că experienţa britanică a reorganizării şcolilor secundare sugerează că factorii de decizie ar fi avut mai mult de câştigat dacă ar fi acordat ceva mai multă atenţie studiilor ne-cantitative. De pildă, studiile etnografice în sălile de curs (d. ex.: Mehan, 1979) şi cele asupra luării deciziilor educaţionale (d. ex.: Cicourel şi Kitsuse, 1963) au relevat o mulţime de aspecte interesante privitoare la ceea ce se petrece, de fapt, în şcoli. Deci, dacă asemenea studii ar fi fost adăugate studiilor cantitative asupra „rezultatelor" educaţionale, mult mai familiare tuturor, atunci cu siguranţă factorii de decizie ar fi fost mai bine informaţi.

Acest exemplu se potriveşte strategiei cercetării calitative subliniate mai devreme în această carte (mai ales în capitolele 1 şi 2). Ea implică trei argumente:

1. Cel mai mare atu al specialistului în cercetarea calitativă este abilitatea sa de a analiza ceea ce se petrece efectiv în medii neprovocate (spre deosebire de cercetarea cantitativă care transformă adesea astfel de fenomene într-o „cutie neagră", definită de cercetător la începutul cercetării).
2. Refuzul de a permite ca subiectul de cercetare să fie definit în termenii concepţiilor despre „problemele sociale", recunoscute fie de profesionişti, fie de grupurile comunitare, debutând, în schimb, printr-o perspectivă academică foarte bine definită; în acest fel, cercetătorul poate să se refere mai târziu la asemenea probleme sociale cu mai multă forţă şi putere de convingere.
3. Cercetarea calitativă nu este, în orice caz, în competiţie cu studiul cantitativ; cea mai onestă relaţie între cele două este diviziunea muncii, în cadrul căreia cercetătorul calitativ caută să răspundă la întrebările „cum?" şi „ce?", pasând apoi descoperirile, astfel încât cauzele şi rezultatele fenomenelor identificate (întrebările „de ce?") să poată trece în responsabilitatea colegilor lor „cantitativi".

Ceea ce am enumerat eu sunt argumente care au nevoie de demonstraţii concrete. Spre finalul capitolului voi reveni la contribuţiile posibil relative ale cercetărilor calitative şi cantitative. Pentru moment, aş vrea să mă îndepărtez de aspectele specifice ale cercetării pentru a trece în revistă vasta dezbatere asupra modului în care toate formele de ştiinţă socială intră în relaţie cu problemele sociale.

9.1. Trei roluri ale cercetătorului în ştiinţele sociale

Întrebarea esenţială nu este dacă să fim sau nu părtinitori, fiindcă oricum vom sfârşi prin a fi, ci, mai degrabă, să ne întrebăm cui să luăm partea (Becker, 1967: 239).

Nu toţi cercetătorii s-ar arăta de acord cu chemarea lui Becker la partizanatul moral şi politic. Poate pentru a răspunde aparatelor de stat, care sunt cele mai suspicioase în faţa scopurilor ştiinţelor sociale, mulţi dintre oamenii de ştiinţă vor alege să se apere împotriva acuzaţiei de partizanat.

Ei ar putea găsi mai comod sau mai acceptabil să argumenteze că unica lor grijă este aceea de a stabili nişte fapte prin testarea judicioasă a unor ipoteze şi teorii competitive. Singurul lor slogan, vor spune, este obţinerea cunoaşterii. Vor pretinde deci că resping partizanatul politic, cel puţin la nivelul activităţii lor academice; ei sunt doar, vor spune, partizani ai adevărului.

Nu sunt, pentru moment, preocupat de desfăşurarea unei evaluări detaliate, nici a afirmaţiei lui Becker şi nici a răspunsului la aceasta pe care tocmai l-am descris. Aşa cum voi arăta ceva mai târziu, partizanii adevărului se înşală în privinţa purităţii cunoaşterii; cât despre retorica lui Becker în favoarea „părtinirii", aceasta este cel mai adesea asociată cu un stil de cercetare care nu va reuşi să descopere nimic din pricina angajării anterioare faţă de un adevăr deja acceptat (condiţia mizeră a angajaţilor, inevitabilul curs al istoriei umane etc.). În mod curios, ambele poziţii pot fi elitiste, poziţionându-se separat şi (oarecum) deasupra celor pe care îi studiază.

Pentru moment, aş dori să subliniez o latură pozitivă a ambelor argumente. Amândouă recunosc că poziţia neutră sau lipsită de valori este imposibilă în ştiinţele sociale (sau, dacă doriţi, în orice domeniu ştiinţific). Partizanii adevărului, la fel de mult ca şi partizanii „celor oprimaţi", sunt la cheremul unei valori absolute, care nu se poate fundamenta pur factual. Aşa cum sublinia Weber în primii ani ai secolului trecut, orice cercetare este contaminată într-o anumită măsură de valorile proprii cercetătorului. Numai prin intermediul acestor valori anumite probleme vor putea fi identificate şi studiate în maniere specifice. Chiar şi argumentul faţă de metoda ştiinţifică (sau riguroasă) este el însuşi, după cum subliniază Weber, bine ancorat în convingerile morale şi politice ale cercetătorului.

Cincizeci de ani după Weber, Gouldner (1962) sublinia modul în care acest gânditor era denaturat grosolan de pozitivişti. Deoarece Weber sugerase că standardele pur ştiinţifice ar putea conduce studiul unei probleme de cercetare[1], aceştia i-au folosit afirmaţia în calitate de instrument de impunere a unui standard pentru o ştiinţă socială independentă de valorile partizane. Ei au convenit să dea uitării faptul că Weber argumenta că alegerea iniţială şi conceptualizarea problemei de cercetare, ca şi eforturile subsecvente de căutare a unor implicaţii practice pentru studiul respectiv, erau cât se poate de „relevante din punct de vedere valoric" (ca să folosesc expresia lui Weber).

1. V. studiul lui Weber tradus în limba română, *Teorie şi metodă în ştiinţele culturii*, trad. de Nicolae Râmbu şi Johann Klush, Ed. Polirom, Iaşi, 2001, (n.tr.).

„Minotaurul" unei ştiinţe sociale libere de valori, pe care pozitiviştii l-au invocat printr-o lectură denaturată a lui Weber, este anihilat de Gouldner. Aşa cum arată Denzin (1970), mitul independenţei faţă de valori este ameninţat nu doar de propriile angajamente ale cercetătorului, ci şi de mediul social şi politic în care se desfăşoară cercetarea. Corporaţiile care pun la dispoziţie diverse *grant*-uri de cercetare vor căuta la rândul lor să canalizeze studiile în anumite direcţii: nu există bani *neutri*, indiferent dacă ni se vorbeşte de „iniţiativele" bine intenţionate ale instituţiilor de cercetare sau de nefericitele programe de alocare de fonduri ale industriei de tutun sau de armament (Horowitz, 1968). Mai mult, e foarte probabil ca organizaţiile care fac obiectele studiilor să dorească un oarecare gen de recompensă, materializată prin „fapte" (presupuse a fi independente de orice fel de teorie şi perfect cuantificabile) şi prin sprijin în favoarea actualei lor strategii de organizare.

Şi, în sfârşit, cum sublinia Robert Dingwall (în corespondenţa personală), guvernele ar putea sponsoriza proiecte de cercetare care să arate asemenea unor vitrine „atrăgătoare" pentru a câştiga timp şi a-şi legitima lipsa de activitate. Aşadar, cum spunea Denzin, în vreme ce cercetătorul nu-şi doreşte altceva decât un studiu publicabil, e obligatoriu ca această activitate a grupurilor de presiune să aibă un impact asupra muncii sale de cercetare.

În ce fel ar putea răspunde cercetătorul la toate aceste constrângeri care îi normează cercetarea? Pentru a găsi o soluţie acestei întrebări, s-au prescris sau adoptat trei roluri de cercetare distincte. Le-am prezentat, într-o formulă sumară, în tabelul 9.1.

TABELUL 9.1

De care parte suntem ?

Rol	Politică	Angajament	Exemple
Om de ştiinţă	liberală	Cunoaşte de dragul cunoaşterii, protejat de conştiinţa sa de savant	Weber, Denzin
Consilier oficial	birocratică	Inginerie socială sau sfătuitori ai factorilor de decizie	Popper, Bulmer
Partizan	aripa stângă, aripa dreaptă	Cunoaşte pentru a sprijini atât teoria, cât şi practica politică	Marx, Habermas, centrele de cercetare politică

Va fi de folos, cred, dacă voi prezenta pe scurt fiecare dintre cele trei poziţii.

9.1.1. *Omul de ştiinţă*

În cele două faimoase prelegeri ale sale, *Science as a Vocation* şi *Politics as a Vocation* (Weber, 1946), Weber enunţă principiile liberale de bază pentru un public format din studenţi, în 1917. În ciuda fervorii patriotice iscate de primul război mondial, el insista atunci pe primatul propriei conştiinţe individuale ca bază a oricărei acţiuni. Preluând poziţia clasică a filozofului german Immanuel Kant, Weber argumenta că valorile nu se pot *deriva* din fapte.

Şi aceasta nu pentru că valorile ar fi mai puţin importante decât faptele (cum vor argumenta la scurt timp pozitiviştii logici), ci mai degrabă pentru că „evaluările ultime"

(sau alegerile pe criterii valorice), fiind atât de importante, nu pot fi reduse la judecăţi pur factuale. Faptele pot oferi informaţii asupra consecinţelor verosimile ale unor acţiuni date, dar nu ne pot spune ce acţiuni ar trebui să alegem.

Pentru Weber, angajamentul total faţă de ştiinţă era un exemplu de evaluare ultimă, exemplificând el însuşi printr-o credinţă intimă în standardele logicii şi raţionalităţii, precum şi în valoarea cunoaşterii factuale.

Preluând, sarcastic, anumite aspecte din *Etica protestantă*[1], a cărei emergenţă istorică el însuşi o trasase, Weber face apel la conştiinţa savantului ca la singurul fundament care poate conferi evenimentelor un înţeles şi o semnificaţie.

Apelul lui Weber la „individul liber" al protestantismului şi liberalismului a fost pe deplin împărtăşit, 50 de ani mai târziu, de Norman Denzin (1970), care respingea orice fel de standarde morale prestabilite, ca bază de cercetare. Poziţia sa era în mod distinctiv liberală şi individualistă: „Dispoziţia care generează activitatea sociologică este una singură – libertatea absolută de a urma cursul cercetării pe care savantul îl consideră a fi potrivit" (1970: 332). Ceea ce se găseşte a fi potrivit are în vedere faptul că nici o metodă de cercetare sociologică nu e, prin ea însăşi, mai imorală decât oricare alta.

Denzin sugerează, într-adevăr, că desfăşurarea cercetării conform propriilor standarde nu exclude luarea unor măsuri de prevedere. De pildă, subiecţii vor fi informaţi asupra judecăţilor de valoare şi preferinţelor cercetătorului. Însă el insistă asupra faptului că ultimul arbitru al unei desfăşurări adecvate rămâne conştiinţa individuală a sociologului.

Poziţia liberală a lui Weber şi Denzin pare însă mai degrabă nerealistă. În mod curios, cu cât sociologii nu reuşesc să sesizeze puterea şi pregnanţa organizării sociale, cu atât aceasta le normează mai mult cercetarea. Fiindcă, în vreme ce Denzin vorbeşte despre rolul grupurilor de presiune, el păstrează tăcerea asupra autorităţii privilegiate a „omului de ştiinţă" în societate şi asupra desfăşurării teoriilor sociale de către agenţi ai controlului social care mobilizează formele de putere.

Treizeci de ani mai târziu, poziţia lui Denzin va arăta cu totul altfel. De data aceasta, Denzin vede cercetarea ca întruchipând „o politică a speranţei". Aceasta „ar trebui să critice starea existentă a lucrurilor şi să imagineze modalităţi diferite de a fi" (Denzin, 2000: 916). Pentru atingerea acestui deziderat, Denzin, urmându-l pe Mills (1959), cere „o etnografie critică, intimă" care „să prezinte publicului poveşti de adâncime, intime, asupra problematicilor vieţii cotidiene...". Aceste relatări vor inocula compasiune morală şi vor ajuta cetăţenii să ia decizii inteligente şi să acţioneze public pentru a rezolva anumite conflicte particulare cu rezonanţe publice şi, în sfârşit, să-i sprijine în ducerea la bun sfârşit a acestor demersuri publice" (Denzin, 2000: 901). Denzin sfârşeşte prin a fi partizan.

9.1.2. *Consilierul oficial*

Chiar şi individualiştii liberali pot, din când în când, să părăsească atitudinea lor „neutră" faţă de ceilalţi. Denzin, de pildă, crede următoarele despre valoarea informaţiilor pe care sociologii le pot oferi participanţilor:

1. V. ediţia tradusă în limba română, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, trad. de Ihor Lemnij, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1993 (n.tr.).

Investigatorul ar putea deschide noi căi de acţiune şi percepţie. Liderii organizaţionali ar putea ignora aspectele disfuncţionale ale anumitor programe, iar o expunere a descoperirilor sociologice ar putea îndrepta anumite concepţii greşite (1970: 338).

Observaţi modul în care Denzin exemplifică prin „liderii organizaţionali" când aminteşte de „cei studiaţi". Aşa cum un număr mare de sociologi se plasează automat de partea subalternilor, există, de asemenea, o mare cantitate de cercetări sociologice care se identifică cu problemele şi interesele „liderilor" sau „şefilor".

Un astfel de exemplu este oferit de Bulmer (1982). În ciuda titlului general, *The Uses of Social Research*, cartea sa se dovedeşte a fi dedicată în exclusivitate discuţiei privind modul în care cercetarea socială poate fi utilizată de „factorii de decizie". Tocmai din acest motiv ne va servi ca exemplu pentru ceea ce am numit în tabelul 9.1 politici *birocratice*, în cadrul cărora cercetătorul adoptă rolul consilierului.

Este clar, cercetătorul social al lui Bulmer intenţionează să se ţină departe de administraţie, fără a oferi soluţii, preferând, în schimb, să pună la dispoziţie cunoştinţe, mai degrabă decât să recomande politici concrete. Acesta este „modelul iluminării", lansat de Bulmer. El se fondează pe respingerea altor două versiuni de utilizare a cercetării – „empirismul" şi „modelul ingineresc". În cele ce urmează voi arăta maniera în care Bulmer descrie cele trei modele.

Empirismul

Acest model presupune că faptele vorbesc prin ele însele. El reflectă „perspectiva" administrativă conform căreia cercetarea reprezintă un instrument neutru de colectare a faptelor în folosul factorilor de decizie politică. Fără a reuşi să ţină seama de consensul post-weberian referitor la imposibilitatea de a recunoaşte faptele în lipsa unor categorii de provenienţă teoretică, teoria sa asupra minţii omeneşti ca găleată (Popper) este, sugerează Bulmer, total inadecvată.

După cum demonstrează acesta, empirismul nu reprezintă un simplu artificiu metodologic. El este sortit eşecului pentru că nu

> furnizează o înţelegere reală a ştiinţei sociale, ci aduce în prim-plan doar produsele factuale ale cercetării sociale (1982: 42).

Argumentul lui Bulmer vine în legătură directă cu cel de-al doilea argument al meu privitor la relevanţa cercetării calitative, de la începutul acestui capitol.

Modelul ingineresc

Acesta pare să se bazeze chiar pe versiunea lui Popper (1959)[1] asupra contribuţiei cercetării la „tehnicizarea socială treptată". Acest model, provenit din respingerea de către Popper a oricăror tentative de schimbare socială revoluţionară, prinde elan din definiţia oferită – probabil de nişte reprezentanţi ai birocraţiei – unei probleme sociale. În versiunea lui Bulmer, aceasta se desfăşoară în patru etape: 1. identificarea cunoştinţelor cerute; 2. achiziţionarea datelor de cercetare; 3. interpretarea datelor în lumina problemei; 4. modificarea politicii.

1. V. traducerea în limba română, *Logica cercetării*, trad. de Mircea Flonta, Alexandru Surdu şi Erwin Tivig, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981 (n.tr.).

Bulmer sugerează că cei care propun modelul ingineresc sunt naivi în ceea ce priveşte modul de desfăşurare a proceselor politice. Birocraţii ştiu – de cele mai multe ori foarte precis – în ce vor consta schimbările de politică organizaţională sau administrativă pe care intenţionează să le iniţieze, iar ei direcţionează cercetarea într-o asemenea manieră, astfel ca produsul final să le legitimeze planurile preconcepute. El motivează, de asemenea, că, în organizaţiile mari, este în general nevoie de acţiune, şi nu de cercetare. În plus, acolo unde problemele sociale trebuie să fie supuse analizei, aplicarea unor decizii specifice simţului comun este adesea mai mult decât suficientă.

Modelul iluminării

Acesta este modelul preferat de Bulmer. El crede că funcţia unei cercetări aplicate este aceea de a furniza proviziile de cunoaştere necesare punerii în practică a unor posibilităţi alternative. Rolul său este de a lumina birocraţii, şi nu de a recomanda politici sau de a face opţiuni administrative. Aceasta înseamnă că *va respinge* un număr de scopuri (1982: 153-154): 1. furnizarea unor fapte competente (pentru că faptele îşi probează autoritatea doar în contextul unei teorii); 2. furnizarea de „muniţie" politică (pentru că, subliniază Bulmer, aceasta se bazează pe afirmaţia „sterilă" cum că ar exista fapte „de stânga" şi fapte „de dreapta" care se opun celor dintâi); 3. desfăşurarea unor cercetări de tactică, cum sunt cele din cadrul conducerii grupurilor consultative de experţi (pentru că astfel de cercetări reduc menirea omului de ştiinţă la îndeplinirea unei slujbe de tehnician); 4. evaluarea politicilor (pentru că aceasta s-ar baza pe modelul ingineresc al unor cercetări sociale aplicate, deja respinse).

În schimb, Bulmer propune două scopuri de cercetare care se acordă cu modelul său preferat:

1. Interacţiunea – contacte reciproce între cercetători şi factorii de decizie;
2. Conceptualizarea – crearea unor noi probleme, astfel încât factorii de decizie să mediteze asupra dezvoltării unor noi concepte organizaţionale.

Părţile slabe ale modelului iluminării sunt implicate deja de eticheta pe care am atribuit-o abordării mele, aceea a „consilierului oficial". El oferă o versiune atractivă asupra modului în care cercetătorii angajaţi deja ca funcţionari de stat pot să-şi menţină un anumit grad de libertate profesională. Recurgând la „iluminare", ei sunt relativ liberi să definească problemele în termenii propriilor interese, mai degrabă decât să le fie impuse de şefii lor (aşa cum ar sugera empiricismul sau modelul ingineresc).

În orice caz, această libertate „profesională" este, într-o anumită măsură, o păcăleală, deoarece în pledoaria lui Bulmer nu se aduce deloc în discuţie rolul cercetătorului de a furniza concepte şi informaţii pentru conducerea aflată la putere.

Exact din motivul că prezintă cercetarea aplicată ca fiind servitoarea statului, „iluminarea" oferă o versiune pur birocratică a politicii: iată de ce nu reuşeşte deloc să se descurce cu aspectele politice şi morale ale cercetării care nu se află la mare depărtare de structurile oficiale ale statului.

Un caz relevant este faimosul proiect „Camelot" (Horowitz, 1965). Acesta a fost un proiect de cercetare fondat în 1963 de Pentagon, având un buget de 6 milioane de dolari. Scopul său era acela de a culege date privind cauzele revoluţiilor izbucnite în ţările din Lumea a Treia. Oricum, când devenise deja clar că o asemenea cercetare urma să fie

folosită ca bază pentru dezvoltarea unor tehnici de contra-revoluţie, s-a creat o furtună de proteste, iar proiectul a fost imediat retras.

Horowitz subliniază faptul că mulţi cercetători erau pregătiţi să treacă cu vederea provenienţa fondurilor în momentul în care li s-au oferit salarii atât de mari. Probabil că s-ar fi apărat argumentând că ei nu voiau decât să răspândească „iluminarea" şi nu să se angajeze în demersuri de tehnologie politică şi socială.

Cele relevate mai sus pun în prim-plan problema morală privitoare la opţiunea pe care ar trebui să o facă cercetătorul, o dată implicat într-o organizaţie guvernamentală. Stewart Clegg (corespondenţă personală), de pildă, sugerează că, la un moment dat, chiar am putea avea nevoie de competenţele organizaţionale ale statului pentru a produce schimbări reale. Ideea sa pune în vedere o dilemă: obiectivele care merită urmate sunt dependente de nişte mijloace politice.

9.1.3. *Partizanul*

Dacă consilierul este cooptat pe interese administrative, iar savanţii se amăgesc ei înşişi că se pot ţine departe de lumea organizată social, atunci rolul partizanilor pare a fi mult mai uşor de apărat. Spre deosebire de savanţi, partizanii nu se ruşinează de responsabilitatea pe care o au în această lume. Iar spre deosebire de consilieri, ei reuşesc să ţină birocraţia la distanţă. În schimb, aceştia caută să furnizeze resurse teoretice şi factuale pentru o luptă politică care urmăreşte transformarea principiilor după care se conduc jocurile politice şi administrative.

Un studiu numit „Medicine, Superstructure and Micropolitics" („Medicină, suprastructură şi micropolitică"), aparţinând sociologului medical american Howard Waitzkin (1979) ne va folosi aici ca exemplu de partizanat. Waitzkin urmăreşte scopul lăudabil de a face legătura între „interacţiunile cotidiene la micro-niveluri" şi „structurile de dominare la nivel înalt" (1979: 601).

Din nefericire, Waitzkin pare să-şi trateze datele în termenii ilustrativi ai unei teorii preconcepute. De pildă, el afirmă că medicii transmit spre pacienţii lor mesaje ideologice privind „etica muncii". Totuşi, cercetătorul american îşi fixează cazul pe un mic fragment dintr-un interviu în care medicul, căruia tocmai i se spusese cât de obosit este pacientul, îl întreabă pe acesta dacă „e în stare... să lucreze o zi întreagă". Când pacientul răspunde afirmativ, medicul spune: „Minunat" (1979: 604-605).

În plus, Waitzkin are un corpus limitat de date pe care îl supune unor demersuri analitice foarte vaste. Dacă nu i se aduce nici o probă contrară tezei susţinute, cititorul ar putea prefera să înţeleagă întrebarea doctorului referitoare la locul de muncă al pacientului ca stabilind, nici mai mult, nici mai puţin decât o atmosferă favorabilă pentru ultimul comentariu referitor la starea de oboseală a pacientului.

Două sunt lucrurile pe care Waitzkin pare să le ignore:

1. Că ceea ce descoperă el este adecvat, dar nu neapărat cauzat de factorii teoriei sale (de pildă, Strong, 1979, sugerează că utilizarea de către medici a analogiei dintre corpul uman şi o maşină ar putea fi o trăsătură a consultaţiilor medicale din toate sistemele sociale industrializate, şi nu, aşa cum sugerează Waitzkin, specifică economiei capitaliste).
2. Că probele contrare teoriei sale ar trebui de asemenea surprinse şi analizate (d. ex.: Waitzkin consemnează – doar atât! – nişte descoperiri aparent deviante: că pacientele

primesc mai multe informații, iar „medicii care provin din clasa muncitoare au tendința de a comunica mai puține informații decât cei care provin din familii burgheze" (Waitzkin, 1979: 604).

Dacă partizanii nu țin să se surprindă pe ei înșiși în urma demersului de colectare a datelor, ei au în schimb tendința de a fi elitiști în ceea ce privește schimbarea politică. Nu e surprinzător deci că Waitzkin caută să încurajeze „educarea pacienților" de a solicita sfatul de specialitate al medicilor. Lasă, totodată, nediscutate tendințele inițiate de medici de a exercita un fel de dominare profesională. Întrebarea retorică a lui Marx, „Cine îl educă pe educator?", pare a fi, în acest context, perfect legitimă.

Studiul lui Waitzkin ilustrează câteva dintre cele mai nefericite consecințe ale partizanatului. Exact în felul în care Biblia spune „căutați și veți afla", partizanii (marxiștii, feministele, conservatorii) caută la rândul lor și, inevitabil, găsesc până la urmă exemple care pot fi utilizate în spijinul teoriilor lor.

Dingwall (1980) nota felul în care acest tip de cercetare „procură un element de romanță, chiar *chic* dacă vreți, pentru a însufleți teribila monotonie din sânul cercetării academice". El continuă apoi să remarce că grija de a face lobby pentru oprimați:

> este păguboasă pentru orice practică etnografică serioasă ale cărei pretenții de a se distinge de jurnalismul polemic sau de investigație trebuie să se fondeze pe abilitatea sa de a înțelege perspectivele șefilor celor mari, ale funcționarilor mărunți și, bineînțeles, ale căței lor de salon (1980: 874).

Dingwall concluzionează că cercetarea socială, indiferent de metodele sale, trebuie să se concentreze pe producerea unor generalizări valide, mai degrabă decât a unor „ultraje morale sintetice" (1980: 874); ceea ce-l poartă spre o discuție consacrată eticii etnografice – un subiect pe care îl voi ataca eu însumi în secțiunea 9.3.

Încercați să rezolvați exercițiul 9.1

Preluând întrebarea lui Becker: „De partea cui suntem?" și descriind trei roluri adoptate de cercetători (savantul, consilierul și partizanul), am descoperit câteva probleme majore privitoare la maniera în care acestea sunt exercitate. Acum se pare că, închizând cercul, ne găsim din nou acolo de unde am pornit. Voi încerca în cele ce urmează să fiu ceva mai optimist și să indic paleta de motive pentru care cred că între știința socială calitativă și societate poate exista o relație fructuoasă. Cel mai bun mod de a face acest lucru este să vedem din cine este format publicul principal al acestui tip de cercetare și care sunt lucrurile pe care cercetătorul ar putea să i le comunice.

9.2. Publicul cercetării calitative

Dacă parcurgeți această carte în cadrul unui curs universitar, singurul public relevant pentru voi este format din profesorii care vă vor nota studiile și colegii care vă vor asculta comentariile la seminarii. În orice caz, membrii universităților reprezintă doar unul dintre cele câteva tipuri potențiale de public ale cercetărilor calitative.

Publicul mare include factorii de decizie, practicienii şi publicul nespecializat. Fiecare grup va dori să citească studiile în măsura în care acestea răspund nevoilor sale. Aceste patru tipuri de public şi aşteptările lor probabile sunt prezentate în tabelul 9.2.

Aşteptările publicului academic – atât în lucrările scrise, cât şi în cele prezentate – sunt discutate deja în Silverman (2000: 211-219).

TABELUL 9.2

Tipurile de public şi aşteptările sale

Publicul	Aşteptare
Colegi din sfera academică	Înţelegerea aspectelor teoretice, factuale şi metodologice.
Factori de decizie	Informaţii practice relevante pentru aspectele organizaţionale şi administrative actuale.
Practicieni	Un cadru teoretic necesar unei înţelegeri mai bune a clientelei; informaţii factuale; sugestii practice privind îmbunătăţirea procedurilor; reformarea practicilor deja existente.
Public nespecializat	Fapte noi; idei pentru reformarea practicilor şi politicilor prezente; informaţii-ghid pentru o mai bună manevrare a universului cotidian sau pentru obţinerea unor servicii mai bune din partea instituţiilor şi practicienilor; asigurarea că şi ceilalţi au experimentat problemele de viaţă pe care le au ei înşişi.

Sursă: adaptat după Strauss şi Corbin, 1990: 242-243.

În legătură cu celelalte categorii de public arătate în tabelul 9.2, cercetătorul s-ar putea simţi deznădăjduit gândindu-se la volumul uriaş de muncă pe care ar trebui să-l depună pentru a veni în întâmpinarea aşteptărilor şi dorinţelor lor. În orice caz, acestea conţin un mesaj cât se poate de simplu: comunicarea eficientă presupune o perfectă focalizare pe subiect.

Trucul constă în a reuşi să combinăm o recunoaştere a aşteptărilor şi nevoilor unor astfel de categorii de public cu propria manieră de manevrare a materialelor. În acest context, conceptul de „mecanism cu pârghii" al lui Gary Marx este foarte util. Aşa cum se exprimă chiar el,

> încercaţi să vă organizaţi cercetarea după mecanismul pârghiilor. Echivalentul sociologic al unui circuit complet al bazelor din jocul de baseball este următorul: să reluaţi materialul pe care l-aţi expus studenţilor pentru a-l prezenta într-un simpozion, să-l publicaţi apoi într-o revistă de specialitate, să-l retipăriţi într-o colecţie editată, să-l folosiţi într-o carte pe care o pregătiţi, să-l publicaţi în versiune străină şi apoi într-o versiune de popularizare; şi, în sfârşit, studiul vostru să stea la baza unui documentar de televiziune (1997: 115).

Marx aminteşte de întreaga paletă a tipurilor de public care aşteaptă cercetarea noastră calitativă. În cele ce urmează, iau în considerare cele trei tipuri de public ne-academic din tabelul 9.2.: factorii de decizie, practicienii şi publicul nespecializat. Cum vor reuşi cercetătorii să realizeze ceea ce Marx numea „versiunea de popularizare" a studiului lor, pentru a întâmpina aşteptările acestor tipuri de public?

9.2.1. *Factorii de decizie*

Ideea că cercetarea socială ar putea influența politica publică a mobilizat mulți tineri cercetători. În majoritatea țărilor de limbă engleză, tristul adevăr este că lucrurile n-au stat niciodată așa.

Cercetarea calitativă a apelat rareori la funcționarii publici și administrativi, obișnuiți să se concentreze pe „numere" și pe „linia de bază". Probabil că singura excepție a fost studiul lui Ervin Goffman (1961a) asupra consecințelor dezumanizante ale „instituțiilor totale", din cartea sa *Asylums*[1], care a reușit doar să legitimeze frenezia reducerii prețurilor din „îngrijirea comunitară".

În plus, e discutabil dacă cercetătorilor ronțăitori de numere le-a mers într-adevăr mai bine. După cum sublinia Roger Hadley (1987: 100), „a nu se putea face auziți" este experiența comună a cercetătorilor anglo-americani care au încercat să influențeze politica publică.

Printre motivele care stau la baza acestei stări de fapt, Hadley citează:

1. Cercetarea este adesea chemată în momentele în care se dorește să se câștige timp în fața scandalurilor publice sau criticilor, ceea ce înseamnă că motivele pe care le are „clientul" pentru a comanda un proiect de cercetare ar putea să nu reflecte un interes al său în subiectul respectiv (1987: 101).
2. Dacă se așterne un timp prea lung între comandarea studiului și primirea raportului cercetării, aceasta ar putea însemna că interesele clienților s-au deplasat între timp spre altceva.
3. Cercetătorii care produc concluzii neplăcute pot fi dați la o parte pe motivul că ar fi „nerealiști" (1987: 102).

Firește, moda se schimbă. În momentul în care scriu aceste rânduri există motive să cred că organizațiile publice au început să ia cercetările calitative ceva mai în serios. *Focus grupurile* mai cu seamă par a fi „senzația lunii", în principal, cred eu, pentru că sunt relativ ieftine și rapide și oferă calupuri de informații concrete pentru politicieni și specialiști în publicitate. În orice caz, asemenea modificări de orientare în moda politică înseamnă totuși prea puțin, fiindcă ele nu reușesc să afecteze serios tendința naturală a factorilor de decizie de a redefini înțelesurile „descoperirilor" științifice.

Oricum, așa cum observa Bloor (1997), clasa politică nu reprezintă singurul public pentru cercetările sociale.

9.2.2. *Practicienii*

> Adevăratele oportunități pentru o influență sociologică reală se găsesc mai aproape de frontul de lucru decât de birourile oficiale... [ele] se bazează pe relațiile stabilite cu practicienii, nu cu managerii (Bloor, 1997: 234).

1. V. traducerea în limba română, *Aziluri*, trad. de Anacaona Mândrilă, Ed. Polirom, Iași, 2004 (n.tr.).

Luând drept exemplu sociologia sănătății, Michel Bloor arată că practicienii, mai degrabă decât factorii de decizie, reprezintă publicul cel mai sigur și mai dornic să urmărească cercetările sociale:

> Cercetătorii care au realizat studii asupra aspectelor sociologice ale sănătății și medicinei... sunt de mult timp conștienți de faptul că sociologii au rolul lor ca participanți în dezbaterile publice, dar și că există și alte tipuri de public pentru cercetările desfășurate de ei, mai ales cele formate din pacienți și practicieni (clinicieni, asistenți medicali și alți reprezentanți ai breslei) (1997: 223).

Bloor sugerează că cercetătorii au un dublu avantaj de pe urma influențării practicienilor. Mai întâi, ei își pot construi relațiile de cercetare chiar cu aceștia, discutând, astfel, implicațiile practice ale cercetării. După cum se exprimă chiar el:

> Cu privire la practicienii care devin subiecți de cercetare, cercetătorii se pot referi la relațiile de cercetare pre-existente cu acești subiecți ca la o resursă necesară pentru asigurarea unui răspuns receptiv și atent din partea acestora, dacă nu chiar empatic, față de noile lor descoperiri. O relație apropiată și colaborativă, clădită pe un contact social prelungit, în săptămâni și luni întregi de cercetare, e foarte probabil să asigure nu doar un interes special din partea practicienilor cercetați față de descoperirile științifice ale sociologilor cu care lucrează (grație atât identității cercetătorului, cât și curiozităților specifice față de acest subiect de cercetare), ci și să genereze disponibilitatea acestora de a acorda mai mult timp și efort discuțiilor pe marginea cercetării (1997: 236).

În al doilea rând, chiar dacă nu am stabilit nici o relație de colaborare cu practicienii, detaliile și transparența unor date calitative constituie un punct de atracție pentru aceștia:

> Cercetătorul calitativ are avantajul că metodele sale de cercetare fac posibilă redarea unor descrieri amănunțite ale practicii profesionale cotidiene care permite publicului practician compararea propriei sale experiențe profesionale cu descrierile regăsite în aceste studii. Din acest motiv, acestea reprezintă o oportunitate pentru practicieni de a emite judecăți evaluative privind propria lor practică, precum și de a experimenta adoptarea altor abordări descrise de cercetători în studiile lor (1997: 236).

Argumentul lui Bloor concordă cu propria mea experiență recentă avută cu consilierii pe tema SIDA. Pentru o discuție mai detaliată privind modalitățile de abordare ale unor astfel de tipuri de public, vezi Silverman (2000: 205-206).

9.2.3 *Publicul nespecializat*

Există cel puțin patru motive pentru care cercetătorul s-ar putea angaja în demersuri de informare a publicului larg:

1. pentru a răspunde la întrebările respondenților săi;
2. pentru „a verifica" descoperirile provizorii;
3. pentru a furniza un *feedback* organizațiilor și grupurilor interesate;
4. pentru a oferi informații instituțiilor mass-media.

Punctele 1 și 2 au fost discutate în capitolele 3 și 8. Mai exact, ar trebui să revedeți discuția asupra „obținerii accesului" (secțiunea 3.3.1) pentru punctul 1 și asupra *feed-back*-ului ca exercițiu de validare (în secțiunea 8.3.2) pentru punctul 2.

O legătură cu publicul nespecializat se stabilește în general grație propriei noastre dorințe de „a da ceva înapoi" din cercetarea noastră oamenilor obișnuiți, care, prin taxele plătite către stat, au contribuit într-un fel la finanțarea cercetării. Formatul ar trebui să varieze, în funcție de natura acestui public – dacă sunt membri într-o organizație anume sau, pur și simplu, un grup de oameni care au aceleași interese și preocupări.

De exemplu, conducându-mi cercetarea în câteva clinici pediatrice, am organizat o discuție cu asociațiile părinților copiilor bolnavi, într-unul din spitalele studiate. În acea discuție, am pus în evidență câteva descoperiri legate de comunicarea medic-părinte. Am examinat, de asemenea, implicațiile descoperirilor mele asupra reformării practicilor actuale din spitale. Drept urmare a acestor discuții, am fost rugat să scriu o scurtă prezentare a cercetării mele pentru foaia unei organizații britanice numite Asociația Pacienților. În acel articol am acoperit aceleași subiecte, adăugând niște sfaturi privind modurile în care se pot obține servicii mai bune în spitalele pediatrice. În sfârșit, am vorbit într-o întâlnire a părinților copiilor diabetici. Scopul meu era, de această dată, de a sublinia ce anume a relevat cercetarea mea în legătură cu dureroasele dileme experimentate de acești părinți. În acest sens, am căutat să-i asigur că și alții trec prin aceeași experiență și că nu are rost să-și reproșeze anumite aspecte legate de statutul lor de părinți ai unor copii bolnavi.

Cercetătorii nu reușesc decât rareori să atragă publicul larg prin intermediul mass-media. Aproape toate științele sociale au probleme cu relatarea descoperirilor prin mass-media. Maniera prevăzătoare în care cercetătorii sunt obișnuiți să-și relateze descoperirile intră în contradicție cu nevoia mediatică de a oferi publicului povești senzaționale. Deci, întotdeauna a existat problema echilibrului între sensul acordat de media „valorii de știre" și dorința cercetătorilor de a-și relata descoperirile într-o manieră corectă, nesenzațională.

În orice caz, relatarea cercetării pe înțelesul oamenilor reprezintă doar o parte a problemei. Oamenii pe care îi studiem au dreptul de a se aștepta din partea noastră la un comportament etic. Etica cercetării este discutată în secțiunea care urmează.

9.3. Probleme de etică în cercetarea calitativă

Cum am văzut ceva mai devreme (secțiunea 9.1), sociologul german Max Weber (1946) a subliniat la începutul secolului trecut că orice cercetare este, într-o anumită măsură, contaminată de sistemul de valori propriu cercetătorului. Uneori, prin prisma acestor valori, anumite probleme vor fi redefinite și supuse cercetării prin anumite proceduri. Chiar și angajamentul pentru metoda științifică (sau riguroasă) în sine, așa cum sublinia Weber, reprezintă o valoare. În sfârșit, concluzia și implicațiile unui studiu se bazează, spune Weber, în cea mai mare parte pe convingerile morale și politice ale cercetătorului.

Dintr-o perspectivă etică, putem spune că Weber a avut norocul ca cea mai mare parte a studiilor sale empirice să aibă la bază documente și texte care se aflau deja în sfera publică. În numeroase alte tipuri de cercetare socială, aspectele etice se impun cu mult

mai multă stringenţă. De pildă, atât cercetătorii care folosesc metodele calitative, cât şi cei care le folosesc pe cele cantitative sunt confruntaţi cu următoarea dilemă: doresc să-şi informeze subiecţii cât mai exact posibil asupra studiului pe care urmează să-l desfăşoare, dar nu pot să-şi „contamineze" cercetarea oferind informaţii prea concrete asupra premiselor cercetării.

Mai mult, când studiem comportamentul oamenilor sau când le adresăm întrebări, trebuie să facem faţă nu doar propriilor valori care ţin să se afirme, ci şi responsabilităţilor pe care le avem faţă de cei studiaţi.

Jennifer Mason (1996: 166-167) ia în discuţie două căi prin care asemenea aspecte etice influenţează cercetătorul:

1. Caracterul stufos şi detaliat al celor mai multe cercetări calitative poate presupune un angajament intim al cercetătorului faţă de vieţile publice şi private ale celor studiaţi.
2. Modificarea orientării interesului şi accesului pe parcursul unui studiu calitativ presupune, de asemenea, şi apariţia unor noi şi neaşteptate dileme etice.

Mason (1996) sugerează că o modalitate de a ţine piept acestor probleme este să se încerce o clasificare a intenţiilor încă din momentul formulării problemei de cercetare. Există trei căi de realizare a acestui deziderat:

1. Să se decidă care sunt scopurile cercetării, de exemplu, auto-perfecţionarea, propaganda politică etc.
2. Să se examineze care indivizi sau grupuri ar putea fi interesaţi sau afectaţi de acest subiect de cercetare.
3. Să se anticipeze implicaţiile asupra acelor părţi ale configurării subiectului de cercetare în maniera respectivă (1996: 29-30).

Procedurile etice pot fi, de asemenea, clasificate consultând îndreptarele etice ale asociaţiilor profesionale. Toate aceste documente subliniază importanţa „consimţământului dat pe baza informării" acolo unde este posibil (v. Punch, 1994: 88-94). Natura acestui tip de consimţământ este detaliată în tabelul 9.3.

TABELUL 9.3

Ce este consimţământul acordat pe baza informării

- Să oferim subiecţilor informaţiile referitoare la cercetare, care au relevanţă pentru luarea deciziilor asupra participării sau neparticipării la studiul respectiv.
- Să ne asigurăm că subiecţii înţeleg informaţiile respective (d. ex.: oferind pliante cu aceste informaţii, redactate în limbaj accesibil acestora).
- Să ne asigurăm că participarea este voluntară (d. ex.: cerându-le consimţământul scris).
- În cazul în care subiecţii nu sunt în măsură să ia această decizie (d. ex.: copiii mici), consimţământul va trebui cerut celor apropiaţi (d. ex.: părinţilor).

Sursă: adaptat după Kent, 1996: 19-20.

În orice caz, consimţământul iniţial ar putea să nu fie suficient, mai cu seamă în cazurile în care vom recurge la înregistrări. În asemenea cazuri, cel mai bine este să se obţină încă un consimţământ privind maniera de utilizare a datelor culese (v. tabelul 9.4).

TABELUL 9.4

Modelul unui formular de consimţire pentru studii privind modalităţile de utilizare a limbii subiecţilor

Ca parte a acestui proiect, am realizat nişte înregistrări – fotografii, audio şi/sau video. Vă rugăm să indicaţi (printr-o bifare în căsuţele din dreptul variantelor) cu care dintre următoarele forme de utilizare a datelor înregistrate sunteţi de acord. Deciziile vă aparţin în totalitate. Vom folosi înregistrările doar în modalităţile indicate de dvs. Indiferent de modalitatea de utilizare a acestor înregistrări, numele nu va fi dat publicităţii.

1. Înregistrările pot fi utilizate în publicaţii ştiinţifice şi/sau întruniri academice.
2. Transcrierile înregistrărilor şi/sau înregistrările pot fi utilizate şi de către alţi cercetători.
3. Înregistrările pot fi arătate în public, unor grupuri neacademice.
4. Înregistrările pot fi utilizate la radio sau la televiziune.

Sursă: adaptat după ten Have, 1998: *Apendicele C*, bazat pe un formular dezvoltat de Susan Ervin-Tripp, Departamentul de Psihologie al Univ. California, Berkeley.

Dacă am discutat problema tipurilor de public al cercetării calitative şi problemele etice în cercetare, voi strânge laolaltă aceste teme luând în considerare posibila contribuţie a ştiinţelor sociale *calitative* la societatea contemporană.

9.4. Contribuţia ştiinţei sociale calitative

În calitate de sociolog, propriile mele perspective vehemente privind aspectele sociale sunt temperate prin înţelegerea manierelor în care practici specifice rămân relative, îmbrăcând diverse forme, de la cultură la cultură.

E de înţeles că dacă vedem că diferite lucruri operează diferit în contexte diferite, suntem tentaţi să credem că e dificil de prezentat o perspectivă precisă cu privire la un subiect pentru că totul este relativ, iar acel subiect, ca oricare altul, se reduce la contextul care-l generează. Vorbim aici de *relativism*.

Deşi insistenţa sociologilor şi antropologilor asupra infinitei variabilităţi a culturii reprezintă o critică utilă care ţine piept noţiunilor absolutiste, duse prea departe, aceste remarce pot fi păguboase pentru legăturile noastre cu comunitatea. De pildă, în propriul meu studiu (Silverman, 1987), am fost forţat să pun sub semnul întrebării idei liberale sau progresiste favorite cum ar fi „medicina centrată pe pacient" – adică medici care acordă mai multă atenţie nevoilor şi limbajului pacienţilor, decât unei perspective de ansamblu asupra cazului. Cercetarea mea sugera faptul că există capcane şi jocuri de putere chiar şi în această medicină centrată, în aparenţă, pe pacient.

O sociologie relativistă trebuie să se interogheze asupra manierei în care şi-ar putea prezenta descoperirile astfel încât acestea să pară relevante chiar şi oamenilor care privesc spre ştiinţa socială cu o credinţă naivă în progres şi în rolul unic al ştiinţei (v. secţiunea 1.1.2). În plus, după cum arată dezbaterea recentă privind circumcizia la femei, există unele practici pe care nici măcar relativiştii nu le pot tolera.

Doresc în continuare să atac problema relativismului, însă nu frontal, pentru că un asemenea atac ne-ar transporta pe un teren filozofic minat; în schimb, aş dori să arăt

modul în care ştiinţa socială calitativă poate depăşi relativismul, aducând, practic, trei contribuţii societăţii, şi anume:

1. participând la dezbaterile privind politicile publice;
2. furnizând oamenilor noi oportunităţi pentru ca aceştia să ia propriile decizii;
3. oferind o perspectivă nouă practicienilor şi clienţilor.

Daţi-mi voie să le analizez pe rând.

9.4.1. *Dezbaterile publice*

Prima dintre sarcini, după cum văd eu problema, este aceea de a participa la asemenea dezbateri. Voi lua un exemplu prin care vom reveni la problema medicinei centrate pe pacient.

Într-o clinică cardiologică pediatrică, am devenit interesaţi de modul în care se organizau şi apoi se anunţau deciziile (sau „dispoziţiile"). Părea că maniera proprie medicului de a anunţa deciziile era în mod sistematic legată nu doar de factorii clinici (cum ar fi condiţia inimii copilului), ci şi de factori sociali (de exemplu, ce anume li se va spune părinţilor într-o anumită etapă a tratamentului).

De pildă, la o primă consultaţie a pacienţilor externi, medicul nu va anunţa de obicei părinţilor descoperirea unei anormalităţi cardiace majore şi necesitatea unei operaţii care pune în pericol viaţa copilului. În schimb, va sugera nevoia mai multor teste şi va face doar nişte aluzii la o operaţie majoră care ar trebui efectuată la un moment dat. Medicul va colabora şi la încercările părinţilor de a elabora exemple din care să reiese aparenta „stare bună de sănătate" a copilului.

Această metodă treptată de livrare a informaţiilor a fost lăsată de o parte doar în două cazuri. În primul, copilul fiind găsit „sănătos", medicul a oferit toate informaţiile deodată, angajându-se în ceea ce numeam noi operaţiunea „găseşte, ţinteşte şi distruge", bazată pe eliminarea oricăror îndoieli rămase încă în mintea părinţilor, dovedindu-le acestora că se înşală.

În al doilea caz, era vorba despre un grup de copii cu sindromul Down, suspectaţi de o disfuncţie cardiacă majoră, caz în care medicul a prezentat toate informaţiile clinice într-o singură consultaţie, evitând metoda livrării treptate. În plus, într-o manieră atipică, medicul a permis părinţilor să aleagă natura tratamentului care va urma, încurajându-i să stăruie pe aspectele ne-clinice, cum ar fi capacitatea copiilor de a se bucura de viaţă şi dezvoltarea unei personalităţi prietenoase.

Ne-am restrâns apoi orientarea examinând manierele în care medicii vorbeau părinţilor despre decizia de demarare a diagnozei. În cele mai multe cazuri, medicul spunea ceva de genul:

Ceea ce am propune noi, dacă sunteţi de acord, este un mic test.

Nici un părinte nu a respins o ofertă care părea să fie pur formală – în genul dreptului formal (niciodată exercitat de Regină) de a nu semna legislaţia înaintată de Parlamentul Britanic. În cazul copiilor cu sindromul Down, dreptul părinţilor de a alege era departe de a fi doar formal. Medicul le spunea lucruri de genul:

Cred că ceea ce vom face mai departe depinde un pic de sentimentele părinţilor.

Acum depinde oarecum de ceea ce credeţi dvs.

Depinde foarte mult de propriile dvs. vederi asupra modului în care ar trebui să procedăm.

Mai mult decât atât, aceste consultaţii erau mai lungi şi, aparent, mai democratice decât oricare altele. Era încurajată o perspectivă asupra pacientului în propriul context familial, părinţilor oferindu-li-se posibilitatea să-şi facă auzite îngrijorările şi să participe efectiv la procesele de decizie.

În acest subeşantion, spre deosebire de eşantionul mare, când li s-a dat într-adevăr ocazia de a alege, părinţii au refuzat testul – cu o singură excepţie. Totuşi, acest incident a servit la întărirea, şi nu la provocarea politicii medicale din cadrul departamentului în discuţie. Această politică prevedea descurajarea operaţiei, fiindcă, oricum, aceasta ar fi contat prea puţin pentru aceşti copii. Deci formula democratică coexista cu (şi era susţinută de) menţinerea unei politici autocratice (Silverman, 1981).

Cercetarea descoperea astfel mecanismul pus în mişcare de o anumită politică medicală. Faptul că aveam la dispoziţie înregistrări ale unui număr mare de consultaţii şi o metodă de cercetare care urmărea dezvoltarea inductivă a ipotezelor, însemna că puteam face o analiză asupra unui fenomen pe care iniţial nu-l căutasem. O asemenea descoperire este, de departe, foarte dificil de realizat în cadrul unui proiect de cercetare cantitativă, cu un cadru mult mai strict structurat.

Procesul „democratic" de decizie sau „medicamentul pacientului" sunt, astfel, relevante în calitatea lor de discursuri, fără însă a căuta acolo sensuri mai profunde. În schimb, consecinţele lor depind de maniera de dispunere şi articulare în contexte specifice. Deci nici măcar la ideea de democraţie nu trebuie să apelăm în orice situaţie. În contexte de acest gen, formele democratice pot face şi ele parte din „jocul puterii".

Mă mai aflu oare confruntat cu acuzaţia de relativism, din moment ce cred că un lucru pe care mulţi dintre noi îl consideră o valoare absolută (democraţia) are un înţeles variabil? Nu neapărat, mai ales dacă voi reuşi să arăt că cercetările care pun sub semnul întrebării valori aparent „absolute", cum ar fi „democraţia universală", pot avea o relevanţă practică reală.

Două astfel de aspecte, relevante din punct de vedere practic, se pot desprinde din studiul consultaţiilor copiilor cu sindrom Down. Mai întâi, am cerut medicului să-şi regândească strategia sau cel puţin să dezvăluie părinţilor agenda sa secretă.

Nu am pus în discuţie faptul că există multe motive pentru care astfel de copii ar trebui trataţi altfel decât ceilalţi, în momentul în care se pune problema unei operaţii. De exemplu, speranţa de viaţă după intervenţia chirurgicală este redusă, şi mulţi dintre părinţi nu vor să accepte această posibilitate. Oricum, există pericolul de a stereotipiza nevoile unor astfel de copii şi părinţi. Prin expunerea sinceră a politicii sale, medicul va da ocazia părinţilor să facă o alegere mai responsabilă.

Cel de-al doilea aspect practic, relevant în această cercetare, a fost deja menţionat. O poziţie relativistă privind medicina „centrată pe pacient" serveşte, în mod just, la punerea în încurcătură a medicilor liberali dedicaţi acestei ortodoxii la modă. Pentru că, aşa cum orice bun practician poate să-şi dea seama, nici un stil de comunicare nu este prin el însuşi superior altuia. Totul depinde de context.

Studiul realizat de mine în clinica de pediatrie asupra părinţilor copiilor cu sindrom Down sugerează deja o direcţie de desfăşurare pentru această dezbatere. Un alt exemplu, folosit deja în secţiunea 8.3.2 (exemplul 8.1), provine din studiul meu asupra a trei clinici oncologice în care am urmărit practica unui medic în cadrul Serviciului Naţional Britanic pentru Sănătate prin comparaţie cu practica sa privată (Silverman, 1984).

Acest studiu a fost relevant pentru o dezbatere extrem de vie privind statutul Serviciului Naţional de Sănătate şi dacă ar trebui sau nu să existe mai multe spitale particulare. Am reuşit să arăt că, în ciuda unor evidente îmbunătăţiri „ceremoniale", pacienţii erau, în ansamblu, mai bine primiţi atunci când nu plăteau decât atunci când plăteau. Acest punct îmi va servi ca exemplu în cele ce urmează, când voi discuta maniera în care cercetătorii de teren pot participa la dezbaterea publică.

9.4.2. *Sporirea numărului opţiunilor*

Cercetarea de teren poate, cred, oferi noi oportunităţi pentru înlesnirea proceselor de luare a deciziilor. Cercetarea noastră în clinicile pediatrice a relevat două aspecte referitoare la această problemă. Primul – studiul procesului de luare a deciziilor de către medici a pus în evidenţă nevoia ca părinţii să ia la rândul lor propriile decizii, fără a se simţi apoi vinovaţi. Al doilea – momentele de întâlnire în afara programului la clinică oferite părinţilor după prima consultaţie a eliminat o mare parte a constrângerilor permiţând ambelor părţi să ia diverse decizii inovatoare şi imprevizibile.

Un alt exemplu relevant a fost cercetarea asupra discuţiei dintre o mamă şi medic, în legătură cu îngrijirile acordate fiicei sale diabetice (comentată deja de noi în secţiunea 6.4.2). Acest material neprovocat a relevat faptul că mama respectivă nu este în realitate „cicălitoare" sau „iresponsabilă". În schimb, ambele atribute reprezintă descrieri disponibile la un moment dat şi, tot la acel moment, contracarate. Dacă am fi recurs, dimpotrivă, la intervievarea unor mame, tentaţia acestora ar fi fost să recurgă la concepţii idealizate privind rolul pe care şi l-au asumat.

Medicii erau interesaţi să afle mai multe despre dublele legături implicate de relaţia cu tinerii lor pacienţi. La fel, grupurile de părinţi (în principal mame) ai copiilor diabetici găseau că acest tip de material este foarte util; fiindcă acesta arată că lucrurile pentru care ele s-ar fi simţit în mod normal vinovate – privind relaţionarea cu copiii lor adolescenţi – nu au nici o legătură cu eşecurile rolului pe care şi l-au asumat. În schimb, era important ca ele să ştie că asemenea probleme apar în cultura noastră în duble legături construite în cadrul relaţiei părinte-adolescent.

Prin toate aceste cazuri, am reuşit să contribuim la nişte probleme practice fără a impune o formulă elitistă de inginerie socială. Dacă ne concentrăm pe detaliul fin al interacţiunii, vom ajunge să respectăm abilităţile practice ale participanţilor. Rolul cercetătorului în domeniul ştiinţelor sociale nu este acela de a fi mai bine informat decât masa nespecializată, ci de a reuşi să pună la dispoziţia acesteia o metodă analitică adecvată.

9.4.3. *Oferirea unei noi perspective*

Voi apela la un alt exemplu din cercetarea mea, pentru a ilustra noile perspective pe care le oferă terenul de cercetare. Acest lucru îmi permite să revin asupra implicaţiilor practice ale studiului secvenţelor de consiliere pe tema SIDA, discutate deja în secţiunea 8.3.2 (exemplul 8.2).

Aşa cum am văzut acolo, secvenţele de consiliere sunt mult mai eficiente dacă sunt cerute de către client sau provin dintr-o anume „problemă" pe care acesta o specifică.

Cât de mult putem înainta cu cercetările pornind de la această observaţie care nu pare să aibă decât o oarecare valoare de ştire? În principiu, socoteala practică a unei astfel de cercetări bazate pe înţelegerea unor practici organizate local ar trebui să fie cu mult mai mare decât a celei bazate pe date „de pe hârtie" (de exemplu, tabele statistice ilustrând nişte corelaţii între variabile pre-definite) sau pe studii experimentale bazate pe reprezentările idealizate ale fenomenelor în discuţie. Dar cum putem arăta că descoperirile noastre privind receptarea sfaturilor înseamnă mai mult decât nişte recomandări destul de banale în favoarea „unei mai bune comunicări profesionale"?

Voi încerca să arăt în ce fel se poate realiza acest lucru trecând dinspre *cum* comunică clienţii cu consilierii înspre *de ce* fac acest lucru astfel. Aceasta ne poartă mai departe spre o mult mai convenţională discuţie asupra constrângerilor comunicării client-profesionist. Prin aceasta, vom reveni la problema contextelor sociale ale interacţiunii (discutate în secţiunea 6.3.4). Acum vom fi, oricum, preocupaţi de rezultatul oficial şi definitiv al uneia dintre modalităţile de soluţionare a acestei dezbateri.

În analiza efectuată de mine secvenţelor din capitolul 8, m-am limitat la nivelul interacţiunii verbale. Singurul context social de care eram interesat era cel produs local de către participanţi. Aşa că am urmat directiva lui Schegloff (1991) privind nevoia de a identifica contextul în caracteristicile observabile ale activităţilor participanţilor.

Voi argumenta acum că o înţelegere a contextelor instituţionale ale discuţiilor ne permite să trecem de la întrebarea *cum* la anumite tipuri de *de ce*. Aşa cum arată şi Maynard:

> Structura interacţiunii, fiind o producţie locală, pune, simultan, în funcţiune aspecte ale căror origini sunt iniţiate dincolo de limitele contextuale prezente (1989: 139).

Maynard merge mai departe şi sugerează „combinarea studiului discursului cu etnografia". În altă parte, Maynard (1985) demonstra felul în care o asemenea cercetare poate ridica întrebări privind funcţiile modelelor de comunicare. Urmându-l îndeaproape pe Maynard, strângând date etnografice în clinicile pe lângă care lucrau aceşti consilieri, am reuşit să discut funcţiile comportamentului consilierilor şi, prin aceasta, să fac posibilă o intrare constructivă în dezbaterea publică.

Pe scurt, teza mea este aceea că ne putem referi la un rezultat practic al cercetării calitative evitând limbajul „problemelor de comunicare" (ceea ce presupune că acei consilieri nu-şi fac bine meseria) şi examinând, în schimb, *funcţiile* secvenţelor de comunicare create într-un context instituţional anume. Să aruncăm o privire asupra unui extras relevant din datele mele asupra consilierii pe problema SIDA.

Extrasul 9.1 (3: NH 4 42B)

1. C: deci ştii nu e literă de lege hh *moartea* peste zece ani hh sunt
2. multe persoane care-ar putea fi seropozitive, dar să nu
3. dezvolte de fapt sindromul imunodeficienţei dobândite hh aşa că ei ar putea fi (.)
   purtători
4. ar putea (.) rămâne sănătoşi hh dar să transmită virusul celor cu care
5. fac sex hh acesta este motivul pentru care spunem noi că hh dacă nu cunoşti
6. persoana cu care eşti (0,6) şi cu care vei
7. face sex hh e *important* să-i spui să
8. (0,3) folosească un prezervativ (0,8) sau să practice sexul sigur asta
9. înseamnă de fapt să foloseşti prezervativ.
10. (1,5)
11. C: OK?
12. (0,3)
13. P: ăhăm
14. (2,4)
15. C: pa: rtenerul a folosit vreodată prezervativul cu tine?
16. (1,0)
17. P: n: u
18. (1,5)
19. C: ştii cum arată un prezervativ?
20. (0,5)
21. P: (Nu ştiu)
22. (0,3)
23. C: (Ai –) (0,3) ţi s-a arătat poate – (1,0) un prezervativ
24. (.) la şcoală? = sau: ?
25. P: nu:
26. C: nu ţi s-a arătat buun, = OK hhh
27. (2,0)
28. C: există ceva de care să-ţi faci griji cu privire la
29. testul care ţi se face astăzi? (.) de fapt ai dori mai
30. întâi de toate să ţi se facă testul astăzi?
31. (0,8)
32. P: Îhî.
33. C: ai (1,0) face bi: : ne hh (.) dacă ai face testul azi
    (urmează informaţii referitoare la cum se obţin rezultatele testului)

Aici, în rândurile 1-9, C oferă un pachet de sfaturi care, ca în majoritatea interviurilor de consiliere pe care le-am examinat, nu se bazează pe o specificare anterioară a unei probleme a lui P (v. Silverman *et al.*, 1992). Când, la rândul 10, aceasta nu oferă nici un fel de confirmare, C va urmări una (rândul 11) şi, în sfârşit, obţine un răspuns minim la rândul 13. C trece acum la întrebări privind cunoştinţele lui P cu privire la prezervative (rândurile 15 şi 19) producând un material care pune în lumină irelevanţa pentru P a sfatului anterior oferit de C. În acel moment, C iese cât se poate de grabnic din subiect, la rândul 28.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Extrasul 9.1 arată astfel potențiala instabilitate a acțiunii de livrare a sfaturilor când pacienții produc materiale care pot sugera irelevanța sfatului care li s-a oferit. Din moment ce consilierii doresc, probabil, ca clienții să le preia sfaturile, lipsa unei astfel de confirmări apare ca să indice niște metode proaste de comunicare. Așa că ar trebui să ne întrebăm: de ce mulți consilieri își organizează consilierea în acest mod, în loc să încerce, mai întâi, obținerea motivelor de îngrijorare proprii pacienților?

Așa cum notam deja, sugestia că acești consilieri sunt neprevăzători atunci când evită sfaturile elaborate în funcție de destinatari nu face parte din logica argumentului meu. Pur și simplu este ilogic să insinuezi că niște consilieri cu experiență nu știu ce fac (chiar dacă nu li se poate cere să fie conștienți de toate consecințele acțiunilor lor). În schimb, am putea să ne întrebăm care sunt *funcțiile* unui astfel de tip de consiliere foarte generală care nu caută în prealabil localizarea problemelor specifice clienților? Putem începe să analizăm acest fapt, examinând potențialele *disfuncții* ale unei consilieri personalizate și bazate astfel pe întrebări minuțioase. De-a lungul corpusului nostru de exemple, s-a văzut că practicienii părăsesc imediat formulele de consiliere proiectate în funcție de client atunci când acesta oferă doar semnale minimale de răspuns sau când afișează o rezistență evidentă. Un exemplu foarte bun al unei astfel de rezistențe se poate găsi într-unul din cele două extrase din Trinidad, în care pacienții rezistă (fățiș) secvențelor întrebare-răspuns cu privire la „sexul sigur", afirmând că consilierul n-ar trebui să-i întrebe cum se comportă și ce informații au cu privire la acest subiect, și că, dimpotrivă, în calitatea lor de experți, n-ar trebui să le spună efectiv ce au de făcut.

În acest context, putem începe să sesizăm funcția manierei în care C își elaborează sfaturile din extrasul 9.1. La suprafață, ar putea părea ciudat că sfatul este oferit (rândurile 5-9) într-o manieră aparent „depersonalizată". C ar fi putut spune ceva de genul:

Sarah, eu ți-aș sugera să folosești prezervativul când faci sex cu prietenul tău.

De fapt, C își plasează sfatul în felul următor:

C: acesta este motivul pentru care spunem noi că hh dacă nu cunoști persoana cu care ești.

Observați variantele alternative pe care C le elaborează pentru cei care trebuie înțeleși ca fiind expeditorii și destinatarii acestor informații: la cine se referă „noi"? „Tu" poate fi Sarah sau oricine altcineva; cine e „persoana"? Aceste variante oferă clientei posibilitatea de a recepta ceea ce i se spune fie ca pe un sfat adresat ei personal, fie ca simple „informații despre genul de lucruri pe care le spunem celor care vin aici, la clinică".

În capitolul 8 arătam că, prin elaborarea secvențelor de consiliere care pot fi receptate ca simple livrări de informații, consilierii reușesc să-și echilibreze practica. Una dintre funcțiile menținerii unui format de comunicare ambiguă este aceea ca profesionistul să nu fie nevoit să se confrunte cu probleme interacționale complicate privind neputința pacientei de a remarca faptul că ceea ce i se spune este, de fapt, un sfat adresat ei în mod expres și, astfel, ea este obligată să ofere mai mult decât un semnal slab de confirmare; pentru că, așa cum arătam în altă parte, livrarea de informație poate fi menținută prin cooperare, dacă clientul oferă, ocazional, semnale de genul „mm", „hm" (Peräkylä și Silverman, 1991). Într-adevăr, imboldul lui C de la rândul 11 face remarcabilă absența

unui astfel de semnal de răspuns din partea lui P, în ciuda unei secunde și jumătate de tăcere, la rândul 10.

O a doua funcție a livrării sfaturilor în această manieră este aceea a rezolvării cu delicatețe a multor aspecte spinoase care pot apărea în discuțiile privind comportamentul sexual. Mai întâi, C poate fi auzită făcând referire la ceea ce ea numește „oricine", astfel încât nu este nevoie ca pacienta sa actuală să se simtă singură în centrul atenției, povestind despre viața ei intimă. În al doilea rând, pentru că nu avem aici o interogare *treptată*, pacienților nu li se va cere decât să detalieze practicile lor sexuale cu genul de ezitări observate mai sus. În al treilea rând, construirea unor secvențe de consiliere, care pot fi înțelese drept livrări de informații, ține consilierul departe de multe dificultăți interacționale, legate de faptul că le vorbește unor străini despre ceea ce ar trebui să facă în momentele cele mai intime ale vieții lor.

Încercați să rezolvați exercițiul 9.2

Până în acest punct am dat, probabil, impresia că susțin perspectiva consilierilor care folosesc metode de comunicare destul de diferite de cele recomandate în manualele de specialitate. Oricum, nu aceasta este ideea esențială pe care voiam s-o subliniez. Iată care sunt sugestiile mele:

1. Cercetătorii nu ar trebui să pornească de la niște standarde normative privind „buna" sau „proasta" comunicare.
2. În schimb, scopul lor ar trebui să fie acela de a înțelege abilitățile desfășurate de participanți și funcțiile modelelor de comunicare descoperite.
3. *Pattern*-urile de comunicare sunt funcționale doar prin relaționarea lor cu un anumit context instituțional. De aceea, următoarea sarcină a cercetătorului ar fi aceea de a înțelege contextul social în care operează *pattern*-urile observate.
4. Semnificația practică a cercetării poate fi, astfel, discutată cu participanții în lumina relației existente între comunicare și contextul acțiunii.

Ceea ce înseamnă că nu are rost să facem sugestii referitoare la eventuale reforme ale manierelor de comunicare a sfaturilor, din momentul în care am stabilit că un anumit tip de context social presează participanții înspre o anumită direcție. O asemenea intervenție este irelevantă, dacă nu chiar *elitistă*.

În schimb, apreciind abilitățile practicienilor în contextul unor cerințe care le sunt impuse, am putea deschide o dezbatere interesantă privind *atât* comunicarea, *cât și* constrângerile sociale și economice care acționează asupra sa.

Consilierea care premerge testul HIV se desfășoară în jurul a cel puțin două constrângeri majore. Prima depinde de afluxul de pacienți, ceea ce înseamnă că există perioade de cerere asiduă (de obicei ca urmare a unor campanii mediatice) intercalate cu perioade relativ aerisite. Fluxul inegal de pacienți pune în dificultate orice demers de elaborare a unui proiect de utilizare eficientă a resurselor clinice.

Cea de a doua problemă constă în faptul că o consiliere premergătoare testării ar trebui să acopere un număr uriaș de aspecte – de la diferența dintre HIV și SIDA și semnificația unor rezultate negative sau pozitive, până la probleme legate de acoperirea

asigurărilor şi confidenţialităţii şi de „sexul sigur". Consecinţa imediată este aceea că, în cele mai multe puncte de testare din Marea Britanie, consilierea constă în pachete informaţionale „destul de stereotipizate" şi durează în jur de 15 minute (v. Peräkylä şi Silverman, 1991). Lipsa semnalelor de preluare a informaţiilor de către pacienţi (Silverman *et al.*, 1992) sugerează că aceste sfaturi nu sunt foarte folositoare clienţilor, ceea ce reprezintă, fără îndoială, o sarcină plictisitoare şi repetitivă pentru consilieri.

Analiza transcrierilor arată atât că maniera de livrare a sfaturilor este instabilă, cât şi că, dacă sfatul este oferit într-o manieră personalizată, durează mult mai mult. Secvenţele de consiliere trunchiate, ne-personalizate sunt, de obicei, mult mai scurte – un considerent important pentru consilierii presaţi de timp.

Sugerez, astfel, că specificul consilierii pe probleme HIV, în calitatea sa de conversaţie orientată în principal pe probleme foarte delicate, explică de ce în transcrierile noastre predomină secvenţele ambigue, trunchiate (cum am văzut în extrasul 9.1). În mod clar, asemenea secvenţe sunt funcţionale atât pentru contextele locale, cât şi pentru cele instituţionale.

Revin la ideea mea referitoare la nevoia de a localiza „problemele de comunicare" într-un context cultural mai larg. Cercetarea noastră a avut multe de spus despre modul în care consilierii îşi organizează discuţia pentru a maximiza preluarea informaţiilor de către client (Silverman *et al.*, 1992). În orice caz, fără schimbări organizaţionale, impactul singur al unor astfel de tehnici de comunicare ar putea fi minim, dacă nu chiar dăunător. De pildă, încurajarea preluării informaţiilor de către pacient ar însemna în primul rând nişte şedinţe de consiliere mai lungi. Consilierii experimentaţi vă vor spune că, dacă vor acorda atât de mult timp unui singur client, va creşte foarte mult perioada de aşteptare pentru ceilalţi, iar unii dintre ei vor pleca pur şi simplu acasă – şi, neştiind în ce constă exact problema HIV, îşi vor continua comportamentul sexual riscant.

Trei schimbări organizaţionale simple ar putea ajuta consilierii să adopte nişte stiluri de comunicare noi, mai eficiente, dar mari consumatoare de timp: 1. conducerile locale ar putea informa mai bine centrele de testare cu privire la noile campanii mediatice privind SIDA, astfel ca structurile locale să poată răspunde adecvat unei cereri crescute a clienţilor, la un moment dat; 2. centrele de testare ar putea utiliza un sistem de programare a consilierilor, evitând să-şi primească clienţii la voia întâmplării; 3. anumite aspecte acoperite doar în treacăt în consilierile premergătoare testărilor ar putea fi la fel de bine tipărite în broşuri sau, şi mai bine, transformate în mici reportaje arătate clienţilor în sala de aşteptare. Consilierea pe problema SIDA ar putea, astfel, arăta ca o întâlnire de furnizare a unor servicii, şi nu ca o lecţie în cadrul căreia clientului îi vine greu să pună întrebări.

Aşa cum se poate vedea din studiul nostru recent, profesioniştii răspund cercetării preocupate de înregistrarea detaliată a practicilor lor conştientizându-şi tot timpul constrângerile structurale la care trebuie să facă faţă, ceea ce înseamnă că ar trebui să urmărim identificarea abilităţilor interacţionale ale participanţilor, mai degrabă decât indicarea eventualelor eşecuri. Deşi cercetătorul nu poate să le spună practicienilor cum ar trebui să se comporte, înţelegerea consecinţelor intenţionate şi neintenţionate ale acţiunilor acestora constituie o bază potrivită pentru iniţierea unui dialog eficient.

Acestea fiind spuse, voi încheia capitolul printr-o revenire la teza mea iniţială.

9.5. Rezumat: contribuția specifică a cercetării calitative

Suntem, cu toții, mult mai inteligenți decât am putea-o arăta prin cuvinte – este un fel de a spune că tipurile de abilități pe care le utilizăm în contextele cotidiene, cum ar fi consultațiile medicale, sunt mult mai complicate și solicită o analiză mult mai minuțioasă decât cea a vorbelor pe care le-am putea oferi unui cercetător care ne intervievează. Totuși, ocupându-se de materiale neprovocate, cercetătorul poate face ca abilitățile folosite de participanți să fie ceva mai la îndemâna analizei.

Analizând în detaliu „simțul comun", cercetarea reușește adesea să aducă o contribuție directă practicii profesionale. Mai mult, chiar dacă folosim doar transcrierile, putem spune că acestea reprezintă o resursă excelentă pe care cercetătorii o pot utiliza în examinarea propriilor practici sau a oricăror altor acțiuni analizabile.

Cred că un asemenea gen de cercetare are, în plus, implicații asupra modului în care fenomenele sunt puse la dispoziția analizelor științelor sociale. Cercetătorii se cam grăbesc atunci când afirmă că anumite subiecte, cum ar fi sexualitatea, reprezintă probleme private la care nu putem pretinde accesul direct fără să așezăm, de pildă, un reportofon sub patul omului sau o cameră video deasupra acestuia. Oricum, acesta rămâne doar un exemplu de gândire confuză. Cercetătorii cu pricina presupun că sexualitatea este un fenomen unitar care are loc doar în anumite tipuri de contexte. În schimb, aș spune că marea majoritate a fenomenelor au loc într-o multitudine de contexte. De ce nu putem să ne ocupăm de sexualitatea din *soap-opera*, din caricaturi sau, de ce nu, din modurile în care clienții și profesioniștii livrează versiuni asupra lor înșiși și asupra partenerilor și activităților lor (v. discuția asupra studiului lui Gubrium în secțiunea 3.4.4)?

Cum arătam în primele pagini din capitolul 1, problemele apar în momentul în care cercetătorii utilizează concepții esențialiste asupra fenomenelor sociale. O dată eliberați de acele presupuneri ale simțului comun, vom putea demara explicațiile, având ca obiectiv relevarea lor până în cele mai mici amănunte.

Filozoful meu favorit, Ludwing Wittgenstein, a subliniat deja această idee în locul meu. El scrie în felul următor:

> Aspectele lucrurilor care sunt cele mai importante pentru noi rămân ascunse din cauza simplității și familiarității lor (1968, paragr. 129).

Firește, Wittgenstein se referă la aspectele ascunse filozofului. Dar cu exact aceeași problemă se confruntă și sociologii – și de ei se pot ascunde lucrurile prin simplitate și familiaritate.

Aceasta înseamnă că este adesea nefolositor să se înceapă cercetarea de la o „problemă socială" identificată fie de practicieni, fie de manageri. E deja un loc comun faptul că asemenea definiri ale „problemelor" pot fi adesea interesate. În orice caz, ideea mea este că dacă terenul de cercetare are ceva de oferit, atunci imperativele sale teoretice îl canalizează într-o direcție care oferă participanților noi perspective asupra problemelor lor. Paradoxal, prin refuzul de a porni cercetarea de la o concepție general acceptată asupra a ceea ce este „greșit" într-un anumit context, vom fi încă și mai pregătiți să

contribuim la identificarea a ceea ce se petrece de fapt şi, prin aceasta, a felului în care vor putea fi acele fapte modificate pentru a urmări finalităţile dorite.

Ciudat este că preocupările noastre de cercetare în domeniul ştiinţelor sociale se îndreaptă înspre lucrurile care ne sunt cel mai la îndemână. Oricum, exact din această cauză, atât participanţilor, cât şi cercetătorilor le poate scăpa din vedere. Cunoştinţele noastre de simţ comun privind organizarea lumii în care trăim sunt fără încetare utilizate de noi atât în viaţa cotidiană, cât şi pentru înţelegerea descoperirilor la care ajungem prin cercetare. Rareori reuşim însă să sintetizăm chiar aceste cunoştinţe comune. Wittgenstein atrage şi el atenţia asupra acestui paradox.

Încercaţi să rezolvaţi exerciţiul 9.3

9.6. Concluzie

> Există o nevoie stringentă de a arăta manierele în care practicile cercetării calitative pot servi la schimbarea în bine a lumii în care trăim (Denzin şi Lincoln, 2000: X)

Pe parcursul acestui capitol am arătat că cercetătorii pot satisface mulţumitor „nevoia stringentă" identificată de Denzin şi Lincoln, rezistând tentaţiei de a prelua pur şi simplu definiţiile unei „probleme" descrise de funcţionari administrativi, jurnalişti sau chiar de practicieni. Am ilustrat această idee printr-un exemplu extras din propria mea cercetare asupra pacienţilor externi ai unei clinici pediatrice şi din consilierea premergătoare testului HIV.

În aceste contexte, am arătat avantajele încercării de a înţelege funcţiile locale ale vorbirii, mai degrabă decât să dăm curs impulsului de a intra în dezbaterile normative privind stilurile de comunicare. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că ar trebui să ţintim la identificarea abilităţilor interacţionale ale participanţilor, mai degrabă decât la eşecurile lor de comunicare.

Voi încheia printr-o scurtă discuţie asupra unui dialog extrem de relevant din romanul lui David Lodge, *Nice Work*[1]. Romanul tratează relaţia dintre Robyn, o asistentă la aceeaşi universitate menţionată în toate cărţile lui Lodge, şi Vic, manager la o firmă tehnică. Ea a petrecut un oarecare timp în preajma lui pentru a înţelege cum funcţionează un univers industrial, ceea ce este, firesc, în mare măsură un document al anilor '80, când una dintre teoriile asupra economiei de piaţă sugera că valoarea unei instituţii academice este dată de gradul său de implicare în nevoile industriale ale ţării.

Chiar înaintea extrasului 9.2, Robyn, specializată în studii culturale, oferise o interpretare extrem de riscantă simbolismului cultural presupus de o reclamă la ţigări. Analiza sa semiotică asupra mesajului publicitar este tratată de Vic ca o risipă inutilă de jargon academic. În extras, Vic, managerul, vorbeşte primul.

1. V. traducerea în limba română, *Meserie!*, ediţia a II-a, trad., note şi postfaţă de Radu Paraschivescu, Ed. Polirom, Iaşi, 2003 (n.tr.).

Extrasul 9.2 (Lodge, 1989: 221)

„De ce Dumnezeu nu puteți lua voi lucrurile așa cum sunt?"
„La care *voi* te referi?"
„La *voi*, cei pretențioși. Intelectualii. Tot timpul încerci să găsești sensurile ascunse ale lucrurilor. De ce ? O țigară e o țigară. O bucată de mătase e o bucată de mătase. De ce nu le poți lăsa așa?"
„Reprezentate, ele dobândesc înțelesuri suplimentare" spuse Robyn. „Semnele nu sunt niciodată inocente, așa ne învață semiotica."
„Semi-ce?"
„Semiotica. Ne învață cum să citim semnele."
„Adică ne învață cum să avem mințile murdare, dacă mă-ntrebi pe mine."

Pare că Vic și Robyn trec, în discuție, unul peste altul. El nu înțelege cu ce se ocupă ea de fapt. Iar pentru ea lumea industrială pare să fie o lume lipsită de moralitate și cu puține subtilități. Oricum, până la sfârșitul cărții, se va stabili într-adevăr un dialog între lumea academică și lumea cotidiană.

Cred că un asemenea dialog, deși greu de atins, ar trebui să se afle și printre obiectivele noastre. În practică, acest lucru înseamnă, probabil, că ambele părți ar trebui să cedeze câte puțin. Factorii de decizie ar trebui să renunțe la suspiciunile față de cercetările ne-bazate pe statistici și care se feresc să-și definească subiectul de cercetare în termenii unei probleme sociale evidente. La rândul lor, cercetătorii vor fi obligați să demonstreze că studiile lor sunt și relevante, și valide.

Ca parte a acestui dialog, cercetătorii ar trebui să renunțe la eticheta de „stupid" pusă modalităților de acțiune specifice simțului comun și să fie pregătiți să accepte un sistem de diviziune a muncii împreună cu alți colegi ai lor. Dar, în aceeași măsură, ar trebui să pună la îndoială cântecele de sirenă ale emoționalismului și angajamentul față de caracterul transcendent al „experienței".

IDEI DE REȚINUT

- ✓ Publicul larg al cercetării calitative include următoarele categorii: factorii de decizie, practicienii și publicul nespecializat. Fiecare segment, cu propriile sale așteptări.
- ✓ Cercetătorii calitativi pot încerca să satisfacă aceste așteptări prin: participarea la dezbaterile publice; punerea la dispoziție a unor oportunități, astfel ca oamenii să ia decizii într-o mai bună cunoștință de cauză; oferirea de noi perspective clienților și practicienilor.
- ✓ Deși nu există propoziție neutră sau indiferentă la valori în cadrul științelor sociale, acest lucru nu înseamnă că „merge orice".
- ✓ Când studiem comportamentul oamenilor sau le punem întrebări, trebuie să facem față atât propriilor noastre valori, cât și responsabilității pe care o avem față de universul de valori al celor studiați.

Recomandări de lectură

Deși are aproape un secol, conferința lui Max Weber, Science as a vocation *(1946) rămâne o lectură-cheie. Capitolul lui Roger Hadley, „Publish and be ignored: proselytise and be damned", în G.C. Wenger (1987) este o prezentare unitară a capcanelor în care vor cădea cei care doresc să atingă publicul format din organe de conducere. Publicul practician este foarte bine discutat în capitolul lui Michael Bloor, „Addressing social problems through qualitative research" în Silverman (1997). Studiul lui Gary Marx (1997) reprezintă un ghid extrem de viu și de util pentru cercetătorul începător dornic să stabilească punți de comunicare cu mai multe tipuri de public. Ian Shaw (1999) oferă un raport introductiv folositor asupra modurilor în care cercetarea calitativă poate evalua programele și politicile.*

Exercițiul 9.1

Acest exercițiu vă oferă ocazia de a reflecta – din diverse perspective – la ceea ce cercetătorii în domeniile științelor sociale au răspuns întrebării lui Becker: „De care parte suntem?". Vi se cere să vă imaginați că vi se acordă fondurile de cercetare necesare, indiferent de tipul subiectului și proiectului pentru care ați optat.

1. Sugerați un subiect de cercetare și elaborați o metodologie folosind una sau mai multe dintre metodele discutate în capitolele 3-7.
2. Justificați subiectul și metodologia aleasă din perspectiva: a) savantului; b) consilierului public; c) partizanului.
3. Alegeți în continuare orice articol care relatează o descoperire științifică dintr-o publicație de specialitate. Care dintre pozițiile la care tocmai ne-am referit este adoptată aici?
4. Elaborați o strategie pentru a critica această poziție din perspectiva: a) celorlalte două poziții; b) propriilor voastre convingeri privind relevanța cercetării științifice.

Exercițiul 9.2

Acest exercițiu vă propune să probați relevanța practică a cercetării de teren în contextul analizei conversației discutate în capitolul 6. Cerințele se bazează pe extrasul 9.1.

1. Utilizând oricare dintre conceptele menționate în capitolul 6, analizați dialogul din extrasul 9.1.
2. În ce fel se dovedește analiza voastră diferită sau complementară celei oferite în capitolul acesta?
3. Închipuiți-vă că discutați cu un consilier despre sarcina sa. Ce fel de implicații practice i-ați putea sugera, legate de maniera în care acesta comunică cu clienții săi?
4. Închipuiți-vă că discutați cu persoane care vin la centrele de consiliere HIV. Care sunt implicațiile practice, în ceea ce le privește, pe care le propune analiza voastră?

Exercițiul 9.3

Alegeți un oarecare raport calitativ publicat într-o revistă. Recitiți-l, astfel încât să puteți răspunde la următoarele întrebări:

1. Care sunt modalitățile, dacă acestea există, în care autorul/autorii se referă la problemele etice pe parcursul cercetării?
2. Există probleme etice trecute cu vederea? Dacă da, în ce fel ar fi trebuit abordate?
3. Care sunt modalitățile, dacă există, prin care autorul/autorii discută adresarea cercetării sale/lor unui public nespecializat?
4. Care ar putea fi relevanța nerecunoscută a acestei cercetări pentru publicul larg? Explicați această relevanță (în maximum 200 de cuvinte), fără a folosi un limbaj specializat.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 10

Potenţialul cercetării calitative: opt aspecte de reţinut

Autorul oricărui manual se luptă întotdeauna cu două impulsuri contrare. Normal, cu toţii doresc să ofere o acoperire comprehensivă şi onestă a subiectului. Pe de altă parte, este imposibil să scapi de propriile presupuneri, preferinţe şi – cine îndrăzneşte s-o spună? – prejudecăţi.

În orice caz, dacă cititorului i s-a dat ocazia să parcurgă întregul bagaj intelectual al autorului, acesta nu este neapărat un neajuns. Chiar dacă ne putem imagina un manual eliberat de orice fel de prejudecăţi ale autorului, trebuie să recunoaştem că aceasta ar fi o chestie destul de neinteresantă – semănând cu acele recenzii care abia dacă oferă o listă a titlurilor capitolelor.

În cartea pe care o aveţi în faţă, sper ca propriul meu bagaj intelectual să fi oferit sare şi piper descrierii câmpului de cercetare. De la începutul şi până la sfârşitul cărţii m-am străduit să fiu sincer cu privire la maniera în care acest bagaj intelectual a canalizat desfăşurarea subiectelor.

Capitolul final îmi oferă posibilitatea de a strânge laolaltă toate aceste iţe care-mi aparţin. În orice caz, demersul nu înseamnă indulgenţă faţă de mine însumi şi, cu atât mai puţin, un fel de *mea culpa* pentru neputinţa de a fi mai obiectiv decât am fost, ci este una dintre vocile care apar în dezbatere şi care, cred eu, contează atât pentru colegii mei cât şi pentru tipurile noastre de public. Sper, astfel, că veţi ajunge la concluzia că acest capitol merită citit, cel puţin ca modalitate de a vă stimula mai departe interesul faţă de potenţialul cercetării calitative.

Formulându-mi ideile sub forma unor *memento*-uri, l-am urmat pe filozoful meu preferat, Ludwig Wittgenstein. Acesta respingea filozofiile bazate pe principii sau reguli. În schimb, el favoriza fragmentele puse laolaltă din diverse comentarii pe marginea unor aspecte cotidiene ce serveau drept *memento*-uri ale lucrurilor pe care deja le cunoaştem. Pentru Wittgenstein, aceste *memento*-uri slujeau unor obiective „de igienă". Rostul lor era acela de a ne elibera minţile de pălăvrăgelile ce treceau drept argumente intelectuale cu sprijinul cărora urma să privim lumea printr-un ochi „proaspăt".

În acest capitol, obiectivele mele vor fi mult mai modeste. Nu pot pretinde, deocamdată, că am depăşit pălăvrăgeala. Din moment ce multe lucruri trebuie înghesuite într-un spaţiu foarte mic, voi încerca să desprind un fir roşu care, sper eu, va lega laolaltă toate capitolele anterioare; pentru că propria mea poziţie rămâne neclintită alături de modelele descrise în carte, şi anume constructivismul şi etnometodologia.

Deci în capitolul de faţă voi reveni la problema caracterului „situat" al relatărilor şi al altor practici, precum şi la pericolele încercării de a identifica fenomenele altfel decât

provenind din aceste practici și de la formele de reprezentare pe care le întruchipează. Totuși, deoarece nu am timp pentru „școlile" independente din sânul științelor sociale, sper că ceea ce voi spune va fi dezbătut de acei cercetători care împărtășesc alte idei și credințe.

Concepute ca *memento*-uri mai degrabă decât ca reguli sau puncte de vedere, cele ce urmează au drept scop încurajarea, și nu înăbușirea dezbaterii.

10.1. Profitați de datele neprovocate

În prefața cărții m-am referit la preferința mea pentru datele „neprovocate", ceea ce pare logic, dacă interesul meu cade pe practicile prin intermediul cărora sunt construite sau asamblate fenomene cum ar fi „familia", „triburile" sau „laboratorul științific". În ciuda acestui lucru, mulți etnografi își schimbă relativ ușor poziția, trecând de la datele de observație la cele care sunt o fabricație a locației de cercetare, de obicei interviul. În capitolele 3 și 4 am pus în evidență dificultățile pe care acestea le pot crea, mai ales prin folosirea triangulării pentru a compara datele produse în diferite locații și a asambla apoi „adevărul" independent de context (v. secțiunea 8.3.2).

Presupunem deseori, greșit, că obținerea datelor neprovocate implică dificultăți inerente, din pricina bănuitului caracter „privat" al majorității locațiilor, de exemplu, „viața familială" sau „sexualitatea". În orice caz, această presupunere merge în aceeași direcție cu percepția specifică simțului comun cum că acestea ar fi fenomene *unitare* al căror înțeles este construit într-o singură locație (d. ex.: în gospodărie, dormitoare).

Totuși, „viața de familie" se petrece peste tot în jurul nostru – la tribunale și în birourile de asigurări sociale în aceeași măsură ca și acasă (v. Gubrium, 1992). La fel, „sexualitatea" poate fi cu greu redusă la dormitoare; discursuri despre sex putem auzi pretutindeni în jurul nostru (v. Foucault, 1979).

Dată fiind disponibilitatea acestui tip de date neprovocate, împărtășesc entuziasmul naturaliștilor de a „ieși în teren" și de a studia nemijlocit ceea ce fac participanții. A fi „în teren" înseamnă a avea acces direct la categoriile pe care membrii le folosesc pentru a-și defini activitățile cotidiene. Categoriile rezultate din întâmplările vieții zilnice impun, de obicei, un set de polarități sau „continuum-uri" care se găsesc într-o relație necunoscută cu afacerile respective.

Un exemplu grăitor al unor astfel de teoretizări polarizate aprioric putem găsi în modelele abstracte ale comportamentului organizațional în termenii acțiunii raționale/iraționale (d. ex.: Cyert și March, 1963). Așa cum subliniază Anderson *et al.*, astfel de modele nu reușesc să atingă

> caracterul esențialmente organizat social al descoperirii, recunoașterii, determinării și soluționării problemelor (1987: 144).

Acest „caracter organizat social" nu-l vom putea interpreta cufundați în fotoliul din birou, și nici nu-l vom determina prin citirea răspunsurilor intervievaților. E neapărată nevoie să ieșim pe teren și să studiem modul în care participanții înșiși își elaborează propriul „comportament organizațional".

Folosind materiale înregistrate ale unor negocieri de afaceri, Anderson *et al.* arată că părţile se concentrează pe probleme, iar furnizarea unor soluţii posibile este întipărită în maniera în care ei jonglează cu regulile de secvenţionalizare ale limbii naturale (v. discuţia mea asupra „discuţiilor instituţionalizate" în secţiunea 6.3.4). De pildă, o oportunitate de a da replică ar putea fi trecută cu vederea şi, prin aceasta, vorbitorul poate evita un angajament până nu va afla mai multe despre jocul părţii adverse. La fel, solicitările de clarificare înseamnă atât timp câştigat, cât şi o modalitate de a arunca mingea înapoi la primul vorbitor într-o secvenţă formată din două părţi (solicitarea clarificării, răspuns clarificator).

La rândul lor, aceste reguli de secvenţionalizare sunt puse în aplicare în contextul unui set de relevanţe specifice „afacerilor" care, arată Anderson *et al.*, depind de maniera în care este expusă „competitivitatea" secondată de o anumită formă de „cordialitate" care ia ca de la sine înţeleasă reciprocitatea schimburilor personale şi comerciale.

Analiza lui Anderson *et al.* scoate în evidenţă „ce înseamnă să adopţi o atitudine specifică omului de afaceri în soluţionarea unor probleme de rutină, în calitatea ei de trăsătură observabilă, interacţională, a vieţii cotidiene" (1987: 155). Prin acest tip de demers, cercetătorii arată maniera în care „afacerile" dispar ca fenomen unitar (v. secţiunea 10.5). Aşa cum observau, în plus, aceştia, „viaţa de afaceri" este întrepătrunsă cu cea socială: nu putem desprinde „raţionalul" pur din ţesătura socială.

Oricum, există două pericole în momentul în care împingem prea departe un astfel de argument. Mai întâi, putem deveni prea încrezători în statutul datelor „neprovocate". M-am referit deja la observaţia lui Hammersley şi Atkinson (1983) conform căreia nu există date „pure"; toate datele sunt mediate de propria noastră capacitate de raţionare, ca şi de cea a participanţilor. Deci, a afirma că datele „neprovocate" sunt nemediate este, se-nţelege de la sine, o ficţiune de aceeaşi factură cu cea a specialiştilor în sondaje care arată că tehnicile şi controlul datelor sunt suficiente pentru a produce date independente de contextul în care a avut loc testarea.

Cel de-al doilea pericol pe care îl implică o poziţie puristă este acela că ne-ar putea împiedica să remarcăm natura cu adevărat valoroasă şi convingătoare a interviurilor. Gândiţi-vă, de pildă, la teribilele „poveşti atroce" spuse de mamele copiilor handicapaţi şi la modul lor de a face apel la ascultător făcându-l să înţeleagă că ele „se descurcă nemaipomenit" (v. discuţia mea din secţiunea 4.8 asupra „istorisirilor morale").

Aspectele de mai sus ne conduc înspre problema utilizării cât mai eficiente a datelor obţinute prin interviu şi a dificultăţilor identificate deja de noi în capitolul 4.

10.2. Evitaţi tratarea perspectivei actorului în termenii unei explicaţii

Cum s-ar fi putut gândi cineva că aceasta este problema de bază a ştiinţelor sociale? Cum şi-ar fi putut imagina cineva că ceea ce avem noi de făcut este să ieşim în teren şi să relatăm experienţele trepidante, înspăimântătoare sau intime ale oamenilor?

Totuşi, judecând după prevalenţa a ceea ce voi numi studii „naive" de interviu în cadrul cercetării calitative, într-adevăr, aici este problema. Intervievatorii naivi cred că

presupusele limite ale cercetării cantitative vor fi depășite printr-un proiect de interviu non-directiv și printr-o dorință de a surprinde experiența „autentică".

Ei nu reușesc să recunoască trăsăturile pe care le împărtășesc cu jurnaliștii intervievatori (a căror veșnică întrebare este „Ce simțiți? Cum este să...?") și cu turiștii (care, în permanenta lor căutare de „autentic" sau „diferit" sfârșesc, invariabil, în același loc). În plus, ei nu reușesc deloc să recunoască statutul analitic problematic al datelor de interviu care nu vor fi niciodată „neatinse", ci situate și textuale (Mishler, 1986). Astfel de aspecte analitice nici măcar nu sunt amintite în „reparațiile" metodologice elegante ale cercetării cantitative.

Firește, cele mai proaste forme de emoționalism se restrâng la lucrările studențești și la unele dintre discursurile ex-primului ministru britanic Margaret Thatcher („nu există societate", spunea aceasta la un moment dat). Cu toate acestea, știința socială profesionistă încă mai dă curs impulsului emoționalist, mai ales ca parte din angajamentul cercetătorilor de teren față de caracterul sacru al cuvintelor respondenților în interviurile non-directive. Cum am văzut în capitolul 4, suntem uneori puși în situația de a face o alegere deloc plăcută între tratarea relatărilor ca date privilegiate ori ca „perspective", și necesitatea verificării subiectului prin metoda triangulării.

Dacă reducem cercetarea calitativă la interviul emoționalist, pierdem cea mai mare parte a filonului tradiției din care acesta provine. Cum observam în capitolul 3, nu trebuie decât să aruncăm o privire la studiile interacționiste ale Școlii de la Chicago din anii 1930-1940 pentru a simți prezența unei abordări mult mai vii.

Privind și ascultând ceea ce spun oamenii, acești sociologi localizează, invariabil, „conștiința" în *pattern*-uri specifice de organizare socială. Așa cum am văzut, Whyte (1949) arăta felul în care comportamentul barmanilor și chelneriților constituia un răspuns la imperativele statutului lor și rutinei organizaționale. Experiențele unui astfel de personal trebuie contextualizate prin cunoașterea trăsăturilor specifice contextului și prin observarea precisă a organizării teritoriale a restaurantelor (v. începutul capitolului 3).

Problema naturii situate a relatărilor oamenilor apărea în studiul nostru asupra departamentului de cardiologie pediatrică (Silverman, 1987). Cum notam în secțiunea 9.4.2, atunci când am intervievat părinții după prima consultație a copiilor, mulți spuneau că au întâmpinat probleme de înțelegere. Spuneau că unul dintre impedimentele majore pentru care nu reușiseră să se concentreze așa cum trebuia fusese sala înțesată de persoane în care se desfășura consultația – pentru că respectiva clinică primea studenți aflați în practică, iar de față se aflau câțiva viitori medici, asistentele și noi, cercetătorii.

Deși am fi putut empatiza cu răspunsul părinților, am considerat că merită efortul de a reveni la înregistrările întâlnirilor respective. Se dovedea că numărul întrebărilor lansate de părinți era direct proporțional cu numărul celor prezenți la consultație (și nu invers proporțional, așa cum sugerau răspunsurile la interviu).

Cum e deseori cazul, după o asemenea descoperire contra-intuitivă, am găsit destul de repede o explicație. Probabil că în momentele în care medicul-șef întrerupea consultația ca să pună întrebări studenților prezenți, oarecum fără intenție, această situație crea un anumit spațiu pentru părinți în care aceștia se gândeau la ceea ce li se spusese până atunci și în care își formulau întrebările fără a se simți „ca pe scenă" și în contact vizual direct cu medicul. Această explicație a fost verificată și în cadrul altui departament, unde

părinţii au pus de asemenea multe întrebări după ce li se oferise o perioadă de respiro în timp ce medicul se uita peste datele clinice (Silverman, 1987: 91-94).

Această descoperire ne-a dus înapoi la materialele cu părinţii intervievaţi. Nu eram pregătiţi să tratăm răspunsurile lor la modul ironic, adică drept greşite în mod evident, sub lumina datelor „obiective".

Cum notam mai devreme, asemenea triangulări simpliste ale datelor nedreptăţesc natura contextualizată, situată a relatărilor (v. secţiunea 8.3.2). În schimb, am optat pentru abordarea răspunsurilor părinţilor în calitatea lor de „poveşti morale" (Baruch, 1982; Voysey, 1975). Respondenţii noştri se străduiau să-şi prezinte acţiunile în contextul unor versiuni morale ale calităţii lor de părinţi responsabili într-o situaţie în care zarurile se dovediseră a le fi potrivnice (din cauza speranţei scăzute de viaţă şi mijloacelor *high-tech* de diagnoză şi tratament).

Referirea părinţilor la problemele generate de o sală de consultaţii aglomerată erau, de-acum, tratate nu ca o explicaţie a comportamentului lor în acel moment, ci în calitatea lor de apel – situat – la raţionalitate şi adecvare morală a conduitei de părinte. Similar, în studiul celor 50 de consultaţii generaliste întreprins de Webb şi Stimson (1976), aceştia observau maniera în care relatările ulterioare ale pacienţilor căpătau o încărcătură dramatică cu care cercetătorul era încurajat să empatizeze.

Li s-a spus la un moment dat o poveste în care pacientul, foarte raţional, s-a dovedit a fi activ şi subtil pe tot parcursul consultaţiei. Prin contrast, medicul era descris ca purtându-se fără pic de sensibilitate sau ca incompetent. Spunând „poveşti atroce", sugerează Webb şi Stimson, acei pacienţi aveau ocazia de a da frâu liber gândurilor pe care nu le putuseră exprima în timpul consultaţiei, să re-contureze o inegalitate reală sau închipuită între medic şi pacient şi să pună în lumină propria raţionalitate a povestitorului. La fel, poveştile atroce capătă o formă dramatică care reţine atenţia celui care le ascultă – un aspect de care cercetătorii au devenit conştienţi în momentul în care li s-a cerut să redea doar esenţa descoperirilor lor.

Toate aceste „poveştile morale" au în spate forme culturale extrem de pregnante. În consecinţă, ultimul lucru pe care aţi dori să-l faceţi este acela de a le trata ca simple relatări de evenimente bune de folosit în triangulare cu relatările altor oameni şi cu propriile observaţii; fiindcă ideea este că, în calitatea noastră de membri sociali, suntem capabili să sesizăm „bunul simţ" al acestor poveşti.

Din multe puncte de vedere, o „poveste atroce" nu este mai puţin pregnantă dacă nu întruneşte toate probele de adevăr necesare. Iar această particularitate rămâne esenţială deoarece pune în evidenţă „demersurile morale" implicate mai cu seamă în expunerea calităţii de părinte „responsabil" – cum arăta Baruch în studiul său – acolo unde această responsabilitate trebuie să fie demonstrată într-un context de potenţială neinteligibilitate, cum ar fi acela al medicinei cardiace *high-tech*.

Într-un anumit sens, vedem încă o dată felul în care cercetătorii calitativi revin, printr-un traseu circular, la poziţia susţinută de colegii lor cantitativi. Nici unii, nici alţii nu doresc să considere punctul de vedere al actorului în termenii unei explicaţii, deoarece o asemenea considerare ar însemna punerea în aceeaşi ecuaţie a simţului comun şi a cercetării sociale – o reţetă bună pentru cercetătorul calitativ leneş gata să se împace doar cu relatarea „experienţelor" oamenilor. Numai dacă acel cercetător reuşeşte să treacă dincolo de atitudinea contemplativă a turistului exaltat de sentimentul întâlnirii cu

nişte practici culturale bizare („Vai, aici faceţi lucrurile altfel decât noi!"), va începe să se contureze întrebarea cu adevărat interesantă a analizei.

Astfel de întrebări pot fi generate de două surse diferite, însă deopotrivă neglijate. În opera sa târzie, Wittgenstein (1968) sugerează că n-ar trebui să privim afirmaţiile oamenilor ca pe nişte enunţuri produse de experienţele lor interioare, nemediate. Această observaţie este în mod special izbitoare în discuţia sa privind exprimările durerii (1968, par. 244-246, 448-449). Wittgenstein se întreabă: „Ce înseamnă atunci când spun *mă doare*? Şi cum se face că ne simţim incapabili să negăm o astfel de afirmaţie atunci când cineva o face?".

În comunitatea noastră, se pare, vorbim despre durere ca şi când ar aparţine indivizilor. Deci, înţelegând sensul propoziţiei spuse de cineva („Mă doare") punem în prim-plan ceea ce comunitatea noastră crede fără să cerceteze în legătură cu experienţa intimă a unui individ (dar nu cu experienţa particulară însăşi, v. Peräkylä şi Silverman, 1991). Deci Wittgenstein spune de fapt că, atunci când analizăm activităţile altora, descriem întotdeauna ceea ce se dovedeşte a fi adecvat unui „joc" al limbajului comun nouă, tuturor.

O a doua sursă de înţelegere a sensului public al relatărilor din interviuri poate fi găsită în discuţia lui Mills (1940) privind „vocabularele motivului". Mills ne aduce aminte că, pentru scopurile sociologice, „în spatele" relatărilor oamenilor nu se află nimic. Deci, când oamenii descriu propriile lor motive sau pe ale altora, cele mai nimerite întrebări care pot fi puse sunt: când au loc asemenea discuţii, ce motive disponibile există şi în ce fel acţionează spunerea acelui motiv, în contextul în care apare? Aşa cum Gilbert şi Mulkay urmau să argumenteze mult timp după aceea:

> Scopul analistului nu mai merge paralel cu cel al participanţilor care rămân preocupaţi să descopere ce au făcut sau au gândit ei sau alţii, scopul analistului devine în schimb acela de a reflecta asupra caracterului stereotipizat al descrierilor acţiunilor de către participanţi (1983: 24).

Înţelese în acest fel, datele din interviuri devin un subiect fascinant pentru studiul de caz sensibil din punct de vedere analitic. Cum sugeram deja, cu puţină intuiţie, dintr-o astfel de abordare se pot obţine importante aspecte practice şi analitice.

10.3 Studierea relaţiilor dintre elemente

O contribuţie distinctă a cercetării calitative se referă la utilizarea resurselor sale teoretice în analiza de adâncime a unor corpusuri restrânse de date disponibile public. Asta înseamnă că, spre deosebire de cele mai multe studii cantitative, noi nu vom fi satisfăcuţi de o simplă codificare a datelor pentru a produce explicaţii de varianţă statistică. În schimb, printr-o tratare comprehensivă a datelor, trebuie să arătăm modul în care vor fi asamblate elementele (definite teoretic) pe care le-am identificat (v. secţiunea 8.3.2).

Totuşi, între studiile calitative şi cantitative bune există şi similarităţi. În ambele, explicaţiile multi-factoriale sunt mult mai satisfăcătoare decât explicaţiile care apelează la ceea ce am numit „elementul singular" (*single element* – n.tr.). Dacă se realizează doar un studiu de caz, limitat la un set precis de interacţiuni, nu înseamnă că nu se pot

examina manierele în care anumite afirmații și acțiuni sunt întipărite în *pattern*-uri specifice ale organizării sociale.

În ciuda cadrelor teoretice foarte diferite, aceasta este calitatea distinctivă, împărtășită, să spunem, de comentariile lui Whyte (1949) și ale lui Moerman (1974) asupra comunității *Thai*.

Un alt caz clasic poate fi găsit în cercetarea lui Mary Douglas (1975) asupra tribului african *Lele* (discutat în secțiunea 3.1.1). Studiul lui Douglas exemplifică nevoia de a localiza modelul în care elementele individuale sunt înscrise în forme de organizare socială. În cazul ei, acest demers este realizat în cheia antropologiei structurale în care comportamentul este înțeles ca fiind o expresie a unei „societăți" care acționează asemenea unei „mâini ascunse", constrângând și formând acțiunea umană.

Prin contrast, cercetările lui Moerman și ale lui Anderson *et al.* arată modul în care se pot evita explicațiile *elementului singular*, fără însă a trata organizarea socială în termenii unei forțe care acționează întotdeauna numai din exterior. În ultimul caz, oamenii nu vor mai fi „dopați cultural" (Garfinkel, 1967), ci reproducători îndemânatici ai unei ordini morale.

Saussure oferă un mesaj adecvat ambelor tradiții atunci când ne amintește că niciodată un înțeles anume nu stă ascuns în spatele unui singur termen (v. discuția asupra lui Saussure din secțiunea 7.2). Această indicație este deopotrivă relevantă pentru antropologia stucturală a lui Douglas și pentru etnometodologia lui Garfinkel și Anderson *et al.*

Deci, putem utiliza mesajul lui Saussure și în afara contextului său lingvistic în care acesta îl dezvoltase, în calitate de principiu metodologic foarte general în cercetarea calitativă.

Ceea ce ne preocupă pe noi, așa cum ne arăta deja Saussure (1974), nu sunt elementele singure, ci relațiile dintre ele. Cum subliniază lingvistul, aceste relații pot fi organizate în *opoziții paradigmatice* (vechii israeliți, sociologii britanici etc.) sau prin sisteme de relații organizate prin ceea ce precedă și ceea ce urmează fiecare item.

Un exemplu oferit chiar de Saussure arată importanța organizării și secvenționalizării fenomenelor sociale. Trenul de 8.15 de la Zürich spre Geneva rămâne trenul de 8.15 chiar dacă nu părăsește gara decât la 8.45. Înțelesul trenului – indentitatea sa – se conturează doar prin opozițiile și relațiile sale cu alte trenuri puse în evidență prin tabelul care afișează plecările și sosirile.

Dați-mi voie să ilustrez semnificația acestui exemplu cu un altul, preluat dintr-un caz etnografic apărut într-un studiu influențat de constructivism. Dingwall și Murray (1983) erau preocupați de maniera în care personalul medical răspundea pacienților care se prezentau la serviciile de urgență, în spitalele britanice. Ei plecau de la faptul că Jeffery (1979) sugerase că pacienții sunt etichetați imediat de către personalul spitalului fie ca „buni", fie ca „răi" și „gunoaie". Din prima categorie ar fi putut face parte cei care provocau competențele specializate ale personalului; din cea de-a doua, cei cu plângeri banale și/sau responsabili pentru starea de criză în care se aflau.

Dingwall și Murray argumentau că polarizarea lui Jeffery descrie inadecvat sistemul de relații în care se efectuează aceste genuri de etichetări. Ei observau, de pildă, că, deși copiii erau de obicei aduși din motive banale și pentru care erau ei înșiși responsabili, aceștia nu erau în general definiți de către personal ca fiind cazuri „rele" sau „gunoaie".

Inspirându-se din maniera de tratare a devierii de McHugh (1970), Dingwall și Murray sugerează că personalul din departamentele de urgență punea astfel de etichete numai după ce stabilea dacă pacientul respectiv era sau nu „teoretic" (adică dacă era capabil să ia decizii), iar situația era clasată drept „convențională" (adică oferă pacientului posibilitatea de a face o alegere). Pe această bază, Dingwall și Murray oferă un tabel (de 2 × 2) care relevă regulile de luare a deciziilor specifice acestui personal. Acesta este reprodus în tabelul 10.1.

TABELUL 10.1

Regulile în departamentele de urgență

		Situația	
		Convențională	*Neconvențională*
Actorul	*Teoretic*	pacienți răi	pacienți inadecvați
	Neteoretic	copii	pacienți naivi

Sursă: adaptat după Dingwall și Murray, 1983.

Astfel, în situații convenționale, un pacient care nu cooperează cu personalul este definit în general ca „rău". Fiindcă pot fi percepuți ca ne-teoretici, copiii nu vor fi etichetați astfel. Similar, în situații care nu oferă posibilități de alegere (adică „neconvenționale") pacienții pot fi etichetați ca „inadecvați" („teoretici") sau „naivi" („neteoretici").

Într-adevăr, așa cum arătau Dingwall și Murray, atribuirea unor devieri unui pacient se realizează numai prin una dintre cele trei încadrări (v. secțiunea 3.3.2) care normează maniera de percepere a priorității medicale în felul următor:

1. Un cadru *special* selectează pacienții în funcție de presupusa lor valoare morală (d. ex.: ca fiind „răi", „inadecvați", „naivi" sau pur și simplu „copii").
2. Un cadru *clinic* care judecă pacienții numai prin ocazionarea sau neocazionarea unui caz „interesant", perceput astfel de către personalul departamentului.
3. Un cadru *birocratic* care așază pacienții în categoria „rutină", adică fără a le percepe trăsăturile deviante sau fără a-i percepe ca ocazionând interese clinice speciale. Pacienții de „rutină" vor primi, firește, un tratament de rutină.

Exact în felul în care Douglas descoperea că trăsăturile reprezentând o anomalie ale pangolinului reprezentau calea spre dez-ambiguizarea organizării sociale a tribului *Lele*, anomalia creată de copiii care încalcă regulile fără să fie tratați ca pacienți „răi" demonstrează complexitatea proceselor de luare a deciziilor într-un spital. În ambele cazuri, importanța este pusă în evidență prin evitarea aplicațiilor *elementelor singulare* și prin concentrarea asupra proceselor prin care se articulează relațiile între elemente.

10.4. Cercetarea fertilă din punct de vedere teoretic

Orice studiu asupra metodologiei în cercetarea socială ascunde pericolul de a reduce întrebările analitice la câteva aspecte tehnice care pot fi rezolvate pe căile specifice cărților de bucate: d. ex.: tehnicile bune de intervievare, *grounded theory* sau cel mai

adecvat sistem de analizare a datelor asistat de computer. Nu intenționez să critic aceste metode ci să subliniez că, așa cum până și cei mai mulți dintre propunătorii lor o recunosc, ele nu sunt niște substitute ale raționamentelor bazate pe teorie.

Cum am văzut deja, astfel de aspecte teoretice stau ascunse în spatele unor întrebări *aparent* teoretice cum ar fi observarea întâlnirilor private sau interpretarea datelor obținute prin interviu. Urmându-l încă o dată pe Wittgenstein, cred că puțină „igienă" ar putea fi utilă, să ne curețe mințile de multe aspecte privitoare la natura fenomenelor pe care cercetătorii calitativi încearcă să le studieze.

O modalitate de rezolvare a acestei igiene este prin mobilizarea disciplinei sociale în care suntem pregătiți și a modelelor pe care aceasta le oferă. În capitolul 1 mă refeream la exemplul caleidoscopului folosit de Martin O'Brien (1993) ca analogie pentru felul în care modelele și teoriile pot inspira maniera în care ne organizăm și analizăm datele. Dați-mi voie să repet ceea ce spunea O'Brien:

> Caleidoscopul... [este] este o jucărie care constă dintr-un tub, niște lentile și fragmente din sticlă sau plastic translucide și colorate. Când răsucești tubul și privești prin lentila caleidoscopului, formele și culorile vizibile la capăt se schimbă. Pe măsură ce răsucești tubul, diferite lentile intră în joc, iar combinațiile de culori și forme se schimbă dintr-un model într-altul. Similar, putem să vedem teoria socială ca fiind un soi de caleidoscop – schimbând perspectiva teoretică, lumea aflată sub investigație își schimbă forma o dată cu ea (1993: 10-11).

Am spațiu doar pentru un singur exemplu. Modul în care valorificăm sau transcriem datele este crucial în cercetarea calitativă (v. secțiunile 3.3.5 și 6.2). Adesea cercetătorii nu fac decât să reproducă modelul pozitivist utilizat de obicei în cercetarea cantitativă. Conform acestui model, codificatorii datelor sunt antrenați în anumite proceduri cu scopul de a asigura o abordare uniformă. Această metodă este încercată și foarte apreciată, schițată în așa fel încât să reușească creșterea coeficientului de siguranță al metodologiei.

În orice caz, etnometodologia ne aduce aminte că acțiunea de „codificare" nu intră doar în atribuțiile cercetătorilor. Într-un anumit sens, cercetătorii, ca noi toți de altfel, „codifică" ceea ce cred și ceea ce văd în lumea care îi înconjoară. În plus, s-a demonstrat că această acțiune de „codificare" este reciprocă și inductivă (Sacks, 1992; Silverman, 1998). Răspunsul etnometodologiei este următorul: să se transforme această activitate cotidiană de „codificare" (sau „practică de interpretare") în obiect de studiu. Sau putem să ne conducem studiul într-o manieră mult mai convențională, însă să menționăm și să răspundem acestei critici bine întemeiate (pentru un exemplu, v. Clavarino *et al.*, 1995, discutat în secțiunea 8.2.5)

Desigur, așa cum am subliniat pe tot parcursul discuției, „tortul" cercetării poate fi tăiat în diverse moduri: nu există caleidoscop „corect" prin care să privim întreg corpusul de date. Deci *nu* sugerez că marea masă a cercetătorilor care tratează „codificarea" ca fiind esențialmente o problemă a analistului ar trebui să-și abandoneze munca. În schimb, sugestia mea minimală este aceea că ei ar trebui să examineze în ce măsură se poate arăta că acele categorii pe care ei le utilizează sunt folosite și de participanți, în comportamentul cotidian.

Exemplul codificării datelor arată, sper, modul în care teoria ne poate face analiza mult mai fertilă. El este, de asemenea, util deoarece subliniază propria mea perspectivă asupra elaborării teoriei o dată cu datele, și asta nu de la masa de lucru.

Din păcate, masa de lucru reprezintă locul favorit în majoritatea departamentelor de științe sociale. Și mai cu seamă în disciplina mea. Un motiv pentru care cercetătorii preferă masa de lucru este că, spre deosebire de multe dintre științele naturale, nouă ne lipsește acordul asupra unui singur model care să reprezinte partea noastră de realitate.

Cum arăta filozoful științei Thomas Kuhn (1970)[1], multor științe sociale le lipsește acel mic set de concepte derivat dintr-un model comun al „realității". În termenii lui Kuhn, această lipsă face ca știința socială să fie „pre-paradigmatică", sau cel puțin blocată în stadiul unei competiții între paradigme. Din nefericire, această situație a generat o întreagă serie de cursuri de științe sociale care expun diferite abordări pornind de la diverse seturi de întrebări.

Asemenea cursuri sunt mult apreciate de unii studenți. Ei învață despre opozițiile paradigmatice în discuție, aleg A mai degrabă decât B și, apoi, repetă, papagalicește, toate avantajele lui A și scăpările lui B. Și nu este deloc surprinzător faptul că asemenea cursuri produc prea puține dovezi că studenții au învățat într-adevăr ceva: până și opțiunea lor pentru A e probabil bazată pe preferințele implicite sau chiar explicite ale profesorului, ceea ce ar putea, măcar în parte, explica de ce atât de multe cursuri universitare de sociologie furnizează o incapacitate dobândită de a ieși pe teren și a face cercetare.

A învăța cât mai multe despre „arsenalele de luptă" rivale nu reprezintă un atu care să ne permită să facem față datelor de cercetare. În teren, materialele sunt mult mai eterogene decât sugerează diversele tabere. Probabil există lucruri care trebuie învățate din ambele echipe sau, și mai constructiv, poate că vom începe să ne punem întrebări interesante doar în momentul în care vom respinge aceste polarizări din cursurile universitare.

Deci, când invoc cercetarea fertilă din punct de vedere teoretic, fac acest lucru deoarece am convingerea că teoria își afirmă valoarea doar în momentul în care este folosită pentru a explica ceva. Howard Becker (1998: 1) spunea că marele fondator al Școlii de la Chicago, Everett Hughes, răspundea supărat când vreun student îl întreba ce părere are despre teorie: „Teoria a ce?". Pentru Hughes, ca și pentru mine, teoria singură, neînsoțită de observații asupra cărora să ne concentrăm atenția, este ca un tractor fără câmp.

Teoria n-ar trebui deci să fie nici un simbol al statutului superior, dar nici o opțiune adăugată unui studiu. Fără ea, cercetarea este deznădăjduitor de limitată. Fără cercetare, teoria singură devine simplă contemplare de salon.

10.5. Către publicul larg

A vorbi despre o saturare teoretică a cercetării pare să fie același lucru cu a pune pe fugă publicul neacademic: factorii de decizie, practicienii, publicul nespecializat și altele (v. secțiunea 9.2). În orice caz, printr-un fel de traseu circular, dezbaterea noastră internă între teorie și date poate conduce la surse de date și la alte descoperiri de interes pentru publicul larg. Ca să simplific, voi discuta aici situația publicului format din factorii de decizie (v. Silverman, 1997b: 23-25).

1. V. traducerea în limba română, *Structura revoluțiilor științifice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976 (n.tr.).

Există două profesiuni de credință potențial periculoase împărtășite de mulți cercetători din domeniile științelor sociale și de factorii de decizie care autorizează cercetările sociologice. Prima, consideră că oamenii sunt niște păpuși de cârpă în cadrul unor structuri sociale. Conform acestui model, ceea ce fac oamenii este definit de către „societate". În practică, se reduce la a explica comportamentele oamenilor ca rezultat al anumitor variabile de tipul „față-verso" (cum ar fi clasa socială, genul sau etnicitatea).

Vom numi această perspectivă *profesiune de credință explicativă*. În conformitate cu aceasta, cercetătorii își desfășoară studiile pentru a furniza explicații unor probleme date: de exemplu, de ce se angajează indivizii în sex neprotejat? În mod inevitabil, astfel de cercetări vor găsi explicații bogate privind una dintre „fețele" variabilelor.

Cea de-a doua perspectivă vede în oameni niște „dopați". Cunoștințele respondenților la interviuri sunt considerate imperfecte sau chiar mincinoase. În aceeași manieră, practicienii (cum ar fi medicii și consilierii) sunt mereu bănuiți că se abat de la standardele normative ale unei bune practici profesionale. Aceasta este *profesiunea de credință divină*. Ea așază cercetătorul pe locul unui rege-filozof (sau regină) care vede întotdeauna dincolo de pretențiile oamenilor și știe totul mai bine decât ei.

Ce este greșit în aceste două perspective? Profesiunea de credință explicativă este atât de preocupată de găsirea imediată a unei explicații încât nu mai reușește să-și pună întrebări serioase referitoare la ceea ce încearcă să explice. Se poate face aici o paralelă cu ceea ce numim acum un fenomen „postmodern". Se pare că vizitatorii Marelui Canion din Arizona sunt acum eliberați de încurcăturile și riscurile unei expediții aievea. În schimb, ei pot astăzi petrece o oră fascinantă într-o experiență multi-media care le oferă toți fiorii expediției reale într-o manieră pre-sistematizată. Apoi își pot vedea de vacanțele lor, mândri și siguri de faptul că au „făcut" Marele Canion.

Acest exemplu este doar o parte dintr-o problemă mult mai vastă. În cultura contemporană, mediul care înconjoară diversele fenomene a devenit mult mai important decât fenomenele înseși. Așa că oamenii sunt mult mai interesați de viețile vedetelor de cinema decât de filmele în care acestea sunt protagoniste. La fel, cu ocazia marilor competiții sportive, interviurile dinaintea și de la finalul meciurilor au devenit la fel de fascinante (dacă nu chiar mai fascinante) decât meciurile propriu-zise. Folosind o frază la care vom reveni în curând, putem spune că, în ambele cazuri, *fenomenul ne scapă*.

Este exact ceea ce încurajează profesiunea de credință explicativă. Pentru că ne grăbim să oferim explicații de toate felurile fenomenelor sociale, arareori petrecem suficient timp ca să înțelegem cum funcționează exact acele fenomene. Așa că, de exemplu, am putea impune pur și simplu „definiții operaționale" unor fenomene, nereușind câtuși de puțin să examinăm modul în care aceste activități au ajuns să aibă un anume înțeles printre acțiunile cotidiene pe care oamenii le întreprind în situații neprovocate.

Iar acest lucru ne poartă direct către credințele religioase. Metoda lor ne împiedică să vedem bunul simț al activităților întreprinse de oameni sau să le înțelegem abilitățile în contexte locale. Se preferă însă interviurile în care oamenii sunt forțați să răspundă la niște întrebări de care nu se lovesc niciodată în viața cotidiană. Pentru că rareori se interesează de această viață, ele condamnă oamenii la eșec, refuzând să înțeleagă că suntem mult mai inteligenți decât o putem arăta prin cuvinte. Chiar și atunci când încearcă să examineze ceea ce fac oamenii într-adevăr, credințele religioase măsoară

activitățile acestora cu niște standarde normative idealizate, cum ar fi „buna comunicare". Încă o dată, exact ca oamenii de rând, practicienii sunt condamnați, la rândul lor, la eșec.

Ambele tipuri de cercetare sunt preocupate în mod fundamental de mediul înconjurător al fenomenului mai degrabă decât de fenomenul în sine. În studiile cantitative asupra structurilor sociale „obiective" și în studiile calitative asupra orientărilor „subiective" ale oamenilor ne aflăm în pericolul de a scăpa din vedere ceea ce urmează și ceea ce precedă fenomenul (cauzele și consecințele, în cazul abordării „obiective") sau la maniera în care oamenii răspund la el (abordarea „subiectivă"). Această problemă poate fi ilustrată în două diagrame simple:

Obiectivism
cauze > *fenomen* > *consecințe*

Subiectivism
percepții > *fenomen* > *răspunsuri*

În cazul ambelor abordări, fenomenul de care ne arătăm preocupați – la suprafață – se face nevăzut. În „obiectivism", el este definit în afara existenței (prin intermediul unui decret autoritar, cum se exprimă Cicourel, 1964). Similar, ceea ce numeam „subiectivism" este atât de atașat – într-o manieră romantică – de vâltoarea autentică a experienței omenești, încât nu face decât să reproducă povești despre o lume subiectivă, fără a ne aduce mai aproape de organizarea locală a fenomenului pentru care își arată preocuparea.

În ce fel pot sprijini aceste reflecții teoretice factorii de decizie? În primul rând, abandonarea profesiunii de credință religioase înseamnă oferirea mai multor sugestii originale în locul unor strădanii nejustificate de îmbunătățire a comunicării practicianului pentru a-l aduce mai aproape cu un pas de un așa-zis model ideal.

Să luăm exemplul cercetării mele în clinicile pentru cardiaci și diabetici (Silverman, 1987). Printre altele, aceasta releva faptul că părinții, mai cu seamă mamele, căutau modalități de a-și expune „calitatea lor de părinte responsabil". În ce fel ar putea fi încorporat într-o consultație medicală acest scrupul privind activitatea morală a calității de părinte, foarte recurentă în cultura noastră?

În studiul asupra departamentului de pediatrie cardiacă discutat anterior, ar fi fost foarte tentant să fi urmat pe alți cercetători (d. ex.: Byrne și Long, 1976) și să fi sugerat că problemele raportate de părinți se datorau abilităților de comunicare defectuoase ale medicilor. Analiza noastră sugera, în schimb, că acele constrângeri ale locației în care se petrecea consultația și sarcina clinică specifică (diagnosticare și tratare imediată) însemnau că prima consultație a pacienților externi nu lăsase timp pentru nici un fel de îngrijorare și că, în orice caz, mulți dintre părinți aveau nevoie de timp ca să reflecteze la ceea ce li se spusese. Dacă se acorda timp mai mult (timp în care părinții ar fi făcut față întrebărilor venite din partea rudelor îngrijorate, ar fi consultat manuale medicale de popularizare și medicul de familie), iar familia era din nou invitată la consultație, lucrurile aveau să devină, probabil, total diferite. Departamentul la care mă refer a stabilit, într-adevăr, o astfel de consultație ulterioară, iar constrângerile au fost date la o parte informând în prealabil părinții că, de această dată, copilul nu va fi examinat. Un studiu de evaluare a indicat că, în ochii participanților, această întâlnire s-a dovedit a fi o inovație încununată de succes (1987: 86-103). Totuși, n-am încercat nici o clipă să le

dăm medicilor lecţii de comunicare. Un asemenea truism sociologic (schimbă constrângerile locaţiei, iar oamenii se vor comporta altfel) a fost amortizat pe căi pe care nu le prevăzusem. Oamenii au răspuns la noua locaţie în maniere inovatoare: părinţii şi-au adus copiii să vadă camerele de joacă ale clinicii şi au descoperit că secţia nu era, la urma urmelor, un loc chiar atât de înspăimântător.

Acest studiu realizat asupra unei clinici arată cât de mult am câştigat evitând o profesiune de credinţă religioasă. Mai exact, cum vom reuşi să ne satisfacem colegii cercetători, ca să nu mai vorbim de publicul larg, dacă nu suntem capabili să ne bazăm cercetarea pe studiul *cauzelor*? Cum arăt mai jos, totul se reduce la o problemă de sincronizare.

10.6. La început „cum?", apoi „de ce?"

Genul de cercetare etnografică detaliată discutată mai sus, ca şi studiul meu de analiză a secvenţelor de consiliere (Silverman, 1997b), rămân vulnerabile în faţa acuzaţiei că ar lua în considerare „doar" vorbirea. Implicaţia este aceea că, dacă, să presupunem, o asemenea cercetare refuză să treacă dincolo de vorbire, ea nu va reuşi să ofere explicaţii adecvate descoperirilor sale. Aşa cum repetă criticii continuu: dar unde e contextul datelor?

Am oferit deja, firește, o abordare critică a acestei perspective în comentariile mele referitoare la profesiunea de credinţă explicativă. Astfel de contexte nu vorbesc prin ele însele, ci trebuie identificate cu mare grijă în practicile şi orientările participanţilor.

Cu toate acestea, nu vreau să sugerez că ar fi întotdeauna inadecvat să se treacă dincolo de interacţiunea conversaţională. În schimb, doresc să spun că nu suntem confruntaţi numai cu nişte opţiuni, ci şi cu probleme legate, într-o bună măsură, de *sincronizare*.

Ipoteza mea: de obicei este necesar să refuzăm definirea subiectelor noastre de cercetare în termenii unor, să spunem, „cauze" ale unei „proaste" consilieri sau „consecinţe" ale unei „bune" consilieri. Se poate afirma că asemenea subiecte reflectă, în cea mai mare măsură, concepţiile „problemelor sociale" aşa cum sunt recunoscute fie de grupurile profesionale, fie de diverse grupuri comunitare. Oarecum ironic, pornind de la o perspectivă analitică bine definită, arătăm modul în care vom putea, mai târziu, aborda aceste probleme sociale cu mai multă forţă şi convingere.

Teza mea sugerează că mişcarea iniţială ar trebui să fie aceea de a acorda o atenţie sporită felului în care participanţii produc – la locul respectiv – contexte pentru interacţiunea lor. Începând cu întrebarea „cum?", ne vom putea deplasa mai târziu, cu folos, înspre „de ce?", cu trimitere directă la constrângerile instituţionale şi culturale. Asemenea constrângeri relevă funcţiile unor practici aparent iraţionale şi ne ajută să înţelegem posibilităţile şi limitele tentativelor de reformă socială.

Folosindu-se de AC, Schegloff a arătat că foarte multe aspecte depind de coordonarea diverselor procese cuprinse în desfăşurarea analizei:

> Studiul vorbirii ar trebui lăsat să se desfăşoare conform propriilor sale imperative, cu speranţa că rezultatele sale vor furniza instrumente mai eficiente pentru analiza

problemelor de distribuție, instituționale și social-structurale *mai târziu* decât s-ar fi întâmplat în cazul în care analiza vorbirii ar fi trebuit să răspundă, de la început, unor probleme exterioare ei (1991 : 64, s.n.).

Foarte adecvat, acest lucru nu înseamnă altceva decât amânarea întrebărilor de tip „de ce?" până când am răspuns întrebărilor adecvate de tip „cum?". Dar în ce fel vom realiza, eventual, legătura dintre cele două tipuri de întrebări?

O soluție este sugerată în raportul lui Douglas Maynard (1998) privind modul în care medicii pediatri oferă părinților informații în legătură cu diagnosticul copiilor lor. Maynard identifică „o secvență de expunere a perspectivei" de-a lungul căreia medicii cer mai întâi să audă părerile părinților și apoi confecționează enunțurile referitoare la diagnostic plecând de la informațiile extrase din părerile acestora.

Până aici se răspunde la întrebări de tipul „cum?". În orice caz, Maynard trece la „de ce?" legând „secvența de expunere a perspectivei" de funcțiile orientării conflictelor deschise pe marginea diagnosticărilor nefavorabile. În acest fel, mecanismul servește la păstrarea solidarității sociale.

Astfel, atenția precisă a lui Maynard acordată *manierei* („cum?") în care părțile produceau, local, *pattern*-uri de comunicare, sfârșește prin a se îndrepta asupra *funcțiilor* îndeplinite de formele descoperite. Lecția este cât se poate de clară. Nu putem face totul deodată fără a încurca prea tare perspectivele.

Din motive politice, ca și din considerente științifice convenționale, am putea la fel de bine să dorim să punem și întrebări de tipul „de ce?". N-avem nici un motiv să nu o facem, după ce ne-am asigurat că am acordat suficientă atenție descrierii modului în care fenomenul în cauză este produs local. În caz contrar, vom fi limitați la o explicație a unui lucru pe care l-am definit pur și simplu ca fiind un decret autoritar și arbitrar.

Aceasta înseamnă că nu e greșit să căutăm explicații, numai că trebuie să dovedim mai întâi că această căutare este fondată pe o înțelegere intimă a modului în care fenomenele care se cer explicate sunt „puse laolaltă" la nivelul interacțiunii. Astfel că, ori de câte ori este posibil, trebuie să ne străduim să obținem date „neprovocate" ca să reușim ulterior să înțelegem într-o manieră adecvată fenomenele în cauză care să ducă la intervenții politice pe niște considerente logice și raționale.

10.7. Studiul fenomenelor „legate"

Când încercăm să descifrăm „cutia neagră" a fenomenelor sociale, în mod invariabil, începem să vedem multiplele căi prin care fenomene aparent uniforme sunt construite local (în maniere specifice). Aceasta vrea să însemne că un botanist care introduce o plantă în sistemul său de clasificări se angajează într-o activitate mai puțin problematică decât un antropolog care încearcă să clasifice tribul pe care îl studiază (v. discuția mea asupra cercetării lui Moerman asupra tribului *Lue* din secțiunea 4.1).

Dați-mi voie să mă refer la câteva exemple de cercetare care ne vor deschide ochii ajutându-ne să părăsim afirmațiile noastre de simț comun privind realitățile stabile ale unor comunități specifice. Cum am văzut în secțiunea 6.4.2, studiul lui Gilbert și Mulkay (1983) asupra rapoartelor întocmite de oamenii de știință asupra propriilor

cercetări arată că există întrebări de cercetare mai bune decât „Ce este ştiinţa?". Este mult mai constructiv să ne întrebăm: „Cum anume este invocat un anumit tip de discurs ştiinţific? Când este invocat? În ce relaţie se află cu alte discursuri?". În acest fel, Gilbert şi Mulkay ne ajută să vedem că „ştiinţa", ca şi alte instituţii sociale, este un *fenomen legat* (*hyphenated phenomenon* – n.tr.) care suportă diverse sensuri în diverse contexte.

Deci oamenii de ştiinţă – trataţi ca o colectivitate cu scopuri şi practici stabile – scăpau investigaţiilor lui Gilbert şi Mulkay. Cum observam în secţiunea 10.2, pacienţii, concepuţi ca fenomen stabil, scăpau, la rândul lor, studiului lui Webb şi Stimson.

Un al doilea exemplu de fenomen „legat" poate fi extras din studiul lui Steve Woolgar asupra „inteligenţei artificiale". Woolgar (1985) observă modul în care participanţii ezită să-şi trateze propriile activităţi ca fiind exemple ale unor fenomene ideale. Ca şi Gilbert şi Mulkay, Woolgar era interesat de sociologia ştiinţei. Totuşi, spune el, când a încercat să obţină accesul în laboratoare ca să studieze oamenii de ştiinţă în timp ce îşi desfăşurau activităţile, fiecare echipă de laborator în parte i-a răspuns în acelaşi fel, şi anume că, dacă era într-adevăr interesat de ştiinţă, din anumite motive, ceea ce se petrecea în acel laborator nu se potrivea cu ceea ce ar fi trebuit să fie de fapt munca de cercetare ştiinţifică. Pe de altă parte, munca efectuată în alte locaţii era considerată mult mai aproape de ideea de ştiinţă. În mod curios, Woolgar ne spune că descoperise totuşi un laborator în care oamenii se arătaseră pregătiţi să accepte că, indiferent ce ar face, aceea era „adevărata" ştiinţă. Mereu se făcea referire la un alt spaţiu ca fiind adevăratul leagăn al ştiinţei „grele".

Woolgar a descoperit de asemenea că, întocmai ca „ştiinţa", „inteligenţa artificială" (IA), concepută ca fenomen indiscutabil „real", era percepută ca aflându-se în „altă parte": imediat ce apărea un test referitor la ceea ce ar putea constitui o IA „adevărată", se citau numaidecât şi motivele pentru care era socotit neadecvat. Faimosul test Turing, în care subiecţii erau întrebaţi dacă pot sau nu să spună dacă ceea ce auzeau la un anumit moment era vocea unui om sau a unei maşini, e acum respins pe scară largă.

Chiar dacă un ascultător nu poate sesiza diferenţa dintre raţionamentul uman şi IA, despre o maşină s-ar putea spune doar că „simulează inteligenţa" fără însă a fi „inteligentă". Chiar maşinile care reuşesc să închidă televizorul pe parcursul reclamelor nu vor fi recunoscute ca IA atâta timp cât, se susţine, această acţiune este un răspuns la schimbările survenite în semnalul transmis şi nu la modificarea de conţinut a programului. De aici, căutarea unei IA „autentice", spune Woolgar, a generat, se pare, un program de cercetare nesfârşit, căruia fenomenul reuşeşte să-i scape de fiecare dată.

Aceste tipuri de studii arată modul în care concepţiile idealizate asupra fenomenelor devin nişte himere care bântuie un câmp de cercetare sistematic dizolvându-se în seturi de practici surprinse în conjuncturi specifice.

Nicăieri nu apare atât de clar această problemă ca în aria de cercetare a „familiei" (v. secţiunea 3.5). Cum observă Gubrium şi Holstein (1987), cercetătorii şi-au făcut degeaba griji pentru obţinerea unor rapoarte „autentice" asupra vieţii de familie, dat fiind caracterul privat al oricărei case. Acest scrupul ascunde, de fapt, un principiu de realitate idealizată – ca şi când ar exista nişte locaţii autentice în care se manifestă viaţa de familie care pot fi izolate şi aşezate sub microscopul cercetătorului. În schimb, discursuri ale vieţii de familie implică o serie de contexte în diferite maniere, multe dintre ele – cum ar fi tribunalele, clinicile şi programele radiofonice cu telefoane în direct sunt publice şi uşor accesibile investigaţiilor ştiinţifice.

Dacă „familia" este prezentă oriunde este invocată, atunci grija unora dintre cercetători în legătură cu observarea „adevăratei" vieți de familie pare a fi prost plasată. Supoziția lor cum că familia implică o realitate unitară pare mai degrabă o manieră de abordare specifică simțului comun care pleacă de la o bază analitică precară.

A remarca o familie nu reprezintă deloc o problemă pentru nici unul dintre oamenii de rând. În viața de zi cu zi putem întotdeauna localiza și înțelege familiile „adevărate" utilizând *metoda documentară de interpretare* (Garfinkel, 1967)[1] pentru a căuta dincolo de aparențe „adevărata" realitate. În acest sens, gândiți-vă la modul în care asistenții sociali sau avocații specializați în procese de partaj și delincvențe juvenile „descoperă" trăsăturile esențiale ale unei familii.

Deci, pentru specialiștii în științe sociale, *cum* anume invocăm familia, *când* o invocăm și *unde* o invocăm devin preocupări analitice centrale. Pentru că nu am fost în stare să ne dăm seama – așa cum fac oamenii obișnuiți – că familiile sunt „disponibile" analizei, într-un mod inexplicabil, „familia", concepută ca fenomen evident prin el însuși, ne-a scăpat întotdeauna.

Remarcați că toate cele spuse mai sus se potrivesc perfect cu argumentul meu din secțiunea 10.5 privind dispariția fenomenului în știința socială „obiectivistă" și „subiectivistă". Fenomenul acesta care *tot timpul* ne scapă este chiar realitatea „esențială" urmărită prin astfel de cercetări. Fenomenul care poate fi provocat *să reapară* este activitatea practică a participanților de stabilire a unui anumit fenomen *în* context – fenomenul „legat".

10.8. Cercetarea calitativă este altceva decât jurnalismul

Ultimul *memento* va fi mai scurt. Presupus de tot ceea ce am scris până acum, el se constituie ca apel la tratarea cercetării calitative într-o manieră diferită de jurnalism. Aceasta nu pentru că n-aș respecta meritele (și păcatele) jurnaliștilor, ci pur și simplu pentru că, în ciuda manierei în care multe dintre aceste cercetări sunt redactate, cred totuși că, dacă studiile calitative au într-adevăr ceva de oferit, acest lucru se datorează faptului că folosim abilități diferite (*nu* mai bune) de cele ale jurnaliștilor.

Practicile jurnalistice sunt legate în primul rând de natura efemeră a produselor mediatice. Jurnaliștii abordează poveștii „cu valoare de știre". Interesul lor (și al cititorilor lor) constant se îndreaptă asupra a ceea ce poate fi tratat drept „nou". În orice caz, multe lucruri pot fi „noi", fără însă a avea „valoare de știre" (de pildă, nu mă aștept ca, dacă îmi voi cumpăra un pulover nou, acest lucru să apară în ziare!).

Din această cauză, jurnaliștii caută „noutatea" în ceea ce, mai înainte ca ei să intervină, era etichetat drept „ascuns" sau „tăinuit". Prin aceasta, motivele jurnalistice cele mai puternice sunt opozițiile ironice (să zicem, între declarațiile publice și viețile private ale vedetelor) sau reportajele „de adâncime" asupra experiențelor și sentimentelor oamenilor obișnuiți care au fost puși în situații extraordinare (au căzut de pe o stâncă, au câștigat la loterie).

1. V. de asemenea descrierea metodei în *Dicționar al metodelor calitative...*, ed. cit., pp. 102-108 (n.tr.).

Firește, n-am făcut decât să prezint într-o manieră simplificată preocupările jurnalistice, ceea ce nedreptățește poate atât piețele de desfacere ale diferitelor categorii de mass-media, cât și publicul lor. Cu toate acestea, chiar și la acest nivel, asemănările cu numeroase cercetări calitative sunt, cred, evidente. De exemplu, opozițiile ironice și reportajele „de adâncime" sunt miezul multor descoperiri științifice.

Prin contrast, sugerez că cercetătorii calitativi fac uz de niște abilități destul de *diferite*. Aceste abilități ar trebui să ne permită:

1. Să evităm presupunerea că cercetarea calitativă nu poate apărea în presă decât în momentul în care scoate la iveală ceva ascuns.
2. Să recunoaștem că, de obicei, cele mai interesante sunt lucrurile care trec *neremarcate* de privirile participanților.
3. Să evităm comparațiile ironice între ceea ce oamenii spun că fac și ceea ce noi (credem) că știm că fac.
4. Să recunoaștem că „experiența" nu este mai mult sau mai puțin „autentică", ci că este *relatată* în maniere deschise investigațiilor.

Încercați să rezolvați exercițiul 10.1

10.9. Concluzii finale

În ciuda aspectului negativ al unora dintre comentariile mele, pe tot parcursul acestui capitol am intenționat să transmit o idee privind lucrurile bune pe care le poate face o cercetare. Am încercat să arăt acest lucru exemplificând cu studii de caz reușite și, mai întâi de toate, prin apelul meu implicit la o gândire intuitivă și contextuală. Dacă, așa cum am auzit chiar ieri spunând pe cineva, lumea este împărțită în două categorii de oameni – cei care fac o asemenea afirmație și cei care n-o fac – atunci mă poziționez fără rezerve de partea acestora din urmă.

Poate că, așa cum sugera Douglas, avem ceva de învățat de la tribul *Lele*. Unul dintre aspectele pe care le-am putea reține se referă la putința de a trăi în incertitudine. În mod curios, criticii unor teoreticieni – aparent prin nimic asemănători – cum ar fi Garfinkel și Saussure, împreună cu urmașii săi, au un argument în comun. Dacă totul derivă din forme de reprezentare, cum vom putea oare descoperi o poziție sigură de la înălțimea căreia să ne putem expune liniștiți părerile? Nu vom fi oare prinși într-un infinit regres din a cărui vâltoare adevărurile ultime ne vor părea întotdeauna nedisponibile? (v. Bury, 1986)

Trei răspunsuri sugerează chiar ei. Primul: nu e oare surprinzător că asemenea posibilități sunt percepute de noi ca amenințătoare, în vreme ce științele naturale, mai cu seamă fizica cuantică, reușesc să supraviețuiască neîncetat alături de ele și chiar să se adapteze, în mod ingenios, la ele? Al doilea: în loc să gesticulăm oripilați în fața relatărilor dependente de context, de ce nu ne-am minuna în fața soluțiilor elegante pe care membrii societății le folosesc drept remedii? Pentru participanți, regresul nu reprezintă deloc o problemă. De ce nu le-am urma exemplul și n-am căuta niște soluții practice pentru niște probleme practice? De pildă, cum arătam în capitolul 8, chiar și cele mai sofisticate analize calitative pot găsi soluții practice la problema validității (să

numărăm acolo unde are rost să numărăm, să folosim metoda constant-comparativă, și așa mai departe).

Cea mai păguboasă dintre ideile pe care cercetarea calitativă le-ar putea impune este că, în epoca noastră postmodernă, merge orice. Trucul constă în elaborarea unor demersuri inteligente și disciplinate; stând chiar pe buza prăpastiei.

IDEI DE REȚINUT

Acest capitol strânge laolaltă argumentele prezentate pe tot parcursul cărții. Aceste argumente nu sunt oferite ca adevăruri valabile prin ele însele, ci sub forma unei voci care dorește să se remarce într-o dezbatere și care contează, cred eu, atât în ochii cercetătorilor, cât și în cei ai publicului nostru. La final, ofer 8 puncte de reținut:

- ✓ Profitați de datele neprovocate.
- ✓ Evitați să tratați punctul de vedere al actorului în termenii unei explicații.
- ✓ Studiați relațiile dintre elemente
- ✓ Străduiți-vă să desfășurați o cercetare fertilă din punct de vedere teoretic.
- ✓ Adresați-vă publicului larg.
- ✓ Începeți cu „cum?", apoi întrebați „de ce?".
- ✓ Studiați fenomenele „legate".
- ✓ Sesizați diferențele dintre cercetarea calitativă și jurnalism.

🕮 Recomandări de lectură

Mențiuni ale studiilor calitative care se potrivesc memento-*urilor prezentate în acest capitol se pot găsi în David Silverman (1997a) (ed.). Această carte poate fi confruntată cu o serie mult mai largă de poziții teoretice strânse în volumul lui Norman Denzin și Yvonna Lincoln (2000, ed. a II-a).*

Discuții utile privind cercetarea calitativă inspirată din teorie, dar extrem de riguroasă, pot fi găsite în: Pertti Alasuutari (1995), Jennifer Mason (1996), Amanda Coffey și Paul Atkinson (1996) și Anselm Strauss și Juliet Corbin (1990).

Diverse tradiții teoretice, inclusiv cercetarea calitativă sunt disecate cu sagacitate în Jaber Gubrium și James Holstein (1997).

Studiul lui Gary Marx (1997) este un ghid plăcut și extrem de util pentru cercetătorul începător.

Exercițiul 10.1

Alegeți un raport calitativ oarecare. Apoi îndepliniți următoarele cerințe:

1. Confruntați-l cu cele 8 *memento*-uri discutate în acest capitol.
2. Comentați modul în care se achită de fiecare dintre acestea.
3. Ținând cont de pregătirea voastră în domeniu, încercați să apreciați cum ar putea fi îmbunătățită cercetarea pentru a satisface *oricare* dintre aceste *memento*-uri.
4. Încercați să apreciați dacă, în lumina analizei realizate de voi, vreunul dintre cele 8 *memento*-uri trebuie modificate sau respinse.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Apendice

Simboluri de transcriere simplificată

[	C 2 : de o [vreme Mo : [daa	Paranteza dreaptă la stânga indică punctul în care intervenţia vorbitorului curent se suprapune cu o altă intervenţie.
=	W : că sunt conştient de = C : = Da. Ai confirma asta?	Semnul egal – unul la sfârşitul rândului şi altul la început – indică lipsa oricărui spaţiu între cele două intervenţii.
(0,4)	Da (0,2) daa	Cifrele dintre paranteze rotunde indică timpul (în secunde şi zecimi de secundă) de tăcere.
(.)	Ca să (.) mă tratez	Un punct între paranteze rotunde indică o pauză scurtă, probabil nu mai mult de o zecime de secundă.
–	Care-i treaba?	Sublinierea indică o anumită formă de accentuare prin coborâre şi/sau ridicare a vocii.
: :	O : kay?	Două puncte indică prelungirea sunetului anterior. Lungimea şirului de două puncte este direct proporţională cu lungimea prelungirii.
CUVÂNT	Am DESTULE DE CARE SĂ-MI FAC GRIJI	Literele de tipar, exceptând cele de la începutul rândului, indică sunetele rostite mai tare decât restul vorbirii.
.hhhhh	Am simţit că (0,2) .hhh	Un şir de „h"-uri precedate de un punct indică o inspiraţie ; fără punct, o expiraţie. Lungimea şirului de „h"-uri este direct proporţională cu lungimea inspiraţiei sau expiraţiei.
()	Viitoare riscuri şi () şi chiar viaţa ()	Parantezele rotunde goale indică neputinţa celui care transcrie de a înţelege ceea ce s-a spus.
(cuvânt)	Vezi tu ceva pozitiv (în asta)	Cuvintele aşezate între paranteze rotunde sunt variante posibile ale cuvintelor auzite.
(())	Confirmă că ((continuă))	Parantezele rotunde duble conţin descrierile cercetătorului, şi nu transcrierea a ceea ce se aude.
.	Şi cu asta basta.	Punctul indică o scădere bruscă a tonului.
,	Unu, doi,	Indică o intonaţie continuă.
> <	> Deci asta este <	Arată secvenţele de vorbire în mod evident mai rapide decât restul vorbirii.
?	Ce părere ai?	Semnul întrebării indică o intonaţie interogativă.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Glosar

Analiza cazurilor deviante: În cadrul cercetării calitative, implică testarea ipotezelor provizorii prin intermediul cazurilor „negative" sau „discrepante" până la momentul în care toate datele pot fi înglobate în analiza finală.

Analiza conversației (AC): Se bazează pe încercarea de a descrie metodele utilizate de oameni în producerea unor interacțiuni conversaționale ordonate. Provine din studiile lansate de Harvey Sacks.

Analiza de conținut: Implică stabilirea unor categorii și apoi a unor legături sistematice între acestea, urmată de numărarea exemplelor în care aceste categorii sunt folosite într-o anumită secvență a textului.

Analiza de discurs (AD): Studiul organizării retorice și argumentative a vorbirii și textelor.

Analiza diacronică: O metodă lingvistică preocupată de schimbările survenite în limbă de-a lungul timpului (v. *etimologie*). Se opune *analizei sincronice*.

Analiza emică: Este un termen folosit în principal de antropologi pentru a descrie cultura bazată pe conceptele și descrierile vehiculate de subiecți (v. *analiza etică*).

Analiza etică: Un termen folosit în principal de antropologi pentru a schița concepte și descrieri bazate pe inferențele cercetătorului (ca opuse celor utilizate de subiecții studiați).

Analiza sincronică: Este opusă celei istorice; preocupată de funcționarea prezentă a limbii. Tratează limba ca pe un sistem complet al cărui înțeles nu provine din trecut, ci din relațiile care se stabilesc între diferite părți ale sale.

Anecdotism: Se poate remarca în rapoartele de cercetare care par să descrie niște evenimente cu caracter de divertisment sau anecdotic fără a reuși să ofere o schemă analitică sau metodologică prin care să convingă cititorul de credibilitatea științifică a cercetării respective.

Antropologie cognitivă: Caută să înțeleagă structurile ordonatoare ale manierelor în care oamenii percep lumea înconjurătoare. Această perspectivă conduce la producerea etnografiilor sau a unor descrieri derivate din concepte, se aplică unor culturi întregi și se concentrează pe manierele de comunicare.

Antropologia structurală: Dacă antropologia cognitivă se mulțumește în general cu studii de caz singulare asupra unor subiecți distincți, antropologia structurală se interesează de cazuri singulare doar în măsura în care acestea reflectă niște forme sociale generale. Structuraliștii se bazează pe teoria socială și lingvistică franceză din prima parte a secolului XX, mai cu seamă pe opera lui F. de Saussure și É. Durkheim. Ei înțeleg comportamentul ca fiind o expresie a „societății" care acționează asemenea unei „mâini ascunse", constrângând și formând acțiunea umană (v. Lévi-Strauss, 1967).

Cadru (frame): Preluat din cinematografie (cadrul cinematografic), Goffman (1974) folosește acest termen pentru a se referi la modul în care oamenii abordează ceea ce este, la un moment dat, relevant și nerelevant. Asemenea abordare definește cadrul prin care se constituie locația respectivă.

Coeficient de siguranță: Se referă la „gradul de consistență cu care exemplele sunt subsumate uneia și aceleiași categorii de mai mulți observatori, în ocazii diferite" (Hammersley, 1992a: 67) (v. *validitate*).

Concepte: Idei bine precizate, provenite dintr-un anumit model de cercetare.

Constructivism: Modelul care încurajează cercetătorii să se concentreze asupra modului în care fenomenele concrete sunt considerate împreună printr-un studiu minuţios al unor comportamente specifice.

Date neprovocate: Provin din situaţii care există independent de intervenţia cercetătorului.

Date provocate: Datele care sunt create în mod activ şi, prin aceasta, inexistente în afara intervenţiei cercetătorului (d. ex.: interviuri, *focus grupuri*).

Date textuale: Constau în cuvinte şi/sau imagini care au fost înregistrate fără ca cercetătorul să fi intervenit în conţinutul lor (d. ex. într-un interviu).

Dispozitiv de categorizare a membrilor (DCM): O colecţie de categorii (d. ex.: copil, mămică, tată = familie; masculin, feminin = gen) şi câteva reguli de aplicare a acestor categorii.

Emoţionalism: Un model de cercetare socială în care scopul principal este acela de a genera o înţelegere profundă, autentică a experienţei oamenilor. Emoţionaliştii datorează perspectiva *romanticilor* şi favorizează interviurile non-directive (v. Gubrium şi Holstein, 1997).

Etimologia: Studiul modificărilor survenite de-a lungul timpului în înţelesurile cuvintelor.

Etnografia: Pune laolaltă două cuvinte: „etno", care înseamnă „popor" sau „oameni", şi „grafie", care înseamnă „scriere". Etnografia se referă, astfel, la cercetările descriptive asupra diverselor grupuri de oameni.

Fenomenele „legate": Un concept care se referă la modul în care fenomenele sociale aparent stabile (un „trib" sau o „familie") capătă diferite înţelesuri în contexte diferite. Astfel că o „familie" văzută prin perspectiva celui mai mare dintre copii acoperă alte înţelesuri decât „familia" văzută prin perspectiva mezinului (v. *constructivismul*).

Inducţie analitică: Echivalenta testării statistice a asocierilor cantitative pentru a se vedea marja maximă de eroare. Când utilizează IA, cercetătorul examinează cazul şi, într-un moment adecvat, redefineşte fenomenul şi reformulează ipoteza până când are în faţă o relaţie universală (Fielding, 1988: 7-8).

Ipoteze: Propoziţii testabile.

Membru: Termen utilizat de Garfinkel (1967) pentru a se referi la participanţii la societate în general sau la un anumit grup social. Este un termen la îndemână, provenit din „membru al comunităţii" (v. *etnometodologia*)

Metodologie: Tehnici specifice de cercetare. Acestea includ tehnici cantitative, cum sunt corelaţiile statistice, ca şi tehnici cum ar fi observaţia, intervievarea şi înregistrările audio.

Modalităţi de descriere cu un număr redus de inferenţe: Caută să înregistreze observaţii „într-o manieră cât mai concretă posibil – inclusiv relatări cuvânt cu cuvânt ale discuţiilor subiecţilor – mai degrabă decât reconstrucţii ale sensului global al vorbelor persoanelor respective realizate ulterior de cercetător, care ar influenţa sensul general printr-un adaos de perspectivă personală" (Seale, 1999: 148) (v. *coeficient de siguranţă*).

Modele: Furnizează o schemă generală de abordare a realităţii. Ne spun cum anume este realitatea, precum şi elementele esenţiale pe care le conţine („ontologie") şi care este natura şi statutul cunoaşterii („epistemologie").

Naturalismul: Un model de cercetare care caută să minimalizeze presupoziţiile cercetătorului pentru ca acesta să fie martor la lumile subiecţilor, aşa cum le înţeleg aceştia.

Observaţie participativă: Metodă care presupune că, pentru a înţelege lumea „la prima mână" trebuie ca cercetătorul să participe personal la aceasta, mai degrabă decât să o observe de la distanţă. Această metodă a fost apărată de antropologia timpurie, dar este încă împărtăşită de câţiva etnografi (d. ex.: cei din Şcoala de la Chicago).

Perspectiva relaţională asupra limbii: Analizează sistemul relaţiilor dintre cuvinte; nu presupune existenţa unei corespondenţe univoce între cuvânt şi înţeles (*cf.* Saussure).

Postmodernism: Abordare contemporană care pune sub semnul întrebării sau caută să de-construiască atât conceptele acceptate (d. ex.: „subiect" sau „teren"), cât şi metodele ştiinţifice (v. *raţionalismul critic*). Postmodernismul este atât un model analitic, cât şi o modalitate de descriere a societăţii contemporane ca pastişă de elemente nesigure şi schimbătoare.

Pozitivism: Model al procesului de cercetare care tratează „faptele sociale" ca fiind independente de activităţile participanţilor şi cercetătorilor. Pentru adepţii săi, scopul esenţial este generarea unor date valide şi sigure, independente de contextul în care are loc cercetarea.

Raţionalism critic: Un concept aparţinând filozofului ştiinţei Karl Popper. Presupune efortul de a încerca să se falsifice relaţiile presupuse între fenomene. Şi doar dacă, în urma acestui demers, nu se va reuşi falsificarea existenţei unor anumite relaţii, vom fi în măsură să vorbim de cunoaştere „obiectivă". Oricum, chiar şi atunci cunoaşterea noastră va fi provizorie, subiect de cercetare pentru studii ulterioare care ar putea furniza probe contrare argumentelor noastre.

Relativism: Poziţie teoretică ale cărei principii de valoare ne împiedică să ne ataşăm de o perspectivă deoarece totul este relativ în contexte particulare şi deci n-ar trebui să fie expus criticii.

Repertorii de interpretare: „Seturi de termeni legaţi între ei în mod sistematic, utilizaţi adesea cu coerenţă stilistică şi gramaticală şi organizaţi de cele mai multe ori în jurul uneia sau mai multor metafore centrale" (Potter, 1996a: 131) (v. *analiza de discurs*).

Romantismul: O abordare preluată din gândirea secolului al XIX-lea în cadrul căreia autenticitatea este direct legată de experienţele personale (v. *emoţionalismul*).

Scenariile: Mecanismele utilizate de membri pentru a invoca caracterul de rutină al evenimentelor descrise cu scopul de a induce ideea că acestea nu sunt decât nişte caracteristici ale unor *pattern*-uri ultracunoscute (aprobate sau dezaprobate) (v. *analiza de discurs*).

Semiotica: Studiul semnelor (de la vorbire, la modă şi la codul Morse).

Şcoala de la Chicago: Această variantă de etnografie sociologică este în general atribuită Universităţii de la Chicago a anilor 1920, când studenţii erau îndemnaţi să lase deoparte manualele şi să iasă efectiv pe străzile oraşului folosindu-şi ochii şi urechile drept instrumente de cercetare. A condus la o serie de studii privind organizarea socială a oraşului şi existenţa cotidiană a diferitelor grupuri organizaţionale.

Teorii: Aranjează seturile de concepte astfel încât acestea să definească şi să explice anumite fenomene.

Triangulare: Implică compararea diferitelor tipuri de date (d. ex.: calitative şi cantitative) şi metode (d. ex.: observaţia şi interviul) pentru a vedea dacă se verifică unele pe altele.

Validarea respondentului: Cunoscută uneori sub denumirea de „validarea membrului"; implică expunerea descoperirilor cercetării în faţa subiecţilor cercetaţi. Din moment ce subiecţii verifică aceste descoperiri, se spune, cercetătorul va fi mai sigur de validitatea lor.

Validitate: „Măsura în care o relatare reprezintă cu acurateţe fenomenele sociale la care se referă" (Hammersley, 1990: 57). Cercetătorii răspund imperativului validităţii „justificându-şi inferenţele" (Fielding şi Fielding, 1986: 12) (v. *coeficient de siguranţă*).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bibliografie

Abrams, P. (1984) „Evaluating soft findings: some problems of measuring informal care", *Research Policy and Planning*, 2 (2), pp. 1-8.

Adler, P.A. şi Adler, P. (1994) „Observational techniques", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, Ca, Sage, pp. 377-392.

Agar, M. (1986) *Speaking of Ethnography*, London, Sage.

Alasuutari, P. (1990) *Desire and Craving: Studies in a Cultural Theory of Alcoholism*. Finland, University of Tampere.

Alasuutari, P. (1995) *Researching Culture*, London, Sage.

Anderson, R., Hughes, J. şi Sharrock, W. L. (1987) „Executive problem finding: some material and initial observations", *Social Psychology Quaterly*, 50 (2), pp. 143-159.

Angosino, M. şi Mays de Perez, K. (2000) „Rethinking observation: from method to context", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, Ca, Sage, pp. 673-702.

Antaki, C. şi Rapley, M. (1996) „«Quality of life» talk: the liberal paradox of psychological testing", *Dicourse and Society*, 4 (3), pp. 293-316.

Arber, S. (1993) „The research process", în N. Gilbert (ed.) *Researching Social Life*, London, Sage, pp. 32-50.

Ashmore, M. (1989) *The Reflexive Thesis: Wrighting Sociology of Scientific Knowledge*, Chicago, University of Chicago Press.

Atkinson, P. (1990) *The Ehnographic Imagination*, London, Routledge.

Atkinson, P. (1992) „The enthnography of a medical setting: reading, writing and rhetoric", *Qualitative Health Research*, 2 (4), pp. 451-474.

Atkinson, P. şi Coffey, A. (1997) „Analysing documentary realities", în D. Silverman (ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 45-62.

Atkinson, P. şi Hammersley, M. (1994) „Ethnography and participant observation", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 248-261.

Atkinson, P. şi Silverman, D. (1997) „Kundera's *Immortality*: the interview society and the invention of self", *Qualitative Inquiry*, 3 (3), pp. 324-345.

Austin, J.L. (1962) *How To Do Things with Words*, Oxford, Clarendon.

Baker, C.D. (1982) „Adolescent-adult talk as a practical interpretive problem", în G. Payne şi E. Cuff (ed.) *Doing Teaching: the Practical Management of Classrooms*, London, Batsford, pp. 104-125.

Baker, C.D. (1984) „The search for adultness: membership work in adolescent-adult talk", *Human Studies*, 7, pp. 301-323.

Bales, R.F. (1950) *Interaction Process Analysis*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Barthes, R. (1967) *Elements of Semiology*, London, Cape.

Barthes, R. (1973) *Mythologies*, London, Cape.

Barthes, R. (1977) *Image, Music, Text*, London, Fontana.

Barthes, R. (1981) *Camera Lucida: Reflections on Photography*, New York, Hill and Wang.

Baruch, G. (1981) „Moral tales: parents' stories of encounters with the health profession", *Social Health and Illness*, 3 (3), 275-296.

Baruch, G. (1982) „Moral tales: interviewing parents of congenitally ill children", teză de doctorat nepublicată, University of London.

Basso, C. (1972) „«To give up on words»: silence in western Apache culture", în P.-P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*, Harmondworth, Penguin.

Becker, H.S. (1953) „Becoming a marijuana user", *American Journal of Sociology*, 59, pp. 235-242.

Becker, H.S. (1967a) „Whose side are we on?", *Social Problems*, 14, pp. 239-248.

Becker, H.S. (1998) *Tricks of the Trade: How to Think about your Research while Doing It*. Chicago şi London, University of Chicago Press.

Becker, H.S. şi Geer, B. (1960) „Participant observation: the analysis of qualitative field data", în R. Adams şi J. Preiss (eds.), *Human Organization Research: Field Relations and Techniques*, Homewood, IL: Dorsey.

Berelson, B. (1952) *Content Analysis in Communicative Research*, New York, Free Press.

Billig, M. (1992) *Talking of the Royal Family*, London, Routledge.

Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*, London, Sage.

Blau, P. (1978) „On the analysis of observational data: a discussion of the worth and uses of inductive techniques and respondent validation", *Sociology*, 12 (3), pp. 545-557.

Bloor, M. (1997) „Addressing social problems through qualitative research", în D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 221-238.

Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M. and Robson, K. (2001) *Focus Groups in Social Research*. Introducing Qualitative Methods Series, London, Sage.

Blumer, H. (1956) „Sociological analysis and the «variable»", *American Sociological Review*, 21: 633-660.

Boden, D. (1994) *The Business of Talk*, Cambridge, Polity.

Brenner, M. (ed.) (1981) *Social Method and Social Life*, London, Academic.

Brown, J. şi Sime J. (1981) „A methodology for accounts", în M. Brenner (ed.), *Social Method and Social Life*, London, Academic.

Bryman, A. (1998) *Quantity and Quality in Social Research*, London, Unwin Hyman.

Bulmer, M. (1982) *The Uses of Social Research*, London, Allen and Unwin.

Burgess, R. (ed.) (1980) *Field Research: a Sourcebook and Field Manual*, London, Allen and Unwin.

Burton, L. (1975) *The Family Life of Sick Children*, London, Routledge.

Bury, M. (1986) „Social constructionism and the development of medical sociology", *Sociology of Health and Illness*, 8, pp. 137-169.

Byrne, P şi Long, B. (1976) *Doctors Talking to Patients*, London, Her Majesty's Stationery Office.

Cain, M. (1986) „Realism, feminism, methodology and law", *International Journal of the Sociology of Law*, 14, pp. 255-267.

Charmaz, K. (2000) „Grounded theory: objectivist and constructivist method", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.), *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 509-536.

Cicourel, A. (1964) *Method and Measurement in Sociology*, New York, Free Press.

Cicourel, A. (1986) *The Social Organization of Juvenile Justice*, New York, Wiley.

Cicourel, A şi Kitsuse, J. (1963) *The Educational Decision-Makers*, New-York, Bobbs-Merrill.

Clavarino, A., Najman, J. şi Silverman, D. (1995) „Assessing the quality of qualitative data", *Qualitative Inquiry*, 1 (2): 223-242.

Clayman, S.C. (1992) „Footing in the achievement of neutrality: the case of news-interview discourse", în P. Drew şi J.C. Heritage (ed.) *Talk at Work*, Cambridge, Cambridge University Press. pp. 163-198.

Coffey, A şi Atkinson, P. (1996) *Making Sense of Qualitative Data*, London, Sage.

Cuff, E.C. şi Payne, G.C. (ed.) (1979) *Perspectives in Sociology*, London, Allen and Unwin.

Culler, J. (1976) *Saussure*, London, Fontana.
Cyert, R. M. şi March, J. G. (1973) *A Behavioural Theory of the Firm*, New York, Wiley.
Czarniawska, B. (1998) *A Narrative Approach to Organization Studies*, London, Sage.
Dalton, M. (1970) *Men Who Manage*, New York, Wiley.
Denzin, N. (1970) *The Research Act in Sociology*, London, Butterworth.
Denzin, N. (2000) „The practice and politics of interpretation", în *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage.
Denzin, N. şi Lincoln Y. (ed.) (1994) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage.
Denzin, N. şi Lincoln Y. (ed.) (2000) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage.
Dingwall, R. (1980) „Ethics and ethnography", *Social Science and Medicine*.
Dingwall, R. (1992) „Don't mind him – he's from Barcelona: qualitative methods in health studies", în J. Daly, I. MacDonald şi E. Willis (ed.), *Researching Health Care: Designs, Dilemmas, Disciplines*, London, Routledge.
Dingwall, R. şi Murray, T. (1983) „Categorization in accident departments: «good» patients, «bad» patients and children", *Sociology of Health and Illness*, 5 (12), pp. 121-148.
Douglas, M. (1975), „Self-evidence", în M. Douglas, *Implicit Meanings*, London, Routledge.
Drew, P. (1978) „Accusations: the occasioned use of members' knowledge of «religious geography» in describing events", *Sociology*, 12, pp. 1-22.
Drew, P. şi Heritage, J.C. (ed.) (1992) *Talk at Work*, Cambridge, Cambridge University Press.
Edwards, D. (1995) „Two to tango: script formulations, dispositions, and rhetorical symetry in relationship troubles talk", *Research on Language and Social Interaction*, 28, pp. 319-350.
Edwards, D. (1997) *Discourse and Cognition*, London, Sage.
Eglin, P şi Hester, S. (1992), „Category, predicate and task: the pragmatics of practical action", *Semiotica*, 88 (3/4): 243-268.
Emmison, M. (1998) „On the interactional management of defeat", *Sociology*, 22, pp. 233-251.
Emmison, M. şi McHoul, A. (1987) „Drawing on the economy: cartoon discourse and the production of a category", *Cultural Studies*, 1 (10), pp. 93-112.
Emmison, M şi Smith, P. (2000) *Researching the Visual*, London, Sage.
Engebretson, J. (1996), „Urban healers: an experiential description of American healing touch groups", *Qualitative Health Research*, 6 (4), pp. 526-541.
Fielding, N.G. (1982) „Observational research on the National Front", în M. Bulmer (ed.), *Social Research Ethics: an Explanatory of the Merits of Covert Participant Observation*, London, Macmillan.
Fielding, N.G. (ed.) (1988) *Actions and Structure*, London, Sage.
Fielding, N.G. Şi Fielding, J.L. (1986) *Linking Data*, London, Sage.
Filmer, P., Phillipson, M., Silverman, D. şi Walsh, D. (1972) *New Directions in Sociological Theory*, London, Collier Macmillan.
Finch, J. (1984) „«It's great to have someone to talk to»: the ethics and politics of interviewing women", în C. Bell şi H. Roberts (ed.) *Social Researching*, London, Routledge.
Fontana, A. şi Frey, J. (2000) „The interview: from structured questions to negotiated text", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 645-672.
Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*, Harmondsworth, Penguin.
Foucault, M. (1979) *The History of Sexuality: Volume 1*. Harmondsworth, Penguin.
Frake, C. (1964) „Notes on queries in ethnography", *American Anthropologist*, 66, pp. 132-145.
Frake, C. (1972) „How to ask for a drink in Subanum", în P.-P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*, Harmondsworth, Penguin.

Frith, H. şi Kitzinger, C. (1998) „Emotion work as a participant resource: a feminist analysis of young women's talk-in-interaction", *Sociology*, 32 (2), pp. 299-320.
Garfinkel, E. (1967) *Studies in Ethnometodology*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
Gilbert, N. (ed.) (1993) *Researching Social Life*, London, Sage.
Gilbert, N. şi Mulkey, M. (1983) „In search of the action", în N. Gilbert şi P. Abell (ed.) *Accounts and Action*, Aldershot, Gower.
Gladwin, T. (1994) „Culture and logical process", în W. Goodenough (ed.), *Explorations in Cultural Anthropology*, New York, McGraw-Hill.
Glaser, B. şi Strauss, A. (1967) *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago, Aldine.
Glassner, B. şi Loughlin, J. (1987) *Drugs in Adolescent Worlds: Burnouts to Straights*, New York, St. Martin's Press.
Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Doubleday Anchor.
Goffman, E. (1961a) *Asylums*, New York, Doubleday Anchor.
Goffman, E. (1961b) *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*, Indianapolis, Bobbs-Merrill.
Goffman, E. (1974) *Frame Analysis*, New York, Harper & Row.
Goffman, E. (1981) *Forms of Talk*, Oxford, Basil Blackwell.
Goodwin, C. (1981) *Conversational Organisation: Interaction between Speakers and Hearers*, New York, Academic.
Gouldner, A. (1962) „«Anti-minotaur»: the myth of a value-free sociology", *Social Problems*, 9, 199, pp. 213.
Grahame, P. (1999) „Doing qualitative research: three problematics", *Graduate Program in Applied Sociology*, 2 (1), pp. 4-10.
Greatbatch, D. (1992) „On the management of disagreement among news interviewers", în P. Drew şi J.C. Heritage (eds.), *Talk in Work*, Cambridge, Cambridge University Press. pp. 268-301.
Greimas, A.J. (1966) *Semantique Structurale*, Paris, Larousse.
Guba, E. şi Lincoln, Y. (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 105-117.
Gubrium, J. (1988) *Analyzing Field Reality*, Newbury Park, CA, Sage.
Gubrium, J. (1992) *Out of Control: Familiy Therapy and Domestic Disorder*, London, Sage.
Gubrium, J. şi Buckholdt, D. (1982) *Describing Care: Image and Practice in Rehabilitation*, Cambridge, MA, Oelschlager, Gunn & Hain.
Gubrium, J. şi Holstein, J. (1987) „The private image: experiential location and method in family studies", *Journal of Marriage and the Family*, 49, pp. 773-786.
Gubrium, J. şi Holstein, J. (1990) *What is Familiy ?* Mountain View, CA, Mayfield.
Gubrium, J. şi Holstein, J. (1997) *The New Language of Qualitative Method*, New York, Oxford University Press.
Hadley, R. (1987) „Publish and be ignored: proselytise and be damned", în G.C. Wenger (ed.), *The Research Relationship: Practice and Politics in Social Policy Research*, London, Allen and Unwin. pp. 98-110.
Halfpenny, P. (1979) „The analysis of qualitative data", *Sociological Review*, 27 (4), pp. 799-825.
Hall, E. (1969) *The Hidden Dimension*, London, Bodley Head.
Hammersley, M. (1992) *What's Wrong with Ethnography: Methodological Explorations*, Routledge, London.
Hammersley, M. şi Atkinson, P. (1983) *Ethnography: Principles in Practice*, Tavistock, London.
Hawkes, T. (1977) *Structuralism and Semiotics*, London, Methuen.
Heath, C. (1981) „The opening sequence in doctor-patient interaction", în P. Atkinson şi C. Heath (eds.), *Medical Work: Realities and Routines*, Farnborough, Gower.

Heath, C. (1997) „Using video: analysing activities in face to face interaction", în D. Silverman (ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 183-200.
Heath, C. şi Luff, P. (1992) „Collaboration and control: crisis management and multimedia technology in London Underground line control rooms", *Journal of Computer Supported Cooperative Work*, 1 (1-2): 69-94.
Heath, S. (1981) *Questions of Cinema*, London, Macmillan.
Heritage, J. (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*, Cambridge, Polity.
Heritage, J. şi Sefi, S. (1992) „Dilemmas of advice: aspects of the delivery and reception of advice in interactions between health visitors and first time mothers", în P. Drew şi J.C. Heritage (ed.) *Talk at Work*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 359-417.
Hindess, B. (1973) *The Use of Official Statistics in Sociology*, London, Micmillan.
Holstein, J. şi Gubrium, J. (1995) *The Active Interview*, Thousand Oaks, CA, Sage.
Holstein, J. şi Gubrium, J. (1997) „Active interviewing", în D. Silverman (ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 113-129.
Hornsby-Smith, M. (1993), „Gaining Access", în N. Gilbert (ed.), *Researching Social Life*. London, Sage, pp. 52-67.
Horowitz, I.L. (1965) „The life and death of Project Camelot", *Transaction*, 3: 44-47.
Humphrey, J. (1970) *Tea Room Trade*, London, Duckworth.
Hyman, H. (1954) *Interviewing in Social Research*, Chicago, Chicago University Press.
Jacques, M. şi Mulhern, F. (ed.) (1981) *The Forward March of Labour Halted*, London, Verso.
Jeffery, R. (1979) „Normal rubbish: deviant patients in casualty departments", *Sociology of Health and Illness*, 1 (1), pp. 90-107.
Kendall, G. Şi Wickham, G. (1999) *Using Foucault's Methods*, London, Sage.
Kent, G. (1996) „Informed consent", în *The Principled Researcher*, manuscris nepublicat, Social Science Division, The Graduate School, University of Sheffield, pp. 18-24.
Kirk, J. şi Miller, M. (1998) *Reliability and Validity in Quantitative Research*, London, Sage.
Kitzinger, J. şi Miller, D. (1992), „«African AIDS»: the media and the audience beliefs", în P. Aggleton, P. Davies şi G. Hart (ed.), *AIDS: Rights, Risk and Reason*, London, Falmer.
Kuhn, T.S. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed., Chicago, University of Chicago Press.
Laclau, E. (1981) „Politics as the construction of the unthinkable", studiu nepublicat, tradus din limba franceză de D. Silverman, mimeo, Department of Sociology, Goldsmiths's College.
Landsberger, H. (1958) *Hawthorne Revisited*, New York, Cornell University Press.
Lepper, G. (1995) „Making trouble: the uses of «formal organization» as an institutional resource", *Studies in Cultures, Organizations and Societies*, 1: 189-207.
Levinson, S.C. (1983) *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.
Lévi-Strauss, C. (1967) *Structural Anthropology*, New York, Basic.
Lipset, S.M., Trow, M. şi Coleman, J. (1962) *Union Democracy*, Garden City, NY, Anchor Doubleday.
Livingston, E. (1987) *Making Sense of Ethnomethodology*, London, Routledge.
Lodge, D. (1989) *Nice Work*, London, Penguin.
Lynch, M. (1984) *Art and Artifact in Laboratory Science*, London, Routledge.
Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the Western Pacific*, London, Routledge.
Mann, C. şi Stewart, F. (eds.) (2000) *Internet Communication and Qualitative Research: a Handbook for Researching Online*, London, Sage.
Marsh, C. (1982) *The Survey Method*, London, Allen & Unwin.
Marshall, C. şi Rossman, G. (1989) *Designing Qualitative Research*, London, Sage.
Marx, G. (1997) „Of methods and manners for aspiring sociologists: 37 moral imperatives", *The American Sociologist*, Spring, pp. 102-125.

Maseide, P. (1990) „The social construction of research information", *Acta Sociologica*, 33 (1), pp. 3-13.
Mason, J. (1996) *Qualitative Research*, London, Sage.
Maynard, D. (1985) „On the functions of social conflict among children", *American Sociological Review*, 50: 207-223.
Maynard, D. (1989) „On the ethnography and analysis of discourse in institutional settings", *Perspectives on Social Problems*, 1, pp. 127-146.
Maynard, D. (1991) „Interaction and asymetry in clinical discourse", *American Journal of Sociology*, 97 (2), pp. 448-495.
Maynard, D. şi Clayman, S. (1991) „The diversity of ethnomethodology", *Annual Review of Sociology*, 17, pp. 385-418.
McHoul, A. şi Watson, D.R. (1984) „Two axes for the analysis of «commonsense» and «formal» geographical knowledge in classroom talk", *British Journal of the Sociology of Education*, 5 (3), pp. 281- 302.
McHugh, P. (1970), „A commonsense conception of deviance", în H.P. Dreitzel (ed.), *Recent Sociology, No. 2*, New York, Macmillan.
McKeganey, N. şi Bloor, M. (1991) „Spotting the invisible man: the influence of male gender on fieldwork relations", *British Journal of Sociology*, 42 (2), pp. 195-210.
Mead, G. H. (1934) *Mind, Self and Society*, Chicago, University of Chicago Press.
Mehan, H. (1979) *Learning Lessons: Social Organization in the Classroom*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
Mercer, K. (1990) „Powellism as a political discourse", teză de doctorat nepublicată, Goldsmiths College, University of London.
Miles, M. şi Huberman, A. (1984) *Qualitative Data Analysis*, London, Sage.
Miller, J. (1996) „Female Gang Involvment in the Midwest: A Two-City Comparison". disertaţie de doctorat, Department of Sociology, University of Southern California.
Miller, G. şi Silverman, D. (1995) „Troubles talk and counseling discourse: a comparative study", *The Sociological Quaterly*, 36 (4), pp. 725-747.
Miller, J. şi Glassner, B. (1997) „The «inside» and the «outside»: finding realities in interviews", în D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 99-112.
Miller, R.L. (2000) *Researching Life Stories and Family Histories*, London, Sage.
Mills, C.W. (1940) *The Sociological Imagination*, New York, Oxford University Press.
Mishler, E.G. (1986) *Research Interviewing: Context and Narrative*, London, Harvard University Press.
Moerman, M. (1974) „Accomplishing ethnicity", în R. Turner (ed.), *Ethnomethodology*, Harmondsworth, Penguin.
Molotch, H. şi Boden, D. (1985) „Talking social structure: discourse, domination and the Watergate Hearings", *American Sociological Review*, 50 (3), pp. 273-288.
Mulkay, M. (1984) „The ultimate compliment: a sociological analysis of ceremonial discourse", *Sociology*, 18: 531-549.
Nash, J. (1975) „Bus riding: communitiy on wheels", *Urban Life*, 4, pp. 99-124.
Nash, J. (1981) „Relations in frozen places: observations on winter public order", *Qualitative Sociology*, 4, pp. 229-243.
Nelson, B. (1984) *Making an Issue of Child Abuse: Political Agenda Setting for Social Problems*, Chicago, University of Chicago Press.
Oakley, A. (1981) „Interviewing women: a contradiction in terms", în H. Roberts (ed.), *Doing Feminist Research*, London, Routledge & Kegan Paul.
Oboler, R. (1986) „For better or for worse: anthropologists and husbands in field", în T. Whitehead şi M. Conway (eds.), *Self, Sex and Gender in Cross-Cultural Fieldwork*, Urbana, University of Illinois Press, pp. 28-51.

O'Brien, M. (1993) „Social research and sociology", în N. Gilbert (ed.) *Researching Social Life*, London, Sage. pp. 1-17.

Peräkylä, A. (1989) „Appealing to the experience of the patient in the care of the dying", *Sociology of Health and Illness*, 11 (2), pp. 117-134.

Peräkylä, A. (1995) „Reliability and validity in research based upon transcripts", în D. Silverman (ed.) *Qualitative Research*, London, Sage, pp. 201-219.

Peräkylä, A. şi Silverman, D. (1991) „Owing experience: describing the experience of others", *Text*, 11 (3), pp. 441-480.

Pollner, M. (1987) *Mundane Reason: Reality in Everyday and Sociological Discourse*, Cambridge, Cambridge University Press.

Popper, K. (1959) *The Logic of Scientific Discovery*, New York, Basic.

Potter, J. (1996a) „Discourse analysis and constructionist approaches: theoretical background", în J. Richardson (ed.), *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences*, Leicester, BPS, pp. 125-40.

Potter, J. (1996b) *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*, London, Sage.

Potter, J. (1997) „Discourse analysis as a way of analysing naturally-occuring talk", în D. Silverman (ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 144-160.

Potter, J. şi Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitude and Behaviour*, London, Sage.

Prior, L. (1987) „Policing the dead: sociology of the mortuary", *Sociology*, 21 (3), pp. 355-376.

Prior, L. (1997) „Following in Foucault's footprints: text and context in qualitative research", în D. Silverman (ed.) *Qualitative Research*, London, Sage, pp. 63-79.

Procter, M. (1993) „Analysing survey data", în N. Gilbert (ed.) *Researching Social Life*, London, Sage, pp. 239-254.

Propp, V.I. (1968) *Morphology of the Folktale*, 2nd rev. ed., L. A. Wagner (ed.) Austin, TX şi London, University of Texas Press.

Psathas, G. (1979) „Organisational features of direction maps", în G. Psathas (ed.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, New York, Irvington, pp. 203-225.

Punch, M. (1994) „Politics and ethics in fieldwork", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 83-97.

Radcliffe-Brown, A.R. (1948) *The Andaman Islanders*, Glencoe, IL, Free Press.

Rayner, G. şi Stimson, G. (1979) „Medicine, superstructure and micropolitics: a response", *Social Science and Medicine*, 13A, pp. 611-612.

Reason, P. şi Rowan, J. (1981) *Human Inquiry: a Sourcebook of New Paradigm Research*, Chichester, Wiley.

Richards, L. şi Richards, T. (1987) „Qualitative data analysis: can computers do it?", *Australia and New Zealand Journal of Sociology*, 23, pp. 23-35.

Richardson, L. (1990) *Writing Strategies: Reaching Diverse Audiences*, Newbury Park, CA, Sage.

Ryen, A. şi Silverman, D. (2000) „Making boundaries: culture as category-work", *Qualitative Inquiry*, 6 (1): 107-128.

Sacks, H. (1972a) „On the analysability of stories by children", în J. Gumperz şi D. Hymes (ed.), *Directions in Sociolinguistics*, New York, Holt, Rinehart & Winston.

Sacks, H. (1972b) „Notes on police assessement of moral character", în D. Sudnow (ed.), *Studies in Social Interaction*. New York, Free Press, pp. 280-293.

Sacks, H. (1974) „On the analysability of stories by children", în R. Turner (ed.), *Ethnomethodology*, Harmondsworth, Penguin, pp. 216-232.

Sacks, H. (1984) „On doing «being ordinary»", în J. M. Atkinson şi J. Heritage (ed.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 513-529.

Sacks, H. (1992) *Lectures on Conversation*, vol. I şi II, editate de Gail Jefferson, cu o introducere de Emmanuel Schegloff. Oxford: Blackwell, Paginile de referinţă din fiecare volum apar în următorul format: 1992, I: 467-468; 1992, II, pp. 54-55.

Sacks, H., Schegloff, E.A. şi Jefferson, G. (1974) „A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation", *Language*, 50 (4), pp. 696-735.

Saussure, F. de (1974) *Course in General Linguistics*, London, Fontana.

Schegloff, E.A. (1968) „Sequencing in conversational openings", *American Anthropologist*, 70, pp. 1075-1095.

Schegloff, E.A. (1972) „Notes on a conversational practice: formulating place", în D. Sudnow (ed.) *Studies in Social Interaction*, New York, Free Press, pp. 75-119.

Schegloff, E.A. (1982) „Discourse as an interactional accomplishment: some uses of «uh huh» and other things that come between sentences", în D. Tannen (ed.), *Georgetown University Round Table and Linguistics: Analysing Discourse: Text and Talk*, Washington, DC, Georgetown University Press, pp. 71-93.

Schegloff, E.A. (1991) „Reflections on talk and social structure", în D. Boden şi D. Zimmerman (eds.), *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*, Cambridge, Polity, pp. 44-70.

Schegloff, E.A. (1992) „On talk and its institutional occasions", în P. Drew şi J.C. Heritage (eds.), *Talk at Work*, Cambridge, Cambridge University Press.

Schegloff, E.A. (1997) „Whose text? Whose context?", *Discourse and Society*, 8, pp. 165-187.

Schreiber, R. (1996) „(Re)defining my self: women's process of recovery from depression", *Qualitative Health Research*, 6 (4), pp. 469-491.

Schwartz, H. şi Jacobs, J. (1979) *Qualitative Sociology: a Method to the Madness*, New York, Free Press.

Seale, C. (ed.) (1998) *Researching Society and Culture*, London, Sage.

Seale, C. (1999) *The Quality of Qualitative Research*, London, Sage.

Seale, C. (2000) „Using computers to analyse qualitative data", în D. Silverman, *Doing Qualitative Research: a Practical Handbook*, London, Sage, pp. 154-174.

Searle, J. (1969) *Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press.

Sellitz, C., Jahoda, M., Deutsch, M. şi Cook, S. (1964) *Research Methods in Social Relations*, New York, Holt, Rinehart & Winston.

Shaw, I. (1999) *Qualitative Evaluation*, London, Sage.

Silverman, D. (1968) „Clerical ideologies: a research note", *British Journal of Sociology*, XIX (3): 326-333.

Silverman, D. (1970) *The Theory of Organization*. London: Heinemann. New York: Basic, 1971.

Silverman, D. (1973) „Interview talk: bringing off a research instrument", *Sociology*, 7 (1), pp. 31-48.

Silverman, D. (1975) „Accounts of organizations: organizational structures and the accounting process", în J. McKinlay (ed.), *Processing People: Cases in Organizational Behaviour*, London, Holt, Rinehart & Winstone.

Silverman, D. (1982) „Labour's marches: the discursive politics of a current debate", mimeo, Department of Sociology, Goldsmiths' College.

Silverman, D. (1984), „Going private: ceremonial forms in a private oncology clinic", *Sociology*, 18, pp. 191-202.

Silverman, D. (1985) *Qualitative Methodology and Sociology*, Aldershot, Gower.

Silverman, D. (1987) *Communication and Medical Practice*, London, Sage.

Silverman, D. (1989a) „Telling convincing stories: a plea for cautious pozitivism in case-studies", în B. Glaser şi J. Moreno (ed.) *The Qualitative-Quantitative Dinstinction in the Social Sciences*, Dordrecht, Kluwer.

Silverman, D. (1989b) „The impossible dreams of reformism and romanticism", în J. Gubrium şi D. Silverman (ed.), *The Politics of Field Research : Sociology beyond Enlightment*, London, Sage.

Silverman, D. (1989c) „Making sense of a precipice : constituting identity in an HIV clinic", în P. Aggleton, G. Hart şi P. Davies (ed.), *AIDS : Social Representation, Social Practices*, Lewes, Falmer.

Silverman, D. (1991) „Unfixing the subject : viewing «Bad Timing»", *Continuum : An Australian Journal of the Arts*, 5 (1), pp. 9-31. Retipărit în C. Jenks (ed.) *Cultural Reproduction* (1993), Routledge, London.

Silverman, D. (1993) *Intepreting Qualitative Data : Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London, Sage.

Silverman, D. (ed.) (1997a) *Qualitative Research : Theory, Method and Practice*, London, Sage.

Silverman, D. (1997b) *Discourse of Counselling : HIV Counselling as Social Interaction*, London, Sage.

Silverman, D. (1998) *Harvey Sacks : Social Science and Conversation Analysis*, Cambridge, Polity, New York, Oxford University Press.

Silverman, D. (2000) *Doing Qualitative Research : a Practical Handbook*, London, Sage.

Silverman, D. şi Jones, J. (1976) *Organizational Work : the Language of Grading/the Grading of Language*, London, Collier Macmillan.

Silverman, D. şi Torode, B. (1980) *The Material World : Some Theories of Language and its Limits*, London, Routledge.

Silverman, D., Bor, R., Miller, R. şi Goldman, E. (1992) „Advice-giving and advice-reception in AIDS counselling", în P. Aggleton, P. Davies şi G. Hart (ed.) *AIDS : Rights, Risk* and *Reason*, London, Falmer Press.

Simmel, G. (1950) *Sociology*, Glencoe, IL, Free Press.

Singleton, R., Straits, B., Straits, M. şi McAllister, R. (1988) *Approaches to Social Research*, Oxford, Oxford University Press.

Slater, D. (1989) „Corridors of power", în J. Gubrium şi D. Silverman (eds.) *The Politics of Field Research : Sociology beyond Enlightment*, London, Sage.

Sontag, S. (1979) *Illness as Metaphor*, Harmondsworth, Penguin.

Spradley, J.P. (1979) *The Ethnographic Interview*, New York, Holt, Rinehart & Winston.

Stake, R. (1994) „Case studies", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 236-247.

Stanley, L. şi Wise, S. (1983) *Breaking Out : Feminist Consciousness and Feminist Research*, London, Routledge.

Stimson, G. (1986) „Place and space in sociological fieldwork", *Sociological Review*, 34 (3) : 641-656.

Strauss, A. şi Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage.

Strauss, A. şi Corbin, J. (1994) „Grounded theory methodology : an overview", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 273-285.

Strong, P. (1979a) *The Ceremonial Order of the Clinic*, London, Routledge.

Stubbs, M. (1981) „Scratching the surface", în C. Adelman (ed.) *Utering, Muttering : Collecting, Using and Reporting Talk for Educational Research*, London, Grant McIntyre.

Suchman, L. (1981) *Plans and Situated Actions : the Problem of Human-Machine Communication*, Cambridge, Cambridge University Press.

Sudnow, D. (1968b) „Normal crimes", în E. Rubington şi M. Weinberg (ed.) *Deviance : The Interactionist Perspective*, New York, Macmillan.

Tedlock, B. (2000) „Ethnography and ethnographic reprèsentation", în N. Denzin şi Y. Lincoln (ed.) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 455-486.

ten Have, P. (1998) *Doing Conversation Analysis : a Practical Guide*, London, Sage.
Tesch, R. (1991) *Qualitative Research : Analysis Types and Software Tools*, Basingstoke, Falmer.
Thomas, W. şi Znaniecki, F. (1927) *The Polish Peasant in Europe and America*, New York, Alfred Knopf.
Waitzkin, H. (1979) „Medicine, superstructure and micropolitics", *Social Science and Medicine*, 13A : 601-609.
Walsh, D. (1998) „Doing enthnography", în C. Seale (ed.), *Researching Society and Culture*, London, Sage, pp. 217-232.
Warren, D. (1988) *Gender Issues in Field Research*, Newbury Park, CA, Sage.
Warren, A. şi Rasmussen, P. (1977) „Sex and gender in fieldwork research", *Urban Life*, 6, pp. 359-369.
Watson, R. (1997) „Ethnomethodology and textual analysis", în D. Silverman (ed.), *Qualitative Research : Theory, Method and Practice*, London, Sage, pp. 80-98.
Wetherburn, P. şi Project SIGMA (1992) „Alcohol use and unsafe sexual behaviour : any connection ?", în P. Aggleton, P. Davies şi G. Hart (ed.) *AIDS : Rights, Risk and Reason*, London, Falmer.
Webb, B. şi Stimson, G. (1976) „People's accounts of medical encounters", în M. Wadsworth (ed.) *Everyday Medical Life*, London, Martin Robertson.
Weber, M. (1946) „Science as a vocation", în H. Gerth şi C.W. Mills (ed.), *From Max Weber*, New York, Oxford University Press.
Weber, M. (1949) *Methodology of the Social Sciences*, New York, Free Press.
Wetherell, M. (1998) „Positioning and interpretive repertoires : conversation analysis and post-structuralism in dialogue", *Discourse and Society*, 9 : 387-412.
Whyte, W.F. (1949) „The social structure of the restaurant", *American Journal of Sociology*, 54 : 302-310.
Wittgenstein, L. (1969) *Philosophical Investigations*, Oxford, Basil Blackwell.
Wittgenstein, L. (1971) *Tractatus Logico-Philosophicus*, London, Routledge.
Wolcott, H. (1990) *Writing Up Qualitative Research*, Newbury Park, CA, Sage.
Woolgar, S. (1985) „Why not a sociology of machines : the case of sociology and artificial intellingence", *Sociology*, 19 (4) : 557-572.
Zimmerman, D. (1992) „The interactional organization of calls for emergency assistance", în P. Drew şi J.C. Heritage (ed.) *Talk at Work*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 418-469.
Zimmerman, D. şi West, C. (1975) „Sex, roles, interruptions and silences in conversations", în B. Thorne şi N. Henley (ed.) *Language and Sex*, Rowley, MA, Newbury House. pp. 105-129.

BCU IASI

Indice de nume proprii

A

Abrams, P. 258, 278
Adler, P. 69
Adler, P.A. 69
Agar, M. 61-62, 64, 98, 241-242, 245
Alasuutari, P. 172-173, 274, 276, 325
Anderson, R. 309-310, 314
Angosino, M. 97
Arber, S. 271
Ashmore, M. 198
Atkinson, J.M. 137, 182, 210
Atkinson, P. 11, 24, 38, 39, 48, 63, 66, 75-76, 83-84, 86-87, 89, 97, 111, 114, 130, 133, 138--142, 147-149, 172, 242, 257, 270, 310, 325
Austin, J.L. 179, 196-197

B

Baker, C. 104, 108, 112, 120-124, 130-132, 134-135
Bales, R.F. 142, 170, 333
Barthes, R. 219-221, 234-235, 333
Baruch, R. 29-30, 112, 124-129, 132, 136, 312
Basso, C. 67
Becker, H. 69, 79, 87-88, 261, 277, 282, 288, 306, 317
Berelson, B. 28, 142
Blau, P. 46, 137, 255
Bloor, M. 11, 13, 78, 102, 134, 257, 258-260, 278, 290-291, 306
Blumer, H. 45, 51, 263
Boden, D. 71, 154, 175
Brenner, M. 107-108, 113, 131
Bryman, A. 39, 43-44, 49-50, 57, 63-65, 90, 245, 249, 258, 271, 274-275
Buckholdt, D. 28, 150, 152
Bulmer, M. 285-286
Burgess, R. 68, 110, 131
Burton, L. 124-126, 136
Bury, M. 324
Byrne, P. 319

C

Charmaz, K. 90, 97
Cicourel, A. 28, 42, 45-48, 51-52, 65, 114, 115--116, 142, 152, 174, 263, 270, 281, 319
Clavarino, A. 50, 253, 316
Clayman, S. 72, 190-191, 195, 251
Clegg, S. 287
Coffey, A. 138-140, 147, 172, 325
Corbin, J. 19, 289, 325
Cuff, E. 188
Culler, J, 143-144, 217
Cyert, R. 309
Czarniawska, B. 71, 172

D

Dalton, M. 76, 256
Denzin, N. 10, 13, 39, 42, 48, 76, 110, 112-113, 131, 256, 257, 270, 273, 283-285, 304, 325
Dingwall, R. 74, 87-88, 257, 283, 288, 314-315
Douglas, M. 67-68, 314-315, 321, 324
Drew, P. 193, 195, 210, 225
Durkheim, É. 67, 137, 185, 329

E

Edwards, D. 203-205, 208
Eglin, P. 176
Emmison, M. 13, 111, 215-216, 234-237
Engebretson, J. 91
Ervin-Tripp, S. 294

F

Fielding, J. 45, 74, 244, 254-259, 330, 331
Finch, J. 29
Fontana, A. 134
Foucault, M. 10, 24-25, 38, 80, 216, 234, 309
Frake, C. 67, 258
Frey, J. 134
Frith, H. 78

SOCIETATEA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

G

Garfinkel, H. 10, 46, 92, 114, 132, 141, 149, 152-154, 170, 222, 225-257, 314, 323-324, 330
Geer, B. 79, 87-88, 261, 277
Gilbert, N. 39, 57, 132, 134, 198-199, 313, 321-332
Gill, K. 145-147
Gladwin, T. 231
Glaser, B. 68, 90, 99, 259, 261, 275, 336, 340
Glassner, B. 117-121, 130-132, 134, 250
Goffman, E. 30, 70-72, 77, 84, 183-184, 189, 235, 290, 329
Goodwin 226
Gouldner, A. 282, 283
Grahame, P. 41
Greatbatch, D. 191-192, 195
Greimas, A.J. 143-145, 173
Guba, E. 18
Gubrium, J. 13, 19, 24, 28, 48, 55, 58, 90-91, 95-97, 99, 108-109, 113-117, 119, 131-132, 134-135, 142, 150, 152, 158, 170, 270, 272, 303, 309, 322, 325, 330

H

Hadley, R. 290, 306
Halfpenny, P. 42
Hammersley, M. 39, 48-49, 54, 56, 63, 66, 75--76, 83, 89, 97, 111, 114, 130, 141, 148-149, 242-243, 245-247, 254-255, 257, 270, 272, 280, 310, 329, 331
Hawkes, T. 144, 217
Heath, C. 51, 181, 226, 229-230, 232, 237, 263
Heath, S. 235
Heraclit 248
Heritage, J. 34, 36, 179, 182-183, 185-186, 189, 193, 195, 210, 266-267, 272
Hester, A. 176
Hilliard, R. 83, 85
Hindess, B. 47, 57, 153, 277
Holstein, J. 13, 19, 24, 55, 58, 90-91, 95-96, 99, 108-109, 113, 115-117, 119, 131-132, 134--135, 322, 325, 330
Hornsby-Smith, M. 75
Horowitz, I. 283, 286-287
Huberman, A. 39, 79, 90
Hughes, E. 68, 317
Humphrey, J. 80
Hyman, H. 115

J

Jacobs, J. 48, 270
Jacques, M. 145
Jeffery, R. 314
Jones, J. 10, 78, 148-150, 152

K

Kant, I. 283
Kendall, G. 10, 216, 234
Kent, G. 293
Kirk, J. 45, 50-51, 56, 65, 245-250, 252, 254, 263
Kitsuse, J. 152, 281
Kitzinger, C. 31-32, 78
Kuhn, T.S. 317

L

Laclau, E. 220
Landsberger, H. 255
Lepper, G. 225
Lévi-Strauss, C. 67, 329
Levinson, S. 181, 183-184
Lincoln, Y. 10, 18, 39, 42, 273, 304, 325
Lipset, S.M. 57, 275-276
Livingston, E. 213, 215
Lodge, D. 304-305
Long, B. 319
Loughlin, J. 118, 250
Luff, P. 181
Lynch, M. 51

M

Malinowski, B. 28, 66
Mann, C. 102, 134
March, J. 309
Marsh, C. 45, 47-48, 57
Marshall, C. 50, 248
Marx, G. 289, 306, 325
Marx, K. 221, 288
Maseide, P. 108
Mason, J. 73-74, 79, 271, 274-276, 293, 325
Maynard, D.W. 72, 93, 94, 95, 190, 251, 298, 321
Mays de Perez, K. 97
McHoul, A. 215-216, 223-224
McHugh, P. 315
McKeganey, N. 78
Mead, G. 92
Mehan, H. 52, 244, 246, 262-263, 281
Mercer, K. 173

BAVICENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Miller, D. 31-32
Miller, G. 272
Miller, J. 117-121, 130-132, 134
Miller, M. 45, 50-51, 56, 65, 245-250, 252, 254
Mills, C.W. 10, 284, 313
Mishler, E. 311
Moerman, M. 24, 26-27, 97, 102-104, 158, 314, 321
Molotch, H. 154, 175
Mulhern, F. 145
Mulkay, M. 134, 198-199, 313, 321-322
Murray, T. 314-315

N

Nash, J. 69
Nelson, B. 26

O

Oakley, A. 109
Oboler, R. 78
O'Brien, M. 18, 316

P

Park, R. 68
Payne, G. 188
Peräkylä, A. 13, 34, 77, 80-82, 111, 193, 226, 261, 273, 278, 300, 302, 313
Pollner, M. 93
Popper, K. 198, 246-247, 285, 331
Prior, L. 48, 80, 153, 216, 270
Procter, M. 43-45, 57, 254
Propp, V.I. 28, 142-145, 147, 173, 219
Psathas, G. 237
Punch, M. 74, 293

R

Radcliffe-Brown, A.R. 28, 66
Rasmussen, P. 78
Reason, P. 110, 258
Richardson, L. 118-119
Rossman, G. 50, 248
Rowan, J. 110, 258
Ryen, A. 13, 24, 66, 134, 155-156

S

Sacks, H. 17, 28, 39, 56, 63, 70-72, 74, 91-97, 122, 126-127, 129, 141-142, 157-168, 170--172, 179-181, 186, 189-190, 193, 195-196, 208-209, 217, 222, 224, 226, 235, 316, 329
Saussure, F. de 10, 67, 141, 143, 217-221, 236, 314, 324, 329-330
Schegloff, E. 78, 116, 187-189, 193-194, 207--208, 222-225, 298, 320
Schoenherr, R. 46, 137, 255
Schreiber, R. 109
Schwartz, H. 48, 270
Seale, C.F. 39, 57, 83, 118, 249-250, 274, 277, 278, 330
Searle, J. 179
Sefi, S. 34, 36, 193, 266-267, 272
Sellitz, C. 49, 131
Shaw, I. 306
Silverman, D. 9-11, 13, 21-24, 29, 34, 37-38, 45, 50, 52, 54, 66, 71, 74, 77-78, 83-85, 87, 89-91, 97, 133-134, 141, 145, 148-150, 152, 155-156, 171, 179, 182, 193-195, 199, 205, 226, 235, 243-244, 261-262, 264, 267, 272--273, 275, 289, 291, 294, 296-297, 299-300, 302, 306, 311-313, 316-317, 319-320, 325
Simmel, G. 70
Singleton, R. 49
Slater, D. 212
Smith, P. 215, 234-237
Sontag, S. 30
Stake, R. 271-273, 279
Stanley, L. 111, 242, 245
Stewart, F. 102, 134, 287
Stimson, G. 80, 82, 98, 312, 322, 339, 341-342
Strauss, A. 19, 68, 90, 99, 259, 261, 275, 289, 325
Strong, P. 51-52, 57, 72, 81, 87, 128, 263, 264, 287
Suchman, L. 226, 231-234, 237
Sudnow, D. 48, 72, 152, 270

T

Tedlock, B. 97
ten Have, P. 13, 184, 209, 252, 262, 294
Tesch, R. 83
Thatcher, M. 42, 311
Thomas, W. 28, 317, 334

V

Voysey, M. 126, 312

W

Waitzkin, H. 287-288

Walsh, D. 75, 335
Warren, C. 77-79
Watson, R. 214-216, 223-224
Weatherburn, P. 32-33
Webb, B. 312, 322
Weber, M. 11, 73, 187, 255, 282-284, 292, 306
Wenger, G.C. 306
West, C. 194
Wetherell, M. 198, 207, 209
Whyte, W.F. 61-63, 77, 80, 98, 131-132, 311, 314
Wickham, G. 10, 216, 234
Wise, S. 111, 242, 245
Wittgenstein, L. 12-13, 179, 303-304, 308, 313, 316
Wolcott, H. 80, 83, 88
Woolgar, S. 322

Z

Zimmerman, D. 193-194, 226-232
Znaniecki, F. 28

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Indice tematic

A

abordare a datelor 262-263, 267, 313
absolutism 23-24
abuz asupra copiilor 26
acces 71, 75-76
adolescenţi 117-124, 199-200
alcool 32-33, 276
anecdotism 50, 87, 244-245
antropologie 17, 28, 65-68, 102-103
atitudini 45
atlas 216

B

basm 143-144
behaviorism 20

C

cadru/încadrare 77, 315
cancer 50, 252-253, 264-266
cantitativă, cercetare 20, 29, 34, 41-47, 51-54, 73, 142, 246, 254-255, 263, 269-273, 281
caricaturi 215-216
categorizare a membrilor 122, 126-127, 129, 158-170, 252
cauze 33, 128-129, 149, 280, 320-321
cazuri deviante 88, 101, 126-127, 262, 267-269, 275-276
cinematografie 64, 212
codificare a datelor 249-251, 253, 316
coeficient de siguranţă 29, 49-51, 107, 130, 247-254
colonialism 66
comparativă, metodă 88, 261-262, 272-273, 277
comunicare 24, 29-31, 34-37, 229-231, 252-253, 298, 300-302, 311-312, 319-320
concepte 19
consiliere 22, 34-37, 205-207, 262, 266-269, 291, 298-302, 320
consimţământ 293-294
constructivism 105, 113-117, 130-131, 178, 198, 257, 308, 314
context 26-27, 62, 64, 193-195, 223
conţinut, analiză de 28, 43, 141-142, 146-147, 157
conversaţie, analiză a 22, 185-196, 207-208, 226-235, 253, 306, 320
convorbire telefonică 187-188, 227-229
copilărie, copii 120-122, 124-129, 158-159, 164-165, 167, 179, 189, 315
corelaţii 34, 44, 47, 246, 254
corp 229-230
credibilitate 241-277
criminalitate 21, 47, 164
cultură/subcultură 24, 27-28, 68-69, 132, 170, 318

D

date vizuale 54, 212-235
demografie 152-153, 213
descrieri cu un număr redus de inferenţe 249, 252
discurs (analiză a) 133, 196-209, 275
documente 28
dosare organizaţionale 148-152, 179
drept 94-95, 153
droguri 32-33, 69

E

educaţie 133, 138-140, 152, 224-225, 280-281
e-mail 102, 155-157, 252
emoţionalism/emoţii 55-56, 105, 108-113, 116, 118, 127, 130, 178, 258, 311
eşantion/eşantionare 61, 101, 109, 271-276
eşantionare adecvată 273-274
eşantionare pe baze teoretice 274-276
etică 73-76, 259, 292-294
etnicitate 102-103, 123, 275
etnografie 61-97, 141, 147-158, 245
etnometodologie 19, 55-56, 92-95, 114-116, 133, 141, 158-170, 178, 222-226, 235, 308
evaluare a cercetării 243-244
experienţă 24, 108-109, 242-243, 313
experiment 48, 54, 245

F

factori de decizie 280, 284-287, 290, 317-319
familie 25-28, 95-97, 117-118, 159-164, 309, 322-323
feminism 55, 111, 241-242, 288
fenomene „legate" 321-323
focus-grup 101-102, 178, 290
formule de salut 156-157
fotocopiere 231-233
funcţie/funcţionalism 19, 34-36, 75, 126, 143-144, 300-301, 304

G

gen 62, 77-79, 123, 197, 201, 275
generalizabilitate 271-276
geografie 18, 222-226, 235
grounded theory 68, 89-90

H

HIV şi SIDA 21-22, 29-37, 182, 205-206, 266-267

I

identitate 26, 30-31, 76-79, 103, 120, 123-124, 129, 157
idiom; *vezi* model
imagini; *vezi* date vizuale
indexicalitate 223
inducţie analitică 259-260, 277
instituţionale, discuţii 189-195
intabulare a datelor 264-269
inteligenţă artificială 322
interacţionism 19-20, 311
interviu 27-29, 32-34, 54-55, 91, 101-134, 137-138, 178, 194-195, 251-252, 310-313
ipoteză 20, 32, 54, 61, 75, 79, 296
istorie 25

Î

închisori 23-24, 38, 71
înregistrări audio 27-29, 34-37, 49, 52, 72, 87, 150, 179-185, 250-254, 261, 266, 296
înregistrări statistice organizaţionale 152-153
înregistrări video 27-29, 49, 72, 181, 226-235, 251-252
înţeles (sens) 44-45, 54-55, 75, 137, 263, 280

J

jurnalism 42, 91, 166-169, 323-324

L

lingvistică 18, 314

M

management 21-22, 46
mass-media 31-32, 42, 166-170, 190-192, 202-203, 311
medicină 23, 29-31, 50, 52-53, 72, 77, 80-87, 128, 151-152, 199-200, 205-207, 229-230, 252-253, 258-260, 264-266, 287-288, 295-297, 311-312, 314-315
mesaj publicitar 169-170, 212
metodologie 20, 27-29, 38
metode 20, 27-29, 37-38
mit 220-221
miză 202-203
mobilitate socială 43
model 18-19, 55, 80
monitor (de computer) 226-234
motive 106
muncă 61-62

N

naturalism 55-56, 90-92, 256-257, 280
navigare 231
negocieri organizaţionale 310
neprovocate, date 29, 54, 177-179
norme 165
note de teren 49, 52, 82-87, 249-251

O

obiectivitate 17
observaţie 27-31, 49, 54-55, 61-97, 249-251
observaţie participativă 63, 91, 256
organizare preferenţială 183-184
organizaţii 46, 71-72, 309
organizaţionale, cariere 150, 261

P

partizanat 287-288
părinţi 124-129, 159-160, 199-201, 297, 311-312, 319-320
părtinitoare, date 42-43
plan 231-234
politică 25-26, 138, 145-146, 259, 282-283
postmodernism 55-56, 111-112, 216, 234-235, 318, 325
povestire a vieţii 29, 55
pozitivism 45, 48, 50, 104-108, 118, 130-131, 248, 250, 263, 282-283

practicieni 290-291
precizie 53-54
preluare a intervenţiilor şi reparare a abaterilor 186-189
presă scrisă 166-170, 215-216
privire 229-230
problemă socială 21-22, 281, 303
problemă/subiect de cercetare 79-80, 275
proces 62, 137, 280
profesiune de credinţă 318-320
programe (de computer) 83, 118
progres 23-24
promovare a sănătăţii 34
psihanaliză 38
psihiatrie 71
psihologie 18, 77, 97, 142
putere 24, 154

R

rasism 166
raţionalism critic 246
reflexivitate 55, 198
relatări 28, 101, 118-119, 129, 131-132, 141, 143-147, 252
relativism 294-296
religie 163, 225
repertorii de interpretare 198-201
repetare 245
reprezentativitate 28-29, 244
reprezentări 55-56, 114, 140-141, 209
restaurant 61-62, 311
romantism 24

S

scenarii 203-207
scientism 23
selecţie, interviuri de 148-152, 179
semiotică 217-221, 235
semn 147, 217-221, 235
sexualitate 24, 32-33, 117, 157, 205-207, 303, 309
simbolic, interacţionism; *vezi* interacţionism
simţ comun; *vezi* viaţă cotidiană
sindromul Down 53, 261, 295-297
societate a interviului 38, 178
sociologie 17-18, 28, 317
sondaj (anchetă) 22, 27-29, 42, 45, 48, 130, 246, 254-255, 263
spaţiu public 69-71, 80-82
statistică 17, 20, 41-43, 46-49, 107, 152-153, 264-265, 269
staţie de autobuz 214-215
structuralism 144
studii culturale 234
subcultură „de cartier" 74
suicid 137, 179

Ş

Şcoala de la Chicago 68-69, 77, 178, 311, 317,
ştiinţă 23, 26, 61, 73, 181, 198-199, 241-247, 284, 321-322
ştiinţe naturale 51, 54, 209, 317

T

televiziune 190-192, 212
teorie 18-20, 32, 88-96, 171, 213-214, 256-257, 316
texte 28-29, 31-32, 137-172, 251
trafic 93
transcrieri 29, 49-50, 88, 101, 180-182, 184-185, 197, 252-253, 261, 316
trecători 213, 215
triangulare a datelor 311-312, 256-257
trib 26, 65-68, 102-104, 314
turism 24, 66-67, 312-313

U

umanism 110-112

V

validare a respondentului 256, 258-259
validitate 31, 50-51, 87-88, 246-247, 254-270, 280
valori 41-42, 255, 282-284
viaţă cotidiană 46, 55, 64, 89, 92-95, 112, 114-115
vot 28-29, 41-43

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Collegium. Media

au apărut:

Mihai Coman (coord.) – *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare* (vol. I şi II)

David Randall – *Jurnalistul universal*

Norbert Bakenhus – *Radioul local. Ghid practic pentru jurnalişti*

Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach – *Teorii ale comunicării de masă*

Patrice Flichy – *O istorie a comunicării moderne. Spaţiu public şi viaţă privată*

Marian Petcu – *Puterea şi cultura – o istorie a cenzurii*

Paul Marinescu (coord.) – *Managementul instituţiilor de presă din România*

Peter Gross – *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei române post-comuniste*

John Hartley – *Discursul ştirilor*

Peter Brielmaier, Eberhard Wolf – *Ghid de tehnoredactare. Punerea în pagină a ziarelor şi revistelor*

Mihai Coman – *Introducere în sistemul mass-media*

Roger Silverstone – *Televiziunea în viaţa cotidiană*

Bernard Miège – *Societatea cucerită de comunicare*

Cristina Coman – *Relaţiile publice şi mass-media*

Luminiţa Roşca – *Formarea identităţii profesionale a jurnaliştilor*

Michael H. Haas, Uwe Frigge, Gert Zimmer – *Radio management. Manualul jurnalistului de radio*

Claude-Jean Bertrand – *O introducere în presa scrisă şi vorbită*

Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske – *Concepte fundamentale din ştiinţele comunicării şi studiile culturale*

Clifford G. Christians, Mark Fackler, Kim B. Rotzoll, Kathy Brittain McKee – *Etica mass-media. Studii de caz*

Doru Pop (coord.) – *Mass-media şi democraţia*

Kent R. Middleton, Robert Trager, Bill F. Chamberlin – *Legislaţia comunicării publice*

BCU "ASIGHETHAL UNIVERSITY LIBRARY

Isabelle Pailliart (coord.) – *Spaţiul public şi comunicarea*

Pierre Mœglin (coord.) – *Industriile educaţiei şi noile media*

Mihai Coman – *Mass media în România post-comunistă*

John Fiske – *Introducere în ştiinţele comunicării*

Mădălina Bălăşescu – *Manual de producţie de televiziune*

David Silverman – *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii*

în pregătire:

Werner J. Severin, James W. Tankard – *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă*

Luminiţa Roşca – *Producţia textului jurnalistic*

Peter Gross – *Mass media şi democraţia în Europa de Est*

Colin Sparks, Peter Dahlgren – *Jurnalismul şi cultura populară*

www.polirom.ro

Redactor: Mihai-Silviu Chirilă
Coperta: Manuela Oboroceanu
Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: martie 2004. Apărut: 2004
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266, 700506, Iaşi
Tel. & Fax (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37 •
P.O. Box 1-728, 030174, Bucureşti; 19.04
Tel.: (021)313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: lumina-lex@fx.ro

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Media

David Silverman

INTERPRETAREA DATELOR CALITATIVE

Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii

Cartea oferă o prezentare a celor mai moderne metode calitative, trasând principalele linii ale unui proiect de cercetare eficient, prin numeroase exemple şi studii de caz. Prin modul în care este structurat, volumul poate fi folosit ca suport pentru cursul de metode calitative şi cantitative în studiul presei, fiind un ghid practic pentru studenţii facultăţilor de jurnalism.

„Este o carte superbă. David Silverman a scris cel mai bun manual pe tema metodelor calitative."

Jonathan Potter

„Textul tratează cu eleganţă aspectele avansate ale domeniului. David Silverman a făcut accesibile studenţilor cele mai recente dezvoltări, metodologii şi strategii din domeniul cercetării calitative."

Norman Denzin

- Teorie şi metodă în cercetarea calitativă
- Ce este cercetarea calitativă?
- Etnografia şi observaţia
- Interviurile
- Discuţiile neprovocate
- Cercetarea calitativă credibilă
- Relevanţă şi etică
- Exerciţii

Collegium

ISBN 973-681-517-X
9 789736 815171

Editura POLIROM
www.polirom.ro

BCU IAŞI CENTRALĂ UNIVERSITY LIBRARY